

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

New York Times Bestseller

Henry Kissinger Liderlik

DÜNYA STRATEJİSİYLE İLGİLİ ALTI DERS

Çeviren: Ebru Kılıç

RUNIK
KİTAP

2.
baskı

LİDERLİK
Dünya Stratejisiyle İlgili Altı Ders

Henry Kissinger

RUNİK KİTAP
No: 183 | Siyaset: 01 |

ÖZGÜN ADI *Leadership - Six Studies in World Strategy*

ESER ADI LİDERLİK
Dünya Stratejisiyle İlgili Altı Ders

YAZAR ADI Henry Kissinger

EDİTÖR Bilal Yakup

ÇEVİREN Ebru Kılıç

ÇEVİRİ EDİTÖRLERİ M. Nuri Demirli,
Abdulkadir Annak

REDAKSİYON Dr. Şemsettin Şeker

KAPAK TASARIM Furkan Pehlivan

SAYFA DÜZENİ Oğuz Yılmaz

BASIM VE CİLT Repar Dijital Matbaası

BASKI Temmuz 2022 - 1. Basım
Mart 2023 - 2. Basım

ISBN 978-625-7513-62-3

SERTİFİKA NO 40675

LEADERSHIP
Copyright © 2022, Henry A. Kissinger
All rights reserved

Runik Kitap,
Repar Tasarım Matbaa ve Reklamcılık Ticaret Limited Şirketi'nintescilli markasıdır.

© Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Tanıtım amaçlı, kısa alıntılar dışında metin ya da görseller
yayınevinin izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Mimar Sinan Mah.,Selami Ali Efendi Cad., No: 534672 Üsküdar/İstanbul
Tel: 0 (212) 522 48 45

LİDERLİK
Dünya Stratejisiyle İlgili Altı Ders

Henry Kissinger

Çeviren: Ebru Kılıç

RUNİK
KİTAP

Yazar Hakkında

Henry Kissinger, İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD Ordusu'nda görev yaptı ve ardından Harvard Üniversitesi'nde Tarih ve Siyaset Bilimi bölümlerinde yirmi yıl boyunca öğretim görevlerinde bulundu. Richard Nixon ve Gerald Ford'dun ABD Başkanı olduğu dönemlerde Ulusal Güvenlik Danışmanı ve Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı ve başka birçok Amerikan başkanına dış politika konusunda tavsiyelerde bulundu. Diğer ödüllerin yanısıra 1973 Nobel Barış Ödülü, Başkanlık Özgürlük Madalyası ve Özgürlük Madalyası aldı. Son eserleri *Çin* ve *Dünya Düzeni* dâhil olmak üzere dış politika ve diplomasi üzerine çok sayıda kitap ve makalenin yazarıdır. Uluslararası bir danışmanlık firması olan Kissinger Associates Inc.'nin başkanlığını sürdürmektedir.

Ömrümün esin kaynağı Nancy'ye

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 9

Giriş 13

Liderlik Eksenleri 13 • Liderlik İradesinin Doğası 15 • Altı Liderin Kendi Koşulları Çerçevesinde İncelenmesi 18 • Mükemmel Liderlik Örnekleri: Devlet Adamı ve Çığır Açıcı Lider 23 • Tarih İçinde Şahsiyet 26

1 Konrad Adenauer: Alçakgönüllülük Stratejisi 29

Yenilenme Mecburiyeti 29 • Çocukluktan İç Sürgüne 33 • Liderliğe Giden Yol 36 • Sivil Düzenin Yeniden Tesis Edilmesi ve Şansölye'nin Göreve Başlaması 39 • Yeni Bir Ulusal Kimliğe Giden Yol 43 • Sovyetler'in Meydan Okuması ve Yeniden Silahlanma 48 • İçinden Çıkılamaz Geçmiş: Yahudi Halkına Tazminat 54 • Süveyş ve Berlin Krizleri 58 • Adenauer'la Üç Sohbet 61 • Ekim 1957 63 • Mayıs 1961: Esnek Karşılık 65 • Şubat 1962: Kennedy ve Adenauer 70 • Almanya'nın Birleşmesi: Sancılı Bekleyiş 73 • Son Sohbetler 77 • Adenauer Geleneği 79

2 Charles de Gaulle: İrade Stratejisi 85

Yakın Temaslar 85 • Yolculuğun Başlangıcı 89 • De Gaulle'ün Tutumunun Nedenleri ve Amaçları 93 • De Gaulle'ün Fransa Tarihindeki Yeri 96 • De Gaulle ve İkinci Dünya Savaşı 101 • Kuzey Afrika Rekabeti 109 • Siyasi İktidar Kazanmak 114 • Moskova Ziyareti 120 • De Gaulle ve Geçici Hükümet 124 • Çöl 130 • Hindistan'da Başarısızlık ve Ortadoğu'da Hayal Kırıklığı 134 • Cezayir ve De Gaulle'ün Dönüşü 137 • Beşinci Cumhuriyet 142 • Cezayir Çatışmasının Son Bulması 145 • Fransız Politikasının Anahtarı Olarak Almanya: De Gaulle ve Adenauer 151 • De Gaulle ve Atlantik İttifakı 153 • Nükleer Direktörlük 156 • Esnek Karşılık ve Nükleer Strateji 158 • İttifak Nedir? 160 • Başkanlığın Sonu 163 • De Gaulle'ün Devlet Adamlığının Niteliği 167 • De Gaulle ve Churchill Karşılaştırması 169 • Esrar Perdesinin Ardı 172

3 Richard Nixon: Denge Stratejisi 175

Nixon'ın Gelip Gördüğü Dünya 175 • Beklenmedik Davet 179 • Nixon'ın Beyaz Saray'ında Ulusal Güvenlik Kararlarının Oluşturulması 186 • Nixon'ın Dünya Görüşü 191 • Diplomasi ve Bağlantı Kurmak 195 • Avrupa Gezisi 200 • Vietnam Savaşı ve Son Bulması 205 • Büyük Güç Diplomasisi ve Silahlanmanın Denetimi 222 • Sovyetler Birliği'nden Göç 229 • Çin'e Açılma 230 • Kargaşa İçindeki Ortadoğu 239 • 1973 Ortadoğu Savaşı 245 •

Ateşkes Diplomasisi 250 • Ortadoğu Barış Süreci 254 • Bangladeş ve Soğuk Savaş'ın Kilitlenmesi 256 • Nixon ve Amerika'daki Kriz 267

4 Enver Sedat: Aşkınılık Stratejisi 271

Enver Sedat'ın Özel Vasfı 271 • Tarihin Etkisi 273 • Çocukluğu ve Gençliği 275 • Hapiste Tefekkür 279 • Mısır'ın Bağımsızlığı 281 • Devrimin Sesi 283 • Nâsır ve Sedat 286 • Sedat'ın Bakış Açısı 291 • Düzeltici Devrim 295 • Stratejik Sabır 298 • 1973 Arap-İsrail Savaşı 306 • Meir ve Sedat 313 • Tahra Sarayı'nda Görüşme 316 • Cenevre'den Çatışmasızlığa 321 • Suriye Boyutu 328 • Barışa Doğru Bir Adım Daha: II. Sina Anlaşması 331 • Sedat'ın Kudüs Seyahati 337 • Barışa Giden Zorlu Yol 342 • Çözümle 348 • Suikast 352 • Sonsöz: Hayata Geçirilmemiş Miras 354

5 Lee Kuan Yew: Mükemmellik Stratejisi 359

Harvard Ziyareti 359 • Lilliputlu Dev 362 • İmparatorluk Döneminde Geçen Bir Gençlik 365 • Bir Devlet Kurmak 370 • Bir Ulus İnşa Etmek 377 • "Bırakalım Tarih Hükmünü Versin" 381 • Bir Ekonomi İnşa Etmek 383 • Lee ve Amerika 386 • Lee ve Çin 392 • ABD ile Çin Arasında 396 • Lee'nin Mirası 400 • Lee'nin Kişiliği 404

6 Margaret Thatcher: İkna Stratejisi 409

Hiç Alışılmadık Bir Lider 409 • Thatcher ve Britanya Sistemi 410 • Bekleyen Zorluklar: 1970'lerde Britanya 413 • Grantham'dan Yükseliş 419 • Bir Liderlik Çerçevesi 426 • Ekonomik Reformcu 429 • Egemenliğin Savunulması: Falkland Adaları Çatışması 434 • Hong Kong Hakkında Müzakereler 445 • Bir Şiddet Mirasıyla Karşı Karşıya: Kuzey İrlanda 452 • Temel Gerçekler: "Özel İlişki" ve Soğuk Savaş 459 • Grenada'da Bir Sorun 466 • Stratejik Bir Değişiklik: Doğu-Batı Angajmanı 467 • Kuveyt'in Egemenliğini Savunmak: Körfez Krizi 476 • Liderliğin Sınırları: Almanya ve Avrupa'nın Geleceği 479 • Ebedi Zorluk: Avrupa 483 • Düşüş 488 • Sonsöz 494

Sonuç: Liderliğin Gelişimi 499

Aristokrasiden Meritokrasiye 499 • Acı Gerçekler 507 • Sallantıdaki Meritokrasi 510 • Derin Okuryazarlık ve Görsel Kültür 512 • Temel Değerler 515 • Liderlik ve Dünya Düzeni 517 • Liderliğin Geleceği 524

Notlar 527

Teşekkür

Bu kitap büyük ölçüde Penguin Press UK'in yayın yönetmeni ve olağanüstü bir editör olan Stuart Proffitt sayesinde ortaya çıktı. Düşünceli yayıncılar; kolay kolay anlaşılamayan, bu sebeple yazarları tefekküre teşvik eden konuları gündeme getirirler. Stuart özgüvenle, ısrarla ve bilgelikle sürdürüyor bu işi. Benim düşünce tarzımı, bilgiyle kuşatılmış çok az kişi onun kadar incelikli anlamış ya da reddetmiştir. Stuart iki yılı aşkındır yaptığımız onlarca Zoom görüşmesinde bu kitabın tasarımında ve neşet etmesinde vazgeçilmez bir ortak oldu.

Dikkate değer bir diğer çalışma arkadaşım Neal Kozodoy, Stuart'ın etkisini istisnai bir yayıncılık becerisiyle tamamladı. Bütün bölümleri gözden geçirdi. Pürüzlü düzyazıda çetin sorunları çözmekte deha ve derinlik sahibi, amatör bir tarihçi olan Neal, metne daha geniş bir bakış açısı ve derinlik kazandırdı.

Daha önceki kitaplarımda olduğu gibi bu defa da geniş kaynak malzemesini derinlemesine çalışma arkadaşlarım oldu. Matthew Taylor King kitabın hem özü hem üslubu hakkında bilgece tavsiyelerde bulundu. Her bölüme damgasını vuran King olağanüstü bir bağlılık ve algı gücüyle orta noktasından itibaren kitaba kılavuzluk etti.

Coşku, verimlilik ve parlak bir zekâyı birleştiren Eleanor Ründe, kitabın hazırlık sürecinin ilk aşamalarında değerli araştırmalar yaptı ve sonra yarı zamanlı olarak projeye dönüp “Sedat” bölümüne etkili katkılarda bulundu. Vance Serchuk’un katkısı “Nixon” bölümünün gelişmesi ve analizinde yararlı ve belirleyici oldu. Ida Rotschild etkileyici cümle düzenlemeleri yaptı, kitabın düzeniyle ilgili özenli yorumlarda bulundu.

Meredith Potter, Ben Daus ve Aaron MacLean, devlet işleriyle ilgili araştırmalarını erken bir aşamada teslim ettiler. Joseph Kieran ve John Nelson çalışmanın zeminini oluştururken önemli araştırmalar yaptılar. Austin Coffey kilit bölümlerin yayıma hazırlanmasında değerli yardımlarda bulundu.

Başlıca bölümler, konu hakkında çalışan ve eserlerini takdir ettiğim seçkin yazarların değerlendirmesine sunuldu. Margaret Thatcher hakkında araştırma yapmayı da üstlenen Daniel Collings, tamamlanmış “Thatcher” bölümünü Charles Powell (Bayswater Lordu Powell) ve Charles Moore’la birlikte gözden geçirdi. Profesör Julian Jackson “De Gaulle” bölümünü; Profesör Christopher ise “Clark Adenauer” bölümünü dikkatle okudu. Diplomat ve akademisyen Martin Indyk “Sedat” bölümü hakkında zekice yorumlar yaptı.

Yarım yüzyıldır dostum olan, birlikte çalıştığım emektar diplomat Charles Hill, Richard Nixon’ın etkili mesajlarını ve onun hakkında gayet yararlı bir değerlendirme sundu. Charlie dikkat çekici kariyeri boyunca Dışişleri Bakanlığı’na, Yale Üniversitesi’ne ve toplumumuzun yükseltilmesine hizmet ederek çığır açıcı katkılarda bulunmuştur.

Birkaç arkadaşım bazı konularda keskin yargıları için iyi niyetlerine yüklenmeme izin verdi. Ray Dalio, Samantha Power, Joel Klein, Roger Hertog, Eli Jacobs ve Bob Blackwill bu arkadaşlarım arasında yer alıyor.

Son yıllarda Eric Schmidt beni yüksek teknoloji ve yapay zekâ dünyasıyla tanıştırtarak fikir dünyamı genişletti. Bu sayfalaradaki

stratejik tartişmaları etkileyen *The Age of A*’da Dan Huttenlocher’la da işbirliği yaptık.

Kitabın hazırlık sürecinde Theresa Cimino Amantea –bu tür yedinci işbirliğimizde– bir kez daha vazgeçilmezliğini kanıtladı. Theresa kitap şekillenirken benim elyazımı çözmekle, bölümleri kartal gibi keskin gözleri ve marka hâline gelmiş titizliğiyle birçok kez gözden geçirip yeniden daktiloya çekmekle kalmadı; Penguin Press’le, Wylie Ajansı’yla ve dışarıdaki okurlarımla, editrlerimle yazıştı.

Yıllardır birlikte çalıştığım güvenilir bir başka isim, Jody Iobst Williams, kritik bir dönemde yorulmak bilmeden metnin daktilo edilmesine yardımcı oldu. Jesse LePorin ve Courtney Glick bu süreç boyunca takvimimi hünerle idare etti. şahsi personelimden Chris Nelson, Dennis O’Shea ve Maarten Oosterbaan, pandemi- nin dayattığı uzun inziva dönemlerinde ve birçok idari meseleyle ilgili çok değerli yardımlarda bulundular.

Penguin Press’in başkanı ve yayın yönetmeni Ann Godoff geleneksel rolünün öngördüğü üzere kitabın Amerika’da yayımlanması sürecinde önemli meselelerin halledilmesi işini tipik özelliği olan profesyonellekle tamamladı. Birleşik Krallık’ta Richard Duguis, Alice Skinner ve David Watson, hepsi de zaman baskısı altında oldukları hâlde, özellikle telif hakları ve taslak metnin yayıma hazırlanması konusunda hünerli bir iş çıkardılar.

Yıllardır menajerliğimi yürüten Andrew Wylie ve onun Birleşik Krallık’taki yardımcısı James Pullen beni dünya çapında yorulmak bilmez bir bağlılık ve beceriyle temsil ettiler.

Bu kitabı, yarım yüzyıldan birazcık kısa bir süredir birlikte olduğum eşime, hayatıma zenginlik ve anlam katan Nancy’ye ithaf ediyorum. Diğer kitaplarımda olduğu gibi Nancy bunu da okudu ve her bölümü güzelleştirdi.

Söylemeye bile gerek yok, kitabın eksikleri, kusurları bana aittir.

Giriş

LİDERLİK EKSENLERİ

Siyasal sistemi ne olursa olsun her toplum, hafızasını oluşturan geçmiş ile gelişimine ilham veren gelecek hayali arasında sürekli geçiş hâlinindedir. Liderlik bu yolda vazgeçilmez öneme sahiptir: Kararlar alınmalı, güven kazanılmalı, verilen sözler tutulmalı, ileriye doğru rota önerilmelidir. Devletler, dinler, ordular, şirketler ve okullar gibi beşeri kurumlarda insanların mevcut konumlarından daha önce hiç bulunmadıkları ve belki de hiç ulaşamayacaklarını düşündükleri yerlere yükselmelerine yardımcı olmak için liderliğe ihtiyaç vardır. Liderlik olmazsa kurumlar yoldan çıkar, uluslar giderek oyun dışında kalmaya başlar ve nihayet felaket kaçınılmaz olur.

Bir lider iki eksenin kesişim noktasında düşünür ve hareket eder. İlk eksen geçmiş ile gelecek arasında yer alır, ikincisiyse li-

derlik ettiği insanların ebedi değerleri ile hevesleri arasındadır. Liderlerin karşı karşıya kaldığı ilk zorluk analiz etmektir. Analiz, toplumların tarihlerine, âdetlerine ve kabiliyetlerine dayanarak gerçekçi bir yaklaşımla değerlendirilmesiyle başlar. O hâlde liderlerin geçmişten kaçınılmaz bir şekilde öğrendiklerini, özü itibariyle farazi ve müphem olan geleceğe dair sezdikleriyle dengelemeleri gerekir. Onların hedefler koymasını ve strateji belirlemesini sağlayan da işte bu sezgisel yön kavrayışıdır.

Stratejilerin topluma ilham kaynağı olabilmesi için liderlerin hedefleri açıklayarak, kuşkuları gidererek ve destek toplayarak âdeta öğretmen gibi çalışması gerekir. Devlet tanımı itibariyle kuvvet tekeline sahip olsa da zorlamaya dayanmak yetersiz liderliğin işaretidir, iyi bir lider toplumunda onunla yan yana yürüme isteği uyandırır. Liderin yakın çevresindeki kişilere de ilham vermesi, onlarda düşüncelerine tercüman olma isteği uyandırması gerekir ki düşünceleri günün pratik sorunlarına uyarlanabilsin. Liderin yakın çevresinde bulunan böyle dinamik bir ekip onun dayanma gücünün belirgin tamamlayıcısıdır, yolculuğunu destekler ve karar oluşturma sürecindeki ikilemleri yumuşatır. Liderler çevrelerindeki insanların nitelikleriyle göklere de çıkarılabilir, yerin dibine de geçirilebilir.

Bir liderin bu görevleri üstlenirken taşıması gereken hayati özellikler ve geçmişle gelecek arasındaki köprü, cesaret ve karakterdir. Cesaret, karmaşık ve zorlu seçenekler arasından bir yön seçmek için elzemdır ki bu seçimi yapmak rutini aşma isteğini gerektirir; tercih anında menfaatleri ve tehlikeleri ancak belli belirsiz seçilebilecek bir eylem tarzını sürdürmek içinse karakterin güçlü olması gerekir. Cesaret karar anında erdemi davet eder, karakterse değerlere uzun süre sadık kalma imkânı sağlar.

Liderlik özellikle değerlerin ve kurumların önemini yitirdiğı, iyi bir geleceğin anahatlarının tartışıldığı geçiş dönemlerinde en gerekli şeydir. Bu gibi dönemlerde liderler baskı altında yaratıcı düşünmeye ve teşhis koymaya davet edilir: Toplumun refahını sağlayacak şeyler nelerdir? Çürümesine sebep olacak şeyler ne-

lerdir? Geçmişten alınan hangi mirasların korunması, hangilerinin değiştirilip güne uyarlanması, hangilerinin terk edilmesi gerekir? Hangi hedeflere bağlı kalmak gerekir, hangi öneriler ne kadar baştan çıkarıcı olursa olsun reddedilmelidir? Hatta biraz daha ileriye götürelim: Toplum daha müreffeh bir geleceğe giden yolun ara durağı olarak fedakrlıklar yapabilecek kadar canlı ve kendinden emin midir?

LİDERLİK İRADESİNİN DOğASI

Liderler ister istemez kısıtlamalarla kuşatılır. Kısıtlı bir alanda iş grrleri, zira her toplumun kabiliyetleri ve ulaşabilecekleri, demografi ve ekonominin dayattığı sınırlara bağlıdır. Ayrıca liderler bir zaman zarfında hareket ederler zira her devir, her kültür kendi baskın değerlerini, alışkanlıklarını ve tavırlarını yansıtır; bunların bütünü toplumun arzuladığı gidişatı belirler. Son olarak liderler rekabet içinde iş görür, zira farklı kapasitelere ve heveslere sahip, durağan olmayıp uyumlu diğer aktörlerle –müttefik olsun, muhtemel ortaklar ya da hasımlar olsun– yarışmaları gerekir. Üstelik olaylar kesin hesaplamalara elvermeyecek kadar hızlı gelişir, liderlerin karar anında sağlaması yapılamayan sezgiler ve varsayımlara dayanarak hükümlere varmaları gerekir. Lider için risk yönetimi de analitik beceri kadar önemlidir.

“Strateji”, liderin bu kısıtlı, rekabete dayanan ve değişken koşullarda vardığı sonuç anlamına gelir. İleriye uzanan yolu bulmak söz konusu olduğunda, stratejik liderlik ip üstünde yürümeye benzetilebilir: Nasıl ki bir akrobat fazla kingen ya da fazla atak olduğunda düşerse, bir liderin de dar bir aralıkta, geçmişin nispeten kesin olguları ile geleceğin belirsizlikleri arasında gerilmiş bir ip üstünde hareket etmesi gerekir. Aşırıya kaçan heveslerin

–Yunanların *hubris* dediği şeyin– cezası tükenmektir, insanın sahip olduklarına çok fazla güvenmesinin bedeliyse anlamsızlığın ilerlemesi ve kaçınılmaz çürümedir. Liderler hedeflerine ulaşmak için adım adım araçlarını amaçlarına, amaçlarını koşullarına uydurmalıdır.

Stratejist olarak lider doğal bir paradoksla karşı karşıyadır: Harekete geçmek gerektiğinde elindeki önemli bilgiler en az miktardaysa da en geniş çapta karar oluşturmaları gerekir. Daha fazla veriye ulaşıldığında manevra marjı daralmış olur. Örneğin rakip gücün stratejik silahlanmasının ilk aşamalarında ya da solunum yoluyla bulaşan yeni bir virüs aniden türediğinde, ortaya çıkan olguyu ya geçici ya yerleşik standartlarla yönetilebilir görme eğilimi ağır basar. Tehdit artık inkâr edilemeyecek ya da azımsanmayacak boyuta geldiğinde hareket alanı sınırlanacak ya da problemle yüzleşmenin bedeli epey ağırlaşacaktır. Zamanı kötüye kullanırsanız sınırlar kendini dayatmaya başlar. Elde kalan seçeneklerin en iyisini uygulamak bile çetrefil bir hâl alır, başarının menfaatleri azalır, başarısızlığın riskleri ağırlaşır.

Liderin içgüdüğü ve muhakemesi işte bu noktada esastır. Winston Churchill *The Gathering Storm*'u (1948) yazarken bunu gayet iyi anlamıştı: “Devlet adamlarından sırf basit meseleleri halletmeleri beklenmez. Onlar sıklıkla kendi kendisine hallolur. Dünyayı kurtaracak karar alma fırsatı, denge sallantıya girdiğinde, boyutlar sis perdesinin ardında kaldığında kendini gösterir.”¹

Mayıs 1953'te Amerikalı bir değişim öğrencisi bir kimsenin liderliğin zorluklarına nasıl hazırlanabileceğini sorduğunda Churchill üstüne basa basa “Tarihi incele, tarihi incele. Devlet işlerinin bütün sırrı tarihte yatar,” demişti.² O, içinde çalıştığı sürekliliği iyi anlamış dâhi bir tarih okuru ve de yazarıydı. Fakat tarih bilgisi bir temel gereksinim olsa da yeterli değildir. Bazı meseleler çok mürekkep yalamışların ve tecrübelilerin bile aralayamadığı bir “sis perdesinin ardında kalır” sonsuza dek. Tarih benzetmeler yoluyla, benzer durumları seçebilme becerisi sayesinde ders verir. Ama onun verdiği “dersler”, liderlerin tanımakla sınandığı ve o

zamanki koşulları kendi devirlerine uyarlamakla sorumlu olduğu tahminlerdir aslında. Yirminci yüzyıl başında yaşamış tarih felsefecisi Oswald Spengler, “doğuştan” lideri “her şeyden önce değer veren biri –insanlara, durumlara ve şeylere değer veren–, ‘bilmeden’ doğru şeyi yapma [kabiliyetine] sahip biri” diye tanımlarken tam da bundan bahsediyordu.³

Stratejik liderler hâlihazırda mevcut malzemeleri kullanarak geleceği nasıl yontacağını hisseden sanatkârın niteliklerine de sahip olmalıdır. Charles de Gaulle’ün liderlik üstüne düşüncelerini derlediği *The Edge of Sword*’da (1932) ileri sürdüğü üzere “sanatkâr zekâsını kullanmaktan vazgeçmez”. Nihayetinde “dersler, yöntemler ve bilginin” kaynağıdır bu. Sanatkâr bu temellerin üstüne, “adına ilham dediğimiz içgüdüsel bir yeti” ekler ki “doğayla doğrudan temas, hayati kıvılcımın sıçramasını sağlayacak şey” ancak ve ancak bu yetiyle kurulabilir.⁴

Gerçekliğin karmaşık doğasından ötürü tarihteki hakikat bilimdeki hakikatten farklıdır. Bilim adamı doğrulanabilir sonuçların peşindedir, tarih bilgisine sahip stratejik lider ise içkin muğlaklıktan uygulanabilir bir kavrayış süzmeye çalışır. Bilimsel deneyler önceki sonuçları destekler ya da kuşku uyandırır, bilim adamlarına değişkenlerini düzeltme ve deneylerini tekrarlama fırsatı sunar. Stratejistlerin genellikle sadece bir tek deney yapma hakkı vardır, kararları da genellikle geri alınamaz. Bilim adamı bu nedenle hakikati deneysel ya da matematiksel olarak öğrenir. Stratejist ise en azından kısmen geçmişle benzerlik kurarak akıl yürütür, önce hangi olayların benzer olduğunu ve önceki sonuçların hangilerinin önemli olduğunu tespit eder. Yine de stratejistin benzerlikleri dikkatle seçmesi gerekir çünkü hiç kimse gerçek anlamda geçmişi tecrübe edemez, Hollandalı tarihçi Johan Huijzinga’nın deyişiyle onu ancak “belleğin ay ışığının altında” hayal edebilir.⁵

Önemli siyasi tercihler nadiren tek bir değişken ihtiva eder. Akıllıca kararlar siyasal, ekonomik, coğrafi, teknolojik ve psikolojik kavrayış bileşimi gerektirir, bunların hepsi de bir tarih içgü-

düşüne dayanır. Yirminci yüzyılın sonunda Isaiah Berlin, bilimsel düşünceyi kendi alanının dışında uygulamanın imkânsızlığını ve buna bağlı olarak stratejistin işinin daimi zorluğunu betimlemiştir. Bir liderin, roman yazarı ya da peyzaj ressamı gibi bütün o göz kamaştırıcı karmaşıklıkla hayatı özümsemesi gerektiğini söylüyordu: “İnsanları bilgili, eğitilmiş ya da konuya gayet vakıf olmalarına rağmen budala ya da akıllı, anlayışlı ya da kör yapan şey, her durumun eşsiz özelliğinin yanı sıra özgül farklarını, kendi içinde diğer durumların hepsinden farklılaştığı noktaları, yani onu bilimsel olarak ele alınmaya elverişsiz kılan yönleri algılamalarıdır.”⁶

ALTİ LİDERİN KENDİ KOŞULLARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Tarihi meydana getiren şey karakter ve koşulların bileşimidir. Öyle ki bu sayfalarda portreleri çizilen altı liderin (Konrad Adenauer, Charles De Gaulle, Richard Nixon, Enver Sedat, Lee Kuan Yew ve Margaret Thatcher) hepsi de yaşadıkları önemli tarihi dönemlerin koşullarıyla şekillenmiştir. Sonra hepsi de kendi toplumlarının savaş sonrası gelişiminin ve uluslararası düzenin mimarları olmuştur. Nüfuzlarının zirvesindeyken altısıyla da tanışma ve bilhassa Richard Nixon’la yan yana çalışma fırsatı buldum. İstikameti savaşla kaybolmuş bir dünyayı miras alan bu liderler ulusal amaçları yeniden belirlediler, yeni pencereler açtılar ve geçiş sürecindeki bir dünyanın yeniden yapılanmasına katkıda bulundular.

Bu altı liderin her biri kendi yolunu izleyerek “İkinci Otuz Yıl Savaşları”nın kızgın alevlerle dolu ocağından, yani Ağustos 1914’te Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile 1945’te İkinci Dünya Savaşı’nın son bulması arasındaki yıkıcı çatışmaların

içinden geçti. Birinci Otuz Yıl Savaşları gibi ikincisi de Avrupa'da başladı ama daha geniş bir bölgeye yayıldı. Birincisi Avrupa'yı meşruiyetin dini inançtan ve hanedanlık mirasından ileri geldiği bir bölge olmaktan çıkarıp seküler devletlerin egemen eşitliğine dayanan ve ilkelerini tüm dünyaya yaymaya meyleden bir düzen kurmuştu. Bundan üç yüz yıl sonra patlayan İkinci Otuz Yıl Savaşları Avrupa'daki hayal kırıklığını ve dünyanın geri kalan bölgelerinin büyük bölümündeki yoksulluğu yeni bir düzenle aşmak için uluslararası düzenin tamamına meydan okudu.

Avrupa yirminci yüzyıla girerken küresel nüfuzunun zirve-
sindeydi. Önceki yüzyıllarda kaydettiği ilerlemenin sonsuza dek
devam etmeye yazgılı olduğu –hatta bunun önceden belirlendi-
ği– inancıyla doluydu. Kıtanın nüfusları ve ekonomileri görül-
memiş bir hızla büyüyordu. Sanayileşme ve giderek artan serbest
ticaret tarihi bir zenginlik doğurmuştu. Avrupa ülkelerinin he-
men hepsinde demokratik kurumlar vardı: Bu kurumlar Britan-
ya ile Fransa'da başattı, imparatorluk Almanyası ve Avusturya'da
gelişmemişti ama önem kazanıyordu ve devrim öncesi Rusya'da
başlangıç aşamasındaydı. Yirminci yüzyıl başında Avrupa'daki
eğitilmiş sınıflar, Thomas Mann'ın *The Magic Mountain* [Büyülü
Dağ] başlıklı romanındaki liberal hümanist Lodovico Settemb-
rini'yle aynı inancı taşıyordu: “İşler medeniyete elverişli bir yol
izliyordu.”⁷

Bu ütopyacı görüş, İngiliz gazeteci Norman Angell'in 1910'da
yazdığı çok satan kitabı *The Great Illusion*'la [Büyük Yanılsama]
zirveye tırmandı. Kitap Avrupalı güçler arasında artan ekono-
mik bağımlılığın, savaşı girilemeyecek kadar maliyetli kıldığını
savunuyordu. Angell “insanların karşı konulamaz biçimde çatış-
madan uzaklaştığını, işbirliğine yöneldiğini” ileri sürüyordu.⁸ Bu
ve buna benzer birçok öngörü kısa süre sonra patlayacaktı. Boşa
çıkan bu öngörüler arasında herhâlde en dikkat çekici olanı An-
gell'in “Hiçbir hükümetin eskiden Kitab-ı Mukaddes'te anlatıldı-
ğı gibi koca bir nüfusun, kadınlar ve çocukların imha edilmesini
buyurması artık mümkün değil,” görüşüydü.⁹

Birinci Dünya Savaşı hazineleri tüketti, hanedanlara son verdi, hayatları paramparça etti. Bu savaş Avrupa'nın hiçbir zaman tamamen atlatamadığı bir felaket oldu. 11 Kasım 1918'de ateşkes anlaşması imzalandığında yaklaşık 10 milyon asker ve 7 milyon sivil öldürülmüştü.¹⁰ Seferber edilen her yedi askerden biri evine sağ dönemedi.¹¹ Avrupa gençliğinin iki kuşağı yok oldu, genç erkekler öldürüldü, genç kadınlar dul veya yalnız, sayılamayacak kadar çok çocuk yetim kaldı.

Her ne kadar savaştan galip çıkmış olsalar da Fransa ve Britanya tükenmişti, siyasi olarak kırılğan bir durumdaydılar. Mağlup Almanya sömürgelerini yitirmişti ve ağır borç yüklerinin altındaydı, savaşın galiplerine duyduğu hınç ile içerideki rakip siyasi partilerin çatışmaları arasında gidip geliyordu. Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorlukları çökmüştü. Rusya ise tarihteki en radikal devrimlerden birini yaşamıştı ve artık herhangi bir uluslararası sisteme dâhil değildi.

İki savaş arası dönemde demokrasiler sallantıya girdi, totaliterlik yürüyüşe geçti, kıtada yoksulluk kol gezmeye başladı. 1914'teki savaş yanlısı hevesler o zamandan beri yatıştığından Avrupa Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasını teslimiyetle karışık bir basiretle karşıladı. Bütün dünya bu defa Avrupa'nın ıstırabına ortak oldu. New York'ta Anglo-Amerikan şair W. H. Auden şu dizeleri yazıyordu:

Öfkenin ve korkunun dalgaları

Dolanıyor yeryüzünün parlak

Ve kararmış topraklarının üstünde

Hayatlarımızın en mahrem taraflarına musallat;

Ölümün kelimelerle ifade edilemez kokusu

Mahvediyor bu Eylül gecesini.¹²

Auden'ın bu dizelerinde ileriye gördüğü açıktır. İkinci Dünya Savaşı'nda en az 60 milyon insan hayatını kaybetmişti. En fazla kayıp ülkeler Sovyetler Birliği, Çin, Almanya ve Polonya'ydı.¹³ Ağustos 1945'e gelindiğinde Köln'den Coventry'ye, Nanking'den

Nagazaki'ye şehirler havan topları, hava bombardımanları, yangınlar ve iç çatışmaların etkisiyle moloz yığınlarına dönmüştü. Savaş sonrasında ekonomilerin paramparça, açlığın yayılmış ve nüfusların tükenmiş olduğu böylesi bir ortamda ulusal toparlanma için zaruri masraflı işler göz korkutuyordu. Almanya'nın ulusal konumu hatta meşruiyeti Adolf Hitler tarafından yok edilmişti. Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet Nazilerin 1940'taki saldırılarının etkisiyle çökmüştü ve 1944'te ülke bu manevi çöküntüden yeni yeni kurtulmaya başlamıştı. Avrupa'nın büyük güçleri arasında sadece Büyük Britanya savaş öncesindeki siyasi kurumlarını koruyabilmişti, fakat o da tam anlamıyla iflas etmişti ve çok geçmeden imparatorluğunu yavaş yavaş yitirme sorunuyla ve sürekli ekonomik sıkıntılarla uğraşması gerekecekti.

Bu büyük ve ani değişiklikler bu kitapta portreleri çizilen altı liderin her birinde silinmez izler bırakmıştır. 1917 ile 1933 arasında Köln Belediye Başkanı olarak görev yapan Konrad Adenauer (d. 1876) siyasi kariyerinde Hitler'in iktidara yükselişinin yanı sıra iki savaş arası dönemde Ren Bölgesi için Fransa'yla yaşanan çatışmaya tanık olmuştu, İkinci Dünya Savaşı sırasında Naziler tarafından iki kere hapse atılmıştı. Adenauer 1949'dan itibaren Almanya'nın yıllardır devam eden Avrupa'ya hâkim olma arzusunu terk ederek, Atlantik İttifakı'na bağladığı ülkesini kendi Hıristiyan değerlerini ve demokratik inançlarını yansıtan ahlaki bir temelde yeniden inşa edip tarihinin en alçak noktasını geride bırakma yoluna soktu.

Charles de Gaulle (d. 1890) Birinci Dünya Savaşı sırasında Kayser Wilhelm'in yönettiği Almanya'da iki buçuk yıl savaş esiri olmuştu. İkinci Dünya Savaşı sırasında önce bir tank taburuna komuta etti, sonra Fransa'nın çökmesini takiben ülkenin siyasi yapısını iki kere yeniden kurdu: İlk seferinde 1944'te Fransa'nın özünü, esasını onarıp canlandırdı; ikincisinde 1958'de ülkenin ruhunu yeniden inşa etti ve içsavaş önledi. De Gaulle Fransa'nın yenilmiş, bölünmüş, aşırı geniş bir imparatorluk olmaktan çıkıp sağlam bir anayasaya sahip, istikrarlı, müreffeh bir ulus-devlet hâline gelmesine kılavuzluk etti. Bu temelleri atarak ülkesinin uluslararası ilişkilerde yeniden önemli ve sürdürülebilir bir rol üstlenebilmesini sağladı.

Richard Nixon (d. 1913) savaş sırasındaki deneyiminden, doğmakta olan dünya düzeninde ülkesinin güçlü bir rol üstlenmesini sağlayacak dersler aldı. Görevinden istifa eden tek ABD Başkanı olmasına rağmen 1969 ile 1974 arasında Soğuk Savaş'ın zirveye tırmandığı dönemde süper güçler arasındaki gerilimleri değiştirdi ve ABD'yi Vietnam'daki çatışmadan çıkardı. Bu süreçte Çin ile ilişki kurarak, Ortadoğu'yu dönüştürecekle bir barış süreci başlatarak ve dengeye dayalı bir dünya düzeni kavramını vurgulayarak Amerikan dış politikasını yapıcı bir küresel temele oturttu.

Bu kitapta ele alınan liderlerden ikisi İkinci Dünya Savaş'ını sömürge tebaası olarak yaşamıştır. Mısır ordusunda subay olan Enver Sedat (d. 1918) 1942'de Britanya yönetimini Mısır'dan atmak için Alman Feldmareşal Erwin Rommel'le işbirliği girişiminde bulunduğu için iki yıl, ardından Britanya yanlısı eski Maliye Bakanı Emin Osman'ın suikaste kurban gitmesini takiben büyük bölümü hücre hapsi olmak üzere üç yıl hapis yatmıştı. Uzun bir süre devrimci ve pan-Arap fikirlerden beslenen Sedat, 1970'te Cemal Abdülnâsır'ın ani ölümü sonrasında, 1967'de İsrail'le yapılan savaşta yenilgiye uğramanın sarsıntısını yaşayan demoralize Mısır'a devlet başkanı oldu. Askeri stratejiyi ve diplomasiyi ferasetle birleştiren Sedat, daha sonra İsrail'le uzun süredir kurulamayan barışı güvence altına alırken Mısır'ın kaybettiği toprakları geri alma ve özünü yeniden tesis etme çabasına girdi.

Lee Kuan Yew (d. 1923) 1942'de işgalci Japon kuvvetleri tarafından infaz edilmekten kıl payı kurtuldu. Pasifik'in kıyısında düşman komşularla çevrelenmiş çok sayıda etnik grubun yaşadığı yoksul bir liman kentinin gelişimini şekillendirdi. Onun yönetimi altındaki Singapur, kültürel çeşitlilik ortamında ortak bir ulusal kimliğe sahip, güvenli, iyi yönetilen ve müreffeh bir şehir devleti olarak yükseldi.

Margaret Thatcher (d. 1925), Britanya Muharebesi sırasında ailesiyle birlikte radyonun başına toplanır, Başbakan Winston Churchill'in savaş zamanı yaptığı yayımları dinlerdi. 1979'da Britanya'da iktidara geldiğinde, dünya çapındaki etki alanını yitir-

mesi ve uluslararası öneminin gerilemesi nedeniyle yorgun bir teslimiyet havasının hâkim olduğu eski bir emperyal gücü devralmıştı. Cesareti sağduyuyla dengeleyen bir dış politika ve ekonomik reform sayesinde ülkesini yeniden tesis etti.

Bu altı liderin hepsi de İkinci Otuz Yıl Savaşları'ndan, dünyayı saptıran şeyin ne olduğu hakkında kendi derslerini çıkarmış, ayrıca cesur –ve hırslı– bir siyasi liderliğin vazgeçilmezliğini açıkça takdir etmiştir. Tarihçi Andrew Roberts bize “liderlik” sözcüğünden en çok anlaşılan şeyin doğuştan gelen bir iyilik olduğunu hatırlatsa da liderlik “aslında ahlaken tarafsızdır, insanlığı güneşin aydınlattığı zirvelere taşıyabileceği gibi uçuruma sürüklemeye kabiliyetine de sahiptir”, ahlaki amaçlara yönlendirme çabası içinde olmamız gereken “ürkütücü bir güce sahip çok yönlü bir kuvvettir”.¹⁴

MÜKEMMEL LİDERLİK ÖRNEKLERİ: DEVLET ADAMI VE ÇIĞIR AÇICI LİDER

Pek çok lider vizyoner değil yöneticidir. Her toplumda ve sorumluluğun her düzeyinde, emanet edilen kurumlara kılavuzluk etmeleri için gündelik işleri görececek kâhyalara ihtiyaç duyulur. Fakat kriz dönemlerinde (savaş olsun, hızlı teknolojik değişimler olsun, sarsıcı ekonomik aksaklıklar veya ideolojik büyük ve zorlu değişiklikler olsun) statükonun yönetimi tutulacak en riskli yol olabilir. Talihli toplumlarda bu gibi dönemler dönüştürücü liderler doğurur. Bu liderler arasındaki fark iki ideal tipte sınıflandırılabilir: devlet adamı ve çığır açıcı lider.^{*15}

* Yazar burada peygamber anlamına da gelen “prophet” sözcüğünü kullanmaktadır. Metin içinde açıklandığı üzere sözcüğün peygamber, yalvaç, manevi lider vs. gibi anlamlarından çok manevi duyguları da harekete geçirerek gerçekleştirmesi zor, çığır açıcı bir hayale yönelme anlamı ağır bastığından bu karşılığı kullanmayı tercih ettim. (ç.n.)

İleriyi gören devlet adamları kendilerini bekleyen birkaç temel görev olduğunu bilirler. Birinci görev koşullar tarafından manipüle edilmeyip onları manipüle ederek toplumlarını korumaktır. Bu gibi liderler değişikliği ve ilerlemeyi kucaklar, bir yandan da toplumun kendi şahsına ilişkin temel hissini onda teşvik ettikleri evrimlerle korumasını sağlarlar. İkinci görev öngörüğü ihtiyatla harmanlamak, sınırların bilincinde olmaktır. Bu liderler sadece en iyi değil en kötü sonucun da sorumluluğunu üstlenir. Boşa çıkan birçok büyük umudun, gerçekleştirilemeyen sayısız iyi niyetin, insan ilişkilerinde bencillik, iktidar açlığı ve şiddetin inatla varlığını sürdürdüğünün bilincinde olurlar. Bu liderlik tanımına göre, devlet adamları en muazzam planların bile başarısız olması ya da en güzel sözlerin bile art niyetleri gizlemesi ihtimaline karşı tedbirli olma eğilimindedir. Siyaseti kişiselleştirenlere kuşkuyla yaklaşmaya meylederler, zira tarih bize büyük ölçüde bir tek kişiye dayanan yapıların kırılgan olduğunu öğretmiştir. Hırslı ama devrimci olmayan bu liderler, tarihin dışlıları olarak gördükleri şeyin içinde çalışır, siyasi kurumlarını ve temel değerlerini (özlerini koruyan değişiklerle de olsa) gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir miras olarak görüp toplumlarını ileri götürür. Devlet adamı vasfını taşıyan bilge liderler, yeni koşullar gereği mevcut kurumlar ve değerleri aşma vakti geldiğinde bunu anlar. Ama toplumlarının serpilip gelişebilmesi için değişimin toplumun kaldırabileceğinden öteye geçmemesi gerektiğini de anlar. Vestfalya devlet sistemini* şekillendiren on yedinci yüzyıl liderlerinin yanısıra Gladstone, Disraeli, Palmerston ve Bismarck gibi on dokuzuncu yüzyıl Avrupa liderleri de bu grupta yer alır. Yirminci yüzyılda Theodore ve Franklin Roosevelt, Mustafa Kemal Atatürk ve Jawaharlal Nehru devlet adamı vasfı taşıyan liderlerdir.

İkinci lider tipi –vizyoner ya da çığır açıcı– hâkim kurumları mümkün olanın penceresinden ziyade zorunlu olana ilişkin hayalin açtığı pencereden görür ve ele alır. Çığır açıcı liderler, üs-

* On yedinci yüzyılda Otuz Yıl Savaşı'ndan sonra kurulan Vestfalya sistemi, bu çatışmadan sonra ayakta kalan devletleri ulusal çıkar ve egemenliğe dayanarak grupladı ve daha önce Ortaçağ'daki dini ya da hanedanlara bağlı dayanakların yerine bu gruplamayı geçirdi.

tün hayallerini haklılıklarının kanıtı olarak görürler. Tasarılarını çizebilecekleri boş bir tuval arzulayan bu liderler –tuzaklarının yanısıra hazineleriyle birlikte– geçmişin silinmesini başlıca görevlerinden biri sayarlar. Peygamberlerin meziyetleri, mümkün görüneni dönüştürmeleridir, George Bernard Shaw’a göre onlar “bütün gelişim”i gerçekleştiren “mantıksız insanlardır”.* Nihai çözümlere inanan çığır açıcı liderler, tedrici yani aşamalı yaklaşımı zaman ve koşullar açısından verilmiş gereksiz bir taviz olarak görüp ona güvenmeme eğilimindedir; hedefleri statükoyu yönetmekten ziyade aşmaktır. Akheneton, Jean d’Arc, Robespierre, Lenin ve Gandhi tarihin çığır açıcı liderleri arasında yer alırlar.

Bu iki liderlik vasfını ayıran sınır mutlakmış gibi görünebilir ama pek geçirgen olmadığı da söylenemez. Liderler bir vasıftan diğerine geçebilir ya da büyük ölçüde bir vasfın yordamlarını benimsemişken diğer vasıftan bir şeyler ödünç alabilir. Churchill “yabanilik yıllarında”, De Gaulle’se Özgür Fransa’nın lideriyken çığır açıcı lider kategorisinde yer almıştı, tıpkı 1973’ten sonra Sedit’in yaptığı gibi. Pratikte bu kitapta yer verilen altı liderin her biri devlet adamlığına meyletmekle birlikte yönetimlerini bu iki vasfın bir senteziyle idare etmiştir.

Antik dönem bilgelerine göre Yunan şehir devletlerini Pers İmparatorluğu tarafından yutulmaktan kurtaran Atinalı lider Themistocles’in liderliği, bu iki vasfın en uygun biçimde harmanlanmasının bir örneğiydi. Thucydides, Themistocles’i “hem düşünüp taşınmaya pek ya da hiç vakit bırakmayan o ani krizleri en iyi biçimde *muhakeme eden* bir lider, hem de geleceği, hatta en belirsiz ihtimalleri bile en iyi gören bir *peygamber*” olarak tanımlamıştı.¹⁶

Bu iki vasfın birbirleriyle kıyaslanması, başarı ölçütleri farklı olduğu için sıklıkla sonuçsuz kalır ve hayal kırıklığına sebep olur: Devlet adamlarının sınavı, baskı altındaki siyasi yapıların kalıcılığını sağlamaktır; çığır açıcılar ise başarılarını mutlak ölçütlerle

* “Makul insan kendisini dünyaya uydurur, mantıksız insan dünyayı kendisine uydurmakta ısrar eder. Bu nedenle bütün gelişim mantıksız insana dayanır” (George Bernard Shaw, *Man and Superman*).

tanımlanmış bir hedefe göre ayarlar. Devlet adamı muhtemel yol haritasını “doğruluğu”ndan ziyade yararına dayanarak değerlendirir, çığır açıcı bu yaklaşımı bir fedakârlık, şahsi menfaatin evrensel ilkeye galip gelmesi olarak görür. Devlet adamına göre müzakere bir istikrar mekanizmasıdır, çığır açıcılara göre muhaliflerin görüşünü değiştirmenin ya da moralini çökertmenin bir aracı olabilir. Devlet adamına göre uluslararası düzenin korunması o düzenin içindeki herhangi anlaşmazlığı aşan bir niteliğe sahipken çığır açıcılar mevcut düzeni alt üst etme amacı ve isteğini model alır.

Her iki liderlik tarzı da özellikle kriz dönemlerinde dönüştürücüdür, fakat yükseliş dönemlerini temsil eden çığır açıcı liderlik tiplmesi genellikle daha büyük bir altüst oluş ve ıstırapı beraberinde getirir. Her iki yaklaşımın da düşmanları vardır. Devlet adamının düşmanı, dengenin, istikrar ve uzun vadede ilerlemenin koşulu olabilmesine rağmen kendi hareketini beslemesidir. Çığır açıcı liderin karşı karşıya olduğu riskse, bir vecd halinin bütün bir insanlığı bir hayalin enginliğine gömerek bireyi nesneye indirgemesidir.

TARİH İÇİNDE BİREY

Şahsi nitelikleri ve iş yapma tarzları nasıl olursa olsun liderler ister istemez şu amansız zorlukla karşı karşıya kalır: Bugünün taleplerinin geleceği tehlikeye atmasını önlemeleri gerekir. Sıradan liderler şimdiyi yönetmeye çalışır, büyük liderlerse toplumlarını hayallerine ulaştırmaya gayret eder. Bu zorluğun nasıl aşılacağı, insanlık iradeye bağlı olan ile kaçınılmaz olan arasındaki ilişki üzerine düşünmeye başladığından beri tartışılmaktadır. Batı dünyasında on dokuzuncu yüzyıldan beri erkekler ve kadınları

olayların tasarlayıcısı değil piyonları olarak, onların altında uzun süredir eziliyormuş gibi gören bir yaklaşım, çıkış yolunu giderek tarihe atfetmiştir. Yirminci yüzyılda önde gelen Fransız tarihçi Fernand Braudel gibi çok sayıda tarihçi, bireyleri ve şekillendirdikleri olayları, kaçınılmaz gelgitlerin yaşandığı engin bir denizde “yüzeydeki çırpıntılar” ve “dalgaların köpükleri” olarak görmekte ısrar etmiştir.¹⁷ Önde gelen düşünürler –tarihçiler, siyaset felsefecileri ve uluslararası ilişkiler kuramcıları– yeni yeni doğan, henüz olgunlaşmamış kuvvetlere kaderin gücünü yüklemiştir. “Hareketler”, “yapılar” ve “güç dağılımları” dururken seçim yapmanın insanlıktan esirgendiği, bunun mantıksal bir devamı olarak da insanlığın bütün sorumluluktan feragat etmek dışında başka bir şey yapamayacağı söylenir. Bunlar elbette ki geçerli tarihi analiz kavramlarıdır ve bütün liderler de bunların gücünün bilincinde olmalıdır. Fakat bu kavramlar her zaman insanlar tarafından uygulanır ve insan algılarının süzgecinden geçer. Tarihin cilvesine bakın ki kötücül niyetlerle bütün iktidarı kendinde toplamak isteyen bireylerin elinde, tarihin kaçınılmaz kanunlarından dem vuran kuramlardan daha etkili bir araç olmamıştır.

Bu mesele yeni oluşan bu kuvvetlerin yaygın mı yoksa toplumsal ve siyasal eyleme mi tâbi olduğu sorusunu gündeme getiriyor. Fizik, gözlem yaparak gerçekliğin değiştiğini öğrenmiştir. Tarih de aynı şekilde erkekler ve kadınların çevrelerini yorumlayarak onu değiştirdiklerini öğretir bize.

Tarihte bireyler önemli midir? Böyle bir soru sormak, Sezar ya da Muhammed’in, Luther ya da Gandhi’nin, Churchill ya da Franklin Delano Roosevelt’in bir çağdaşının aklına bile gelmezdi. Bu kitapta, iradeye bağlı olan ile kaçınılmaz olan arasındaki sonsuz çekişmede kaçınılmaz görünen şeyin insanların yapıp ettikleri sayesinde böyle olduğunu anlayan liderler ele alınıyor. Bu liderler önemliydi çünkü miras aldıkları koşulları aşmış ve böylece toplumlarını mümkün olanın sınırlarına taşımışlardı.

1

Konrad Adenauer: Alçakgönüllülük Stratejisi

YENİLENME MECBURİYETİ

Müttefik Kuvvetler* Ocak 1943'te düzenlenen Kazablanka Konferansı'nda Mihver Kuvvetleri'nin** "koşulsuz teslim olması"ndan başka hiçbir şartı kabul etmeyeceklerini ilan etti. Bu bildirinin

* İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Müttefik Kuvvetler yalnızca Birleşik Krallık, Fransa ve Polonya'dan oluşuyordu. 1941'de SSCB, Çin ve ABD de Müttefik Kuvvetlere katıldı. (ç.n.)

** İkinci Dünya Savaşı sırasında başlıca bağlaşıkları Hitler yönetimindeki Almanya, Mussolini yönetimindeki İtalya ve Japonya İmparatorluğu olan askeri ittifak. 1936'da Almanya ile İtalya arasında imzalanan, tarafların toprak iddialarını karşılıklı tanıdığı protokol, 1939'de yine iki ülke arasında imzalanan Çelik Paktı diye bilinen askeri antlaşma ve son olarak 1940'da Japonya'nın da katılımıyla üç ülkenin imzaladığı Üçlü Anlaşma bu askeri ittifakın kurucu belgeleri olmuştur.

ardındaki itici güç olan ABD Başkanı Franklin Delano Roosevelt, Hitler'den sonra gelecek hükümeti, tutulmayan sözlerle kandırdıklarını ileri sürme ihtimalinden yoksun bırakmayı amaçlıyordu. Almanya'nın tam anlamıyla bir askeri yenilgiye uğraması, ahlaki ve uluslararası meşruiyetini tümüyle yitirmesi, kaçınılmaz olarak Alman sivil yapısının giderek çözülmesine yol açmıştı.

Ben, Ruhr sanayi bölgesinin yakınındaki Alman sınırından Magdeburg yakınındaki Elbe Nehri'ne, o sırada bütün gücüyle devam eden Berlin Savaşı'ndan sadece 160 kilometre uzaktaki bir bölgeye doğru ilerleyen ABD ordusunun 84. Piyade Bölüğü'nün bir parçası olarak bu sürece tanık oldum. Bölüğümüz Alman sınırından geçerken Hitler'in emrettiği gerilla faaliyetlerinin önlenmesi ve güvenliğin sağlanmasından sorumlu bir birime atandım.

Ailesi altı yıl önce ırkçı saldırılardan kaçmak amacıyla Bavyera'daki küçük Fürth kentini terk etmiş biri olarak gençliğimdeki Almanya ile bundan daha büyük bir tezat hayal edemezdim. Altı yıl önce Hitler Avusturya'yı daha yeni ilhak etmişti ve Çekoslovakya'yı parçalama sürecindeydi. Alman halkına hâkim olan tavır zorbalığa doğru ilerliyordu.

Şimdiyse halkın teslim olduğunu gösteren beyaz çarşaf lar sarkıyordu pencerelerden. Birkaç yıl önce Manş Denizi'nden Volga Nehri'ne kadar Avrupa'ya hükmetme hayaliyle coşan Almanlar sindirilmiş, afallamışlardı. Yurtlarından edilmiş binlerce kişi – savaş sırasında işçi olarak çalıştırılmak üzere Doğu Avrupa'dan zorla getirilen insanlar– sokakları doldurmuş, yiyecek ve barınak arıyor, memleketlerine dönmenin yolunu bulmaya çalışıyordu.

Alman tarihinin çaresizlik dönemlerinden biriydi. Feci bir gıda kıtlığı vardı. Birçok kişi açlık çekiyordu, bebek ölümleri Batı Avrupa'nın geri kalan ülkelerinden iki kat fazlaydı.¹⁸ Müesses mal ve hizmet alışverişi çökmüştü, onun yerini karaborsa almıştı. Posta hizmeti ya aksıyordu ya da hiç yoktu. Trenler ara sıra çalışıyordu, savaşın yol açtığı hasar ve benzin kıtlığı kara yoluyla ulaşımı son derece zorlaştırıyordu.

1945 baharında, işgal kuvvetlerinin görevi, eğitilmiş askeri hükümet savaş birliklerinin yerini alıncaya dek az çok mülki düzeni sağlamaktı. Haziranda yapılan (Churchill/Attlee, Roosevelt ve Stalin'in katıldığı) Potsdam Konferansı'na yakın bir tarihte eğitilmiş askeri hükümet geldi. Potsdam'da müttefik devletler Almanya'yı dört işgal bölgesine ayırdı: ABD Bavyera'yı da kapsayan güney kısmı; Britanya sanayi bölgesi olan kuzeydeki Rhineland ve Ruhr Vadisi'ni; Fransa Güney Rhineland ve Alsace sınırındaki bölgeyi; Sovyetler ise Elbe Nehri'nden Almanya'nın savaş öncesindeki topraklarını dörtte bir azaltarak yeni Polonya sınırını oluşturan Oder-Neisse Hattı'na uzanan bölgeyi aldı. Batılı kuvvetlere ait üç bölgenin her biri, işgal kuvvetlerinin yüksek komiser unvanını taşıyan üst düzey bir yetkilinin yönetimine verildi.

Almanya'da bir zamanlar parmakla gösterilecek kadar etkili olan ve meydan okunamayan sivil yönetim artık sona ermişti. Nihai otorite belde düzeyinde (*Kreis*) bile işgal kuvvetleri tarafından icra ediliyordu. Bu kuvvetler düzeni sağlıyordu ama iletişim hatlarının yeniden tesis edilip belirli bir seviyenin yakalanması on sekiz ay aldı. 1945-46 kışında yakıt kıtlığı, dört yıl sonra şansölye olacak Konrad Adenauer'ı bile kalın bir paltoyla uyumak zorunda bırakıyordu.¹⁹

İşgal altındaki Almanya sadece yakın geçmişinin değil karmaşık tarihinin yükünü de taşıyordu. Birleşmeyi izleyen yetmiş dört yıl içinde Almanya önce monarşi, sonra cumhuriyet, sonra totaliter bir devlet tarafından idare edilmişti. Savaşın sonuna gelindiğinde istikrarlı yönetimden geriye kalan yegâne hatıra Otto von Bismarck'ın şansölyeliğinde birleşik Almanya'nın doğumuydu (1871-1890). O tarihten 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı'na dek, Almanya'nın askeri gücünün ve uzlaşmaz retoriğinin kışkırtıp var ettiği, Bismarck'ın "kâbus" diye nitelediği dış düşmanların ittifakları Alman İmparatorluğu'na musallat olmuştu. Birleşik Almanya çevresindeki birçok devletten daha güçlü ve Rusya dışındaki bütün ülkelerden daha kalabalık olduğu için büyüyen ve potansiyel baskın gücü Avrupa'nın daimi güvenlik sorunu hâline gelmişti.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni kurulan Weimar Cumhuriyeti enflasyon ve ekonomik krizler nedeniyle yoksul düşmüştü ve savaş sonrasında imzalanan Versailles Antlaşması'ndaki cezai hükümler nedeniyle suistimale uğradığını düşünüyordu. Hitler idaresindeki Almanya 1933'ten sonra totaliterliğini bütün Avrupa'ya dayatmaya çalıştı. Kısacası yirminci yüzyılın ilk yarısında birleşik Almanya, Avrupa barışı açısından ya çok güçlü oldu ya da çok zayıf kaldı. 1945'e gelindiğinde Almanya, birleşmesi sonrasında Avrupa ve dünyada tecrübe ettiği en emniyetsiz konuma düşmüştü.

Bu yıkılmış toplumun itibarını ve meşruiyetini yeniden tesis etme işi, Hitler tarafından görevden alınıncaya dek on altı yıl boyunca Köln Belediye Başkanı (*Oberbürgermeister*) olarak görev yapan Konrad Adenauer'a düştü. Adenauer'ın geçmişi onu hem koşulsuz teslim olmanın sonuçlarını yönetecek alçakgönüllülüğe hem demokrasiler arasında ülkesine uluslararası yerini yeniden kazandıracak karakter gücüne sahip olmayı gerektiren bir role uygun kılıyordu. Bismarck idaresinde Almanya'nın birleşmesinden tam beş yıl sonra, 1876'da dünyaya gelen Adenauer doğup büyüdüğü Köln kentiyile birlikte anıldı ömrü boyunca; ticaretle uğraşan şehir devletlerin oluşturduğu Hansa Birliği'nin önemli merkezlerinden biri olarak, tarihiyle ve Ren Nehri'nin üstünde yükselen o Gotik katedraliyle Köln...

Adenauer yetişkinliğinde Alman İmparatorluğu'nun Bismarck sonrası üç önemli dönemini tecrübe etmişti: Kayzer Wilhelm dönemindeki saldırganlık, Weimar Cumhuriyeti sırasında ülke içindeki karışıklıklar ve Hitler yönetiminde ülkeyi öz-yıkıma ve çözülmeye sürükleyen maceraperestlik. Savaş sonrasında meşru bir düzende ülkesine de bir yer açmaya çalışan Adenauer neredeyse tüm dünyanın hoşnutsuzluğuyla ve ülke içinde peş peşe gelen devrim, dünya savaşı, soykırım, yenilgi, parçalanma, ekonomik çöküş ve ahlaki bütünlük kaybıyla hırpalanmış, yönünü kaybetmiş bir halkla karşı karşıyaydı. Hem alçakgönüllü hem de cüretkâr bir yol seçti: Almanya'nın günahlarını itiraf etmek, yenilginin ve güçsüzlüğün cezalarını ülkenin parçalanması da dâhil olmak üzere kabul etmek,

savaş tazminatı olarak sanayi tesislerinin kaldırılmasına müsaade etmek ve Almanya'nın güvenilir bir ortak olabileceği yeni bir Avrupa yapısının inşa edilmesine boyun eğmek. Adenauer Almanya'nın muntazam bir ülke olacağını umuyordu. Gerçi o da farkındaydı, Almanya'nın her zaman gayrimuntazam bir hatırası olacaktı.

ÇOCUKLUKTAN İÇ SÜRGÜNE

Adenauer'ın bir zamanlar Prusya ordusunda astsubay olan babası Johann otuz yıl boyunca Köln'de memur olarak çalışmıştı. Zorunlu ilkokul eğitimi dışında eğitimi almayan Johann çocuklarına eğitim ve meslek imkânları sağlamaya kararlıydı. Adenauer'ın annesi de aynı kararlılığı paylaşıyordu, bir banka memurunun kızı olan annesi oya yaparak Johann'ın gelirine katkıda bulunuyordu. Karı-koca çalışıp didinerek genç Konrad'ı okula hazırladılar ve Katolik ilkelerince yetiştirmeye çalıştılar.²⁰ Günah ve sorumluluk bilinci, Adenauer'ın çocukluğunda içten içe beslediği değerlerdi. Bonn Üniversitesi'ndeki öğrencilik günlerinde, gece geç saatlere kadar çalışmanın yorgunluğunu atmak için ayaklarını buzlu su dolu bir kovaya daldırma alışkanlığıyla nam salmıştı.²¹ Adenauer'ın hukuk lisansı ve ailesinin memuriyet geçmişi 1904'te Köln'de memuriyet hayatına atılmasının önünü açtı. Vergilendirme konusunda özel bir yetkiye sahip belediye başkanı yardımcısı, *Beigeordneter* unvanını aldı. 1909'da üst düzey belediye başkan yardımcısı, 1917'de de Köln belediye başkanı oldu.*

Köln belediye başkanlığı esasen bir memuriyet olup dönemin şiddetli ve yoğun partizan siyasetinden kesinlikle ayrılmış, son

* Kayzer II. Wilhelm 1917'de Köln belediye başkanı unvanını lord belediye başkanı (Oberbürgermeister) olarak değiştirdi. Bkz. Matthias Oppermann, "Biography of Konrad Adenauer", Konrad Adenauer Vakfı (Konrad-Adenauer Stiftung) online arşivleri, <https://www.kas.de/en/konrad-adenauer>.

derece saygın bir mevkiydi. Adenauer'ın itibarı o kadar arttı ki 1926'da Berlin'deki tartışmalarda adı olası bir millî birlik hükümetinin şansölyesi olarak geçti. Gelgelelim bu çaba, Adenauer'ın bu mevkiyi kabul etmek için ileri sürdüğü koşulu yerine getirerek partizanlıktan uzak bir ittifak kurmanın zorluğu nedeniyle sonuç vermedi.

Adenauer ülke çapında ilk kez Hitler'in 30 Ocak 1933'te şansölye atanmasıyla dikkat çekti. Hitler konumunu güçlendirmek amacıyla bir genel seçim çağrısında bulundu ve Alman parlamentosuna hukukun üstünlüğünün ve kamu kurumlarının bağımsızlığının askıya alınmasını öngören Güçlendirme Yasası'nı sundu. Adenauer Hitler'in şansölyeliğe atanmasının izleyen ayda muhalefeti bir araya getiren üç gösteri düzenledi. Köln Belediye Başkanı sıfatıyla koltuk sahibi olduğu Prusya Üst Meclisi'nde Güçlendirme Yasası'na karşı oy kullandı. Seçim kampanyası sırasında Hitler'i Köln havaalanında karşılama davetini geri çevirdi. Seçimden bir hafta sonra da köprülerden ve diğer kamusal anıtlardan Nazi bayraklarının kaldırılmasını emretti. Hitler'in önceden kararlaştırılmış seçim zaferini takiben de görevinden alındı.

Görevden alındıktan sonra, bir Benedikten manastırının başkanı olmuş eski bir okul arkadaşına sığınma talebinde bulundu. Talebi kabul edildi ve Adenauer Nisan'da Köln'ün 50 mil güneyinde yer alan Laach Gölü kıyısındaki Maria Laach Manastırı'na yerleşti. Burada başlıca meşguliyeti, Papalık'ın çıkardığı iki genelgeyi derinlemesine incelemek oldu. Papa XIII. Leo ve Papa XI. Pius'un çıkardığı bu genelgeler, Katolik öğretisini toplumsal ve siyasal gelişmelere, özellikle de modern işçi sınıfının gelişen koşullarına uyarlıyordu.²² Adenauer bu genelgelerde; siyasi kimlikten ziyade Hristiyan kimliğin vurgulanması, komünizm ve sosyalizmin kınanması, sınıf mücadelesinin alçakgönüllülük ve Hristiyan yardımseverliğiyle yumuşatılması ve kartel uygulamaları yerine serbest rekabetin sağlanması gibi kendi siyasal kanaatlerine uygun öğretilerle karşılaştı.²³

Adenauer Maria Laach Manastırı'nda uzun süre kalamayacaktı. Noel Ayini'ne katıldığında -civar bölgelerden insanlar onu

görmek ve desteklemek için manastıra gelmişti-, Nazi yetkililer hayranlık duyulan misafirini kapı dışarı etmesi için manastır pis-koposuna baskı yaptı. Adenauer Ocak ayında buradan ayrılmak zorunda kaldı.

Ömrünün sonraki on yılı zorluklar ve istikrarsızlıklarla geçti. Büyük tehlikeler atlattı, özellikle Haziran 1944'te Prusya üst sınıfı temsilcilerinin, Nazi öncesi siyasi ve askeri önde gelen figürlerin Hitler'i hedef alan başarısız suikast girişimi sonrasında. Hitler intikam alıp bütün bu unsurları yok etmeye çalıştı. Adenauer bir süre devamlı edip hiçbir yerde yirmi dört saatten fazla kalmayarak onların uğradığı akıbetten kaçmaya çalıştı.²⁴ Maruz kaldığı tehlike, Hitler'in hukukun üstünlüğünü ayaklar altına almasına itirazını asla değiştirmede; hukukun üstünlüğünü modern devletin *sine qua non*'u (olmazsa olmazı) olarak görüyordu.²⁵ Tanınan bir muhalif olmasına rağmen, sivil ya da askeri rejim karşıtı komploculara katılmaya yanaşmıyordu. Bunun nedeni, komplocuların başarılı olma ihtimallerine çoğu kez kuşkuyla bakmasıydı.²⁶ Genel olarak bakıldığında, bir akademisyenin betimlediği üzere "Adenauer ve ailesi olabildiğince sessiz ve göze batmadan yaşamak için ellerinden geleni yaptı".²⁷

Siyaseti bırakmasına rağmen Naziler yine de onu hapse attı. Adenauer 1944 sonbaharında iki aylığına hücrede kaldı. Penceresinden on altı yaşında bir çocuk da dâhil insanların infaz edilmesine tanık olurken üst kattan işkence gören mahkûmların sesleri geliyordu.

Alman ordusunda hizmet eden oğlu Max sonunda babasının serbest bırakılmasını sağladı. Amerikan tankları Ren Bölgesi'ne girerken Adenauer askeri yenilgi almış, ahlaken harap olmuş, ekonomisinde ipin ucu kaçmış ve siyaseten çökmüş ülkesinin kaderinde rol alıp almayacağını düşünmeye başlamıştı.²⁸

LİDERLİĞE GİDEN YOL

İkinci Dünya Savaşı'nın artık zıvanadan çıkmış son yılında Hitler, Temmuz ayında düzenlenen darbeye vahşice tepki vererek kendisinden sonra iktidara gelmeye çalışabilecek kişileri biçip geçmişti. Sosyal Demokrat Parti'nin bazı yaşlı siyasetçileri –bunlar arasında sonraki yıllarda Adenauer'ın rakibi olacak Kurt Schumacher de vardı– toplama kamplarından paçayı kurtarmıştı ve bu kişiler şansölye mevkiine uygun siyasi duruşa sahiptiler ama ülkenin koşulsuz teslim olmasını ve buna eşlik eden cezaları, yani Batılı müttefiklerin güvenini kazanmanın önkoşullarını hayata geçirmek için gerekli halk desteğini kazanacak kadar geniş bir takipçi kitlesinden yoksundular.

Köln'e ilk giren Amerikan kuvvetleri, Mayıs 1945'te Adenauer'ı belediye başkanı olarak yeniden göreve getirdi; fakat Potsdam'da varılan anlaşma sonucu şehrin Haziran'da Britanya yönetimine devredilmesinin akabinde gerilimler başgösterdi ve Britanyalılar birkaç ay sonra Adenauer'ı görevden aldı. İşgalci kuvvet tarafından geçici olarak siyasal faaliyet alanının dışına atılmış olmasına rağmen, Adenauer Alman öz-yönetiminin yeniden doğuşuna hazırlık olarak sessiz sedasız siyasi bir temel inşa etmeye odaklandı.

Adenauer Aralık 1945'te hem Katolik hem Protestan Hristiyanlık tesirinde yeni bir parti kurmaya yönelik bir toplantıya katıldı. Köln Belediye Başkanı'yken irtibatlı olduğu Merkez Partisi'nin eski üyeleri, muhafazakâr Alman Ulusal Halk Partisi ve liberal Alman Demokrat Partisi de bu toplantıya katılmıştı. Aralarında birçoğu Hitler aleyhtarıydı ve ona direniş gösterdikleri için hapis yatmışlardı. Bu grup belirgin bir siyasi istikametten ve öğretilerden yoksundu, hatta bu ilk toplantılarda tartışmaların havası klasik liberal olmaktan çok sosyalistti. Başlıca ilkeler meselesi kısmen Adenauer'ın itirazları nedeniyle başka bir güne bırakıldı ve grup sadece isimde anlaştı: Hristiyan Demokrat Birlik.²⁹

Adenauer ertesi ay Hristiyan Demokrat Birlik'in siyasi felsefesinin oluşmasına katkıda bulundu. Parti; demokrasi, toplumsal

muhafazakârlık ve Avrupa bütünleşmesi partisi olacak ve totaliterliğin her türlüşünün yanısıra Almanya'nın yakın geçmişini de reddedecekti. Ocak 1946'da Hristiyan Demokrat Birlik'in önemli üyelerinin Britanya işgali altındaki Vestfalya'nın Herford kentinde yaptığı kongrede Adenauer bu ilkeleri ayrıntılara girerek işledi ve doğmakta olan partinin lideri olarak konumunu pekiştirdi.

Adenauer'ın savaşın son bulmasını takiben 26 Mart 1946'da yaptığı ilk kamusal konuşma, siyasi liderliğinin bundan sonra izleyeceği çizgiyi işaret ediyordu. Almanya'nın Hitler idaresindeki tavrını eleştiren Adenauer Köln Üniversitesi'nin ağır hasar görmüş ana salonunu dolduran binlerce dinleyicisine Nazilerin iktidara gelmesinin nasıl mümkün olduğunu sordu. O zamanlar "büyük suçlar" işlediklerini ve Almanların daha iyi bir geleceğe giden yolu ancak geçmişleriyle yüzleşerek bulabileceğini söyledi.³⁰ Ülkelerinin dirilişi için böyle bir çabaya gerek vardı. Bu bakış açısına göre, Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki tutumunun, Birinci Dünya Savaşı sonrasında verdiği tepkinin tam tersi olması gerekiyordu. Almanya bir kez daha kendine acıyarak milliyetçiliğe kapılmak yerine istikbalini birleşmekte olan bir Avrupa'da aramalıydı. Adenauer bir alçakgönüllülük stratejisi ilan ediyordu.

Uzun boylu, vakur görünümlü Adenauer az ama öz konuşurdu. Mark Twain'e göre, sohbetlerde cümlelerin askeri birliklerin nizami yürüyüşü gibi aktığı Prusya aksanından daha yatıştırıcı olan Ren aksanının hareketli tonlarının yumuşaklığını duyardınız. (Ren Bölgesi 1814-15'te Prusya tarafından alınana kadar özerk bir bölgeydi.) Bir yandan da canlılık ve özgüven saçardı. Onun liderlik tarzı, Hitler dönemindeki parlak karizmatik liderlik tarzının antiteziydi ve işlerini ortak değerlerin hâkim olduğu bir atmosferde ölçülü bir tutumla yürüten Birinci Dünya Savaşı öncesi kuşağın sakin otoritesini kurmayı amaçlıyordu.

Bütün bu nitelikleri ve ayrıca on yıl boyunca Hitler'den göstere göstere uzak durarak edindiği duruş, Adenauer'ı yeni demokratik partinin başını çekecek en bariz aday hâline getirmişti. Bu

amaca ulaşmak için pratik manevralardan kaçınacak biri değildi. Hristiyan Demokrat Birlik'in ilk toplantısında masanın başına bir tek sandalye yerleştirilmişti. Adenauer doğruca o sandalyeye yürüyüp şöyle dedi: "Ben 5 Ocak 1876'da doğdum, o yüzden muhtemelen buradaki en yaşlı kişi benim. Kimse itiraz etmiyorsa, yaşım dolayısıyla kendimi başkan olarak görüyorum." Bu sözler hem kahkahayla hem de teslimiyetle karşılandı. O saatten itibaren Adenauer on beş yılı aşkın bir süre boyunca partiyi yönetecekti.³¹

Geliştirilmesinde kilit rol oynadığı Hristiyan Demokrat Birlik programı, Almanlara geçmişlerini reddetmeleri ve Hristiyan idealleri ile demokratik ilkelere dayanan bir yenilenme ruhunu kucaklamaları çağrısında bulunuyordu:

İşte bu nedenle, kaybolup gitmiş bir zamanın sloganlarına son, hayatın ve devletin yorgunluğuna son! Aynı zorluklar hepimizi işe koyulmaya zorluyor. Bugün nihilizme ya da kayıtsızlığa gömülmek, insanın kendi ailesine ve Alman halkına ihanet etmesi demektir. Hristiyan Demokrat Birlik, Alman halkının iyi niteliklerine duyulan sarsılmaz güvene dayanmayı, Hristiyan fikrini ve o yüksek gerçek demokrasi idealini yenilenmenin temeli yapma yönündeki yılmaz kararlılığa dayanmayı isteyen bütün kuvvetlere sesleniyor.³²

Adenauer bu süreç boyunca bir trajedi yaşanabileceğinin her zaman bilincindeydi –hatta belki de bunu takıntı hâline getirmişti. Ona göre Almanya ahlaken ya da madden tek başına ayakta durabilecek güçte değildi ve bu gücü kazanmak adına yapılacak herhangi bir girişim felaketle sonuçlanabilirdi. Kıtanın merkezinde bulunan yeni Almanya'nın, önceki politika ve tutumlarının birçoğunu –özellikle de coğrafi konumunun oportünistçe manipüle edilmesini ve Prusya'nın Rusya ile iyi ilişkiler içinde olması eğilimini– terk etmesi gerekiyordu. (Alman militarizminin temel kökeni olan Prusya'nın Almanya içinde bir devlet olarak statüsü, 1947'de Müttefik Devletler tarafından ortadan kaldırılacaktı.) Adenauer'ın Almanyası bunun aksine demokrasiyi ülke içinde Katolik ve ekümenik bölgelere, uluslararası alanda Batı ile federasyona, özellikle de ABD ile güvenlik ilişkilerine bağlamıştı.³³

Savaş döneminde hava saldırılarından etkilenmeyen kırsal üniversite şehri Bonn, yeniden birleşmeyi bekleyen Federal Alman Cumhuriyeti'nin geçici başkenti seçildi, ülke yeniden birleştğinde Berlin yeniden başkent olacaktı. Adenauer'ın kişisel tercihi de Bonn'dan yanaydı, zira şehir onun doğduğu Rhoendorf köyüne yakındı ve siyasetin kargaşasından uzaktı. Siyasi ilermenin planlanması ve yeni bir anayasanın, yani Temel Yasa hazırlanması için Müttefikler tarafından görevlendirilen bir grup Alman siyasetçinin oluşturduğu Parlamento Konseyi'nin başkanı olmasının yanı sıra Hristiyan Demokrat Birlik'e liderlik etmesinin de getirdiği nüfuzu sayesinde Eylül 1948'de –şansölye olmadan önce– Bonn'un başkent seçilmesinde etkili oldu. Daha sonraları, sırf Rhoendorf bir başkent olamayacak kadar küçük olduğu için (nüfusu 2000'den azdı), konseyi Bonn'un başkent olmasına ikna ettiğini söyleyecekti.³⁴ Adenauer bu kadar esprili bir dil kullanmadan, çok daha kozmopolit Münih'i de Baviera'nın fevri duygusallığı nedeniyle ve aşağılayıcı bir dille ifade ettiği üzere başkent in patates tarlalarıyla iç içe olmaması gerektiği gerekçe siyle reddetmişti. 1848'de kısa ömürlü bir parlamentonun bulunduğu Frankfurt gibi büyük kentlere de sıcak bakmamıştı çünkü demokrasinin geleceği kamusal gösteriler ve isyanlarla tehlikeye girebilirdi.

SİVİL DÜZENİN YENİDEN TESİS EDİLMESİ VE ŞANSÖLYE'NİN GÖREVE BAŞLAMASI

Almanya'nın yeniden inşası 1946'da yavaş yavaş başladı. Üst düzey yönetim kademeleri için seçimler yapıldı, yapılar yeniden kuruldu ve siyasi sorumluluk hızla bizzat Almanlara devredildi. Ocak 1947'de ABD ve Britanya, kendi bölgeleri için ortak bir eko-

nomik politika tesis ettiler. Fransa da ertesi yıl onlara katıldı ve bu işgal bölgeleri “Üç Bölge” diye anılır oldu. Ekonomist Ludwig Erhard Ekonomik Konsey Direktörü olarak görevlendirildi ve yeni para birimi olan Alman Markı’na yumuşak geçişi yönetti. Erhard bununla birlikte hem fiyat kontrollerini hem karne uygulamasını kaldırdı. Onun cesur ekonomik manevraları, nihayetinde Müttefik Kuvvetler’in onayladığı anayasaya dayalı bir siyasi yeniden yapılanmayı mümkün kıldı.³⁵

23 Mayıs 1949’da –koşulsuz teslimiyetten dört yıl sonra– yeni Alman anayasası (Temel Yasa) yürürlüğe girdi ve Batıdaki üç işgal bölgesinden oluşan Federal Cumhuriyet kuruldu. Bundan birkaç ay sonra da Sovyetler Birliği tarafından resmen Demokratik Alman Cumhuriyeti kuruldu.

Almanya’nın bu şekilde ikiye ayrılması Avrupa’daki bölünme hatlarını yansıtıyordu artık. Bu süreç Ağustos 1949’da ülke çapında gerçekleştirilen bir parlamento (*Bundestag*) seçimiyle nihayete ulaştı. Bundestag 15 Eylül’de bir şansölye seçmek için oy kullandı. Anayasaya göre şansölyenin mutlak çoğunluğun oyuyla seçilmesi gerekiyordu ve ancak yerine aday gösterilen kişinin mutlak çoğunluğun oyunu alması koşuluyla görevinden alınabilecekti (istikrarı sağlaması amaçlanan bir tedbirdi bu). Adenauer işgal altındaki bir devletin yeni kurulmuş parlamentosunda sadece bir oy farkla (muhtemelen kendi oyuyla) şansölye seçildi.

Ne var ki Almanya’nın egemenliği kesin biçimde kısıtlanmıştı. İşgal altındaki Batı Almanya’da kendi yüksek komiserleriyle en üst düzeyde otoriteye sahip olan Müttefik Kuvvetler, resmi açıklamalarında Alman halkının “olabilecek en üst düzeyde öz-yönetime sahip olacağını” ileri sürüyordu. Ama bir dizi meselede –dış politikadan tutun “fonların, yiyecek ve diğer kaynakların kullanımına” varıncaya dek– üç ülkenin yüksek komiseri ve diğer işgal makamları son sözü söyleme yetkisine sahipti.³⁶ Yukarıdaki alıntıların yer aldığı ve Mayıs’ta Federal Cumhuriyet’in kurulmasından iki hafta önce yürürlüğe giren İşgal Yasası Temel Yasa’nın üstündeydi. Bu yasalarla ilişkili bir belge olan Ruhr Yasası, Mütte-

fık Kuvvetler'in Ruhr sanayi merkezi üzerindeki denetimini tesis ediyor ve savaş tazminatı olarak Alman sanayinin sökülüp götürülmesinin kriterlerini belirtiyordu.³⁷ Bununla beraber bir diğer sanayi merkezi olan Saar Vadisi'ne nispeten erken bir aşamada özel bir özerklik statüsü tanınmıştı.

Müttefik Kuvvetler'in otoritesinin korunması ile Alman öz-yönetiminin yeniden tesis edilmesi arasındaki gerilim, özellikle 21 Eylül 1949'da üç yüksek komiser Federal Alman Cumhuriyeti'nin yeni şansölyesi ve Hitler'in ilk meşru halefi olan Adenauer'ı karşılamak üzere toplandığında açıkça görülmüyordu. Adenauer görevi teslim alma töreni öncesinde, koşulsuz teslim olmanın bedeli olarak Müttefik Kuvvetler'in dayattığı çeşitli yasalarla Almanya'nın parçalanmasına ve egemenliğinin ortadan kalkmasına karşı çıkmayacağını onaylamıştı. Ama şansölyelik töreni sırasında, bunu haysiyetle ve öz-saygısını yitirmeden yapacağını gösterdi. Yüksek komiserlerin toplandığı kırmızı halının ötesinde ona ayrı bir yer ayrılmıştı. Tören başladığında Adenauer protokol kurallarını çiğneyerek kendisine ayrılan yeri terk etti ve kırmızı halıda yüksek komiserlerin yanına geçti –yeni Federal Cumhuriyet'in, Almanya'nın geçmişteki ihlallerinden doğan sonuçları kabul etse bile gelecekte eşit statü hususunda ısrar edeceğini göstermiş oldu.

Adenauer yaptığı kısa kabul konuşmasında, İşgal Yasası'nı ve egemenliğe getirilen diğer sınırlamaları şansölye olarak kabul ettiğini vurguladı. Yasada Almanya'nın yasa maddelerine boyun eğmesinin parçalanmasıyla birleştirildiğine işaret etti; bu nedenle bu tavizleri kabul ettiğinin tanınması adına yüksek komiserlere çeşitli işgal genelgelerindeki koşulları “liberal ve cömert bir tutumla” uygulamaları ve yasa maddelerinin Alman halkının gereği gibi “tam özgürlüğe” kavuşmasını sağlayabilecek değişiklikler ve gelişmelere izin verecek şekilde kullanılması çağrısında bulundu.

Bu kabul konuşmasının özü Adenauer'ın galiplere alicenaplık çağrısında bulunması değil yeni Almanya'yı bağladığı, daha önce görülmemiş yeni Avrupa hayaliydi. Savaş öncesindeki Avrupa'nın amaçlarına ya da milliyetçiliğe katıyen geri dönülmeyeceğini söy-

leyen Adenauer, “devletlerin on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda baskın olduğu biçimiyle dar milliyetçi kavrayışlarını” aşmak üzere tasarlanmış “olumlu ve yaşayabilir bir Avrupa federasyonu” kurulmasını şu gerekçelere dayandırıyor: “Bugün Hristiyanlıktan doğmuş Avrupa medeniyetimizin kaynaklarına dönersek, faaliyet gösterdiğimiz her alanda Avrupa hayatının birliğini yeniden tesis etmekte başarısız olmamız söz konusu bile değildir. Barışı korumanın tek etkili güvencesi budur.”³⁸

Adenauer’ın konuşması ülkesinde derin bir dönüşümü ima ediyordu. Koşulsuz teslim olma bağlamında, kurnazca bir hamleyle galiplerle eşit olma çağrısında da bulunuyordu, Almanya’nın ileri sürebileceği yegâne hak iddiasıydı bu.

Bu konuşma daha temel bir bakış açısı sunuyordu. Yeni şansölye hem ülkesinin süresiz (muhtemelen daimi olarak) bölünmesini kabul ediyor, hem de onu işgal eden yabancı güçlerle ortak yürütülecek bir dış politika ileri sürüyordu. Almanya’nın boyun eğdiğini kabul ederken ülkesinin Avrupa’daki tarihi düşmanlarıyla federasyon ve ABD ile ortaklık kurmasının ulusal amaçları olduğunu ilan ediyordu.

Adenauer bu vizyoner fikirleri retorik süslemelere başvurmadan ortaya koyuyordu. Onun bakış açısına göre ulusları meşru kılan görevleriydi. Hitabete uygun süslemelerse insanı temel anlayıştan uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramazdı. Adenauer’ın göze çarpmayan üslubu, yeni Almanya için öngördüğü rolün, yeni Avrupa’nın bir mutabakatla şekillendirilmesine yardımcı olmakta yattığını da ortaya koyuyordu.

Yüzyılı aşkın bir süredir ilk kez Avrupalı bir lider ülkesini uluslararası düzene geri döndürme problemiyle karşı karşıya kalmıştı. Fransa Napolyon savaşlarının sonunda hepten yenilgiye uğramıştı ve başkenti yabancı kuvvetlerce işgal edilmişti ama Fransız ulusal birliği bozulmamıştı. Savaş sonrasındaki Viyana Kongresi, Talleyrand’ı tarihi bir devlet olarak eşit haklara sahip Fransa’nın üst düzey bir temsilcisi kabul etmişti. Konrad Adenauer buna benzer bir görevi çok daha kısıtlayıcı koşullarda üstlendi.

Komşuları, ülkesinin onlarla eşit olduğunu kabul *etmiyorlardı*. Onlara göre Almanya hâlâ “göz hapsindeydi”.

Yenilmiş ve ruhen çökmüş bir toplumda demokratik hâkimiyetin yeniden tesisine geçiş, devlet adamlarının önündeki en zor görevlerden biridir. Galipler bir zamanlar düşman oldukları ülkenin gücünü yeniden kazanmasına yasal yetki tanımaya yanaşmaz, gücünü toplama yetisini geliştirmesine bile sıcak bakmaz. Perişan olmuş mağlup devlet ilerlemeyi, geleceğinin dizginlerini yeniden ele almayı ne ölçüde ve ne hızda gerçekleştirebildiğine bakarak değerlendirir. Adenauer bu gerilimleri aşabilecek iç kaynaklara sahipti. Onun alçakgönüllülük stratejisi dört unsurdan oluşuyordu: yenilginin sonuçlarını kabul etmek, galiplerin güvenini kazanmak, demokratik bir toplum inşa etmek ve Avrupa'daki tarihi bölünmeleri açacak bir Avrupa federasyonu var etmek.

YENİ BİR ULUSAL KİMLİĞE GİDEN YOL

Adenauer Batı, özellikle de ABD ile bağların güçlendirilmesini Almanya'nın dünyadaki yerini yeniden tesis etmenin anahtarı olarak görüyordu. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson onunla ilk görüşmesini (1949) coşkuyla anlatacaktı:

Onun yaklaşımının dayandığı tahayyül ve bilgelik beni çok etkiledi. En büyük kaygısı Almanya'nın Batı Avrupa'yla tamamen bütünleşmesiydi. Hatta Adenauer bu amaca, mutsuz bir bölünme içindeki Almanya'nın yeniden birleşmesinden daha büyük bir öncelik veriyordu ve komşularının bunu neden yeniden birleşmenin bir önkoşulu olarak görebileceğini anlıyordu. [...] Almanların Avrupa yurttaşı olmalarını, özellikle Fransa ile ortak çıkarlar ve zihniyetin geliştirilmesinde, geçmiş birkaç yüzyıldaki rekabetin gömülmesinde işbirliği yapmasını istiyordu. [...] Fransa ve Almanya, Avrupa'nın yeniden doğuşunda başı çekmeliydi.³⁹

ABD bir ekonomik diriliş planıyla bu hedeflerin desteklenmesinde etkin bir rol üstlendi. 5 Haziran 1947’de Acheson’dan önceki ABD dışişleri bakanı ve eski genelkurmay başkanı General George C. Marshall, bunu Harvard Üniversitesi’nde şu sözlerle dile getirmişti: “Politikamız herhangi bir ülke ya da öğretiye değil açlık, yoksulluk, çaresizlik ve kaosa karşıdır. Amacı, özgür kurumların var olabileceği siyasal ve toplumsal koşulların doğmasına izin vermek için dünyada işleyen bir ekonominin diriltilmesi olmasıdır.”⁴⁰

Adenauer, Marshall’ın konuşmasını ve sonrasındaki biçimsel planı, Müttefik Kuvvetler’in Alman sanayisini denetim altına alma yollarından biri olan 1949 Ruhr Anlaşması’na razı olmanın gerekçesi olarak gördü. Marshall Planı’nı Almanya’dan alınanları frenlemenin bir yolu ama daha da önemlisi Avrupa’nın federalleşmesi yolundaki bir ilk adım olarak yorumladı: “Ruhr Yasası Alman ekonomisini baskılamamanın bir yolu olarak kullanılırsa Marshall Planı anlamsızdır. [...] Ama Alman ve Avrupa çıkarlarının bir vasıtası olarak kullanılırsa ve Batı Avrupa’da yeni bir ekonomik düzenin başlangıcı anlamına gelirse, Avrupa işbirliği için ümit verici bir başlangıç noktası hâline gelebilir.”⁴¹

İroniktir, Kurt Schumacher liderliğindeki Alman Sosyal Demokrat Parti, Adenauer’ın ülke içindeki başlıca muhalifi olarak yükseliyordu. Sosyal Demokrat Parti’nin, Alman devletinin kuruluşuna uzanan, demokrasiye derinden bağlılıkla dolu bir mizisi vardı; ama imparatorluk döneminde parti liderlik gruplarından uzak tutulmuştu, zira Marksist bir parti olduğu için güvenilir de-recede milliyetçi görülmemişti. Partinin yeni lideri Schumacher –Hitler yönetiminde on yılı aşkın bir süre boyunca hapis tutulduğu için sağlığı bozulmuştu– partinin kendisini *ulusal* bir parti olarak tesis etmediği sürece savaş sonrasında yapılacak bir seçimi kazanamayacağına inanıyordu. Bu nedenle Adenauer’ın ülkenin boyun eğmesine karşılık yeniden tesis edilmesi stratejisine karşı çıkıyordu: “Halk olarak Alman politikasını bizim yapmamız gerekiyor, bu da yabancı bir iradenin değil halkımızın iradesinin bir ürünü olan bir politika anlamına gelir.”⁴² Bir tür popülizm olan

bu düstur, Schumacher'in ısrarlı talebi hâline geldi. Ne var ki bu talep Sosyal Demokrat Parti'nin tarihi açısından anlaşılabilir olsa da koşulsuz teslimine ya da Avrupa'nın Hitler yönetimindeki Almanya deneyimine hiçbir şekilde uygun düşmüyordu.

Onun aksine Adenauer ise boyun eğmeyi bir erdeme dönüştürmeye kararlıydı. Geçici bir eşitsizliğin, statü eşitliğinin önkoşulu olduğunu anlıyordu. Kasım 1949'da parlamentoda yapılan tartışmalarda bir noktada (epey olağandışı bir biçimde) "Savaşı kim kaybetti sanıyorsunuz?"⁴³ diye bağırarak vurguluyordu bu gerçeği. İleriye giden tek yol, boyun eğmekten geçiyordu: "Müttefikler bana ancak onların güvenlik arzusunu karşılırsam fabrikaların sökülmesinin durdurulacağını söyledi," açıklamasının ardından alaycı bir tavırla soruyordu: "Sosyalist Parti, fabrika sökümünün acı sona varıncaya değin sürmesini mi istiyor?"⁴⁴

Adenauer'ın bir diğer temel amacı, Fransa'yla uzlaşmaktı. Fransa'nın o dönemdeki Dışişleri Bakanı olan Robert Schuman'la ilk kez 1948'de görüştü. O tarihte Fransa politikası Alman sanayi üretimine sekte vurulmasını ve Saar bölgesinin Fransız denetimine girmesini amaçlıyordu. Adenauer meseleyi yeniden saptadı: Nihai zorluk stratejik ya da finansal değil siyasal ve etikti. Temmuz 1949'da şansölye olmadan önce Schuman'a yazdığı bir mektupta bu mevzuyu ele alıyordu:

Zannımca, [başka bir] ülkenin sökülün fabrikaların kendisine tahsis edilmesinden sağladığı ekonomik bir avantaj, Alman halkının maneviyatına verilen büyük hasarın yanında solda sıfır kalır... Fransa ile Almanya'nın uzlaşması ve Avrupa'da işbirliği ilkesiyle ilgili meseleleri çok özel bir biçimde takdir ettiğiniz için tümüyle anlaşılabilir olan bu tedbirlere son verme yolları ve araçlarının bulunmasını sizden istirham ederim.⁴⁵

Adenauer Müttefik Kuvvetler'in çeşitli cezalandırıcı önlemleriyle işbirliği yapmanın tek akıllıca yol olduğunu ülke içinde vurguluyordu. 3 Kasım 1949'da haftalık *Die Zeit*'a verdiği söyleşide şöyle diyordu: "Ruhr Yasası'na ve Ruhr Otoritesi'ne olumsuz karşılık verirse Fransa bunu Alman milliyetçiliğinin bir emaresi, bütün gözetimi reddeden bir karşı koyma eylemi olarak yorumlayacak-

tır. Böyle bir tutum, güvenliğin kendisine karşı pasif direniş olarak görünecektir. En başta bundan kaçınmak gerekir.”⁴⁶

Adenauer'ın yaklaşımının etkili olduğu anlaşıldı. O ayın sonlarında Müttefik Kuvvetler, onu, sökümü planlanan fabrika sayısının azaltılmasını öngören ve Almanya'nın o yıl kurulan Avrupa Konseyi'ne üye olmasının yolunu kuran yeni bir ilişki biçimini İşgal Otoritesi'yle müzakere etmeye davet etti. Adenauer 24 Kasım'da bu yeni anlaşmayı milliyetçiliğin hâlâ güçlü olduğu Bundestag'a sundu. Schumacher kendisini hislerine o kadar kaptırmıştı ki Adenauer'a “Müttefikler'in Şansölyesi” diye hitap etti. Bu hakareti nedeniyle parlamento üyeliği askıya alınan Schumacher çok geçmeden üyeliğini geri kazandı ve saldırısına hemen yeniden devam etti.⁴⁷ Adenauer buna cevabında alçakgönüllülüğün eşitliğe giden yol olduğunu vurguluyordu:

Yaptığımız her şeyde, topyekûn çöküş sonucu yetkisiz, güçsüz olduğumuzu açıkça anlamamız gerektiğine inanıyorum. Biz Almanların ileride daha fazla güç ve yetki sahibi olması için Müttefik Kuvvetler'le yapmamız gereken müzakerelerde psikolojik ânın çok büyük bir rol oynadığını açıkça anlamak gerekiyor. Baştan güven talep edip güven görmek beklenemez. Başkaları gibi, Almanya'ya karşı hissiyatta birden tam bir değişiklik olduğunu varsayamayız, varsaymamalıyız; güvenin ancak yavaş yavaş, azar azar kazanılabileceğini düşünmeliyiz.⁴⁸

Almanya'nın komşuları, Adenauer'ın yaklaşımını ülke içinde onu eleştirenlerden daha sıcak karşıladı. Avrupa Konseyi Mart 1950'de Federal Alman Cumhuriyeti'ni sadece ortak üye olarak da olsa konseye katılmaya davet etti. Adenauer kabinesine gönderdiği bir memorandumda, ayırım gözetken bu statüye rağmen bu davetin kabul edilmesi çağrısında bulundu: “Şimdilik bu tek yol. İkaz etmem gerekir ki Avrupa'yla müzakerelerin bir sonuca varmaması Almanya için yüz karası olacaktır.”⁴⁹

Bundan üç ay sonra Almanya ile Fransa arasında bağ kurmaya can atan Robert Schuman, Ruhr Otoritesi'ni aşan ve onun yerini alan bir plan ortaya koydu. 9 Mayıs 1950'de yayımlanan Schuman Planı, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (ECSC) kurulmasına varacaktı. Bu birlik dışarıdan bakıldığında bu metaların ortak

pazarını kuruyordu ama asıl gayesi siyasiydi. Schuman, “[böyle bir anlaşmayla] Fransa ile Almanya arasında bir savaş düşünülemez bir şey olmakla kalmayıp maddi açıdan imkânsız hâle gelecektir,” diye ilan etti.⁵⁰

Adenauer bir basın toplantısında planın “Fransa ile Almanya arasında gelecekte doğabilecek bütün çatışmaların bertaraf edilmesini sağlayan gerçek bir zemin hazırladığını” söyleyerek benzer sözlerle plana destek verdi.⁵¹ Fransa Ulusal Planlama Komisyonu genel komiseri olan ve daha sonra Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Yüksek Otoritesi’nin ilk başkanı olarak (1952-55) görev yapan Jean Monnet ile yaptığı bir görüşmede, Schuman’ın vurguladığı noktanın üstünde durdu: “Bu önerinin uyandırdığı büyük umutlar karşısında, ilgili hükümetlerin teknik sorumluluklarından çok ahlaki sorumluluklarını dikkate almaları gerekir.”⁵² Adenauer 23 Mayıs 1950’de Schuman’a yazdığı bir mektupta gayri maddi amaçları yeniden vurguladı: “Aslında sırf teknik ve ekonomik değerlendirmelerin bizi yönlendirmesine izin vermeksizin çalışmamızı etik bir temele oturtursak, ancak ve ancak bunu yaparsak başarılı olabiliriz.”⁵³

Schuman Planı Almanya’nın birleşmekte olan Avrupa’ya dâhil olmasını hızlandırdı. Adenauer Şubat 1951’de Bonn’da yaptığı konuşmada şöyle diyordu: “Schuman Planı birleşik bir Avrupa kurma amacına hizmet eder. Bu nedenle ona ruh veren fikri en baştan onayladık. Kimi zaman işler bizim için son derece zor olsa da bu fikre sadık kaldık.”⁵⁴

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, şartı 19 Mart 1951’de imzalandı. Ertesi yıl Ocak ayında Bundestag, 143’e karşı 378 oyla bu belgeyi onayladı.⁵⁵ Bundesrat (Batı Almanya’daki on eyaleti temsil eden üst meclis) Adenauer’a “Müttefik Devletler Yüksek Komisyonu’nun Almanya’nın demir-çelik üretimine getirilen bütün kısıtlamaları kaldırmasını ve Batı Berlin’in Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nun kapsadığı alana açıkça dâhil edilmesini sağlaması” çağrısında bulunarak Alman millî hislerinin devam ettiğini gösterdi.⁵⁶ Sonunda Batı Berlin özel olarak Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu topraklarına katıldı ve Almanya bu yeni toplu-

luğun kanatları altında çelik ve kömür üretimini artırdı. Üstelik Schuman'ın önerdiği gibi Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, (en azından Almanya'da hiç sevilmeyen) Ruhr Otoritesi'nin yerini resmen aldı.

Adenauer şansölye olduktan sonra yalnızca iki yıl içinde Almanya'yı Avrupa'nın bütünleşme sürecine katmayı başardı ve bunu ülkenin geçmişini aşmaya can atan bir politika sayesinde yaptı. Gerekçesi etik olduğu kadar hiç kuşkusuz kısmen taktiksel ve ulusaldı da. Ama taktikler stratejiyle birleşmişti ve Adenauer'ın stratejisi tarihe geçmek üzereydi.

SOVYETLER'İN MEYDAN OKUMASI VE YENİDEN SİLAHLANMA

Sovyetler Birliği Alman ekonomisinin ve siyasi kurumlarının yeniden inşa edilmesini doğrudan bir meydan okuma şeklinde değerlendirdiyordu. Haziran 1948'de Sovyetler Birliği'nin Sovyet işgal bölgesinde kalan Berlin'e ulaşan yolları kapatmasıyla, komünizm tehdidi Batı demokrasilerinin nezdinde isyancı bir Almanya korkusuna baskın çıkmaya başladı. Bu 1945'te Potsdam Zirvesi'nde dört gücün Berlin'in yönetimi için tesis ettiği düzenlemeye bir meydan okumaydı. Sonunda ABD'nin Batı Berlin'e hava koridoru açması Sovyet şantajını aştı. Amerika böylelikle Berlin'in çökmesine izin vermeyeceğini ve yolları açık tutmak için gerekirse askeri tedbirlere başvuracağını açıkça ortaya koymuş oluyordu. Mayıs 1949'da Stalin, Berlin ablukasını kaldırdı. 7 Ekim 1949'da Sovyetler Birliği işgal bölgesini bağımsız fakat uydu bir devlete dönüştürdü ve böylece Almanya'nın bölünmesini tescillemiş oldu.

Bağlılığın artırıldığı bu süreçte ABD, Amerikan politikasının temel direklerinden birine dönüşen bir örgüte, Kuzey Atlantik

Antlaşması Örgütü'ne (NATO) katılımın başını çekti. Federal Alman Cumhuriyeti, topraklarını Amerika tarafından tek taraflı güvenceye alan bir hamleyle 1949'da örgütün koruması altına alındı ama hâlâ silahsız statüsündeydi ve teknik olarak örgütün üyesi değildi. Fakat bir yıl sonra, 1950'de Kuzey Kore'nin Güney Kore'yi istila etmesi Müttefik Devletler'i geniş çaplı bir komünist meydan okumayla karşı karşıya olduklarına ikna etmeye yetti. Başkan Truman Avrupa'nın taleplerine cevap vererek General Dwight D. Eisenhower'ı NATO Müttefik Kuvvetler kumandanlığına atadı. General Eisenhower Avrupa savunmasının otuz bölük (yaklaşık 450.000 asker)⁵⁷ gerektirdiğinde ısrar ediyordu, Almanya'nın katılımı olmaksızın ulaşılamayacak bir sayıydı bu.

Amerika'nın müttefikleri, birkaç yıl önce saldırganlığından mustarip oldukları ülkenin şimdi Batı savunmasının önemli bir askeri bileşeni hâline gelmesi karşısında doğal olarak ikircikli bir tutum sergiledi. Batı Avrupa liderleri ilk olarak Almanya'nın savunmasına ayrılan birliklerin başka ülkelerden gönderilmesinde ısrar etti. Ama düşünüldüğü zaman –ve Amerika'nın baskısının etkisiyle– çoğu Avrupalı lider Almanya'nın savunmasının Alman askeri katkısı olmaksızın güvence altına alınamayacağını kabul etti.

Adenauer hatıratında Kore Savaşı'nın Almanya'yı zayıflatma politikasının kalıntılarına nasıl son verdiğini şöyle irdemişti: "Almanya'nın bir kez daha güçlenmesi ABD'nin çıkarıydı. Dolayısıyla Ruhr Yasası, İşgal Yasası ve Almanya'nın yeniden silahlanmasıyla ilgili birçok ayrımcılık örneği ancak geçici bir nitelik taşıyabilirdi."⁵⁸

Adenauer Almanya'nın yeniden silahlanmasının ülkenin siyasi kimliğinin iyileşmesi kadar Avrupa açısından da gerekli olduğu kanısındaydı. Almanya'nın Avrupa kurumlarına üyelik yolunda ilerlemesine sekte vurmaması için meselenin kamuoyunda tartışılmasını önce caydırmaya çalıştıysa da çok geçmeden tam tersi bir tutum benimsedi. Batı Almanya'ya güvenilemezse ya da ülke kendine güvenmezse, Müttefikler'in özgüveninin sarsılabileceğini ileri sürüyordu.⁵⁹

Ağustos 1950'de Almanya'nın yeniden silahlanması Britanya ve ABD tarafından resmen önerildi ve Almanya bu öneriyi hızla destekledi. Fransa, Ekim 1950'de Alman birliklerinin de dâhil olacağı, karma milliyetli bir Avrupa ordusunun kurulmasını öngören "Pleven Planı"na yarım ağız katıldı. Bütüncül bir Alman taburunu kapsayacak bir Avrupa Savunma Topluluğu'nun inşa edilmesini öngören bir antlaşma taslağı hazırlandı. Adenauer'ın antlaşma taslağının içeriği hakkında Alman parlamentosunun kilit üyelerini bilgilendirmesi sonrasında çetin bir tartışma başladı.⁶⁰ Schumacher bu antlaşmayı "Müttefik Devletler bürokrasi koalisyonunun Alman halkına karşı zaferi," diye niteledi.⁶¹

Mart 1952'de Stalin Avrupa savunma topluluğuna ve Almanya'nın yeniden silahlanmasına sekte vurmak için ülkenin birleşmesinin beş şarta bağlı olduğunu resmen açıkladı: (a) Sovyet birlikleri de dâhil bütün işgal birlikleri bir yıl içinde çekilecekti; (b) Birleşik Almanya tarafsız statüde olacak ve hiçbir ittifaka dâhil olmayacaktı; (c) Birleşik Almanya 1945 sınırlarını, yani Polonya ile tartışmalı savaş sonrası sınırı oluşturan Oder-Neisse hattını kabul edecekti; (d) Alman ekonomisi dışarıdan dayatılan koşullarla sınırlanmayacaktı, başka bir deyişle Alman ekonomisini kısıtlayan Ruhr Yasası lağvedilecekti; (e) Birleşik Almanya kendi silahlı kuvvetlerini şekillendirme hakkına sahip olacaktı. Bu talepler Batılı Müttefikler'e iletili, SSCB Almanya'nın ikincil bir konumda olduğunu vurguluyordu.

Stalin samimi bir teklifte mi bulunmuştu, yoksa Adenauer'ı Avrupa'da bölünmüş bir Almanya'yı birleşik ulusal tarafsız bir Almanya'ya tercih edermiş gibi görünme konumuna mı itmeye çalışıyordu? Aslında Stalin Adenauer'dan Avrupa bütünleşmesi yolunda kaydettiği bütün ilerlemeden vazgeçmesini istiyordu.

Döneme ilişkin açıklayıcı bilgiler, Stalin'in ancak Dışişleri Bakanı'ndan böyle bir teklifin reddedileceği güvencesini tekrar tekrar aldıktan sonra bunu ileri sürdüğünü düşündürüyor. Hasılı, bu teklif Adenauer'ı zor durumda bıraktı. Ülkenin birleşmesi sorunu, koşulsuz teslimden bu yana ilk kez resmen Müttefik Kuv-

vetler ve Alman halkının önüne gelmişti. Almanya'da Schumacher müzakere etme fırsatının kaçırılmaması gerektiğini, Alman Bundestag'ının Stalin'in notası inceleninceye dek Avrupa Savunma Topluluğu antlaşmasını reddetmesi gerektiğini savunuyordu. "Mevcut koşullarda Avrupa Savunma Topluluğu'nu onaylayan biri artık kendisine Alman diyemez," diyordu.⁶²

Adenauer duruşunu bozmadı. Bir müzakerenin muhtemelen çıkmazla sonuçlanacağını ve Almanya'nın birleşmesini ülkenin tek başına kalacağı, bütün tarafların ondan korkacağı ideolojik bir zemine taşıyacağını anlıyordu. Eğer Almanya tek taraflı hareket ederse müzakere Avrupalıların kendi aralarındaki rekabetten ibaret kalacaktı.

Adenauer bu gibi tercihlerden uzak durmak için Stalin'in önerisini tartışmayı, serbest seçim fikrinin bütün işgalci ülkelerce tanınması ve birleşen bir Almanya'nın anayasasına girmesi sonrasına erteleyerek bu konuda açık bir konum almaktan kaçındı. Bu arada Müttefikler'le ortak bir savunma adına Avrupa Savunma Topluluğu Antlaşması'nın onaylanmasını savundu.

Bu yaklaşım Britanya Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in "notalar savaşı" dediği şeyi başlattı. O tarihlerde ABD'de başkan adayı olan ve 30 Mayıs 1952'ye dek NATO Müttefik Kuvvetler Kumandanı olarak görev yapan Eisenhower Adenauer'ı destekliyordu. Sovyet baskısından ziyade tarafsız bir Almanya ihtimalinden kaygı duyan Britanya ve Fransa Adenauer'ın oynadığı kumarı kabul etti. Bu mutabakat, Müttefikler'in 25 Mart ve 13 Mayıs'ta Kremlin'e çektiği, hem Batı hem Doğu Almanya'da serbest seçimlerin yapılmasını birleşmenin ön adımı olarak talep eden notalarda ifade edildi. Sovyetler'in 24 Mayıs'ta verdiği cevapta, Müttefikler'in notalarının Almanya'nın yeniden birleşmesi ihtimalini "süresiz" olarak askıya aldığı belirtiliyordu.⁶³

Açıkça Almanya'nın birleşmesi pahasına gerçekleşeceği anlaşılan Avrupa projesinin potansiyelini göstermek yeni bir aciliyet kazanmıştı. Adenauer 26 Mayıs 1952'de Avrupa Savunma Toplu-

luğu'yla ilgili anlaşmaları imzaladı.* Fakat Fransa'da birçok kişi, on altıncı yüzyıldan beri ülkelerinin her yeni nesilde savaştığı, Birinci Dünya Savaşı'nda topraklarının bir bölümünü mahvetmiş, İkinci Dünya Savaşı'nda tamamını işgal etmiş bir ülkeyle ortak orduya sahip olma fikrine sıcak bakmıyordu. Bu anlaşmadan iki yıl sonra, 30 Ağustos 1954'te Fransa Ulusal Meclisi Avrupa Savunma Topluluğu anlaşmasını reddetti, Pleven Planı'nı da çöpe attı.

Bunu “Avrupa için kara bir gün”⁶⁴ diye niteleyen Adenauer kaygılarını Lüksemburg ve Belçika temsilcilerine açtı: “[Fransa Başbakanı Pierre] Mendès-France'ın bizi mecbur bıraktığı ulusal ordunun Almanya ve Avrupa için büyük bir tehlike olacağına kesin, yüzde yüz kaniyim. Ben gittiğimde Avrupa'yı yaratmayı başaramamış olursak Almanya'ya ne olacak bilmiyorum.”⁶⁵

Adenauer bu önsezilerinden ötürü Avrupa Savunma Topluluğu projesini terk etti ve bir Alman ulusal ordusunun ana hatları hakkında Müttefik Kuvvetler'le şahsen gizli görüşmeler yürüttü.

Bu süreçte Amerikan liderliği öncü oldu. Kasım 1952'de başkan seçilen Eisenhower, Avrupa'nın birleşmesinin ve Federal Almanya Cumhuriyeti'ni de kapsayan ortak Avrupa savunmasının, bir tarihçinin sözleriyle, “birkaç sorunun çözümü olan kilidi aynı anda açan ve en önemlisi Sovyetler Birliği'nin dışarıda, Almanya'nınsa Avrupa içinde tutulabileceği, ikisinin de kıtaya hükmedemeyeceği bir ‘çifte çevreleme’yi sağlayabilecek bir tür maymuncuk”⁶⁶ olduğuna karar vermişti. Eisenhower, Britanya Dışişleri Bakanı Eden'le birlikte Avrupa Savunma Topluluğu Antlaşması'nda bir Alman ulusal ordusunun gelişimine izin veren bir değişiklik hazırladı. Almanya'nın koşulsuz teslim olmasının üstünden on yıl geçmeden NATO, Almanya'nın askerlerini de içeren federe ulusal kuvvetlerden oluşacaktı.

Adenauer'ın 1953'te Washington'a yaptığı bir ziyaret sırasında bu çabalar zirveye tırmandı. 8 Nisan'da Meçhul Asker Anıtı'nı ziyaret etti. Alman bayrağı –Prusya'nın kılıç taşıyan kartallı bay-

* Antlaşma ertesi gün Paris'te imzalandı.

rağı ya da Bin Yıllık Reich'in gamalı haçı değil-, Federal Cumhuriyet'in siyah, kırmızı ve sarı üç renkli bayrağı Arlington Ulusal Mezarlığı'nda göndere çekildi. Şansölye anıta doğru yürürken hatıratının 1945-53 cildini bitirirken anlattığı gibi yirmi bir pare top atışıyla selamlanacaktı: "Amerikalı bir orkestra Alman milli marşını çaldı. Beraberimdekilerden birinin gözlerinden yaşlar süzüldüğünü gördüm, ben de çok duygulanmıştım. 1945'teki o topyekûn felaketten, 1953'te ABD'nin ulusal mezarlığında Alman milli marşının çalındığı o âna dek uzun ve çetin bir yol yürümüş-tük."⁶⁷

Adenauer görevde kaldığı süre zarfında Almanya tarihinde ki o aralıklı militarizmi diriltmeksizin Alman silahlı kuvvetlerini yeniden inşa etti. 1964 başında Bundeswehr toplam 415.000 subay ve askerden oluşan bir güce ulaşmıştı. Bir tarihçi bu orduyu NATO ittifakının "mızrağının ucu" ve Batı Avrupa'nın alışlagelmiş bir Sovyet saldırısına karşı savunmasının temel taşı olarak betimler.⁶⁸ Bunun ötesinde, ordu Federal Almanya Cumhuriyeti'nin uluslararası diplomasiye yeniden girmesinin ardındaki temel dayanak oldu -yeni Almanya'ya hem Atlantik İttifakı tarafından güvenildiğinin hem de ülkenin ortak savunmaya katkıda bulunan sorumlu bir bileşen olduğunun somut bir işaretiydi bu.

Adenauer temel gayesine ulaşmak ve Almanya'nın işgaline son vermek için NATO'nun kuruluşu sırasında biriktirdiği siyasi sermayeden yararlanacaktı. NATO'ya tam üye olmak ve sonrasında İşgal Yasası'nın kaldırılmasını sağlamak için 1954'te (Fransa'nın işgali altında tarafsız bir himaye olarak korumaya çalıştığı) Saar bölgesiyle ilgili kararı 1957'ye kadar ertelemeyi kabul etti. Her iki antlaşmanın da Şubat 1955'te Bundestag'da onaylanması için baskı oluşturmak üzere parlamentoda karmaşık siyasi manevralar yapması gerekti.⁶⁹

Antlaşmaların 5 Mayıs 1955'te yürürlüğe girmesiyle Federal Cumhuriyet bir kez daha egemen bir devlet hâline geldi. Bundan altı yıl önce Adenauer'in seçilmesi Müttefik Kuvvetler'in yüksek komiserlerince onaylanmıştı, şimdiyse artık kendilerini lağvet-

meyi kabul ediyorlardı. Adenauer kendi ofis binasının –Schaumburg Sarayı– merdivenlerinde durup Bonn’un her yerinde kamu binalarına Alman bayrağı çekilmesini bekledi. Şansölye’nin ilk büyük görevi –İşgal Yasası’nın barış içinde, hızla ve dostça son bulmasını sağlamak– tamamlanmıştı.⁷⁰

Adenauer bundan iki gün sonra ülkesinin Avrupa ve Atlantik İttifakı’nda tam ortaklığa bağlı olduğunu simgeleyen bir jestte bulunarak, beraberinde bir heyetle Paris’i ziyaret etti. Almanya burada NATO içindeki diğer üyelerle eşit statüye geldi. Adenauer dönüm noktası niteliğindeki bu altı yıl içinde ülkesini savaş sonrasındaki bölünmüşlükten, İşgal Yasası ve savaş tazminatları çerçevesinde öngörülen kısıtlamalardan kurtarmış, Avrupa Topluluğu’na katılma ve NATO’ya tam üyelik noktasına getirmişti. Alçakgönüllülük stratejisi, Adenauer’ın şansölye olarak göreve gelme töreninin simgelediği, Avrupa için kurulacak yeni bir yapıda diğerleriyle eşit statüde olma hedefine ulaşmıştı.

İÇİNDEN ÇIKILAMAZ GEÇMİŞ: YAHUDİ HALKINA TAZMİNAT

Adenauer’ın Almanya’nın Batılı müttefiklerle ilişkilerinde dayandığı dış politikanın etik temeli, mesele Yahudi halkına geldiğinde işin içinden çıkılmaz bir hâl alıyordu. Naziler Yahudilere karşı bir gaye doğrultusunda, kararlı bir tutumla, görülmemiş çapta vahşice suçlar işlemişti. Altı milyon Yahudi, yani dünyadaki Yahudi nüfusunun üçte birinden fazlası, topyekûn imhayı öngören, sistemli bir şekilde planlanmış ve icra edilmiş bir politikayla öldürülmüştü.

Savaşın sonuna doğru Batılı Müttefikler, Nazi suçlarını, doğrudan tutuklama gerektirecek suçlar olarak sınıflandırdı. Müttefik

Kuvvetler istihbarat personeli, kısmen suçlanan failin Nazi Partisi'ndeki mevkiine de dayanarak bu sınıflandırmayı uygulayarak faili tutuklayacaktı. İşgal başladığında, bu suç sınıflandırması on binlerce kişiyi kapsıyordu. Ülkenin yönetimi yavaş yavaş Federal Cumhuriyet'e geçerken ülkeyi Nazilerden arındırma süreci de aynı şekilde devredildi ve böylece Almanya'da ülke içi siyasi bir mesele hâline geldi. Adenauer Yahudi halkına tazminat ödenmesini tamamen Almanya'nın ulusal çıkarına, yani ahlaki bir görev olarak da görüyordu. Nazilerden arındırma sürecine bağlılığı ise bu kadar şeffaf değildi, zira hükümeti kuran partinin, Hristiyan Demokratik Birlik'in de başkanıydı ve bu konuda kuvvetli bir çaba göstermenin seçmenlerin önemli bir kısmını etkileyeceğini biliyordu.

Adenauer bu nedenle Nazilerden arındırma sürecini siyaseten idare edilebilir bir sayıyla sınırlı tuttu. Cezalandırmayı, ülke içi uzlaşmanın sağlanması ve Holokost'tan sağ çıkan kurbanlara tazminat ödenmesi kadar çok savunmadı. Uygulamada bu, savaş suçuyla ilgili soruşturmaların en başta yüksek rütbeli eski Nazilere ya da özel suçları bir hukuk mahkemesinde kanıtlanabilecek olan yetkililere odaklanması anlamına geliyordu. Bu elbette ki geniş bir yelpazede muğlaklığa yol açtı: Nürnberg Irk Yasalarını hazırlayan isimlerden biri olan Hans Globke'nin, Adenauer'ın özel kalem müdürü olması bu muğlaklığı yansıtan örneklerden biriydi. Yine de Adenauer Nazi geçmişin Almanya'ya dayattığı ağır ahlaki yükümlülükleri kabul etmekte hiç tereddüt etmedi. Dolayısıyla bir pişmanlık sembolü ve hem adalete uzanan hem Yahudi halkıyla uzlaşmaya yönelik bir köprü olarak Federal Cumhuriyet'in, Yahudi liderlerle ve Yahudi halkının tamamının temsilcisi kabul ettiği İsrail devletiyle tazminat görüşmelerini bağlılıkla sürdürmesini sağladı.

Mart 1951'de İsrail hükümeti dört işgalci güçten ve iki Alman hükümetinden, sağ kalanlar ve mirasçılarına 1,5 milyar dolar tazminat ödenmesi talebinde bulundu. Ne Sovyetler Birliği ne Demokratik Alman Cumhuriyeti bu talebe doğrudan yanıt verdi. Ama Adenauer Federal Cumhuriyet adına 27 Eylül 1951'de Bundestag'da yaptığı konuşmada bu talebi cevapladı:

Alman halkı adına [...] ahlaki ve maddi olarak tazminat (*Wiedergutmachung*) gerektiren, ağza alınamayacak suçlar işlenmiştir. Bu suçlar, sahipleri artık hayatta olmayan Yahudi mülküne verilen hasarın yanı sıra bireylere verilen hasarla da ilgilidir... Bu düzeyde ilk adımlar atılmıştır. Yapılması gereken çok şey vardır. Federal Cumhuriyet hükümeti, tazminatla ilgili yasanın hızla sonuçlandırılmasını ve adil bir biçimde uygulanmasını destekleyecektir. Yahudilere ait olduğu tespit edilen mülkün bir kısmı geri verilecektir. İade süreci devam edecektir.⁷¹

Adenauer “manevi bir arınma yolu açmak” için bu meseleyi çözmenin Almanya’nın görevi olduğunu da ekliyordu.⁷²

Tazminat Yasası 18 Mayıs 1953’te Bundestag’da kabul edildi. Komünist Parti’nin on dört üyesi, Alman milliyetçiliğine göz kırparak bu yasaya karşı çıktı. Sosyal Demokrat Parti oybirliğiyle tazminatı destekledi. Hükümet cephesindeyse daha muğlak bir sonuç görülüyordu: Hristiyan Demokrat Birlik liderliğindeki koalisyonun parlamentodaki 106 üyesi evet oyu verdi; ağırlıklı olarak Hristiyan Demokrat Birlik’in muhafazakâr Bavyera kanadında yer alan 86 üye ise çekimser kaldı.⁷³

Parlamentodaki bu çekincelere rağmen Adenauer amacına ulaşmıştı. Tarihçi Jeffrey Herf, Almanya’dan İsrail’e ulaşan tazminatı şöyle özetliyordu:

Batı Almanya’nın İsrail’e gemiler, makineler, trenler, otomobiller, tıbbi teçhizat ve daha başka birçok şeyden müteşekkil teslimatı, İsrail’in yıllık ithalatının %10 ile 15’ini oluşturuyor. Federal Cumhuriyet’in raporlarına göre, Nazilerin siyasal, ırkçı ve din zulmünden sağ çıkan, çoğu Yahudi olan bireylere yapılan tazminat ödemeleri 1971’de 40,4 milyar [Alman] markını, 1986’da 77 milyar markı, 1995’te yaklaşık 96 milyar markı buldu ve toplam 124 milyar marka ulaşacaktı.⁷⁴

Yine de İsrail yurttaşları, soykırımın kefaretiymişçesine “kan parası” kabul etme konusunda kendi aralarında uzlaşmıyorlardı. İsrail parlamentosu Knesset’te yapılan tartışmalar çok çekişmeli geçiyordu ve bunlara sokak gösterileri eşlik ediyordu. Adenauer bu süreç boyunca Dünya Yahudi Kongresi’nin kurucusu Nahum Goldmann’la kişisel temasını korudu.

Federal Cumhuriyet, Adenauer'ın görevden ayrılmasından iki yıl sonra, 1965'te İsrail'le tam diplomatik ilişkiler kuracaktı. Adenauer ertesi yıl, o zamana dek Holokost'tan sağ kurtulmuş 150.000 kadar kişinin yerleştiği İsrail'i, hiçbir resmi sıfat taşımayan sivil yurttaş olarak ziyaret etti. İsrail'e vardığında, "Bu ömrümün en ulvi ve güzel anlarından birisi... Şansölye olduğumda bir gün İsrail'i ziyaret etmeye davet edileceğimi hiç düşünmemiştim," dedi.⁷⁵

Bu açılış konuşmasına rağmen, ziyaret sırasında doksan yaşındaki Adenauer ile İsrail Başbakanı Levi Eshkol arasında –belki de hiç şaşırtıcı olmayan– bir gerilim patlak verdi. Eshkol, Adenauer onuruna verdiği akşam yemeğinde ona "Halkımızdan 6 milyon kişiyi kaybettiğimiz korkunç Holokost'u unutmadık ve unutmayacağız. Alman-İsrail ilişkileri normal ilişkiler olamaz," dedi.⁷⁶ Almanya'nın İsrail'e tazminat ödemesinin "sadece sembolik" olduğunu, "yaşanan trajediyi silemeyeceğini" de ekledi. Adenauer hiç istifini bozmadan şöyle cevap verdi: "Yahudi halkının geçmişi unutulmasının ne kadar zor olduğunu biliyorum ama bizim iyi niyetimizi kabul etmezseniz buradan hiç iyi bir şey çıkmaz."⁷⁷

Adenauer'ın İsrail ziyaretinin en unutulmaz anları, Kudüs'te Herzl Dağı'nın batı yamacında bulunan Soykırım Anıtı ve Müzesi Yad Vašem'e yapılan, (katılan herkes için) yürek burkan ziyaret sırasında yaşandı.⁷⁸ Ağırbaşlı bir sessizlik içindeki Adenauer Anma Odası'na alındı. Burası çadır gölgeliğini andıran bir çatısı olan, mağaramsı, loş bir salondur. Adenauer mum yakmaya ve ölüm kamplarında hayatını kaybeden meçhul kurbanlar anısına çelenk bırakmaya davet edildi. Beklenmedik bir anda kendisine İbranice "Unutma" sözcüğünün yazılı olduğu bir rozet sunulunca, "Bu rozet olmasa da asla unutamam," diye cevap verdi.⁷⁹

SÜVEYŞ VE BERLİN KRİZLERİ

İşgalin son bulması ve Almanya'nın Avrupa düzenine ve uluslararası düzene girmesi, Adenauer'ın nezdinde tarihi bir çabanın son noktasıydı. Gelgelelim tarih mola vermez. 1955'te Almanya'nın egemenliğini geri kazanmasından bir yıl sonra, Ortadoğu çatışması NATO İttifakı'nın temel dayanaklarını sarstı.

Ekim 1956 sonunda Adenauer Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesine karşı Fransa-Britanya askeri operasyonunu kınayan Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararının ABD tarafından desteklenmesiyle sarsıldı. Adenauer tanımı gereği NATO İttifakı'nın her üyesinin öz-çıkarını koruyacağını düşünmüştü. Oysa şimdi ABD'nin BM'de Britanya ve Fransa'ya resmen karşı çıkması, Washington'ı, ulusal çıkar olarak gördükleri bir konuda askeri eyleme girişmiş kilit müttefiklerinden ayırmıştı. Acaba ilerde bazı koşullarda diğer üyeler –özellikle de Almanya– benzer bir durumla karşı karşıya kalabilir miydi?

Adenauer bu görüşünü açıklamak için Kasım 1956'da Euratom (Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu) görüşmeleri çerçevesinde Paris'e yapacağı rutin bir ziyareti seçti, gerçi Fransa Başbakanı Guy Mollet ile Dışişleri Bakanı Christian Pineau'nun yer aldığı küçük bir gruba açacaktı bu düşüncesini. Adenauer'ın treni 6 Kasım'da Paris'e geldi, yani Nâsır rejiminin baş destekçisi ve silah sağlayıcısı Sovyetler Birliği Başbakanı Bulganin'in Süveyş Kanalı'nda askeri harekâta devam ederlerse Britanya ve Fransa'ya füze saldırısı düzenleyeceği tehdidinde bulunmasından bir gün sonra.

Fransız hükümeti, Adenauer'ı beklenmedik bir sıcaklıkla karşıladı. Bir Garde Civile (Sivil Muhafızlar) bölüğü Adenauer'a selam durdu. İki ülkenin millî marşları çalındı.⁸⁰ Adenauer'ın mahiyetindekilerden biri bu sahneyi şöyle anlatıyordu: “Şansölye bir heykel gibi, hiç kıpırdamadan aldı selamı. [1953'te] Washington yakınında Arlington Ulusal Mezarlığı'ndaki sahneyi düşünüyordum. En katı insanlar bile o anın manasından ve sembolik öne-

minden etkilenmiş olsalar gerekti. Savaşın son bulmasından bu yana Fransa'nın yaşadığı en ciddi anda, iki hükümet omuz omuza duruyordu.”⁸¹

Adenauer Paris ziyareti sırasında Amerika'nın BM'de NATO müttefiklerinden resmen ayrıldığını öğrendi. Üzüntü duydu ama işi NATO'nun önemini sorgulamaya vardırma. Tam tersine Avrupa'nın Amerika ile bağlarını koruması için NATO'nun zorunlu olduğunu düşünüyor, NATO ittifakının her Avrupa ülkesinin güvenliğinin en önemli bileşeni olduğunu savunuyordu. Ev sahiplerini, ABD ile açıktan tartışmaya girilmemesi, özellikle de sözlü bile olsa herhangi bir karşılık verilmemesi konusunda uyardı. Amerika'nın Avrupalı müttefikleri, Avrupa *içinde* ittifaklarını güçlendirmeliydi. “Fransa ile İngiltere asla ABD ve Sovyetler Birliği'yle kıyaslanabilir güçler olamaz. Almanya da olamaz. Dünyada belirleyici bir rol oynayabilmek için önlerinde tek bir yol bulunuyor: O da Avrupa'yı kurmak için birleşmektir. [...] Kaybedecek vaktimiz yok. İntikamınız Avrupa olacak.”⁸²

Süveyş krizi sırasında Adenauer Amerika'nın bocalamasına karşı bir köprü olarak Avrupa bütünleşmesini –özellikle de Fransa-Almanya ilişkisini – kullanmak gerektiğini düşünmeye başladı.

Fransa özellikle De Gaulle'ün 1958'de başkanlığa dönmesinden sonraki on yıl içinde bu ilkeyi izledi, gerçi (bundan sonraki bölümde göreceğimiz üzere) onun Avrupa özerkliği yolunda ilerlemek için Almanya'nın teşvikine ihtiyacı yoktu.* De Gaulle'ün başkanlığı sırasında Fransa-Almanya ilişkisi, özellikle de Adenauer'ın Eylül 1958'de Colombey-les-deux-Eglises'e geceleyin yaptığı ziyaret sonrasında daha yoğun bir hâl aldı. De Gaulle başka hiçbir yabancı lideri buraya davet etmemişti.**

Adenauer'ın Amerika'nın güvenilirliğiyle ilgili kuşkuları, Süveyş krizinden iki yıl sonra, Kasım 1958'de Sovyet lider Nikita Hruşçov'un Berlin'in statüsüne meydan okumasıyla yeniden su yüzüne çıktı. Dört işgal gücünün kurduğu İşgal Otoritesi resmen

* Bkz. “2. Bölüm”, s. 155-158 ve 163-165.

** Bkz. “2. Bölüm”, s. 153.

çalışmayı sürdürüyor olsa da Batı Berlin 1957'den beri fiilen (*de facto*) Federal Cumhuriyet'in yasalarıyla yönetiliyordu; kentin hukuki yapısı, Müttefik Kuvvetler'in işgali altındaki bölgelerde Federal Almanya Cumhuriyeti'ndeki başlıca partilerin katıldığı serbest seçimlere dayanıyordu.* Berlin'in doğusuysa Demokratik Alman Cumhuriyeti tarafından Sovyetler'in dayatmasıyla yönetiliyordu. Dört işgal gücünden geriye kalan bir kontrol mekanizması, Batı ve Doğu Berlin yetkililerinin kentte dolaşmasını sağlıyordu.

Hruşçov'un altı ay içinde Berlin'de yeni bir statünün belirlenmesi talebiyle Batılı müttefiklere verdiği ultimatom, Adenauer'ın dış politikasının ve Atlantik İttifakı'nın temellerine doğrudan meydan okuyordu. Berlin'in statüsünün Sovyet tehdidi altında ciddi biçimde değişmesi, nihayetinde kentte komünistlerin başat güç olacağını haber verecek ve Müttefik Devletler'in, özellikle de ABD'nin nükleer himayesi altında Federal Cumhuriyeti kurma hayalini tehlikeye atacaktı. Gelgelelim Hruşçov kuvvet tehdidinde bulunsa da ultimatomunda verdiği takvim çerçevesinde bu tehdidi uygulayabilecek özgüvene sahip değildi.

Eisenhower Hruşçov'u ultimatomunda ima ettiği meseleler hakkında uzun, büyük ölçüde usulen yapılan yazışmalara çekerek usta bir tutumla onunla çatışmaktan kaçındı, izlediği bu çizginin zirve noktası da Sovyet lideri Eylül 1959'da bir ABD gezisi yapmak üzere ülkeye davet etmesi oldu. Britanya Başbakanı Harold Macmillan da Şubat 1959'da Moskova'yı ziyaret ederek benzer bir strateji izledi. Başlıca müttefikler arasında sadece De Gaulle müzakerelere girmeden önce Sovyetler'in ultimatomunu geri çekmesinde ısrar ederek bu stratejiyi izlemekten uzak durdu.

Tehditlerini nasıl uygulayacağını bilemeyen –ya da en azından askeri sonuçlarla yüzleşmek istemeyen– Hruşçov verdiği son tarihi Mayıs 1959'da geri çekti. ABD ziyareti sırasında o ve Ei-

* Adenauer'ın döneminde 1956 ile 1966 arasında Berlin'in Batı kesiminin belediye başkanı olan Willy Brandt, Batı Almanya'da ulusal bir figür hâline gelecekti. Brandt 1969'da Doğu Berlin'in her açıdan Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin bir parçası hâline geldiği yıl şansölye seçildi.

senhower, “Bütün önemli uluslararası sorunlar [örneğin Berlin] kuvvet kullanarak değil müzakerelerle barışsever biçimde çözülmelidir,” cümlesini içeren ortak bir bildiriyi kabul etti. Böylece ABD-Sovyet ilişkilerinde kısa sürecek ılımlı bir hava doğdu.⁸³

Hruşçov bu anlaşmaya rağmen Adenauer’ın Almanya’sını dışlama ve demoralize etme mücadelesini ısrarla sürdürdü. Hruşçov’un bu çabaları sayesinde, Almanya’yı işgal eden dört ülkenin liderleri arasında Paris’te Berlin hakkında bir zirve toplantısı düzenlendi. Zirveye Federal Almanya Cumhuriyeti katılmayacaktı, bu durum görüşmelerden çıkacak sonucun Almanya’ya dayatılabileceğini ima ediyordu.

Zirve kararlaştırılan tarihte toplanmıştı ki kader yani kaza araya girdi. 1 Mayıs 1960’ta Rusya üstünde uçan bir Amerikan U-2 casus uçağı vuruldu, Hruşçov ciddi görüşmelere devam etmeden önce Amerika’nın özür dilemesini istedi. Eisenhower kabul etmeyince Hruşçov zirveden ayrıldı, gerçi tehdidini tekrarlamadı. Berlin meselesi –ve Amerika’nın güvenilirliği sorunu– çözümsüz kaldı, Adenauer bunları Eisenhower’ın halefi John F. Kennedy ile görüşecekti.

ADENAUER’LA ÜÇ SOHBET

Kaderin cilvesine bakın ki Nazi Almanyası’ndan ailemle birlikte kaçmamdan yirmi yılı aşkın bir süre sonra Kennedy yönetiminin danışmanlarından biri olarak Amerika’nın –artık NATO İttifakı’nın bir parçası olan– bu ülkeye karşı uzun vadeli politikasını şekillendirmeye katkıda bulunma fırsatına eriştim.

Önce 1950’lerin sonunda Avrupa tarihi üstüne çalışan bir akademisyen olarak, sonra 1960’ların başında Beyaz Saray danış-

manı olarak yabancı hükümetlerden yetkililerle görüşmeye başladım. Adenauer'ın liderliğine zaten hayrandım. Öte yandan bu dönemde Almanya'daki çalkantılı siyasi kültürün Soğuk Savaş'ın ülkeye dayattığı kararlara etkisinden ötürü kaygı duyuyordum. Nisan 1961'de Başkan Kennedy'ye kısa bir not yazdım:

İki dünya savaşı kaybetmiş, üç devrim geçirmiş, Nazi döneminin suçlarını işlemiş ve bir kuşakta maddi zenginliğinin iki kez silinip gittiğini görmüş bir ülke, derin psikolojik yaralardan mustarip olmaya yazgılıdır. Bir histeri havası, dengesiz eylemlere bir eğilim var burada. Yaratıcı yazar Alman bir dostum Avrupa'nın başlıca ülkeleri arasında yalnızca Almanya'nın savaş sonrasında gözle görülür bir psikik sarsıntı geçirmediğini söyledi bana. Ülke, ekonomik yeniden inşaya yönelik çılgın bir çaba içinde sorunlarını süblime etti. Fakat hâlâ sinir krizine meyilli.⁸⁴

Bu paragraf Adenauer'ın hareket ettiği istikrarsız atmosferi ve nasıl psikolojik zorluklar içerisinde politika yürütmeye çalıştığını gösteriyor.

Adenauer'la ilk kez 1957'de Almanya'ya yaptığım akademik bir gezi sırasında tanıştım, görüşmelerimiz onun on yıl sonraki ölümüne dek sürdü. Yaklaşık on beş görüşmemizin son birkaçı, onun 1963'te emekli olmasından sonra gerçekleşti. Bu görüşmelerde –işgalin sona ermesine rağmen– bu kez Sovyet saldırganlığına karşı caydırıcı güç olarak Britanya, Fransa ve ABD ordularını misafir etmeye yazgılıymış gibi görünen bir ülkede artık onun kendi hayatı ve halkının geleceği hakkında zaman zaman melanistik bir tını taşıyan düşüncelerini can kulağıyla dinliyordum.

Şansölye Adenauer'ın ofisi, on dokuzuncu yüzyılda Ren bölgesinden bir aristokratın malikânesi olan Schaumburg Sarayı'ndaydı. Aristokratik ölçütlere göre epey süslü olan bu yapı, modern bürokratik-teknolojik devletin mekanizmasını taşıyamayacak kadar küçüktü. Ofisinde bolca rahat sandalyeler ve kanepeler vardı, gözle görülür teknik ıvır zıvır pek azdı; bir iktidar merkezinden çok oturma odasına benziyordu. Çok az sayıda başdanışman hariç işleyişten sorumlu personel aslında büyük bir ülkenin başkenti olamayacak kadar mütevazı olan Bonn'un başka başka yerlerine dağılmıştı.

Adenauer'ın otoritesi bir dereceye kadar haysiyeti kuvvetle birleştiren kişiliğinden kaynaklanıyordu. Kırklı yaşlarının başlarında geçirdiği otomobil kazasından dolayı mimiksiz kalan yüzünün sol tarafı, hem nazik hem soğuk tavırları, açık ve kesin bir mesaj veriyordu: İlkelerin rehberlik ettiği, slogan ve baskıların işlemediği bir dünyaya giriyordunuz. Adenauer oldukça sakin konuşurdu, bir şeyleri vurgulamak için ara sıra ellerini kullanırdı. Güncel meselelere her zaman gayet iyi hazırlanır ve yanımda özel hayatını hiç açmaz, benimkini de hiç sormazdı. Ama –Alman bürokrasisinin daimi etkinliği dikkate alınırsa– benim aile geçmişimi hiç kuşkusuz biliyordu ve kaderin bizi yürüttüğü yolların farkındaydı.

Karşısındakinin karakterini anlayan keskin bir gözü vardı ve gözlemlerini de zaman zaman alaycı bir üslupla dile getirirdi. Güçlü liderliğin vasıflarıyla ilgili bir sohbetimizde bana “Enerjiyi asla güçle karıştırmayın,” uyarısında bulunmuştu. Bir başka seferinde tam başka bir misafiri –kısa süre önce ona saldırarak medyanın dikkatini çekmiş biri– yanından ayrılacağı sırada beni ofisine kabul etmişti. Onların samimi ayrılık sahnesi karşısındaki şaşkınlığım bariz olsa gerekti ki Adenauer sohbete şu sözlerle başlamıştı: “Sevgili Profesör, siyasette soğukkanlılıkla intikam almak mühimdir.”

EKİM 1957

İlk sohbetimiz Batı'nın Sovyetler Birliği ile ilişkileri hakkındaydı. Adenauer çatışmanın hem temel hem daimi olduğunda ısrar etti ve Sovyetler'e ya da Doğu Almanlara verilecek tavizlerle ilgili uyarıda bulundu. Berlin'in o günkü bölünmüş statüsünün zor olsa da savunulabilir olduğunu söyledi ve bu statünün “değişti-

rilmesi” ya da “iyileştirilmesi” yönünde Sovyetler’in desteklediği herhangi bir önerinin Batı’nın birliğini ve Berlin’in özerkliğini zayıflatmak için tasarlandığını ekledi, tıpkı Stalin’in beş yıl önceki kurnaz birleşme teklifi gibi.

Onun gördüğü kadarıyla dünya düzeninin karşı karşıya olduğu tek tehdit Sovyetler Birliği değildi. Adenauer ciddi gözlemlerin yargılarına göre muhtemel bir Çin-Rusya ayrılığının çok yakın olduğunun farkında olup olmadığını sordu. Böyle sürekli evrilen zorluklar karşısında Batı’nın Müttefikler arası tartışmalarla kendi kendini zayıflatmamaya özen göstermesi gerekirdi. O sıralarda açık bir Çin-Sovyet ayrılığı yaygın bir beklenti olmadığından yorumda bulunmaktan kaçındım. Adenauer sessizliğimi bir kabul olarak görmeyi tercih etti. 1961’de Başkan Kennedy ile yaptığı tanışma görüşmesinde bu uyarı mesajını tekrarlayacak, “Profesör Kissinger da benimle aynı fikirde,” diye ekleyecekti.⁸⁵

Adenauer’ın benimle yaptığı ilk sohbetin genel gayesi, Amerika’nın nükleer garantisinin güvenilirliğini araştırmaktı. O tarihlerde nükleer silahlar on yıldan biraz daha eskiydi ve bir ülkenin başka bir ülke adına böyle bir yıkım riskine girmesine tarihte gösterilebilecek benzer bir örnek yoktu. İttifakın ilk evresinde NATO bizzat kabul ettiği üzere konvansiyonel bir savunmaya yetecek kadar güçlü değildi. Bu nedenle ana mesele şuydu: ABD nükleer riskler üstlenecek miydi?

Doğmakta olan dünya düzeninde Amerika’nın müttefiklerinin çıkarları ile kendi çıkarları arasında hiçbir ayırım yapmayacağını savunduğumda, Adenauer nazik ama kesin bir dille, daha bir yıl önceki Süveyş krizinde Amerika’nın diğer müttefiklerinin (Britanya ve Fransa) çıkarlarını bile bu niyetle ele almadığını işaret etti.

Konuya girdiğimizde Adenauer’ın nükleer meselede ABD’nin güvenilirliğiyle ilgili kaygısı daha da açık bir hâl aldı, Amerikan başkanlığının kararlılığını sınavacak dâhiyane senaryolar geliştirmeye vardırırdı işi. Örneğin bir ABD Başkanı başkanlığının son aylarında nükleer felaket riskine girebilir miydi? Ya da seçim ile

göreve başlama arasında geçen üç aylık süre zarfında bunu yapabilir miydi? Peki ya Amerika'nın büyük bir şehrinin üstünde bir hidrojen bombası patlasa ne olurdu? Bu sorular her ne kadar pervasız da olsa ABD-Almanya ilişkisinin bu aşamasında aslında bir güvence alabilmek ve kaygılarını gidermek için sorduğu sorulardı. Ben standart Amerikan cevabını tekrarladım, ABD'nin koşulsuz olarak söz verdiğini söyledim. Ama Adenauer'ın nükleer stratejiyle ilgili kaygısının çapı ve yoğunluğu sonraki sohbetlerimizde giderek arttı.

MAYIS 1961: ESNEK KARŞILIK

Adenauer'la bir sonraki sohbetimizi 18 Mayıs 1961'de, artık değişmiş bir siyasi düzende yaptık. Yeni Amerikan başkanı John F. Kennedy Adenauer'ı henüz tanımayan, dolayısıyla ona hazırlıklı da olmayan bir liderdi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Pasifik'te seçkin hizmetler görmüş, belagat sahibi, genç ve dinamik bir lider olan Kennedy kendisinden önce gelen, hepsi de Birinci Dünya Savaşı öncesinde doğmuş liderlerden kuşağı itibariyle bir sapmayı temsil ediyordu. "En büyük neslin" özgüveniyle dolu olan Kennedy bu kuşağın ABD'deki enerjisini ve inancını ülkenin küresel hedeflerine ulaşmasını sağlayacak bir tasarıya aktarmaya soyunmuştu.* Babasının büyükelçi olarak görev yaptığı dönemde (1937-40) Avrupa'da vakit geçirmesine, öğrencilik ve senatörlük yıllarında birkaç kez Almanya'yı gezmiş olmasına rağmen, savaş-

* Kennedy yönetimi aralarında Arthur Schlesinger, Jr., John Kenneth Galbraith ve Carl Kaysen'in de yer aldığı, başkana doğrudan erişim hakkına sahip görülmemiş sayıda akademisyen içeriyordu. Diplomasinin kendisini (ve ülkeyi) korumasını sağlayan incelikli gizlilik ve erişim izni sistemlerinden çok akademinin gayri resmi atmosferine aşına olan bu kişiler kimi zaman kamuoyuyla birlikte düşünürlendi ve bu da yurtdışında başkanın tercihleri olarak yorumlanırdı. Bu durum yabancı liderlerle diyalogları karmaşıktırıyor.

tan yenik çıkmış olup aynı anda hem Avrupa'nın yeniden inşası hem de siyasi yapısının Sovyet tehditlerine karşı savunulmasıyla uğraşan bir Almanya'ya yeniden nasıl güvence verileceği meselesiyle yeni yeni uğraşmaya başlamıştı.

Kennedy Sovyetler'in giderek genişleyen nükleer silah stoğuyla karşı karşıyayken politikalar geliştirmek zorundaydı. Sovyetler ilk kez 1949'da bir nükleer silah test etmişti. Eisenhower 1953'te göreve geldiğinde Sovyetler 200 nükleer silah üretmişti; Kennedy 1961'de başkan olduğunda Sovyetler'in elinde 1500 nükleer başlığı vardı ve kıtalararası fırlatma sistemleri geliştirmeye başlama aşamasındaydılar; bu da "füze açığı" adı verilen durum hakkında vaktinden erken kaygılar doğmasına yol açıyordu. Bu konudaki değerlendirmelerin abartılı olduğu anlaşılabaktı çünkü 1960'ların başında ABD önleme amaçlı ilk saldırıda hâlâ baskın çıkabilecek durumdaydı.

Adenauer Atlantik İttifakı'nı Almanya'nın stratejik ve siyasal geleceğinin anahtarı olarak görmeyi sürdürüyordu. Gelgelelim ittifak hem genel siyasi hedefleri hem ortak askeri strateji hususlarında kendi içinde anlaşmazlıklar yaşıyordu. Adenauer'in önceki sohbetimizde bana ifade ettiği üzere, nükleer stratejiyle ilgili anlaşmazlıkların sebebi, müttefikler saldırganlıkla tehdit edildiğinde Amerika'nın kendini neredeyse refleks olarak İttifak hedefleriyle özdeşleştireceğine İttifak'ın her zaman güvenip güvenemeyeceğiyle ilgiliydi.

Kennedy ile danışmanları, en başta da Savunma Bakanı Robert McNamara, böyle bir açmazın etkisini esnek karşılık öğretisiyle yumuşatmaya çalıştı. Bu öğreti çerçevesinde, savaş sırasında düşmanların kitlesel bir karşılık dışında başka karşılıkları değerlendirmesini sağlayacak farklı eşikler yaratmayı düşünüyorlardı. Ama silahlar o kadar büyük bir yıkım yaratıyordu ki varsayımlara dayalı bu senaryoların teknik tasarımları, bunları ortaya koyarken başvuru diplomasiden daha ikna ediciydi.

Almanya Savunma Bakanı Franz Josef Strauss, Amerika'nın nükleer stratejisine karşı muhalif bir ses hâline geldi. Yarı Bavyalı,

konuşkan ve tutkulu, Bavyera işletmelerinden zevk aldığını gösteren bir cüsseye sahip olan Strauss yine Bonn'a yaptığı bir ziyaret sırasında 11 Mayıs'ta benimle yaptığı görüşmede muhtemel bir Berlin krizinde "esnek karşılık" öğretisinin uygulanabilirliğini gündeme getirdi.⁸⁶ Karşılık verme "eşiğine" ulaşıncaya dek ne kadar toprak kaybedileceğini sordu. "Duraklama" süresi ne kadar olacaktı? Tasarlanan her aşamada, özellikle de konvansiyonel aşamadan nükleer savaşa geçiş aşamasında kararları kim verecekti? Amerika'nın böyle karmaşık ve muğlak bir politika izleyip izleyemeyeceğinden ya da izlemek isteyip istemeyeceğinden kuşkuluydu. Toplantıda yer alan diğer katılımcılar, özellikle de yeni kurulmuş silahlı kuvvetlerin genelkurmay başkanı, Strauss'u desteklediler.

Adenauer Strauss'un düşüncesinin etkisini yine Schaumburg Sarayı'ndaki ofisinde yaptığımız sohbetin başında damdan düşer gibi "Siz Amerikalılar NATO'ya karşı büyük kabahat işlediniz," diyerek gösterdi.⁸⁷ ABD'nin sunduğu, NATO müttefiklerinin Britanya ve Fransa'nın bağımsız nükleer güçlerini kontrol edecek ve bunları bir Çok Taraflı Kuvvet sayesinde bütünlüklü bir stratejiyle ilişkilendirecek bir sistem geliştirmesi önerisi Adenauer'ın tepesini attırmıştı. Kendi nükleer silahlarına sahip olmayan ülkelerden anlamlı önerilerde bulunmaları nasıl beklenebilirdi? NATO Genel Sekreteri'ne bağlı çalışan personel sayısı böyle bir görevi yerine getiremeyecek kadar azdı ve nükleer meselelere yabancıydı. Adenauer gerçekten nükleer bir koordinasyon sağlanmaya çalışılıyorsa Genel Sekreter'in yetkisinin güçlendirilmesi ve personel sayısının da artırılması gerektiğini savunuyordu.

Adenauer'ın atıfta bulunduğu Beyaz Saray önerisi, o ve heyetinin nükleer stratejiye yabancılıkları yüzünden sorumluluğun Amerika'ya düşmesi gerektiği sonucunu çıkarmaları beklentisiyle kaleme alınmıştı. Ama Adenauer beklenmedik bir sonuç çıkarak Avrupa'nın otonom nükleer kuvvetlere sahip olma yetisinin güçlendirilmesi gerektiği kanısına varmıştı.

Adenauer işte bu nedenle lafı daha sonra De Gaulle'e getirdi. De Gaulle onu uyarmıştı, Amerika'nın verdiği sözlere rağmen,

daha önce 1956'da Süveyş meselesinde yaptığı gibi Cezayir meselesinde de Birleşmiş Milletler'de Fransa'yı yalnız bıraktığını söylemişti. Adenauer'a göre De Gaulle Müttefik Devletler'in Berlin konusunda izlediği diplomasinin kararlılıktan ve istikametten yoksun olduğunu savunmuştu. Amerika karar vermeyip zaman kazanmaya çalışmak yerine açıkça başı çekmeli ve Sovyet taleplerini açıkça reddetmeliydi. De Gaulle onu Eisenhower ile Hruşçov arasında geçen bir sohbet hakkında bilgilendirmişti. Adenauer'ın yorumladığına göre bu sohbette konuşulanlar, özellikle de Britanya Başbakanı Macmillan'ın yumuşak bir duruş benimsediği dikkate alınırsa Sovyetler'i baskıyı sürdürmeye itebilirdi. Hiç olmadığı kadar kararlılık göstermek gerekliydi çünkü Adenauer Sovyetler'in Berlin'den ötürü öz-yıkım riskine girmeyeceği kanısına da varmıştı.

İlk sohbetimizde söylediklerimi tekrarlayarak cevap verdim: Bildiğim kadarıyla Amerika'da Berlin'in ve bir bütün olarak Avrupa'nın özgürlüğü bizim özgürlüğümüzden ayrılamaz görülüyordu. Bu sözlerim üzerine Adenauer Fransa'nın bağımsız bir nükleer kuvvete sahip olmasına getirdi lafı. Bu kuvvet İttifak'ı güçlendirmiş miydi? Gerekli miydi? Ayrı bir Fransız nükleer kuvvetinin, Kremlin tarafından Amerika'nın nükleer bağlılığının ve bu konuda verdiği sözlerin bir muadili olarak yorumlanacağından yana kuşkularım olduğunu ifade ettim. Bunun üzerine Adenauer Dışişleri Bakanı Heinrich von Brentano'dan da bize katılmasını istedi ve benden bu konudaki gözlemlerimi ona tekrarlamamı rica etti. De Gaulle gibi profesyonel bir asker nasıl olur da böyle gerçek dışı bir hevese kapılmış olabilirdi? Adenauer bir sonraki görüşmelerinde bunu ona soracağına söz verdi.

Hruşçov Berlin hakkında verdiği ultimatomu ertesi ay tekrarlayınca Adenauer'ın Alman-Amerikan ilişkilerinin geleceğiyle ilgili kaygıları yoğunlaştı. Kennedy buna karşılık Ulusal Muhafız birimlerini harekete geçirdi ve General Lucius Clay'i "Büyükelçi rütbesine sahip kişisel temsilcisi" olarak atadı, böylece aslında Clay'i Berlin'deki kilit Amerikalı yetkili olarak görevlendirdi. Hruşçov 13 Ağustos'ta bir duvar inşa edip kenti acımasızca ikiye

bölerek krizi daha da derinleştirdi. Berlin'in dört işgal kuvvetinin otoritesini kabul eden statüsü ortadan kalkmıştı.

Kennedy yönetimi –askeri hazırlık tedbirlerinin yanısıra– Berlin'e erişim meselesini Dört İşgal Gücü'nün yerine uluslararası bir otoritenin yargı yetkisine veren birkaç siyasal öneri geliştirdi; bu uluslararası yönetim eşit sayıda NATO ve Varşova Paktı komiserinden (her birinden sekiz komiser) ve ayrıca tarafsız Avrupa ülkelerinden gelecek üç temsilciden oluşacaktı. Bu plana göre barış ve savaşın dayanacağı nihai karar Atlantik İttifakı'nın elinden alınıp gündelik mevzulardan uzak durmak için tarafsızlıklarını ilan etmiş ülkelere verilecekti. Bu öneri hiçbir zaman resmen incelenmedi çünkü Adenauer kente erişim rotalarını Amerika'nın değil de Avrupalı üç tarafsız ülkenin denetlemesi olasılığını değerlendirmek istemedi.

Berlin çıkmazını aşmak için ileri sürülen bir diğer öneriler dizisiyse, Almanya'nın, İkinci Dünya Savaşı öncesinde sahip olduğu toprakları savaş sonrasında yaklaşık dörtte bir oranında azaltan Oder-Neisse Hattı'nı kabul etmesinin yollarını içeriyordu. Adenauer bunu da reddetti. Ama aslında uygun bir çerçevede, örneğin Almanya'nın birleşmesini öngören bir düzenleme çerçevesinde bu önerileri kabul etmeye hazır olabilirdi. Onun düşüncesine göre Berlin'e erişim prosedürlerinin değişmesi –ki bunların yeterli düzeyde işlediği kanısındaydı– o kadar da büyük bir taviz sayılmazdı. Hepsinden de önemlisi sürekli ayrı bir müzakere formülünün aranması Almanya'yı yalnız bırakıyordu. Adenauer'ın stratejisi, George Kennan'ın geliştirdiği ve ABD Dışişleri Bakanları Dean Acheson ile John Foster Dulles'un uyguladığı çevreleme politikasına dayanıyordu. Bu politika, kendi kaynaklarıyla sınırlanan ve kendi içindeki ikilemlerle yüz yüze gelmek zorunda kalan Sovyet bloğunun nihayetinde zayıflayacağını varsayıyordu. Adenauer'ın görüşüne göre birleşmenin işte o zaman müzakere edilmesi gerekiyordu.

ŞUBAT 1962: KENNEDY VE ADENAUER

Kennedy ile Adenauer'ın görüşmelerinde melankolik bir unsur vardı. İkisi de önemli hedeflerin peşinden gitmişti ama politikalarının başlangıç noktaları zıtlık teşkil ediyordu. Ve farklı yöntemlerle başarıya ulaşacaklardı: Adenauer sabırla, Kennedy diplomatik esneklikle. Adenauer Alman tarihinin en düşük noktasında iktidara gelmişti. Amerika Kennedy ile tanıştığında ülke gücünün ve özgüveninin zirvesindeydi. Adenauer'a göre kendisinin görevi, koşulsuz teslim olmanın yarattığı kaotik ortamda Hristiyan ahlakına dayanarak demokratik değerlerin yeniden inşa etmektir. Kennedy'nin kapsayıcı amaçlarıysa, Amerika'nın öncü gücüne dayalı bir dünya düzeni inşa etmenin ilahi bir misyon olduğuna sarsılmaz bir inanç duyduğunu yansıtıyordu. Avrupa'nın yeniden inşası, Adenauer'a göre geleneksel değerler ve doğruların yeniden onaylanmasını mecbur kılıyordu; Kennedy'ye göreysen bu, modern dünyada bilimsel, siyasi ve hatta ahlaki ilerlemeye inancın onaylanması demekti. Adenauer'ın başarılı olması için Almanya'nın ruhunun istikrara kavuşturulması gerekiyordu; bir Amerika başkanı, özellikle de Kennedy içinse hedef mevcut idealizmin harekete geçirilmesiydi. Tarihi ortaklık olarak başlayan bu ilişki, Amerikan idealizmi Almanya'nın gösterebileceği diplomatik esneklikle ilgili abartılı tahminlerde bulunduğu için uygulamada yavaş yavaş gerilmeye başladı.

Amerika ve Almanya'nın bir Atlantik Topluluğu inşa etmekteki amaçları uyuşuyordu. 1940'ların sonunda ve 1950'lerin başında inşa döneminde oluşturulmuş yapılar siyasal alanda ciddi bir ortak hayale, nükleer arenada Amerika'nın fiili tekeline dayanıyordu. Ama bu yolculuk tamamlandığında, özellikle de Hruşçov'un Berlin'le ilgili ultimatolarını tekrarlayarak yarattığı baskı ortamında, tarih hakkının verilmesini talep etti: Yüz yıllar boyunca iç gelişimlerinin farklı yollarda aktığını gösteren ulusal çıkarlar, yani ulusal tavırlar belirginleşti. Sonuçta Adenauer'ın Amerika'nın nükleer vaatlerinin ve Berlin'le ilgili politikasının

güvenilirliğine meydan okuduğu yolunda 1962'de Washington'a raporlar gelmeye başladı.

Kennedy'nin ulusal güvenlik danışmanı McGeorge Bundy, Şubat 1962'de benden Adenauer'ı tanıyan biri olarak nükleer meselelerle ilgili güvenini tazelemem için onunla görüşmemi istedi. Bu isteğe, Adenauer'ın düşüncesine göre siyasal meselelerin hem son derece önemli hem daimi olduğunu, nükleer meselelerinse siyasal ve etik güvenilirlik işaretleri olduğunu söyleyerek cevap verdim. Adenauer'ın çekincelerini aşabilmesi için Amerikan güvenlik politikası ve nükleer yeterlilikleri hakkında benden özel bir brifing alması gerektiği kabul edildi. Savunma Bakanı McNamara'nın geliştirdiği ve Dışişleri Bakanı Dean Rusk'ın onayladığı bu brifing, ABD'nin nükleer kuvvet yapıları ve planlaması hakkında (Britanya dışında) NATO İttifakı ülkeleri liderleriyle daha önce paylaşılmamış ayrıntılar içeriyordu. Brifing nükleer meselesi hakkında önemli bilgiler içerdiği için Adenauer'a sadece bir tercüman eşlik edecekti.* (Nükleer stratejiyle ilgili terimlerin Almancalarını bilmediğimden sohbetin bana düşen kısmını İngilizce gerçekleştirdim.)

16 Şubat'ta sunumuma başlarken⁸⁸ Amerika'nın verdiği sözleri tutacağını detaylıca açmaya girişmişim ki Adenauer sözü-mü kesti: "Bana bunu Washington'da zaten söylediler. Orada beni ikna etmediğine göre, burada niçin ikna olayım ki?" Resmi görevli olmadığımı, esasen akademisyen olduğumu söyledim. Şansölye sunumun tamamını dinleyinceye dek bir yargıda bulunmaktan kaçınabilir miydi? İstifini hiç bozmadan soruyla cevap verdi: "Vaktinin ne kadarını Washington'a danışmanlık yapmaya harcıyorsun?" "Yaklaşık dörtte birini harcıyorum," diye cevaplayınca dedi ki: "O zaman bana hakikatin dörtte üçünü söyleyeceğini farzedelim."

Bu vole, bu görüşmede bana eşlik eden ABD'nin Bonn büyükelçisi Walter Dowling'i sinir edebilirdi pekâlâ. Ama Dowling

* Bu brifing şansölyenin Bonn'daki ofisinde gerçekleşti. Almanya'da doğmuş olmama rağmen resmi sohbetlerimde genellikle İngilizce konuşturdum ama muhatabım Almanca konuşuyorsa çeviri istemezdim.

profesyonelce davranıp gözünü bile kırpmadı. O tarihte Amerikan ve Sovyet stratejik nükleer kuvvetleri arasındaki muazzam eşitsizliği ortaya koyan nükleer sunumumu ilerletirken Adenauer'ın tavrı değişti. Onun daha önce Amerikalı misafirlerine sorup tatmin edici cevaplar alamadığı soruları cevapladığım bu brifing, Amerika'nın ikinci vuruş kuvvetlerinin Sovyetler'in ilk vuruş kuvvetlerinden daha geniş çaplı ve çok daha etkili olduğunu, Amerika'nın ilk vuruşunun ezici olacağını vurguluyordu.

Büyükelçi Dowling'in kaleme aldığı raporun son paragrafı bu görüşmenin Şansölye üstündeki etkisini şöyle özetliyordu:

Kissinger ve ben ayrılmaya çalışırken Adenauer ona anlatılanlardan ötürü duyduğu minneti ve bunlara kuvvetle katıldığını ifade etme fırsatı tanımamız için iki kez kalmamızı istedi. Özgürlüğü savunmak üzere nasıl bir gücün bulunduğunu görmenin onu rahatlattığını ve asıl görevin hiçbir insani hata yapılmamasını sağlamak olduğunu ifade etti. Kissinger ayrılırken gücümüzden ve Atlantik Topluluğu'na adanmışlığımızdan bahseip bunların boş cümleler olmadığını dile getirdi. Şansölye "Tanrı'ya şükürler olsun!" diye karşılık verdi. Bu sözün üstüne toplantı sona erdi.⁸⁹

Şurası çok açık ki Adenauer'ın bahsettiği "insani hatalar", uygun bir strateji geliştirme ve Amerika'nın sahip olduğu ezici gücü kullanmakta isteksizlik duyma olasılığıyla ilgili kaygılarını içeriyordu.

Bundan yirmi-otuz yıl sonra, Almanya'dan Adenauer'ın sözlerin tutulmasına verdiği değeri gösteren bir mektup alacaktım. Adını çıkaramadığım birinin gönderdiği bu mektubun yazarı, uzun zaman önce yaptığımız bu görüşmede tercüman olarak görev yaptığını belirtiyordu. Beyaz Saray'ın talimatları doğrultusunda Adenauer'dan onunla paylaştığım nükleer bilgileri yaymamasını rica etmiştim ve o da bu ricayı yerine getireceğine şerefi üstüne söz vermişti. Mektubun yazarı aslında -tercüman olarak görevi gereği- brifingin tamamını kaydettiğini ve ertesi gün Şansölye'ye teslim ettiğini anlatıyordu. Ama Adenauer ona nükleer bilgilerle ilgili kısmı ortadan kaldırmasını söylemişti çünkü bana verdiği sözün o görevden ayrıldıktan sonra da tutulacağına güvenemedi.

Tarih Adenauer ile Kennedy'yi bir tür karşılıklı bağımlılığa savurdu ama bu bağımlılık aralarındaki kuşak farkını ve bunun ortaya çıkardığı farklılıkları gideremedi. Kennedy'nin amacı nükleer savaş olasılığını önce azaltmak, sonra tümüyle ortadan kaldırmaktı, bunun için Sovyetler'in taktiksel esneklik gerektiren uzun bir yolculuğa katılmasını sağlamak istiyordu, Alman Şansölyesi de taktik esneklik göstermeliydi. Adenauer'ın bakış açısına göreyse Amerika başkanının taktikleri Hitler Almanyası'nın parçalanması sonrasında kurduğu istikrar ve dayanışmayı bozma tehdidi yaratıyordu. Kennedy'nin daha küresel bir yaklaşımı vardı, Adenauer ise ülkesinin moral ve fiziksel çöküşüyle yüzleşebilecek, onun bölünmesini yaşayacak ve Atlantik ortaklığına dayalı yeni bir Avrupa düzeni inşa edecek güce sahipti.

ALMANYA'NIN BİRLEŞMESİ: SANCILI BEKLEYİŞ

Alman halkı geçmişte savaş sonrası dönemin sınırlarında yönetilmiş değildi.⁹⁰ Bir Doğu-Batı anlaşmasının yokluğunda, daha doğrusu mevcut güç dengesinin çöktüğü bu ortamda sınırların tesis edilmesi, Almanya'nın komünist Doğu ile demokratik Batı arasında sonsuza dek bölünmesini başlatmış gibi görünüyordu. Gerçekten de birleşik Almanya hedefi işgal altındaki Almanya'nın tamamında dört işgal gücünün yer aldığı kontrol konseyinin varlığıyla örtük olarak onaylanıyordu ve üç Batılı güç tarafından açıkça sahipleniliyordu; fakat Alman iç siyaseti Batı ile Doğu arasında sağlanacak birlik arayışını işgal güçlerinden daha açık bir dille arzulayacaktı. Birleşme Batı Almanya'da daimi bir siyasi mesele hâline geldi ve Hruşçov'un Berlin hakkındaki tehditlerini tekrarlayıp durması örneğinde olduğu gibi Sovyetler Birliği tarafından stratejik bir enstrüman olarak kullanıldı.

Adenauer'ın politikası ülkenin bölünmesini geçici bir durum olarak kabul etmeye dayanıyordu: Şansölye, Sovyet uydu devlet yörüngesinin ortadan kalkmasıyla, Federal Cumhuriyet'in daha üstün bir ekonomik büyüme kaydetmesiyle, Atlantik İttifakı'nın gücü ve bütünleşmesiyle ve Varşova Paktı içinde doğan gerilimlerle birleşmenin eninde sonunda sağlanacağına inanıyordu. Bu politika, aslında 1989'da yaşanana çok benzer biçimde, Doğu Alman uydu devletinin çökeceğini varsayıyordu. Böyle bir çöküş yaşanıncaya dek Federal Alman Cumhuriyeti'nin başlıca öncelikleri Atlantik İttifakı, Amerika ile yakın ilişkiler ve Avrupa bütünleşmesi olmaya devam edecekti. Müttefiklere boyun eğmenin yerine sabretmeyi koyan bu stratejinin zorluğu, Moskova'nın bu arada muhtemelen eli kolu oturmayacak olmasında, diplomatik ve hatta askeri baskılarla böyle bir sonucun doğmasını engellemeye çalışacak olmasında yatıyordu, tıpkı Berlin hakkında yaşanan çeşitli krizlerde olduğu gibi. Bu krizlerin sonucunda doğan tartışmalar, Adenauer'ın ülke içindeki konumunu yavaş yavaş zayıflattı.

Doğu Alman Sovyet uydusu Ekim 1949'da egemenliğini ilan edince Adenauer (o zamanki Dışişleri Bakanı'nın adıyla) Brentano Doktrini diye anılan doktrinle karşılık verdi. Buna göre Federal Cumhuriyet, Doğu Alman Cumhuriyeti'ni tanıyan ülkelerle diplomatik ilişkilerini askıya alacaktı. Ama zaman geçtikçe bu politikayı sürdürmek giderek zorlaştı çünkü ülke içerisinde en azından Doğu Avrupa ve Doğu Almanya ile temas kurma yönünde baskılar vardı.

Seçimde aldığı yenilgiden sonra toparlanan ve Hrusçov'un manevralarından etkilenen Sosyal Demokrat Parti, Doğu Avrupa, özellikle de Doğu Almanya ile müzakerelerden yana tavrını vurgulayıp destek toplayarak çizgisini değiştirmeye başladı. Sosyal Demokrat Parti'nin en güçlü lideri (ama savaş zamanında Sovyet ajanı olduğu gerekçesiyle İsveç'te tutuklanıp hapis yattığı için en üst düzey göreve seçilemeyecek olan) Herbert Wehner Almanya'nın NATO'ya üyeliğinin sonunda 1959'da parti tarafından kabul edilmesini sağlayan parti içi bir süreç başlattı. Sosyal Demokrat Parti, birleşmeye yönelik bir aygıt olarak giderek ken-

disini öne çıkarırken savaştan hemen sonra izlediği, Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği'yle müzakereler yürüterek daha büyük esneklik arama politikasını bu sefer bir NATO çerçevesi öngörerek diriltti. İşte *Ostpolitik* buydu.⁹¹

Adenauer ve Hristiyan Demokrat Birlik Almanya'nın tarihi başkenti Berlin'in statüsünü komünistlerin bütün coğrafi ve askeri varlıkları elinde tuttuğu bir müzakere masasına koymanın kaçınılmaz birleşme sürecini baltaladığını savunuyordu. Adenauer'a göre nihai hedefin doğrulanması paradoksal olarak geçici bölünmeyi katlanılabilir hâle getirebilirdi; oysa Federal Cumhuriyet'in ilk günlerinde Adenauer bu meseleyi bir kenara bırakmaya hevesliydi.

Hristiyan Demokrat Birlik ile Sosyal Demokrat Parti arasındaki tartışmalar, Hristiyan Demokrat Birlik içinde Adenauer'dan sonra onun yerine kimin geçeceğiyle ilgili tartışmalara denk geldi. Adenauer'ın ileri yaşı –1962'de seksen altı yaşındaydı– ve Sovyet stratejisi hakkında ABD ile yaşadığı anlaşmazlıklar, ülke içindeki konumunu giderek zayıflatmıştı. Şansölye, Britanya'nın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olması De Gaulle'ün vetosuna takıldığına buna karşı çıkmaya yanaşmamış, bu nedenle Hristiyan Demokrat Birlik içinde önemli bir azınlık tarafından eleştirilmişti.* 1961 seçiminde Hristiyan Demokrat Birlik Bundestag'da çoğunluğu yitirince, bir koalisyon hükümeti kurmak gerekti. Liberal Demokratlar (serbest ticareti savunan ılımlı muhafazakârlardı ve o dönemde koalisyon ortağı olabilecek tek partiydi) Adenauer'ın koalisyonun görev süresi 1965'te dolmadan Şansölye koltuğundan ayrılması koşuluyla koalisyon kurmayı kabul etti.

1962 sonbaharında Adenauer'ın emekli olması meselesi nihai noktaya vardı. Savunma Bakanı Franz Josef Strauss, *Der Spiegel Dergisi*'ni, Federal Almanya Cumhuriyeti'nin savunma amacıyla taktik nükleer silahlar satın alma fikrini incelediğini gösteren hükümet belgelerini yayımlayarak ulusal güvenliği ihlal etmekle suçladı.⁹² Dergiyi hükümete karşı isyana teşvikle suçlayan Strauss, Hamburg polisinin derginin ofisini basmasını salık verdi. Haberi yazan gazeteci de İspanya'da tatildayken tutuklandı.

* Bkz. "2. Bölüm", s. 161-162.

Bu gelişmelerin ardından, kabinede görevli Liberal Demokrat beş bakan 19 Kasım'da görevlerinden istifa ederek durumu protesto etti, Strauss da baskılara istifa ederek karşılık verdi. Adenauer Strauss'un planından haberdardı –anlattığına göre Küba füze krizinden rahatsızdı– ve o istifa dalgasını atlatmış olsa da vaktinin sınırlı olduğu artık açıklık kazanmıştı.

Adenauer görevden ayrılmaya hazırlanırken özellikle geleceği düşünüyor, dış politika alanındaki kazanımlarının sağlam bir temele oturtulmasını istiyordu. Adenauer'ın dış politikasının temel direklerinden biri, Sovyet gücünün çevrelenmesi olmuştu; Truman'dan bu yana bütün Amerikan başkanlarının desteklediği bir stratejiydi bu. Sovyet ideolojisi ve stratejik iddialarının özellikle Orta Avrupa'da Müttefik Devletler'in güçlerini ortaya koyacağı durumlar inşa ederek aşılabileceği inancına dayanan bu kavrayışın ileri görüşlü olduğu anlaşıldı. Fakat çevreleme politikasının eksik yönü, doğrudan bir saldırı olmadığı sürece Batı'nın gücünü düşmana ilan edecek bir yolu da bu yolu uygulayacak diplomasiyi de içermemesiydi. Bunun sonucunda iç siyasette Adenauer'ın gücü ve sabrı yerini *Ostpolitik'e* bırakmak zorunda kaldı.

Adenauer'ın izlediği dış politikanın diğer temel direğiye, Almanya'nın ve birleşik bir Avrupa'nın geleceğinin demokratik ilkelere inanç ve bağlılığa dayandığına kani olmasıydı. Bunu 1956'da Avrupa'nın geleceği hakkında yaptığı bir konuşmada şöyle ifade etmişti:

“En derin düşünceler kalpten gelir,” diye meşhur bir söz vardır. Biz de büyük düşüncemizin, birleşik bir Avrupa düşüncesinin gerçekleşmesi için onun kalbimizden dökülmesine izin vermeliyiz. Avrupa'nın birliği hislerle, duygularla ilgili bir meseleymiş gibi değil büyük bir göreve adanmış sağlam bir kalbin bütün zorluklar karşısında aklımızın doğru kabul ettiği şeyi gerçekleştirecek gücü bize vermesi anlamında söylüyorum bunu. Eğer bu gücü bulabilirsek, bahsettiğim bütün zorunlulukların hakkından gelebiliriz. Ancak o zaman ülkelerimizin her birinin ihtiyaç duyduğu, Avrupa'nın ve bütün dünyanın ihtiyaç duyduğu büyük birleşme işini tamamlayabiliriz.⁹³

Adenauer görev yaptığı süre zarfında Almanya'da demokrasiyi yerleştirme ve Almanya'nın önemli bir parçası olacağı bir Avrupa yapısı şekillendirme hedefini gerçekleştirdi. Onun stratejisi ile Kennedy'nin taktiklerinin birleşmesi sayesinde nihai hedefe –Almanya'nın birleşmesine–, onların sahneden ayrılmasından yirmi yılı aşkın bir süre sonra Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşüyle ulaşıldı.

SON SOHBETLER

Adenauer Şansölye olarak on dört yıl hizmet verdiği görevinden Nisan 1963'te ayrıldı.

Dean Acheson bir seferinde, birçok liderin görevden ayrıldıktan sonra büyük bir aşk serüvenini bitirmiş gibi davrandığı gözleminde bulunmuştu. Günlerini meşgul eden meselelerden ayrılmakta zorluk çekerler, alternatif hareket tarzlarıyla ilgili düşünceler saatlerini ve sohbetlerini doldurur.

Adenauer'ın durumu farklıydı. Özellikle de ölümünden üç ay önce 24 Ocak 1967'de yaptığım son ziyarette bu kanıya vardım. Yaşının ilerlemesi onu zayıf düşürmemişti. Günün meselelerinden ziyade, Almanya'nın izleyeceği uzun vadeli stratejilerden yana kaygılıydı. Her zaman düşündüğü ama benim o zamana dek fark etmediğim bir meseleyi gündeme getirdi: Almanların kendileri hakkındaki düşüncelerinin nasıl bir gelişim izleyeceğini düşünüyordu. Sırf Nazi geçmişleri nedeniyle değil daha derin bir anlamda muhakeme yetisi ya da tarihsel süreklilik hissinin yokluğundan ötürü Almanların son derece sıkıntılı ve aykırı bir halk olduğunu söyledi. Tarihin gelişiminin Alman halkının karşısına öngörülemez tepkiler verebilecekleri şaşırtıcı gelişmeler çıkarabileceğini ekledi. Almanya'nın iç istikrarının korunması daimi bir soruna dönüşebilirdi.

Adenauer önde gelen iki parti –Hıristiyan Demokrat Birlik ile Sosyal Demokrat Parti– arasında kurulan büyük koalisyonun ulusal fikir birliğini sağlayıp sağlayamadığı yönündeki soruma, her iki büyük partinin de çok zayıf olduğu cevabını verdi. Yüksek sesle düşünüyordu: “Gerçekten uzun vadeli politika izleyebilecek bir lider var mı? Gerçek liderlik bugün hâlâ mümkün mü?” Sosyal Demokrat Parti’nin tek bir güçlü lideri olduğunu, onun da, yani Herbert Wehner’in komünist geçmişi nedeniyle şansölye seçilmeye uygun olmadığını söyledi. Ayrıca parti sağ kanattaki siyasi taktik uzmanlarıyla sol kanattaki barışçılar arasında bölünmüştü. Bu durum zamanla partinin Doğu Alman Komünistlere ya da Doğu Alman Sovyet uydusuna, hatta milliyetçi bir temelde Sovyetler Birliği’ne yaklaşmasına yol açabilirdi.

Adenauer’ın kendi partisi Hıristiyan Demokrat Birlik’e gelince, onun zayıflığı oportünizminde yatıyordu. O zamanki Şansölye, 1966’da Adenauer’ın halefi Ludwig Erhard’ın yerini alan Kurt Georg Kiesinger becerikli bir hatipti, üstelik görünümüne aşırı düşküncü, yakışıklı olduğu kadar güçlü bir lider değildi. Yine de Erhard’dan daha iyiydi, Adenauer’a göre savaş sonrasında gösterdiği ekonomik sihirbazlık bir yana Erhard şansölyelik görevini yürütemeyecek kadar budalaydı. Ben araya girip “fazla siyasetçi değil” demenin daha uygun olabileceğini söylediğimde şöyle cevap verdi: “‘Siyasetçi değil’ sıfatı bir siyasi lider için budalalığın tanımıdır.”

Adenauer Amerika’nın Vietnam Savaşı’nda oynadığı rolü dikkatle izliyordu. ABD’nin neden esas çıkarlarının bulunduğu arenadan bu kadar uzaklara açıldığını ve şimdi de kendisini buradan çekip çıkarmakta neden bu kadar zorlandığını bir türlü anlayamıyordu. Asya’daki ortaklarımızı korurken esas sahnede bir müttefik olarak güvenilirliğimizi korumakla ilgilendiğimizi söylediğimde, işin bu yönü üstüne düşünmek istediği cevabını verdi: “Karşılığımı öğrenmek için yarın gelebilir misiniz?”

Ertesi gün yüz yüze bakarak oturacağımız şekilde oturttu beni ve ağırbaşlı bir tonla “*Schau mir in die Augen*,” (“Gözlerimin içine bak,”) dedi. Sonra bir gün önce verdiğim güvencelere istinaden şunları söyledi:

Bizi koşulsuz koruyacağınıza hâlâ inandığımı mı sanıyorsunuz? [...] Son yıllardaki eylemleriniz, kriz durumlarında Sovyetler Birliği ile yumuşamanın da ülkeniz için başlıca önceliklerden biri olacağını açıkça ortaya koydu. Bir Amerikan başkanının ne olursa olsun Berlin adına nükleer savaşa girme riskini alacağına inanmıyorum. Ama ittifak hâlâ önemli. Bugün bizi koruyan şey, Sovyet liderlerinin bu kuşku unsurundan emin olamamalarıdır.

Böylece Adenauer özlü bir biçimde on yıl önceki ilk sohbetimizde açılan ilk konulara dönmüştü: nükleer bir tehdidin doğal olarak muğlak olması. Ama bir yandan da görev yaptığı yıllarda benimsediği başka bir ilkeyi dile getiriyordu: Atlantik İttifakı'nın belirleyici önemi.

Bir kriz anında güvence talebi olarak başlayan şey uzun vade-
li bir stratejik algıya dönüşmüştü. Adenauer Atlantik ortaklığına bağlılığını bana söylediği son sözlerle bu ortaklığı uygulamanın karmaşıklığıyla ilgili çekincelerini iletirken bile yeniden doğrulamıştı. Sovyetler Birliği'ni neredeyse yarım yüzyıl çevreleyip sınırlayacak bir stratejiyi kabul ederek bu muğlak tutumunun Amerika'nın müttefiklerinin bir Avrupa siyasi yapısı ve Amerika ile ortaklık içinde gelişmek için güvenebileceği caydırıcılığı yarattığını fark etmişti.

ADENAUER GELENEĞİ

Büyük liderlik geçici bir hayranlık ve takdir uyandırmanın ötesine geçer, vizyona ilham kaynağı olma ve onu sürdürme kabiliyeti gerektirir. Adenauer'dan sonra gelen şansölyeler onun kurucu vizyonunun dayandığı ilkelerin Almanya'nın geleceği açısından temel gereksinim olduğunu biliyorlardı. Bu, 1969'da Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Sosyal Demokrat Partili ilk şansölyesi olan Willy Brandt için de geçerliydi.

Brandt Hitler dönemini sürgünde, önce Norveç'te, sonra tarafsız İsveç'te geçirmişti. 1958-1962 Berlin krizleri sırasında, Batı Berlin Belediye Başkanı olarak halkını güçlendiren, morallerini sağlam tutmalarını sağlayan güçlü bir liderlik ve belagat sergilemişti.

Brandt şansölye olarak göreve geldiğinde Adenauer'ın gelenekçiliğinden farklı bir tarzda ilerledi. En önemlisi, Almanya'nın müttefikleriyle ilişkilerini korurken komünist dünyaya açılmayı öngören *Ostpolitik*'i teşvik etti. Başkan Richard Nixon ve onun ulusal güvenlik danışmanı olarak ben, *Ostpolitik*'in, Federal Cumhuriyet'in Doğu ile Batı arasında manevra yapmasını sağlayacak bir tarafsızlık maskesine bürünmüş yeni bir tür Alman milliyetçiliğine evrilme ihtimalinden rahatsız olmuştuk.

Brandt'ın dış politikası bazı yönleriyle Adenauer'inkinden uzaklaşsa da Atlantik İttifakı'na Moskova ile yürütülen müzakerelerde Washington'la istişare edecek kadar bağlıydı. Brandt görevdeki ilk haftasında, dostu ve dış politika danışmanı Egon Bahr'ı Washington'a gönderdi. Bahr Federal Cumhuriyet'in NATO'ya ve Adenauer döneminde Avrupa'yı birleştirmek için başlatılan çabaları sürdürmeye bağlılığını doğrulayarak bizi şaşırttı. Bize yeni şansölyenin *Ostpolitik*'i müttefikleriyle, özellikle de Beyaz Saray'la birlikte yürüteceğini söyledi. Nixon buna cevaben kuruntularımızı bir kenara bıraktı ve Bahr'ın verdiği güvenceleri dikkate alarak benim ofisim üzerinden bir danışma süreci kurdu.

Brandt Bahr'ın verdiği sözü tuttu. Doğu Avrupa'ya, özellikle de Polonya'ya karşı yaratıcı bir politika geliştirerek Sovyetler Birliği'yle ilişkilerin genel durumu ve ayrıca Berlin'e ulaşımın güvenceye alınması hakkındaki müzakereleri başlattı. Bu müzakereler 1972'de sona erdi ve bağlantı kurma stratejisiyle bizim tarafımızdan kolaylaştırıldı.* Brandt Batılı müttefiklerle birlikte Berlin'e ulaşım konusunda iki Almanya'nın birleşmesine kadar sorun çıkarmadan süren bir anlaşmayı bağladı.

Brandt Adenauer'ın NATO ile istişareye bağlılığını korurken doğudaki komşu halklarla da *Ostpolitik*'i geliştirdi. 1970'te Var-

* Bkz. "3. Bölüm", s. 199-204.

şova'yı ziyaret etti ve 1943'te Polonyalı Yahudilerin onları ölüm kamplarına göndermek isteyen Nazilerle mücadele edip acımasızca öldürüldüğü Varşova Gettosu İsyanı için yapılmış anıtı ziyaret etti. Oraya bir çelenk bırakıp sonra dizlerinin üstüne çökerek af diledi.

Almanya'nın savaş sonrasında dünyayla uzlaşmasının ahlaki temelini temsil eden bu sessiz jest hiçbir söze gerek bırakmıyordu. Brandt elbette ki Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Polonya'yla ilişkisini büyük bir stratejik değer olarak görüyordu ama bunu "ahlaki ve tarihi anlamı olan" önemli bir ilişki olarak da betimliyordu. Adenauer'ın hem nedamet getirmeye hem haysiyete bağlılığının, hatta nedamet getirerek haysiyetli olma çizgisinin devamıydı bu.⁹⁴

Ostpolitik'in savunucularının sahip olabileceği her türlü heves Brandt'ın 1974'te görevinden istifa etmesiyle geride kaldı. Brandt'ın halefi Helmut Schmidt oldu (1974-1982). Schmidt doğduğu kent Hamburg Sosyal Demokratların iktidarında olduğundan aslında tesadüfen sosyalist olmuş bir siyasiydi, 1960'larda Hamburg senatörü olarak görev yapmıştı. Karakterinin şekillendiği gençlik yıllarında istikrardan çok kaos yaşamış biriydi. 1941'de Doğu Cephesi'nde Luftwaffe'de uçaksavar topçusu olarak görev yapmıştı⁹⁵ ama Nazi döneminde siyaseten etkin olamayacak kadar gençti.

Schmidt Alman dış politikasını esasen Adenauer'ın ilkelerini merkeze alarak kurdu. Kendisinden önce görev yapmış bu büyük lider gibi o da ahlaki ilkelerin önemli bir rolü olduğu kanısındaydı. Bir keresinde "Vicdansız siyaset suça meyleder," demiş, "Kanaatimce siyaset, ahlaki amaçlar uğruna pragmatik eylemlerde bulunmaktır," diye eklemişti.⁹⁶ Schmidt 1977'de bana birkaç hafta önce Alman bir komando birliğinin teröristlerce Somali'nin başkenti Mogadişu'ya kaçırılan Alman rehinelere kurtarmak için nasıl cesur bir baskın düzenlediğini anlattı, baskının başarılı olduğu haberi gelinceye dek saatlerce ıstırap duymuştu. Seksen altı rehinenin ve onların kurtarıcılarının hayatta kalması konusunda bu kadar derin hisler duyuyorsa NATO'nun nükleer silah stratejisini uygulamayı nasıl başaracaktı, bunu düşünüyordu.

Fakat 1980'lerin başında Amerikan orta menzilli füzelerinin Almanya'ya yerleştirilmesi konusunda karar verme vakti geldiğinde Schmidt kendi partisinde çoğunluğun muhalefetine rağmen görevi addettiği şeyi yaptı; bu cesur eylem şansölyelik koltuğunu kaybetmesinin en önemli nedenlerinden biri oldu.

Schmidt, Adenauer'ın izlediği politikanın ikinci veçhesinin, Avrupa'nın birleşmesinin ardındaki itici gücü aynı zamanda. Adenauer gibi o da Fransa'ya özel önem verdi. O ve Fransa Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing, Adenauer ile De Gaulle arasındaki işbirliğini yeniledi ve bir kez daha şahsi dostlukla güçlendirdi. Bu ikili 1975'te düzenlenen ve Sovyetler'in Doğu Avrupa hâkimiyetini gayrimeşru kılma sürecini hızlandıran Avrupa Güvenlik Konferansı'nın ardındaki itici güç oldul. İki lider, ABD Başkanı Gerald Ford'un verdiği güçlü destekle demokratik hükümet başkanlarının –o zamanki G5, bugünkü G7– dünya düzeniyle ilgili bir ortak yaklaşım ifade etmek üzere toplantılar düzenlemesini savundu.⁹⁷

Adenauer'ın birleşik bir Avrupa içindeki birleşmiş Almanya hayali, Schmidt'in halefi Helmut Kohl'ün şansölyeliği döneminde, Doğu Avrupadaki Sovyet yönetiminin aşırı yorgunluk ve iç çelişkileri nedeniyle çökmesiyle gerçekleşti. Alman tarihi üstüne düşünüp çalışan ve doğduğu Ren bölgesinin aksanıyla konuşan Kohl, Schmidt kadar entelektüel ya da Adenauer kadar kalender biri değildi. Kendi halkının tutumlarına ustalıkla hâkim olarak yönetiyordu ülkeyi. Almanya'nın merkezi coğrafi konumu ve karmaşık tarihinin doğurduğu çeşitli hevesler arasında tekrar tekrar gidip gelmekten kaçınmaya o da Adenauer gibi kararlıydı. Kohl Sovyetler'in benzer bir füze sevkiyatını dengelemek üzere Avrupa'ya orta menzilli Amerikan füzeleri yerleştirilmesine karşı, Almanya'da önceden görülmemiş çapta kitlesel gösteriler düzenlenmesine direndi. Onun bu kararlılığının ödülü, ABD ile SSCB arasında orta menzilli nükleer silahların karşılıklı geri çekilmesi konusunda müzakerelerin başlaması ve 1988'de bu konuda INF silah kontrol antlaşmasına (Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması) varılması oldu; bu antlaşma, bir nükleer silah sınıfını ortadan kaldırmak üzere tasarlanmış ilk ve şimdiye dek tek antlaşmadır.

Doğu Almanya'daki komünist rejimin çöküşü giderek daha fazla sayıda Doğu Alman'ın komşu ülkelere göç etmesiyle başladı. Ağustos 1989'da Macaristan'a kaçmış 9000 Doğu Alman'ın Batı Almanya'ya gitmek üzere ülkeden ayrılmasına izin verilmesiyle siyasi denge geri dönülemez biçimde değişti. Ekimde binlerce Doğu Alman Prag'daki Batı Alman Büyükelçiliği'ne sığınmıştı. Doğu Alman uydu hükümeti mültecilerin Federal Cumhuriyet yetkililerinin yardımıyla Doğu Alman topraklarından geçip Batı Almanya'ya giden trenlere binmesine izin vermek zorunda kalınca rejimin tamamen çözüldüğü de onaylanmış oldu.⁹⁸

Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması Almanya'nın yeniden birleşmesini yine acilen ele alınması gereken bir iç mesele hâline getirdi. Batı Almanya'daki önemli unsurlar, Cumhurbaşkanı Richard von Weizsäcker da dâhil Batı'nın eski Sovyet işgal bölgesinde demokratik seçimler düzenlenmesini yeterli gördüğünü ilan etmesi gerektiğini savunuyordu. Kohl aynı fikirde değildi: Adenauer geleneğine uygun olarak, iki ayrı Alman devleti var olmaya devam ederse ikisi de demokratik olsalar bile ayrı ayrı var olmalarının meşru gerekçesini geliştirmeden, aslında tırmanması olası bir dizi krize davetiye çıkarmadan asla birleşemeyeceklerini savunuyordu.

Kohl kararlı ve cesur bir liderlik sergileyerek bu sorunu çözdü. Doğu Alman rejimi serbest seçimler yapılacağını duyurduğunda Kohl sanki Demokratik Alman Cumhuriyeti artık yokmuş gibi davrandı ve seçimler Batı Almanya'da yapılmıyormuş gibi Doğu Almanya'ya seçim kampanyası ziyaretlerinde bulundu. Hristiyan Demokrat Birlik'in Doğu Almanya'daki muadilinin ezici bir seçim başarısı kazanması, Almanya'nın 3 Ekim 1990'da resmen birleşmesinin –ve NATO üyeliğinin devam etmesinin– önünü açtı.

Kohl'ün yine de Fransa ve Britanya'yı ikna etmesi gerekiyordu. Bu iki ülkenin de iki dünya savaşından kaynaklanan anlaşılabilir çekinceleri vardı. Britanya Başbakanı Margaret Thatcher özellikle gönülsüzdü.* Bu süreç ancak Mayıs 1990'da Sovyetler birliklerini Doğu Almanya'dan⁹⁹ çekmeyi ve birleşik bir Almanya'nın NA-

* “6. Bölüm”de anlatıldığı üzere. Bkz. s. 491-493.

TO'da kalabileceğini kabul ettiğinde tamamlanacaktı. Bunda Sovyetler'in ülke içinde yaşadığı zorlukların da rolü olmuştu. Ama Adenauer'ın seleflerinin izlediği politikalar olmasaydı, Müttefik Devletler onun koşulsuz teslim olma şartının ardından halkına ve bölünmüş ülkesine yeniden başlama cesareti vermek üzere geliştirdiği hayalin izinden gitmeseydi böyle bir şey gerçekleşmezdi.

Berlin Duvarı'nın çöküşünü izleyen olayların öngörülmemiş sonuçlarından biri, Aralık 1989'da Doğu Alman Humboldt Üniversitesi'nde pek tanınmayan bir fizik araştırmacısının, bir vaizin o zamana dek siyasetle hiç ilgilenmemiş kızının, Doğu Almanya'da yeni kurulan "Demokratik Uyanış" adlı partiye katılmaya karar vermesi oldu. Angela Merkel o zamanlar otuz beş yaşındaydı ve hiç siyasi tecrübesi yoktu ama güçlü bir ahlakçı damarı vardı. Demokratik Uyanış 1990'ların sonunda Hristiyan Demokrat Birlik'le birleşti. Merkel Kasım 2005'te Almanya Şansölyesi seçildi. Görevde kaldığı on altı yıl boyunca ülkesini çok katmanlı krizlerin içinden geçirdi, yüksek teknolojinin hâkim olduğu bir dünyada ülkesinin kararlılığını artırdı ve Adenauer'ın gelecekte Almanya'nın oynayacağı rol için kurduğu hayali gerçekleştirerek Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzenin başlıca liderlerinden biri oldu. Federal Almanya Cumhuriyeti'nin siyasal bir kriz yaşanmadan görevi son bulan tek şansölyesi olan Merkel, Aralık 2021'de emekliye ayrıldı.

Merkel 2017'de, Adenauer'ın ölümünün ellinci yıldönümünde onun tarihi katkısı anısına şu konuşmayı yaptı:

Bugün, öngörüsü ve becerisiyle Weimar Cumhuriyeti'nin çöküşü ve Nasyonal Sosyalizm felaketi sonrasında ülkemize perspektif ve istikrar kazandıran büyük bir devlet adamını anıyoruz. Konrad Adenauer'ın önünde büyük bir minnetle eğiliyoruz. Onun erdemlerini, kafa karıştırıcı, zor bir dünyadaki görevlerimiz için bir yükümlülük olarak da alıyoruz. Konrad Adenauer ile çağdaşlarının başardıklarını dikkate alarak bu çalışmayı sürdürme cesaretine sahip olmalıyız.¹⁰⁰

Adenauer'a gelince, o kendisinden sonra gelecek kuşakların onun hakkında neler düşüneceğine takılmıyordu. Nasıl hatırlanmak istediği sorusuna sadece şu karşılığı vermişti: "Görevini yaptı."¹⁰¹

2

Charles de Gaulle: İrade Stratejisi

YAKIN TEMASLAR

Richard Nixon 20 Ocak 1969'da başkan olarak göreve başlamasını izleyen bir ay içinde, Atlantik ilişkilerine verdiği önemi vurgulamak amacıyla Avrupa başkentlerine “çalışma ziyareti” diye tanımlanan bir ziyarette bulundu. Brüksel ve Bonn'da Avrupalı devlet ve hükümet başkanları tarafından sıcak karşılandı, hepsi de daha önce tanıştığı kişilerdi, çoğu Amerika'nın Atlantik ilişkilerindeki öncü rolünü onaylamaya hevesliydi.

Paris'teki atmosferdeyse ince bir fark vardı. Bundan altı yıl kadar önce, Nixon'ın Kasım 1962'de California valiliği seçimle-

rini kaybetmesinden kısa bir süre sonra Charles de Gaulle onu cumhurbaşkanlığı konutunda, Élysée Sarayı'nda öğle yemeğine kabul etmişti. Başkan Dwight Eisenhower'ın yardımcısı olarak görev yaptığı dönemde (1953-61) dış politikada izlenen makul ve güçlü çizginin Fransa Cumhurbaşkanı tarafından övgüyle karşılanması, o sıralarda siyasi kariyerinde düşük bir noktada olan Nixon için çok şey ifade etmişti. De Gaulle altı yıl sonra Nixon ve heyetini havaalanında karşılayarak bu ziyareti bir devlet ziyareti düzeyine çıkarıyordu.

De Gaulle'le ilk kez bu ziyaret sırasında tanıştım. Fransa Cumhurbaşkanı ziyaret vesilesiyle Nixon'ı karşılarken verdiği kısa ve samimi demeçte Fransa'nın belirgin ve tarihi kimliğini vurgulamıştı:

Birçok olayın yaşandığı iki yüz yıldır, ülkemizin ülkenize beslediği dostluk duygularını hiçbir şey sarsamadı. Başka bir deyişle, dünyadaki gelişmelerle ilgili düşüncelerimizi ve niyetlerimizi hususi olarak belirtelim ve siz de kendi görüşleriniz ile girişimlerinize açıklık kazandırabilesiniz diye bizi görmeye geldiniz. Nasıl olur da bu alışverişe en büyük ilgiyi göstermez, en büyük önemi atfetmeyiz ki?¹⁰²

Bu karşılama konuşması tümüyle Fransa'nın ulusal çıkarlarına ve De Gaulle'ün Nixon'la ilgili şahsi kanaatine dayanıyordu. NATO, Ortak Pazar ve Avrupa ülkelerinin çok taraflı antlaşmaları gibi konulardan bahsedilmiyordu, öte yandan bu konuların hepsi Avrupa başkentlerindeki diğer liderlerin standart karşılama retoriği olmuştu.

Daha sonra Élysée Sarayı'nda ona bir resepsiyon verildi. Resepsiyon sırasında De Gaulle'ün yardımcılarından biri yanıma gelip beni kalabalıktan ayırdı ve kalabalığın içinde heybetiyle sivrilen ciddi görünümlü kişinin huzuruna götürdü. De Gaulle hiç sıcak değildi, önceki temasımızdan¹⁰³ ya da o günkü karşılaşmadan eser yoktu yüzünde. Bana söylediği ilk sözler bir meydan okumaydı: "Vietnam'dan neden çıkmıyorsunuz?" Kendisinin Cezayir'den çıkma kararını daha yedi yıl önce, ancak dört yıl süren harekâttan sonra aldığı düşünülürse tuhaf bir soruydu bu. "Çünkü ani bir geri çekilme Amerika'nın uluslararası güvenilirliğini zedeleyebilir," dediğimde "Par exemple, où?" ("Mesela nerede?")

diye kaba bir cevap verdi. “Mesela Ortadoğu’da,” cevabımı da pek beğenmedi. Bu cevabım De Gaulle’ün bir an düşünmesine sebep oldu sanki ama sonra şöyle dedi: “Ne tuhaf. Şu ana dek, Ortadoğu’da güvenilirlik sorunu olan tarafın düşmanlarınız [yani Sovyetler] olduğunu düşünmüştüm.”

De Gaulle ertesi gün Versailles Sarayı’nın yerleşkesinde XIV. Louis tarafından yaptırılmış zarif Grand Trianon şatosunda önemli bir toplantı düzenledi. Görüşmede konu Avrupa’ya gelince, karşılama sırasında yaptığı açıklamayı, otuz beş dakika süren olağanüstü tutkulu, zarif ve belagatli bir konuşmayla derinlemesine açıkladı.

Avrupa’nın tarihte farklı milliyetler ve inançların arenası olduğunu söyledi. Siyasi bir Avrupa diye bir şey yoktu. Avrupa’nın her kısmı kendi kimliğini yaratmış, kendi ıstıraplarını çekmiş, kendi otoritesini ve misyonunu kurmuştu. Avrupa ülkeleri İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra toparlanma sürecindeydi ve kendilerini karakterlerini tanımlayan stratejilere dayanarak savunmaya çalışıyorlardı. Savaştan beri yaşanan durum, Avrupa devletlerinin kendi arasında ve Avrupa ile ABD arasında yakın işbirlikleri gerektiren zorunluluklar ve tehlikeler doğurmuştu. Fransa ortak görevlerde işbirliği yapmaya hazırdı ve sadık bir müttefik olacaktı. Ne var ki kendisini savunma kabiliyetinden vazgeçmeyecek ya da geleceğiyle ilgili kararların belirlenmesini çok yanlı kurumlara bırakmayacaktı.

De Gaulle’ün bundan önceki iki ABD Başkanı’nın, Lyndon B. Johnson ve John F. Kennedy’nin izlediği Atlantik politikalarına karşı savunduğu ilkeler bunlardı. Onu takdir eden ve başkanlığının ilk günlerinde benzer bir tartışmaya girmek istemeyen Nixon bir tarih profesörü olarak benim görüşümü rica etti.

Bu beklenmedik talep karşısında biraz afallamıştım, sonuçta şunları söyledim: “Bu derin ve etkileyici bir sunumdu. Peki ama Başkan De Gaulle tasvir ettiği Avrup’da Almanya’nın öncü olmasını nasıl engellemeyi düşünüyor?” De Gaulle bir an sustu ve sonra “*Par la guerre*,” (“Savaşarak”) dedi.

Kısa süre sonra öğle yemeğinde önemli bir sohbet daha geçti aramızda. Akademik çalışmalarımın haberdar olduğunu belirten De Gaulle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki devlet adamları hakkında bana sorular sordu: Beni en çok kim etkilemişti? “Alman Şansölyesi Otto von Bismarck,” (1871-90) dediğinde Bismarck’ın en çok hangi özelliğini beğendiğimi sordu. “1871’deki Fransa-Prusya Savaşı sonrasında yapılan uzlaşmada maalesef çuvallamasına sebep olan ılımlılığı,” dedim. De Gaulle o uzlaşma sonrasında neler olduğunu hatırlatarak sohbetimizi bitirdi: “Öylesi daha iyi oldu çünkü bize Alsace’ı yeniden alma fırsatı verdi.”

De Gaulle daha altı yıl önce, diğer dünya liderlerine nazaran daha sıcak kişisel ilişkilere sahip olduğu Almanya Şansölyesi Konrad Adenauer ile bir Dostluk Antlaşması imzalamıştı. Ama ona göre dostluk tarihten alınan derslerin ya da stratejinin gereklerinin önüne geçemezdi. Nasıl tepki vereceğimi görmek için kasten saldırgan sözler sarf etmiş olması da gayet mümkündü.

De Gaulle Nixon’la görüşmesinden iki ay sonra istifa etti. Ülke içinde ya da uluslararası arenada baskı altında değildi. Görevi tamamen bırakma anını tarihi bir geçişe uygun olduğu için seçti.

Peki ama dünya düzeni hakkındaki düşüncelerini bu kadar belagatle ifade eden, kanepa atıştırırken Almanya’yla savaşa girebileceğini böyle büyük bir özgüvenle dile getiren, uygun anın geldiğini düşündüğünde istifa edebilecek kadar mirasına güvenen bu heybetli figür kimdi? De Gaulle o efsanevi azametini kendini bir gizem perdesinin ardına saklayarak koruduğunu gayet iyi biliyordu. Perdenin ardındaki dev kimdi?

YOLCULUĞUN BAŞLANGICI

Almanya'nın Norveç saldırısını püskürtmeye çalışan Fransız kuvvetlerinin yenilmesine tepki olarak 21 Mart 1940'ta Édouard Daladier'nin yerine Paul Reynaud başbakan atandı. Reynaud beş yıl önce o dönem yarbay olan Charles de Gaulle'ün görüşlerine ilgi duymuştu ve yarbay bu kıdemli siyasetçinin danışmanı olmuştu.

Mayıs 1940 ortasında, hâlâ pek tanınmayan kırk dokuz yaşındaki bu profesyonel asker, Almanya'nın Belçika işgalini püskürtme mücadelesinde silahlı bir taburun başında olağanüstü liderliğinden ötürü albaylıktan tuğgeneralliğe terfi etti. Aynı zamanda Savunma Bakanı olarak da görev yapan Reynaud, iki hafta sonra De Gaulle'ü savunma bakanlığı müsteşarı olarak görevlendirdi.

De Gaulle 5 Haziran'da, tam da Luftwaffe'nin hava saldırılarının Paris'in dış mahallelerine uzandığı gün Savunma Bakanlığı'ndaki ofisine yerleşti. Fransa hükümeti bir hafta içinde başkentten çekildi. 17 Haziran'da Reynaud'nun istifa ettiğini ve Adolf Hitler'le ateşkes yapma planını öğrenen yeni savunma bakanlığı müsteşarı De Gaulle Bordeaux'dan uçağa binerek derhal Londra'ya gitti. Almanların gemileri ateşe verdiği Rochefort ve La Rochelle limanlarının, Breton'da annesi Jeanne'in öldüğü Paimpont köyünün üstünden geçti uçağı. De Gaulle Fransa'dan ayrılırken karısı ve üç çocuğu için de acilen pasaport çıkarılmasını ve onların da peşinden Londra'ya gelmesini emretmişti.¹⁰⁴ Ertesi gün BBC'de Fransız hükümetinin izlediği politikalara karşı bir direniş hareketi başladığını duyuran bir konuşma yaptı.

Dünyanın kaderi mevzubahis. Ben General De Gaulle bugün Londra'da şu an Britanya topraklarında bulunan ya da gelecekte bulunabilecek bütün Fransız subaylarını ve erkeklerini silahlı ya da silahsız çağırıyorum; silah fabrikalarında çalışıp da şu an Britanya topraklarında bulunan ya da gelecekte bulunabilecek bütün mühendisleri ve vasıflı işçileri benimle temas kurmaya davet ediyorum. Her ne olursa olsun Fransız direnişinin ateşi sönmemelidir ve sönmeyecektir de.¹⁰⁵

Fransız halkının ezici çoğunluğunun hiç tanımadığı birinin yaptığı olağanüstü bir duyuruydu bu. Alt mevkilerde yer alan bir bakan, Fransa'nın en düşük rütbeli generali, daha iki hafta önce katıldığı ve hâlâ mensubu olduğu Fransa hükümetine muhalefet etme çağrısında bulunuyordu yüzüstü. Amerikan Bağımsızlık Bildirisi (1776) gibi diğer tarihi açıklamalardaki alışıldık süslü retorik tersine kısa ve öz cümlelerden oluşan bu çağrı, tam da kulağa nasıl geliyorsa onu söylüyordu: Britanya topraklarındaki Fransızları, adı konmamış bir girişim adına hükümetlerine isyan etmeye davet ediyordu.

Britanya hükümeti birkaç gün önce Fransa'nın liderlerini Hitler ile ayrı bir barış yapmaktan caydırmaya odaklanmıştı. Başbakan Winston Churchill buna mâni olmak için en korkulan sonucu, Fransa'nın Alman nüfuz alanı içinde yutulmasını takiben topyekûn çöküşü engellemek üzere Fransa ile Britanya'nın egemenliklerinin birleştirilmesini destekleyecek kadar ileri gitmişti.¹⁰⁶ De Gaulle –bazı özel konularda çekinceleri olsa da– bu jesti beğenmişti çünkü Fransa hükümetini taviz vermeksizin daha uzun süre dayanmaya teşvik edeceğini düşünmüştü.

Bu girişim Charles Corbin ve daha sonra “Avrupa Birliği” kavramında önemli bir rol oynayacak olan Jean Monnet tarafından tasarlanmıştı.¹⁰⁷ Fiili birlik tasarısı 16 Haziran'da hızla ilerledi. O sırada İngiltere'de İngilizlerle müzakere eden De Gaulle planı Reynaud'ya telefonda okumuş, Reynaud Churchill'in onaylayıp onaylamadığını sormuştu. De Gaulle telefonu Churchill'e vermiş, o da öneriyi tekrarlamıştı. Reynaud bir saat içinde bunu kabineye sunacağını söylemişti. Bir tarihçinin yazdığı gibi:

O gece Churchill, Attlee, Sinclair ve genelkurmay komutanları, hepsi de *Galatea* kruvazörüyle Britanya açıklarındaki Concarneau'ya geçerek Reynaud ve meslektaşlarıyla savaşın uzatılması ve bu yeni ülkenin geleceği hakkında görüşecekti. Waterloo'ya [İstasyon] gittiler, 21.30'da Southampton'a hareket edecek özel bir trende yerlerini aldılar.

Fakat [...] tren istasyondan hiç ayrılmadı. Özel bir kâtabin gönderdiği ve Churchill'e elden ulaştırılan bir notta, [Fransız hükümetinin kaçmış olduğu] Bordeaux'daki bir “bakanlık krizi”nden ötürü ziyaretin iptal edildiği belirtiliyordu.¹⁰⁸

Reynaud şutlanmıştı. Seksen yedi yaşındaki Mareşal Pétain başbakan yapılmıştı. Ateşkes görüşmelerinin nihai sonucu belirsizliğini korurken Britanyalılar De Gaulle'ye pek yüz vermedi. Onun çağrısı üzerine toplanan ve kısa süre sonra "Özgür Fransız" subaylar ve adamlar olarak tanınan gruba resmi bir sıfat verilmedi ve ilk çağrışı takiben BBC'de yapılması planlanan bir yayın iptal edildi.¹⁰⁹ Ama zarlar hızlı atılmıştı: Fransa 22 Haziran'da Almanya ile bütün Atlantik sahilini ve ülkenin yarısını Alman işgali altına sokan bir ateşkes imzaladı. De Gaulle'ün önlemeye kararlı olduğu şey buydu. O tarihten sonra De Gaulle'ün bütün gayesi Özgür Fransızlar'ın önemli bir rol oynayacağı bir kurtuluş hareketiyle Fransa'nın egemenliğini geri kazanmak ve sonra kurtuluş sürecini 1940'taki ahlaki ve askeri çöküşün gerekli kıldığı bir yeniden doğuşa, Fransa toplumunun ahlaken yeniden doğuşuna dönüştürmek olacaktı.

De Gaulle 23 Haziran'da, bu kez Britanya kabinesinin izniyle yine BBC'de konuşma yaptı. Vichy Fransası'nın atanmış başkanı Mareşal Philippe Pétain'e meydan okurcasına seslendi; çekilen hükümet Fransa'nın orta bölgesinde yer alan Vichy'de kurulduğu için bu isimle anılıyordu, sonraki iki yıl boyunca işgal edilmemiş Fransa topraklarını Almanya ile işbirliği içinde buradan yönetecekti.

1920'lerin başında De Gaulle'e akıl hocalığı yapmış Pétain Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın Verdun saldırısını püskürttüğü için sayılan biriydi. Ama şimdi, askeri rütbe farkını görmezden gelen en düşük rütbeli Fransız general, en yüksek rütbeli (ve o zamana dek en büyük hürmeti gören) generale onu hafife alan bir dille hitap ediyordu. Ateşkesin Fransa'yı esarete mahkûm ettiğini ileri süren De Gaulle iğneleyici bir dille ekliyordu: "Böyle alçaltıcı bir hareket için size ihtiyacımız yoktu Sayın Mareşal. Verdun'un galibine ihtiyacımız yoktu. Kim olsa böyle yapardı."¹¹⁰

Bu hakaretle birlikte De Gaulle resmi Fransa'dan tamamen ayrıldı ve doğmakta olan Özgür Fransızlar hareketinin başına geçme çabalarını hızlandırdı. Ağırlıklı olarak akademik dünyadan

birkaç tanınmış Fransız o dönemde Londra'da sürgünde bulunuyordu ama bu kişiler savaş zamanındaki bir hareketin liderliğini üstlenecek duruştan ve gerekli kararlılıktan yoksundu. Britanya istihbaratı, Fransa'nın henüz işgal edilmemiş bölgelerinde bulunan, Üçüncü Cumhuriyet'in önde gelen iki Fransız siyasetçisini –eski başbakan Édouard Daladier ile son içişleri bakanı Georges Mandel'i– sürgünde bir muhalefet hükümeti kurmaya ikna etme fikrini değerlendiriyordu. Gelgelelim Cezayir'e kaçan Daladier ve Mandel'in Britanya ile temas kurma çabaları Vichy hükümetine sadık Fransız sömürge yetkilileri tarafından engellenip ikili Fransa'ya gönderilince bu plandan vazgeçildi.

Churchill'in Fransız direnişinin sembolik bir ifadeye ihtiyacı olduğuna kanaat getirmesi, bütün belirsizlikleri çözen şey oldu. “Tek başınasın,” dedi De Gaulle. “Ben de sadece seni tanıyacağım.” 28 Haziran'da, gelişinden on bir gün sonra, Birleşik Krallık hükümeti Charles de Gaulle'ü “her nerede olurlarsa olsunlar Özgür Fransızlar'ın lideri” olarak tanıdı.¹¹¹ De Gaulle'ün görüşlerini derinlemesine bilemeyecek ve Müttefik Kuvvetler Cephesi'nde yol açacağı kavgaları öngöremeyecek durumda olan Churchill her zamanki gibi cesur bir karar almıştı.

Britanya bundan kısa süre sonra De Gaulle'ün Fransız millî haysiyetiyle ilgili eşsiz düşüncesini kabul ederek onunla ilişkisini resmileştirdi. De Gaulle Britanya Özgür Fransızlar'a kaynak ve para yardımında bulunsa da bunların hibe edilmemesinde, ödünç verilmesinde ısrar ediyordu. Özgür Fransız kuvvetleri (henüz resmi bir varlığı yoktu) genel olarak Britanya ya da Müttefik Devletler yüksek komutasına bağlı olsalar da Özgür Fransız subayların emriyle özerk birimler olarak hareket edecekti. Böyle bir antlaşma, “dilini bilmediği bir ülkede sürgün olan meteliksiz” bir tuğgeneral için hatırı sayılır bir başarıydı.¹¹²

DE GAULLE'ÜN TUTUMUNUN NEDENLERİ VE AMAÇLARI

De Gaulle 1940 öncesinde dikkat çekici bir asker ve ilerici bir stratejik analist olarak tanınmıştı ama onun bir gün efsanevi bir lider olarak yükseleceğini düşündüren hiçbir şey yoktu. 15 Ağustos 1914'te Meuse kıyısında bir Belçika kasabası olan Dinant'ta verilen çetin muharebe sırasında dizine kurşun yiyerek Birinci Dünya Savaşı'nda yaralanan ilk Fransız askerlerinden biri olan De Gaulle kısa bir iyileşme sürecinin ardından cepheye geri döndü. Ocak 1915'te, o ve askerlerinin tarafsız bölgenin kıyısına dek sürüne sürüne gidip Alman siperlerindeki konuşmaları dinlediği cüretkâr keşif görevlerinden ötürü *Croix de Guerre* madalyasıyla ödüllendirildi. 2 Mart 1916'da baldırından süngülenip esir düştü. Beş kere kaçmaya çalıştıysa da 11 Kasım 1918'deki mütarekeye dek Almanya'da esir kaldı.

Okulda Almanca öğrenmişti. Hapishanedeyken hırslı bir öğrencinin ve deneyimli bir askeri analistin merakıyla harıl harıl Almanca gazeteleri okuyordu. Almanya'nın savaş seferberliği hakkında yazıyor, romanlar okuyor, hapishane arkadaşlarıyla ateşli tartışmalara giriyor, hatta Fransız tarihinde sivil-asker ilişkileri hakkında dersler veriyordu. Cepheye dönmek istiyordu ama hapis hayatı onun lisansüstü eğitimi oldu. Burada yalnızlıkla baş etmeyi de öğreniyordu. Yirmi altı yaşındaki De Gaulle hapishane defterine şöyle yazmıştı: “İnsanın kendisine hâkim olması, bilhassa giyim kuşam, sohbetler, düşünme biçimi gibi en ufak şeylerde sürekli bir irade jimnastiğiyle edinilmiş ahlaki bir refleks, bir tür alışkanlık hâline gelmeli.”¹¹³

Öğrenciliğinde hassas bir okur olmuş, şiirler yazmıştı. Yetişkinliğinin ilk dönemlerinde, on yedinci yüzyıl Fransız oyun yazarı Pierre Corneille'in devlet adamlığının bedeli olarak gördüğü yalnızlığın içine çekiliyormuş gibi görünüyordu: “Kime açabilirim kime / Ruhumun sırlarını, dertlerini ömrümün?”¹¹⁴ Günlü-

ğüne yazdığı kendi kendisine hâkim olma meziyeti, karakterinin temel özelliği hâline gelecekti. Bundan böyle kamu önünde metanetli olacak, şefkati ise ailesine, özellikle de karısı Yvonne ve engelli kızı Année saklayacaktı.

Barış döneminde ordu hizmetine döndüğünde, seçkinliğeavaş alanında değil entelektüel çabalarıyla ulaşabileceğini fark etti. 1924'te Almanya'nın savaş seferberliğinin 1918'de çökmesinin altında yatan nedenleri derinlemesine analiz ettiği *La discorde chez l'ennemi* [Düşmanın Evinde Bölünme] başlıklı bir kitap yazdı. Alman gazetelerini okumasına dayanan bu kitap, Mareşal Pétain'in dikkatini De Gaulle'e yöneltti. Pétain De Gaulle'ü yardımcısı yaptı. Genç adam, Mareşal'ın Fransız ordusunun tarihi hakkında hazırladığı –ama daha sonra üstünde çalışmaktan vazgeçtiği– bir kitap için araştırma asistanlığı yapacaktı. Pétain bu gencin becerilerine saygı duyduğunu göstererek Fransız Harp Koleji'nde bir dizi konferans vermesi tavsiyesinde bulundu ve ilk konferansına bizzat katıldı.

Minnet göstermek De Gaulle'ün çok gelişmiş hasletlerinden biri olmadığından, Pétain'in jesti ya da aralarındaki rütbe farkı, edebi katkısının gereği gibi belirtilmediği gerekçesiyle genç adamın akıl hocasına karşı çıkmasını engellemedi. Pétain'le ilişkileri limoni bir hâl alırken De Gaulle komuta görevine ve yazmaya geri döndü.

De Gaulle en etkili kitabı olan *Vers l'armée de métier*'de¹¹⁵ [Profesyonel Bir Orduya Doğru] Fransız ordusunun savunmacı politikalarına meydan okuyor, bunun yerine saldırgan, zırhlı savaşa dayalı stratejik bir duruşun benimsenmesi çağrısında bulunuyordu. O sıralarda Fransa, Almanya doğu sınırında aşlamayacağı sanılan Maginot Hattı'nı inşa ediyordu, oysa 1940'ta Almanların Belçika üstünden yaptığı zırhlı istilaya karşı Maginot Hattı'nın hiçbir işe yaramadığı görülecekti. Fransız ordusu tarafından dikkate alınmayan De Gaulle'ün tavsiyeleri 1930'ların ortasında Almanya'da benimsenecek ve Almanların sadece birkaç yıl sonra Fransa'ya karşı zafer kazanmasıyla haklı çıkacaktı.

De Gaulle Amerika'nın da savaşa girmek zorunda kalacağını, böylece Mihver Devletleri'ne karşı güç dengesini bozacağını savaşın daha ilk zamanlarında anlamıştı. Amerika'yı karşısına alanın vayhâlineydi. Temmuz 1940'ta "Özgür dünyada muazzam güçler henüz kendi kartlarını açmadılar," diyordu. "Bir gün bu güçler düşmanı yenecek. O gün geldiğinde Fransa galibin yanında olmalıdır. Eğer öyle olursa önceden nasılsa öyle olacaktır, büyük ve bağımsız bir ulus. İşte benim hedefim budur, sadece bu."¹¹⁶

Bir kez daha haklı çıkacaktı ama yine de dönemin Fransız askeri çevrelerinde yalnızdı.

Normal koşullarda, savaş meydanı deneyimi, tuğgeneralliğe terfi edilmesi ve entelektüel zekâsıyla orduda üst kademelere tırmanmayı, on yıl kadar hizmet ettikten sonra Fransız kabinesinde koltuk sahibi olmayı gözüne kestirebilirdi. Bilakis, Fransa'nın sembolü olarak yükselmesi pek akla gelen bir şey değildi.

Ne var ki tarihi değiştiren liderler çizgisel bir yolun son noktasında ortaya çıkmaz pek. Fransa'nın Hitler Almanyası'na boyun eğdiği kaotik ortamda bir direniş hareketinin kurulduğunu açıklayan düşük rütbeli bir tuğgeneralin sahneye çıkışının, nihai galiplerin belirleyeceği gelecekte yardımcı aktör olarak rolünün teslim edildiği bir dipnotu hak etmesiyle son bulmasını bekleyebilirdik. Londra'ya gerçekten de sadece ve sadece üniforması ve sesiyle gelen De Gaulle kendini karanlıklardan dünya liderlerinin arasına fırlatmıştı. Elli yılı aşkın bir süre önce yazdığım bir makalede, onu bir illüzyonist olarak tanımlamıştım.¹¹⁷ Önce savaş sırasında Özgür Fransızlar'ın lideri olarak, sonra Beşinci Cumhuriyet'in kurucusu ve cumhurbaşkanı olarak De Gaulle nesnel gerçekliği aşan hayalleri uyandırmış ve bu süreçte dinleyicilerini bunları gerçek olgular olarak kabul etmeye ikna etmişti. Ona göre siyaset mümkün olana değil iradeye dayanan bir sanattı.

Savaş dönemi Londra'sı Lehler, Çekler, Danlar, Hollandalılar ve yaklaşık yarım düzine daha ülkenin işgalden kaçmış vatandaşlarıyla doluydu. Hepsi de kendilerini Britanya'nın savaş seferberliğinin bir parçası olarak görüyordu. Hiçbiri özerk bir strateji

iddiasında bulunmuyordu. Sadece De Gaulle en başından itibaren bunu yaptı. Kuvvetleri henüz çok küçük olduğu için askeri harekâtları Britanya'nın yönetmesini kabul etmiş olsa da savaşta nihai amacı müttefiklerinin amacından farklıydı.

Britanya ve 1941 sonrasında ABD, Almanya ve Japonya'nın yenilmesi için savaşıyordu. De Gaulle de bu amaçlar uğruna savaşıyordu ama bunları nihai hedefine, Fransa'nın ruhunun yenilenmesine giden bir ara durak olarak görüyordu.

DE GAULLE'ÜN FRANSA TARİHİNDEKİ YERİ

İlişkilerinin başında Churchill bile De Gaulle'ün hayalinin büyüklüğünü muhtemelen anlamamıştı. Bu hayale göre Fransa, iki yüzyılı aşkın bir süredir, ahlaki ve kültürel sahada öne çıkmayla birleşmiş gözle görülür bir başarı anlamına gelen o mistik niteliğini, *grandeur*'ünü (görmekini) saçıp savurmuştu. Şimdi ülkesinin dibi gördüğü bu noktada kendisini kaderin temsilcisi olarak sunuyordu, görevi Fransa'ya ulusal büyüklüğünü geri kazandırmaktı. Bu göreve dair bir işaret almamış ya da gösteremeyecek olması önemli değildi. Nitekim kendisinin meşruiyeti de Fransa'ya, ülkesinin tarihine duyduğu sarsılmaz inanca dayanan, içten gelen bir duygudan ileri geliyordu.

De Gaulle'ün gördüğü kadarıyla Fransa bu yüksek konumunun unsurlarını, Ortaçağ Avrupası'nda, feodal prenslerin anlaşmazlıklarını güç dengesinde değişiklikler yaparak hallettiği dönemlerden başlayan uzun bir tarihi süreçle biriktirmişti. Bu yolla Fransa'nın çekirdeği daha altıncı yüzyılda, Frenk kralı Clovis yönetiminde merkezden yönetilen siyasi bir oluşum olarak gelişmişti.

On yedinci yüzyıl başına gelindiğinde Avusturya'daki Habsburg monarşisi Orta Avrupa'ya yayılıp batıda İspanya'ya kadar uzanırken Fransa'nın kuşatmaya karşı kendini savunmak için güçlendirilmiş bir merkezi yönetime ve karmaşık bir stratejiye ihtiyacı vardı. Bu görev 1624 ile 1642 arasında Kral XIII. Louis'nin başbakanı olarak hizmet eden ve Fransa'nın daha sonraları XIV. Louis yönetiminde Avrupa'nın önde gelen güçlerinden biri hâline gelmesinin başlıca mimarı olan Armand-Jean du Plessis'ye, yani Kardinal Richelieu'ye düştü. Hanedanlara sadakat ya da mezhep bağlılıklarına dayalı stratejileri reddeden Richelieu, Fransa'nın iç ve dış politikalarını "devlet çıkarlarına" (*raisons d'état*) dayanarak yönlendirdi; yani ulusal çıkarlar, tümüyle koşulların gerçekçi değerlendirilmesine dayanarak esnetilebilecekti.

De Gaullee göre bu, Roma'nın düşüşünden bu yana Avrupa ilişkileriyle ilgili gerçekten etkileyici ilk büyük stratejik yaklaşımdı. Fransa artık Orta Avrupa'daki devletlerin çokluğundan yararlanmaya çalışacak, bunu yaparken aralarındaki rekabeti kısıktırıp bölünmelerinden istifade ederken herhangi bir biçimde gruplaşmaları durumunda kendi konumunu her zaman onlardan daha güçlü tutmaya çalışacaktı. Fransa'nın ve kendilerinin şahsen Katolik olmasına rağmen Richelieu ile ondan sonra yerine gelen Jules Mazarin, Orta Avrupa'yı yıkıp geçen ve sonunda arabulucu olarak geride Fransa'yı bırakan Otuz Yıl Savaşları'nda Protestan devletleri destekledi.

Fransa bu şekilde kıtanın en etkili ülkesi olarak yükseldi, Britanya ona karşı dengeleyici bir rol oynuyordu. On sekizinci yüzyıl başına gelindiğinde, *ancien régime*'in Avrupa Düzeni zaman zaman birbiriyle barış içinde olan, zaman zaman anlaşmalar yapan ama çatışmaları asla sistemin ayakta kalmasını tehdit edecek kadar uç boyutlara sürüklemeyen, kısmen örtüşen iki koalisyondan oluşuyordu. Bunlardan biri Orta Avrupada Fransa'nın yönettiği ettiği dengeydi, diğeryse Britanya'nın günün en güçlü Avrupa gücüne, genellikle de Fransa'ya karşı donanmasını ve mali kaynaklarını seferber ederek idare ettiği genel güç dengesiydi.

De Gaulle Richelieu'nün ve haleflerinin izlediği temel stratejiyi 1939'da yaptığı bir konuşmada şu sözlerle övüyordu: "Fransa ne zaman istese doğal müttefikler bulmuştur. Şarlkené karşı, sonra Avusturya Hanedanı'na, son olarak büyümekte olan Prusya'ya karşı Richelieu, Mazarin, XIV. Louis ve XV. Louis bu müttefikleri sırasıyla kullanmıştır."¹¹⁸

On dokuzuncu yüzyıl başında Napolyon'un yönetimindeki Fransa, ittifaklar kurup sınırlı savaşlar yaparak çıkarlarını genişletmek yerine rakiplerini sadece yenilgiye uğratmaktansa *fethederek* mevcut düzeni ortadan kaldırmaya ve bunu yaparken Fransız Devrimi'nin yeni ilkesi "halkçı meşruiyete" başvurmaya başladı. Ama sonunda Napolyon'un becerisi ve "silahlı ulusu" bile Rusya'yı istila ederek yaptığı ölümcül hesap hatasından ötürü yenilgiye uğradı. De Gaulle Napolyon'u bin yılda bir çıkan bir dahi olarak görüyordu ama Fransa'nın gücünü ve saygınlığını yerle yeksan etmekle de suçluyordu: "Fransa'yı aldığından küçük bıraktı."¹¹⁹ De Gaulle Napolyon'un parlak zekâsı ve feci muhakeme hataları yapabilmesinin birbirinden kolay kolay ayrılabilir şeyler olmadığı kanısındaydı. Fransa'nın Napolyon döneminde ortalığı silip geçerek kazandığı zaferler, nihayetinde uğradığı felaketlere de zemin hazırlamıştı. İşte bu sebepten ötürü De Gaulle Napolyon sahneden indikten sonra da Fransa olayların merkezinde kalmayı sürdürse bile, ülkesinin bir dünya gücüyken gerilemesinin başlangıcını Napolyon döneminde görüyordu.

Fransa, Almanya gibi yükselen güçlerin ekonomik performansının gerisinde kalırken bile kültürel açıdan öne çıkan ülkeler arasında olmayı sürdürdü. Fransız akademisyenler 1820'lerde Rosetta Taşı'nın üstündeki hiyeroglifleri çözerek antik dillerin kilidini açtı. Fransız mühendisler 1869'da Kızıldeniz'i Süveyş Kanalı'yla Akdeniz'e bağladı. Fransa on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde –Renoir, Rodin, Monet ve Cézanne görsel sanatları yeni zirvelere taşırken– Avrupa'nın sanatsal öncüsüydü, hâlâ önemli bir ekonomik ve ticari güçtü. Baron Georges Haussmann, Ortaçağ geçmişinin ve dayatılmış modernitesinin içinden geçen büyük bulvarlar çizerken Paris Batı medeniyetinin kalbiydi, "on

dokuzuncu yüzyılın başkentiydi”.¹²⁰ Fransa’nın Üçüncü Cumhuriyeti yurtdışında, en son silahlarla donanmış ordularıyla *mission civilisatrice** [medenileştirme misyonu] bayrağı altında geniş bir sömürge imparatorluğu kurmuştu.

Bu emperyal ve kültürel zaferler, Fransa’nın ülke içindeki gücünün azalmasının üstünü örtüyordu. 1815’te Napolyon Savaşları son bulduğunda Fransa’nın nüfusu 30 milyondur, geri kalmış Rusya hariç Avrupa’daki bütün ülkelerin nüfusundan fazlaydı. Yirminci yüzyıl başında bu rakam sadece 38,9 milyona yükselmişti,¹²¹ oysa Birleşik Krallık’ın nüfusu 16 milyondan 41,1 milyona,¹²² Almanya’nınkiyse 21 milyondan 67 milyona çıkmıştı.¹²³ Sanayi üretiminde Fransa, 1914’te ABD, Almanya, Britanya ve Rusya’nın ardından geliyordu, özellikle de temel sanayi olan kömür ve çelikte.¹²⁴

Almanya ile Fransa arasındaki dengesizliği yumuşatmak için bu sefer alelacele yeni bir ittifak arayışı doğdu. 1894’te Rusya’yla yapılan bir ittifak, 1904’te Britanya ile Entente Cordiale en önemli ittifaklardı. Büyük güçlerin iki ayrı ittifak grubuna ayrılıp safları sıklaştırmasıyla birlikte diplomasi kızıştı ve 1914 yazında Sırbistan ile Avusturya arasında normalde önemsiz bir Balkan krizinin bir dünya savaşının kıvılcımını çıkması mümkün oldu, savaşa katılan bütün ülkelerin kayıpları tarihteki deneyimlerinin çok ötesindeydi.

Şüphesiz en büyük kayba uğrayan Fransa’ydı: İki milyon kişi –nüfusunun %4’ünü– kaybeden ülkenin kuzeyi de harap olmuştu.¹²⁵ O zamana dek Fransa’nın başlıca müttefiki olmuş Rusya 1917’de devrimle sarsılmış ve sonra çeşitli barış düzenlemeleriyle yüzlerce kilometre doğuya itilmişti. Avusturya’nın yenilmesi ve Woodrow Wilson’ın ulusların kendi kaderini tayin hakkı doktrini ve demokratik ideolojisi sonucu, Almanya artık Doğu ve Orta Avrupa’da yapıları zayıf, kaynakları yetersiz birçok devletle karşı

* 1897’de piyasaya çıkan 75 mm’lik Fransız sahra topu, uzun menzilin son derece keskin nişancılıkla birleştiği çığır açıcı bir toptu. Fransız beylik silahları, örneğin 1866’da çıkan Chassepot tüfeği metalik kartuşlara uyarlanabilen mükemmel mekanizmalı tüfeklerdi [Chris Bishop, “Canon de 75 modèle 1897”, *The Illustrated Encyclopedia of Weapons of World War II*’de (Londra: Amber Books, 2014); Roger Ford, *The World’s Great Rifles* (Londra: Brown Books, 1998)].

karşıyaydı. Alman askeri kapasitesi gelecekte herhangi bir biçimde dirilirse, Fransızlar Almanya'nın Ren bölgesine (Rhineland) saldırarak onları yenmeliydi.

Fransa 1918'de savaştan galip çıksa da yenilgiye ne kadar yaklaştığını diğer müttefiklerinden daha iyi biliyordu. Psikolojik ve siyasi direncini de yitirmişti. Genç nüfusu tükenmiş, yendiği düşmanından korkan, müttefikleri tarafından terk edildiğini düşünen ve güçsüzlük belirtilerinin hücumu altında kalan Fransa, 1920'ler ile 1930'lar arasında neredeyse ardı arkası kesilmeyen hayal kırıklıkları yaşadı.

Fransa'nın 1918 sonrasındaki güvensizlik hislerini hiçbir şey, Avrupa'da en büyük orduya sahip olduğu, Almanya'nın ordusunun ise barış antlaşmasıyla 100.000 askerle sınırlandırıldığı bir dönemde Maginot Hattı'nı inşa etmeye başlama kararı kadar iyi ifade edemezdi. Versailles Antlaşması'nda Almanya'nın Fransa'ya bir saldırı düzenlemek için geçilmesi gereken Ren Bölgesi'ne askeri kuvvet konuşlandırmasının özellikle yasaklanmış olması bu kararı daha da acı kılıyordu. Fransa galibiyetin ertesinde kendine güvenini o kadar yitirmişti ki barış antlaşması silahsızlandırılmış düşmanının taarruzuyla alçakça ihlal edilirse buna karşı koyabileceğini sanmıyordu.

De Gaulle bir yarbay olarak Fransa'nın askeri doktrinini 1934'te yazdığı *Vers l'armee de metier* [Profesyonel Bir Orduya Doğru] ile çığır açıcı bir eleştiriye tabi tutmuştu. Seferberliğin stratejinin anahtarı olduğunu, hava kuvvetleri ve tankların başlıca tatbikat kuvvetleri olduğunu yazıyordu.¹²⁶ Ama hizmet ettiği ordu durağan bir savunma stratejisi tasarlamıştı, bunun feci derecede yetersiz olduğu anlaşılacaktı.

De Gaulle 1934'te yazdığı bu kitabın bir paragrafında, vardığı hazin sonucu şöyle ifade ediyordu: "Bir zamanlar alışkanlıklar ve ihtiyatla kuşatılmış eski bir ülke vardı. Bir zamanlar dünya sahnesinin merkezindeki en zengin, en kudretli halktı ama büyük talihsizliklerden sonra kendi içine çekildi. Çevresindeki herkes büyürken o hareketsiz kaldı."¹²⁷

De Gaulle'ün kariyerinin her aşamasında tersine çevirmeye kararlı olduğu tutum buydu işte.

DE GAULLE VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

De Gaulle'ün 1940 yazında Londra'daki konumu, *grandeur*'ün (gölkemin) yeniden tesis edilmesine hiç imkân vermeyen bir konum gibi görünüyordu. Avrupa'nın kalbi Hitler'e boyun eğmişti. Kıtanın ayakta kalan son gücü Sovyetler Birliği, bir yıl önce Almanya'yla saldırmazlık paktı imzalamıştı.¹²⁸ Artık kısmen Alman işgali altında Pétain'in yönettiği Fransa, tarafsızlık ile işbirliği arasında gidip geliyordu.

De Gaulle ne kurulmuş bir Fransız otoritesi tarafından Özgür Fransa'nın liderliğine atanmıştı ne de liderliği seçimlerle onaylanmıştı. Komuta iddiası, ilan edilmiş olmasından kaynaklanıyordu. Daha sonraları "Hükmeden gücün meşruiyeti, ülke tehlike altındayken millî birliğin ve devamlılığın kendisinde tecessüm ettiği yolunda duyduğu ve başkalarında da uyandırdığı sağlam inançtan kaynaklanır," diyecekti.¹²⁹ Bir başka ulusal tehlike anına atıfta bulunarak iki kısa yatay çubukla, bir dikey çubuktan oluşan Lorraine Haçı'nı, beş yüzyıl önce mistik görüşleriyle harekete geçip ülkeyi yabancı işgalcilerden geri almak için Fransızların başını çeken Jeanne d'Arc'ın sembolünü hareketinin bayrağı olarak seçmişti. Fiziki sınırları içinde zamanın getirdiği hangi trajediler yaşanırsa yaşansın, hepsini aşan ebedi, yenilmez bir Fransa'nın "üstün otoritesi"ne "sahip olduğunu" iddia ediyordu, bunu destekleyecek hiçbir bariz kanıt olmamasına rağmen.¹³⁰

Bunu takip eden aylar ve yıllarda De Gaulle İttifak'ın (sık sık tartışan) liderlerinden –Churchill, Franklin D. Roosevelt ve Joseph Stalin– tavizler koparmasını sağlayan kendinden emin ve

tavizsiz bir tutum sergileyecekti; Müttefik liderlerin hepsi de yeniden inşa edilecek bir Avrupa için vazgeçilmez olduğunu ilan eden Fransa'nın bu iddiasını tanımak zorunda kaldı.

De Gaulle 18 Haziran 1940'ta yaptığı çağırışı takiben, Özgür Fransızlar bir hevesi değil de bir gerçekliği temsil ediyormuş gibi davrandı. Teşebbüsünü, kendi istekleriyle Londra'da sürgünde bulunan seçkin Fransızlardan müteşekkil bir grup ve büyük ölçüde Dunkirk'ten çıkarılmış, kırıp geçirilmiş Fransız askerlerinden oluşan bir askeri kuvvetle başlattı. 1940 sonunda sivil destekçilerden oluşan bir İmparatorluk Savunma Konseyi kurulduğunda, sadece 7000 Özgür Fransız savaşçısı vardı.

De Gaulle bu kadar küçük bir kuvvetle hayalini nasıl gerçekleştirecekti? Pek az askeri seçeneği olduğunu anlıyordu. Bu nedenle Fransız İmparatorluğu'nun dağılmış savaşçı güçlerini yanına çekip coğrafi olarak bir meşruiyet üssü yaratmaya odaklanma kararı aldı. Bunun için anavatanı kurtarmanın ilk adımı olarak Fransa'nın dağılık sömürgelerine giderek buralardaki askeri güçleri Vichy hükümetinden koparmaya çalıştı. Bu süreç boyunca baş düşmanı Almanya değil Vichy hükümetiydi; asıl amacı savaş kazanmak değil (gerçi buna da katkıda bulunacaktı), savaştan sonraki barış döneminde Fransa'nın toprakları, kurumları itibarıyla ve ahlaken yenilenmesini sağlayacak koşulları hazırlamaktı.

De Gaulle'ün idari çabalarının sonucu vermesi iki ayı buldu. Bu arada Müttefik Kuvvetler bunaltıcı bir sorunla karşı karşıya kalmıştı: Cezayir'in Oran kentinin dışında, Mers-el-Kebir donanma üssüne demirlemiş Fransız donanması ne olacaktı? Burası Almanların eline geçerse, donanma dengesinin Britanya aleyhine bozulması riski vardı, hatta Britanya Adaları'nın Naziler tarafından işgal edilmesi de muhtemeldi. Churchill bunun girmek istemediği bir risk olduğuna karar verdi. Filonun Britanya limanlarına gitmesini talep ettikten sonra, 3 Temmuz'da Cezayir'deki donanma üssünün bombalanmasını emretti. Saldırıda yaklaşık 1300 Fransız denizci öldü ve *Bretagne* savaş gemisi de dâhil üç gemi batırıldı. De Gaulle büyük bir ıstırap duysa da sükûnetle

tepki verdi ve BBC’de bu saldırıyı savundu: “Fransız adına layık biri, bir Britanya yenilgisinin, ülkesinin ebediyen esaret altında kalmasına yol açacağından bir an bile şüphe duyamaz.”¹³¹ Savaştan sonra da Churchill’in yerinde olsa aynı şeyi yapacağını söyledi.¹³²

Özgür Fransızlar için iyi haberler, sonunda 26 Ağustos’ta, Fransa’nın Afrika kökenli ilk üst düzey sömürge yöneticisi olan Çad Valisi Félix Éboué’nin sömürgecinin De Gaulle’ü desteklediğini açıklamasıyla geldi. De Gaulle ertesi gün yapılan bir radyo yayınında bu gelişmeyi övgüyle karşıladı: “Fransa Fransa’dır. Onun içinde dünyayı her zaman şaşırtmış ve hâlâ şaşırtan bir pınar saklıdır. Ezilmiş, aşağılanmış, terk edilmiş Fransa, uçurumdan yukarı doğru tırmanmaya başlamıştır.”¹³³

Bu tırmanış hiç kolay olmayacaktı, zira Fransa’nın Batı Afrika sömürgeleri Vichy hükümetinin pençesindeydi. Eylülde bir Fransa-Britanya flotillası Senegal ve komşu sömürgeleri Özgür Fransa’nın yanında harekete geçirmek amacıyla Dakar limanına doğru yola çıktı. Sonuç fiyaskoydu. De Gaulle yıkılmıştı, birkaç gün bu ruh hali içinde geçti.¹³⁴ 7 Ekim’de Kamerun’un Douala şehrindeki coşkulu karşılama keyfini yerine getirdi ve çok geçmeden Fransız Kongosu’nda Brazzaville, Özgür Fransa’nın yeni başkenti oldu. Özgür Fransızlar küçük bir askeri harekâtla 10 Kasım’da Gabon’u almayı, böylece Fransız Ekvator Afrika’sının tamamını De Gaulle’ün idaresi altında birleştirmeyi başardı.

De Gaulle başlattığı hareketin maddi ve askeri sınırları ne olursa olsun istediği etkiyi uyandırmıştı. 11 Kasım’da ateşkes imzalandığında, Paris’te Özgür Fransızlar’ı destekleyen halk gösterileri düzenlendi, ellerinde bir çift olta (*deux gaules*) taşıyan öğrenciler de katıldı bu gösterilere.

Sahara’dan geçen tarihi ticaret yollarının üstünde stratejik bir konumu olan Çad, Özgür Fransızlar’ın, özellikle İtalya’nın Libya’daki sömürgesine yönelik askeri harekâtlar düzenlerken kullanacağı hayati öneme sahip bir üs olacaktı. 1941 başında Özgür Fransız Albay Philippe Leclerc de Hauteclocque, 400 kişilik bir

kolun başında yaklaşık 1500 kilometrelik zorlu bir araziyi aşarak güney Libya'da koca bir İtalyan kışlasının bulunduğu bir vaha kenti olan Kufra'ya gözüpek bir baskın düzenledi. On günlük bir kuşatmanın ardından 1 Mart'ta İtalyanlar teslim oldu. Leclerc adamlarına "renklerimizin, o güzel bayrağımızın Strasbourg Katedrali'nde dalgalanacağı" o güne dek dur durak bilmeyeceklerine ant içirdi, çok geçmeden bu sözler "Kufra Andı" olarak bilinecekti.¹³⁵

Kufra Muharebesi, Özgür Fransızlar'ın savaşta kazandığı ilk askeri zaferdi, oldukça moral kazandırdı ve De Gaulle'ün varsayımını haklı çıkardı: "Bizim durumumuzda, duran geri kalır."¹³⁶ İki yıl sonra, Müttefik Kuvvetler'in Kuzey Afrika'ya çıkması sonrasında Leclerc, 4000 Afrikalı ve 600 Fransız'dan oluşan bir Özgür Fransızlar kolunu De Gaulle'ün emriyle Çad'dan çıkarıp Libya'dan geçirerek Tunus'a ulaştıracaktı, burada Britanyalılara katılıp Alman General Rommel'in Afrika Birlikleri'ne karşı büyük bir savaşa girişeceklerdi.

Ama Leclerc'in Libya'yı ikinci kez aşmasından önce, Özgür Fransızlar'ın azimlerini başka sahnelerde kanıtlamaları gerekmişti. 1942'de Özgür Fransızlar'ın harekâtları, Fransa'nın dünyanın önde gelen güçlerinden biri olarak konumunu yeniden tesis etme heyecanına, yetisine ve kararlılığına sahip olduklarını dünyaya kanıtlamak amacıyla Vichy hükümetinin denetimindeki toprakları Müttefik Kuvvetler'in desteğiyle özgürleştirmeyi hedefliyordu. Bu harekâtlarda De Gaulle Özgür Fransızlar'ın ricacı olarak değil ortak olarak işbirliği yapmasında ısrar edecekti.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Milletler Cemiyeti tarafından Fransız mandasına verilen Suriye ve Lübnan'ın Haziran 1941'de işgal edilmesiyle Afrika'da izlenen yol tekrarlanmış oldu. Britanya Almanya'nın Levant'ta hava üsleri kurmasını engellemeye çalışırken De Gaulle sınırlı kuvvetleriyle Fransa'nın bölgedeki tarihi konumunu –ki bu konum Britanya'yla hiç azımsanmayacak kıyasıya bir rekabet gerektiriyordu– temize çıkarmak için bu çabaya katıldı.

Suriye'deki Vichy hükümeti makamları Özgür Fransızlar'la muhatap olmaya yanaşmadığından, Britanya kuvvetlerinin komutanı Vichy hükümetinin yüksek komiseri Henri Dentz'le müzakereler yürüttü. Temmuz 1941'de imzalanan Saint Jean d'Acre Ateşkesi'yle bütün Levant Britanya'nın hâkimiyetine bırakıldı. Ama Fransız topraklarının Britanya'nın Vichy hükümetiyle yaptığı bir müzakerenin konusu olabilmesi De Gaulle'ün hoşnutsuzluğunu uyandırmıştı. Antlaşmanın Fransız askerlerin Vichy hükümetine teslim edilmesi yönünde maddeler içermesi ise nefretini artırmıştı. Oysa De Gaulle Suriye'de Vichy kuvvetlerini terk edenlerle kendi küçük ordusunu güçlendirmeyi umut etmişti, hepsinden de önemlisi Fransa'nın sonunda devre dışı bırakılmasına yol açacak bir öncül tesis etmek onu kaygılandırıyordu. Daha da önemlisi, Fransa yönetiminin Müttefik Kuvvetler'in yönetimine verilmesinden ve yeni bir Fransız hükümetinin Fransa'nın kendi eylemlerinden ziyade Müttefikler tarafından meşru kılınacağından korkuyordu.

Britanya'nın Ortadoğu'daki daimi temsilcisi Oliver Lyttelton, 21 Temmuz'da De Gaulle'ü Kahire'deki ofisinde kabul etti. De Gaulle buz gibi bir tutumla adamlarını ortak kuvvetten çekme, Özgür Fransızlar'ın Britanya komutasına bağlılığına son verme tehdidinde bulundu.¹³⁷ De Gaulle hatıralarında o günleri şöyle anlatacaktı: "Levant'ın İngiltere planlarının önüne serdiği o geçirgen, entrikalarla dolu, rüşvetçi ortamda oyun [...] kolay ve baştan çıkarıcıydı. Ancak ve ancak bizimle ilişkilerin kesilmesi ve Fransa'nın hislerini yatıştırma zorunluluğu Londra'ya bir parça ılımlılık dayatabilirdi."¹³⁸ Lyttelton, ateşkesin De Gaulle'ü memnun edecek bir yorumunu yaptı kısaca: "Büyük Britanya'nın Suriye ve Lübnan'da savaş kazanmak dışında bir çıkarı yoktur. Hiçbir şekilde Fransa'nın konumuna tecavüz etmek gibi bir arzumuz yok."¹³⁹ De Gaulle hatıralarında, insanın aklını başına getiren o çarpıcı gerçeği de "Büyük Britanya'dan ayrılmanın bize vereceği moral ve maddi hasar besbelli ki tereddüt etmemize yol açacaktı," sözleriyle teslim edecekti.¹⁴⁰ De Gaulle 12 Eylül'de Churchill'le görüştüğünde, sohbetleri başta öfke patlamaları ve suskunluk nöbetleriyle

le kesilip durdu. Öyle ki Başbakan Churchill'in yardımcılarında biri acaba "birbirlerini boğazladılar mı" diye meraklanmıştı. İki lider görüştükleri salondan purolarını tütürerek çıktılar ama yine de ortak tutanak üstünde dahi anlaşmaya varamamışlardı.¹⁴¹

Kendisinin yüksek mevki kazanmasını mümkün kılan lidere, yani Churchill'e meydan okuyan De Gaulle çok daha güçlü bir kişiliğe, Başkan Roosevelt'e de esasen aynı konuda karşı çıkmakta tereddüt etmemişti. Müttefik Kuvvetler'in yeniden fethettiği Fransız topraklarının kaderiydi bu konu. De Gaulle bu sefer o kadar hoşgörülü olmayan bir bakış açısıyla karşı karşıyaydı. Roosevelt savaşı kazanmayı kafaya koymuştu, koalisyon içindeki anlaşmazlıklar, özellikle de hak iddiasını hiçbir şekilde o iddiaya denk bir güçle destekleyemeyen birinden gelen itirazlar onu rahatsız ediyordu. De Gaulle'ün Jeanne d'Arc kompleksi olarak gördüğü şeye ancak küçümseyerek bakıyordu Roosevelt.¹⁴²

De Gaulle'ün Amerika'yla anlaşmazlıkları, St. Pierre ve Miquelon konusunda başladı. Bunlar Newfoundland açıklarındaki iki minik adaydı: Fransa'nın 1763'teki Paris Antlaşması'yla lağvedilen Kuzey Amerika İmparatorluğu'nun kalıntılarıydı. Roosevelt Pearl Harbor saldırısı sonrasında Fransa'nın Batı Yarımküre'deki mülklerinden sorumlu Vichy yetkilisiyle temas kurarak adaların resmen tarafsız bölge ilan edilmesini istemişti, böylece adalardaki radyo istasyonlarının bu sülardan geçen Alman denizaltılarına yayın yapmaları engellenmiş olacaktı. Vichy hükümeti bu talebi yerine getirdi ama De Gaulle yabancı bir ülkenin iyi niyetle de olsa kendi oluru olmaksızın Fransız ülkesiyle ilgili meselelere müdahale etmesini kabul edilemez saydı. Bu nedenle küçük donanmasının komutanı Amiral Émile Muselier'ye, Özgür Fransızlar adına adaların işgal edilmesini emretti.

Bu girişimi daha da atılgan kılan şey, işgalin 23 Aralık'ta, tam da Churchill'in müttefikler olarak Roosevelt'le savaş sırasında yapacağı ilk toplantı için Washington'a geldiğinde gerçekleşmiş olmasıydı. Noel arifesinde Muselier'ye yazan De Gaulle ona ABD protestolarının gözünü korkutmaması talimatını verdi. "Kurba-

ğalarla dolu bir gölete bir kaldırım taşı attık. Saint-Pierre’de sessiz sakin bekle, hükümeti ve radyo istasyonunu düzenle. Herhangi bir yabancı hükümetin bir temsilcisi adalarla ilgili seninle görüşmek isterse, Özgür Fransızlar Ulusal Komitesi’ne müracaat etmelerini söylemelisin.”¹⁴³

Muselier’nin kuvvetleri, direnişle karşılaşmaksızın adaları aldı ve 26 Aralık’ta düzenlenen bir plebisitle adaların Özgür Fransızlar’a bağlı olduğu teyit edildi.

Batı Yarıküre’de düzenlenebilecek sürpriz bir saldırı ihtimalinin, bunun gibi ufacık bir saldırının bile Pearl Harbor’ın üstünden daha bir hafta geçmemişken Washington’ı altüst edeceği kesindi. Dışişleri Bakanı Cordell Hull o kadar öfkeleni ki protesto bildirisinde “lafta Özgür Fransızlar” diye seslendi, bu sözü nede niyle medyada ve Kongre’de birçok eleştiriye uğradı.¹⁴⁴ De Gaulle o tarihten itibaren Hull’a “lafta Dışişleri Bakanı” diye seslenerek karşılık verdi. Şubat 1942’de Hull’ın yardımcısı Sumner Welles, Özgür Fransızlar ile Washington arasındaki işbirliğini yeniden kurdu.¹⁴⁵

De Gaulle’ün saçmaymış gibi görünen hamlesi işte böylece Fransa’nın siyasi toparlanmasının sembolü hâline geldi. Hatta güç konusunda büyük uyumsuzluklar ve orantısızlıklar karşısında Fransa’nın tarihi kimliğini, tutarlı ve birçok kez kahramanca savunma dürtüsü, ülkenin büyüklüğünü yeniden canlandırmanın önkoşulu oldu. De Gaulle bunun müttefiklerini ne kadar çileden çıkardığını gayet iyi biliyordu. “Herhâlde benim birlikte çalışması kolay biri olmadığımı düşünüyorlardır,” diyordu. “Ama öyle biri olsaydım, bugün Pétain’in genelkurmay başkanı olurdum.”¹⁴⁶

De Gaulle’ün bu meydan okuyan tavrının temelinde, yeniden diriltmek istediği *grandeur* kavramı vardı. Daha önce tanık olduğumuz gibi, Fransızların Kıta’da öne çıkma arayışından –hep başarmanın eşğine gelen ama daima Britanya’nın güç dengesi politikalarıyla püskürtülen bir arayış– kaynaklanan bu tavır, De Gaulle’ün Özgür Fransızlar’ın lideri olarak kendi sorumluluğunu yorumlama biçimiyle kaynaşmıştı. Britanya’nın, tarihi anlaşmaz-

lıkları savaş sürerken halletmeye yönelik herhangi bir girişimini engelleme çabası da ister istemez buna dâhildi.

Nadiren de olsa tepesi atan Churchill bir keresinde şöyle demişti: “Evet, De Gaulle kendini Jeanne d’Arc zannediyor ama benim lanet piskoposlarım bırakmıyorlar ki onu yakayım.” Yine de nihayetinde De Gaulle ve Churchill savaş boyunca ikircikli bir işbirliğini sürdürmeyi başardılar. Churchill De Gaulle’ün çabalarını ekonomik açıdan mümkün hale getirdi ve onu Roosevelt’in düşmanlığından korudu, Mayıs 1943’te başkan şakayla karışık De Gaulle’ü Madagaskar’a sürgüne göndermeyi önerdiğinde olduğu gibi.*

Öyle görünüyordu ki 1943 sonbaharında De Gaulle Britanya’nın hoşgörüsünün son raddeye geldiğini anlamıştı. Sovyet Büyükelçisi Ivan Maisky’ye, Churchill ile anlaşmazlıkları fazla yoğunlaşırsa Rusya topraklarına kabul edilip edilemeyeceğini sordu. Sovyet Büyükelçi, bu yaklaşımı tümüyle reddetmeksizin ona resmi bir teklifte bulunmadan önce dikkatle düşünmesini tavsiye etti. De Gaulle’ün Özgür Fransızlar’ın Rus topraklarına geçmesi teklifinde bulunmuş olması pek muhtemel değildir, geleceğe yönelik seçenekleri araştırmış ve Stalin’e uzun vadeli hesaplamalarının temel bir parçasının Rusya olduğu mesajını vermeye çalışmış olması daha büyük ihtimaldir.

De Gaulle hayalini Fransa’da gerçekleştirmesi gerektiğini çok geçmeden anladı. Temkinli olmayı sürdürerek bu savaşa hazırlandı. Eylül 1941’de Özgür Fransızlar Ulusal Komitesi’nin (*Comité National Français*, CNF) kurulmasının ardından vakit geldiğinde anavatana taşınabilecek adli yapıları oluşturdu. Uzun zamandır devam eden bir Fransız geleneğini izleyen CNF, yasama organı ve mahkemelerin yokluğunda “yasalar” ve kararnameleleri gazetede [*Journal officiel* (Resmi Gazete)] yayımladı.** De Gaulle kendisi-

* Bu Fransız mülkü De Gaulle’e önceden bildirilmeksizin Mayıs 1942’de Britanyalılar tarafından istila edilmişti.

** *Journal officiel* (Resmi Gazete) İkinci İmparatorluk’tan (1869) beri mevcuttur ve Üçüncü Cumhuriyet boyunca var olmuştur; Vichy yönetiminde de bir benzeri mevcuttu. Bugün dijital bir versiyonu devam etmektedir.

ni gerçek Fransa'nın vücut bulmuş hali gibi sunarak Londra'daki önemli göçmen cemaatiyle yakın temasını korudu. Meşruiyeti asla sorgulanmadı ve seçkin bir hayran kitlesi kazandı. Son olarak komünistler de dâhil Direniş'in farklı hizipleriyle temas kurarken Metropolitan Fransa'da bir takipçi kitlesi edildi.

Bütün bu unsurları, onun kişiliği bir arada tutuyordu: hükmedici, soğuk, tutkulu, bağlı, vizyoner, emsalsiz vatansever. Nitekim 18 Haziran 1942'de, Londra'da Albert Hall'da Özgür Fransızlar'ın kuruluşunun ikinci yıldönümü vesilesiyle yapılan bir toplantıda De Gaulle şunu ilan etti: "Fransa'ya tarihinin doğuşundan beri hizmet etmişlerin izinden giderek, ebedi geleceğinde ona hizmet edeceklerin öncesinde görevimiz bittiğinde, rolümüzü yerine getirdiğimizde, [şair Charles] Péguy gibi ona sadece şöyle diyeceğiz: 'Ana, senin için mücadele etmiş oğullarına bakasın.'" ¹⁴⁷

Özgür Fransızlar'ın, onları bekleyen bir sonraki zorluğu aşmak için bu sorgulamayan, neredeyse mistik adanmışlığa ihtiyacı olacaktı.

KUZEY AFRİKA REKABETİ

8 Kasım 1942'deki "Meşale Operasyonu" ile Amerika ve Britanya kuvvetleri Fransızların yönetimindeki Fas'a ve geniş Cezayir topraklarına indi. Cezayir'in üç sahil bölgesi sömürge olarak değil Fransa'nın bakanlıkları olarak, ülke içi topraklarının bir bölümü gibi yönetiliyordu.* Cezayir Müttefik Kuvvetler için stratejik öneme sahipti ve bunun en önemli nedeni bu toprakların nihayetinde Avrupa'nın istila edilmesi hâlinde Müttefik Kuvvetler'e eklene-

* Oran, Alger ve Constantine sahil bölgeleri 1838 ile 1957 arasında Fransa'ya bağlı bakanlıklar olarak yönetilmişti. Bunlara 1955 ile 1957 arasında dördüncü bir sahil bölgesi, Bône eklendi. Sahilin ötesinde, Cezayir'in çöl bölgeleri "Metropolitan Fransa'nın bir parçası olarak hiç görülmedi.

bilecek önemli bir orduya sahip olmasıydı ama Özgür Fransızlar açısından önemi her şeyden önce Fransa'nın yönetimi meselesini öne çıkaracak olmasında yatıyordu. Cezayir'de çatışan kuvvetler arasında galip gelecek olan taraf, savaş bittiğinde Fransız anavatanında meşru hükümette belirleyici bir hak iddiasında bulunabilirdi.

De Gaulle'ün alışkanlık hâline getirdiği deyişle "Anglo-Sakson" güçler, bu kadar güçlü bir mevkiyi Özgür Fransızlar'ın rahat durmayan liderine vermeye pek sıcak bakmıyordu. Planlarından onu haberdar etmemişlerdi, ancak gerçekleştikten sonra bu istiladan haberi olmuştu. Daha da önemlisi, Müttefik Devletler Cezayir'e De Gaulle'ün liderliğine rakip çıkabilecek birini de getirmişti.

Birinci Dünya Savaşı gazilerinden General Henri Giraud, 1940'taki seferberlikte Hollanda'daki Fransız askerlerine komuta etmişti. Dresden yakınındaki bir tepede bulunan Königstein Kalesi'nde esir tutulmuştu; altmış üç yaşındaki General Nisan 1942'de kaleden kaçmış, 45 metrelik bir sarp kayalıktan aşağı inmişti. Bu cüretkâr kaçış, Giraud'nun Birinci Dünya Savaşı sırasında bir Alman esir kampından kaçarak elde ettiği, neredeyse bir kahraman gibi görülmesine sebep olan şöhretini¹⁴⁸ perçinlemişti. Vichy Fransası'na dönen Giraud, Pétain'i Almanya'nın savaşı kaybedeceğine, Fransa'nın Müttefik Kuvvetler'in yanına geçmesi gerektiğine ikna etmeye çalıştı ama çabaları işe yaramadı. Pétain her ne kadar Giraud'nun savlarını reddetse de onu Almanya'ya iade etmeye yanaşmadı. Giraud, Amerika'nın komutasındaki bir Britanya denizaltısıyla 5 Kasım 1942'de Fransa'dan Cebelitarık'a kaçırıldı. 9 Kasım'da Meşale Operasyonu çerçevesindeki çıkarmaları takiben Cezayir'e uçtu, burada hem Roosevelt hem Churchill onu resmen öncü figür ilan etmeye çalıştı.

Bu kritik siyasal meşruiyet yarışında üçüncü bir rakip daha Cezayir'de bulunuyordu. Bu üçüncü rakip, Müttefik Kuvvetler'in yaptığı çıkarmalardan kısa süre önce buraya gelmişti. Görünürde hasta oğlunu ziyaret etme bahanesiyle Cezayir'e gelmiş olan, Vichy donanmasının komutanı Amiral François Darlan.

Pétain'in Almanlardan ayrılmasının ilk adımı mıydı bu, yoksa muhtemel bir İngiliz-Amerikan işgaline karşı Cezayir savunmasını örgütlemenin bir yolu muydu? İşbirlikçi ile vatansever rollerinin birleşebileceği muğlak bir durum söz konusuydu. 10 Kasım'da Eisenhower, Müttefik Kuvvetler'in en üst düzey komutanı sıfatıyla Darlan'ın Cezayir'de bulunmasından yararlanmaya ve onunla Vichy kuvvetleriyle yapılacak ateşkesi görüşmeye karar verdi. Müttefik Kuvvetler'in Kuzey Afrika'daki seferberliğiyle işbirliği yapmasına karşılık onu Fransa Yüksek Komiseri olarak atadı.

Darlan'ın otorite iddiası sadece kırk bir gün sürdü. Fransız Amiral, niyeti hiçbir zaman anlaşılamayan bir katil tarafından Noel arifesinde öldürüldü. Rakip taraflar hiç belli etmiyordu ama Darlan'ın ortadan kaldırılması hepsinin de çıkarınaydı.

De Gaulle'ün başlıca rakibi artık Giraud'ydu. Aslında Giraud, Vichy Fransası'nın nedamet getirme hevesini temsil ediyordu.

Bu iki general arasındaki anlaşmazlık çok ileriye gitmeden, Roosevelt, Churchill ve genellikermayları İngiliz-Amerikan savaş stratejisini planlamak ve Roosevelt'in primadonna olarak gördüğü iki Fransız arasındaki anlaşmazlığı halletmek niyetiyle Ocak 1943'te Kazablanka'da toplandı. Roosevelt konuyla ilgili görüşünü 22 Ocak'ta ilk karşılaşmalarında De Gaulle'e sundu. Geri alınan Fransa topraklarının Anglo-Sakson vesayet yönetimine bırakılmasına dair De Gaulle'ün kâbusunu doğruladı:

Başkan yine, Fransız halkının egemenliğini ileri sürecek güçten yoksun olduğuna değindi. Başkan bu nedenle hukuki bir benzetmeyle "vesayet" yönetimine başvurmak gerektiğini, onun görüşüne göre o sırada Fransız topraklarında savaşılan Müttefik Ülkeler'in Fransa'nın kurtuluşu için savaştığını, bu nedenle Fransız halkının "vesayet" yönetiminde siyasi konuma sahip olmaları gerektiğini ifade etti.¹⁴⁹

Roosevelt'in bu meydan okuması, saklı olanı mecburen açık etti. De Gaulle New York Başpiskoposu Francis Spellman'ın yardımıyla yalnızca Fransız bir çözümü kabul etmeye kararlı olduğunu iletti. Kardinal Spellman Fas'taki Amerikan askerlerini ziyaret

ediyordu, Roosevelt onu Giraud'nun hâkim olduğu bir yapıda ikincil bir rol üstlenmeyi De Gaulle'e kabul ettirmekle görevlendirmişti. Bunu kabul etmek şöyle dursun De Gaulle tehdit savurdu: Fransız millî iradesini altüst etmek İngiliz ve Amerikalılar için basiretsizlik olurdu, böyle olması hâlinde Fransız siyasi yapısı kurtuluşu üçüncü bir tarafın desteğinde arayabilirdi. Açıktır ki Sovyetler Birliği'ni ima ediyordu.¹⁵⁰ De Gaulle'ün kısa süre önce Londra'da Sovyet büyükelçisini ziyaretinde gerçekleştirdiği manevraya dayanan bir cevaptı bu.¹⁵¹

Churchill'in de desteğini alan Roosevelt geri adım atarak iki generalin birlikte yöneteceği ikili bir yapı önerdi. De Gaulle gerçek Fransa'yı kendisinin temsil ettiği gerekçesiyle bu öneriyi reddetti, üç gün süren Kazablanka Konferansı boyunca asla geri adım atmadan ısrarla savunacağı bir konumdu bu.

Giraud en ufak siyasi beceriye sahip olsaydı, kendisi için uygun bir sonuç elde edebilirdi. O sıralarda Cezayir'de meskûn Britanya temsilciliğini yürüten ve sonra Başbakan olan Harold Macmillan, onun bu alandaki sınırlılıklarını gayet iyi betimlemişti: "Öyle sanıyorum ki siyaset hayatında hiç kimse bu kadar büyük bir sermayeyi bu kadar kısa bir süre zarfında harcamamıştır. [...] İskambil oyununa oturduğunda destedeki bütün aslar, bütün papazlar ve bütün kızları elinde toplamıştı. [...] Ama olağanüstü bir el sürçmesiyle kendi kendini talihsizliğine inandırmayı başardı."¹⁵²

Rakibinin siyasal becerisi de Giraud'nun düşüşünü hızlandırmıştı. İş "Anglo-Sakson" liderlerin Fransa'nın iç meselesi hakkında çözüm dayatmaktan en iyi şekilde nasıl uzak tutulacağı sorusuna gelince, De Gaulle birden hiç beklenmedik bir esneklik gösterdi. Nisan 1943'te Giraud'ya hâlâ küçümseyerek davranırken – "Bütün Fransa benimle... Giraud ayağını denk alsın! Nihayetinde Fransa'ya zaferle ama bensiz giderse onu topa tutarlar!"¹⁵³– onu bir toplantıya davet etti (bu toplantı 31 Mayıs'ta gerçekleşti). De Gaulle birkaç ay önce reddettiği ortak liderlik *ilkesini* bu toplantıda kabul etti ve iki başkandan oluşan bir komite kurulmasını önerdi: Kendisi siyasal ayağın başkanı, Giraud ise askeri ayağın

başkanı olacaktı. Bu yapının en üstünde, üyelerinin üçü De Gaulle, üçü Cezayir makamları, üçü Giraud tarafından atanmış Fransız Ulusal Kurtuluş Komitesi (CFLN) yer alacaktı.

De Gaulle üstün yönetim yetenekleri sayesinde Cezayir makamlarının atadığı CFLN üyelerini uzun vadede kendisini desteklemeye ikna edeceği inancına dayanan cüretkâr bir kumar oynuyordu.¹⁵⁴ Gerçekten de CFLN'nin genel çerçevesinde –De Gaulle'ün yapısal önerisi kabul edildikten sonra– De Gaulle kendisinin derinliğinden yoksun bu daha yaşlı generali bertaraf etti. Nihayetinde Giraud'nun askeri komutası, Müttefik Kuvvetler'in karşısına çıkarılanı birleşik Fransız otoritesi emrivakisiyle Komite'nin görünürde “sivil” denetimine tabi hâle geldi. Bu süreçte, dizginleri askeri harekâtı yöneten De Gaulle'de olan yeni bir savunma komitesi kuruldu ve Giraud kesin olarak kurmay statüsüne itildi.¹⁵⁵

De Gaulle daha sonraları Giraud'nun siyasi çöküşünü şöyle betimleyecekti: “Bu nedenle Giraud kaçınılmaz olarak kendisini tecrit ve reddedilmiş bir hâlde buldu, ta ki kabul etmediği sınırlar içine hapsedilmiş, üstelik baş döndürücü heveslerinin kaynaklandığı dış desteklerden yoksun kalıp istifa etmeye karar verdiği güne dek.”¹⁵⁶

De Gaulle inceden inceye, acımasızca, kendisine duyduğu sonsuz inanç ve sabırla Giraud'yu otoriteye giden yollardan mahrum etmiş ve CFLN'yi sonunda kurulacak cumhuriyetçi Fransa hükümetinin temeli hâline getirmişti.

Onun liderliğinde Cezayir'deki CFLN kurtuluştan sonra Fransa'nın iç ve dış işlerini yönetecek kurumların ana hatlarını çizmeye yönelerek bir Anglo-Sakson yönetimini engelledi. CFLN'nin Haziran 1944'te çıkardığı bir kararnameyle, kurtuluş sonrasında Nazi işbirlikçilerinin jürili davalarda –Fransız medeni hukukunda olağandışı bir uygulamadır– yargılanacağı özel mahkemeler kuruldu. Sadece ve sadece “ulusal duygularına dair kanıt” sunabilen ya da savaş sırasında temiz bir sicile sahip olup sicilleri yerel kurtuluş komitesi tarafından onaylanan yurttaşlar jüri olarak görev yap-

bilecekti.¹⁵⁷ De Gaulle'ün proto-devleti, en baştan itibaren, hepsi de ona rapor veren, yetkileri sınırlı istişare konseylerinin yardım ettiği güçlü bir yürütme organı biçimini aldı. Böylece De Gaulle kaçınılmaz olarak gelecekteki hükümetin lideri hâline geldi.

De Gaulle Roosevelt ve Churchill ile görüşmelerinde çoktan hükümet başkanı olmuş gibi davranıyordu ve misyonunu, bu misyon çerçevesinde en büyük ödevi zaferden sonra gerçekleştireceğini asla unutmuyordu. Britanya ve Amerika'nın müttefik kuvvetleri Haziran 1944'te Metropolitan Fransa'ya girdiğinde, Haziran 1940'taki o meteliksiz, adı sanı duyulmamış önemsiz general, Müttefikler'in Fransız bölümünün ve olası hükümetin tartışmasız lideri hâline gelmişti.

SIYASİ İKTİDAR KAZANMAK

Batılı müttefiklerin 1943'te Tahran Zirvesi'nde Stalin'e söz verdikleri gibi, Avrupa'ya yaptığı çıkarmalar De Gaulle'ün liderliğini sınavacaktı. De Gaulle Haziran 1944'te Normandiya'ya yapılan çıkarmalar öncesinde, kendi kuvvetleriyle Fransa içinde Direniş'i temsil eden siyasal kuvvetler arasında çıkabilecek bir içsavaştan kaçınmaya odaklandı. Bu her şeyden önemliydi çünkü Amerikalı ve Britanyalı ortakları onun mevcut Fransız ordusu üstündeki yetkisini gönülsüzce kabul etmekle birlikte Fransa'nın gelecekteki yönetiminde ona eşitleri gibi muamele etmeye henüz hazır değildi. Hem Roosevelt –onun kadar olmamakla birlikte– hem de Churchill bu konuda nihai kararı savaşın sonuçlandığı tarihe bırakmak istiyordu. Roosevelt Fransa'daki siyasi gelişmelerle ilgili tahminlerini Savaş Bakanı Henry L. Stimson'la paylaşmıştı: “De Gaulle un ufak olacak... Kurtuluş devam ederken başka partiler doğacak ve o çok önemsiz bir kişilik hâline gelecek.”¹⁵⁸

De Gaulle Fransa'nın denizaşırı imparatorluğunu kendi tarafına çekmekte ve Giraud'nun liderliğinin önüne çıkardığı güçlüğü aşmakta zafer kazanmış olsa da Özgür Fransızlar'ın Metropolitan Fransa'daki denetimi mukadder değildi. Vichy makamları, Alman işgalinin başında halktan hatırı sayılır bir destek görmüştü. Ülke içindeki Direniş grupları, Müttefikler'in Kuzey Afrika çıkarması öncesinde daha büyük birimler hâlinde örgütlenmeye başlamış değildi. Direniş kuvvetleri arasında en iyi örgütlenen grup komünistlerdi, sosyalistler de önemli bir varlık gösteriyordu. Ülke içindeki çeşitli gruplar tek bir komuta altında hiç birleşmemişti.

De Gaulle'ün korkulu rüyası, Fransa'ya giren Müttefik Kuvvetler'in geçici bir hükümet kurması ve Roosevelt'in kehanetinin gerçekleşmesiydi. Bu nedenle de evvela yapması gereken şey, böyle bir hükümet kurulmadan önce, ilk fırsatta Fransa'da ve Paris'te Üçüncü Cumhuriyet'teki bölünmeleri aşan ulusal bir figür olarak ortaya çıkmasıydı.

6 Haziran 1944'te Amerikan ve Britanya kuvvetleri Fransa'nın Normandiya sahiline çıktı ve 100 kilometre uzunluğunda 25 kilometre derinliğinde mevziler tesis ettiler. Müttefik Kuvvetler'in yeterince askerinin toplanması ve kararlı Alman direnişinin kırılması altı haftayı bulacaktı.

De Gaulle otoritesini tesis etmek için o kadar beklemeyecekti. Çıkarma gününden itibaren geri alınan toprakları sık sık ziyaret etti. Churchill, onun Britanya denetimindeki bölgeyi ziyaret etmesini gönülsüzce kabul etti ama Britanya komutanı General Montgomery'ye De Gaulle'ün Fransız toprağındaki havaalanında değil Britanya mevzilerinde karşılanmasını emretti.

Bu geçiştirme De Gaulle'ün işine yaradı zira onun niyeti kendi şahsi siyasi varlığını tesis etmektir. De Gaulle 14 Haziran'da Britanya karargâhına yaptığı kısa ziyaretin ardından Britanya'nın aldığı topraklar arasında en büyük kasaba olan (15.000 nüfuslu) Bayeux'ye doğru yola çıktı. De Gaulle burada hâlâ görevde olan bir Vichy yetkilisinin sunduğu şampanya ikramını geri çevirdi, yörenin Vichy Hükümeti'ne bağlı erkânını soğuk bir şekilde selamladı ve asıl he-

defini gerçekleştirmek üzere şehir merkezine gitti: Metropolitan Fransa topraklarındaki ilk konuşmasını yapacaktı. Bayeux'deki o muhteşem Ortaçağ katedralinin gölgesinde toplananlara sanki bütün savaş boyunca Fransız Direnişi'ne katılmışlar ("Savaşın başından beri mücadeleyi asla bırakmadınız") ve kendisi de onlara emir verecek meşruiyete sahipmiş gibi seslendi:

Bugün İtalya'da yaptığımız gibi kara, deniz ve hava kuvvetlerimizle savaşmayı sürdüreceğiz, askerlerimiz İtalya'da şanlı bir zafer kazandı, yarın da Metropolitan Fransa'da aynısını yapacaklar. Bizimle birlikte yekvücut hareket eden imparatorluğumuz dillere destan bir destek veriyor. [...] Fransız topraklarının her santimetrekaresinin hâkimiyetini yeniden kazanıncaya dek savaşmayı sürdüreceğimize ant içerim. Hiç kimse önümüzde duramaz.

Bir müttefik olarak Müttefik Devletler'in yanında savaşacağız. Kazanacağımız zafer, özgürlüğün zaferi ve Fransa'nın zaferi olacak.¹⁵⁹

Bu konuşmada Bayeux'yü kurtaran Britanya birliklerinden ya da çıkarma sırasında en fazla kaybı veren Amerikan kuvvetlerinden bahsedilmiyordu. De Gaulle esasen İngiliz ve Amerikalıların düzenlediği bir askeri seferi, dinleyicilerinin zihninde sadece Fransızların kazandığı bir zafere dönüştürmeye çalışıyordu. Bayeux ziyareti sırasında ülke toprakları üstünde hak iddia etmekten ziyade ulusun ruhunu diriltmeye çalıştı. Gerçeklikle pek az bağdaşan bir hikâyeyi dinleyicilerine bir kutsal metin gibi kabul ettirmeye çalıştı. Tabii bunu ne ilk ne de son kez yapıyordu.

De Gaulle bu ziyareti son derece siyasi bir jestle tamamladı. Montgomery'ye veda ederken gayet rahat bir tavırla heyetinin bir bölümünü orada bıraktığını belirtti. Montgomery bu olayı rapor ederken "Ne işleri var, hiç bilmiyorum," diyordu. Ama De Gaulle biliyordu: Yeni bir sivil hükümet kanalıyla onun hâkimiyetini kuracaklardı.¹⁶⁰

De Gaulle sonraki iki ayda Müttefik Kuvvetler içindeki konumunu güçlendirmeye çalıştı ve Roma'yı ziyaret ederek Müttefik Kuvvetler'in İtalya seferine katılmış olup Cezayir'den gelen Fransız askerlerini karşıladı. Sonra Amerikalı müttefikleriyle ilişkilerini iyileştirmek için Washington'ı ilk kez ziyaret etti. Kargaşa, umut

ve hırslarla dolu üç yılın son noktasına hazırlanmak için yalnızca dört haftası vardı. Bu son nokta, De Gaulle'ün Fransız toprağında Fransız siyasi meşruiyetinin yeniden doğuşu olarak kabul edilmeydi.

Bunun başarılabilceği tek yer Paris'ti ve ancak geçmişe baktığımızda De Gaulle'ün Paris'te zafer kazanmasının kaçınılmaz olduğunu görürüz. De Gaulle'ün kendisine bağlı bir askeri gücü yoktu. Paris'e son yürüyüşte, General Omar Bradley'nin nezaketi sayesinde başı çeken Özgür Fransız kuvvetleri, Müttefik Kuvvetler'in komutasındaydı. Direniş o tarihlerde işgalci Almanlarla kendi başına mücadele edebilecek kadar güçlüydü. Gelgelelim De Gaulle onların Almanlar karşısında kazandığı zaferi kutlamak için değil kendi misyonunu ileri sürmek için Paris'e gelmişti.

De Gaulle 26 Ağustos 1944'te Paris'e otomobille geldikten sonra, Direniş'in kentteki işgalci Alman kuvvetlerinin teslim olmasını kabul ettiği Montparnasse Garı'nda durdu ve Özgür Fransız bölüğünden General Leclerc'e teşekkür etti. Oradan, Londra'ya sürgüne gitmeden önce beş gün müsteşar olarak görev yaptığı Savunma Bakanlığı'ndaki ofisine geçti. Ayrıldığından beri bir tek mobilyanın, bir tek perdenin bile yerinden oynatılmadığını gördü. Aradan geçen dört yılı, Fransız tarihindeki bir silinme olarak ele aldı. Hatıralarında "Devlet dışında hiçbir şey eksik değildi. Benim görevim, devleti yeniden tesis etmektir," diye yazacaktı.¹⁶¹

De Gaulle'ün bir sonraki durağı, Fransa tarihinin sürekliliğini simgelemek gayesiyle *Hôtel de Ville* oldu (Paris Belediye Sarayı); zira hem İkinci hem de Üçüncü Cumhuriyet burada ilan edilmişti.¹⁶² Birçok kişi, onun savaşı kaybetmiş Üçüncü Cumhuriyet'i bitirip Dördüncü Cumhuriyet'i ilan etmesini bekliyordu. Ama bu, onun tasarısının tam tersi olurdu. Direniş'in başkanı unvanını taşıyan Georges Bidault, De Gaulle'e Paris ziyareti sırasında cumhuriyet ilan edip etmeyeceğini sorunca, De Gaulle kısa bir cevap verdi: "Cumhuriyet hiç ortadan kalkmadı ki... Neden ilan etmem gereksin?"¹⁶³ Onun niyeti, Fransız halkına yeni bir siyasal gerçekliğin niteliğini ilan etmeden önce o gerçekliği yaratmaktır.

De Gaulle *Hôtel de Ville*'de Bidault ve Paris Kurtuluş Komitesi'nin başkan yardımcısı, Komünist Parti'nin üst düzey üyesi Georges Marrane'nin duygusal konuşmalarıyla karşılandı. O da günün anlamı hakkında dokunaklı bir açıklama yaptı:

Burada, *chez nous* (evimizde), kendisini savunmak için ayaklanmış ve bunu bir başına yapmış Paris'te hepimizi kuşatan o duygu nasıl saklanabilir ki? Hayır! Bu kutsal ve derin hissi gizlemeyeceğiz. Sefil hayatlarımızın ötesine geçen anlar vardır. Paris! Paris öfkeli! Paris kırgın! Paris şehit! Ama Paris özgür! Kendi kendini özgür kılmış Paris, o Paris ki halkı sayesinde Fransa ordularının yardımıyla, bütün Fransa'nın, mücadele eden Fransa'nın, tek Fransa'nın, gerçek Fransa'nın, ebedi Fransa'nın desteği ve yardımıyla özgürleşti.¹⁶⁴

De Gaulle'ün belagatinin olağanüstü mistik bir biçimde moral vermesi, ülkesinin eşsizliğine duyduğu inancını yansıtıyordu. Paris'in kapılarında duran, zarafetle geri çekilip kendilerinden önce Özgür Fransızlar'ın geçmesine müsaade eden Müttefik Kuvvetler ordularından bahsetmiyordu. Muazzam kayıplar vermiş ve fedakârlıklarda bulunmuş olmalarına rağmen Britanya ve ABD'nin adını da anmadı. Paris'in kurtuluşu, tümüyle Fransızların bir başarısıymış gibi sunuldu. De Gaulle böyle olduğunu ileri sürerek dinleyicilerini gerçekten böyle olduğuna ikna ediyordu: İradenin katışıksız gücüyle siyasi gerçeklik kuruyordu.

Kurtarıcılara görünürde minnet gösterilmemesinin ve Fransızların rolünün ileri sürülerek takıntılı bir biçimde vurgulanmasının başka bir amacı da vardı. De Gaulle Fransız nüfusun büyük bölümünün işgale ayak uydurduğunun gayet farkındaydı. Bunun vurgulanması birçok ikircikli durumu gözler önüne sererdi. Amerika ve Britanya kuvvetlerinin hak ettiği rolün vurgulanması, onun nihai amacını gerçekleştirmesini, Fransa'nın inancını yeniden tesis etmesini engelleyebilirdi.

Champs-Élysées'de yapılan, görülmemiş çaptaki coşkunluğuyla Fransız tarihinde herhâlde bir eşi daha bulunmayan geçit töreni De Gaulle'ün meşruiyetini perçinledi. Parisliler daha önce BBC'de bir sestten ibaret olan bu adamı şimdi kanlı canlı görüyorlardı. Coşkulu ve duygulu kalabalık, *Arc de Triomphe*'tan *Place*

de la Concorde'a giden uzun yol boyunca gülümsemeden yürüyen, olağanüstü uzun boylu bir general gördü. Sağ yanında Paris temsilcisi, solunda Bidault olduğu hâlde De Gaulle onların yarım adım önünde, ortada ilerliyordu; nadiren gülümsüyor, ara sıra birkaç kişinin elini sıkıyordu. *Place de la Concorde*'da kalabalık o kadar yoğundu ki *Notre Dame*'a kadar otomobille gitmesi gerekti. Hem *Place de La Concorde*'da hem de *Notre Dame*'da keskin nişancılar ateş açtı. Daha sonraki suikast girişimlerinde –ve daha önce savaşta– olduğu gibi De Gaulle kendini korumak için hiçbir girişimde bulunmadı ve yorumda bulunmaktan kaçındı. O günlerde sergilediği fiziksel cesaret, Fransa'nın lideri olarak konumunu perçinlemesini sağladı.

Direnış çabucak dönüşerek yeni geçici hükümetin yolunu açtı. Paris'in kurtuluşunu izleyen hafta, özel bir sohbet sırasında De Gaulle “Direniş...” diye lafa başlayan bir direnişçinin sözünü kesip “Direniş'i aştık. Direniş tamamlandı. Direniş'in artık Ulus'la bütünleşmesi gerekiyor,” diyecekti.¹⁶⁵

İki yıl önce, 1942'de kendine bir yer edinmeye çalıştığı dönemde Londra'da Albert Hall'da yaptığı bir konuşmada on sekizinci yüzyılın aforizma yazarlarından Nicolas Chamfort'tan bir alıntı yapmıştı: “Mantıklı olan hayatta kalmış. Tutkulu olan yaşamış.” (Yaşamış, yani kendisini gerçekleştirmiş.) Bu konuşmasının daha sonraki kısmında, Özgür Fransızlar'ın Fransızlara özgü iki niteliğe, akla ve tutkuya sahip oldukları için galip geleceğini ilan etmişti. De Gaulle'ün kendisi söz konusu olduğunda, onun yanında mücadele edenlerin bazılarını görmezden gelirken sergilediği vurdumduymazlığın ardında akıl vardı. *Champs-Élysées*'de yapılan geçit töreninde ve *Notre Dame*'daki ayinde tutku galip çıkmıştı.

De Gaulle 9 Eylül'de geçici hükümetin başkanı olarak kendi yönetiminde yeni bir kabine oluşturdu. Uzun zamandır onun yanında yer almış Özgür Fransız dostları, Vichy hükümetine hizmet etme lekesini taşımayan deneyimli Üçüncü Cumhuriyet siyasetçileri, komünistler, Hristiyan demokratlar, eski Direniş liderleri ve teknokratlar, hepsi de bu ulusal birlik hükümetine katılmaya

ikna edildi. De Gaulle'ün ilk kabine toplantısını açarken sergilediği katı tavır – “Cumhuriyet hükümeti, mahiyeti değişmiş olarak devam etmektedir,” sözleri– devlet olmazsa ancak kargaşanın hüküm süreceği yönündeki kanısını yansıtıyordu.¹⁶⁶ Fransa'nın gerilemesine ülkedeki bölünmelerin sebep olduğu kanısındaki De Gaulle ülkesinin savaş sonrası döneme tarihi *grandeur*'üne layık birliktelik anlayışıyla başlamasında kararlıydı.

MOSKOVA ZİYARETİ

26 Ağustos'taki olaylar, aslında cumhuriyetçi bir kralın taç giydiğini gösteriyordu. Fransa'da Müttefik Kuvvetler'e bağlı bir işgal otoritesi kurulmasına karşı çıkan De Gaulle'ün geçici hükümeti, olağanüstü bir hızla düzeni tesis etti. De Gaulle affetme yetkisini serbestçe kullanarak Vichy hükümetinin liderleri ve Nazi sempatanları aleyhine halktan gelen şikâyetleri ve yargının attığı adımları dengeledi. Daha önceleri Direniş'in siyasi unsurlarını güçlendirmeye çalışmış olsa da artık Üçüncü Cumhuriyet'in son dönemlerinde bölücü bir etki yaratmış olan partizanlığı aşacak güçlü bir başkanlık sisteminde ısrar ediyordu.

Fransa'da otoritesini kuran De Gaulle Paris'in kurtarılmasından sadece üç ay sonra, 24 Kasım'da Moskova'ya gitti. Paris'ten ayrılırken şakayla karışık “Umalım ki devrim olmasın,” diyordu.¹⁶⁷ Alsace ve Lorraine'in bazı bölgeleri hâlâ Alman işgali altındaydı. Fransa topraklarında savaş hâlâ sürüyordu, yeniden yapılanma sürecinde yapılmayı bekleyen çok iş vardı. Yeni bir Alman istilası –Ardennes Saldırısı– yakındı ama Müttefik Kuvvetler generalleri bunun farkında değildi.

De Gaulle Fransa'nın uluslararası diplomasiye yeniden dâhil olmasını, tıpkı toplumun ahlakının yeni baştan yeşermesi gibi,

ülke içindeki otoritesinin pekişmesine yönelik hayati bir adım olarak görüyordu. Fransa'nın 1940'ta mağlup olması, uluslararası diplomasiden dışlanmasına yol açmıştı. Churchill, Roosevelt ve Stalin'in savaş stratejisini kararlaştırmak üzere 1943 sonunda gerçekleştirdiği Tahran Konferansı'na Fransa davet edilmemişti. 1945'te düzenlenen, savaş sonrası Avrupa'nın yapısının tesis edildiği Yalta ve Potsdam konferanslarına da katılmayacaktı. De Gaulle uluslararası konferanslara katılmaya çalışan bir ricacı gibi davransaydı, Fransa'nın nüfuzunu yeniden tesis edemezdi. Britanya ve ABD'ye, Fransa'nın, bağımsız seçimleri olan, iyi niyetinin gözetilmesi önemli, müstakil bir aktör olduğunu göstermesi gerekiyordu. Fransa uluslararası diplomasının birinci katmanında yer almak istiyorduysa, kendi fırsatlarını yaratmalıydı. İşte bunun başlangıç noktası, De Gaulle'ün Stalin'le görüşmek üzere Moskova'ya yaptığı zorlu ziyaret olacaktı.

Bu ziyaret öncesinde Averell Harriman ve Wendell Willkie gibi Amerikalı diplomatlar ile Churchill, Stalin'le müzakereler yürütürken Mürmansk'a giden kuzey rotasından uçmuşlardı. Gelgelelim De Gaulle'ün o rotada seyretmeye uygun bir uçağı olmadığı gibi, kendisine eşlik edebilecek donanıda savaş uçakları da yoktu. De Gaulle bunun yerine dolambaçlı bir yolu tercih etti: Önce bir Fransız uçağıyla Kahire ve Tahran üzerinden Hazar Denizi'nin kıyısındaki Bakü'ye gitti, oradan da Stalin'in gönderdiği özel trende beş günlük bir yolculukla, Stalingrad Muharebesi ve Moskova civarındaki çatışmalar nedeniyle harap olmuş bir manzara eşliğinde Rusya'nın başkentine ulaştı. Bu yolculuk sırasında çektiği rahatsızlık, ödemeye değer bir bedeldi. De Gaulle bu sayede İngiliz ve Amerikalıların Sovyet otokratla yapacağı bir sonraki görüşme öncesinde savaş sonrasındaki barış düzenlemesini onunla görüşme fırsatı buldu ve bunu kendi ayakları üzerinde durabilen bir gücün temsilcisi olarak yaptı. Böylece savaş sonrası düzenlemeyi Stalin'le görüşen ilk Müttefik Kuvvetler lideri olmuştu.

De Gaulle ile Stalin arasındaki sohbetin esas konusu Avrupa'nın savaş sonrasındaki yapısıydı. Stalin Doğu Avrupa'ya hâkim

olmayı amaçladığını hiçbir kuşkuyla yer bırakmaksızın ortaya koydu. Sovyet işgalindeki Polonya'da kurduğu Lublin Hükümeti'nin Fransa tarafından tanınmasını önerdi. Lublin Hükümeti, uluslararası sahada tanınan ve toprak bütünlüğünü desteklemek adına Britanya'nın 1939'da Almanya'ya savaş açmasına konu olan Polonya hükümetinin halefi olacaktı. De Gaulle Lublin Hükümeti hakkında daha fazla bilgi sahibi olması gerektiğini söyleyerek bu talebi kabul etmekten kaçındı. Böylelikle bu hükümetin sadece Sovyetler Birliği tarafından desteklenmesinin Fransa tarafından tanınması için yeterli olmadığını ama makul bir getirisi olursa bunun ulaşılması imkânsız bir hedef olmadığını da ima etmiş oluyordu.

Buna karşılık De Gaulle'ün Orta Avrupa'ya ilişkin ileri sürdüğü teklif, Avrupa tarihinin son iki yüz yılının tersine çevrilmesi anlamına geliyordu. De Gaulle'e göre Ren'in batısındaki Alman toprakları –Ren bölgesi, (kömür üretilen başlıca bölgelerden biri olan) Saar bölgesi ve Ruhr sanayi bölgesinin bazı kesimleri– Fransa'ya verilmeliydi. Yeniden kurulacak Almanya'da Bavyera en büyük eyalet olmalıydı ve Prusya dağıtılıp en büyük bölümü yeniden yapılandırılan Hanover eyaletine dâhil edilmeliydi.

De Gaulle müttefiklerine danışmaya dair hiçbir bahis açmadı. Stalin de Amerikalılar ve Britanyalıların Avrupa haritasında böyle bir altüst oluşu asla kabul etmeyeceğini kuşkusuz biliyordu, bu nedenle De Gaulle'ün önerisine bu öneriyi Britanya'yla görüşmesi gerektiğini söyleyerek cevap verdi; oysa önceden Britanya'nın duyarlı olduğu konulara böyle özen göstermişliği yoktu. Ama Stalin ABD'nin adını ağzına almayarak Washington'ın dışarıda bırakıldığı ayrı bir Avrupa anlaşmasının mümkün olabileceğini ima ediyordu.

Nihayetinde iki lider, savaş sonrasında Alman saldırganlığını caydırmaya yönelik bir karşılıklı yardım paktında anlaştı, fakat hayret verici ek bir maddeyle, taraflardan biri "Almanya'dan gelebilecek bir tehlikeyi ortadan kaldırmaya yönelik gerekli bütün önlemlerin alınması sonrasında" işgal edilecek olursa ortak bir

harekât düzenleme yükümlülüğünü de kabul etti. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Fransa-Rusya ittifakını hatırlatan bu karşılıklı yardım antlaşması, iki gücün coğrafi mesafesi ve Fransız hükümetinin sadece üç ay önce kurulmuş olması nedeniyle pratikte uygulanabilir değildi.

De Gaulle böylece Soğuk Savaş sırasında klişe bir hâl alacak Sovyet müzakere tarzıyla erkenden tanışmış oldu. Stalin'e sunulan nihai belgelerin hazırlanması işini yöneten Sovyet Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov ilk Fransız taslağını reddederek çabucak bir alternatifini hazırlayacağına söz verdi. İki gün sonra, ziyaretin son yemeği olması planlanan yemekte taslak belge hâlâ ortalıkta yoktu. De Gaulle boyun eğmedi. Yemek boyunca oturduktan sonra, sonu gelmez bir dizi kadeh kaldırmanın ardından gece yarısını biraz geçe (ziyafeti Stalin'in verdiği düşünülürse erken bir saat) koltuğundan kalktı ve treniyle sabah erkenden ayrılmak istediğini belirtti.

Böyle çetin bir yolculuk sonrasında ülkesine eli boş dönmesi küçük düşürücü olurdu ama bu meydan okuma işe yaradı. Saat 02.00'de bir Sovyet taslağı ortaya çıktı ve biraz değiştirildikten sonra De Gaulle'ün kabul edebileceği bir hâle getirildi. Taslak saat 04.00'te Stalin'in huzurunda imzalandı. Sovyet lider bu sırada espri yaparak Fransızların kendisinden akıllı çıktığını söyledi. Stalin'in sinsiliği ve zalimliğiyle ünlendiği dikkate alınırsa kendi kendini küçülttüğü bu gibi sözleri onunla ilk kez görüşen birçok kişiyi memnun etmeyi başarmıştır, bunlardan biri de Hitler'in dışişleri bakanı Joachim von Ribbentrop'tu.*

De Gaulle'ün 17 Aralık 1944'te Moskova'dan Paris'e dönüşü, Fransa'nın dört yıllık bir aradan sonra Avrupa'ya yeniden dâhil

* Stalin'in intikamcılık şöhretinin özellikle fesat bir yön aldığı düşünülürse, bunun sonrasında Amerikan müzakerecileri benzer taktiklere maruz kalacaktı. Soğuk Savaş sırasında, hasmın psikolojik dayanıklılığının ertelemelerle sınanması, Sovyetler'in Doğu-Batı diplomasisinde neredeyse standart uygulama hâline gelmişti. Son aşamada anlaşma için acele etmek de neredeyse standart olmuştu (Mayıs 1972'de Moskova'daki Nixon-Brejnev zirvesi buna iyi bir örnektir) – sabırla peşinden gidilen meyveleri, hasmın dayanma gücü hakkında verilmiş ölümcül derecede hatalı bir kararla elden kaçırma korkusu karşısında, aylar süren müzakereler sırasında titizlikle geliştirilen tasarımı ve özdisiplin aniden yenik düşmüş gibi oluyordu.

olması ve Fransız liderin şahsi diplomatik başarısı olarak kutlandı.¹⁶⁸ Sovyetler Birliği ile yapılan bu antlaşma De Gaulle'ün elini ülke içinde komünistlere karşı güçlendirdi. Ne var ki birkaç güne kalmadan Almanların Arden Ormanları'na ve Alsace'a saldırmasıyla savaş yine en önemli gündem başlığı oluverdi.

DE GAULLE VE GEÇİCİ HÜKÜMET

De Gaulle Özgür Fransızlar'ın liderliğini yaptığı süre zarfında açıklamaları ve eylemleriyle genel bir meseleyi öne çıkarmıştı: meşru ve güçlü bir Fransız devletinin yeniden inşa edilmesi. Kurtuluş sonrasında düzeni ancak böyle bir devlet sağlayabilir, Almanya'ya karşı son hamlede Müttefikler'le ilişkileri eşit seviyede ancak böyle bir devlet yürütebilirdi. Başkanlık yıllarını anlattığı hatıratında De Gaulle "Fransa'dan sorumlu olan devlet, aynı anda hem dünün mirasından hem bugünün çıkarlarından hem de yarının umutlarından sorumludur," diye yazmıştı.¹⁶⁹ Devleti nesilden nesle aktarılan bir sözleşme olarak düşünen De Gaulle toplumu "yaşayanlar, ölümler ve doğacak olanlar arasında bir ortaklık" şeklinde tanımlayan Edmund Burke'ün sözlerini yankılıyordu.¹⁷⁰

Bu devlet fikri; Vichy hükümetini şaşaalı bir geçmiş ile parlak bir gelecek arasında kalmış hatalı bir ara dönem, Özgür Fransa'yı da devletin gerçek devamı olarak resmederek Fransa'nın haysiyetini kurtarmaya yarıyordu. De Gaulle savaş yıllarında Fransız kimliği uğruna o kadar kararlılıkla mücadele eden bir savaşçı olmasaydı –ya da Vichy hükümetine alternatif, uluslararası dayanaklara sahip bir Fransız hükümetinin liderliğine soyunmasaydı– süreklilik miti havada kalırdı. Daha önce de gördüğümüz gibi Fransız halkının sadece nispeten küçük bir bölümü Özgür Fransızlar'ı fiilen destekliyordu fakat De Gaulle'ün büyüğü o ka-

dar güçlüydü ki bu gerçeği Fransızların hafızasından silip atmaya yetmişti. Mantiğa aykırı görünse de unutkanlık bazen başka türlü birleşmesi mümkün olmayan toplumları bir arada tutan şeydir.

De Gaulle'ün Vichy hükümetini önemsiz bir detaymış gibi ele alması, Ekim 1944'te Yurtsever Milisler'i dağıtmakta ona esneklik kazandırdı. Yurtsever Milisler Nazi işbirlikçisi olduğu iddia edilen isimlere karşı kural tanımaz eylemlerde bulunuyordu. De Gaulle Yurtsever Milisler yerine daha önceden Cezayir'de hazırladığı daha tek tip bir adalet sistemini dayattı. Devlet ya kendi ülkesinde meşru şiddet tekeline sahip olurdu ya da olmazdı, De Gaulle Fransası'nda yargısız infazlara yer yoktu.

Askeri gelişmeler hızla sürüyordu. 1944 sonuna gelindiğinde Fransız safları 560.000 askerden oluşuyordu. General de Lattre komutasında Fransız Birinci Ordusu 23 Kasım'da ortaçağ kenti Strasbourg'u geri alarak Leclerc'in Kufra'da içtiği andı yerine getirdi. Ama Almanya'nın Aralık 1944'te Alsace'i hedef aldığı saldırı (daha önceki Ardenler saldırısıyla birlikte), Strasbourg'u kuşatma tehdidi oluşturdu. Bu gelişme daimi bir soruyu, savaş stratejisinin askeri değerlendirmelerle mi yoksa siyasi değerlendirmelerle mi şekillendirilmesi gerektiği sorusunu gündeme getirdi. Askeri muharebe alanı Fransa topraklarında olduğu sürece De Gaulle siyasi değerlendirmelere öncelik verdi.

Amerikalı saha komutanı General Omar Bradley Vosges Dağları boyunca bir savunma hattı oluşturmak ve bu hattan bir karşı saldırı düzenlemek istiyordu, Strasbourg'un boşaltılması anlamına gelen bir stratejiydi bu. De Gaulle buna sert ve kesin bir tepki gösterdi. Fransız kuvvetlerinin önceki yüzyılda Almanya ile Fransa arasında dört kez el değiştirmiş bir kentten çekilmemesinde ısrar etti. Ulusal ve Müttefikler'e karşı yükümlülükleri arasında bir çatışma yaratan De Gaulle De Lattre'a Eisenhower'ın emirlerini reddetmesi talimatını verdi. Bir yandan da savlarını ortaya koymak için Müttefik Kuvvetler karargâhını bizzat ziyaret edeceğini açıklayarak konuyu Roosevelt, Churchill ve Eisenhower'a taşımış oldu.

3 Ocak 1945'te Müttefik Kuvvetler'in Versailles'daki karar-gâhına gelen De Gaulle Alman saldırısının ortasında Müttefik Kuvvetler arasında açık bir çatışma çıkmasını önleme çabasındaki Churchill'i orada buldu. Bu sefer talih hem Müttefikler'in davasından hem de De Gaulle'ün tarihteki yerinden yanaydı. Askeri durum iyileşmişti, Eisenhower da zaten fikrini değiştirmişti, sonuçta Fransız kuvvetlerinin Strasbourg'da kalmasına müsaade edildi. Eisenhower'ın uysal cevabı, De Gaulle'ün savaşın kızıştığı sırada en üst düzey kumandanın emrine itaatsizlik ederek işi gösteriye dönüştürmesinin önüne geçmişti. Ne var ki De Gaulle galip çıksa da bu zaferin bedeli ağır olmuş, Amerika'nın gelecekte onu memnun etmeye istekli olması pahasına elde edilmişti.

Nisan 1945'te savaşın son safhası, Fransa'nın özerkliğinin bir kez daha ileri sürülmesini kışkırtan bir gelişmeye sahne oldu: De Gaulle kuvvetlerine Almanya'nın güneybatısındaki sanayi kenti Stuttgart'ın işgal edilmesini emretti, oysa burasının gelecekteki Alman işgal bölgesinde yer alması ve Amerikan ordusunun operasyonel amaçları için kullanılması tasarlanmıştı. De Gaulle her zamanki taktiklerini uyguladı ve bu uyumsuzluk kendisine işaret edildiğinde emrini geri çekmedi. Bu girişimiyle her zaman olduğu gibi yine diyaloga kapalı bir tutum sergiliyordu.

12 Nisan'da başkan olarak Roosevelt'in yerine geçen Harry Truman, De Gaulle'ün meydan okuyan bu tutumuna getirdiği açıklamadan, aslında Amerika'nın Avrupa'daki başlıca müttefiki olarak Britanya'nın yerini Fransa'nın alması gerektiği tezinden etkilenmemişti. De Gaulle Britanya'nın bu rolü oynayamayacak kadar güçten düştüğünü savunuyordu. İşgal bölgelerinin sınırlarının kararlaştırıldığı gibi çizilmesinde ısrar eden Truman mevcut girişimlerin tümüyle yeniden değerlendirileceği tehdidini savurdu. De Gaulle'ün yelkenleri suya indirmekten başka bir seçeneği kalmamıştı. Ama bunu zarafetle yapmak zorunda olmadığı kanısındaydı.

Bu arada Fransa'da sefalet hüküm sürüyordu. Öyle ki De Gaulle savaş dönemine ilişkin hatıratında kurtuluştan sonraki dönem hakkında "En temel ihtiyaçları karşılayacak gıdadan bile yoksunduk," diye yazmıştı.¹⁷¹ Kişi başına günde 1200 kalori sınırı

getirilmişti. Karaborsa hâli vakti yerinde olanları biraz rahatlatıyordu ama hemen her yerde kıtlık kol geziyordu:

Hiç yün ve pamuk bulunmadığından, deri yok denecek kadar az olduğundan, birçok vatandaş yırtık pırtık giysiler giyiyor ve tahta ayakkabılarla yürüyordu. Kentlerde ısınmak için hiçbir şey yoktu, kazıp çıkarılan az miktarda kömür, ordular, demiryolları, enerji tesisleri, temel sektörler ve hastanelere ayrılıyordu. [...] Evde, işte, bürolarda ve okullarda herkes soğuktan tir tir titriyordu. [...] Savaş öncesindeki hayat standartlarımıza dönmemiz yıllar alacaktı.¹⁷²

Fransızlar maddi sıkıntıların yanısıra manen de sıkıntıdaydı. Komünizm kendisini yoksullarla dayanışma şekli ve Direniş saflarındaki geniş temsiline kuvveti –ayrıca Stalin’in doğu cephesinde kazandığı zaferler– sayesinde bir saygınlık aracı olarak sunuyordu. De Gaulle bu nedenle hükümetin “acil görevi”ni, kendi sözleriyle “bağlılıkları yeniden gruplandırabilmesini, işçilerin desteğini kazanabilmesini ve ekonomik iyileşmeyi güvence altına alabilmesini sağlayacak reformları” gerçekleştirmek olarak tanımlıyordu. Bunların hepsi de kendi içlerinde sağlıklı hedeflerdi ve hepsinin de Komünist Parti’nin Fransa’da denetimi ele geçirmesini önlemek gibi ikincil bir amacı vardı.¹⁷³

Daha sakin dönemlerde gerçekleştirilmesi yıllar sürecektir reformlar birkaç hafta içinde yapıldı. Geçici hükümet çocuk yetiştirmeyi desteklemek ve Fransızların doğum oranını artırmak üzere aile ödeneği uygulamasını yürürlüğe koydu. Fransız kadınlar ilk kez oy kullanma hakkına sahip oldu. De Gaulle’ün uzun zamandır sahip olduğu kanı, modern bir toplumda insanların oy kullanma hakkına sahip olması gerektiği fikri böylece hayata geçirilmişti. Sosyal güvenlik hakları ciddi biçimde genişletildi: “Böylece insanlık kadar eski bir korku; hastalık, kazalar, yaşlılık ya da işsizliğin ezici bir ağırlıkla işçilerin omzuna çökeceği korkusu kaybolup gitti,” diye yazıyordu De Gaulle.¹⁷⁴ Savaş döneminde yapılan planlama sona ermek yerine “*dirijist* ekonomik politika” (ekonomide devlet müdahaleciliğini savunan) adı altında sürdürüldü. Air France, Renault, kömür, gaz ve elektrik... Bunların hepsi kamulaştırıldı. Savaş sonrası Fransa’nın iki temel direği

olan Atom Enerjisi Yüksek Komisyonu ve Ulusal İdarecilik Okulu 1945'in ikinci yarısında açıldı.

De Gaulle devrimci değişikliklerin bir devrim gerektirmediğini gösterdi. Komünistler ile serbest piyasacı liberaller, kiracılar ile mülkiyet sahipleri arasında bir duruş sergiledi. Bu tutumuyla Atinalı kanun yapıcı Solon'un toplumun zenginleri ile yoksullarına karşı gösterdiği kararlı dengeyi hatırlatıyordu: "Önlerinde ikisinin de kaldırdım kudretli kalkanımı / İzin vermedim çiğnemelerine birbirlerinin haklarını."¹⁷⁵

De Gaulle'ün kalkanı ne kadar kudretli olursa olsun ülke içindeki siyasi gerilimler nedeniyle eğilip bükülme tehdidi altındaydı. Savaş sonrası Fransa'nın siyasi kurumları henüz nüve hâlindeydi. De Gaulle'ün daha sonraları "Fransa hakkında belli bir fikir" diye anacağı şeyi destekleyecek dayanağı yoktu. Fransa'da uzun zamandır Katolikler ile laikler, monarşistler ve cumhuriyetçiler, sosyalistler ve muhafazakârlar arasında bölünme yaratan şiddetli ayrılıkları gidermek için meşru bir merkezi otorite olması büyük bir önem taşıyordu.

De Gaulle'ün hayali diktatörlük değildi, merkezi otorite halk iradesinin düzenli aralıklarla ifade edilmesiyle sınanabilirdi. İki meclisli bir yasama organının bulunduğu, yargının bağımsız olduğu cumhuriyetçi bir sistemde güçlü bir yürütme organı hayal ediyordu.

Devletin, olması gerektiği gibi Fransız birliğinin, ülkenin yüksek çıkarlarının, ulusal politikada devamlılığın aygıtı olabilmesi için hükümetin meşruiyetini parlamentodan, başka bir deyişle siyasi partilerden değil onların üstünde yer alan, bir bütün olarak ulusun doğrudan görevlendirdiği ve seçme, karar alma, eylemde bulunma yetkisi verdiği bir liderden alması gerektiğini düşünüyorum.¹⁷⁶

Fransız seçmenler 21 Ekim 1945'te yeni bir anayasa hazırlamakla görevli geçici yasama organını, Kurucu Meclis'i seçti. Kurucu Meclis üç hafta sonra neredeyse oy birliğiyle De Gaulle'ün hükümet başkanı olmasını kabul etti; kendisinin hatıralarında alaycı bir dille aktardığına göre bu seçim, onun gelecek vizyonunun an-

laşılmasından ziyade geçmişteki hizmetlerinin onay gördüğünü yansıtıyordu.

Hükümet çalışmaya başlar başlamaz Üçüncü Cumhuriyet'in tarihi ikilemleri su yüzüne çıktı. 21 Kasım'da hükümetin kurulmasıyla birlikte başladı bu süreç çünkü anayasaya göre hükümetin kuruluşunun meclis tarafından onaylanması gerekiyordu. Kurucu Meclis'teki en büyük parti olarak Komünistler, kabinedeki üç önemli koltuğu, dışişleri, savunma ve içişleri bakanlıklarını istiyordu. De Gaulle bu talebi karşılamaya yanaşmadıysa da ekonomi ve çalışma bakanlıkları gibi önemli bakanlıkları Komünistler'e vermek zorundaymış gibi hissediyordu.

De Gaulle yeni anayasayı şekillendirme mücadelesini kaybettiğini birkaç hafta geçmeden fark etti. Sıradan bir siyasi lider böyle bir hayal kırıklığını iktidar sahibi olmanın bedeli sayabilirdi ama De Gaulle hayalini bazılarının pratik bulduğu şeyle değişmeye hazır değildi. Savaş yıllarında izlediği ıstıraplı yol, imkânsızın gerçeğe dönüştürülebileceğini göstermişti; toplumunu ahlaken yenilemeyi başaramazsa çoğu siyasi liderin başarı olarak gördüğü, uğruna mücadele edip ıstırap çektiği şeyden vazgeçecekti.

De Gaulle 19 Kasım'da Kanada Büyükelçisi'ne istifa etmesi hâlinde Kanada'da ikamet edip edemeyeceğini sordu. 1 Ocak 1946'da mecliste savunma bütçesi lehine yaptığı konuşmada "bu yarıküredeki" son konuşmasını yapıyor olabileceğini söyledi.¹⁷⁷ Beş gün sonra tatile çıktı ve 14 Ocak'ta döndüğünde İçişleri Bakanı Jules Moch'a kendinden emin bir tavırla şunları söyledi: "Böyle bir mücadele için biçilmiş kaftan olduğumu sanmıyorum. Tek iddiaları Fransa'nın küçük bir köşesinde kendilerini seçtirmekten ibaret insanların her gün saldırılarına, eleştirilerine ve itirazlarına uğramak istemiyorum."¹⁷⁸

De Gaulle kurtarılmış Paris'e muzaffer dönüşünün üstünden daha on sekiz ay geçmemişken, 20 Ocak'ta, bir pazar günü özel bir kabine toplantısı düzenledi. Toplantıda "dışlayıcı parti rejimi"ni hor gördüğünü ve "geri döndürülemez" istifa kararını özetleyen kısa bir açıklama yaptı. Ama gelecekteki planlarına dair

hiçbir şey söylemedi.¹⁷⁹ Meslektaşlarıyla tokalaştıktan sonra arabasına binip gitti. Beyninden vurulmuşa dönen çalışma arkadaşları, o odaya girerken hiç akıllarına gelmeyen bir işle, çoktan efsaneleşmiş bir kişiliğin halefini seçme işiyle karşı karşıya kalmıştı. Sosyalist Parti'den Félix Gouin'i seçtiler. Gouin beş ay boyunca görev yapacaktı.

De Gaulle'ün istifasının zamanlaması tarihçilerin kafasında soru işaretleri yaratmıştır. İstifanın, Kurucu Meclis anayasa çalışmalarını tamamlayıncaya dek yürürlükte kalacak olan Üçüncü Cumhuriyet'te geçerli usullere ters düştüğü açıktı. Zaten anayasa çalışmaları da De Gaulle'ün istemediği bir yönde ilerliyordu. Ama hükümet başkanı olarak yönettiği kurumlara saldırması siyasal yetersizlik olarak görülebilirdi ya da Bonapartist bir darbeyle davetiye çıkardığı düşünülebilirdi. Paradoksa bakın ki bütün husumet ve kuşkulara rağmen sarsılmaz bir inançla bağlı olduğu hayali gerçekleştirmek istiyorsa –yani cumhuriyetçi hükümete daha geniş bir meşruiyet alanı kazandırmak için iktidarı almak istiyorsa–, ortaya çıkan anayasaya itiraz etmek maksadıyla değil meclisin anayasa çalışmaları tamamlanmadan önce istifa etmesi gerekiyordu.

Bu zamanlama ustasının yanlış hesapladığı şey siyasal liderliğin onun vazgeçilmezliğini anlaması ve tuttuğu yolu düzeltmesi için geçecek süreydi.

ÇÖL

De Gaulle'ün ani istifası, tıpkı beş buçuk yıl önce Londra'ya uçuşu gibi, kanaatleri resmi Fransa makamlarının tuttuğu yönü artık destekleyemeyecek duruma geldiğinde resmi tutumdan ayrılmaya hazır olduğunu gösteriyordu. De Gaulle bunu yapar-

ken kendi ifadesiyle “olaylar onu geri çekmeden önce çekilmeyi” seçmişti.¹⁸⁰ Ama Londra’ya gitmesi onu dünya tarihini etkileyen olayların merkezine yerleştirip ona sürgünde Fransa’yı ayakta tutmak gibi destansı bir görev yüklerken şimdi taşrada yalnızlığa gömülmüştü, kendi ülkesinde sürgündeydi.

İstifa jesti, De Gaulle’ün titizlikle geliştirdiği, her zamanki akışıyla siyasetten uzak duran, iktidar uğruna iktidarla ilgilenmeyen kader adamı imajına uygun düşüyordu. De Gaulle ailesi Paris’e 200 km kadar uzakta Colombey-les-Deux-Églises köyünde bulunan, on dokuzuncu yüzyıl başından kalma bir sayfiye evine, “la Boiserie”ye yerleşti. Alman Şansölyesi Konrad Adenauer sonraki yıllarda burayı “zemin katında dayalı döşeli iki-üç odası bulunan ama bunun dışında çok ilkel, çok basit bir ev” olarak tanımlamıştı.¹⁸¹ Kış burada külrenginde olur, sert geçerdi. Merkezi ısıtma diye bir şey yoktu. De Gaulle bir misafirine “Burası şenlikli bir yer değil. İnsan buraya gülmeye gelmez,” demişti.¹⁸²

De Gaulle kendi kendini sürgün ettiği sırada kaleme aldığı sa-vaş yılları hatıratında bu yalın ortamda nasıl huzur bulduğunu şu sözlerle anlatıyordu:

Champagne’in bu bölgesi sükûnet doludur; engin, yaslı ufuklar, hü-zünlü ormanlar ve çayırılar, geri planda yaşlı dağların oluşturduğu kabartmalar, ruhunu ya da yerini binlerce yıldır hiçbir şeyin değiştiremediği sakin, gösterişsiz köyler. [...] Bütün bunlar benim köyümden görülebiliyor. [...] Bahçedeki bir yükseltinin üstüne çıkıp ormanın bir buruna vuran deniz gibi ekilmiş arazileri çevrelediği o yaban derinliklere bakıyorum. Gecenin manzarayı örtmesini izliyorum. Sonra üstümdeki yıldızlara bakarak dünyevi şeylerin önemsizliğinde demleniyorum.¹⁸³

Bu süre zarfında uzun vadede önemli olan bir tek kamusal çıkış yaptı: 16 Haziran 1946’da Bayeux’de yaptığı konuşmada Fransa’nın siyasi kurumlarıyla ilgili tasavvurunu ortaya koydu. Bundan iki yıl iki gün önce, Müttefik Kuvvetler’in çıkarmasından bir hafta sonra denetim altına alınan mevziler hâlâ sallantıdayken ilk olarak bu Norman şehrini ziyaret etmişti. O zamanlar orada bir temsilci görevlendirmesinin önemini istifasından altı ay sonra

yaptığı bu konuşmada şöyle hatırlatıyordu: “Devlet işte burada, atalarımızın topraklarında yeniden ortaya çıktı.”¹⁸⁴ Gelgelelim Fransa’nın kurumlarını ülkenin tarihi misyonuyla uyumlu hâle getirme görevi henüz tamamlanmamıştı, Dördüncü Cumhuriyet hâline gelecek anayasa o tarihlerde kaleme alınıyordu ve De Gaulle Kurucu Meclis’ten ne çıkarsa çıksın bir geleceği olmayacağından hâlâ emindi.

De Gaulle Fransa’nın hastalığını, kendi karakterinin ayırt edici vasfı olan açıksözlülükle teşhis ediyordu: “İki nesilden daha kısa bir süre zarfında Fransa yedi kere istila edildi ve on üç kez rejim değiştirdi. Kamu hayatımızın birçok kez kesintiye uğraması”, Fransa’nın “antik Galyalılar’a özgü bölünme ve kavgalara yatkın olma özelliğini” yoğunlaştırmıştı ve sonunda “vatandaşların kurumlardan soğuması”yla sonuçlanmıştı.¹⁸⁵ Özgür Fransızlar’ın lideri olarak De Gaulle’ün bizzat yaptığı gibi “partiler üstü”, “sürekliliğin değerlerini” temsil edecek güçlü bir başkanlığa gerek vardı.¹⁸⁶

De Gaulle Montesquieu’nün izinden giderek kesin bir kuvvetler ayrılığını da savunuyordu. Başkanın yasama gücünün insafına bırakılmaması çok önemliydi, aksi hâlde böyle bir durumda “hükümetin çok geçmeden bir delege topluluğundan öteye geçemediği bir iktidar karmaşası” doğardı; ulusal çıkarın hiçbir savunucusu olmazdı ve kabinedeki herhangi bir bakan basit bir “parti temsilcisi”ne indirgenebilirdi.¹⁸⁷ İki meclisli bir yasama gücüyle, seçmenlere alt meclisin çıkardığı yasaları gözden geçirip düzeltmekle ama bir yandan da Ulusal Meclis’e yasa tasarısı önermekle görevli bir üst meclis daha sunmuş olurdu. Fransız anayasası böylece “güçlü bir devletin kanatları altına toplanmış özgür bir ulusun bereketli ihtişamını” ortaya çıkarabilirdi.¹⁸⁸

Bayeux’de yaptığı bu ikinci konuşma, De Gaulle’ün nadiren bahsettiği bir konu olan demokrasi hakkındaki düşüncelerini gözler önüne serdiği için de dikkat çekiciydi. Amerikalı meslektaşlarının aksine De Gaulle demokrasiyi daha ziyade bireysel özgürlüklerin niceliğinden çok kurumsal çerçeveye ilişkilendi-

riyordu. İşte bu nedenle o çığır açan Bayeux konuşmasında diktatörlüğün kusurlarını ve nihayetinde yararsızlığını, abesliğini iğneleyici bir dille analiz ederek demokrasiyi savundu:

Giriştiği işi abartmak diktatörlüğün kaderidir. Yurttaşlar onun sınırlamalarından bıkarırken ve kaybettikleri özgürlüklerini özlerken bedeli ne olursa olsun diktatörlüğün daha geniş çaplı başarılarla bunları telafi etmesi gerekir. Ulus, efendinin, hızı kontrol edilemeyen bir rejimi dayattığı bir makine hâline gelir. Sonunda bir şeyler kontrolden çıkıp gider. O muhteşem eser kan ve talihsizlikle çöker. Toplum kolu kanadı kırık, eskisinden beter bir duruma düşer...¹⁸⁹

Kısacası cumhuriyetçi hükümet kaos ile tiranlık arasındaki en iyi kale duvarıydı. De Gaulle'ün Bayeux konuşması, Dördüncü Cumhuriyet'in nihai anayasa taslağını köstekleyici bir etki yaratmadı pek; Dördüncü Cumhuriyet kendisinden önceki cumhuriyette olduğu gibi parlamentonun üstünlüğü ve yürütmenin zayıflığı özelliklerini korudu. Anayasa Ekim 1946'da yapılan referandumla kabul edildi.

De Gaulle ülkesinin kendisini çabucak hatırlayacağını, geri çağıracağını beklediye de böyle bir çağrı gelmedi. Duygularını gizlemediği bir metanetle, kimi zaman kıyameti haber veren bir ruh hâline bürünerek karamsarlık nöbetlerine karşı mücadele etti. 1947'de mevcut partilerden ayrı duran ulusal bir siyasi hareket kurma girişiminde bulundu. Kısa süren bir coşkunluk döneminin ardından bu hareket sönüp gitti.

Bu arada ülke içinde genel durum istikrar kazanıp iyileşti. Fransa sonu gelmez bir başbakan arayışı içindeydi, evet ama yaşam pınarları yeniden ortaya çıktı. Ekonomi, ABD'nin başı çektiği Avrupa İyileştirme Programı (yani Marshall Planı) sayesinde iyileşmeye başladı ve 1950'lerin başında Fransa'nın iyi eğitilmiş iş gücü, teknik uzmanlığı ve ABD sponsorluğundaki açık ticaret sistemiyle bütünleşmesi, tüm bunlar bir araya gelerek ülkenin tarihi geçecek bir refah seviyesine ulaşmasını sağladı.

Dördüncü Cumhuriyet ülke içindeki zorluklardan ziyade sömürgeleriyle ilgili önceliklerini tesis etmeyi beceremediği için

1958'de çöktü. Bu rejim ekonomik iyileşmenin siyasi getirilerini sömürgelerde patlak veren üç krize, Hindiçin'i elde tutma çabasına, Süveyş müdahalesine ve hepsinden önemlisi Cezayir krizine harcadı.

HİNDİÇİN'DE BAŞARISIZLIK VE ORTADOĞU'DA HAYAL KIRIKLIĞI

Hindiçin savaş sonrasında Dördüncü Cumhuriyet'in Fransa'nın eski jeopolitik nüfuz alanlarındaki hak iddiasını sınayan dört büyük sorundan ilkiydi. 1862 ile 1907 arasında parça parça fet-hedilen bu sömürge, Haziran 1940'ta Fransa'nın işgal edilmesinden sonra Japon işgali altında ve Vichy hükümeti yönetiminde olmuştu. Mart 1945'te Müttefik Kuvvetler istilasından korkan ve Fransız sömürgecilerin bir isyan çıkaracağından kuşkulanan Japonlar bir zamanlar kendileriyle işbirliği yapan buradaki Vichy yönetimini devirerek doğrudan yönetim kurdu.

Japonlar Ağustos 1945'te teslim olduğunda onların bıraktığı boşluğu doldurmak üzere iki kuvvet hazırlanıyordu: savaş sırasında hem Fransızlara hem Japonlarla karşı çıkmış Ho Şi Minh liderliğindeki komünist Viet Minh İsyanı ve Müttefik Kuvvetler'in sömürgeyi geri almaya yönelik –General Leclerc komutasında Fransız keşif birliklerinin yanı sıra Çinli, Britanyalı ve Hint askerlerin katıldığı– askeri seferberliği.

Fransız kuvvetleri 1946 başında Hindiçin'de büyük ölçüde denetimi yeniden ele almış gibi görünüyordu. Ama Fransa'nın üstün gayretleri yalnızca kısa süreli bir sükûnet sağlayabilmişti. Viet Minh 19 Aralık 1946 gecesinde Hanoi'da büyük patlamalara yol açarak uzun ve kanlı yeni bir savaşın başladığını haber verdi.

1954'te Vietnam'da sömürge yönetimi artık sürdürülemez bir hâl almıştı. Laos ve Kamboçya bir yıl önce Fransa'dan bağımsızlıklarını kazanmıştı. Kore Savaşı'ndan çıkan Eisenhower yönetimi, Vietnam'da Fransa'ya askeri destek vermeye sıcak bakmıyordu. General Henri Navarre'ın kuvvetlerini kazanı andıran Dien Bien Phu vadisinde yoğunlaştırarak Viet Minh Generali Võ Nguyên Giáp'ı kandırıp açık bir savaşa çekme stratejisi bozgunla sonuçlanmıştı. Çinlilerin desteklediği Kuzey Vietnam kuvvetleri sekiz haftada Fransızları kıstırmış ve Mayıs başında teslim olmalarını sağlamıştı.

Bu felaketin ardından De Gaulle'ün daha sonradan saygısını ifade edeceği tek Dördüncü Cumhuriyet başbakanı Pierre Mendès-France, Cenevre'de Vietnam'ın geleceği hakkında yapılan müzakereleri hızla sonuçlandırmaya çalıştı. Müzakerelerden çıkan sonuca göre Fransa sömürge topraklarından çekilecek ve bölge 17. enlem boyunca komünist kuzey ile komünizm karşıtı güney arasında bölünecekti.

Bu ağır gelişmeler yaşanırken görev başında olmamasına rağmen De Gaulle buradan çıkardığı dersi hiç unutmadı. Mayıs 1961'de Başkan Kennedy ile yaptığı görüşmede genç Amerikan Başkanı'nı bölgeye müdahale etmemesi konusunda uyardı. Resmi bir memorandumda kayıtlı ifadelerle göre:

Başkan De Gaulle Fransa'nın Hindişin'de yaptığı savaşı hatırlattı. ABD tarafından başlatılsa bile yeni bir savaşın hiçbir yere varmayacağı yönündeki hissini dile getirdi. ABD güvenliği ya da onuru nedeniyle müdahalede bulunmak zorunda olduğunu hissederse Fransızlar böyle bir müdahaleye karşı çıkmayacak ama katılmayacak da; elbette ki bunun tek istisnası dünya çapında bir savaşa yol açması ki bu durumda Fransa her zaman ABD'nin yanında yer alacak.¹⁹⁰

Fransa'nın savaş sonrasında yaşadığı ikinci şoksa Batı'nın Ortadoğu'daki konumunu yeniden tesis etmeye yönelik ortak bir Fransa-Britanya harekâtı çerçevesinde kendi ulusal hedeflerinin peşinden koşan İsrail'le birlikte 1956'da Süveyş Kanalı bölgesinin istila edilmesinden kaynaklandı.

Cemal Abdülnâsır Mısır'da iki yıl önce monarşiyi geri getiren General Muhammed Necib'i devirerek 1954'te yönetimi ele geçirmişti. Nâsır giderek Sovyetler'in ekonomik desteğine yönelen ve Sovyet silahlarıyla silahlanan milliyetçi bir rejim meydana getirdi. Temmuz 1956'da Fransa ve Britanya mülkiyetindeki Süveyş Kanalı'nı millileştirdi. Britanya bu yüzden bölgedeki üstünlüğünün sona ermesi tehlikesiyle, Fransa ise cesaret bulan Nâsır'ın Kuzey Afrika'daki Fransız topraklarında, özellikle de Cezayir'de isyancı milliyetçilere verdiği desteği iki katına çıkarması ihtimaliyle karşı karşıya kaldı.

İsrail kuvvetlerinin Ekim 1956'da Sina Yarımadası'nı istila etmesinin ardından Britanya ve Fransa kuvvetleri gizlice koordine ettikleri bir harekâtla kanalı ele geçirmeye kalktı. Soğuk Savaş'ı kalkınmakta olan dünyanın bağlılığını kazanmaya yönelik ideolojik bir çekişme olarak gören Eisenhower yönetimi, Sovyetler Birliği'nin bu harekâtı fırsat bilip Ortadoğu'yu kendi sistemine dâhil edeceği korkusuyla çakılıp kaldı. İşte bu nedenle İsrail'in ilk saldırısından yirmi dört saat sonra ABD, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne İsrail silahlı kuvvetlerinin "tesis edilmiş ateşkes hatlarının derhal gerisine çekilmesi"ni isteyen bir karar tasarısı sundu. Britanya ve Fransa bu tasarıyı veto edince Eisenhower meseleyi Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na taşıdı. Genel Kurul 2 Kasım'da 64'e karşı 5 gibi ezici bir oy çokluğuyla çatışmalara son verilmesini talep etti. 3-4 Kasım'da geceleyin düzenlenen bir oturumda daha da güçlü bir karar alındı ve Birleşmiş Milletler'in Kanal'da barış hâlini koruyacak bir kuvvet bulundurması görüşülmeye başlandı. 6 Kasım'da sterline rağbet telaşlandırıcı boyutlara ulaştı. Amerika daha önceki uygulamalarının tersine bu kez kenarda durdu, müdahale edip piyasayı sakinleştirmeye yanaşmadı.¹⁹¹ Bu tedbirler Britanya ve Fransa'yı harekâta son vermeye ikna etti.

Washington'ın Süveyş'teki Britanya-Fransa harekâtına karşı çıkması, hükümetler arası bir uluslararası askeri ittifak olarak NATO'nun ve Amerika'nın müttefiklerine bağlılığının sınırlarını gözler önüne serdi. Londra ve Paris başlarına gelen bu talihsiz-

likten birbirine ters düşen dersler çıkardı. Tarihi rolünün gerilemesiyle sarsılan ve Washington'la yaşadığı bu görüş ayrılığının yola getirdiği Britanya Amerika'yla özel ilişkisini yeniden kurmaya can atıyordu. ABD'nin karar oluşturma süreçlerinde etkisini güçlendirmeye karşılık tarihi politikalarının bazı unsurlarını değiştirmeye yönelecekti. Fransa ise tam tersine, Amerika'nın tercihleri üstünde bu tür bir etkide bulunma ihtimali çok daha az olduğundan hayal kırıklığına ve hüsrana uğradı; Atlantik İttifakı içindeki genel algıda tam ifadesini De Gaulle'ün dönüşü sonrasında bulacak bir çatlak oluşturdu.

Ne var ki De Gaulle'ün dönüşü öncesinde Dördüncü Cumhuriyet'in kronik istikrarsızlıkları Fransa sömürge yönetiminin Afrika'da yaşadığı krizle birleşti.

CEZAYİR VE DE GAULLE'ÜN DÖNÜŞÜ

Fransa'nın 1830'da fethettiği Cezayir denizaşırı Fransız toprakları arasında özel bir statüye sahipti. İlhakı izleyen yıllarda Fransız ve Güney Avrupalı sömürge yerleşimcileri dalga dalga gelerek Cezayir sahillerine yerleşti. 1950'lere gelindiğinde yaklaşık bir milyon yerleşimci vardı, çoğu Fransız'dı ve *pieds-noirs* diye biliniyordu.

Daha önce gördüğümüz gibi Kuzey Afrika sahilleri Müttefik Kuvvetler'in İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği askeri stratejide kritik bir rol oynamıştı, özellikle de Cezayir De Gaulle'ün iktidarı elde etmeye yönelik kişisel stratejisini güçlendirmişti. Tunus, Fas ya da Sahra altı Fransız sömürgelerinin tersine Cezayir sahili zaman içinde Metropolitan Fransa'nın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş, anayasal olarak Korsika'ya benzer bir statüye sahip olmuştu. Burası Fransız anayurdunun bir parçası olarak görülüyordu. O kadar ki Başbakan Mendès-France 1954 gibi geç bir ta-

rihte Fransız silah fabrikalarını Cezayir'e, Sovyetler'in menziline dışına taşımayı planlamıştı.

Cezayir'in bir sığınak olduğu düşüncesi o yıl son bulacaktı. O yılın Kasım ayında ülke "İslâmi ilkeler çerçevesinde egemen, demokratik ve sosyal" bağımsız bir devlet çağrısında bulunan Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin düzenlediği gerilla saldırıları dalga-sıyla sarsıldı.¹⁹² Mendès-France bu meydan okumaya şöyle karşılık verdi: "Hiçbir Fransız hükümeti Cezayir'in Fransa olduğu ilkesinden geri adım atmayacaktır."¹⁹³ Başka isimlerin yanı sıra Fransa'nın Cezayir valisi Jacques Soustelle, ekonomik kalkınma girişimlerinin henüz yeni yeni doğmakta olan isyanı bastırabileceğine inansa da sonraki aylarda tutuklamalar yoğunlaştı.

CIA'in ilk tahmini bir yıl içinde "Cezayir'de bir çözüm üretilceği" yönündeydi.¹⁹⁴ Analistler birkaç ay sonra görüşlerini değiştirdi ve Fransa'nın Dien Bien Phu'da aşağılanması ve -hiç tanımlanmayan- "gerçeklerle yüzleşmeye" yanaşmamasının Cezayir'deki çatışmayı beslediğini savundu. Sol eğilimli Fransız hükümetleri bile kendilerini askeri bir tırmanış döngüsünde buldu. İleride Sosyalist Parti'nin bayraktarı ve Fransa Cumhurbaşkanı olarak görev yapacak olan, o dönem Mendès-France hükümetinde İçişleri Bakanı olarak görevli François Mitterand başbakanın "Cezayir Fransa'dır," sözünü tekrarlarlarken soldaki birçok kişi adına konuşuyordu. Ama şimdi Mitterand "Tek müzakere savaştır,"¹⁹⁵ diye de ekliyordu.

İlk başta Fransa'nın gücünün yansıtacağı bir mevzi olarak alınan bu yer ülkeyi için için kemiren bir kansere dönüşmüştü. Paris'teki Fransa hükümetinin kendilerini koruyamamasına öfkelenen *Pieds-noirs*, seçilmiş otoriteye başkaldıran gruplar kurdu. Fransız ordusu siyasetçi sınıfına içerlemeye başladı, askerler bu açmazdan siyasetçilerin kararsızlığını sorumlu tutuyordu. Hükümet üstüne hükümet devrildikçe (Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin saldırılara başladığı 1954 ile De Gaulle'ün Haziran 1958'de dönüşü arasında altı hükümet çökmüştü) Fransız kamuoyu çözülememiş gibi görünen bu kriz karşısında giderek çileden çıkıyordu. Fransız toplumunun kilit unsurlarının devlet otoritesine

isyan etmesiyle birlikte Arap milliyetçilerin Fransız sömürgeciliğine isyanı olarak başlayan şey yayılıp Fransa'da bir içsavaşa dönüşme tehlikesi yarattı.

Cezayir, Fransız İmparatorluğu'nun küçülmesi hikâyesinin son perdesi, De Gaulle'ün Fransa'yı ikinci kez kurtarmak için dönmesi efsanesinin ise ilk perdesiydi. De Gaulle ülkenin elinin kolunun giderek bağlandığını Colombey'den izliyordu. Önce, kendisinin vazgeçilmez olduğunun çabucak kabul edileceğini umdu. Ama hiçbir parti lideri, anayasanın De Gaulle'ün geri dönüş koşulları olarak açıkladığı listeye uygun şekilde gözden geçirilmesini teşvik etme sorumluluğunu üstlenmedi, zaten böyle bir hamleyi de pek desteklemiyorlardı.

Mayıs 1958'de Fransa'daki durum De Gaulle'ün tahmin ettiği kritik aşamaya ulaşmıştı. Paramilis komutanı General Massu da dâhil bir grup general darbeyi andıran bir taleple Fransız Cumhurbaşkanı Renè Coty'den De Gaulle'ün ulusal güvenlik hükümetinin başkanı olarak atanmasını istedi. Ulusal Meclis de tam o sırada güçlü bir başbakan arayışı içindeydi. Hristiyan Demokrat Parti üyesi Pierre Pflimlin'de karar kılındı, başta tereddüt edilen Pflimlin'in sonradan istikrarlı çoğunluk oluşturamayacağı görüldü. Cezayir kaynamaya devam ediyordu.

De Gaulle taraf tutmaya yanaşmadan birbirine rakip hizipler arasında ustaca manevralar yaptı. Hiçbir parti göreve hazır olduğunu açıklamadı, ta ki birbirleriyle uyuşmayan hedefleri yüzünden ülke çıkmaza girene dek. Meclis askeri darbeden giderek daha fazla korkuyor ve darbeyi önlemesi için De Gaulle'e bakıyordu. Ordu onun dönüş fikrini makul buluyordu çünkü bu eski asker güçlü bir devleti savunuyordu, ordunun yorumuna göre Cezayirli isyancıları bastırmanın çözümü güçlü devletti. Paris'e paraşütle inileceği korkusunu güçlendiren bir gelişmeyle Cezayir birliklerinin subayları Korsika'yı kan dökmeden aldı ve bu da Pflimlin'in istifa etmesine yol açtı.

De Gaulle'ü destekleyenlerin hepsi de onu bir ölçüde yanlış anlamıştı. De Gaulle ordunun baskısını araç olarak kullanıyordu

fakat amacı iktidarı namnlularla ele geçirmek değildi. Amacı aslında yeni bir Bonapartizm değil orduyu kışlaya geri gönderecek kadar güçlü bir hukuk devleti kurmaktır. Aynı gerekçeyle, hukuki bir çerçevede göreve çağırılma ve mevcut siyasi sisteme hizmet etmek değil onu ortadan kaldırma çabasıydı.

Belirli bir talepte bulunmadı, bilakis ustalık gerektiren muğlak tavrını korudu. Her kesimin sorularına cevap verdi ve esnekliğini kısıtlamaksızın her birine en beter korkularını ortadan kaldıracak nihai çözüm gibi göründü. Rakip kuvvetlerin her birini ricacı konumuna düşüren bu eski asker hiçbir noktada ricacı olmadı, her zaman güçlü bir noktadan müzakereler yürüttü.

De Gaulle'ün gayet iyi anladığı üzere 1958 baharındaki siyasi hava tarihin Fransa'ya verdiği inandığı görevi gerçekleştirmesi için son fırsat denilebilecek şeyi çıkarmıştı ortaya. Gelgelelim De Gaulle bunu Çinlilerin Wei-Ch'i ya da Go oyunu gibi oynayacak bilgelige sahipti; tarafların 180 parçaya sahip olduğu bu oyun boş bir tahtada başlar ve sabırla, gelişen taktik durum diğerlerinden çok daha derinlemesine kavranarak başarıya ulaşılır.

De Gaulle nihai programını paylaşıyor bütün hizipleri yabancılaştırma ya da onları aceleci eylemlere itme riski yaratırdı. O ise her grubu onun adaylığını ileri sürmenin, rakipleri püskürtmenin en iyi yolu olduğuna ikna etti. Sonunda 29 Mayıs 1958'de Cumhurbaşkanı Coty, Cumhurbaşkanlığı Sekreterliği yoluyla ilettiği davetle De Gaulle'ü Dördüncü Cumhuriyet'in son başbakanı olmaya çağırdı.

De Gaulle bu süre zarfında bir tek basın toplantısı düzenledi. 19 Mayıs'ta -krizin sonlarına doğru- yaptığı bu açıklamada kendisini "hiç kimseye ait olmayan ve herkese ait biri" diye tanımladı ve ancak Ulusal Meclis'in istisnai bir hamlede bulunup yeni bir anayasa yapma amacıyla kendisini göreve çağırması hâlinde iktidara döneceğini söyledi.¹⁹⁶ Bütün kaygılar için söyleyecek bir sözü vardı. Orduya, "Normalde askerin rolü devletin hizmetkârı olmaktır," dedi, tabii ortada bir devlet olması koşuluyla. Kendisinin demokrasiye karşı bir tehdit oluşturabileceğinden kaygıla-

nanlara 1944'te Fransa'da demokratik kurumları yeniden tesis ettiğini hatırlattı. "67 yaşına gelmişim, niçin diktatörlük kariyerine başlayayım ki?" dedi.¹⁹⁷ Basın toplantısını şu sözlerle tamamladı: "Söylemem gerekenleri söyledim. Şimdi köyüme döneceğim ve ülkemin emrine amade olacağım."¹⁹⁸

Yürütölmekte olan çok sayıda istişare 1 Haziran'da sona erdiğinde De Gaulle Ocak 1946'daki istifasından bu yana ilk kez Ulusal Meclis'in karşısına çıktı. Meclis'in feshedilmesini öngören ve referanduma sunulmak üzere yeni bir anayasa taslağı hazırlanması için kendisine altı aylığına tam yetki veren kararnameyi duygusuz bir ses tonuyla okudu. Tartışma sadece altı saat sürdü. Sonunda De Gaulle 224'e karşı 329 oyla başbakan olarak görevlendirildi, anayasal cumhurbaşkanı olması için geçici bir sıçrama tahtasıydı bu görev.

De Gaulle Fransa'nın liderliğini hayatında iki kez üstlendi: 1940'ta ilk kez üstlendiğinde ülkesini ulusal bir felaketten kurtarmaya çalıştı, 1958'de ikinci kez üstlendiğindeki maksadı içsavaştan kaçınmaktı. İlk seferinde adı sanı bilinmeyen bir tuğgeneralken dört yıl boyunca kurduğu hayali Paris'in kurtuluşuyla son noktasına taşımıştı. İkinci seferde anayasal hükümeti kendisinden kurtarmak ve Fransız halkını dünyada emperyalizm sonrası ama yine de dinamik ve bağımsız bir rol oynamaya yöneltmek üzere, ülke içinde kendini sürgün ettiği yerden zaten efsaneleşmiş bir kişilik olduğu için çağrılmıştı. Bu büyük görevin dört aşamadan oluştuğunu düşünüyordu: otorite sahibi bir hükümet yaratmak için Fransa'nın anayasal yapısını yeniden tesis etmek, siyasi yapıda yaralar açan sömürgeci maceraları bitirip ortadan kaldırmak, ülkenin hem savunma hem diplomasi açısından uluslararası arenadaki vazgeçilmezliğini açıkça ortaya koyan bir Fransız askeri ve siyasi stratejisi çizilmesi, son olarak bu stratejik konseptin müttefiklere, özellikle de gönülsüz Amerika'ya karşı savunulması.

BEŞİNCİ CUMHURİYET

De Gaulle Dördüncü Cumhuriyet'in devrilmesine giden süreci üç etkene bağlıyordu. "Cumhuriyet'i korurken ülkeyi kurtarmak için" ilkin "itibarını kaybetmiş siyasi sistemin değiştirilmesi", sonra ordunun "vakit kaybetmeden itaat yoluna yeniden sokulması", son olarak gerekli değişiklikleri yapabilecek tek kişi olarak kendini öncü bir role yerleştirmesi elzemdi.¹⁹⁹

Göreve gelen De Gaulle'ün kasten uyguladığı taktiksel muğlaklığı miras aldığı devrimci kargaşayı aşmak için stratejik bir tasarıma dönüştürmesi gerekiyordu. Ülke içindeki solcu eleştirel kesimler Fransa'nın Cezayir'den radikal kopuşunu basit ve belirsizliğe mahal vermeyen bir iş olarak görüyordu; aslında bir yüzyılı aşkın süredir devam eden Fransız idaresi ve yerleşim süreci, bunun yanı sıra 1954'ten beri devam eden savaş televizyon kanalı değiştirmişçesine çabuk değiştirilemezdi. Ordunun Cezayir'i Fransa hâkimiyetinde tutma kararlılığı De Gaulle'ü göreve getirmişti, De Gaulle de şimdi ordunun bir ulusal politika aracı olarak oynadığı role dönmesinin tek bir önemli kararla mümkün olmadığı kanaatine uygun bir tavır sergiliyordu. Ordunun asıl rolüne dönüşü, sivil düzendeki etkisini yavaş yavaş azaltarak askeri hâkimiyet ihtimalini ortadan kaldıracak bir süreç gerektiriyordu.

Kararnamelerle yöneten De Gaulle'e yeni bir anayasa geliştirilmesi için altı ay verildi. De Gaulle'ün 1946'da Bayeux'de yaptığı konuşmada ortaya koyduğu ilkeler doğrultusunda, yeni anayasa Üçüncü ve Dördüncü cumhuriyetlerdeki parlamento üstünlüğünü ve ona eşlik eden hizipleşme eğiliminin yerine büyük ölçüde başkanlık sistemini geçirdi. Beşinci Cumhuriyet'te savunma ve dış politikanın denetlenmesi, seçmenlerin dolaylı oylarıyla (1962'de doğrudan oylama usulüne geçildi) yedi yıllıkına seçilen cumhurbaşkanının sorumluluğunda olacaktı. Cumhurbaşkanı hükümetin işleyişini denetlemek için halkın oylarıyla seçilen Ulusal Meclis'te çoğunluğu temsil eden bir başbakan atayacaktı. Cumhurbaşkanı, yürütme ve yasama kolları arasında olası bir

çıkmaı önlemek için meclisi feshetme ve genel milletvekili seçimi çağrısında bulunma yetkisine de sahip olacaktı.

Son derece önemli ulusal meselelerde cumhurbaşkanı referanduma başvurabilirdi. De Gaulle'ün, hatta haleflerinin bile zevkle uyguladığı bir yöntemdi bu. Ekim 1962'de De Gaulle cumhurbaşkanının doğrudan seçilmesini öngören referandum kampanyasının başını çekti. Fransa'yı Cezayir'den çıkarırken ülkenin çoğunluğunun onun programını desteklediğini göstermek üzere iki referandum düzenledi.

De Gaulle Cezayir'deki nihai hedefini cumhurbaşkanlığının başlangıcında muhtemelen kesin olarak kestirememiştir ama Fransa'nın uluslararası arenadaki ve ülke içindeki misyonunu gerçekleştirmesini önleyen savaşı bitirmeye kararlıydı. Göreve dönerken her biri istenen bu iki sonuca uygun, hepsi de belli bir sonuca bağlılığını ilan etmeksizin onun bu mevkiyi edinmesini sağlayan birkaç stratejiyi aynı anda uygulamıştı.

De Gaulle ustalıklı muğlaklığını devlet başkanı olmasından kısa bir süre sonra, Haziran 1958'de Cezayir'e yaptığı ziyarette tam anlamıyla ortaya koydu. Onu kurtarıcıları olarak gören, coşkuyla kendinden geçmiş bir *pieds-noirs* kalabalığına, "Je vous ai compris" ("Sizi anladım,") diye seslendi. Bu cümle, Fransız hâkimiyetindeki Cezayir'e bağlılıklarıyla onu göreve getirenlerin inancını güçlendirirken De Gaulle'ün tercihlerini hiçbir şekilde sınırlamıyordu. Hatta sözcük seçimi belki de hayatını kurtarmıştı: Konuşmasını yaptığı sırada yakındaki bir binada bulunan suikastçı onun bu sözleri üstüne yivli tüfeğini bırakmıştı.²⁰⁰

De Gaulle ilk adım olarak komuta kademelerinin başındaki General Maurice Challe'a kırsal kesimdeki isyancıların temizlenmesi için topyekûn bir saldırı başlatılmasını emretti. Bunun amacı diğer iki seçeneği olanca açıklığıyla görebilmektir: Cezayir ya askeri zaferle Fransa'yla bütünleştirilecekti, bu başarılmazsa da ordunun savı siyasi çözüm karşısında gözden düşmüş olacaktı.

De Gaulle silahlı kuvvetleri harekete geçirmenin yanısıra bir yandan da ülkede kapsamlı bir reform başlattı. Ekim 1958'de

açıklanan ve Cezayir'in doğusunda bu açıklamanın yapıldığı şehrin adıyla anılan Konstantin Planı, ülkenin sanayileşmesi ve modernleşmesine yönelik, iddialı bir insani ve ekonomik kalkınma çabasının başlangıcı oldu. De Gaulle böylece hem solcuları hem de Cezayirli Fransızları bertaraf etti.²⁰¹

De Gaulle bu stratejik yoldan ilerlerken referandum usulünden yararlandı, bu kez zekice bir hamleyle yeni anayasanın onaylanmasını Fransa'nın sömürge toprakları için öngörülen yeni düzenlemeyle birleştirdi. Hem Metropolitan Fransa hem sömürgeler genel oy hakkından yararlanarak yeni anayasal çerçeveyi oylamaya davet edildi. De Gaulle bir "Fransız Topluluğu" kavramı ortaya atarak Fransa'nın Afrika sömürgelerindeki iki lider arasında devam eden sıkıntılı anayasal tartışmayı aşmayı başardı. Daha sonra Senegal Başkanı olacak Léopold Sédar Senghor, Afrikalıların Fransa'nın tam yurttaşı olacağı ve sömürgelerin iki bölgesel grupta birleştirileceği bir federal çözümü savunuyordu; Fransa'nın eski sağlık bakanı ve sonradan Fildişi Sahili'nin devlet başkanı olacak Félix Houphouët-Boigny ise daha esnek bir konfederasyonu tercih ediyordu.

Her sömürge bir tercih yapmak zorundaydı: Ya anayasayı onaylayıp Fransız Topluluğu'na dâhil olacaklardı ya da derhal bağımsızlıklarını kazanacaklardı. Sekou Touré yönetimindeki Gine dışında hepsi Fransız Topluluğu'nda kalmayı tercih etti. Bu topluluk güvenlik işlevlerinin ortaklaşa yürütüldüğü muğlak bir kurumdu. Ama Afrika'da siyasal bağımsızlık rüzgârları esiyordu ve Fransız Topluluğu düzenlemesi iki yıla kalmadan gevşedi. 1960'ta, "Afrika Yılı"nda on dört Frankofon devlet bağımsızlık kazandı ve böylece ulusal kurtuluş savaşlarından büyük ölçüde kaçınılmış oldu. İki istisna vardı: Biri milliyetçi isyancılarla Fransız ordusu arasındaki kanlı çekişmenin dokuz yıldır devam ettiği Kamerun, diğeriye ya askeri ya da diplomatik çözüme uygun bir ara statüyü koruyan Cezayir'di.

De Gaulle Afrikalıların Fransız Topluluğu'na destek vermesini güvenceye almak için Ağustos 1958'de tüm kıtayı kapsayan beş günlük bir kampanya düzenledi. Kampanya sırasında Fransa'nın

yeni misyonundan olağanüstü bir coşkuyla bahsetti. Madagascar'ın başkentinde yakındaki antik sarayı işaret ederek "Yarın bir kez daha devlet olacaksınız, tıpkı krallarınızın sarayda yaşadığı günlerde olduğu gibi!" dedi.²⁰² *Mémoires d'espoir*'da, Fransa Kongosu'nun başkenti Brazzaville'de nasıl karşılandığını şöyle anlatıyordu: "Şehir merkezinin bayraklarla süslü caddelerinde olsun, Bas-Congo ve Potopoto'nun cıvıl cıvıl banliyölerinde olsun, kalabalıklar referandum coşkusuyla hezeyan içindeydi."²⁰³

Mayıs 1969'da Başkan Richard Nixon'a yazdığım bir memorandumda De Gaulle'ün olağanüstü anayasal referandumunun önemini şöyle anlatmıştım:

Burada Afrika milliyetçilerine yakınlık göstermekten ya da sömürge karşıtı dalgadan yana eğilmekten fazlası var. De Gaulle'ün Afrika politikası, onun görkem (*grandeur*) anlayışının yanısıra minnet anlayışını da yansıtıyor. Hatıralarında Fransa'yı medenileştirme misyonunu kafasına taktığı açıkça görülüyor. De Gaulle sömürgelerin bağımsızlığını Fransız nüfuzu ve kültürünü hâlâ başat durumda bırakan siyasal, ekonomik ve kişisel bağlarla sınırladı. Buna karşılık Fransızca konuşan Afrikalılar De Gaulle'ün bu özel himaye tarzına güvenir oldu. Sonuçta De Gaulle Fransa'yı Afrika'da büyük bir güç hâline getirdi.²⁰⁴

CEZAYİR ÇATIŞMASININ SON BULMASI

De Gaulle hukuki çerçeveyi tamamladıktan sonra Cezayir politikasını nihayete erdirmeye yöneldi. Fransa'nın başına gelecekleri açıkça görenlerden biri Mao Zedong'du. Mao, Ulusal Kurtuluş Cephesi lideri Ferhat Abbas'a Fransa'nın çatışmayı askeri açıdan mevcut seviyede sürdüremeyeceğini söylemişti: "Göreceksin, birçok zorlukla karşılaşacaklar. Fransa'nın 800.000 askere bakması ve günde üç milyar frank harcaması gerekiyor. Bu uzunca bir süre böyle devam ederse çökerler."²⁰⁵

De Gaulle aynı sonuca tam olarak ne zaman vardığına ilişkin bir kayıt bırakmamıştır. Söz konusu De Gaulle olunca bu pek de olağanüstü bir durum değil; çünkü nihai hedeflerini çarpıcı bir tarzda açıklamış, genelde bunları o sonuca nasıl vardığını gizleyen bir havayla sunmuştur.

De Gaulle'ün tutumunun bu yönünü aydınlatan birkaç vaka vardır, bunlardan birini bana o zamanlar Fransa Hava Kuvvetleri'nin başındaki Paul Stehlin anlatmıştı. Fransa'nın ulusal stratejisinin tartışıldığı bir toplantıda De Gaulle katılımcılara izlediği NATO politikasıyla ilgili görüşlerini sormuş. Sesini çıkarmayan Stehlin, kısa süre sonra De Gaulle'ün ofisine çağırılmış. "Sessizliğin bir görüş ayrılığı ifadesi mi?" diye sormuş De Gaulle ona. Stehlin bunun üzerine onun görüşlerine katılmamasının gerekçelerini sıralamış. De Gaulle bu sefer ona bilmece gibi bir yanıt vermiş: "Benim de kendi yolumu izleyerek aynı yöne gitmediğimi nereden biliyorsun?"²⁰⁶

De Gaulle'ün karar alırken kullandığı soğuk üslubun ikinci bir örneği Aralık 1958'de yurtiçi mali reform programı görüşmelerinde görüldü. Jacques Rueff adında üst düzey bir memur ve ekonomistin önerdiği plan büyük tartışmalara yol açtı. De Gaulle bu planı değerlendirirken finans danışmanı Roger Goetze'yi ofisine çağırdı ve ona, politika belirleyicinin, en iyi düşünülmüş teklifin sonuçlarını değerlendirirken bile üçte bir oranında kuşkuyla yaklaşmasının akıllıca olacağı yönündeki gözlemini ilettili. "Sen uzmansın," dedi. "Yarın sabah bana bu planın üçte iki başarı şansı olup olmadığını söylersin. Varsa, uygularım."²⁰⁷ Ertesi sabah Goetze, Rueff'in planına güvendiğini ilettili; De Gaulle de planı kabul etti. Kararnameyle kabul edilen ve Fransız halkına radyodan sunulan bu plan De Gaulle'ün resmen 8 Ocak 1959'da başlayan başkanlık döneminin ekonomik temelini oluştuyordu.

De Gaulle 16 Eylül 1959'da durup dururken televizyonda yaptığı bir açıklamada Fransa'nın Cezayir'le ilgili seçeneklerine ışık tuttu. Üç seçenek açıkladı ve bu açıklama sırasında hiçbir seçeneği kendisinin kesin tercihi olarak sunmadı. Bu tercihlerin her biri

kendi kaderini tayin unsurundan ileri geliyordu. De Gaulle'ün biyografisini kaleme alan Julian Jackson şöyle yazmıştır:

*Birinci seçenek bağımsızlık ya da De Gaulle'ün deyişiyle "ayrılma"ydı... İkinci seçenek *Algerie française* (Fransız Cezayir) savunucularının "entegrasyon" dediği, De Gaulle'ünse yeni bir sözcük olan "Frenkleştirme" diye ifade ettiği şeydi... Üçüncü seçenek "Cezayir'in Cezayirliler tarafından yönetilmesi, Fransa tarafından desteklenmesi ve onunla yakın bir birlik içinde olması", Cezayir içinde farklı toplulukların bir arada huzur içinde yaşayacağı federal bir sistem kurulmasıydı.²⁰⁸*

De Gaulle "ortaklık" dediği üçüncü seçeneği benimsiyordu ama özel sohbetlerinde birinci seçenekten, Cezayir'in Fransa'dan hep-ten ayrılmasından kaçınmak için çok geç kalınmış olabileceğini dile getiriyordu.²⁰⁹ Birinci ve üçüncü seçenekler ülkede nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslümanlara önemli ölçüde kendi kaderini tayin hakkı tanırken ikinci seçenek Fransızlar ve Cezayirlilerin yavaş yavaş tek bir halk olarak kaynaşmasını öngörüyordu.

Bundan dört ay sonra, Ocak 1960'ta askeri durumda hâlâ ciddi bir iyileşme gözlenmiyorken De Gaulle'ün sunduğu seçeneklerden rahatsız olan *pied-noir* eylemciler Cezayir'de barikatlar kurmaya başladı. Bu haber ilk verildiğinde ben Paris'teydim. O günün sabahını *Nuclear Weapons and Foreign Policy* [Nükleer Silahlar ve Dış Politika] başlıklı kitabımı tartışmak üzere beni davet eden bir grup Fransız subayla geçirmiştim. Gayet anlaşılır bir durumdu: Barikatların yarattığı etki nükleer strateji hakkındaki kaygıları geride bırakmıştı. Muhataplarımdan birkaçı (büyük bölümü albay ya da tuğgeneral) askerlerin *pied-noir* isyancılarına duyduğu yakınlıktan Cumhurbaşkanı De Gaulle'ü sorumlu tutuyor, onun ne zaman sahneye çıksa Fransa'yı böldüğünü, bu nedenle görevden alınması gerektiğini savunuyordu.

Aynı gün büyük Fransız siyaset felsefecisi Raymond Aron'la öğle yemeği yedim. Nehrin sol yakasındaki kafelerden birinde otururken barikatlardan ötürü çok huzursuz olduğunu söyledi yüksek sesle: "Fransız olmaktan utanmaya başlıyorum. İspanyollar gibi davranıyoruz, daimi devrim hâlindeyiz." Bu sözler üzerine yakındaki bir masada oturan biri kalkıp yanımıza geldi,

kendisini yedek subay olarak tanıttı ve Fransız ordusu adına özür dilenmesini talep etti.

29 Ocak'ta Fransa'daki birçok kişi –ve benim oradaki tanıdıklarımın hepsi– bir askeri darbe beklentisi içindeydi, hatta Paris'e bir paraşüt birliğiyle baskın yapılabileceği söylentileri dolaşıyordu. De Gaulle o akşam savaş zamanında giydiği üniformayla televizyona çıktı. Cezayir'deki durumu yalın ve kesin bir dille izah ettikten sonra Fransız ordusuna hitap ederek barikatların kayıtsız şartsız yıkılmasını emretti: "Bütün Fransız askerleri bana biat etmek zorundadır. Hiçbir asker, bir an bile olsa, hiçbir şey yapmayarak da olsa isyana bulaşmamalıdır. Nihayetinde kamu düzeni yeniden tesis edilmelidir."²¹⁰ Ertesi gün barikatlar yıkıldı. Bu olağanüstü karizmatik bir liderlik gösterisiydi.

De Gaulle'ün tarihi vazifesi olarak gördüğü kopuşa karşı Cezayirli yerleşimcilerin son isyanı, ordunun vaktinden önce giriştiği ve suya düşen darbe girişimiyle Nisan 1961'de geldi. De Gaulle yine televizyona çıkarak Cezayir'deki bu hain eylemi kınadı. "Şimdi devlet tanınmadı, ulusa karşı gelindi, gücümüz aşağılandı, uluslararası saygınlığımız alçaltıldı, Afrika'daki rolümüz ve yerimiz tehlikeye atıldı. Peki, kim tarafından? Heyhat! Heyhat! Görevleri, şerefleri ve varlık nedenleri hizmet ve itaat etmek olanlar tarafından."²¹¹

Darbe başarısız olmuştu ama ikilikler sürüyordu. 22 Ağustos 1962'de De Gaulle ile eşi Yvonne, Paris'in Petit-Clamart banliyösünde makineli tüfek taşıyan OAS [Organisation Armée Secrète (Silahlı Gizli Örgüt)] suikastçıları tarafından hedef alındı ve canlarını zor kurtardılar. (26 Ağustos 1944'te Notre-Dame Katedrali'ndeki ayin sırasında açılan keskin nişancı ateşi karşısında yaptığı gibi De Gaulle yine eğilmeye tenezzül etmedi.) Başkaları o kadar şanslı değildi, iki yıl içinde yaklaşık 2000 Fransız yurttaş OAS'ın bombalı terör eylemlerinde ve suikastlarında can verdi.*

Ağustos 1961'de –cumhurbaşkanı olduktan üç yıl sonra– De Gaulle Fransız halkını kaçınılmaz sonuca hazırlamaya başladı.

* Frederick Forsyth'in 1971'de yayımlanmış *The Day of the Jackal* (Çakalın Günü) başlıklı romanında dramatize edildiği gibi.

Avrupa'nın savunması için ihtiyaç olduğu gerekçesiyle Cezayir'deki askerleri çekmeye başladı. Cezayir'deki Fransız yerleşimcilere göre bir Fransa eyaletinin güvenliğinin hukuken Avrupa savunmasına tabi kılınması, kendi imajlarına aldıkları bu darbe, Fransa'nın önceliklerinde devrimci bir değişiklik olduğunu simgeliyordu. Fransız halkı sömürge savaşlarından bıkip usanmış olabilirdi ama sömürge yerleşimcileri ve ordudakilerin çoğu fedakârlıkları yüklenmiş, hatta aldatılmış hissediyorlardı.

Cezayir meselesine son noktayı koyan, De Gaulle'ün bakanları ile Ulusal Kurtuluş Cephesi temsilcileri arasında 1962 başında gizlice müzakere edilen Evian Anlaşmaları oldu. Doksan üç sayfalık bu belge bağımsız bir devlet yaratırken Fransa'nın Cezayir topraklarındaki stratejik haklarını koruyordu; askeri tesislere erişim ve Fransız enerji şirketlerinin ayrıcalıklı muamele görmesi de bu haklar arasındaydı. De Gaulle'ün daha önceden sunduğu üç tercih arasında bu "hafifletilmiş ayrılıktı". De Gaulle anlaşmaları Nisan ayında Metropolitan Fransa'da referanduma sundu. Oyların %90'ıyla anlaşmalar kabul edildi, kamuoyunun anlaşmayı engellemeye çalışan OAS kalıntılarının terörist saldırılarından yaka silkmesi anlaşmaya güçlü bir destek kazandırmıştı. 1 Temmuz'da Cezayir'de yapılan ikinci bir referandumda Evian Anlaşmaları %99,72'lik bir oy oranıyla kabul edildi. Bundan iki gün sonra Fransa yeni devleti tanıdı. Ama söz verilen madencilik hakları yürürlüğe koyulamadı ve Fransa, Cezayir çölündeki son nükleer denemesini dört yıl sonra 1966'da gerçekleştirdi.

De Gaulle 1950'lerin ortalarında apaçık bir gerçeklik olan *Algérie Française*'i [Fransız Cezayir], beş yıl sonra, en başta *pieds-noirs*'in kullandığı aşırılık yanlısı bir slogana dönüştürmüştü. Ama o tarihe gelindiğinde De Gaulle'ün başkanlığa tırmanmasına katkı yapan geniş çaplı bütünleştirici kuvvetler küçülmüş, kıyıda kalmış terörist bir hareket hâline gelmişti. 800.000 Fransız yerleşimci, -İslâmcılık, sosyalizm ve Arap milliyetçiliği unsurlarını birleştiren- yeni rejim tarafından Cezayir'den çıkarıldı ya da barış antlaşmalarının imzalanmasından kısa süre sonra kendi başlarına bırakıldılar. Geri kalan 200.000 Fransız yerleşimcinin

150.000'i şiddet korkusuyla 1970'te göç etmeyi tercih etti.²¹² Fransa'ya sadık kalmış Cezayirli Müslümanlar –*harki*'ler– bu çekilme sonrasında onları hain olarak gören Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin saldırılarına karşı savunmasız kaldı. Bunların yaklaşık 40.000'i Fransa'ya kaçmayı başardı ama on binlercesi Cezayir'de kaldı ve katledildi.²¹³

De Gaulle yaptıklarını Fransa'nın millî benliğini yeniden tesis etmesi ve uluslararası ilişkilerdeki sesini geri kazanması davasına yurtseverce hizmet etmek olarak görüyordu. Cezayir'den çekilme, Fransa'nın ekonomik kalkınması ve askeri modernleşmesine daha fazla kaynak ayrılmasını sağladı. De Gaulle bu süreci başlattığında onu 1940'ta Londra'ya geldiği günden beri ileri iten aynı katı tavrı sergiledi.

De Gaulle anayurt dedikleri ülkeden kaçan Fransız yerleşimcilere şefkatle hitap etmesi yönündeki birkaç öneriye hiç karşılık vermedi, Cezayir politikasının kendisine etkilerini tartıştığı bir kayıt da bulunmuyor. Zaman zaman kamuoyu karşısında duygularını ifade etmiş olsa da –örneğin Haziran ve Ağustos 1944'te Bayeux ve Paris'te yaptığı konuşmalar– şahsi duygularının, kendi gördüğü kadarıyla görev duygusunun ya da tarihi sürecin gereklerinin önüne geçmesine izin vermemeyi alışkanlık hâline getirmişti. Onun düşüncesine göre Cezayir Fransa'ya yük olmaya başlamıştı, ülkenin müttefikleri arasında yalnız kalmasına yol açıyor, Sovyetler Birliği ve başka radikal kuvvetlere müthiş bir müdahale fırsatı sunuyordu. Cezayir'in kopuşu Beşinci Cumhuriyet'in hayatını kurtarmıştı; Fransa'nın kendi bağımsız politikasını izleme ve doğmakta olan dünya düzeninde De Gaulle'ün hayal ettiği rolü oynama becerisi kazanmak için ödemesi gereken bedeldi bu. De Gaulle 1959'da Cezayir politikası ortaya çıkmaya başlarken özel bir sohbette bu politikayı şöyle nitelerken pek de abartmıyordu aslında: "Herhâlde Fransa'ya yaptığım en büyük hizmet."²¹⁴ O tarihin akışına yeni bir yön vermek için tarihe meydan okumuştur.

FRANSIZ POLİTİKASININ ANAHTARI OLARAK ALMANYA: DE GAULLE VE ADENAUER

De Gaulle başbakan olduktan üç ay sonra, 14 Eylül 1958'de Dördüncü Cumhuriyet'teki seleflerinin başlattığı Almanya'yla uzlaşma politikasını ilerletme yönünde büyük bir adım attı. Otuz Yıl Savaşları'ndan beri her iki ülke de ötekini ezeli düşman olarak görüyordu. Fransa ile Almanya sadece yirminci yüzyılda bile iki dünya savaşında karşı karşıya gelmişlerdi.

De Gaulle 1944'te Moskova'ya yaptığı ziyaret sırasında bu geneleni izleyerek mağlup Almanya'nın eyaletlere ayrılabilirliğini ve Ren bölgesinin Fransa ekonomisinin parçası hâline gelebileceğini savunmuştu. Benzer bir planı Avrupalı müttefiklerine 1945'te sundu.

Ama 1958'de yeniden göreve döndüğünde bir Fransa-Almanya ortaklığı başlatarak asırlardır izlenen politikayı tersine çevirdi. Cezayir'de olduğu gibi tarihe yeni bir yön verebilmek için ona meydan okuyordu. De Gaulle çabaları daha büyük görevlere vakfedebilmek ve Avrupa'nın özerkliğine varabilecek bir blok kurmak amacıyla Alman Şansölyesi Konrad Adenauer'ı Colombey-les-Deux-Églises'teki konutu *la Boisserie*'ye gece yatisına davet etti. Ne Fransız ne de yabancı başka hiçbir lider böyle bir davet almayacaktı. Fransa'nın Birleşik Krallık Büyükelçisi Jean Chauvel Birleşik Krallık Başbakanı Harold Macmillan'ın da buna benzer bir ziyarette bulunmasını önerdiğinde De Gaulle ona açıkça Colombey'nin gereği gibi bir toplantının düzenlenemeyeceği kadar küçük olduğunu söyleyecekti.²¹⁵

De Gaulle'ün Adenauer'a gösterdiği nezaket –örneğin ona evini bizzat gezdirmesi–, bu yeni ilişkiye verdiği önemi simgeliyordu. Adenauer'a yaptığı bir o kadar eşsiz başka bir jestse, danışmanları olmaksızın baş başa ve büyük ölçüde Almanca görüş-

meleri idi. Gerçekten de bu görüşmenin tamamında izlenen usul, misafirin psikolojisine hitap edecek ve ikisi de on dokuzuncu yüzyılda doğmuş iki yaşlı adamın geleneksel nezaket gösterileriyle birbirlerinin yanında rahat etmesini sağlayacak şekilde özenle ayarlanmıştı.

İki lider arasında somut anlaşmalar ne önerildi ne de sonuca bağlandı. De Gaulle bunun yerine İkinci Dünya Savaşı'nın üstünden sadece on üç yıl geçmişken iki ülkenin geçmişteki ilişkilerini tümüyle tersine çevirmeye çabaladı. Her iki tarafın da hatıraların üstüne bir sünger çekmesini teklif etmedi, birçoğu olduğu gibi kalacaktı mutlaka. Ama asırlardır devam eden husumet yerine Almanya'nın rehabilitasyonuna ve Avrupa'daki kimlik arayışına Fransa'nın desteğini teklif etti. Bunun yanısıra Avrupa'nın güç dengesi ve birliğin teşvik edilmesi adına yakın ilişkiler kurmayı önerdi. Buna karşılık Almanya'nın, Avrupa'daki mevcut sınırları (Polonya sınırları dâhil) kabul etmesini ve kıtada öncü güç olma isteğinden vazgeçmesini. Hatıralarında şöyle diyordu:

Fransa'nın birlik, güvenlik ya da mevki anlamında Almanya'dan isteyecek bir şeyi yoktu ama eski düşmanın iyileşmesine yardımcı olabilirdi. Bunu –ne büyük bir yüce gönüllülükle!– iki halk arasında yumuşamanın ve Avrupa'da güç dengesinin, birliğin ve barışın tesis edilmesi adına yapacaktı. Ama desteğini haklı çıkarmak adına Alman tarafının bazı koşulları yerine getirmesinde ısrar edecekti. Bu koşullar şunlardı: Mevcut sınırların kabul edilmesi, doğu ile ilişkilerde iyi niyetli bir tutum izlenmesi, atom silahlarından tamamen vazgeçilmesi ve Almanya'nın yeniden birleşmesi konusunda sonsuz sabır gösterilmesiydi.²¹⁶

De Gaulle'ün Fransız dış politikasının devrimci bir biçimde yeniden şekillendirilmesinin karşılığı (*quid pro quo*) olarak talep ettiği şey, gençliğinde karşılaştığı, ulusal Almanya'nın geleneksel dış politikasının terk edilmesiydi. Adenauer Almanya'nın Avrupa sistemine dâhil olmasına giden yolu açmak için Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün başlıca eğilimlerine uydu. Bu her ikisine göre de geleceğe doğru atılmış bir adımdı.

DE GAULLE VE ATLANTİK İTTİFAKI

Yerleşik politika eğilimlerinin dünya düzenine daha büyük etkide bulunarak benzer bir dönüşüm geçirmesi Atlantik İttifakı'nın ortaya çıkmasıyla yaşandı. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Amerika tarihi yalıtılmışlığından çıkarak görülmemiş bir küresel rol üstlendi. Nüfusu toplam dünya nüfusunun %6'sını oluşturunordu, ekonomik olarak üstündü, dünyadaki sanayi kapasitesinin yarısına sahipti ve nükleer silahlar onun tekelindeydi.

O tarihe kadar Amerika'nın Batı Yarıküre dışındaki uluslararası tutumu sadece stratejik tehditlere karşı harekete geçmek ve tehlikenin azalması güvenli kıldığında yalıtılmışlığına geri dönmek olmuştu. Ama şimdi, 1945 ile 1950 arasındaki iki büyük girişimle –NATO ve Marshall Planı– önceki tutumunu terk etmiş ve dünyada daimi rol üstlenmişti. Manhattan'daki East River boyunca uzanan yeni modern Birleşmiş Milletler Merkez Binası, Amerika'nın uluslararası düzenin bir parçası hâline geldiğini işaret ediyordu.

Bu yeni girişimler, yani NATO ve Marshall Planı, uluslararası ilişkilerin niteliğiyle ilgili Amerikan tarihi kadar benzersiz, hatta özgün öncüllere dayanıyordu: Uluslar arasındaki işbirliği doğaldı, uluslararası ilişkilerin doğal sonucu evrensel barıştı, ilkeli bir işbölümü Atlantik İttifakı'nın yürütülmesi için yeterli gerekçe ve kaynakları sağlayacaktı.

De Gaulle'ün deneyimleri onu tamamen farklı sonuçlara götürüyordu. Çok fazla hevesin paramparça olması nedeniyle temkinli olmak isteyen, çok fazla hayalin yıkılmasından ötürü kuşkuculuğu benimseyen, bir ulusal güç ya da bütünlük hissiyle değil gizli bir kırılma hissiyle kullanılmış bir ülkenin başındaydı. Barışın, devletler arasındaki ilişkilerin doğal sonucu olduğuna da inanmıyordu: "Dünya karşıt kuvvetlerle dolu... Güçlerin rekabeti hayatın koşuludur... Uluslararası hayat umumiyetle hayatın kendisi gibi bir savaştır."²¹⁷

Amerika'nın öncülüğünden emin olan Washington acilen halledilmesi gereken pratik işlere odaklanıyordu; Müttefikler'in bütünleşme adına ortak hareket etmesini teşvik edecek ve özerk girişimleri engelleyecek bir ittifak yapısı çağrısında bulunuyordu. Nesiller boyunca uluslararası savaşlar ve iç çatışmalarla harap olmuş bir ülkeyi yöneten De Gaulle ise işbirliği *tarzının* ülkü kadar önemli olduğunda ısrar ediyordu. Fransa kimliğini geri kazana-caksa zorlamayla değil kendi tercihiyle hareket ettiği görülmeliydi, bu nedenle de hareket özgürlüğünü koruması gerekiyordu.

Bu kanaatlerle dolu olan De Gaulle Fransız kuvvetlerini uluslararası komutaya bağlayan bir NATO görüşünü ya da Fransız kimliğini uluslar üstü kurumların potasında eritecek bir Avrupa görüşünü reddediyordu. Geçerlilik kazanmaya başlayan (sanki “bundan böyle kendinden vazgeçmek tek olasılık ve hatta tek hevesmiş gibi”) ve Fransa'nın ulusal karakteri ile amaçlarına ters düşen ulus-üstücülük biçimine karşı uyarıda bulunuyordu.²¹⁸

Çelişkili bir biçimde De Gaulle bu görüşün birleşmiş bir Avrupa'ya uygun olduğunu düşünüyordu: “Böylece Ren'in, Alpler'in ve belki de Manş Denizi'nin iki yakasında dünyanın en güçlü, en müreffeh ve en etkili kompleksi kurulabilir.”²¹⁹ Amerika'yla ittifak hâlinde olmanın pratik önemini her zaman onaylamışsa da bunun Fransa'nın karşısında duran bütün güçlülere çözüm olabileceğinden kuşkuluydu. Özellikle de Amerika'nın Avrupa'nın tamamına bağlılığını süresiz koruyup koruyamayacağını ya da korumak isteyip isteyemeyeceğini sorguluyordu, bilhassa nükleer savunma bağlamında soruyordu bu soruları.

De Gaulle'ün iddialı üslubu, özgüveni ile tarihi tecrübe bileşiminin ürünüydü; hiç beklenmedik bir şeyin en merkezi Fransız deneyimini oluşturduğu o kâbusun bilincine vararak pişmişti. Oysa tersine mütevazı bir tutum sergileseler de Amerikalı liderlerin görüşleri, geleceğe hükmettiklerine duydukları özgüvene dayanıyordu.

Başkan Eisenhower 1959'da Paris'e yaptığı bir ziyaret sırasında sözü doğrudan Fransa'nın çekincelerine getirmişti: “Amerika'nın

kaderini Avrupa'yla birleştireceğinden neden kuşku duyuyorsunuz?"²²⁰ Washington'ın birkaç yıl önce Süveyş krizi sırasında Britanya ve Fransa'ya karşı buyurgan tavrı dikkate alındığında tuhaf bir soruydu bu. Süveyş meselesi dilinin ucuna gelse de konuyu açmaktan kaçınan De Gaulle Eisenhower'a Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında ancak Fransa üç yıl boyunca ölümcül tehlikelere dayandıktan sonra, İkinci Dünya Savaşı'na da ancak Fransa işgal edildikten sonra imdada yetiştiğini söyledi. Nükleer Çağ'da her iki müdahale de fazlasıyla gecikmiş sayılırdı.²²¹

De Gaulle'ün zihnini meşgul eden bir diğer şey, Fransa'nın coğrafi konumu nedeniyle saldırıya açık olmasıydı. Fransız lider, Amerikan kuvvetlerinin Orta Avrupa'dan ayrılmasının müzakere edilmesi yönünde çeşitli planlara karşı çıktı. Bu planların en dikkat çekicisi de George Kennan'ın 1957'de Reith Konferansları'nda ortaya koyduğu plandı. De Gaulle Avrupa'daki bölünme hatlarından simetrik bir biçimde çekilmeye karşı çıkıyordu çünkü bu durumda Amerikan kuvvetleri fazla uzak, Sovyet ordusu fazla yakın olacaktı: "Silahsızlanma Atlantik'e olduğu kadar Urallar'a yakın bir bölgeyi de kapsamazsa, Fransa nasıl korunacak?" diye soruyordu.²²²

De Gaulle'ün Sovyetler Birliği'nin meydan okumasına ilişkin değerlendirmesi, 1958'de Sovyet Devlet Başkanı Nikita Hruşçov'un Müttefik Kuvvetler'in Berlin'e erişimini tehdit eden bir ultimatom vermesiyle açıklık kazandı. De Gaulle tehdit altındayken müzakereye yanaşmamakta kesin kararlıydı. Her zamanki belagatiyle, bu son meydan okumayı Sovyetler'in iç sistemindeki değişkenliğe bağladı:

Sovyetler'in düzenlediği bu suçlama ve talep curcunasında o kadar keyfi, o kadar suni bir şey var ki insan bunu ya çılgın heveslerin önceden tasarlanarak dizginlerinden boşalmasına ya da dikkatleri büyük zorluklardan uzaklaştırma arzusuna bağlamak zorunda kalıyor. Bu ikinci varsayım bana daha akla yatkın görünüyor, zira Komünist sistemin boyunduruğundaki ülkeleri zorla, yalıtarak ve kuvvet kullanarak kuşatmasına rağmen [...] açıkları, eksikleri, iç hataları, hepsinden de önemlisi gayriinsani baskıcı niteliği, elitler ve kitleler tarafından daha fazla hissediliyor, bu insanları kandırmak ve onlara boyun eğdirmek artık daha da zorlaşıyor.²²³

De Gaulle bu değerlendirmeye dayanarak Fransız ve Amerikan çıkarlarının gerçekten yakınlaştığını düşündüğü durumlarda işbirliği yapmaya hazırды. Nitekim 1962 Küba Füze Krizi sırasında Amerikalı yetkililer Sovyetler'in bu ada ülkesine balistik füze yerleştirmesine verdikleri kuvvetli tepkinin De Gaulle tarafından tümüyle desteklenmesine hayret etti; gerçekten de Müttefik liderler içinde en koşulsuz desteği veren De Gaulle olmuştı. Eski Dışışleri Bakanı Dean Acheson, Başkan Kennedy'nin özel elçisi sıfatıyla Küba'nın derhal ablukaya alındığını doğruladığında ve De Gaulle'e Beyaz Saray'da bir brifing vermeyi teklif ettiğinde Fransız lider şayet büyük bir müttefik ihtiyaç anında harekete geçtiyse bunun başlı başına yeterli bir gerekçe olduğunu söyleyip brifing önerisini geri çevirmişti.

NÜKLEER DİREKTÖRLÜK

De Gaulle göreve dönünce, Fransa'nın mevcut askeri nükleer programını hızlandırdı. Göreve gelmesini izleyen birkaç ay içinde nükleer strateji konusunda NATO'yu yeniden örgütlemeye yönelik bir öneriyle Atlantik politikasını başlattı. ABD prensipte Avrupa'nın bağımsız nükleer kuvvetlere sahip olması konusunda çekinceliydi, Washington'a göre bu tür kuvvetlerin NATO planları ve ortak komutasıyla bütünleştirilmesi gerekiyordu;²²⁴ bunlar Amerika'nın tercih ettiği konvansiyonel kuvvetlerden sapmalar olarak değerlendiriliyordu. De Gaulle ise önemli bir askeri kapasiteden vazgeçmeyi bir tür psikolojik olarak yorumluyordu. 17 Eylül 1958'de Eisenhower ve Macmillan'a NATO'nun iki nükleer kuvveti Britanya ve ABD ile Fransa arasında üç taraflı bir düzenleme yapılması önerisini ilettili. Bu üç ülkenin, kendi iradeleri dışında bir nükleer savaşa çekilmelerini önlemek için doğrudan bir saldırıya karşılık verdikleri durumlar hariç nükleer silah kul-

lanımı konusunda veto yetkisine sahip olmalarını öneriyordu.²²⁵ Bu üç taraflı yönetim, Avrupa dışında kalan özel bölgeler için de ortak strateji geliştirecekti.²²⁶

De Gaulle bu yönetimi Fransa nükleer silahlar geliştirinceye ve özerk bir strateji belirleyecek kadar güçlü oluncaya dek geçerli, geçici bir tedbir olarak mı hayal etmişti? Yoksa Washington ve Londra'yla Fransa'ya kıtada nükleer silahlara dayalı özel bir liderlik rolü kazandıracak yeni ve görülmemiş bir ilişki kurmayı mı amaçlıyordu? Bunun yanıtı hiç bilinemeyecek çünkü –inanması güç ama– bir direktörlük kurulması önerisine hiç cevap verilmedi.²²⁷

Eisenhower ve Macmillan, De Gaulle'le Cezayir'de, onun liderlik için rekabet ettiği –dolayısıyla kendi görüşünü tek taraflı uygulayabilecek konumda olmadığı– günlerde uğraşmıştı. Bu sebeple de onu dikkate almamanın zararı olmayacağını düşünmüşlerdi. Ne var ki bu taktikleri, ancak De Gaulle'ün tumturaklı boş sözler sarf ettiği ve pratikte başka seçeneği olmadığı varsayılırsa anlamlı olurdu. Ama bunu varsaymakla hataya düşüldüğü anlaşıldı.

De Gaulle'e göre bu mesele, "Fransa'nın dünyadaki yeri ne olacak?" sorusuna bağlanıyordu. Onun ulusunun kaderini etkileyen kararlarda denetimi korumakta gösterdiği kararlılık, izlediği stratejinin temel özelliği idi.

De Gaulle aslında başka seçenekleri olduğunu göstererek Amerikalıların ve Britanyalıların sessizliğine tepki verdi. Mart 1959'da Fransa'nın Akdeniz filosunu bütünleşik NATO komutasından çekti. Aynı yılın Haziran ayında Amerikan nükleer silahlarının Fransız topraklarından çekilmesini emretti. Şubat 1960'ta Fransa Cezayir çölünde ilk nükleer denemelerini yaptı. 1966'da Fransa NATO komuta yapısından tümüyle çekildi.²²⁸ De Gaulle Britanya ve ABD'nin bir Sovyet saldırısı durumunda kendisini desteklemekten başka seçenekleri olmadığına hükmetmişti herhâlde, bu arada kendisi de karar verme özgürlüğünü korumuş oluyordu.

De Gaulle 19 Nisan 1963'te televizyonda yayımlanan konuşmasında hızla bağımsız bir nükleer caydırıcılık tesis etmeye koyulma gerekçesini şöyle açıkladı: "Bizi caydırmak için ataletin ve demagojinin sesleri hep aynı anda yükselir. 'Yararı yok,' der biri. Birileri 'Çok pahalı,' der... Ama bu sefer basmakalıp sözlerin ve yanılsamaların ülkemizin işgal edilmesine davetiye çıkarmasına izin vermeyeceğiz. Üstelik yaşadığımız bu gerilimli ve tehlikeli dünyada başlıca görevimiz, güçlü ve kendimiz olmaktır."²²⁹

24 Ağustos 1968'de ilk termonükleer (hidrojen bombası) testini yapan Fransa, artık teknolojik olarak tam teşekküllü bir nükleer güçtü.

ESNEK KARŞILIK VE NÜKLEER STRATEJİ

1961'de göreve yeni başlayan Başkan John F. Kennedy, Amerikan savunma politikasının gözden geçirilmesini emretti. O zamanlar baskın olan topyekûn misilleme doktrinini değiştirmekle ilgileniyordu özellikle. Bu doktrin ilk olarak Eisenhower'ın Dışişleri Bakanı John Foster Dulles tarafından ortaya atılmıştı ve ABD'nin saldırganlığa kendi seçtiği yerlere ezici nükleer güç uygulayarak karşılık vereceğini ileri sürüyordu.

ABD son derece üstün bir nükleer cephaneliğe sahip olduğu sürece bu doktrin hatırı sayılır derecede makuldü ama o zaman bile Amerika'nın her durumda bu tür silahları gerçekten kullanmaya hazır olup olmadığına ilişkin sorular doğuruyordu.²³⁰ Sovyet nükleer gücünün büyümesiyle birlikte saldırıya karşı topyekûn misillemenin inandırıcılığı azaldı; Müttefikler nükleer silahları kullanma konusunda tereddüt ettiklerinden, Amerika'nın da aynı şekilde tereddüt edeceği hükmüne vardılar.

Öte yandan, nükleer silahlarının büyük bölümü uçaklardan atılacak bombalardan oluşan Britanya, Sovyetler'in uçaksavar savunma sistemlerinin gelişmesinin, kendisinin karşılık verme becerisini tehlikeye atacağından korkuyordu. Bu nedenle o sırada Amerika'da geliştirilme aşamasında olan bir silahı almaya çalıştı: *Skybolt* adlı havadan fırlatılan *Standoff* bir füzeydi bu. Kennedy evvela özerk nükleer güçlere prensipte karşı olan Savunma Bakanı Robert McNamara'nın itirazını bastırdı.

Kennedy çok geçmeden fikrini değiştirecekti. Farklı özerk güçlerin eşzamanlı harekâtı ona ve hepsinden de önemlisi McNamara'ya çok tehlikeli görünüyordu, bu nedenle müttefik ülkelere bütün nükleer kuvvetlerini peyderpey durdurmaları için baskı yaptı. Temmuz 1962'de McNamara bir açıklama yaparak bağımsız nükleer kuvvetlere karşı çıktı: "Bağımsız hareket eden sınırlı nükleer güçler tehlikelidir, pahalıdır, eskimeye meyillidir ve bir caydırıcı olarak güvenilir değildir."²³¹

Britanya'nın bağımsız bir nükleer kuvvet olmasıyla ilgili kaygılar daha önce hiç gün ışığına çıkmamıştı. Londra'nın Washington'la özel ilişkisi, ülkenin otonom nükleer eylemlerde bulunmasını engelliyormuş gibi görünüyordu. Ama McNamara Kasım 1962'de ABD-Birleşik Krallık *Skybolt* programını görünürde teknik gerekçelerle iptal etti. *Skybolt*'un iptal edilmesi Britanya'da ise öfkeyle karşılandı çünkü nükleer bir güç olarak kendi ülkelerinin statüsünü silen ve Amerika'nın müttefikleri arasındaki özel konumunu baltalayan bir hamle olarak yorumlanmıştı.

Başkan Kennedy ve Britanya Başbakanı Macmillan Aralık 1962'de Nassau'da yapılan toplantıda bir uzlaşma tasarladılar: ABD, Polaris denizaltılarının yapılmasında Britanya'ya yardım edecekti. Bu denizaltıların füzeleri, Sovyet hava savunma sistemlerini aşabiliyordu. Denizaltılar NATO komutasında olacaktı ama "üstün ulusal çıkarların" söz konusu olduğu durumlarda Britanya bunları özerk olarak kullanabilecekti. Fransa'ya da benzer bir düzenleme önerildi.

Macmillan, "üstün ulusal çıkar" sözünün Britanya'ya rahatlık sağlayacağına güvenerek bu uzlaşmayı kabul etti; zira nükleer si-

lahların özerk kullanımı tanım gereği ancak üstün bir ulusal çıkar söz konusu olduğunda mümkündü.

De Gaulle ise tam tersi bir tepki verdi. Bu tasarımı açıktan meydan okuma saymıştı. Bunun en büyük nedeni de anlaşmanın ona önceden kendisiyle istişare girişiminde bulunulmaksızın sunulmuş olmasıydı. 14 Ocak 1963'te düzenlenen basın toplantısında, kendisine sunulduğu kadarıyla Amerikan teklifini kamuoyu önünde reddederken iğneleyici bir dille şu gözlemde bulunuyordu: "Elbette ki sadece bu öneri ve anlaşmadan bahsediyor olmamın sebebi, önceden yayımlanmış olmaları ve içeriklerinin biliniyor olması."²³²

De Gaulle bu süreçte Kennedy'nin Atlantik ilişkilerinin iki temel direğe dayanması gerektiği görüşüne ve Avrupa ayağının ulusüstü çizgide örgütlenmesi gerektiği düşüncesine de karşı çıktı: "Böyle bir sistem, halklara, en başta da bizim halkımıza, onların ruhları ve bedenlerinin söz konusu olduğu alanlarda öncülük etme ve kapsayıcı olma gücüne sahip olmadığını görecektir hiç kuşkusuz."²³³

Son olarak aynı basın toplantısında Macmillan'ın geçen iki yıl içinde yalvarıp yakarmış olmasına rağmen Britanya'nın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyeliğini veto ederek onun büyük stratejisinin ve Amerika'nın iki temel direkli ortaklık düşüncesinin önünü kesti.

İTTİFAK NEDİR?

İttifaklar tarihi olarak bir ulusun yapabilecekleri ile amaçları arasında beş biçimde uyum sağlamak üzere kurulmuştur: 1) Muhtemel bir saldırıyı yenmeye ya da caydırmaya yetecek kuvvetleri

toplamak. 2) Bu beceriyi kullanmak. 3) Bir güç ilişkisi hesabının ötesine geçen yükümlülük iddialarında bulunmak –bunlar kesin olsalardı böyle resmi bir ifadeye gerek olmazdı–. 4) Özel bir *casus belli* [savaş sebebi] belirlemek. 5) Kriz dönemlerinde diplomasi aracı olarak tarafların amaçları hakkındaki kuşkuları gidermek.

Bu mutata maksatların hepsi de nükleer silahların ortaya çıkmasıyla değişmiştir. Amerika'nın nükleer güvencelerine dayanan ülkeler açısından hâlihazırda sahadaki kuvvetlerin ötesinde kuvvet yerleştirmek anlamlı değildi, her şey Amerikalıların verdiği güvencelerin güvenilirliğine dayanıyordu. Dolayısıyla müttefiklerin konvansiyonel kuvvetlerini artırarak NATO'yu güçlendirme çabası hiçbir zaman amacına ulaşamadı. Müttefikler konvansiyonel silahların ortak güce önemli bir katkıda bulunduğunu düşünmedi ve kısmen, konvansiyonel silah vaatlerini yerine getirirlerse Amerikan nükleer gücünü gereksiz kılacakları korkusuyla bu konudaki sözlerini tutmadı. Amerikan askeri harekâtlarına katıldıklarında (örneğin Afganistan ve Irak'ta) kendilerinin bu ülkelerdeki stratejik çıkarlarını gütmekten ziyade, bunu Amerikan nükleer şemsiyesinin altına sığınmayı sürdürmelerini sağlayacak bir araç olarak gördükleri için katıldılar.

De Gaulle bu ikircikli tutumların satır aralarında hareket ediyordu. Fransa'nın bağımsız bir nükleer caydırıcıya sahip olmasını haklı çıkarmak için nükleer güvencelere içkin belirsizliği gündeme getiriyordu. Ama aslında Amerika'nın verdiği güvencelerin ifade edilme biçimlerinden bağımsız olarak nükleer özerklikte ısrar edecekti. De Gaulle'e göre liderlik, mevcut iktidar ilişkilerinin tarihi gelişmelerle iç içe geçmişliğini titiz bir biçimde analiz ederek ulusal amacı detaylandırmaktı. *Mémoires de guerre* [Savaş Hatıraları] adlı kitabında Fransa'nın kendi güvenliği için “yabancı silahlar” a bel bağlamasının “kuşaklar boyunca ruhunu ve hayatını zehirleyeceğini” yazıyordu.²³⁴ 1960'larda ülkesinin geleceği şekillendirme görevini yerine getirmesini sağlayacak bağımsız bir nükleer caydırıcıya sahip güçlü bir orduyu yeniden inşa etmeye çalıştı.²³⁵ Fransa'ya uygun düşen, yardımcı bir rol değildi. Hem bu teknik değil ahlaki bir meseleydi. “Yakın gelecekte, Fransa'nın

evlatları artık ülkenin kendi savaşı olmayan bir mücadeleye ne uğruna sürüklenecekti? Başka bir gücün kuvvetlerine yardımcı güç sağlamanın yararı neydi? Hayır! Bu çabanın değerli olabilmesi için sadece bazı Fransızları değil Fransa'yı savaşa sokmak elzemdi.”²³⁶

De Gaulle'ün bakış açısına göre uluslararası yükümlülükler iki nedenle doğal olarak tesadüflere bağlıydı: Birincisi, bu yükümlülüklerin gelişebileceği koşullar tanım gereği öngörülemezdi; ikincisi, jeopolitik konum ya da liderlerin algılarındaki değişiklikler yükümlülükleri değiştirirdi. Bu nedenle, Sovyetler uluslararası düzene gerçekten meydan okuduğunda De Gaulle 1962 Küba Füze Krizi'nde ya da Berlin'in statüsü hakkındaki ultimatomla olduğu gibi Atlantik İttifakı'nın en sağlam destekçileri arasında yer aldı. Ama öte yandan, ülkesinin ortaya çıkan koşulları değerlendirme özgürlüğünde ısrar etmeyi asla elden bırakmadı.

ABD'nin NATO anlayışı, dünya barışını yarım yüzyılı aşkın bir süre boyunca korudu. ABD başkanları, ittifakları, Atlantik İttifakı koşullarının yarı hukuki analizi temelinde uygulanması gereken bir tür hukuki sözleşme olarak ele aldılar. Bu sözleşmenin özü, ayırım gözetmeksizin bir bütün olarak İttifak'ı hedef aldığı kabul edilen bir meydan okumaya verileceği vadedilen karşılığın değişmezliğinde yatar. De Gaulle'e göre, ittifakların özü, ülkesinin ruhu ve kanaatlerinde yatıyordu.

Başkan Nixon nükleer silahların kontrolüyle ilgili kuramsal tartışmalara son verdi, böylece Fransa ile ABD arasındaki gerilimler iyiden iyiye yatıştı. Özerk Fransız nükleer kuvvetleri bundan böyle ABD'nin muhalefeti olmaksızın ve ABD yasalarına uygun olduğunda ara sıra ondan yardım alarak geliştirildi. Fransa Beşinci Cumhuriyeti –özellikle Afrika ve Ortadoğu'da– birkaç konvansiyonel askeri harekât düzenlediğinde nükleer silahlarını bağımsız olarak kullanma tehdidinde bulunmadı. ABD ve Fransa'nın nükleer politikaları da uyumlu olmak ile koordine olmak arasında bir yelpazede seyretti. Fransa De Gaulle'ün çizdiği yolda devam ederek kendi nükleer stratejisinin De Gaullecü özerkliğini ve ABD ile yakın koordinasyonunu korudu.

BAŞKANLIĞIN SONU

1960'ların sonuna gelindiğinde De Gaulle Fransa'yı ayağa kaldırmış, ülkenin kurumlarını yeniden inşa etmiş, Cezayir Savaşı'nın doğurduğu karmaşaya son vermiş ve yeni bir Avrupa düzeninin başlıca katılımcılarından olmuştu. Fransa'yı, rahatsız olduğu uluslararası politikaları engelleyebileceği ve idareleri açısından vazgeçilmez hâle geldiği bir dizi düzenlemeyi güçlendirebileceği bir konuma taşımıştı. Bu devlet yönetim tarzını on yedinci yüzyılda Richelieu başlatmıştı, yirminci yüzyılda De Gaulle tekrar canlandırdı.

De Gaulle on yıl boyunca devam ettiği devlet başkanlığının ardından önündeki tarihi vazifelerin üstesinden gelmiş bulunuyordu. Artık gündelik durumların idare edilmesi gerekiyordu. Ama bu gibi sıradan meseleler, onun efsanevi yolculuğunun itici gücü değildi. Çevresindekiler onda sıkıntının, neredeyse melankolinin başladığını görmeye başlamıştı. 1968'de, dönemin Almanya Şansölyesi Kurt Georg Kiesinger, De Gaulle'ün istifayı ima ettiği bir sohbetlerinden bahsetti bana. Şöyle demişti Fransız lider: "Biz ve Almanlar asırlardır genellikle çekişerek ve gizli bir hazine arayarak dünyayı dolaştık, gelgelelim anladık ki gizli bir hazine yokmuş, bize yalnızca dost olmak kaldı." De Gaulle'ün yine kamusal hayattan çekileceği söylentileri başladı, muhtemel adayın kim olacağı konuşuluyordu.

Fakat tarih, De Gaulle efsanesinin öylece sönüp gitmesine izin vermeyecekti. Mayıs 1968'de genel protestoya dönüşen bir öğrenci isyanı –Avrupa çapında bir hareketin bir yansıması– Paris'in büyük bölümünü etkisi altına aldı. Öğrenciler Sorbonne'u işgal edip üniversitenin pencerelerini ve sütunlarını Maocu posterlerle süslediler.²³⁷ Latin Quarter'da barikatlar kurup polisle sokak çatışmalarına girdiler. Her yerde protestocuların anarşik duyarlılıklarını dile getiren duvar yazıları vardı: "Yasaklamak yasaktır."²³⁸ Öğrencilerden cesaret alan, hükümetin kararsızlığını sezen sendikalar, ülke çapında grev ilan etti.

De Gaulle'ün başkanlığının sonu yakın gibiydi. Pierre Mendès-France ve François Mitterand –önceki rejimlerin önde gelen iki ismi– hükümeti devralma konusunda nabız yoklama görüşmelerine başladı; Mitterand'ın başkan, Mendès-France'ın başbakan olması öneriliyordu. Başbakan Georges Pompidou protestocularla müzakerelere başlamıştı ama hangi amaçla –bir geçiş süreci ayarlamak için mi yoksa De Gaulle'ün yerine geçmek için mi– görüştüğü hiç açıklık kazanmadı. Washington'da Dışişleri Bakanı Dean Rusk, Başkan Johnson'a De Gaulle'ün görevdeki günlerinin sayılı olduğunu bildirdi.

Ama De Gaulle devleti Fransa'nın dirilişinin temel unsuru hâline getirmişti, otoritesinin Üçüncü Cumhuriyet tarzı manevralarla çözülüp gitmesine izin verecek değildi elbette. 29 Mayıs Çarşamba günü durup dururken karısıyla birlikte Paris'ten ayrıldı ve Batı Almanya'daki Fransız Soğuk Savaş garnizonunun komutanı Jacques Massu ile görüşmek üzere Baden-Baden'a uçtu.

Massu Cezayir'deki Fransız paramilislerin komutanı olarak görev yapmıştı ve De Gaulle'ün kendisine ihanet ettiğini düşünmesini gerektirecek her şeyi yaşamıştı. Üstelik De Gaulle devlet başkanının emirlerini doğrudan yerine getirmeyeceğini açıkça dile getirdiği için onu fiilen komuta görevinden almıştı. Ama Massu Cezayir'de De Gaulle'ün eylemlerine işleyen ulusal miti de yaşamıştı ve bu mit ona bağlılık duymasında etkili olmuştu. De Gaulle istifa edeceğini ima ettiğinde, Massu ona görevinin meydanı boş bırakmamak ve galip gelmek olduğunu söyledi. Savaş meydanı Fransa'dayken başkanın kaçmaya hakkı yoktu. İstifa etme vakti elbet bir gün gelirdi ama o gün bugün değildi. Vazife, mücadeleyi sürdürmesini gerektiriyordu; Massu'nun tam desteğini kazandığı bir girişimdi bu.*

* Baden-Baden gezisinin hâlâ gizemli bir yönü vardır. De Gaulle Alman hükümetine varlığının haber verilmesini emretmişti. Güvenilir tanıklar, aile için bir valizin de uçakta olduğunu ifade etmiştir. Massu'yu ikna edemeseydi De Gaulle Pompidou yürüttüğü müzakeresinin ilerlemesine izin verirken bir ara orada kalmayı mı planlamıştı? De Gaulle'ün Almanya'ya daimi bir sürgüne gitmiş olduğunu düşünmek mümkün değildir. Massu yokken Pompidou'nun müzakerelerinin sonucunu beklemeyi, sonra kaos ya da ülke içi sürgünle (Pompidou bu seçeneği gündeme getirirse) uğraşmak üzere dönmeyi düşünmüş olması daha muhtemeldir. Bkz. "Secrecy Marked de Gaulle's Visit", *New York Times*, 2 Haziran 1968; Henry Tanner, "Two Tense Days in Elysee Palace", *New York Times*, 2 Haziran 1968.

Bu güvenceyi alan De Gaulle Paris'e döndü ve hükümetin otoritesini kuvvet kullanmaksızın yeniden tesis etti. On yıl önce Fransa'nın liderliğine yükseldiği günlerde olduğu gibi, Fransız halkına hitap ederek siyasi yapıyı hiçe saymayı seçti –bu kez olağanüstü hâl yetkileri üstlenmek yerine yeni bir genel seçim çağrısında bulundu–; hem de Massu'nun desteği sayesinde orduya başvurmak son çaresi olsa bile (orduyu göreve çağırması hiç gerekmedi).

De Gaulle ertesi gün *Place de la Concorde*'da kamu düzeninden yana en az 400.000 kişinin toplandığı büyük kalabalığa konuştu. Özgür Fransızlar'ın, Üçüncü ve Dördüncü Cumhuriyet'in, Direniş'in liderleri, hepsi De Gaulle'ün ve onun uzantısı olarak Beşinci Cumhuriyet'in anayasal düzeninin arkasında birleştiler. Paris Ağustos 1944'te De Gaulle'ün kentin kurtulduğu gün Champs-Élysées'de başını çektiği yürüyüşten beri böyle bir birlik ifadesi görmemişti.

Gösterinin ertesi günü olacakları öngören Pompidou derhal istifasını sundu. Ertesi gün hemen geri çekmek istedi ama De Gaulle'ün yardımcılarından biri, Maurice Couve de Murville'in bir saat kadar önce onun yerine atandığını bildirdi. Yapılan genel seçimde De Gaulle'ü destekleyenler ezici bir çoğunluk sağladı –Fransız cumhuriyetlerinin bütün tarihinde bir siyasal grup ilk kez mutlak çoğunluk sağlıyordu.²³⁹

De Gaulle'ün önündeki tek büyük engel, siyaset sahnesinden çekilmesini ayarlamasıydı. Görevin çok yorucu olduğunu ileri sürmesi, onu önemsiz bir tuğgeneralken efsane hâline getiren duruşa yakışmazdı. Ama bir siyasi yenilgi sonrasında emekli olması da o efsaneye uymazdı.

De Gaulle yasal bir sorundan yararlanmaya karar verdi. Bir süredir yasama takviminde sürüncemede kalmış iki geçici reform önemiyle ilgili ulusal referandum çağrısında bulunulmuştu. Bu önerilerin ikisi de anayasal açıdan önemli değillerdi ama De Gaulle bunların yazılı formülleri için öyle anlatım biçimleri tercih ettiğini açıkladı ki iki önerinin birbiriyle uyuşması zor-

laştı. Referandum 27 Nisan 1969 Pazar günü yapıldı. De Gaulle her zaman olduğu gibi hafta sonunu geçirmek üzere Colombey-les-Deux-Églises'e gitmeden önce, eşyalarının ve belgelerinin toplanmasını istedi.

Referandumu kaybettikten bir gün sonra Colombey'de hiçbir açıklama sunmaksızın başkanlıktan istifa ettiğini duyurdu. Elysée Sarayı'na dönmeyecek ve hiçbir açıklama yapmayacaktı. Daha sonraları, görevden çekilmek için neden bu reform önerilerini seçtiği sorulduğunda "Önemsiz oldukları için," yanıtını verdi.

De Gaulle'le son kez Mart 1969'da Başkan Eisenhower'ın cenazesi dolayısıyla, cenazeden dört hafta önce görüştüm. De Gaulle cenazede hazır bulunmak istediğini bildirmişti ve Nixon da başkan adına onu havaalanında karşılamamı istemişti. De Gaulle 20.00 sularında geldi, Paris'te saat 02.00 civarı olmalıydı. Çok yorgun görünüyordu. Nixon'ın onun seyahatini kolaylaştırmak için yaptığı birkaç teknik düzenlemeden, özellikle de iletişim kurmasına yardımcı olacak düzenlemelerden bahsettim. Ben İngilizce konuştum, o da ancak nadiren yaptığı üzere İngilizce yanıt verdi. "Karşılanmam ve gösterdiği bütün nezaket için lütfen başkana teşekkürlerimi iletin," dedi. Başka bir şey konuşmadık.

De Gaulle ertesi gün Nixon'la beraber bir saat geçirdi ve daha sonra Beyaz Saray'da cenazeye katılan yabancı liderler ve Washington'ın önde gelen isimleri için verilen bir resepsiyona katıldı. Altmış devlet başkanı ve başbakanın yanı sıra Kongre üyeleri ve Amerikalı bazı liderler vardı. Washington grubunun epey büyük bölümünü liberaller oluşturuyordu, De Gaulle'e de pek bayılmazlardı.

Resepsiyon epeyce ilerlemişken De Gaulle Fransız tuğgeneral üniformasıyla aramıza katıldı. Onun varlığı ortamı değiştirdi. Birbirleriyle ara sıra laflayan dağınık gruplar De Gaulle'ün etrafını sardı. Yardımcılardan birine işaret ettim, De Gaulle'ün pencerelerden birine yanaşmamasını umuyordum, aksi takdirde koca salon yana doğru yatardı. De Gaulle yorumlara ve sorulara nezaketle cevap verdi ama asgari ilgiyle cevap veriyormuş gibiydi.

Gevezelik yapmaya değil Fransa'nın Eisenhower'a saygısını sunmaya gelmişti. En fazla on beş dakika sonra Nixon'ın yanına gidip taziyelerini ilettiler ve sonra resepsiyondan ayrılıp havaalanına gittiler. Bir ay sonra emekli oldu.

DE GAULLE'ÜN DEVLET ADAMLIğININ NİTELİğİ

De Gaulle bugün Amerikalılar tarafından bir karikatür gibi hatırlanır, hatırlanırsa tabii: gerçekte ya da üstüne alındığı terslemelere hep kızgın, büyüklük yanılsaması içindeki egoist Fransız lider. Meslektaşlarına sık sık sorun çıkarırdı. Churchill onun yüzünden zaman zaman küplere binerdi. Roosevelt onu safdışı bırakmak için planlar kurardı. 1960'larda Kennedy ve Johnson yönetimleri onunla sürekli çatıştı, izlediği politikanın Amerika'nın hedeflerine hep ters düştüğüne inanıyorlardı.

Bu eleştiriler temelsiz değildi. De Gaulle mağrur, soğuk, yıpratıcı ve dar görüşlü olabiliyordu. Bir lider olarak samimi değildi gizemli bir hava saçıyordu. Bir insan olarak hayranlık, hatta huşu uyandırıyor ama şefkat uyandırdığı enderdi.

Söz konusu devlet adamlığı olunca De Gaulle hâlâ olağanüstüdür. Yirminci yüzyılda hiçbir lider onun kadar büyük bir sezgi yeteneği göstermemiştir. En az otuz yıl boyunca Fransa ve Avrupa'nın karşı karşıya olduğu her büyük stratejik sorunda ve ezici bir görüş birliğine karşı De Gaulle doğru hükümler vermiştir. Onun olağanüstü önsezileri, siyasi intiharla sonuçlanacakmış gibi göründüğünde bile sezgilerine dayanarak hareket etme cesaretiyle birleşirdi. Onun kariyeri, Romalıların "Talih cesurdan yanadır," şiarını haklı kılıyordu.

1930'ların ortası gibi erken bir tarihte, Fransız ordusunun geri kalanı durağan bir savunma stratejisini benimsemişken De Gaulle bir sonraki savaşı mekanize saldırı kuvvetlerinin belirleyeceğini anlamıştı. Haziran 1940'ta Fransız siyasi sınıfının tamamı Almanlara direnmenin yararsız olduğu sonucuna vardığında De Gaulle tam zıddını düşünüyordu: ABD ve Sovyetler Birliği er ya da geç savaşa girecekti, onların birleşen gücü nihayetinde Hitler Almanyası'nı ezecekti. Bu nedenle de gelecek Müttefik Devletler'den yanaydı. Ama De Gaulle Fransa'nın ancak ve ancak siyasi ruhunu yeniden tesis etmesi koşuluyla Almanya'nın nihai yenilgisinde rol oynayabileceğinde ısrar etti.

Fransa'nın kurtuluşu sonrasında yine halkından ayrıldı. Doğmakta olan siyasi sistemin, zorlukların üstesinden gelemeyeceğini anlamıştı. Bu nedenle de geçici hükümetin başkanı olarak görevini sürdürmeye yanaşmadı, savaş zamanındaki hizmetleriyle özene bezene kendisi için şekillendirdiği o en üst mevkiden birden istifa etti. Doğacağını tahmin ettiği siyasi çıkmazda geri çağrılacağı beklentisiyle Colombey-les-Deux-Églises'deki evine çekildi.

O fırsat penceresinin açılması on iki yıl sürdü. Ufukta iç savaş tehlikesi belirlediği sırada De Gaulle Fransız devletinde kendi ömrü boyunca göremediği istikrarı yeniden tesis eden bir dönüşüm gerçekleştirdi. Bir yandan da Fransa'nın tarihi ihtişamına ne kadar özlem duyarsa duysun, elde tutmanın ölümcül sonuçlar doğuracağına hükmettiği Cezayir'i siyasi bünyeden gözünü kırpmadan kesip attı.

De Gaulle'ün devlet adamlığı bambaşkaydı. Fransa ulusal çıkarlarına bağlılığından ödün vermeyen mirasıyla üstün meslek hayatı, politika oluşturma konusunda pek az sayıda ders verir, belli durumlarda izlenecek ayrıntılı kılavuzlar sunmaz hiç. Ama liderliğin mirasının sadece doktrinel değil ilham verici olması gerekir. De Gaulle takipçilerine reçetelerle değil örnek teşkil ederek ilham kaynağı olup öyle liderlik etti. Onun ölümünden yarım asrı aşkın bir süre sonra Fransız dış politikası hâlâ "De Gaullecü" diye

tanımlanabiliyor. Hayatı da büyük liderlerin olayları nasıl idare ettiğini ve tarihi nasıl şekillendirdiğini gösteren, incelenmesi gereken bir hikâyedir.

DE GAULLE VE CHURCHILL KARŞILAŞTIRMASI

Bu kitabın ilk bölümünde, büyük liderleri çığır açıcı ya da devlet adamı olarak sınıflandırmaktan bahsetmiştim. Çığır açıcı lider, hayalleriyle; devlet adamı, analitik becerisi ve diplomatik hüneriyle öne çıkar. Çığır açıcı lider mutlak olanı arar, ona göre taviz bir aşağılanma nedeni olabilir. Devlet adamına göreyse taviz, karşılaştırılabilir düzeltmeler ve ince ayrıntıların toplamı ama varılacak yerin hayalinin kılavuzluğunda yürünen yolun bir aşamasıdır.

De Gaulle hedeflerini çığır açıcı bir lider gibi hayal ederek belirlerdi ama bir devlet adamı gibi kati surette ve hesaplayarak uygulardı. Onun müzakere tarzı tek taraflı davranıp emrivaki yaratmak ve sonra esasen amaçlarının değiştirilmesi için değil küçük düzeltmeler için müzakereler yürütmekti. 1940'ta maddi ve diplomatik destek için tümüyle bağlı, konumunu ve görevini sürdürmesini borçlu olduğu Winston Churchill'e karşı bile bu tarzı benimsemişti.

Kaynakları, silahları, seçmen kitlesi olmadan, hatta dilini bile bilmeden İngiltere'ye gelmesinin ardından De Gaulle'ün becerisini anlaması ve onu o zamanlar aslında bir tek Fransız'ın, sadece kendisinin hayalinde var olan Özgür Fransızlar'ın lideri olarak kabul etmesi, Churchill'in büyüklüğünü gösterir. Churchill o hayalin iki ülke arasında asırlardır devam eden askeri rekabetin hatırasını kucakladığını, De Gaulle'ün Ortadoğu ya da Afrika gibi

Avrupa'ya bitişik bölgelerde Britanya'nın hâkimiyetini esef verici, hatta saldırganca bulduğunu çok geçmeden öğrenecekti.

Zaman zaman ciddi çatışmalar yaşasalar da yine de Churchill kilit meselelerde De Gaulle'ün yanında yer aldı. Onun desteği olmasaydı, De Gaulle Roosevelt'in Paris kapılarına varıncaya dek süren muhalefetine rağmen ayakta kalamazdı.

Churchill Birinci Dünya Savaşı sırasındaki o çığır açıcı ve romantik Fransa-Britanya ittifakının bir kalıntısı olarak Özgür Fransızlar'ın kuruluşunu desteklemişti ve bu destek Fransa İkinci Dünya Savaşı'nda felaketin eşiğine geldiğinde Britanya'nın iki devletin biçimsel olarak birleşmesini önermesiyle zirveye tırmanmıştı. De Gaulle koşulların uygun kıldığı bir seçenek olmaktan çıkıp büyüklük yolunda ilerlerken Churchill bu bağlılığı koruyup güçlendirdi.

Bu iki dev lider, olağanüstü analitik becerilere ve tarihsel gelişimin nüanslarını kavrama konusunda özel bir yeteneğe sahipti. Ama farklı miraslar bıraktılar, farklı kaynaklardan beslendiler. Churchill Britanya siyasetine katkıda bulunarak yetişti; De Gaulle gibi o da devrini ve gelecekteki olasılıkları çağdaşlarının hemen hepsinden daha iyi anlıyordu ve daha büyük risklere giriyordu. Onun tahayyülü ulusunun havsalasını aştığından, en yüksek görevi almak için çağdaşlarının karşılaştığı zorluklar onun öngörüsünü doğrulayıncaya dek beklemesi gerekmişti. Sonunda o vakit geldiğinde hem saygı hem sevgi uyandıran karakteriyle en sıkıntılı dönemlerinde halkının başını çekti ama benzersiz bir ustalıkla hatırlatmayı başardığı, Britanya tarihinin sürekliliğinin bir parçası olarak halkının çaba sarf etmek zorunda olduğunu da görmüştü. Churchill, halkının dayanıklılığının ve zaferinin simgesi hâline gelmişti.

Churchill, liderliğinin, Britanya halkının serpilip gelişmesini, tarihinin zirvesine çıkmasını sağladığını düşünüyordu, De Gaulle ise halkının büyük ölçüde yitip gitmiş üstünlüğünü yeniden tesis etmeye yazgılı benzersiz biriymiş gibi davranıyordu. Meydan okuyan tutumuyla yaşadığı devirden kopuk olan De Gaulle

kaybolup gitmiş bir ihtiyaçların ahlaki ve pratik önemini ileri sürerek görüş birliği sağlamaya çalışıyordu; tarihsel süreklilikten çok asırlar önce olmuş şeyin yeniden olabileceğini dile getiriyordu. Bu anlatı sayesinde Fransa'nın iyileşmesini sağladı ve sonra da yeni bir Fransa hayaline doğru ülkesinin başına geçti. André Malraux'nun sözleriyle De Gaulle "evvelsi günün ve yarından sonranın adamıydı".²⁴⁰

On yedinci yüzyılda Richelieu büyük bir devletin politikasını geliştirdi ama bunu doğru yolu tutmaya ikna etmesi gereken bir kral adına yaptı. De Gaulle'se o hayali uygulama sürecindeyken belirlemek zorundaydı ve farklı aşamalarda ikna etmesi gereken kişi, Fransız halkının ta kendisiydi. Bu nedenle açıklamaları bir şiar niteliği taşımaz, yönlendirmekten çok esin vermeye yöneliktir. Ayrıca De Gaulle kendisinden hep üçüncü tekil kişi olarak bahsetmiştir, sanki görüşleri kendi görüşü değilmiş de kaderin ta kendisi olarak algılanmaları gerekirmiş gibi.

Churchill de De Gaulle de toplumlarını ve halklarını kurtarmıştı ama liderlik tarzlarında temel bir fark vardı. Churchill istisnai değil ama yüksek düzeyde kolektif icraya dayanan, talih yaver giderse büyük bir ihtiyaç anında istisnai bir kişilik çıkarabilecek Britanya liderliğinin özünü yansıtıyordu. Onun liderliği içinde bulunduğu koşullara uyum gösteren bir geleneğin olağanüstü bir çıkışıydı; kişisel tarzı coşkundu ve tatlı esprilerle mayalanmıştı. De Gaulle'ün liderliği tarihsel bir sürecin özene bezene ince ince işlenmesi değil bir kişiliğin ve özel bir ilkeler kümesinin benzersiz bir ifadesiydi. Onun mizah duygusu alaycıydı, konusunun farklılığı kadar ayrıksılığını da vurgulamayı amaçlardı.* Churchill liderliğini tarihsel bir sürecin zirve noktası ve kendini kişisel anlamda geliştirmek olarak görürken De Gaulle tarihle karşılaşmasını bir görev, herhangi bir kişisel tatminle ilgisi olmayan, bir yük gibi taşınması gereken bir vazife sayıyordu.

* Churchill ile De Gaulle'ün sayfiye konutları arasında benzer bir fark görülebilir. Chartwell sakın ve dostane bir hayatın entelektüel hoşnutluğu güçlendireceği bir sayfiyeydi ve çevrenin güzelliği güvenilir dostlarla sohbetleri teşvik ediyordu. Colombey-les-Deux-Églises ise yalnızlık ve tefekküre yönelik konforsuz bir konuttu.

1932’de o zamanlar Fransız ordusunda ileride şahsi bir itibar sahibi olma ihtimalinden çok uzakta binbaşı olarak görev yapan kırk iki yaşındaki De Gaulle zora gelemeyen kişilere uygun olmayan bir büyüklük sergiliyordu:

Mesafeli olmak, şahsiyet, azametın vücut bulması... Bu hasletler, az sayıda faninin kaldırabileceği ağır bir yükü taşımaya hazır olanlara itibar bahşeder. Liderliğin bedeli, sürekli iç disiplin, biteviye risk almak ve daimi manevi mücadeledir. İstırabın derecesi, kişinin mizacına göre değişir; günahkârın sırtındaki çul kadar acı verici olmaya yazgılıdır. Bu durum, anlaması meşakkatli o geri çekilme durumlarını açıklamamızı sağlar. Bu, sicili hep başarılarla ve halkın takdiriyle dolu kişilerin başına sürekli gelir ve halk onu kenara atıverir. [...] Memnuniyet ve sükûnet, adına mutluluk denen o saf haz, iktidardaki kişilerden esirgenir. Bir tercih yapılmalıdır ve bu zor bir iştir: İhtişamla birlikte gelen o müphem melankoli hissi bundandır işte. [...] Bir gün birlikte eski ve soylu bir anıta bakarlarken biri Napolyon’a “Ne kadar üzgün!” demiş. “Evet,” diye karşılık vermiş Napolyon: “Büyüklük kadar üzgün.”²⁴¹

ESRAR PERDESİNİN ARDI

Charles De Gaulle kullanışlı hayranlar kazanıyordu. Ama onunla ilişki kurmak, kamusal hayatın zirvesindeki başka kişilerle olduğu gibi mukabeleden de daimilikten de mahrum olmak anlamına geliyordu. De Gaulle tarihte yalnız bir kişilik olarak yürür; soğuk, derin, cesur, disiplinli, ilham verici, öfkeli, değerleri, ilkeleri ve hayaline tümüyle bağlı ve şahsi duygularıyla onları küçültmeye yanaşmayan bir kişilik. Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’da savaş esiriyken günlüğüne şöyle yazmıştı: “İnsanın karakterli olması gerekir. İşlerinde başarılı olmanın en iyi yolu, kendine daima nasıl hâkim olacağını bilmekten geçer.”²⁴²

Ama yine de 1950’lerin ortasında Colombey’de mevsimlerin gelip geçişi üstüne düşünen De Gaulle savaş yıllarının hatı-

ralarını, birinci tekil kişi zamirini yazıda ilk kez kullandığı bir şiirle bitiriyordu: “Yaşım ilerledikçe, tabiat yaklaşıyor bana. Her yıl, nice dersler veren dört mevsimde, onun bilgeliğinde teselli buluyorum.” Bahar ısıtır her şeyi, “kar bile coşkuyla savrulur” ve gençleştirir her şeyi, “pörsümüş ağaçları dahi”. Yaz, doğanın bereketinin görkemini çıkarır. Doğa çekilir güz gelince, güzeldir hâlâ “eflatun ve altın elbisesiyle”. Kışın her şey “çorak ve donukken” dahi “gizli gizli bir iş başarılı”, yer yeni filizlenmelere, hatta diri- lişe hazırlanır:

İhtiyar Dünya, yıllarla yıpranmış, aşınmış yağmur ve fırtınalarla, tükenmiş ama hep hazır üretmeye, hayatın sürmesi için gereken şeyi!

İhtiyar Fransa, ağırlaşmış tarihle, savaşlar ve devrimlerle perişan olmuş, salınır durur büyüklük ile gerileme arasında ama dirilir asırlar üstüne geçen asırlarda yenilenme dehasıyla!

İhtiyar adam, ıstırapla tükenmiş, elini eteğini çekmiş beşeri işlerden, ebedi soğğun yaklaştığını hisseder ama gölgeleri izler hep umut ışığı için!²⁴³

De Gaulle’ün görünürde nüfuz edilemeyen zırhı, engelli kızı Anne’le ilişkisinde en açık hâliyle görebileceğimiz derin bir duygu, hatta şefkat pınarını maskeliyordu.

Anne’de Down sendromu vardı. Ama Charles ve Yvonne De Gaulle o dönemin yaygın uygulamasına, çocuklarını evden uzakta bir psikiyatri hastanesine göndermeye karşı çıkıp onu evde yetiştirmeyi seçtiler. 1933’te çekilmiş bir fotoğraf, ilişkilerindeki şefkati yansıtır. De Gaulle ve Anne bir kumsalda oturmuş, De Gaulle kırk iki yaşında, üç parçalı bir takım elbise giymiş, melon şapkası yanında –sivil kıyafetlerle bile üniformalı–; Anne ise beyaz plaj giysileri içinde. Görünüşe bakılırsa el çırpmaca oynuyorlar.

Anne 1948’de, yirmi yaşında zatürreden öldü. “Anne olmasaydı, belki de yaptıklarımı yapamazdım. Bana cesaret ve ihamı o verdi,” demişti De Gaulle daha sonraları biyografisini yazan Jean Lacouture’a.²⁴⁴ Anne’in ölümünden sonra De Gaulle onun fotoğrafını ömrü boyunca üst cebinde taşıdı.

De Gaulle başkanlıktan istifa etmesinin üstünden iki yıl geçmeden, 9 Kasım 1970'te La Boisserie'de anevrizma geçirerek öldü. Bir sabır oyunu oynadığını söylemek en uygunu olur. Colombey-les-Deux-Églises Kilisesi'nin avlusuna, Anne'in yanına defnedildi.

3

Richard Nixon: Denge Stratejisi

NIXON'IN GELİP GÖRDÜĞÜ DÜNYA

Richard Nixon Amerikan tarihinin en tartışmalı başkanlarından biriydi ve de görevinden istifa etmek zorunda kalan tek ABD başkanıydı. İşlemeyen bir dünya düzenini Soğuk Savaş'ın zirvede olduğu günlerde yeniden şekillendiren bir başkan olarak döneminin ve sonrasının dış politikasına çığır açıcı etkileri olmuştu. Görevde geçirdiği beş buçuk yılın sonunda Amerika'nın Vietnam müdahalesine son vermiş, ABD'yi Ortadoğu'daki hâkim dış güç yapmış ve Çin'e açılması sayesinde önceden iki kutuplu Soğuk Savaş'a üçüncü bir dinamik dayatmış, nihayetinde Sovyetler Birliği'ni belirleyici bir stratejik dezavantajla karşı karşıya

birakmıştı. Nixon'ın ulusal güvenlik danışmanı olarak görev yapmamı istediği Aralık 1968'den başkanlık görevinin son bulduğu Ağustos 1974'te dek onun liderlik ve karar oluşturma süreçlerine yakından katkıda bulundum. Ömrünün sonraki yirmi yılında da düzenli olarak görüşmeyi sürdürdük.

Doksan dokuz yaşında Nixon'a dönmemin nedeni yarım yüzyıl önceki tartışmaları tekrarlamak değil (üç ciltlik hatıralarımda bu tartışmaları ele almıştım), görülmemiş bir kültürel ve siyasal çalkantı döneminde göreve gelen ve jeopolitik ulusal çıkar anlayışına sarılarak ülkesinin dış politikasını dönüştüren bir liderin düşüncesini ve karakterini analiz etmektir.

20 Ocak 1969'da Nixon başkanlık yemini ederek göreve başladığında Soğuk Savaş zirveye tırmanmıştı. ABD'nin görünürde sınırsız güce sahip olduğu savaş sonrası dönemde yurtdışında üstlendiği sorumlulukları sürdürmenin ülkenin maddi ve duygusal dirayetini aştığı anlaşılmaya başlamıştı. Vietnam konusunda ülke içinde çıkan çatışmalar önü alınamaz bir seviyeye yaklaşmak üzereydi, bazı çevrelerden hem askeri hem de siyasi anlamda Vietnam'dan çekilme çağrıları yükseliyordu. Hem ABD hem Sovyetler Birliği kıtalararası menzile sahip, taşıma kapasitesi güçlendirilmiş, hedefi vurma kesinliği iyileştirilmiş seçkin füzeleer yerleştiriyordu. Sovyetler Birliği uzun menzilli stratejik nükleer silahların sayısı açısından ABD'ye eşit bir konuma geliyordu. Hatta bazı analistlere göre stratejik üstünlük bile kazanmıştı, bu da felaketle sonuçlanacak ani saldırılar ve uzun süreli bir siyasal şantaj dönemiyle ilgili kaygılar doğuruyordu.

Nixon'ın Kasım 1968'de seçilmesinden önceki aylarda başkanlığının karşı karşıya kalacağı zorluklar üç büyük stratejik sahada şekillenmeye başladı: Avrupa, Ortadoğu ve Doğu Asya.

Sovyetler Birliği Doğu Avrupa'daki uydu devletleriyle birlikte Ağustos 1968'de Çekoslovakya'yı işgal etti. Çekoslovakya sistemini Sovyet yörüngesinde liberalleştirme cürmünü işlemişti. Sovyetler Almanya'da Batı Berlin'i tehdit etmeyi sürdürüyordu, bu tehdit Devlet Başkanı Nikita Hruşçov'un 1958'de Batılı işgalci

güçlere kuvvetlerini altı ay içinde çekmeleri için ulti-matom ver-mesiyle başlamıştı. Moskova bu kuşatılmış şehri ablukaya alma tehdidini düzenli aralıklarla tekrarlıyordu. ABD'nin kanatları altında yıkıcı savaştan toparlanan Avrupa ve Japonya ekonomik olarak ABD ile rekabet etmeye ve değişen dünya düzeni hakkında zaman zaman farklılaşan kendi algılarını geliştirmeye başlamıştı.

Öte yandan Çin Halk Cumhuriyeti Ekim 1964'teki başarı-lı nükleer denemenin ardından dünyanın en yıkıcı silahlarına sahip (ABD, Sovyetler Birliği, Britanya ve Fransa'nın ardından) beşinci ülke hâline gelmişti. Beijing uluslararası sistemle çatışma ile ondan geri çekilme arasında gidip geliyordu; tüm dünyada Maocu gerillalar eğitilip finanse ediliyordu ama 1967 baharına gelindiğinde Kültür Devrimi'nin altüst oluşu sırasında dünyanın hemen her ülkesindeki elçiler de geri çekilmişti.²⁴⁵

Nixon Ortadoğu'da çatışmanın eşiğindeki bir bölgeyle karşı karşıyaydı. Britanya ve Fransa'nın çökmekte olan Osmanlı İmpa-ratorluğu topraklarını kendi nüfuz alanlarına almayı kararlaştırdığı 1916'da yapılmış Sykes-Picot Antlaşması, yüzeyde Vestfalya Barışı'nın yarattığına benzer bir devlet sisteminin üyeleri gibi görünen büyük ölçüde Arap ve Müslüman siyasi oluşumların or-taya çıkmasına sebep olmuştu. Ama sadece yüzeysel olarak bakıl-dığında durum böyleydi; hâlâ esasen Vestfalya sisteminde olan Avrupa ülkelerinin tersine yirminci yüzyıl ortasındaki Ortadoğu devletleri ortak ulusal kimlik ya da ortak ulusal tarih izlenimi vermiyordu.

Fransa ve Britanya Ortadoğu'da tarihi olarak üstün olmalarına rağmen, her iki ülke de iki dünya savaşında dökülen kanın ar-dından güçlerini bölgeye yansıtmaya yetilerini giderek yitiriyordu. Başta sömürge karşıtı hareketlerin tetiklediği yerel isyanlar Arap dünyasında ve Arap ülkeleri ile İsrail devleti arasında daha geniş çaplı çatışmalara dâhil oluyordu. 1948'de bağımsızlığını ilan et-mesini takiben çoğu Batı ülkesinin tanıdığı İsrail, onu doğuştan gayrimeşru ve kendilerinin hakkı olan toprakları işgal etmiş bir devlet olarak gören komşuları tarafından tanınmaya çalışıyordu artık.

Nixon'ın göreve başlamasından önceki on yılda Sovyetler Birliği Ortadoğu'da toplanan bu fırtına bulutlarından istifade etmeye ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan büyük ölçüde feodal yönetim yapısının yerini almış otoriter askeri rejimlerle bağlar kurarak havayı daha da ağırlaştırmaya başlamıştı. Sovyet silahlarıyla yeni yeni donanmış Arap orduları Soğuk Savaş'ı önceden Batı'nın hâkimiyetindeki Ortadoğu'ya taşıyarak bölgedeki anlaşmazlıkları keskinleştirdi ve küresel felaket koparma riskini artırdı.

Nixon göreve geldiği sırada bütün bu kaygılar Vietnam'daki uğursuz çıkmazın gölgesinde kalmaktaydı. Bundan önceki Johnson yönetimi Amerikadan coğrafi olduğu kadar kültürel ve psikolojik olarak da uzak bir bölgeye 500.000'den fazla Amerikan askeri göndermişti. Nixon başkanlık yemini ederken 50.000'i aşkın asker daha bölgeye gidiyordu. ABD'yi sonuçsuz bir savaştan çekip çıkarma işi –ve bunu Amerikan İç Savaşı'ndan beri yaşanan en çalkantılı iç siyasi koşullarda gerçekleştirme görevi– Nixon'a düştü. Nixon'ın seçilmesinden önceki beş yılda, Amerikan tarihinde görülmemiş yoğunlukta bir iç siyasi tartışmaya tanık olunmuştu: Başkan John F. Kennedy, (o tarihte Demokrat Parti'nin en güçlü başkanlık adaylarından biri olan) kardeşi Robert Kennedy ve çığır açan medeni haklar savunucusu Martin Luther King, Jr. suikastlara kurban gitmişti. Vietnam konusunda şiddetli protestolar, King suikastına karşı yapılan gösteriler, Amerikan sokaklarını sarsmış ve Washington'ı günlerce kilitlemişti.

Amerikan tarihi gürültülü iç tartışmalarla doludur, evet ama Nixon'ın karşı karşıya olduğu durumun eşi benzeri görülmemiştir. Şöyle ki yükselişteki bir ulusal elit savaşta yenilmenin hem stratejik olarak kaçınılmaz hem de etik olarak istenir bir sonuç olduğuna kendini inandırmıştı. Böyle bir kanaat ulusal çıkarın meşru hatta ahlaki bir amacı temsil ettiği yönünde asırlardır devam eden fikir birliğinin bozulması anlamına geliyordu.

Bu yeni kanaatler dizisi bazı bakımlardan daha önceki yıllarda gözlemlenen, Amerika'nın yurtdışındaki belalara "bulaşmasını" ülkenin refahı açısından gereksiz olmanın da ötesinde karakter-

ri açısından yıpratıcı, aşındırıcı bulan tecriti dürtünün yeniden doğuşunu işaret ediyordu. Ama bu yeni tecritilik biçimi ülkenin değerlerinin uzak yerlerdeki çatışmalara katılmayı uygun göremeyecek kadar yüksek olduğunu savunmak yerine Amerika'nın yurtdışında ahlaki yol gösterici olamayacak kadar yozlaştığını ileri sürüyordu. Bu konunun yükseköğrenim kurumlarında kol-tuklarını garanti etmiş –ve nc olmak için gerekene yakın bir nüfuza sahip– savunucuları, Vietnam trajedisini ne jeopolitik çerçevede ne de ideolojik bir mücadele olarak görüyor, uzun zamandır olması gereken bir ie dönüşe yol açacak ulusal bir katar-sisin habercisi olarak değerlendiriyordu.

BEKLENMEDİK DAVET

Harvard niversitesi'nde ders verirken hem 1960'ta hem 1968'de Cumhuriyetçi Parti aday seçimlerinde Nixon'ın başlıca rakibi olan New York Valisi Nelson Rockefeller'a yarı zamanlı dış politika danışmanlığı yapmıştım. Bu nedenle de yeni seçilmiş başkanın çalışma ekibine katılmaya davet edileceğimi beklemiyordum. Ama böyle bir ağrı yapıldı ve bana ulusal güvenlik danışmanlığı görevi önerildi; başkanlık makamının atama yaptığı ve Senato onayına tabi olmayan (Beyaz Saray Kalem Müdürlüğü'nden sonra) ikinci sıradaki yüksek mevkiydi bu görev. Nixon'ın kendisine karşı muhalefet etmiş bir Harvard profesörüne bu sorumluluğu vermesi hem seçilmiş başkanın ruh zenginliğini hem de geleneksel siyasi düşünme biçiminden ayrılmaya istekli olduğunu gösteriyordu.

Nixon Kasım 1968'de kazandığı seçim zaferinden kısa bir süre sonra beni New York'ta *Pierre Hotel'e*, yani başkanlık görevini devralıncaya dek kullanacağı geçiş dönemi merkezine ilk önemli

toplantımıza davet etmişti. (Bundan önce onunla sadece bir kere, hatırı sayılır bir isim olan Clare Boothe Luce'nin ev sahipliği yaptığı bir Noel partisinde ayaküstü karşılaşmıştım.) Bu toplantıda dış politikadaki başlıca zorluklar arasında rahatça gezinip bunlar üstüne düşünerek mevcut uluslararası durumu değerlendirme fırsatı bulmuştuk. Nixon kendi görüşlerini paylaşıyor, benim yorumlarımı soruyordu. Görüşmemizin bırakın benim belli bir mevkiye uygunluğumu değerlendirmeyi amaçladığını, yönetiminde görevlendireceği kişilerin seçimiyle ilgili olduğunu bile ima etmemiştir.

Tam ayrılacağım sırada Nixon, kalem müdürü olarak tanıttığı, H. R. Haldeman adında uzun ince bir Kaliforniyalıyla tanıştırdı beni, sonra hiçbir açıklama yapmadan Haldeman'a benim Harvard'daki ofisimle burası arasında doğrudan bir telefon hattı kurulmasını emretti. Haldeman seçilmiş başkanın emrini sarı bir deftere yazdı ama sonra bu konuda hiçbir şey yapmadı; böylece yeni başkanın çok yönlü kişiliğiyle tanışmanın yanı sıra onun yönetimindeki Beyaz Saray'ın bürokratik işleyişi hakkında da üst düzey bir ders almış oldum: Başkanın bazı açıklamaları sembolikti, bir yön ifade ediyordu ama hemen harekete geçileceği anlamına gelmiyordu.

Merakım uyanmıştı, yine de biraz tereddütle Harvard'a dönüp gelişmeleri bekledim. Birkaç gün sonra Nixon'la aynı hukuk firmasının ortaklarından biri olan ve Adalet Bakanı olarak atanmanın eşiğindeki John Mitchell beni aradı: "İş kabul ediyor musun, etmiyor musun?" Ben "Hangi iş?" diye sorunca, kulağıma "Bir halt daha yedim," gibi gelen bir şeyler mırıldandıktan sonra beni ertesi gün seçilmiş başkanla görüşmeye davet etti.

Ulusal güvenlik danışmanlığı mevki bu defa bana açıkça önerildi. Önceki siyasal mevkilerime aşına olan tanıdıklarına danışmak ve düşünmek için biraz zaman istedim beceriksizce. Daha önce bir başkan ya da müdürle tanışmış olsaydım, böyle bir o yana bir bu yana yalpalayan bir cevaptan sonra konuşmayı o an oracıkta sona erdirerek beni düşünme ihtiyacından kurtulurdum.

Oysa Nixon bir hafta düşünmemi söyledi ve -etkileyici bir tutumla- onun Duke'taki eski sözleşmeler hukuku profesörü olan, şimdiyse Harvard Hukuk Fakültesi'nde ders veren, düşünme biçimini ve tutumunu bilen Lon Fuller'a danışmamı söyledi.

Ertesi gün, Venezüella'daki çiftliğine yaptığı geziden yeni dönmüş olan Nelson Rockefeller'a danıştım. Rockefeller'ın tepkisi, benim ikircikliğime son vermenin ötesinde, ülkenin temelinde hâlâ birlik olduğunu da gösteriyordu. Kararımı ertelediğim için beni azarladı ve Nixon'ın teklifini derhal kabul etmemi söyledi: "Başkan seni önemli bir göreve davet ederse ertelemek uygun bir cevap olmaz," dedi. "Unutma, Nixon'ın sana yatırdığı bahis senin ona yatırdığından daha büyük," diye ekledi. O öğleden sonra Nixon'a telefon edip yönetiminde hizmet vermekten onur duyacağımı söyledim.

Nihayetinde Nixon ve ben, işleyiş niteliği dikkate alınırsa "ortaklık" olarak tanımlanabilecek bir ilişki geliştirdik; hâlbuki iki taraf arasında bu kadar eşitsiz bir güç dağılımı söz konusuysa gerçek bir ortaklığa nadiren rastlanır. Başkan güvenlik danışmanını prosedür uygulamadan ya da uyarısız görevden alabilir ve resmi bildirim ya da görüşme olmaksızın tercihlerini dayatma yetkisine sahiptir. Güvenlik danışmanının katkısı ne olursa olsun kararların nihai sorumluluğunu başkan taşır.

Bu gerçekler bir yana, ulusal güvenlik ve dış politika söz konusu olduğunda Nixon hiçbir zaman bana astıymışım gibi davranmadı, bundan ziyade sanki akademik meslektaşımıymışım gibi yaklaştı. Aynı bakış, söz konusu iç politika ya da seçim politikası olduğunda geçerli değildi. Bu konulardaki toplantılara hiç davet edilmedim. (Savunma Bakanlığı'na ait gizli evrakın sızdırıldığı "Pentagon Belgeleri" olayı dışında.)

İlişkimiz başından beri "eşit ölçüde yetki" biçiminde gelişti. Nixon bu süre zarfında benim önceden Nelson Rockefeller'la birlikte çalışmamla ilgili küçük düşürücü imalarda bulunmaktan kaçındı. Büyük baskı altında olduğunda bile bana karşı tutumu her zaman nazikti. Bu değişmez nezaketi daha da dikkat çekici

kılan bir başka etkense, bu sayfalarda anlatılan kararlı ve düşünceli Nixon'ın yanında başka bir Nixon daha olmasıydı: İmajına güvenmeyen, otoritesinden emin olmayan ve onu içten içe kemiren şahsi kuşkularının esiri olmuş bir Nixon. Bu Nixon'a, Adam Smith'in "tarafsız gözlemcisi"nin bir versiyonu, yani benliğin dışında duran, onun eylemlerini gözlemleyen ve yargılayan ikinci bir "benlik" eşlik ediyordu. Bana öyle geliyor ki Nixon ömrü boyunca böyle eleştirel bir öz-bilincin esiri oldu.

Nixon'ın bu yönü, takdir peşinde huzursuz bir hayat sürdü – takdir onun için en önemli çevrelerin ifade etmekten sık sık kaçındığı bir ödüldü. En köklü ilişkilerinde bile çekingenlik hissedilirdi, yakın çevresinin dışındaki kişilerle –özellikle de önemli kişilerle– görüşmelerini bir tür performans gibi dikkat ve çaba isteyen işler olarak ele alıyor olmalıydı. Nixon'ın amacı her zaman bilgi vermek değildi, kullandığı dil daha ziyade kararlılık izlenimi vermeyi ya da diğer tarafa açıklanması gerekmeyen bir amaca ulaşmayı amaçlardı.

Bu karmaşık unsurlar dikkate alındığında, Nixon zaman zaman tasarılarının tam ölçeğini yansıtmayan açıklamalarda bulunurdu. Bu tutumun kararsızlıkla karıştırılmaması gerekir. O hedefleri konusunda netti, kararlılıkla ve inceden inceye hedeflerinin peşinden giderdi. Ama bir yandan da sık sık bunları tartışmaya en uygun zamanı ve ortamı seçerek seçeneklerini korumaya çalışırdı.

Bu niteliklerin birleşmesi Nixon yönetiminin özel hususiyetlerini doğurmuştu. Özellikle dış politika meselelerinde son derece bilgili, analizlerini sunmakta son derece etkili olan Nixon yine de yüz yüze kapışmalardan kaçınırdı. Kendisiyle aynı fikirde olmayan kabine üyelerine doğrudan emir vermekten nefret eder, Haldeman'ı ya da Mitchell'ı, dış politika meselelerindeyse beni bu işle görevlendirirdi.

Nixon'ın yardımcısı olarak hizmet vermek onun çalışma biçimini yakından bilmeyi gerektiriyordu: Başkanın yaptığı her yorumun ya da verdiği her emrin kelimesi kelimesine yerine getirilmesi

gerekmiyordu. İlk görüşmemizin sonunda Haldeman'a benim ofisimle doğrudan bir telefon hattı kurulması için verdiği emir bunun bir örneğiydi: Kalem müdürüne beni ekibine almaya çalışacağını iletmek istemişti ama başkalarının önünde reddedebileceğim bir ortamda bana bu mevkiyi önermeye henüz hazır değildi.

Daha önemli başka bir örnek vereyim: Ağustos 1969'da Roma'dan İsrail'e giden bir Amerikan yolcu uçağı Filistinli teröristler tarafından Şam'a kaçırılmıştı. Bu haberi bir cumartesi akşamı Florida'da eski dostlarıyla akşam yemeğinde olan Nixon'a ilettiğimde "Şam havaalanını bombalayın," dedi. Bu açıklama resmi bir emir olmaktan ziyade hem danışmanlarını hem sofradaki arkadaşlarını uçak kaçırma olaylarına son vermekteki kararlılığıyla etkilemeyi amaçlıyordu.

Ama Nixon'ın gayet iyi bildiği üzere bu gibi askeri eylemleri başlatmak başkanın ağızından basitçe çıkıveren emirden fazlasını gerektirir. Sonrasında uygulamayla görevli bakanlıklara harekâtla ilgili talimatları içeren başka bir emir gönderilmesi gerekir. Savunma Bakanı Melvin Laird, Genelkurmay Başkanı General Earle Wheeler ve ben sonradan gelecek böyle bir emri bekleyerek o akşamın büyük bir bölümünü böylesi bir saldırı için gerekli ilk adımları atarak daha açık bir ifadeyle Altıncı Filo'daki bir uçak gemisini Kıbrıs'a doğru gönderip emri yerinde getirmek üzere mevzilendirerek geçirdik. Bir başkanlık görevlisi başkanın emirlerini uygulamaya yemin etmişse de başkana eylemlerinin sonuçları üzerine düşünme fırsatı tanımakla da yükümlüdür.

Bu olayda Nixon meseleyi ertesi sabah halletti. Sabah brifingi kapsamında Şam havaalanındaki rehine olayıyla ilgili ona güncel bilgileri verirken Altıncı Filo'nun uçak gemilerinin Kıbrıs yakınlığında olduğunu bildirdim. "Başka bir şey oldu mu?" diye sordu. Hiçbir şey olmadığını söyleyince tek kelimeyle karşılık verdi. Yüzündeki bir tek kası bile kıpırdatmadan "İyi," dedi. Hava saldırısı hakkında başka hiçbir şey söylenmedi ya da yapılmadı.²⁴⁶

Nixon'ın yakın çevresi, esip gürleyen açıklamaların aslında açık eylemler doğurmayı amaçlamadığını işte bu şekilde öğren-

miş oldu. Bu gibi açıklamalar sıklıkla ruh hâlini ifade ederdi ya da muhatap olunanın görüşlerini değerlendirmeye yarardı. Hal-deman, Başkan düşünüp taşınıp karar verinceye dek geri dönü-lemez eylemlerde bulunulmasını ertelemek amacıyla, Nixon'ın Oval Ofis toplantılarının bir başkanlık yardımcısı huzurunda gerçekleşmesine dayanan personel sistemi kurmuştu. Üst düzey danışmanlarsa Beyaz Saray Kalem Müdürlüğü aracılığıyla direktif vermekle yükümlüydü. Nixon'la düzenli teması olmayanlar kendilerini onun karşısında bir meseleyle ilgili seçenekleri tartışırken bulduklarında sorun çıkabilirdi. Burada Eisenhower'ın eski yardımcılarında ve Nixon'ın dostu Bryce Harlow'un Watergate felaketi hakkında yaptığı kısa ve etkileyici açıklama aydınlatıcı bir örnektir: "Lanet budalanın biri Oval Ofise girdi ve kendisine söyleneni yaptı."

Hiç şaşırtıcı değil. Nixon'ın kendi nitelikleriyle ilgili değerlendirmesi yukarıda anlattığım hikâyenin düşündürebileceği kadar yanıltıcı değildi. Nixon Temmuz 1971'de Çin'e yaptığım gizli ziyaretten –ve kendisinin de ertesi yıl Çin'i ziyaret edeceğini açıklamasından– kısa süre sonra bana basını bilgilendirmem için tavsiyeler gönderdi. Kendisinden üçüncü tekil kişi olarak bahsederek şunları yazmıştı:

Basınla görüşmelerinde kullanabileceğin etkili cümlelerden birinde, RN'nin bu toplantıya ne kadar eşsiz biçimde hazırlandığını, birçok bakımdan Çin Devlet Başkanı Zhou Enlai ile benzer niteliklere ve geçmişe sahip olmasının ne kadar ironik olduğunu söyleyebilirsin. Vurgulanabilecek birkaç kalemim hemen sıralıyorum:

1. Üçlü kanaatler
2. Zorlukları aşmış olmak
3. Bir kriz anında en iyi performansı sergilemek. Soğukkanlı.
4. Sert cesur güçlü bir lider. Gerekli olduğunda riske girmeye hazır.
5. Uzun vadeli düşünen, yarının manşetlerini hiç dikkate almayan, bundan yıllar sonra politikanın nasıl görüneceğine kafa yoran biri.
6. Zihni felsefi çalışan biri.

7. Notsuz çalışan biri – 73 devlet ve hükümet başkanıyla yaptığı görüşmelerde RN hiçbir not olmadan saatlerce sohbet etmiştir.

8. Asya'yı bilen, özellikle de Asya'yı gezip görmüş ve incelemiş biri.

9. Kişisel üslubu gerektiğinde çok güçlü ve çok sert –çelik gibi– olabilen ama ince ve neredeyse nazik görünen biri. Genellikle görüşü ne kadar sert olursa sesi o kadar alçalır.²⁴⁷

Bu notun hem önemli bir güvensizliğin hem de kararlılıkla kendi kendini övmenin kanıtı olduğunu uzun uzun irdelemeye gerek yok. Aslında Nixon'ın kendisine ilişkin bu değerlendirmesi doğrudur: Zengin bir dış politika deneyimine sahipti, en etkili performansını bir kriz sırasında sergilerdi; cesurdu ama titiz, ara sıra kılı kırk yaran değerlendirmelere ve analizlere düşkündü; bilgiye muazzam bir iştahla yaklaşırdı; uzun vadeli düşünürdü, ulusun karşısındaki güçlükler hakkında titizlikle kafa yorardı ve sıklıkla yüksek baskı altında en iyi performansı gösterirdi, diğer dünya liderleriyle planlı toplantılar –en azından müzakere değil sunum içeren toplantılar– yapardı. Dizginleri elinde tutuyor görüntüsüyle fazla –kimi zaman sicilini süsleyecek derecede– meşgul olması, onun yönetiminin kazandığı başarılarla çelişmez.

Ulusal çıkarların söz konusu olduğu ve kararların sıklıkla zamanla yarışarak alınmak zorunda olduğu düşünülürse, Beyaz Saray'da üst düzey isimler arasındaki hiçbir ilişki sürtüşmelerden tümüyle bağımsız değildir. Benim durumumda, Nixon'ın hissettiği güvensizlikler, medya benim ulusal politikaya katkımı onun-
kini küçültürcesine vurguladığında, bir başkan olarak içerlemesine yol açtı. Fransız filozof Raymond Aron –kendisiyle dostluğum
ömür boyu sürdü, entelektüel açıdan akıl hocamdı– bir keresinde
basının benim rolümü öne çıkararak işleminin, Nixon'a duyulan
husumetin yerine geçtiği, onu simgelediği yorumunda bulunmuştu.
Sonuçta doğan gerilimler ancak ender durumlarda açıkça dile
getirildi ama o zaman bile Nixon bu konuda hiç konuşmadı; Haldeman ya da İç İşleri Danışmanı John Ehrlichman gibi birlikte çalıştığı isimler tarafından konu edildi.

Yine de sonradan öğrendiğim üzere Nixon'ın zaman zaman başkalarına karşı kullandığı dile ben hiç maruz kalmadım.

Nixon'ın Oval Ofis sohbetleri kamuoyuna açıklandığında (Bütçe Yöneticisi ve Hazine Bakanı olarak Nixon yönetiminde benimle birlikte çalışmış) George Schultz'u arayıp "Acaba ben mi ağzı bozukluğu çok kanıksadım da Nixon'ın sövgü sözcükleri kullandığını hatırlamıyorum?" diye sordum. Schultz'un hatıraları da benimkilere benziyordu, onunla ilişkimizde Nixon nazik ve kılı kırk yaran bir dil kullanmıştı.

Nixon'ın yetersizlikleri –tedirginliği, en üst düzeyde saygı görme ihtiyacını kamçılayan güvensizlikleri, görüş ayrılıklarını yüz yüze ifade etmeye yanaşmaması–, nihayetinde onun başkanlığına hasar verdi. Ama kariyeri sırasında elde ettiği başarıların, kalibresi daha düşük bir lideri yenilgiye uğratacak çekinceleri aşma yönünde muhteşem çabalar olarak tanınması ve kabul edilmesi gerekir.

NIXON'IN BEYAZ SARAY'INDA ULUSAL GÜVENLİK KARARLARININ OLUŞTURULMASI

Her Beyaz Saray yönetimi, mevki itibariyle ancak başkomutanın yapabileceği seçimleri kolaylaştıracak bir karar oluşturma çerçevesi tesis eder. Haldeman Beyaz Saray Kalem Müdürü olarak atanır atanmaz, Nixon'ın kanaatleri ile çekincelerini dengeleyen, zayıflıklarını gölgelerken hatırı sayılır ölçüde bütünlük sağlayan bir Beyaz Saray örgütlenmesi oluşturdu.

Genel olarak Başkan'la görüşme, Beyaz Saray'daki iki başkanlık yardımcısından birinin huzurunda gerçekleşiyordu: Ehrlichman iç politikadan, ben dış politikadan sorumlu yardımcıydık. Ofislerimiz başkanı yapacağı görüşmelere hazırlamakla hem gündeme getirilebilecek meseleleri hem onun verebileceği cevapları taslak hâlinde açıklamakla görevliydi. Nixon görüşmeler-

den önce bu tavsiyeleri titizlikle çalışırdı ama görüşme sırasında önünde asla not bulundurmazdı.

İkimiz de Washington'da olduğumuzda Nixon genellikle günün ilk randevusuna beni kabul ederdi. Dış gezilerinde ona eşlik ederdim ve bütün resmi toplantılara katılırdım. İkimizden biri yurtiçinde geziye çıktığında genelde günde en az bir defa telefonla haberleşirdik. Gündemimizdeki ilk konu genellikle Merkezi Haber Alma Ajansı'nın (CIA) hazırladığı Başkanlık Günlük Bülteni olurdu. Bir kriz yoksa Nixon gündelik meselelere nispeten az zaman ayırırdı, belli bir bölge ya da durumun tarihini ve dinamiklerini öğrenmeye çok daha fazla zaman harcardı. Her zaman muhtemel dönüm noktalarını ya da alınması gereken kilit kararları oluşturan şeylere odaklanırdı. Nixon yönetiminin stratejik düşünme biçimi, sıklıkla saatler süren bu görüşmeler sırasında şekillendi.

Eisenhower'ın başkan yardımcılığını yapmış Nixon, sefinin ulusal güvenlik prosedürlerini kendi ihtiyaçlarına göre uyarlayıp taklit etmeye çalışmıştır. Bu amaçla, bir süre Eisenhower'ın Ulusal Güvenlik Konseyi'ni koordine etmiş General Andrew Goodpaster'dan benimle birlikte çalışarak benzer bir yapının kurulmasını istemişti.²⁴⁸ Eisenhower yönetiminde Ulusal Güvenlik Konseyi personeli, esasen bakanlıkların görüşlerini toplayarak toplantılara hazırlanırdı. Ondan sonraki Kennedy ve Johnson yönetimleri sırasında Goodpaster ekibi, McGeorge Bundy ve Walt Rostow tarafından Ulusal Güvenlik Konseyi toplantıları için ciddi hazırlıkların yapılmasına katkıda bulunan, akademisyenler dâhil elli profesyonelin yer aldığı bir ekip hâline getirildi. Nixon yönetiminde çapı aşağı yukarı aynı kaldı, bugünse bu ekipte çalışanların sayısı 400'e yakın.²⁴⁹

Başkanlık seçimi ile görevi üstlenme arasındaki geçiş sürecinin ilk haftalarında Goodpaster ve ben o sırada ölümcül bir kalp hastalığı nedeniyle Walter Reed Hastanesi'nde yatan Eisenhower'ı ziyarete gittiğimizde eski başkanın zihninin ara sıra basın toplantılarında kullandığı gramer kadar belirsiz olduğu düşüncesindey-

dim hâlâ (Harvard'daki günlerimden yadigardı bu düşünce). Ama çok geçmeden hiç de öyle olmadığını öğrenecektim. Eisenhower ulusal güvenlik meselelerinin idari açıdan çetrefil yönlerinin yanısıra özüne de aşınaydı. Eski başkanın yüz hatları canlıydı, ifade gücü yüksekti, komuta ederek geçirdiği yılların özgüveni vardı yüzünde. Konuşma tarzı güçlü, açık sözlü ve etkiliydi.

Eisenhower Goodpaster'ı karşıladıktan sonra hiç vakit kaybetmeden vurgulamak istediği ilk noktayı gündeme getirdi. Benim güvenlik danışmanı olarak atanmamı uygun bulmadığını öğrendim çünkü akademisyenlerin üst düzey karar oluşturma sürecine yeterince hazırlıklı olmadığını düşünüyordu. Yine de elinden geldiğince bana yardım edecekti. Eisenhower'ın değerlendirmesine göre Başkan Johnson'ın yaklaşımı, yani Dışişleri Bakanlığı'nın ulusal güvenlik sürecinin bakanlıklar arası yönüne başkanlık etmesi iyi işlememişti; çünkü Savunma Bakanlığı Dışişleri Bakanlığı'nın liderliğine direnmişti ve zaten Dışişleri Bakanlığı stratejik kararlar tasarlamaktan ziyade diyalog kurmaya uygundu.

Eisenhower daha sonra tavsiyelerini özetledi. Ulusal güvenlik operasyonunun, Beyaz Saray Güvenlik Danışmanı'na bağlı olmasını öneriyordu. Güvenlik Danışmanı ya da görevlendirdiği kişi, çeşitli bölgesel ve teknik alt komisyonlara başkanlık edecekti. Bakanlık yardımcısı düzeyinde bir komisyon, daha sonra bu grupların değerlendirmelerini inceleyip Ulusal Güvenlik Konseyi'ne sunacaktı.

Goodpaster bu tavsiyeleri taslak hâline getirdi ve Nixon da bunları benimsedi. Yapı esasen o zamandan bugüne bozulmadan gelmiştir. Ne var ki kişiliklerin soyut yönleri, istisnasız her yönetimde fiili güç dağılımını ister istemez etkiler.

Nixon atanmış kabine yetkililerinin (Dışişleri Bakanı, Savunma Bakanı, Hazine Bakanı ve CIA Başkanı) katıldığı Ulusal Güvenlik Konseyi toplantılarında ulaşılmak istenen bir hedefin belli bir uygulamaya bağlı kalmaksızın ifade edilmesinde becerikliydi. Karar hakkında çekişmeye girilmeksizin seçeneklerin incelenmesi, muhtemel hareket tarzları hakkında bilgi edinme yolu hâline

geldi Nixon için. Bu yaklaşım, uzun vadeli politikaları gündelik süreçlerden ayırmasını sağlıyordu. Aynı zamanda kişisel tercihlerden ya da bakanlıkların öncelikli yetkilerinden bağımsız olarak soyut bir entelektüel problemle uğraşırcasına seçenek yelpazesini anlamasını mümkün kılıyordu. Nixon'ın fiili kararı uygun olduğunda bundan sonra iletiliyordu, böylece yüz yüze herhangi bir fikir ayrılığıyla karşı karşıya kalmıyordu; bunun bir istisnasının yaşandığını anımsamıyorum.

Eisenhower'ın Ulusal Güvenlik Konseyi planının benimsenmesi, Nixon'ın uzun vadede dış politikayı Beyaz Saray'dan kontrol etmekteki kararlılığı açısından yararlı oldu. Nixon adına yayımlanan bir Karar Memorandumu'yla eylem planı açıklanırdı. Özellikle tartışmalı durumlarda (örneğin Kamboçya'da konuşlanmış Kuzey Vietnamlı tümenlerin takibi için 1970'te bu ülkeye harekât düzenlendiğinde olduğu gibi) Haldeman ya da Adalet Bakanı John Mitchell daha fazla tartışmaya gerek olmadığını belirterek nihai kararı ilgili bakana şahsen iletirdi.

Nixon'ın çekinceleri, kararlılığını sınırlamazdı. Kriz anlarında süreci, dolaylı yoldan olsa da benim personelim üzerinden yönlendirirdi. Kilit önemdeki birkaç durumda –örneğin 1972'de Kuzey Vietnam'ın Güney'e düzenlediği “Paskalya Saldırısı”na cevap verilmesinde ya da 1973'te Yom Kippur Savaşı sırasında İsrail'e havadan stratejik silah ve erzak yardımı yapılmasında olduğu gibi– doğrudan emir vererek duruma müdahale etmişti.

Nixon Ocak 1969'da göreve geldiğinde Amerika'da Vietnam hakkında yapılan tartışmaların mahiyeti büyük dönüşüm geçirmişti. Güneydoğu Asya hakkındaki ilk anlaşmazlıklar hâlâ aynıydı: Üzerinde uzlaşılan amaçlara hangi yollarla ulaşılabileceğiyle ilgili anlaşmazlıklar söz konusuydu. Üniversitelerde karşıt tarafların iyi niyetinin sorgusuz sualsiz kabul edildiği “tartışma toplantıları”nda Vietnam konuşulurdu. Johnson'ın başkanlığı döneminde Amerika'nın Vietnam'daki tutumuyla ilgili yargılar tam da bu iyi niyet meselesini gündeme getirdi. Muhalifler savaşın gayri-ahlaki ve geleneksel Amerikan değerlerine aykırı olduğunu ilan

etti. Buna karşılık hem mevcut politikalara hem de sonraki yönetimlerin ahlaki meşruiyetine meydan okudular –öyle ki iş savaş karşıtı bazı aktivistlerin kimi zaman günlerce sürecekt büyük gösteriler düzenleyerek hükümetin işleyişini engellemeye çalışmasına kadar vardı. Başvurdıkları bir diğer yol ise gizli devlet bilgilerinin büyük çapta sızdırılmasıydı. Bu eylemlerini, her türlü gizlilik ilkesine aykırı, açık bir kamu yönetimi anlayışıyla meşurlaştırıyorlardı.

Nixon hatıralarında “Gizliliğin, yönetimde daha az özgür ve daha az yaratıcı bir fikir alışverişine yol açmak gibi yüksek bir bedeli vardır kuşkusuz,” diye teslim eder. Ama devlet işlerinde gizliliğin bir ölçüde hep gerekli olduğunu da ekler. “Gizlilik olmasaydı Çin’e açılımın, Sovyetler Birliği ile SALT anlaşmasının ve Vietnam Savaşı’nı sona erdiren barış anlaşmasının olmayacağını da kesinlikle söyleyebilirim.”²⁵⁰

Bu bağlamda Eisenhower bana Washington’da hizmet etme konusunda temel bir ders vermiştir. Mart 1969 ortasında, eski başkanın açıkça güçten düştüğü günlerde Nixon, kısa süre önce Ortadoğu hakkında yapılan, Sovyet askeri varlığının bölgede giderek güçlenmesinin ve buna vereceğimiz karşılıklı diplomatik önlemlerle başka önlemler arasındaki dengenin tartışıldığı bir Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısı hakkında Eisenhower’ın bilgilendirileceği bir toplantıya beni davet etti. Nixon bir karar verme sürecindeyken benden Ulusal Güvenlik Konseyi’nin tartıştığı seçenekleri Eisenhower’a özetlememi istedi.

Ertesi sabah Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısının içeriği basında çıktı. Eisenhower’ın askeri yaveri General Robert Schulz, o sabah çok erken saatte beni arayıp Eisenhower’a bağladı. Kamuoyunun gözündeki o halim selim kişiliğiyle pek ilgisi olmayan sövgüleri peş peşe yağdıran Eisenhower, Ulusal Güvenlik Konseyi’ndeki değerlendirmelerin sızdırılması nedeniyle Nixon’ın önündeki seçeneklerin daralmasından ötürü beni yerden yere vurdu. “Sızıntının benim ofisimden mi kaynaklandığını düşünüyorsunuz?” diye sorduğumda bu sefer yeni bir hakaret kataloğu

açıp görevimin ulusal güvenlik sisteminin tamamında gizli bilgilerin gizliliğini korumak olduğunu vurguladı. Meselenin sırf kendi ofisimin güvenliği açısından geçerli olduğunu düşünüyorsam görevimi yerine getirmemişim demekti.

Verdiğim yanıt (sadece iki buçuk aydır bu görevde olduğum ve bu süre zarfında sızıntıyı önlemek için üstün bir çaba gösterdiğim) yine beğenilmedi. “Genç adam,” –o sıralar kırk altı yaşındaydım– dedi Eisenhower neredeyse babacan bir ses tonuyla. “Sana esaslı bir tavsiye vereyim: Sana emanet edilen bir görevi yerine getiremediğini hiç kimseye söyleme.” Bunlar Eisenhower’dan duyduğum son sözler oldu. Eski başkan bundan iki hafta sonra öldü.

NIXON’IN DÜNYA GÖRÜŞÜ

Nixon’ın geçmişle ilgili değerlendirmeleri ve gelecekle ilgili sezgileri, hem siyasi bir figür olarak ciddi uluslararası deneyiminden hem de görevde olmadığı yıllarda bu konular üzerine derin düşünmesinden kaynaklanıyordu. Başkan yardımcısı konumunda –ve geleceğin başkan adayı olarak görüldüğü yıllarda– yaptığı uluslararası seyahatlerde, Amerika’nın düşünme biçimini anlamaya ve kendisinin gelecekteki yerini tartmaya çalışan dünya liderleriyle temas kurmuştu. Bu çevrelerde ciddi bir figür olarak değerlendirilirdi, ülke içindeki muhalifleri ya da gazeteciler arasında her zaman görülmeyen bir tutumdu bu.

Nixon’ın dış politikayla ilgili kanaatleri, mevcut siyasal kategorilere tamamen oturmuyordu. Kongre’deki kariyeri sırasında Sovyet ajanı olduğu ileri sürülen eski Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Alger Hiss’in yargılanmasıyla ilgili tartışmalara katılması dikkat çekmişti; siyasal müessesenin büyük bölümü onu “cadı avı” kur-

banı olarak gördü ve Hiss yalan yere yeminden suçlu bulunup hapse atılincaya dek (hatta daha sonra da) bu görüş varlığını korudu. Demek ki Nixon başkanlık görevini üstlendiğinde hem muhafazakârların hem de liberallerin onun hakkındaki fikirleri epeyce şekillenmişti. Muhafazakârlar onu sağlam bir anti-komünist ve sert bir soğuk savaşçı olarak görüyor, çatışmacı bir diplomasi sergilemesini bekliyorlardı. Liberaller ise onun, ülkenin yurtdışında güç gösterisi yapacağı, yurtiçinde tartışmalar yaşayacağı bir dönem başlatacağından kaygılanıyordu.

Nixon'ın dış politikaya ilişkin görüşleri, onu eleştirenlerin algıladığından çok daha incelikliydi. İkinci Dünya Savaşı'nda doğanmada, Kongre'de ve başkan yardımcısı olarak kamu hizmetindeki tecrübeleriyle şekillenen Nixon Amerikan hayat tarzının temel meşruiyetine, özellikle de kendi hayatının da gösterdiği üzere sınıf atlama fırsatlarına sarsılmaz bir inanç duyuyordu. Günün dış politika gerçeklerine uygun olarak uluslararası arenada özgürlüğü, özellikle de Amerika'nın demokratik müttefiklerinin özgürlüğünü savunmanın ülkenin özel sorumluluğu olduğu kanısındaydı. Nixon Vietnam'da devraldığı çatışmayı sona erdirmeye çalışırken Amerika'nın geri çekilmesinin bir müttefik olarak ama aynı zamanda genel olarak dünyada bir güç ve varlık olarak ülkenin inandırıcılığını olumsuz etkileyeceğinden duyduğu korkunun güdümündeydi.

Amerika'nın uluslararası görevleriyle ilgili görüşünü 6 Temmuz 1971'de yaptığı konuşmada, ABD'nin Vietnam'daki yükümlülüğünü esasen partizan olmayan bir tutumla, demokratik seleflerini de savaş karşıtı solu da suçlamaksızın açıklarken ortaya koydu. O zamanlar ABD politikasına yöneltilen eleştirileri kabul ediyor ve şöyle tanımlıyordu: "ABD'ye güç emanet edilemez. ABD dünya sahnesinden çekilmeli ve kendi sorunlarıyla ilgilenmeli, dünya liderliğini başkasına bırakmalıdır; çünkü dış politikamızı uygularken gayriahlaki işler yaptık."²⁵¹

ABD'nin başka savaşlarda olduğu gibi Vietnam'da da başta yanlış adımlar attığını kabul eden Nixon şu temel soruyu soru-

yordu: “Dünyadaki başka hangi devletin üstün güç konumuna gelmesini isterdiniz? Amerika dünyada üstün konuma sahip olmaya çalışmayan bir ülkedir. İkinci Dünya Savaşı’nda olanlar nedeniyle bu iş bize düştü. Ama işte karşınızda, eski düşmanlarına yardım etmiş, karşıtı olabileceklere karşı bugün cömert olan bir ülke vardır. [...] Dünya çok şanslıdır, dünya liderliği konumunda Amerika olduğu için.”²⁵²

Nixon savaş sonrasında ABD’nin küresel liderliğine ilişkin hayalini tekrarlararken Amerikan dış politikasıyla ilgili hâkim varsayımlara karşı çıkıyordu. Şimdi olduğu gibi o zaman da önemli bir düşünce ekolü, istikrar ve barışın uluslararası ilişkilerin normal hâli olduğunu, çatışmaların ya yanlış anlamalar ya kötü niyetler nedeniyle doğduğunu savunuyordu. Düşman güçler kesin olarak alt edildiğinde temeldeki uyum ya da güvenin yeniden gün yüzüne çıkacağı söyleniyordu. Amerika’ya özgü bu kavrayışa göre çatışma doğuştan gelen, içkin, doğal değil yapay bir şeydi.

Nixon’ın algısıysa daha dinamikti. O barışı büyük güçler arasındaki kırılğan ve akışkan bir denge durumu, uluslararası istikrarın hayati bir bileşeni, sallantılı bir denge olarak görüyordu. Ocak 1972’de *Time*’a verdiği bir söyleşide, güç dengesinin barışın önkoşulu olduğunu vurguluyordu:

Bir ülke muhtemel rakibi karşısında sonsuz derecede daha güçlü olduğunda savaş tehlikesi doğar. İşte bu nedenle ben ABD’nin güçlü olduğu bir dünyaya inanıyorum. Güçlü, sağlıklı bir ABD, Avrupa, Sovyetler Birliği, Çin ve Japonya’nın olduğu, her birinin diğerini dengelediği, birine karşı diğerine oynamadığı, dengelerin eşitlendiği bir dünyanın daha güvenli ve iyi olacağına inanıyorum.²⁵³

On dokuzuncu yüzyılda yaşamış Britanyalı devlet adamlarının hangisi olsa, Avrupa’da gücün dengelenmesi hakkında buna benzer bir açıklama yapabilirdi.

Avrupa* ve Japonya Nixon’ın görevde olduğu yıllarda ABD’ye denk güçler hâline hiç gelmediyse de Çin ile Sovyetler Birliği arasında “bir açığı oluşturulması”, Nixon’ın görev yaptığı dönemden

* Avrupa toplam olarak güçlü olsa da güçlü bir birlik değildi.

Soğuk Savaş'ın son bulmasına dek –ve sonrasında da– ABD politikasının ilkelerinden biri oldu, hatta Soğuk Savaş'ın başarıyla sonuçlanmasına önemli katkı sağladı.

Nixon stratejisini Amerika'nın özel durumuna dayandırıyor-
du. Yirminci yüzyılın şafağında Theodore Roosevelt (1901-1909)
Amerika'nın bir gün Britanya'nın rolünü devralacağı ve küresel
dengeyi sağlayacağı görüşünü ifade etmişti, Britanya'nın bu rolü
Avrupa kıtasında güç dengesini koruma deneyimine dayanıyor-
du.²⁵⁴ Ama sonraki başkanlar bu tür analizlerden kaçınmıştır.
Bilakis Woodrow Wilson'ın (1913-1921) savunduğu görüş, daha
açık bir deyişle uluslararası güvenliğin uluslararası hukukun or-
tak bir biçimde uygulanmasıyla tanımlanan kolektif güvenlik yo-
luyla sağlanması düşüncesi hâkim olmuştur. Wilson'ın sözleriyle
ifade edersek: “Bir güç dengesi değil bir güç topluluğu; örgütlen-
miş rekabetler değil örgütlenmiş ortak barış.”²⁵⁵

Nixon Theodore Roosevelt'in güç dengesi düşüncesini Ame-
rikan dış politikasında yeniden tesis etmeye çalıştı. Roosevelt gibi
o da ulusal çıkarı, ulusal strateji ve dış politikanın izlenmesin-
de tanımlayıcı amaç olarak görüyordu. Ulusal çıkarların sık sık
birbiriyle gerilim içinde olduğunu, her zaman uzlaştırılıp yaygın
deyişle “herkesin kazandığı” sonuçlara varılmasının mümkün ol-
madığını bilen Nixon, devlet adamının işini, bu farkların tanım-
lanması ve idare edilmesi olarak görüyordu. Bu iş, bu farkların
yumuşatılması yoluyla başarılabilceği gibi, gerektiğinde son çare
olarak bunların kuvvete başvurarak aşılmasıyla da başarılabilirdi.
Bu gibi uç durumlarda Nixon birlikte çalıştığı kişilere sık sık söy-
lediği bir düsturu uygulamaya yatkındı: “Politikayı istemeye iste-
meye ya da tereddütle uygularken ödediğin bedel, doğru biçimde
inanarak uyguladığında ödediğin bedelin aynısıdır.”

Nixon'ın dış politika hayali ABD'nin akışkan bir değişen den-
geler sisteminin başlıca şekillendiricisi olması gerektiği yönün-
deydi. Bu rolün tanımlanabilir bir son noktası yoktu ama Nixon'a
göre Amerika'nın bu rolden çekilmesi küresel kaos demektir.
Amerika'nın daimi sorumluluğu uluslararası diyaloga katılmak

ve uygun olduğunda bu diyalogun liderliğini üstlenmekti. Nixon işte bu nedenle başkanlık görevine ilk gelişinde yaptığı konuşmada “yeni bir müzakereler çağı”nın başladığını duyurmuştu.

DİPLOMASİ VE BAĞLANTI KURMAK

Nixon’ın dış politikasında düşmanlara karşı iki katmanlı bir yaklaşım öne çıkıyordu. Bu katmanlardan biri, Amerika’nın gücünü ve müttefiklerini, özellikle de Atlantik İttifakı’nı güçlendirmekti. Diğeriyse “müzakereler çağı” yoluyla Sovyetler Birliği ve Çin gibi hasımlarıyla sürekli diyalogu korumaktı. Nixon jeopolitik ve ideolojik tasarıları birbirine bağlayarak Amerikalıların uluslararası alanda karşılaştığı sorunların üstesinden gelmelerini zorlaştıran iki engeli aşmaya çalıştı.

Diplomasi’de (1994) birbirine karşıt bu kavramsal engellere psikiyatrik yaklaşım ve teolojik yaklaşım adlarını vermiştim. Psikiyatrik yaklaşım müzakereleri başlı başına bir amaç olarak görür, öyle ki hasım devletler yüz yüze görüştüğünde anlaşmazlıklar neredeyse kişisel kavgalara benzer biçimde idare edilebilir ve çözülebilir bir yanlış anlama olarak ele alınır. Teolojik yaklaşımsa hasımları kâfir ya da mürtet olarak görür ve onlarla müzakereler yürütmeyi bir tür günahmış gibi ele alır.²⁵⁶

Oysa Nixon müzakereleri genel stratejinin bir veçhesi, önemli etkenlerden –diplomatik, ekonomik, askeri, psikolojik ve ideolojik etkenler dâhil– müteşekkil kesintisiz ağın bir parçası olarak görüyordu. Gedikli bir anti-komünist olmasına rağmen, komünist devletlerle ideolojik farkları diplomatik ilişkilere engel olarak görmüyordu. Diplomasiye, düşmanca tasarıları geri püskürtmeye yarayan, hasmane ilişkileri dönüştürüp ya iyi geçinmeyi ya da hasmı tecrit etmeyi sağlayan bir yöntem olarak bakıyordu. Bun-

dan ötürüdür ki Çin'e açılım politikası, Sovyetler'in Çin'in güvenliği açısından yarattığı tehditten yararlanarak Mao Zedong'un katı komünist görüşlerinin etkisiz kılınabileceği görüşüne dayanmıştı. Aynı şekilde Ekim 1973'te Arap-İsrail Savaşı'nda Moskova'nın Ortadoğu'daki yandaşlarının bölgesel amaçlarına kuvvet kullanarak ulaşamayacakları kanısı, Sovyet etkisini zayıflatacak ve Amerika'yı barış görüşmelerinde arabulucu konumuna getirecek stratejik ve psikolojik bir açılım yaratmıştı.

Nixon yabancı liderlerle kişisel ilişkiler kurmanın çatışan uluslararası ilişkileri aşabileceği yanılgısına asla kapılmadı. 1970'te BM Genel Kurulu'nda yaptığı bir konuşmada "Hepimiz, ABD ile Sovyetler Birliği'nin çok derin ve temel farkları olduğunu kabul etmeliyiz," diyordu. "Bunun aksini düşünmek, anlaşmazlıklarımızın ciddiyetini hafifsemek olur. İlişkilerimizde samimi ilerleme kaydetmek sadece genel havayla değil özel koşullarla da ilgilidir. Gerçek bir yumuşama, görünen ruh hâlindeki yüzeysel bir değişiklikle değil bir dizi eylemle inşa edilir."²⁵⁷ İdeolojik hasımlarla güçlü bir konumda müzakere etmek, Amerikan çıkarlarına ve güvenlik heveslerine uygun bir düzen doğururdu.

Nixon bu ilkeleri izleyerek ilk başkanlık döneminin başlarında ulusal füze savunma sistemi için kongrenin onayını aldı. Birçok kişi bu girişimi Moskova'nın savaş yanlısı bir tutum benimsenerek kışkırtılması olarak görüyordu. Ne var ki füze savunma sistemi ilerleyen yıllarda vazgeçilmez bir stratejik bileşen hâline geldi. Aynı şekilde Sovyetler'in desteklediği ve donattığı Suriye kuvvetleri 1970'te Ürdün'ü istila ettiğinde Nixon bölgesel alarm verdi. Sovyet Devlet Başkanı Leonid Brejnev Ekim 1973'te Yom Kippur Savaşı'nın sonunda müdahale tehdidinde bulunduğu anda, Nixon alarmı küresel seviyeye çıkardı. Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesinde kararlı olsa da Nixon'ın nihai hedefi barış yapısı inşa etmektir. 1970'te BM Genel Kurulu'nda bakış açısını açıklarken şöyle diyordu: "Güç uluslararası hayatın bir gerçeğidir. Karşılıklı yükümlülüğümüz bu gücü disipline etmektir, başka ülkelerle birlikte bu gücün barışı tehdit etmek değil onu korumak için kullanılmasını sağlamaktır."²⁵⁸

Peki ama “barış” nasıl tanımlandı ve nasıl sağlandı? İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki çevreleme politikasının –Dışişleri Bakanları Dean Acheson ve John Foster Dulles’la birlikte– ileri görüşlü mimarı George Kennan, Amerika’nın gücünü artırarak Sovyetler Birliği’ni beklemekten memnun görünüyordu, tarihin nihayetinde Sovyetler Birliği’nde bir dönüşüme ya da çöküşe yol açacağından emindi. Ama termonükleer kâbusun gerilimiyle geçen, Vietnam travmasının ağırlaştırdığı yirmi yılın ardından ABD daha etkin bir stratejiye ihtiyaç duyuyordu. Nixon’ın politikası Moskova ve Beijing’i, aralarındaki farklardan yararlanarak uluslararası sistemin meşruiyetini diplomasi yoluyla kabul etmeye ve Amerika’nın güvenlik çıkarları ve değerleriyle uyumlu ilkelere göre davranmaya yöneltmeyi amaçlıyordu.

Nixon kendisini becerikli bir müzakereci olarak tanımlardı. Büyük resme odaklanan, muhatabını stratejik bir diyaloga çekmeye yönelik tartışmalarla ilgili olarak bu doğrudu. Ama Nixon’ın doğrudan çatışmayla uğraşmaktan kaçınması, diplomasi-
sinin işleyişindeki o karşılıklı dengeleme ve nüansları düzeltme işinden uzağa düşmesine de sebep oluyordu.

Ayrıntılı diplomatik anlaşmaların müzakeresi, her hâlükârda başkanlara kaçınılmaları tavsiye edilesi bir zanaattır. Üstünlüklerini elde etmek için muazzam özgüvenli olmaları gerektiği düşünülürse, başkanlar müzakereci olarak muhtemelen ya fazla rahat ya da fazla zıtlaşmacı (ya da her ikisi birden) olur –kişisel cazibeleriyle manipüle etme becerilerine güvendiklerinde rahat olurlar, ülke içinde yükselmelerini sağlayan baskıları dikkate alırlarsa diplomasiyi çekişmeyle bir tutarlar.

Üst düzey liderler arasında diplomatik bir çözümsüzlük, her iki tarafın *iç yönetiminde* herhangi bir düzeltme yapılmasını karmaşık hâle getirir; ayrıntılı meselelerin daha alt düzeylerde halledilmesini gerektiren bir diğer nedendir bu, alt düzeylerde teknik uzmanlık daha yoğundur ve uyumlu olmak şahsen o kadar tehdit edici değildir. Son aşamaya birkaç mesele kalırsa, liderler ciddi bir sonucu sembolik düzenleme ve süslü kutlama sözleriyle taçlandırmakta serbest olacaktır.

Nixon bir devlet adamı olarak güçlü yönleriyle jeopolitik stratejinin iki ucunda yer alıyordu: Tasarımda analitik kuvvet ve uygulamada büyük cesaret sahibiydi. En iyi performansını, uzun vadeli hedeflerle ilgili diyaloglarda ve muhatabını stratejik sorumluluğun sınırlarına çekme çabasında gösterirdi. 1972’de Moskova zirvesinde Brejnev’le stratejik silahların sınırlandırılmasının ayrıntılarıyla ilgili yüz yüze müzakerelerde huzursuzluk duymuş olmasına rağmen, aynı yıl Beijing zirvesinde Zhou En-lai ile ABD-Çin jeopolitiğinin ilkelerini tartışmaya, Sovyetler’in küresel hegemonya yönelimini geri püskürtmeye yönelik paralel bir ABD-Çin stratejisinin zeminini hazırlamaya can atıyordu (ve bunu etkili bir tutumla başarmıştı).

Nixon müzakerelere yönelik tutumunu dış politika müessesesiyle uyuşmayan bir stratejiyle, ayrı meseleler arasında bağlantı kurma stratejisiyle birleştiriyordu. 4 Şubat 1969’da Dışişleri Bakanı William Rogers ve Savunma Bakanı Melvin Laird’e yeni yönetimin yaklaşımını vurgulayan bir mektup gönderdi.²⁵⁹ Mektup özünde önceki yönetimlerin ayrı görünen meseleleri ayrı bölümler hâline getirme eğiliminden ciddi biçimde uzaklaşıldığını ortaya koyuyordu:

Önceki yönetimin, SSCB ile bir konuda karşılıklı çıkar gördüğümüzde anlaşma yolunu izlememiz ve bunu başka yerlerdeki çatışmaların iniş çıkışlarından olabildiğince yalıtmaya çalışmamız gerektiği görüşünde olduğunu anlıyorum. Kültürel ya da bilimsel ilişkiler gibi çok sayıda ikili meselede ve pratik konuda bu güvenilir bir yaklaşım olabilir pekâlâ. Fakat, günümüzün önemli meseleleriyle ilgili olarak en azından siyasi ve askeri meseleler arasında ilişki gördüğümüzü açıkça ortaya koyabileceğimiz kadar geniş bir cephede ilerlemeye çalışmalıyız.²⁶⁰

Bu memorandum, meseleleri ortaya çıktıklarında müzakere etmeyi ve bunların olası işbirliği alanlarına bulaşmasını engellemeyi öngören baskın görüşün savunucuları arasında, ılımlı bir dille söylersek, rahatsızlık yarattı. Oysa önceki yaklaşım, ayrı bakanlıklardan oluşan, farklı bakanlıklar ve ofislerin tercih ettikleri “çizgide çaba sarf ettiği” hükümet yapısını yansıtıyordu. Nixon o dönemde böyle bir bölümlenmenin Sovyetler Birliği’nin günde-

mi belirlemesine ve müzakereleri emperyal amaçlarını ilerletme kisvesi olarak kullanmasına yol açma riski taşıdığını anlamıştı.

Nixon'ın yaklaşımı sonuçta Sovyetler'in hesabında güçlü bir değişikliğe sebep oldu. 15 Temmuz 1971'de Nixon'ın Çin'i ziyaret edeceğinin açıklanmasından üç hafta sonra başkan Moskova'da bir zirve toplantısına davet edildi. Mayıs 1972'de (Kuzey Vietnam'ın bombalanmasını ve Haiphong limanının mayınlanması emrettikten sadece üç hafta, Beijing'deki zirveden üç ay sonra) Moskova'da düzenlenen bir haftalık ABD-Sovyet zirvesi, Sovyetler Birliği'nin Amerika ile ilişkilerine istikrar getirmeye can attığını gösterecekti. Moskova'daki bu zirve sırasında, Nixon'ın ilk görev döneminin başında yaptığı konuşmada ortaya koyduğu hedeflere giden yoldaki ilk adımlar olarak ABD Başkanı ile Brejnev arasında Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması (SALT I), Anti-Balistik Füze Antlaşması (ABM) ve Deniz Kazaları Antlaşması imzalandı. Bu süreç 1974'te Eşik Testi Yasaklama Antlaşması ve daha sonra başkanlığa gelen Gerald Ford yönetiminde 1975'te imzalanan Helsinki Senetleri'yle devam etti.

Bu anlaşmalar, Nixon'ın dış politika tutumuyla ilişkilendirilegelen ve tartışma yaratan başka bir terimi, *détente* terimini aydınlatıyordu. Fransızca "gevşeme" anlamına gelen *détendre* fiil kökünden türetilen, bu nedenle gizemli anlamlara büründürülen bu terim, süper güçler arasında gerilimlerin yumuşaması anlamına geliyordu. Buna getirilen başlıca itiraz, Amerikan diplomasisinin Sovyet sisteminin altını oymaya ve nihayetinde onu ve diğer düşmanların rejimlerini yıkmaya odaklanması gerektiği yönündeki görüştü. Oysa Nixon ve ben, bu görüşün tersine bütün sistemin yıkılmasını belirleyici hedef olarak ilan etmenin, kitle imha silahlarının ve başka alanlarda devrimci teknolojilerin çağında her anlaşmazlığı nihai bir çatışmaya girme riskiyle gölgeleyeceğini savunuyorduk. Bunun yerine güçlü bir askeri mevzilenmeyle birlikte çok sayıda seçenekle Amerikan stratejik çıkarlarını korumayı başaran bir diplomasi yürütülmesinden yanaydık.

Détente'in bir diğer amacı, ABD-Sovyet ilişkilerinin kilit önemdeki veçhelerinde Sovyetler'e pay vermektir. Sovyetler so-

rumluluk sahibi bir tutum sergilediğinde ilişkiler güçlendirilecek, gerilim dönemlerindeyse ilişkiler azaltılacak ya da değiştirilecekti. Güç ve diplomasi yaklaşımları eşzamanlı olarak masada olacak ve aynı stratejinin bir parçası olarak uygulanacaktı. Birazdan göreceğimiz üzere, ABD yüksek riskli zorluklara kuvvetli karşılıklar verdi, karşı tarafı azami düzeyde itidale teşvik edecek bir tutum sergiledi; 1970'teki Ürdün krizini, 1971'deki Güney Asya çatışmasını ve 1973'teki Ortadoğu savaşını örnek verebiliriz. Bir yandan da hasımlarıyla bir arada yaşama hayalini hep canlı tuttu.

AVRUPA GEZİSİ

Nixon'ın başkan olarak ilk gezisini, görevi üstlenmesinden bir ay sonra, 23 Şubat ile 2 Mart 1969 tarihleri arasında yaptı. Gezinin amacı, Vietnam ve Ortadoğu konusundaki görüş ayrılıklarının Amerika'nın Avrupalı müttefikleriyle ilişkisinde gerilimler yaratması sonrasında "yeni bir işbirliği ruhunu yeniden tesis etmek" şeklinde açıklanmıştı.

Ama gezinin bu yüksek amacı, Avrupâda giderek güçlenen yeni bir kimlik arayışının karmaşık unsurlarıyla zora girdi. Kıta, İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı hasarı büyük ölçüde onarmış ve ekonomik açıdan düze çıkmış olsa da ortak kurumlar tesis etme sürecine yeni yeni başlıyordu ve ortak bir jeopolitik strateji geliştirme hedefinden hâlâ uzaktı. Avrupa'nın askeri gücü ve siyaset felsefesine katkıları dört asırdır dünyayı şekillendirmişti. Fakat Avrupa ulusları şimdi her şeyden çok Sovyetler'in askeri kuvvetle desteklediği baskılardan korkuyordu. Bunun sonucunda müttefikler NATO üzerinden ABD askeri desteğini vazgeçilmez görse de siyasi ve özellikle de ekonomik geleceklerini şekillendirmekte daha fazla özerklik kazanma yolunda ilerliyorlardı.

Nixon dış siyasete ilk kez bir Kongre üyesi olarak 1947’de kurulan Herter Komisyonu’nda yer alarak atılmıştı. Bu komisyon 1948’de ortaya konan Marshall Planı’nın öncüsüydü. Herter Komisyonu’nun 1947 sonbaharında Avrupa’ya yaptığı gezi, Nixon’ın Amerika ile kıta arasındaki organik bağa kalıcı bağlılık duymasını şekillendirdi. Avrupa o yıllarda Amerika’yla daha derin bir bağ kurmaya can atıyordu. Çeyrek yüzyıl sonra Nixon başkan olduğunda ise Avrupa liderleri hâlâ kıtanın kendi içindeki gelişmelerle meşguldü, ABD ile siyasi ortaklıklarını güçlendirmeye ise ancak lafta bağlıydılar.

Nixon’ın başkan olarak yaptığı ilk Avrupa gezisini izleyen bir yıl içinde Avrupa’nın başlıca ülkelerindeki hükümetlerin yurtiçi nedenlerle değişmiş olması da meseleleri karmaşıklaştıran bir etkendi. Bu geziden iki ay sonra Charles de Gaulle (Britanya’nın AB’nin öncülü olan Avrupa Ekonomik Topluluğu’na üye olmasını iki kere veto etmişti) emekli oldu ve yerine Georges Pompidou geçti. Aynı şekilde, Almanya’da bizi ağırlayan, temelde Adenauer’ın izinden giden Kurt Georg Kiesinger’in yerine daha o yıl bitmeden Willy Brandt geçecek, *Ostpolitik** çerçevesinde Sovyetler Birliği’ne karşı daha esnek bir politika izleyecekti. Britanya’da bizi ağırlayan Başbakan Harold Wilson, seçimlerde muhafazakâr lider Edward Heath’e yenilecekti; Heath Britanya’nın ABD ile müesses bağlarını güçlendirmekten çok birleşik Avrupa’ya üyeliği güvenceye almaya daha fazla öncelik vererek Londra ile Washington arasına mesafe koymaya çalışacaktı. İşte bu nedenle Nixon kendi ülkelerindeki siyasal ufuklarına odaklanmış bir grup lidere Amerika’nın uzun vadeli güvencelerini aktardığı bir gezide buluverdi kendisini.

Bu sekiz günlük ziyarete eşlik eden ironiler bunlarla sınırlı kalmıyordu. Bizi ağırlayan Avrupalı liderler Nixon’ı Sovyetler Birliği ile nükleer silahların kontrolü görüşmelerini başlatmaya ve Vietnam Savaşı’nı bitirmeye teşvik ederken onun bu tavsiyeleri geniş kapsamda kabul etmesinden rahatsız olmuşlardı. Nixon Brüksel’de NATO karargâhında yaptığı açıklamada “Vakti geldi-

* Bkz. “1. Bölüm”, s. 79-81.

ğinde, uygun hazırlıklar yapıldığında ABD Sovyetler Birliği ile geniş çaplı meseleler hakkında müzakerelere başlayacaktır,” derken bu gibi görüşmelerin tek başına ABD tarafından yürütülecek olmasına rağmen “Avrupalı müttefiklerimizi etkileyeceğini” de kabul etti. Bu amaç doğrultusunda, işbirliğini ve ittifakı korumanın önemini vurguladı: “Bunu müttefiklerimizle tam bir istişare ve işbirliğine dayanarak yapacağız çünkü müzakerelerin olumlu sonuçlanma ihtimalinin birliğimize bağlı olduğunun farkındayız.”²⁶¹

Bu sözler bir müphemlik doğurdu. Avrupalı müttefikler Sovyet tehdidine karşı ABD’nin desteğinden memnundular ama ABD-Sovyet müzakerelerinin gerçekte yol açabileceği şeylerden tedirgin de oluyorlardı. Nixon’ın donuk uluslararası duruma diplomatik akışkanlık kazandırma niyetinde olduğunu açıklaması, tasdik etmekle karışık bir tedirginlikle karşılandı, “olaydan önce müttefiklerle samimi istişare” çağrısı ise ittifakın birliği ve uyumu hakkında bugün de devam eden belirsizlikler doğurdu.

Nixon yönetiminde ABD’nin Avrupa ile ilişkisi, işbirliğine, istişareye dayalı bir düzeyde gelişti. Zaten Nixon’ın NATO’ya bağlılığı barizdi. Daha derin yapısal meseleler inceleniyordu ama çözüme kavuşturulmuyordu: Bu antlaşma bölgesinin dışında, örneğin Ortadoğu ya da Asya’da ne ölçüde bir işbirliği gerekliydi? Dünyanın parçalara ayrıldığı ve teknolojinin patladığı bir ortamda İttifak’ın ne kadar birliğe gereksinimi vardı? Ne kadar çeşitliliği kaldırabilirdi? Bu ikircikli tutum, kısmen, Avrupalı liderlerin genelde kendi temel güvenlik çıkarlarından sapma olarak algıladığı Vietnam Savaşı’na bağlanabilir. Amerika ile Avrupa’nın küresel risk hakkındaki değerlendirmelerinin farklı olması da zorluklar yaratıyordu, Sovyetler Birliği’ne karşı istekli bir siyasal yaklaşımı savunan Almanya’nın *Ostpolitik*’i gibi.

Atlantik ilişkilerinde önemli bir dönüşüm, Nixon’ın başkanlığının üçüncü yılında ekonomik alanda gerçekleşti. 1944’te imzalanan Bretton Woods Antlaşması yabancı para birimleri ve doların değişim kurunu sabitlemiş ve hükümetlerin bir ons altın

karşılığı 35 dolar üzerinden değişim yapmasını mümkün kılmıştı. Bu sistem yirmi yıl boyunca gayet iyi işledi ama 1960'ların sonuna gelindiğinde giderek sıkıntılı bir hâl almıştı.²⁶² Batı Avrupa ve Japonya İkinci Dünya Savaşı sonrası kendilerini toparlarken dolar rezervi biriktirdiler: 1971'de dolar rezervleri 40 milyar dolar bulmuştu. ABD'nin altın rezervleri ise 10 milyar dolar değerindeydi. ABD'nin doların altına çevrilebilirliğini sürdürme becerisini koruyacağına güvenmeyen yabancı hükümetler, Fransa öncülüğünde altının dolar karşılığının artırılmasını talep etti.²⁶³

Nixon bu taleplere tipik kararlılığıyla cevap verdi. Ağustos 1971'de Camp David'de üç gün boyunca ekonomik danışmanlarıyla görüştü. Federal Rezerv Başkanı Arthur Burns, Bretton Woods Sistemi'ni korumaya çalıştı. Hazine Bakanı John Connally ile İdare ve Bütçe Ofisi Müdürü George Schultz ise dolar-altın bağının son bulmasını istiyordu ve daha ileri gidip dalgalı kura dayalı yeni bir sistem öneriyordu.²⁶⁴ Connally ve Shultz'tan yana çıkan Nixon dolar-altın bağının korunamayacağına ve bunu korumaya yönelik bir girişimin dolara karşı spekülatif saldırılara davetiye çıkaracağına hükmetti. 15 Ağustos Pazar günü, doların altına çevrilebilirliğini geçici olarak askıya aldığını açıkladı.*

Hem bu karar hem de tek yanlı bir tutumla karar alınmış olması, bazı müttefikleri rahatsız etti. Fransa, dolar-altın bağının askıya alınmasına kuvvetle karşı çıktı. Fransa Maliye Bakanı Valéry Giscard d'Estaing (daha sonra cumhurbaşkanı olacaktı), dolar altına bağlı olmazsa Amerikan ekonomisindeki enflasyonun küresel finans sistemine yayılabileceğinden kaygılanıyordu.²⁶⁵ Batı Almanya bu ani ve tek yanlı değişikliğin bir ekonomik milliyetçiliğin dirilişini haber verdiği endişesi içindeydi.²⁶⁶ Hazine Müsteşarı Paul Volcker bu kaygıları yatıştırmak ve uzun vadeli yeni bir parasal düzenlemenin ana hatlarını geliştirmek üzere Avrupalı meslektaşlarıyla görüştü.

Bu çabaların son noktası, Aralık 1971'de doların devalüe edilmesini ve yeni değişim kurlarının belirlenmesini öngören Smit-

* O pazar günü, Kuzey Kore ile üçüncü bölümde (sayfa 216-221) bahse konu müzakereler için Paris'e gidiyordum.

hsonian Antlaşması'nın imzalanması oldu. Ama altın standardı olmaksızın döviz kurlarını sabit tutmanın zor olduğu görüldü ve bu anlaşmanın Şubat 1973'te bozulmasıyla başlıca ekonomiler dalgalı döviz kurunu benimsemeye yöneldiler.²⁶⁷ İlk başta duyulan korkulara rağmen bu sistem hâlâ sürmektedir. Nixon'ın Camp David'de aldığı önemli kararlar, küresel parasal düzeni değiştirip daha esnek –ama nihayetinde daha sürdürülebilir– bir denge kurulmasını sağladı.

Nixon 1973'te, Avrupa'nın nükleer silahlar ve Vietnam Savaşı'ndan kaynaklanan rahatsızlıklarının yanısıra parasal sistem hakkında süren tartışmalara o yılın "Avrupa Yılı" olmasını önererek karşılık verdi. Bu öneri, Vietnam Savaşı'nın son bulmasını takiben (o günler yakındı) Avrupa ile ABD arasında uzun vadeli ortaklık ilan edilmesini öngörüyordu.

Nisan 1973'te New York'ta yaptığım bir konuşmada, Nixon adına, ABD ile Avrupalı ortaklarının o yılın sonuna dek hem siyasal hem stratejik alanlarda bir ortak amaçlar açıklamasında görüş birliğine varmasını önerdim. Bu açıklama Franklin Roosevelt ile Winston Churchill'in 14 Ağustos 1941'de imzaladığı Atlantik Şartı modeline dayanacaktı. Amaç, ortak güvenlik çabalarına teknolojik gelişmelere uygun olarak güncellik kazandırmak ve dünyanın farklı bölgelerinde krizin gelişimi ışığında ortak siyasal amaçlar tanımlamaktı. Ne var ki bu öneri için henüz erken olduğu anlaşıldı. Müttefiklerimiz dolaysız güvenlikleriyle ilgili stratejik hedeflerin yeniden belirtilmesine açtı ama transatlantik siyasi birliğin küresel tanımlarına direniyordu.

Nixon NATO yapısını destekledi, Berlin'in özgürlüğünü ısrarla savundu ve bu kent için güçlendirilmiş bir statü elde etti, böylece on yılı aşkın süredir Berlin'e erişim konusunda yaşanan kriz ve tehditler son buldu. Nixon ayrıca Avrupa'nın başlıca liderleri ve NATO ile sürekli siyasi diyalog içinde oldu. Onun başkanlığının sona ermesini takiben ABD'nin NATO bölgesinin dışındaki harekâtları –örneğin Afganistan ve Irak'taki isyan karşıtı harekâtlar– Avrupa'dan destek gördü ama bunun nedeni "ortak küresel

amaç”tan ziyade Amerika’nın Avrupa’yı Rusya’ya karşı savunma sözüne bağlı kalmasını sağlamaktı. Nixon’ın küresel meselelerde Avrupa’yla organik bir ilişki kurulması hedefi işte bu yüzden bugüne dek gündemde kalmıştır.

VIETNAM SAVAŞI VE SON BULMASI

Nixon başkanlık görevini üstlendiğinde ABD yaklaşık yirmi yıldır Vietnam’daydı; Ocak 1969’da başkanlık yemini ederken savaşta 30.000 Amerikan askeri çoktan ölüp gitmişti ve ülkenin her yerinde bazıları şiddet içeren çok sayıda savaş karşıtı protesto düzenlenmişti. Seçimden sonra *Pierre Hotel*’de yaptığımız ilk görüşmede, Vietnam’daki savaşı ilk görev döneminde bitirmeye kararlı olduğunu vurgulamıştı. Savaşta ölen askerlerin ailelerine, Amerika’nın onuruna yaraşır bir sonuç elde edileceğine yemin etti. Sovyetler Birliği’yle bağlantı kurma diplomasisi izleyerek bu sonuca ulaşmaya çalışacaktı. Çin’e açılma fikri de bunda rol oynayacakmış gibi görünüyordu. Ama Nixon ihanet etmeyecekti. Uluslararası barış ve ilerlemenin yanısıra özgür halkların güvenliği de Amerikan liderliğinin yeniden tesis edilmesine ve nihayetinde yenilenmesine bağlıydı. Askeri ve siyasi çabaların eşzamanlı olması gerekiyordu.

ABD daha Harry Truman’ın başkanlığı döneminde askeri danışmanlar göndererek komünist isyancılara karşı Güney Vietnam’ın savunulmasına katılmıştı. Eisenhower Amerikan yardımını artırdı ve Saygon’da ABD büyükelçiliğine bağlı çalışan askeri danışmanların sayısını 1956’da 35’ten yaklaşık 700’e çıkardı.²⁶⁸ Başkanlığının sonuna doğru Kuzey Vietnam’ın, Güney Vietnam’a komşu olan zayıf ve tarafsız Laos ve Kamboçya’nın topraklarına girerek yeni lojistik tedarik yolları açmasının Saygon’un güvenli-

ğini giderek daha fazla tehlikeye attığı ve buna karşı konulması gerektiği sonucuna vardı.

Sonradan Ho Çi Minh Yolu adı verilen bu destek sistemi, Güney Vietnam'ın 965 kilometre uzunluğundaki batı sınırı boyunca uzanan sık ormanlardan geçiyordu ve bu nedenle keşfedilmesi, hedef alınması, kesintiye uğratılması zordu. Güney Vietnam hükümetinin baltalanması ve nihayetinde devrilmesi, Kuzey Vietnam stratejisinin temel dayanağı hâline gelmişti.

Eisenhower, 1960'ta başkanlık yönetiminin el değiştirdiği geçiş döneminde halefi John F. Kennedy'ye bölgeye Amerikan savaş kuvvetleri göndermesini ve gerekirse tarafsız sınır ülkelere yapılan akınlara direnmesini tavsiye etti. Kennedy, Eisenhower'ın tavsiyesini hemen uygulamadı. Onun yerine Hanoi ile müzakereler yürüterek çözümü siyasette aradı. Sonuçta 1962'de Laos'un Tarafsızlığı Hakkında Uluslararası Antlaşma imzalandı. Ama daha sonraları, Hanoi Laos'a sızma operasyonlarını artırıp ülkenin tarafsızlığını ihlal edince, Kennedy buna 15.000 Amerikan askerini Güney Vietnam savaş birimlerini eğitip onlara tavsiyelerde bulunmakla görevlendirerek karşılık verdi. Güney Vietnam'ın otokrat yöneticisi Ngo Dinh Diem'in geniş bir destekten ve kazanmak için gerekli iradedenden yoksun olduğuna inanan Kennedy yönetimi, ülkenin ordusunu yönetimi değiştirmeye teşvik etti. Diem'in 2 Kasım 1963'te suikasta kurban gitmesine yol açan bu darbe, içsavaşın ortasında Güney Vietnam hükümetini boşalttı, kuşatılmış hükümet doğal olarak bu savaşın ganimeti hâline geldi. Kuzey Vietnamlılar bu fırsattan yararlanarak gerilla kuvvetlerini düzenli savaş birimleriyle güçlendirdiler.

Kennedy'nin 22 Kasım 1963'te suikasta kurban gitmesini takiben, Lyndon B. Johnson Kennedy'den devraldığı ulusal güvenlik ekibinin tavsiyelerine uyarak ABD'nin Vietnam'daki askeri etkinliğini artırdı (bu ekipteki tek muhalif isim, dışişleri müsteşarı George Ball'du).^{*} Ne var ki Johnson çok geçmeden askeri strateji

* Johnson bunu yaparken Asya'daki komünist meydan okumaların 1940'lar ve 1950'lerde Avrupa'dakilerle aynı nitelikte olduğu ve bu nedenle güvenli hatlar çekerek bunlara direnilebileceği yolundaki baskın düşünce ekolüne dayanıyordu (tehdit edi-

sürdürmenin karmaşık yönlerinin bölgedeki siyasal belirsizlikleri ağırlaştırdığını anlayacaktı.

Bu kadar uzak bir yere bu kadar çok sayıda ABD askerinin gönderilmesi, ülkenin savaşı çabucak bitirmesi gibi bir zorluğu da beraberinde getiriyordu. Zaten Hanoi'un stratejisi de Amerikalıları psikolojik olarak tüketmek amacıyla savaşı uzatmaktı. Mekanize ordu birlikleri ile cengelde üslenmiş gerilla kuvvetleri arasındaki çekişmede gerillalar avantajlıydı, kaybetmedikleri sürece kazanıyorlardı. Ocak 1969'da Kuzey Vietnam, Laos'un batısında, ülke topraklarının üçte birini oluşturan bölgeyi ve Kamboçya'da Amerikan kuvvetlerine uzak bölgeleri, Güney Vietnam'a lojistik desteğin çoğunu gönderdiği üsler olarak garantiye aldı. Bu durum Saygon dâhil Güney Vietnam'ın en güneydeki topraklarını tehlikeye atıyordu. Dolayısıyla, Kuzey Vietnam Başbakanı Pham Van Dong'un *New York Times* muhabiri Harrison Salisbury'ye söylediğine göre, Kuzey Vietnamlıların Vietnam'a bağlılığının Amerikalılarkinden daha derin olduğu, yani Vietnam için ölmeye hazır Vietnamlıların Amerikalılardan fazla olduğu inancına dayanan bir strateji izlenerek, ABD'nin ülke içindeki dayanıklılığı bu lojistik durumla test ediliyordu.²⁶⁹

Savaş meydanında çıkmaza saplanmak ve kayıpların giderek artması, ABD içinde yurttaşların görüşlerinde ayrılık doğurdu. Bu süreç Johnson yönetimi sırasında üniversite kampüslerinde amaçlar ve uygunlukla ilgili bir tartışma olarak başlamıştı. Nixon başkanlık yemini ettiğinde tartışma patlamış, Amerikan değerleri ile yöntemleri arasındaki ilişki hakkında bir çatışmaya dönüşmüştü: Bu savaş haklı mıydı? Şayet haksız bir savaşa bu işi tümüyle terk etmek daha iyi olmaz mıydı? Savaştan çekilme

len nüfusun bu güvenli hatların ardında özgürlüğü uğruna gösteriler yapabileceğini düşünüyordu). Ne yazık ki iki vaka arasında kritik bir fark vardı: Avrupa toplumları esasen bütünlüklüydü, bu nedenle güvenlik sağlandıktan sonra tarihsel kimliklerini yeniden inşa edebilmişti. Hindin ise tersine etnik olarak bölünmüş ve içsavaşla parçalanmıştı. Saldırganlık sadece coğrafi bölünme hatlarının iki yanı arasında değil sivil toplumun içinde de yaşıyordu. 1965'te Mao'nun yardımcısı Lin Bao, dünyanın kırsal nüfuslarının ayaklanıp kentleri yenmesi çağrısında bulunan bir manifesto yayımladı. Hem Kennedy hem Johnson yönetimleri, komünist meydan okumayı ilk aşaması Hindin olan küresel bir haçlı seferi olarak yorumlamıştı.

düşüncesi başta radikal bulunduyrsa da çok geçmeden Amerikan elitinin geniş kesimlerinde kabul görür oldu.

Amerika'nın farklı, benzersiz olduğu görüşü tepetaklak olmuştu. Ülkenin İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sorumluluklar üstlenmesine ilham kaynağı olan ve bunu ayakta tutan doğrucu idealizm, Vietnam nedeniyle artık Amerika'nın küresel rolünün topyekûn kınanmasına yol açıyordu. Vietnam'ın yol açtığı inanç krizi, savaşın epey ötesine, Amerika'nın güttüğü amaçların niteliği ve özüne uzanıyordu.

Üniversitelerdeki tartışma toplantıları kitlesel gösterilere dönüşürken öyle bir noktaya gelindi ki seçim yılı olan 1968'de Başkan Johnson'ın askeri üsler dışında kamuoyunun karşısına çıkması engellendi. Yine de tek yanlı bir kararla savaştan çekilmek genel olarak kamuoyunun benimsediği bir tercih değildi ve hem Demokrat Parti'nin başkan adayı Hubert Humphrey hem de Cumhuriyetçi Parti'nin başkan adayı Richard Nixon tek yanlı geri çekilmeye karşı çıkıyor, seçim kampanyalarında savaşı müzakerleyle sona erdireceklerini vadedyorlardı.

Nixon nasıl bir yöntem izleyeceğini açıkça söylemiyor, sadece yeni bir yaklaşım uygulayacağını belirtiyordu. Demokrat Parti'nin *protesto* platformu, ayrıntılara girmeksizin geri çekilmekten bahsediyordu. Demokrat Parti'de bölünmeye yol açan ve Ağustos ayındaki başkanlık kongresinde isyanlara sebep olan mesele, her iki askeri kuvvetin de (Amerika ve Kuzey Vietnam) Güney Vietnam'dan *karşılıklı* geri çekilmesi çağrısında bulunan bir maddeydi. Amerika'nın gerçekleştirmesi önerilen geri çekilmenin büyüklüğü, Senatör Edward "Ted" Kennedy ve diğer demokratların hayal ettiği üzere sadece "ciddi sayıda" tabiriyle belirtiliyordu.²⁷⁰

Nixon ilk toplantımızdan beri onurlu davranıp Vietnam'dan çıkmanın Amerika'nın dünya liderliğinin parçası olduğunda ısrar etmişti. Başkan seçilmesi ile görevi üstlenmesi arasındaki geçiş döneminde "onurlu çıkışı", özgürlük için mücadele etmiş Hindîçin halkına kendi kaderlerini belirleme fırsatı vermek olarak açıkladık. O sıralarda ülke içindeki protestolarda tek yanlı geri

çekilme çağrısı yapılıyor, Nixon buna şiddetle karşı çıkıyordu. Ona göre ulusal çıkar zafer kazanmak ile geri çekilmek arasında gezinmeyi gerektiriyordu. Nixon'a göre koşulsuz geri çekilme, manevi ve jeopolitik olarak tahttan inmeye giden yoldu. Başka bir deyişle, tek yanlı geri çekilme, Amerika'nın uluslararası düzendeki öneminin ağır hasar alması demektir.

Nixon göreve başlar başlamaz tek yanlı geri çekilmeye karşı çıkılmasını gerektirecek kullanışlı gerekçeler keşfetti. Genelkurmay'ın tahminlerine göre yarım milyon asker ve teçhizatın taşınması on altı ay alacaktı. Komutanların tek yanlı geri çekilme fikrini hiç beğenmemelerinin tahminlerini etkilediği düşünülse bile, 2021'de 5000 Amerikan askerini Afganistan'dan çekerken yaşanan kaos, savaş koşullarında tek yanlı geri çekilmenin nasıl bir kargaşa olasılığı yarattığını gösteriyor. 1969'da Vietnam'da 150.000'i aşkın Amerikan askeri en az 800.000 Kuzey Vietnamlı'yla ve hemen hemen aynı sayıda Güney Vietnamlı'yla karşı karşıyaydı ki Güney Vietnamlılar ihanete uğradıklarını düşünürlerse düşmanlık göstermekten tutun paniğe kapılmaya kadar farklı tepkiler verebilirdi.

İşte bu sebeple Nixon seçim kampanyasında söylediği gibi Sovyetler Birliği'yle bağlantı kurmaya dayalı bir diplomasi uygulamaya karar verdi. Bu stratejiyi, göreve gelmesini izleyen üç hafta içinde başlayan ve –büyük bir askeri hamlede bulunmasının öncesinde– başkanlığının ilk altı ayında Amerika'nın 6000 kayıp vermesine yol açan Kuzey Vietnam saldırısı karşısında bile uyguladı.²⁷¹

Nixon diplomasi ve baskıyla Moskova'nın Hanoi'a verdiği desteği kesmesini sağlamaya çalıştı. Benim ofisimin çalışanları, Kuzey Vietnamlılara muhtemelen Moskova üzerinden vermeye hazır olduğumuz tavizleri nerede ve ne zaman vereceğimizi gösteren açıklayıcı bir diplomatik plan hazırladı. Bunun yanı sıra “Duck Hook” kod adlı bir plan çerçevesinde, (esasen abluka ile bombardımanın sürdürülmesinden oluşan) askeri çabayı tırmandırmaya yönelik seçenekler geliştirdiler. Moskova teklifimizi ka-

* Bu kod adının neden ya da kim tarafından seçildiğini hatırlamıyorum ve belgeleyemiyorum.

bul etmezse, Nixon askeri güç kullanarak dayatmaya çalışacaktı. (Olayların akışı öyle gerçekleşti ki planın askeri kısımları büyük ölçüde üç yıl sonra, Mayıs 1972’de, Hanoi’un topyekûn “Paskalya” saldırısına cevaben uygulandı.)

Kuzey Vietnam’la Johnson yönetimi için müzakereler yürütmüş olan Cyrus Vance, önerimizin kabul edilmesi hâlinde özel müzakereci olarak atanma fikrine olumlu bakıyor gibiydi. Nixon’ın onayıyla, geliştirdiğimiz düşünceyi (ayrıntılara girmeksizin) Sovyetler Birliği’nin ABD Büyükelçisi Anatoli Dobrinin’le paylaştım. Moskova’dan hiç cevap almadık ama Ağustos 1969’da yapılan bir toplantıda –Kuzey Vietnamlılarla yaptığım ilk toplantıydı– Dışişleri Bakanı Yardımcısı Xuan Thuy, Hanoi’un üçüncü bir taraf aracılığıyla asla müzakere etmeyeceği gerekçesiyle reddettiklerini kendiliğinden belirterek öneriden haberdar olduğunu ortaya koydu.

Diplomatik yol üzerine değerlendirmeler sürerken Nixon 25 Temmuz 1969’da dünyaya Güneydoğu Asya’yla ilgili kapsamlı bir stratejik düşünce sundu.²⁷² Konuşma yeri olarak alışılmadık bir yeri, Batı Pasifik’teki Guam adasını seçmişti. Ay’dan dönen astronotları karşıladıktan kısa süre sonra, dünya turu sırasında öğleden sonra mola verildiğinde yapmıştı bu konuşmayı.

Nixon bir basın toplantısında doğaçlamaymış gibi görünen – ama aslında Beyaz Saray’da özenle hazırlanan ve yolda güzelleştirilen– bir açıklamayla, Güneydoğu Asya politikasını Amerika’nın bölgesel ortaklarıyla ilişkilerini vurgulamanın bir yolu olarak sundu. Komünist Çin, Kuzey Kore ve Kuzey Vietnam’ın yarattığı tehlikelere değinen Nixon ABD’nin “Asya’daki ülkeleri bize bu kadar bağımlı kılan, öyle ki Vietnam’da yaşadığımıza benzer çatışmalara sürüklenmemize yol açan tipte bir politikadan kaçınması gerektiğini” savundu. Seyahatte hazır bulunan basın mensupları doğal olarak daha fazla ayrıntı istedi, Nixon da zaten hazırlanmış olduğu üzere bu soruları cevapladı:

ABD’nin, *Asya’daki bütün dostlarımızla ilişkilerimizde*, iki noktada gayet sarih olma vaktinin geldiğine inanıyorum: Birincisi, antlaşmalarla

verdiğimiz sözlere uyacağız. [...] Ama ikincisi, iç güvenlik meseleleri söz konusu olduğu sürece, askeri savunma problemleri söz konusu olduğu sürece, büyük bir gücün nükleer silahların dâhil olduğu bir tehdit yaratması istisna olmak üzere, ABD söz konusu problemlerin artık daha ziyade Asya ülkelerinin kendileri tarafından halledilmesini ve bunların sorumluluğunun daha ziyade bu ülkeler tarafından üstlenilmesini bekleme hakkına sahiptir ve bunu teşvik edecektir.²⁷³

“Nixon Doktrini” diye bilinen politikanın üç temel ilkesi vardı:

1. ABD antlaşmalar çerçevesinde verdiği bütün sözleri tutacaktır.
2. Nükleer bir güç, bizimle müttefik bir ülkenin ya da güvenliğimiz ve bir bütün olarak bölgenin güvenliği açısından ayakta kalmasını hayati önemde gördüğümüz bir ülkenin özgürlüğünü tehdit ederse ABD kalkan sağlayacaktır.
3. ABD başka tipte saldırganlıkların söz konusu olduğu durumlarda –yani nükleer olmayan güçlerin konvansiyonel saldırılarında–, talep edildiğinde askeri ve ekonomik yardım sunacaktır. Ama doğrudan tehdit edilen ülkenin, kendi savunması için insan gücü sağlamayı asli sorumluluğu olarak üstlenmesini bekleyecektir.²⁷⁴

Sonradan “Vietnamlaştırma” adını alan bu çerçevede, ABD bu ilkelerin üçüncüsüne dayanarak Saygon’un kendi kendisini savunacak kadar güçleninceye dek ayakta kalmasını sağlamak için hava desteğini sürdürmenin yanı sıra askeri teçhizat ve eğitim sunacaktı. Nixon doktrininin amacı, Amerika’nın kararlılığını göstermek ve Hanoi’nun Güney Vietnam’da halkın kendi geleceğini belirlemesine izin verecek siyasi bir sonucu kabul etmesini sağlayacak yeterlilik uyandırmaktır.

Nixon Güney Kore ve Tayland gibi ABD’nin antlaşmalarla müttefik olduğu ülkelere verdiği sözleri tutacağına, fakat nükleer güçlerin, yani bu örtük ifadeyle kastettiği Çin ve Sovyetler Birliği’nin tehdit ettiği Asya’daki diğer ülkeleri savunacağının da güvencesini veriyordu. Nixon’ın kendisinden önceki başkanlardan ayrıldığı nokta, Amerika’nın yapacağı yardımın düzeyini, tehdit altındaki ulusların kendi savunmaları için sorumluluk üstlenmesine bağlamasıydı. Bunun altında yatan amaçlardan biri, hayatta

kalmalarını Amerika'nın rolüne duydukları inanca bağlamış olan ülkelere, Vietnam'daki savaşı sona erdirmeye yönelik müzakerelerin, Asya'dan stratejik bir geri çekilmenin başlangıcı olmayacağını güvencesini vermektir.*

Bu arada, Johnson'ın başkanlığının tam son günlerinde Kuzey Vietnam'la başlamış olan resmi müzakereler Nixon'ın başkanlığı sırasında da sürdü. Bu müzakerelerde Hanoi, ABD, Saygon yönetimi ve Güney Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi temsilcileri Paris'te Hotel Majestic'te her hafta görüşüyorlardı. Hanoi bu görüşmeleri hiçbir zaman diplomatik sürecin bir parçası olarak görmedi, daha ziyade Amerikan iradesini kırmaya ve "gayrimeşru", Güney Vietnam hükümetini devirmeye yönelik psikolojik stratejisinde bir diğer evre olarak ele aldı.

1968'deki başkanlık seçimleri kampanyasının son günlerinde Başkan Johnson'un çok büyük bir umutla duyurduğu bu müzakerelerde Hanoi'un amacı iki katmanlıydı: Güney Vietnam hükümetiyle ilgili olarak önce onlarla görüşmeyi reddedip sonra müzakerelerde komünist Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin Güney Vietnam'ın ortağı olmasında ısrar ederek, bu hükümeti gayrimeşru kılmaya çalışıyordu. Meşru olduklarını iddia eden Güney Vietnamlı bu iki grubun resmi müzakerelere katılmasını sağlayan bu uzlaşma sonrasında, Hanoi ciddi meseleleri tartışmaya yanaşmadı. Amacı, usanma ya da iç uzlaşmazlıklar ABD'yi Güney Vietnamlı ortağını yalnız bırakmaya zorlayınca dek bin dereden su getirmektir hâlâ. Kuzey Vietnam heyetine Xuan Tuy'un başkanlık ettiği Hotel Majestic'teki resmi forum, dört yıl süren sözümona müzakerelerden geriye yalnızca peş peşe yapılmış bomboş resmi açıklamalar bırakarak ilerleme namına hiçbir şey kaydetmeden olağanüstü bir iş başardı.

1969 yazına gelindiğinde Nixon onurlu bir sonuç olarak değerlendirdiği şeye ulaşmak için Moskova kanalını yoklamış bulunuyordu. Ama baskıyı artırma seçeneğini benimsemenden önce

* Haziranda, Nixon dünya turuna çıkmadan hemen önce, 30.000 askerin geri çekileceği açıklandı. Bu indirim Guam açıklamasına zemin hazırlamak için tasarlanmıştı ama strateji çerçevesinde muhtemelen fazla erken yapılmıştı.

müzakereleri yeniden başlatmayı bir kez daha denemeye karar verdi. Bu müzakereler iki kısımdan oluşuyordu. Bu çerçevede Nixon'ın dünya turundan ayrıldım ve 4 Ağustos 1969'da Paris'te Xuan Tuy'la görüştüm. Bu ilk gizli görüşmeydi. Bu gizli görüşmeler sayesinde ertesi yıl Nisan ayında Le Duc Tho ile benim aramda gizli bir kanal kurulmuş oldu.

Fransa Hanoi ile diplomatik ilişkilerini koruyan tek NATO ülkesiydi, zaten bu görüşmeyi de Fransa'nın Hanoi Büyükelçisi Jean Sainteny ayarlamıştı. Sainteny'nin hanımı Harvard'da yaz okulunda verdiğim uluslararası seminere üç ay boyunca katıldıktan sonra ahababım olmuştu. Sonuçta Nixon'ın Beyaz Saray'ıyla Vietnamlı yetkililer arasındaki ilk gizli görüşme Sainteny'nin Rue de Rivoli'deki zarif dairesinde yapıldı. Sainteny hiçbir mobilyanın kırılmamasını tembihleyerek bizi Vietnamlılarla tanıştırdı.

Bu tanıştırma sonrasında, sonraki üç yıl boyunca yaşanacak çıkmazın özeti olan bir tartışma yaşandı. Xuan Tuy Vietnam'ın bağımsızlık mücadelesinin destansı niteliği ve Hanoi'un bunu sonuna kadar götürme kararlılığı hakkında bir söylev verdi. Sonraki yıllarda sayılamayacak kadar çok kez tekrarlandığını işittiğim bu konuşma Hanoi'un önkoşullarının sıralanmasıyla son buluyordu. Buna karşılık ben de –komünistler dâhil– bütün grupların katılabileceği bir siyasi sürece dayanarak müzakere etmeye istekli olduğumuzu açıkladım.

Nixon bana bu görüşme vesilesiyle cesur bir adım atma talimatı vermişti: İki müzakere kanalının birinden 1 Kasım'a dek anlamlı bir karşılık alamazsak diplomatik önlemlerden başka seçenekleri, yani askeri kuvvet kullanmayı değerlendirmek zorunda kalacaktık. Tanıştığım bütün Vietnamlı müzakereciler gibi kusursuz bir nezaket gösteren Xuan Tuy, Hanoi'un önkoşullarını sıralayarak cevap verdi: Anlamlı müzakereler öncesinde bütün Amerikan kuvvetlerinin geri çekilmesi ve Saygon hükümetinin devrilmesi gerekiyordu.

Nixon'ın bu gibi koşulları tartışmaya hiç niyeti olmadığından 20 Ekim'de Beyaz Saray'da Sovyet Büyükelçisi Dobrinin'e ulti-

tomunu tekrarlamaya karar verdi. Oval Ofis'te masasında duran sümenden çıkardığı sarı bir kâğıdı büyükelçinin eline tutuşturan Nixon "Not alsanız iyi olur," dedi.²⁷⁵ Dobrinin meseleyi netleştirmek için bazı sorular sordu ve konuyu bilmediğini söyleyerek özür diledi. Nixon Moskova ve Hanoi'a tanınan son tarihi vurgulamak için 3 Kasım'da Vietnam'da konuşma yapmayı tasarladığını söyledi. Bu konuşmada belagati zirveye çıkacaktı.

Haftalardır Washington'ın elini kolunu bağlayan protestolara karşı çıkan Nixon Amerika'daki "o büyük sessiz çoğunluğa" hitap ederek onurlu bir barış için sıkı durmalarını istedi: "Tarihçilerin Amerika'nın dünyanın en güçlü halkıyken yolun karşı tarafına, geçip milyonlarca insanın son barış ve özgürlük umutlarının totaliter kuvvetlerce boğulmasına izin verdiğini yazmasına meydan vermeyelim. Ve işte bu gece, sizden, o büyük sessiz çoğunluğu oluşturan siz Amerikalı yurttaşlarımdan desteğinizi istiyorum."²⁷⁶

Ama o günlerde Nixon, onunla çalıştığım süre zarfında ilk ve son kez olmak üzere, izleyeceğini açıkça ilan ettiği yoldan geri adım attı. Son tarih olarak verdiğimiz Kasım ayı yaklaşırken Hanoi'un tutumunda bir değişiklik olmadığından ve buna karşılık verileceği yönünde bir başkanlık kararı da bulunmadığından, güvenlik danışmanının başkana sonuç doğuracak kararlarla ilgili meselelerin analizini sunması gerektiği ilkesinden hareketle iki tane memorandum kaleme aldım.

Birinci memorandumda Vietnamlaştırmanın aslında üzerinde anlaştığımız amaçlara ulaşmayı sağlayıp sağlamayacağını inceliyordum. Bir gün sonraki ikinci memorandum ise mevcut stratejide diplomatik çözümü teşvik eden unsurları inceliyordu.²⁷⁷ Nixon izlediği fiili yolu sürdürmeye karar verdi.

Nixon tehdit etmekte kullandığı, personelinin hazırlanmakta olduğu askeri tırmanmadan ve fakat aynı zamanda Hanoi ile ABD içindeki protestocuların talep ettiği tek yanlı geri çekilmekten kaçınıp temelini Guam'daki basın toplantısında özetlediği "Vietnamlaştırma" sürecini seçti. 3 Kasım'da yaptığı konuşmada, bu stratejiyi müzakereler sürerken ABD askerlerinin peyderpey

geri çekilmesi (Saygon Güney Vietnam halkının kendi kaderini belirlemesine izin verecek bir siyasi sonuç sağlayacak kadar güçlü olana dek Amerikan askerlerinin varlığını sürdürmesi) olarak tanımlayacaktı. Savunma Bakanı Melvin Laird'in geliştirdiği ve Nixon'ın duyurduğu Vietnamlaşdırma, Amerikan kuvvetlerinin tedricen geri çekildiği, onların yerini Güney Vietnam askerlerinin aldığı bir süreç olarak tasarlanmıştı. Bu konuşma yapıldığı sırada, 100.000 Amerikan askerinin geri çekilmesi uygulanma aşamasındaydı.

O günlerde ben Nixon'ın bu kararından rahatsız olmuştum. Yıllar içinde seçenekler üstüne düşündüğümde Nixon'ın daha akıllıca olan yolu seçtiği sonucuna vardım. Nixon ilk akla geleni izlemiş olsaydı kabinede krize yol açardı ve büyük kentlerde başlayan protesto gösterilerinin ülkenin elini kolunu bağlaması bu krizi derinleştirirdi. Çin açılımı hâlâ sadece bir fikirden ibaretti, Beijing'in ilk cevabı henüz gelmemiştir.* Sovyetler Birliği henüz Ortadoğu'da ya da Berlin konusunda alt edilememiştir ve yapılan müzakereler henüz hâlâ fikir yoklaması aşamasındaydı. Ayrıca o önemli yılın ilk haftalarında Avrupalı müttefiklerimiz, Nixon'ın Avrupa gezisi sırasında Güneydoğu Asya'daki savaştan hoşlanmadıklarını göstermişti.

Bu nedenle ilk baştaki çekincelerime rağmen sonraki yıllarda Nixon'ın kararını inanarak uyguladım. Nixon da ben de gelişmekte olan uluslararası yapının istikrarının Amerika'nın stratejik güvenilirliğiyle istihkâm edilmesi gerektiği kanısındaydık, özellikle Çin ya da Rusya söz konusu olduğunda bu güvenilirliğin heba edilmemesi gerekiyordu. Elitlerin horgörüsü bir tarafa, Nixon Amerika'nın "sessiz çoğunluğu"na verdiği sözleri tutmaya, *hem* Vietnam'da aşağılayıcı bir yenilgiden kaçınmaya *hem* evlatların sonuçsuz bir savaşa gönderilmesine son vermeye can atıyordu. Bu amaçların uygun olup olmadığı, ülke çapında devam eden tartışmanın odak noktasıydı; Nixon'ın maiyetini sürekli düşündürmenin yanı sıra kampüsler ve sokaklarda bir ayaklanma atmosferinin dayattığı dizginlemelere sebep oluyordu.

* Bkz. "3. Bölüm", s. 234-236.

Hanoi’da gelince, hem Fransa’ya hem ABD’ye karşı yıllardır siyasi bir süreç ya da müzakere edilmiş bir uzlaşma uğruna değil topyekûn siyasi zafer uğruna mücadele edilmişti. Nixon bütün müzakere yollarını yoklamak amacıyla şimdi de Hanoi ile gizli siyasi müzakereler yürütüyordu. Hanoi baş müzakerecisi ve Politbüro üyesi Le Duc Tho’yu Paris’e gönderecek, ben de her üç ayda bir onunla bağlantı kuracaktım. Ama bu müzakereler ancak resmi müzakerelerle karşılaştırıldığında kapsamlıydı ki o zaman bile önemli ölçüde kapsamlı değillerdi. Le Duc Tho her görüşmede Amerika’nın Vietnam’a karşı ihlalleriyle ilgili iddialarının sıralandığı bir açıklamayı okurdu. Hanoi’un asgari ve azami koşulları hâlâ aynıydı: müzakerelerin başlaması öncesinde Saygon hükümetinin yerini barışsever kişiliklerin alması ve bütün Amerikan askerlerinin geri çekilmesi. “Barışsever”in nasıl tanımlanacağını araştırdığımızda, tanınmış hiçbir Güney Vietnamlı siyasi kişiliğin bu kriterlere uygun olmadığı anlaşıldı.

Nixon istifini bozmayacaktı. Bundan iki yıl sonra, 25 Ocak 1972’de onu uzun zamandır barış sürecini ihmal etmekle suçlayan medyayı şaşırtarak Le Duc Tho’yla iki yıldır sürdürdüğüm gizli müzakerelerin kayıtlarını açıkladı. Aynı akşam yaptığı konuşmada bir ateşkesi, Güney Vietnam’ın kendi kendini yönetmesini ve Amerika’nın geri çekilmesini birleştiren esasen nihai teklifini, 3 Kasım 1969’daki konuşmasından beri gizlice benimsediği stratejiyi ileri sürdü.²⁷⁸

Hanoi’un buna cevabı 30 Mart 1972’de, biri dışında bütün savaşçı bölüklerini kullanarak “Paskalya Saldırısı”nı başlatmak oldu. Bu saldırı sırasında taşra başkenti Quang Tri Nixon’ın başkanlık görevine gelmesinden bu yana ilk kez alındı. Amerika’nın seçim yılında askeri çatışmalar tırmanırken Mayıs ayında Moskova’da yapılması planlanan zirveyi riske atmayacağı hesaplanmış olsa gerekti.

Ne var ki o aşamada Vietnamlaştırma konusunda amaçlarımızı yaklaştırmış bulunuyorduk. 1971 sonuna gelindiğinde bütün muharebe birliği geri çekilmişti. Nixon görevi aldığı anda yarım milyonu aşan Amerikan askeri sayısı 1972 sonuna gelindiğinde

25.000'den aza inmiş olacaktı. Güney Vietnam kara kuvvetleri, Amerikan hava desteğiyle artık bütün savaşı Hanoi'un en son saldırısını geri püskürtmek için veriyordu. Amerika'nın kayıpları ciddi ölçüde azalmış, 1968'de 16.899'ken 1971'de 2414'e ve 1973'te ABD'nin Paris Barış Anlaşmaları sonrasında geri kalan askerlerini çekmesiyle birlikte 68'e inmişti.²⁷⁹

Paskalya Saldırısı'nın zamanlaması Nixon'ın buna karşılık benimseyeceği hareket tarzının önemini artırmıştı. Nixon'ın Çin'e yaptığı devlet ziyareti Soğuk Savaş'ı dönüştürme yolunda atılan ilk adım olmuştu. Mayıs 1972 sonundaki Moskova zirvesi bir diğer önemli olay olacaktı. Washington'daki görüş birliği askeri sahada itidalli davranmayı savunuyordu. Tahmin edilebileceği üzere Nixon bu yaklaşımı reddediyordu.

8 Mayıs 1972 sabahı Beyaz Saray'da yapılan bir Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısında başkan, çatışmayı tırmandırarak karşılık vermenin Moskova zirvesini ve bu amaçla aylardır yapılan hazırlıkları tehlikeye atabileceğini kabul etti. Ama hiçbir şey yapmamak ya da Vietnam'ın dışına sürülmek, Moskova ile müzakerelere sicilimizde "geri çekilme" olduğu hâlde girmemiz anlamına gelecekti.

Nixon bu ruhla ulusa seslenerek Amerika'nın pozisyonunu ortaya koydu, aslında özü itibariyle Ocak ayında yaptığı barış teklifini tekrarlıyordu: Hanoi'un üstünde uzlaşmış bir siyasal süreçle oluşturulmuş Saygon hükümetini kabul etmesine karşılık ateşkes yapılması ve ABD askerlerinin geri çekilmesi. Nixon bunu şöyle açıklıyordu:

Bu savaşta bize kalmış iki mesele vardır. Birincisi, büyük bir istila karşısında durup bekleyecek miyiz, [sivil personel de dâhil] 60.000 Amerikalının hayatını tehlikeye mi atacağız, Güney Vietnamlıları korku dolu uzun bir geceye mi bırakacağız? Böyle bir şey olmayacak. Amerikalıların hayatlarını ve Amerika'nın şerefini korumak için ne gerekiyorsa yapacağız. İkincisi, konferans masasında tam bir uzlaşmazlıkla karşı karşıya kaldığımızda Güney Vietnam'da komünist bir hükümetin göreve getirilmesinde düşmanımızla elbirliği mi yapacağız? Bu da olmayacak. Cömertlik ile hainlik arasındaki sınırı aşmayacağız.²⁸⁰

Nixon sık sık tekrarladığı düstur uyarınca (bir şeyi yarı gönüllü yaparken ödenen bedelle tam olarak yaparken ödenen bedelin aynı olduğu düsturu) ilk olarak 1969'da tasarlanan önlemler paketinin uygulanmasını emretti. Bu önlemler Kuzey Vietnam limanlarının mayınlanması ve lojistik destek hatlarının her nereden geçiyorsa bombalanmasını, dolayısıyla 1968'den beri yürürlükte olan bombardımanın kesilmesi anlaşmasının yürürlükten kaldırılmasını öngörüyordu.

Moskova bu meydan okumayı görmezden gelmeyi tercih etti ve zirve planlandığı tarihte gerçekleştirildi. Sovyetler ablukanın yanısıra çatışmanın tırmandırılmasını da kınamakla birlikte eleştirilerini Brejnev'in daçasında verilen akşam yemeğine sakladı, hiçbir tehdit savurmadı ve aynı akşam Dışişleri Bakanı Andrei Gromyko ile ben SALT görüşmelerini sürdürdük. Bu zirveden kısa bir süre sonra Sovyet devlet başkanı Nikolay Podgorni, Hanoi'ü ziyaret etti. Hiçbir misilleme yapılmadı, Moskova bizim Çin girişimimizi dengelemeye yönelik çabalarını bırakamayacağı sonucuna varmıştı.

Temmuz 1972'de Güney Vietnamlı müttefiklerimiz Quang Tri'yi yeniden aldı. Hanoi tek başına kalıyordu artık, protesto açıklamaları dışında ne Sovyetler Birliği ne de Çin Hanoi'a yardım etti. Aynı ay Le Duc Tho ile müzakerelerimiz devam etti. Le Duc Tho'nun resmi statüsü hâlâ aynıydı ama tavrı biraz daha uzlaşmacıydı. Çıkmazı aştığımızı varsayarsak nihai anlaşma müzakerelerinin hangi hızla tamamlanabileceğini yoklamaya yönelik sorular sordu. Sonra 8 Ekim'deki toplantıda birden resmi bir belge ortaya çıkardı ve bunu Nixon'ın Ocak ayında yaptığı nihai teklifin Hanoi tarafından kabul edilmesi olarak tanımladı: "Bu yeni öneri, tam da Başkan Nixon'ın önerdiği şeydir: ateşkes, savaşın sona erdirilmesi, esirlerin serbest bırakılması ve askerlerin geri çekilmesi."²⁸¹

Bu esasen doğrudu ama müzakereler sırasında birçok tuzak belirecekti. Yine de Saygon hükümetinin devam eden bir yapı olarak tanınması, başlıca amaçlarımızdan birine uyuyordu. Tho

sözlerini bitirdiğinde ara vermeyi önerdim. O odadan çıktıktan sonra dostum ve özel asistanım Winston Lord'a döndüm ve elini sıkıp "Galiba başardık," dedim.*

Üç yıldır uzlaşmayı geciktiren Le Duc Tho şimdi çok farklı davranıyordu. Hanoi yaklaşmakta olan ABD başkanlık seçimleri öncesinde müzakereleri tamamlamaya can atıyordu, seçimlerden sonra ezici çoğunlukla yeniden seçilmiş bir başkanla uğraşmak zorunda kalmaktan korkuyordu.

Nixon ikinci görev döneminde daha şimdiden savaş çabasının finansmanını kesme sürecindeki hasmane bir Kongre'yle karşı karşıya kalabileceğinin farkındaydı. Her iki tarafın stratejik hesaplamaları kısa süreliğine paralel gitmiş, çatışma nihayet uzlaşma müzakereleri üzerine çalışan akademisyenlerin "olgunlaşma" dediği şekle ulaşmıştı. Bunun üstüne Le Duc Tho ve ben üç gün üç gece boyunca nihai bir metin taslağı hazırlamakla uğraştık (bu metin Nixon ile Saygon hükümetinin onayına sunulacaktı). Barış elimizle tutabileceğimiz kadar yakındı, Hanoi çalışmalarımızı derhal sonuçlandırmamız için bastırıyordu.

Ama Nixon da ben de yirmi yıldır bizim tarafımızda savaşmış insanlara barışı dayatarak savaşı bitiremezdik. Hayatta kalma mücadelesinin bir barış anlaşmasıyla sonuçlanmayacağını farkına varan Saygon da ayrıntılarla ilgili müzakerelerin uzatılmasında ısrar ediyor, bu süreçte dayanma gücünün Kuzey Vietnam'la sınırlı olmadığını kanıtlıyordu. Ama Saygon'un bu erteleyci tutumunun altında daha anlamlı bir maksat vardı: "barış" sözcüğünün kendisi için yalnızca taktik anlam taşıdığı kararlı bir düşmana karşı yalnız bırakılma korkusu.

Durum artık Nixon'ın ilk görev döneminin neredeyse tamamı boyunca olanların tam tersiydi. Hanoi on yıldır kaçındığı anlaşmayı sonuçlandırmamız ve görüştüklerimize bağlı kalmamız için bize baskı yaparak müzakerelerin geldiği noktanın tam metnini

* Winston ABD'nin 1970'te Hanoi'nın Kamboçya'daki üslerine müdahalesini protesto etmek için istifasını verme düşüncesinden, Beyaz Saray'ın önünde bir protesto pankartı taşımakla bu operasyonu birlikte sona erdireceğimiz zamanı beklemek arasında bir tercih yapması gerektiğini söylemem üstüne vazgeçmişti.

yayımladı. 26 Ekim 1972’de düzenlenen bir basın toplantısında ben müzakerelerin durumunu açıklayarak çatışmaların müzakerelerle sonlandırılmasına hâlâ bağlı olduğumuzu vurguladım ve bunu (Nixon’ın onayıyla) “Barışın eli kulağındadır,” cümlesini kullanarak sundum. Hem içinde bulunduğumuz acil durumu hem sınırlarımızı yansıtmayı amaçlanan bir paragrafla sözlerimi noktaladım: “Koşulları elverişli oluncaya dek bir anlaşmayı kabul etmek zorunda kalmayacağız. Koşulları elverişli olduğunda anlaşmadan caydırılamayacağız. Bu tutumla ve karşı tarafın da biraz işbirliği göstermesiyle Amerika’da hem barışı hem birliği çok yakında yeniden tesis edebileceğimize inanıyoruz.”²⁸²

Bu kez zamanın kendisinden yana olduğuna hükmeden Le Duc Tho, Nixon’ın 7 Kasım’da yeniden seçilmesinin ardından, çıkmazın aşılmasının öncesinde gösterdiği erteleme taktiklerine geri döndü. Aralık ayı başında Nixon, Hanoi’un görüşmeleri ikinci görev dönemine uzatmak istediği sonucuna vardı ve askeri hedeflere B-52 bombardıman uçaklarıyla hava saldırısı düzenlenmesini emretti. Bu emir medyada, Kongre’de ve uluslararası arenada epey eleştirildi. Ama Hanoi iki hafta sonra müzakere masasına döndü ve Saygon’un talep ettiği değişiklikleri yapmayı kabul etti. 27 Ocak 1973’te Paris Barış Antlaşmaları imzalandı. Bu belgeler Nixon’ın bir yıl önce ileri sürdüğü başlıca koşulları içeriyordu.

Dokuz ülke –ayrıca Saygon ve Hanoi hükümetleri ile Güney Vietnam’daki komünistler– antlaşmaları resmen desteklediler. Bu vaziyet Nixon’ın Vietnam politikasının zirve noktası oldu.²⁸³ Ne var ki Hanoi Mart 1973’te anlaşmayı alenen ihlal ederek bir kez daha Güney Vietnam’a büyük miktarda askeri teçhizat sokmaya başladı. Nixon Nisan 1973 başında Hanoi’un tedarik hatlarına hava saldırısı düzenlenmesine karar verdi.²⁸⁴ Saldırının Kuzey Vietnam’da esir tutulan bütün Amerikalı savaş esirlerinin geri dönmüş olacağı Nisan başında düzenlenmesine karar verildi.

Gelgelelim o tarihte, Nisan ortasında Beyaz Saray danışmanı John Dean, ofisinin soruşturmayla alınan dinlemelere ve diğer

faaliyetlere katılmasıyla ilgili iddialar hakkında federal savcılarla işbirliği yapmaya başladı. Bu gelişme hızla bugün Watergate diye bilinen skandala dönüştü. Skandalın etkisiyle Kongre’de oluşan çekinceler, Hıncın’de askeri faaliyetin topyekûn yasaklanması na evrildi.

Vietnam antlaşması her zaman koşullarını tatbik etme iyi niyetine ve becerisine dayanmıştı. Antlaşma, 1972’de Kuzey Vietnam’ın saldırısı sırasında, Saygon’un antlaşma çerçevesinde öngörülen tedarik desteğini (daha açık bir ifadeyle bire bir ikameyi) aldığında Kuzey Vietnam’ın askeri kapasitesine direnme becerisi gösterdiği ve topyekûn bir saldırıda Amerikan hava saldırısına başvurulabileceği varsayımlarını esas alıyordu.*

Watergate soruşturması sırasında bitap düşen kamuoyu Hıncın’deki çatışmayı daha fazla desteklemeyecekti. Kongre Kamboçya’ya askeri yardımı tümüyle keserek ülkeyi canı Khmer Rouge’un yönetimine terk etti, Güney Vietnam’a ekonomik ve askeri desteğini %50 azalttı ve “Kuzey Vietnam, Güney Vietnam, Laos ya da Kamboçya kıyılarında, kıyılarından ya da kıyılarıyla ilgili” bütün askeri harekâtları yasakladı.²⁸⁵ Bu koşullar altında Vietnam anlaşmasında getirilen sınırlamaların uygulanması imkânsızlaştı ve böylece Hanoi’u dizginleyen unsurlar ortadan kalkmış oldu.

Nixon Paris Antlaşmaları’yla ülkesini onur ve jeopolitiği birleştiren bir sonuca ulaştırmıştı, gerçi daha sonra ülke iç felaketlerin altında ezilecekti. Nixon Ağustos 1974’te başkanlıktan istifa etti. Bundan sekiz ay sonra Saygon bütün savaş bölükleri de dâhil Kuzey Vietnam silahlı kuvvetlerinin tamamının başlattığı işgale teslim oldu. Antlaşmanın dokuz uluslararası garantöründen hiçbirisi bu durumu fazla protesto etmedi, ABD hariç.

Vietnam Savaşı Amerikan toplumunda bugüne dek süregelen bir bölünme yaratmıştır. Bu çatışma, giderek meselenin özünden çok siyasi saikler ve kimlikler üstünden yürütülen bir kamusal tartışma üslubu doğurmuştur. Öfke, anlaşmazlıkları sürdürmenin bir yolu olarak diyalogun yerini almış, görüş ayrılıkları

* Benzer varsayımlar 1953’teki Kore Ateşkes Anlaşması’nı yönlendirmiş ve sürdürmüştür.

kültürler çatışması hâline gelmiştir. Bu süreçte Amerikalılar, toplumların, hiziplerin kazandığı zaferler ya da ülke içindeki muhaliflerin yenilmesi ya da birbirlerine galebe çalarak değil ortak amaçlarla ve uzlaşmayla büyüdüğünü unutma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

BÜYÜK GÜÇ DİPLOMASİSİ VE SİLAHLANMANIN DENETİMİ

Nixon'ın devlet adamı olarak önemi temelde jeostratejik olan yaklaşımından kaynaklanır. Nixon 1969 başında Avrupa'ya yaptığı ziyaretin ardından, Moskova'nın Doğu Avrupa'daki uydu devletleri üstündeki denetimini zayıflatmak amacıyla bu ülkelerin birer birer Amerikan diplomasisinin yörüngesine çekildiği diplomatik bir saldırı başlattı.

Aynı yılın Ağustos ayında Romanya'nın otokratik lideri Nikolay Çavuşesku'yla görüşmeyi teklif ederek Varşova Pakti'na üye bir ülkeyi ziyaret eden ilk ABD Başkanı oldu. Çavuşesku Amerikan Başkanı'nın ülkesine gelmesinin sembolik değerine o kadar önem veriyordu ki Nixon'ın önerdiği ziyaret tarihinde yapılması önceden planlanmış Komünist Parti Kongresi'ni erteledi ve Kongre'ye katılmayı planlayan Sovyet lideri Leonid Brejnev'in ziyaretini iptal etti. Brejnev'in Romanya'ya gelişini kutlayan pankartlar indirildi ya da üstleri boyandı.

Nixon coşkulu bir kalabalık tarafından karşılandı, kısmen Çavuşesku'nun Sovyet yörüngesinde özerklik kazanmaya yönelik çabasını ilerletmek üzere tasarlanmış ve ayarlanmıştı bu kalabalık ama Romanya halkının ulusal özgürlük özlemini de yansıtıyordu. (Nixon'ın maiyetinde yer aldığım için, komünist liderliğin lükslerinden ben de faydalandım: Kapalı bir yüzme havuzu olan bü-

yük bir süitte kaldım.) Nixon şerefe kadeh kaldırdığında, kamuya yaptığı açıklamalarda ve hepsinden de önemlisi Çavuşesku'yla sohbetlerinde bu olumlu duyguları, ulusal özgürlük özlemini teşvik etti. Ayrıca Çavuşesku'ya Çin'le diyalog başlatma projesiyle ilgilendiğinden bahsederek onu bu projede bir aracı olarak kullandı. Bundan beş ay sonra Nixon'ın bu sözlerinin Beijing'e iletildiğini öğrendik ki Beijing de bundan sonra Romanya'yı Washington'a ulaşan alternatif bir kanal olarak –zaman zaman– kullandı.

Nixon'ın stratejik hedefi, Sovyetler'in Avrupa imparatorluğu-nu korumasının maliyetini artırmak ve bunu sürdürmenin diğer kilit amaçlarına harcadıkları maddi kaynakları ve dikkati bu tarafa yönleltmelerini gerektireceği noktaya varmasını sağlamaktı. Nixon başkanlığı süresince Moskova'dan özerkleşmeye çalışan başka Doğu Avrupa ülkelerini de ziyaret edecek, 1970'te Yugoslavya'ya, 1972'de Polonya'ya gidecekti. Willy Brandt Batı Almanya'nın ilk Sosyal Demokrat şansölyesi olduğunda, Beyaz Saray onun Doğu Almanya, Sovyet uyduları ve nihayet Sovyetler Birliği'yle ilişkileri normalleştirmeyi amaçlayan *Ostpolitik*'inin ana hatlarını kabullendi. Nixon, Brandt'ın şansölyeliğinin ilk günlerinde Adenauer'ın politikasındaki bu sapmaya uygun hareket ederken şansölyeyi de müttefiklerle danışma süreçlerine bağlı tuttu. *Ostpolitik*'i NATO hedefleriyle uyumlu tutmaya ve Sovyetler'in tasarıları karşısında hareket alanı kazanmaya çalışıyorduk. Bu stratejinin ABD ve Federal Alman Cumhuriyeti için yararlı olduğu anlaşılmıştır.

Nixon başkanlığının ilk ayının sonunda, Avrupa ziyaretinden hemen önce, Büyükelçi Anatoli Dobrinin'i Oval Ofise çağırdı ve Sovyet liderleriyle birebir görüşmek istediğini iletti. Bundan birkaç gün sonra, hassas konularda Sovyet elçisiyle başlıca iletişim kanalı olarak beni görevlendirdi.

Bu düzenleme Nixon'ın görev süresi boyunca devam etti. Moskova ile doğrudan temas, "Kanal" adı verilen, Nixon'dan Sovyet liderliğine ulaşan bir Kissinger-Dobrinin hattıyla sağlanıyordu. Temasların başlıca konularından biri, iki ülkenin geniş nükleer

silah stoklarının dünya düzenine etkisi ve taraflardan birinin saldırması ya da gerginliğin tırmanışa geçmesi hâlinde ortaya çıkabilecek küresel felaketin nasıl önleneceği idi.

Nixon Eisenhower döneminde başkan yardımcısı olarak görev yaparken nükleer teknolojinin stratejiye etkisi üzerine kafa yormuş, hem nükleer tehditlere nasıl tepki vermek gerektiğini hem de bu tür korkutucu silahların kuramsal olarak nasıl kullanılabileceğini değerlendirmişti. Önceki yönetimlerden nükleer caydırıcılığı, hasım tarafa kabul edilebilir olmadığına inanılan ölçüde hasar verme yetisine dayandıran kitlesel karşılık öğretisini devralmıştı. Sonradan adı değiştirilerek “karşılıklı garanti edilen yıkım” adını alan bu kavrayış eli kolu bağlayan bir ikilemi, çatışmanın tırmanmasının her iki tarafa için doğuracağı risklerin soğukkanlılıkla hesaplanmasına indirgemeye çalışıyordu. Oysa pratikte bu kuram –“kabul edilebilir” yıkıma karşı “kabul edilemez” yıkım hesaplaması olduğundan– birkaç saat içinde iki dünya savaşında verilen kayıpların toplamını aşabilecek düzeyde kayıp verilebileceğini kabul etmeye dayanıyordu.

Nixon bir defasında bir gazeteciye nükleer çağda lider olmanın insanın ulusal çıkarlar adına mantıkdışı eylemler gerçekleştirmeye hazır olduğunu ileri sürmeye istekli olmayı gerektirdiğini de söylemişti.²⁸⁶ Bu açıklama Nixon’ın operasyonel bir mesaj vermekten ziyade kendisine soru soran birini etkilemeye çalışmasının örneği olsa da pervasızlık addedilip yoğun eleştiri dalgalarını beraberinde getirdi. Ama şurası da bir gerçektir ki bu sözler aslında nükleer güçlerin elindeki yıkıcılıkla ilgili temel ve sabit bir gerçeği yansıtıyordu.

Daha önceki bölümlerde gördüğümüz üzere Charles de Gaulle ve Konrad Adenauer güvenliklerini müttefiklerinin elindeki ve çatışmayı feci bir yıkıma yol açmaksızın çözmekte güvenilir yol sunmayan silahlara dayandırmaktan sakınmıştı. Nükleer silahların kullanımıyla ilgili üç soru doğmuştu: Bir düşmanı ya da bir müttefiki, kendi sivil düzeninizi bozması muhtemel bir savaş tipine girmeye istekli olduğunuza ikna etmek mümkün müydü?

Nihayetinde mantıklı bir eyleme akılcı bir hesaplamayı dâhil etmek mümkün müydü? Peki özyıkım ile diplomasi arasında denge kurmak mümkün müydü?

Yaklaşık seksen yıl önce nükleer çağın şafağında doğmuş bu ikilemler henüz çözüme kavuşturulmamıştır. Nagazaki'den bu yana, bir askeri harekât çerçevesinde hiç nükleer silah patlatılmamıştır. Nükleer güçler, nükleer olmayan güçlerle girdikleri çatışmalarda bile, başarıyı hızlandırmak için nükleer silahlara başvurmak yerine konvansiyonel savaşta kayıp vermeyi tercih etmiştir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da –ABD'nin Kore, Vietnam ve Irak'ta– girdiği çatışmalar, hepsi de bunun bir örneğidir.

Nixon göreve geldiği tarihlerde Amerikan nükleer kapasitesinin kongredeki tahsis etme prosedürü çerçevesinde tartışmalı bir hâl aldığını anlamıştı. Bu nedenle, birkaç yıl boyunca Temsilciler Meclisi Tahsisat Komisyonu'nda Savunma Alt Komisyonu Başkanı olarak görev yapmış Melvin Laird'i savunma bakanı olarak atadı. Nixon muhtemel bir saldırganın üstün nükleer kapasite geliştirerek stratejik tehdit yaratma ihtimalini önlemeye kararlıydı. Laird, Nixon'ın stratejik silahların tasarımı ve kapasitesinde daha büyük bir çeşitlilik yaratılması hedefinin ve füze savunmasına bağlılığının Kongre'den geçirilmesine yardımcı oldu; seyir füzeleri ve karadan fırlatılan taşınabilir silahlar geliştirerek Amerikan stratejik kuvvetlerinin esnekliğine ve dokunulmazlığına katkıda bulundu.

İkincisi, Nixon silahların denetimini ciddiyetle ele aldı. Kennedy ile Brejnev'in 1963'te imzaladığı Nükleer Testlerin Yasaklanması Antlaşması, nükleer silahların denetimi konusunda alınan ilk resmi önlemdi. Başkan Kennedy'nin suikasta kurban gitmesinden dört gün sonra Başkan Johnson, Sovyetler Birliği'yle stratejik silahlarla ilgili müzakerelerin sürdürülmesini önerdi.²⁸⁷ Fakat bunun öncesindeki gündem belirleme görüşmeleri gündelik tartışmalarla o kadar tıkanmıştı ki iki taraf ancak 1968 yazında –Nixon seçilmeden hemen önce– müzakerelerin başlamasını sağlayacak koşullarda anlaşabildi.²⁸⁸ Ama Sovyetler'in Ağustos 1968'de Çekoslovakya'yı işgal etmesi üstüne, planlanan bu zirveden vazgeçildi.

Böylece silahsızlanma müzakerelerinin Sovyetler Birliği'yle sürdürülüp sürdürülmeyeceği Nixon'ın önündeki ilk meselelerden biri oluverdi. Müzakerelerin sürdürülmesi kararı, Nixon yönetiminin tutacağı daha geniş kapsamlı istikamet açısından sembolik önem taşıyordu. ABD Başkanı bağlantı kurma anlayışını uygulayarak Sovyetler'le Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri'ni (SALT) başlatmayı ancak Vietnam konusunda bir stratejiyi benimsedikten sonra kabul edecekti. ABD'nin Ekim 1969'da duyurulan silahlanmanın sınırlandırılması müzakerelerini başlatması, mevcut idari kurumların buna uygun hâle getirilmesini gerektirmişti. Silahlanmanın sınırlanması Pentagon için yeni bir konuydu: Bakanlık bundan önce nükleer kapasitelerin geliştirilmesine ağırlık vermişti, dizginlenmesine değil. Meseleyle daha yeni tanışan yüksek rütbeli askeri personelin katıldığı silahlanmanın sınırlanması müzakereleri, yeni komuta yapılarının kurulmasını gerektiriyordu.

Nixon'ın başkanlık döneminin ilk yıllarında gündeme getirdiği bütün ülkeyi kapsayan on iki noktalı bir füze *savunma* sistemi kurma önerisi, stratejik dengenin sadece karşılıklı yıkım güencesiyle sağlanacağı yönündeki baskın entelektüel görüş birliğine meydan okuyordu. Bu yaklaşımı eleştirenler, savunmacı bir girişimin karşılıklı saldırıya açıklığı aşındırarak caydırıcılığı baltalayacağı suçlamasını getiriyordu. Programın maliyeti ve sağlayacağı yararlarla ilgili kaygıların yanısıra bu eleştiri, Kongre'deki birçok kişinin bu programa karşı çıkıp bütçesini azaltmaya çalışmasına yol açtı.

Soğuk Savaş'ın diğer tarafında Sovyetler Birliği, bizim doğmakta olan anti-balistik füze (ABM) kapasitemiz hakkında yüksek bir tahminde bulunuyor ve Amerika'nın savunmasının Sovyetler'in saldırı becerisini aşındırmasından korkuyordu. Füze savunmasının bir sonucu olarak ABD'nin ikinci bir Sovyet saldırısından daha az korkması hâlinde düşmanını silahsızlandırmayı amaçlayan sürpriz bir önleyici saldırı düzenleme ihtimalinin artacağı düşünülüyordu.

SALT müzakerelerinin başlaması usul ve sıralamayla ilgili bir çıkmaza dönüştü. Sovyetler önce savunma silahlarına getirilen sınırlamaların müzakere edilmesini, ancak bundan sonra saldırı silahlarını ele almayı savunuyordu. Nixon ise saldırı sınırlamalarının müzakeresinde gerekli bir baskı unsuru oluşturması ve sivil nüfusumuza koruma sağlaması için savunma seçeneğinin korunmasında ısrar ediyordu.

Nükleer silahların sınırlandırılması müzakerelerinin aciliyeti ülke içinde yeni bir tartışmalar dizisi başlatmıştı. Liberallerin ortak kararı önce SALT müzakerelerinin hızla açılmasından, sonra gerilimlerin yatıştırılmasının bir yolu olarak müzakerelerin hızlandırılmasından yanaydı. Ama şimdi liberaller ve muhafazakârların oluşturduğu yeni bir grup, silahların sınırlandırılması uluslararası gündeme yerleştikçe sınırlamanın sadece semptomları ele aldığını, temel sebeplerle, komünist sistemin otoriter niteliği ve insan hakları ihlalleriyle uğraşmadığını söyleyerek SALT müzakerelerini eleştirmeye başladı.

Bunun yanı sıra birbirine karşıt nükleer silah sistemlerinin nitelikleri, işe yarar bir denge tanımına varılmasını güçleştiriyordu. Sovyet stratejik sistemleri hantal ve hatalıydı, Amerikan silahları ise taşınabilir ve daha hatasızdı. Amerika silahlarının isabet derecesiyle birlikte taşıma kapasitesini artırırsa ya da Sovyetler füzelerin taşıma kapasitesiyle birlikte isabet derecesini artırırsa bu denge bozulacaktı.

Aylar süren boğuşmaların ardından Nixon işe doğrudan el attı. İlk hedef olarak dört savunma merkezini belirleyip 11 Mart 1971'de Sovyetler'in "sıfır savunma" önerisini kenara bıraktı ve benden Dobrinin'le özel görüşmeler yaparak gündemin ilerlemesinde savunma silahlarının saldırı silahlarıyla ilişkisi hakkında yaşanan çıkmazı aşmamı istedi.²⁸⁹ Nixon bu görüşmeleri açıklamadı. Bunun sebebi kısmen Kongre'nin bu süre zarfında füze savunma sistemini lağvedip bizim bu sistemin pazarlık değerini kaybetmemize yol açmasını önlemektir.

Nixon'ın işe doğrudan el atması müzakereleri hızlandırdı. Mart 1971 sonunda Dobrinin kanalını etkinleştirdim ve Nixon adına hem saldırı hem savunma sınırlamalarının eşzamanlı müzakere edilmesini önerdim. Bunu izleyen görüşmelerle bir süreç kuruldu –Amerikan tarafından Gerard Smith'in, Rusya tarafından Vladimir Semenov'un Viyana'da yürüttüğü müzakerelerle²⁹⁰– ve bu müzakere süreci, Mayıs 1972 Moskova Zirvesi'nde Nixon ile Brejnev arasında SALT I anlaşmasının imzalanmasını sağladı.

Müzakerelerin tasarlanmasında merkezi önem arz etseler bile Nixon ayrıntılara o kadar ilgi duymuyordu. Her müzakere döngüsünün başında ben ve personelim, olası gelişmelere ilişkin tahminleri de kapsayacak şekilde iç mütalaaların bir özetini hazırlardık. Nixon sayfa kenarlarına büyük ölçüde genel ilke meseleleriyle ilgili şerhler düşerdi. Müzakereler sırasında ona her akşam nerede durduğumuzun bir özetini gönderirdim. Genelde Nixon görüşlerini çıkmazın aşılmasının yakın olduğu zamanlara saklamıştır. Silah sayılarının dengesiyle ilgili teknik tartışmalar pek ilgisini çekmemiş olsa da başlıca üç hedefinde çok netti: Bir düşmanın ilk vuruş kabiliyetine ulaşmasını önlemek; çatışma hâlinde gerilimin sürekli tırmanmasından kaçınmak; Amerikan halkına silahlanma yarışına son vermeye, en azından bu yarış hafifletmeye bağlı olduğunu göstermek.

Moskova Zirvesi nükleer dönemin en kapsamlı stratejik silahlarının sınırlandırılması antlaşmalarıyla sonuçlandı. Bu antlaşmalar balistik füze savunmasını iki yerle sınırlıyordu (ABM Antlaşması), saldırı amaçlı stratejik silahların sayısını mevcut düzeyle sınırlıyordu (SALT I) ve deniz kazaları ile nükleer kazaları ele almanın yollarını tesis ediyordu. Bu görüşmelerin yan ürünü olarak ABD'nin öncülüğünde (Fransa ve Britanya ile birlikte) Sovyetler Birliği'yle yapılan müzakerelerde, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasına dek kente erişimin sorunsuz olmasını sağlayacak bir yeni antlaşma yaratıldı.

Nixon ömrünün geri kalanı boyunca silahların sınırlandırılmasını uluslararası düzenin temel bileşeni olarak gördü. Ondan

sonra Trump yönetimine dek bütün başkanlar görev dönemlerinde bu konuda şu veya bu biçimde ciddi müzakereler yürüttü. Ford yönetimi, müzakerelerine Nixon döneminde başlanan, Arnavutluk hariç bütün Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği ve Amerika'nın güvenlik, ekonomi ve insan hakları konusunda ortak ilkelerde anlaştığı Helsinki Senetleri'ni 1975'te tamamına erdirdi. Carter yönetimi ikinci SALT antlaşmasını imzaladı ama bu antlaşma esasları gözetilmekle birlikte Senato tarafından hiç onaylanmadı. Reagan yönetimi SSCB ve koca bir silah grubunun orta menzilli füzeleri ortadan kaldırılmasını öngören yegâne silah sınırlama antlaşmasını imzaladı. Son olarak George H. W. Bush yönetimi Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması'nı (START I) görüştü ki bu antlaşma Washington ve Moskova'nın stratejik nükleer cephanelerini yaklaşık %60 azaltmalarını, 1991'de ikisinin toplam 48.000 olan savaş başlığı sayısını 2001'de yaklaşık 20.000'e indirmelerini sağladı.²⁹¹ Yani Nixon'ın bir yenilik olarak başlattığı şey, ondan sonra olağan hâle geldi.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDEN GÖÇ

Nixon göreve geldiğinde SSCB'den Yahudi göçü yılda sadece yüz kişi civarındaydı.²⁹² Nixon bana bu meseleyi Dobrinin'e ideolojik değil uygulama açısından açma yetkisi verdi. Sovyet Büyükelçisi'ne Sovyetler'den göç uygulamalarını yakından izlediğimizi söyledim; Sovyetler'in bizim kaygılarımıza saygı göstermesi, onların önceliklerine yaklaşımımıza yansıtacaktı. Başka bir deyişle Yahudi göçünün koşullarının iyileşmesi Amerika'nın işbirliğini ilerletecekti.

Dobrynin hiçbir şekilde resmi bir cevap vermedi ama belli başlı zorlukların sebeplerini görmeyi kabul etti. 1972'ye, yani

Nixon'ın ilk görev döneminin sonuna gelindiğinde Sovyetler Birliği'nden ABD'ye Yahudi göçü yılda 30.000'i aşmıştı.²⁹³ Nixon seçim kampanyalarında bu gelişmeyle asla övünmedi ya da sayılardaki artışı duyurmadı. Sovyetler bunun üzerinde anlamaya varılmış bir sonuç olduğunu asla açıklamadı.

Amerikan iç politikası bu örtük düzenlemeyi baltalamıştır. Ciddi bir uluslararası ilişkiler öğrencisi olan ve bir demokrat olarak Nixon yönetiminin savunma harcamalarını yeterli düzeyde tutma çabasına partizanlığı aşan bir iyi niyet gösteren Washington Senatörü Henry "Scoop" ["Kepçe"] Jackson, Yahudi göçünü ideolojik terimlerle yeni bir çerçeveye oturttu. Göçün teşvik edilmesinin Amerikan diplomasisinin resmi parçası hâline gelmesi gerektiğini savunan Jackson, 1974 Ticaret Yasası'na, ABD'nin Doğu Bloku ile ticaret ilişkilerinin Sovyetler'in göçle ilgili icraatına bağlanmasını şart koşan bir madde eklenmesini öne sürdü. Sonrasında göç hızla azaldı: 1973'te 35.000 civarındayken 1975'te 15.000'den aza indi.²⁹⁴

Nixon'ın Yahudi göçüyle ilgili amaçları haleflerinin amaçlarına paraleldi. Ama Nixon'ın yöntemleri daha geniş kapsamlı ve daha incedi, ideolojik çatışmaları pratik düzenlemelere tabi kılıyordu.

ÇİN'E AÇILMA

Nixon 1967'de (henüz görevde değilken) *Foreign Affairs*'de Çin'in "ebediyen uluslar ailesinin dışında" bırakılamayacağını gündeme getirerek çığır açan bir makale yayımlamıştı.²⁹⁵ Bu öneriyi büyük stratejik koşullar çerçevesine oturtarak, Çin dünyanın dört yanındaki devrimci isyanlara desteğini keserse ve bir gün Batı ile diplomatik ilişki kurarsa bunun küresel barışa sağlayacağı yarar-

ların altını çiziyordu. Ama makalesinde nihai diplomatik açılıma ulaşmanın özel bir yolunu tanımlamıyordu.

Nixon bundan iki yıl sonra başkan olduğunda, Çin'e açılım uygulanabilir hâle geldi. Çin o zamanlar Kültür Devrimi'nin sancılarını çekiyordu. Mao Zedong, büyük bir ideolojik arınma planının parçası olarak Mısır hariç bütün ülkelerdeki Çin büyükelçilerini geri çağırmıştı (gerçi Polonya gibi birkaç ülkede büyükelçi kademesinin altında Çinli diplomatlar kalmıştı). İlk yaklaşım bizzat Nixon'dan geldi. Nixon Haziran 1969'da Romanya'ya yaptığı ziyarette, daha önce gördüğümüz gibi, Çavuşesku aracılığıyla Çinlilerle görüşme niyetinde olduğunu ilettili. Çavuşesku da bu öneriyi ileticeğini belirtti. Bir türlü cevap gelmiyordu, Çinliler muhtemelen Sovyetler'in bir uydu ülkeye, hatta Romanya gibi meydan okurcasına özerk bir ülkeye girmesinden korkuyordu.²⁹⁶

Fransa'nın Vietnam'ı elinde tutmak için verdiği savaşın sonunda 1954 Cenevre Konferansı'nda, Washington ile Beijing arasındaki temas noktası olarak Varşova Büyükelçiliği belirlenmişti. Aslında büyükelçilik düzeyinde 162 görüşme gerçekleştirilmişti. Bu görüşmelerin hepsi de taraflardan birinin diğerinin önkoşulunu reddetmesiyle son bulmuştu: ABD Tayvan'ın Çin'e koşulsuz dönmesini tartışmaya yanaşmıyordu; Beijing ise amacına ancak barışçı yollarla ulaşmaya çalışacağı güvencesi vermiyordu. Birkaç yıl boyunca bu formalite icabı görüşmeler bile yapılmadı. Ama Ocak 1970'te iletişimi etkinleştirmeye karar verdik. Polonya Büyükelçisi Walter Stoessel'a, bir Çinli diplomata ikisinin de katılacağı ilk sosyal etkinlikte yaklaşıp diyalog teklifimizi iletmesi talimatını verdim. Bu talimatın benim özel girişimim olduğunu varsayan Stoessel beni dikkate almadı, Beyaz Saray ile Dışişleri Bakanlığı arasındaki rekabetin sembolüydü bu. İstişare için geri çağrılan Stoessel kendisini Oval Ofis'te buldu. Bu sefer Başkan talimatları şahsen ilettili. Bunun üzerine Stoessel teklifimizi Yugoslavya'nın bir sosyal etkinliğinde sundu. Çinli diplomat önce ondan uzaklaşmış ama sonra köşeye sıkıştırılınca teklifimiz kendisine iletilmiş.

Bundan iki hafta sonra, Çin'in Polonya Büyükelçisi hiç haber vermeden Amerikan büyükelçiliğine geldi. Diyalog başlatmaya yönelik talimat almıştı. Dört kez görüşüldü. Bürokrasinin resmi izin sistemine rağmen Amerikan tarafında ilerleme kaydediliyordu. Önce hükümetten, sonra kongreden izin alındı. Nixon bir noktada "Bu bebeği doğmadan öldürecekler," diye yakındı.

Her hâlükârda Amerika'nın 1970'te Kamboçya'ya girmesinden kısa süre sonra Çinliler bunu protesto etmek için Varşova'da onlarla açtığımız iletişim kanalını kesti. Ama Ekim ayında Nixon Çin'le doğrudan temas kurmak istediğini, BM'ye yapacağı ziyaret hakkında Beyaz Saray'da kendisini aramış olan Pakistan Devlet Başkanı Yahya Han'a ilettili.

Nixon bu defa Mao adına yazan Çin Başbakanı Zhou Enlai'den doğrudan cevap aldı. Zhou 9 Aralık 1970'te gönderdiği şifreli dört cümlede, Nixon'ın Yahya Han'la sohbetini resmi statüye çıkarıyor, bunu ABD'nin Çin'e ilk kez başkanlık düzeyinde yaklaşması olarak niteliyordu: "Bir baştan bir baş aracılığıyla bir başa."²⁹⁷

Zhou, Tayvan'ın anavatana geri katılması hakkında Çin'in ABD ile müzakerelere hazır olduğunu belirtiyordu. Diyalog ilerleyecekse her iki tarafın da kendi kaygılarıyla ilgili meseleleri gündeme getirmekte serbest olması gerektiğini şifreli olarak ilettilik. Gizliliğin ortadan kalkması ve Moskova'nın tepki vermesi, dünyanın geri kalanının da belirsizliğe sürüklenmesi riskini en aza indirmek için antetli kâğıt ya da imzanın kullanılmadığı mesajlar gönderilip alındı. Mesajlar tarihi diplomatik yöntemlerle, Washington'dan Pakistan'ın başkenti İslamabad'a ulakla iletiliyor, sonra Pakistan'dan Çin'e gönderiliyordu. Çinliler de cevaplarını aynı yolu kullanarak gönderiyordu.

Her iki tarafın muhatabına hevesinden yararlanmasına izin vermeme ve görüşmeyi Kremlin'den azami düzeyde uzak tutma kararlılığı sebebiyle bu haberleşme yavaşladı. Sonuçta Nixon ile Mao arasındaki diyalog, ben ve Zhou arasında gidip gelen mesajlar aracılığıyla birkaç hafta boyunca sürdü. Her seferinde birkaç

cümle iletiliyordu. Sovyetler'in yaptığı bir hesaplama yanlış, meselenin hız kazanmasını sağladı.

1971 baharında gizli görüşmelerimiz meyve vermeye başlamıştı ve benim Beijing'i ziyaret etmem kararlaştırılmıştı. Eşzamanlı olarak her iki hasmımızla da zirve yapılmasını görüşüyorduk. Nixon bu taktik ikilemini her ikisine de teklifler götürme talimatlarıyla çözdü. Önce Sovyetler'e teklif götürülecekti. Her iki taraf da kabul ederse ilk cevabı verenle müzakereye başlayacaktık.

Bir zirve yapılması teklifini Haziran 1971'de Sovyet büyükelçisi Dobrinin'e Camp David'de ilettim. Sovyetler, teklifin kabulünün, Federal Almanya Cumhuriyeti, Britanya ve Fransa ile yeni bir Berlin antlaşması hakkında yapılan müzakerelere destek vermemize bağlı olduğunu bildirerek zirvelerin zamanlamasıyla ilgili sorunumuzu çözmüş oldu. Oysa Zhou Enlai Temmuz 1971'de Beijing'e yaptığım gizli ziyaret sırasında hiçbir önkoşul ileri sürmeksizin Nixon'ın Çin'i ziyaret etmesini teklif etti. Çin'den dönmemden üç gün sonra, Nixon Beijing'in davetini kabul etti. Bir ay içinde Dobrinin bizi Moskova'ya herhangi bir şarta bağlı olmaksızın davet etti. Tasarladığımız gibi, bu ziyareti Beijing'e yapılması planlanan ziyaretten üç ay sonra yapmayı düşündük.

Bu gizli gezi benim Vietnam, Tayland, Hindistan ve Pakistan'ı ziyaret edeceğim şekilde ayarlandı. İslamabad'a geldiğimde, gezinin son ayağı için iki gün ortadan kaybolmam, sağlık sorunlarım olduğuyla ve iyileşmek üzere dağda bir sayfiye çekilmemle izah edildi. Bütün bu süreç (Nixon'ın 25 Ekim 1970'te²⁹⁸ Yahya Han'la yaptığı sohbetten 9 Temmuz 1971'de Beijing'e gelmem arasındaki süre) sekiz ay sürdü. Asıl gezi ise Washington'dan çıkıştan Beijing'e varışa kadar sekiz gün sürdü. Beijing'de sadece kırk sekiz saat geçirildi.

Bu kısa süre en iyi nasıl değerlendirilebilirdi? Varşova'da büyükelçilik düzeyindeki görüşmelerde ABD hükümetinin gündem başlıkları gayet iyi düzenlenmişti. Listede Tayvan, Amerikan mülklerinin kamulaştırılmasından doğan maddi hak talepleri ve varlıklar, esirler, Güney Çin Denizi'nde seyrüsefer konuları bu-

lunuyordu. Ama Nixon ve ben, bu ve benzeri konuların, sürekli ilişki kurma amacına doğru ilerlemeyi engelleyebilecek teknik sorunlara ya da ideolojik engellere yol açabileceği sonucuna vardık. Bana, Tayvan konusunu görüşmeye istekli olduğumuzu ifade etmem ama bu konuyu sadece Vietnam'da savaşın son bulmasıyla birlikte genel Çin-Amerika ilişkisi bağlamında görüşebileceğimizi özellikle belirtmem talimatı verildi.

Nixon jeopolitiğe yapılan bu vurgunun bir parçası olarak 6 Temmuz 1971'de, benim yolda olduğum sırada Missouri'nin Kansas City kentinde konuşma yaptı. Büyük güçler arasındaki dengeye dayanan dünya düzeni görüşünü ayrıntılarıyla açıklayan ve Tayvan'a atıfta bulunmayan Nixon şöyle dedi:

Ekonomik bir bakışla dünyada sadece Amerika'nın bir numara olması, önde gelen dünya gücü olması ve sadece iki süper güç olması yerine ekonomik koşullar ve ekonomik güçler açısından düşündüğümüzde [...] beş büyük ekonomik süper güç vardır: Birleşik Devletler, Batı Avrupa, Sovyetler Birliği, Anakara Çin ve elbette Japonya.²⁹⁹

Gizli ziyaret sırasında varılan tek anlaşma, Nixon'ın Çin'i ziyaret etme daveti almasıydı. Her iki taraf da görüşmelerin ilerletilmesinin dayanağı olarak genel yaklaşımlarını ana hatlarıyla ortaya koymaya odaklanmıştı. Ben Nixon'ın konuşmasını ayrıntılı olarak açtım. Zhou, Mao'yla yaptıkları bir sohbetten söz edip ondan alıntı yaptı: "Göğün altında kargaşa var ama vaziyet harika."

Üç ay sonra, Ekim 1971'de yaptığım ikinci ziyarette, daha özel bir diplomatik diyalog başladı. Bu ziyaretin amacı, zirveye hazırlık yapmak ve zirve için bir bildiri hazırlamaktı. İkinci ziyaretim ile Nixon zirvesi arasında dört ay geçmesi, ilk yüz yüze görüşmede Nixon ile Mao arasında bir çıkmaz yaşanması riskine girilmesi gerektiği yönündeki kanaatimizi yansıtıyordu; o görüşmede sohbetler her iki tarafın yurtiçi koşullarıyla sınırlı olacak, basın mensupları dışarıda tutulacaktı.

Yanımda genel niyetlerimizi doğrulayan ama somutluktan yoksun, standart bir bildiri getirmiştım. Zhou ertesi sabah başkandan açık bir mesajla döndü: Yıllardır üst düzey temas kurmaktan

kaçınmış olan ülkelerimiz, şimdi genel bir uyuma yaklaşıyor muyuz gibi davranmamalıydı. Mao belli konulardaki anlaşmazlıklarımızın tam olarak belirtilmesinin, açıkça ifade edilen uzlaşmalarla birlikte bildirinin bir parçası olması gerektiğini öneriyordu. Böyle bir bağlamda bildiri, basmakalıp iyi niyet açıklamalarından ziyade uzlaşmalara dikkat çekiyor olacaktı. Tayvan'ın geleceğiyle ilgili ortak bir açıklama yapılması, yaklaşan zirvede başkanlara bırakılmıştı. Ama Zhou ve ben, Sovyetler Birliği'ne uyarı olarak Asya'da hegemonyaya birlikte karşı çıkma konusunda uzlaşmaya varmıştık.

Beijing'in birden ilişki kurması, hiç kuşkusuz, kırkı aşkın Sovyet zırhlı birliğin Çin'in Mançurya ve Sincan sınırlarına sevk edilmesinin yarattığı baskıyla şekillenmişti. Küresel dengenin tesis edilmesinde Çin'le üst düzey işbirliğine gidildiği şimdi açıkça ilan edilecek, bu ilan Soğuk Savaş'ın niteliğini değiştirecekti.

Zirve öncesinde ortaya çıkarılan taslağın bir benzeri olmamıştı, sonra da buna benzer bir taslak çıkmayacaktı. Kararlaştırıldığı üzere her iki taraf da uzlaşmazlıklarını uzun uzun sıralamış ve beraberinde bazı uzlaşma ifadelerine yer vermişti. Tarafların her biri, bu uzlaşmazlıkları kendi tarzıyla formüle etme sorumluluğunu üstlenmişti. İki taraf da diğerinin vetosuna başvurmadiğinden, bu yaklaşım Amerika'nın Tayvan'la ilgili görüşlerini ortak bir bildirinin parçası olarak açıkça ifade etme fırsatı sunmuştu. Bu taslak daha sonra Nixon ve Mao'nun onayına sunuldu.

Mao –daha sonradan Çinli doktorların bize söylediğine göre– bir hafta önce yaşadığı ağır sağlık sorunları nedeniyle zirve toplantısında sadece kırk beş dakika hazır bulunabildi. Ama Ekim ayında hazırlanan, Amerika'nın Tayvan ve başka meselelerle ilgili konumunu eksiksiz ifade eden bildiri taslağını onaylamıştı. Bunun ışığında, Nixon'la kısa görüşmesinde yaptığı bir açıklama hususi anlam kazanıyordu. Mao, Çin'in Tayvan'ı hemen istemediğini açıklamıştı; çünkü Tayvanlılar “bir avuç karşı devrimci”ydi. “Şimdilik onlarsız yapabilir ve Tayvan'ın 100 yıl sonra gelmesine izin verebiliriz,” demişti.³⁰⁰

İki ülke arasındaki müzakerelerin uzun zamandır sürüncemede kalmasına sebep olan bu meselenin aciliyetinin bu zirvede ortadan kalkması, o zamandan beri elli yıldır ABD-Çin ilişkilerini yönlendiren ilkenin ifade edildiği bir açıklama yapılmasını mümkün kıldı: “ABD Tayvan Boğazı’nın her iki yakasındaki bütün Çinlilerin bir tek Çin olduğu ve Tayvan’ın Çin’in parçası olduğu görüşünü koruduğunu teslim eder. Birleşik Devletler Hükümeti, bu konuma meydan okumayacaktır.”³⁰¹

Bu açıklama, Nixon’ın zirvede sunduğu resmi önerinin peşisıra, ziyaret sonunda yayımlanan, bugün Şangay Bildirisi denen belgeye eklendi.

Bu açıklamayı ne Nixon icat etmişti ne de ben. Bilakis, Eisenhower yönetimi döneminde Beijing’le hiç gerçekleşmeyen müzakerelere hazırlık amacıyla kaleme alınan bir açıklama taslağından almıştık. Bu açıklama, hem Taipei’nin hem Beijing’in açıkça dile getirdiği amaçları doğru bir biçimde ifade eden meziyeteydi. ABD’nin “İki Çin” çözümüne verdiği destekten vazgeçen Şangay Bildirisi, Çin halkının varsayılan dileklerini *hangi* Çin’in gerçekleştireceğiyle ilgili belirsizliği koruyordu.

Bundan birkaç gün sonra Zhou formülümüzü kabul etti. Bu formülün muğlaklığı, her iki tarafı da uluslararası dengenin Sovyetler Birliği’nden uzakta kurulmasını sağlayacak bir stratejik işbirliği politikası yürütmekte serbest bırakıyordu. Bu açıklama, Tayvan’ın öngörülebilir bir gelecekte özerk muamele görebileceği anlamına geliyordu. Her iki taraf da Tek Çin ilkesini kabul edecek, bu arada ABD İki Çin sonucunu ima eden açıklamalar yapmaktan ya da eylemlerde bulunmaktan kaçınacak ve her iki taraf da kendi tercihini dayatmaya çalışmayacaktı. ABD’nin barışçı bir çözümde ısrar ettiği, bildirinin Amerika bölümünde açıkça ifade edilmişti. Carter ve Reagan döneminde uzlaşma sağlanan iki bildiriyle daha bu anlayışlar genişletildi. Bu belgelerin hepsi, Tayvan Boğazı’nın iki yakasındaki ilişkilerin temeli olarak kaldı. Taraflardan herhangi biri buna meydan okuyacak olursa, askeri çatışma riskleri ciddi biçimde tırmanacaktı.

ABD ve Çin Nixon'ın ziyaretini izleyen yirmi yıl boyunca Sovyet gücünü çevrelemek için geniş kapsamlı bir işbirliği politikası izledi. Bu dönemde ABD-Çin işbirliği, sınırlı olsa da istihbarat sahasına dek uzandı. Şubat 1973'te yapılan daha sonraki bir ziyarette Mao Çin'in ne ölçüde bağlı olduğunu gösterircesine beni Çin'de geçirdiğim zamanla Japonya'ya ayırdığım zamanı dengelemem konusunda uyardı; aksi takdirde Japonlar ihmal edildiklerini düşünebilir, Sovyetler Birliği'ne karşı ortak savunmaya daha az bağlılık gösterebilirlerdi: "Japonya'nın Sovyetler Birliği'yle daha yakın ilişkiler içinde olmasındansa sizinle daha iyi ilişkiler içinde olmasını tercih ederiz," dedi.³⁰²

Ertesi ay Singapur Başbakanı Lee Kuan Yew Pensilvanya'da Lehigh Üniversitesi'nde verdiği konferans vesilesiyle Nixon yönetiminin izlediği diplomasiinin önemiyle ilgili düşüncelerini paylaştı:

Heyecan verici bir dönemde yaşıyoruz. Dünya, büyük güçlerin ilişkisinde, son iki yıldır olan değişiklikler gibi büyük değişikliklere bir süredir tanık olmamıştı. Ağırlık merkezleri değiştiğinden, güç dengesinde kaymalara tanık oluyoruz. Büyük güçler birbirleriyle barış içinde yaşamayı öğreniyor.

Soğuk Savaş dönemindeki eski değişmez bölünmeler, akışkan ve bulutsu görünmektedir. Washington hem Pekin hem Moskova'yla çatışmaktan uzaklaşıp müzakereye yönelmiştir. Farklı gerekçeleri her ne olursa olsun her iki komünist güç de Vietnam'daki savaşın daralmasını istemiş ve Amerika da onurlu bir geri çekilmeye izin vermiştir.

Çin, kapitalist Amerika ve Japonya'ya, komünist Rusya'ya olduğundan daha büyük bir samimiyet göstermektedir.

İdeolojik bölünmelerin daha arka planda olduğu görünüyor. Ulusal çıkarlar şimdilik hükümetlerin eylemleri ve politikalarının en güvenilir kılavuzları olarak görünmektedir.³⁰³

Nixon politikasını takdir eden bundan daha güzel sözler düşünemezdi.

Mao 1976'da öldü. Bundan iki yıl sonra Deng Xiaoping ikinci tasfiyesinden döndü ve 1974'te birinci tasfiyesinden döndük-

ten sonra başlattığı reform politikasını kurumsallaştırdı. Amerika'nın Çin politikası, o noktadan 2017'de Trump yönetiminin gelişine dek esasen bu dönemde tesis edilmiş partizan olmayan ilkelere dayandı.

Bugün Çin, ABD'nin güçlü bir ekonomik ve teknolojik rakibi hâline gelmiştir. Hâlihazırda baskın olan koşullarda, zaman zaman Nixon bugün hayatta olsaydı Çin'e açılma düşüncesinden pişman olur muydu sorusu gündeme getirilir. Nixon bunun zorlu bir sorun olduğunu tahmin etmişti. Temmuz 1971'de Kansas City'de yaptığı konuşmada, Çin'in uluslararası sistemi etkileme gücü hakkında keskin farkındalığa sahip olduğunu gözler önüne , sermişti:

Anakara Çin'in yalıtılmasına son verme politikamızın başarısı, onların sadece bize karşı değil başkalarına karşı ekonomik meydan okumalarının muazzam tırmanışı anlamına gelir... Bu açılmanın sonucunda ister istemez ortaya çıkacak bütün iletişim ve fikir alışverişiyle dünyaya açılmış 800 milyon Çinli, dünyada muazzam potansiyele sahip bir ekonomik güç hâline gelecektir.³⁰⁴

Britanya Başbakanı Palmerston'un meşhur bir sözü vardır: “Ebedi müttefiklerimiz ve daimi düşmanlarımız yoktur. Çıkarlarımız ebedi ve daimidir ve bizim görevimiz bu çıkarları izlemektir.” Sovyetler Birliği'ne karşı koymak için Çin'le işbirliği kurmak, Soğuk Savaş sırasında çok önemli bir Amerikan çıkarıydı. Bugün Çin'le ilgili bir ABD politikasının, bu ülkenin –ABD ile kıyaslanabilir düzeydeki– geniş ekonomisi, artan askeri gücü ve binlerce yıllık ayrıkso kültürünü korurken yontulmuş diplomasi becerisi bağlamında gerçekleşmesi gerekir.

O hâlde Çin'e açılma, bütün stratejik başarılar gibi, sadece güncel problemlere verilen bir cevap değil gelecekteki zorlu meselelere de “giriş bileti”ydi. Bu güçlükler arasında en öne çıkanı şudur: Modern teknoloji çeşitli yüksek teknoloji silahlarının ilerlemesi ve yapay zekâda kaydedilen inanılmaz ilerlemeler sayesinde nükleer savaşın yıkıcı kapasitesini artırmayı sürdürürken Çin, Rusya ve ABD askeri cephanelerini modernleştirmeye başlamıştır. Kendi hedeflerini arama ve deneyimlerden öğrenme kabili-

yetini geliştiren silahlarla ve kaynaklarının hızla belirlenmesini engelleyen siber silahlarla birlikte, dünya düzeninin istikrarını ve belki de insan medeniyetinin ayakta kalmasını sağlamak için teknolojik gelişmenin yanında daimi bir diyalog tesis etmek zorunludur (bu konuyu ilerde sonuç bölümünde de tartışacağım).

KARGAŞA İÇİNDEKİ ORTADOĞU

Nixon başkanlık görevini devraldığında, görünürde birbiriyle çelişen ve iç içe geçegelmiş iki meseleyle karşı karşıya kalmıştı: Amerika'nın İsrail'in güvenliğine bağlılığını yerine getirirken Batı'nın (çoğunluğu Arap olan) Ortadoğu'daki konumunu nasıl koruyacaktı? Kendisinden önceki başkanlar gibi Nixon da her iki amacı birden kucakladı ama diğer yandan yeni bir stratejik bakış açısıyla bu amaçları gütmeye başladı.

Johnson yönetiminin son yılı, Nixon'ın miras alacağı Ortadoğu krizinin şeklini belirlemişti. İsrail ile Arap komşuları –Mısır, Suriye ve Ürdün– arasındaki 1967 Savaşı, İsrail'in Mısır'da Sina Yarımadası'nı, Suriye'de Golan Tepeleri'ni, Ürdün'de Filistin'deki Batı Şeria'yı işgal etmesiyle sonuçlanmıştı. Bu işgaller iki tarafın pazarlık konumlarını değiştirdi. İsrail bu somut toprak kazanımlarını elinde tutup bunları soyut stratejik amaçları, daha açık bir deyişle meşruiyeti ve varlığının tanınması, bunun yanısıra sınırlarının güvenceye alınması (bu 1949'da ateşkesle çizilen sınırların değiştirilmesi anlamına geliyordu) doğrultusunda kullanma niyetiyle bir barış süreci başlatacaktı –eğer böyle bir süreç başlatılabilirse tabii.

Birleşmiş Milletler, Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararıyla barış süreci için uluslararası bir çerçeve yaratmaya çalıştı. 1967'de alınan bu karar, bütün kutsal sözcükleri içeriyordu –“barış”, “gü-

venlik” ve “siyasal bağımsızlık” – ama her iki tarafın da kendi tanımlarını uygulamalarına izin veren ve bu sözcüklerin işleyişteki anlamlarının içini boşaltan bir sıralamayla. Kararda şöyle deniyordu:

Güvenlik Konseyi,

1. BM Şartı ilkelerinin yerine getirilmesinin, Ortadoğu’da aşağıdaki ilkelerin ikisinin de uygulanmasını içermesi gereken adil ve kalıcı barışın tesisini gerektirdiğini *onaylar*:
- (i) İsrail silahlı kuvvetlerinin son çatışmada işgal edilen topraklardan çekilmesi
- (ii) Bütün hak iddialarının ve çatışmaların son bulması ve bölgedeki bütün devletlerin egemenlik, toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığına ve tehditlerden ya da zorlama içeren eylemlerden azade olarak güvenli ve tanınmış sınırlar içinde barış içinde yaşama haklarının kabul edilip saygı gösterilmesi.³⁰⁵

İsrail’in geri çekilmesi gereken toprakların büyüklüğü muğlak bırakılmıştı, keza “adil ve kalıcı bir barış” tanımı da; egemen devletlerin dünyasında her hâlükârda sürdürmenin zor olduğunun anlaşıldığı bir koşuldu bu. Bundan ötürü tarafların her biri bu metni kendi mevcut kanaatlerine dayandırarak yorumladı.

Mısır Devlet Başkanı Nâsır, Süveyş Kanalı yanındaki İsrail mevzilerini Mart 1969’da ağır toplarla bombalayarak süreci hızlandırma girişiminde bulundu. İsrail Mısır’ın iç kesimlerini hedef alan, derine nüfuz eden hava saldırılarıyla karşılık verdi. Nixon derhal birkaç karar aldı: Ortadoğu’yla ilgili müzakereleri Dışişleri Bakanı William Rogers’a bıraktı ama aynı anda bana da Ortadoğu’daki diplomamızın, Vietnam’la ilgili diplomatik çabalarımızdan sonra sonuç vereceği bir sıralama yaratma görevini verdi; böyle iki farklı konunun ülke içinde eşzamanlı bir tartışmaya yol açmasından kaçınmayı amaçlıyordu.

Rogers’ın arabuluculuk çabaları, Süveyş Kanalı boyunca, kanalın her iki yakasında 50 kilometre genişliğinde silahsız bölge tesis edilmesini öngören, BM’nin desteklediği bir ateşkes antlaşması hazırlanmasını sağladı. Rogers antlaşmayı 19 Haziran

1970'te önerdi ve 7 Ağustos'ta duyurdu. Nâsır ve Sovyetler, Sovyetler'in temin ettiği elli adet ileri hava savunma füzesi bataryasını kanalın batı yakasındaki silahsız bölgeye yerleştirerek ateşkesi hemen ihlal etti.*

Bu nedenle, kanal boyunca askeri çatışmalar yaşanması yakın görünüyordu. ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'ne bağlı alt gruplardan biri, çatışmayı muhtemelen İsrail'in başlatacağı sonucuna varmıştı. Nixon bu değerlendirmeye karşı çıktı. İsrail'in sınırlarından bu kadar uzakta bir çatışma başlatmasını desteklemiyor, böyle bir eylemin Sovyetler Birliği'yle ya da daha geniş çaplı bir çatışmaya yol açabileceğini savunuyordu. Süveyş Kanalı'nda olası bir çatışma, Amerikan güvenlik çıkarlarını ilgilendirirdi; Amerikan kuvvetleri gerekirse Sovyetler Birliği karşısında azami derecede caydırıcı olmak için çatışmaya dâhil olacaktı. Nixon böyle bir eylemin başlatılması kararını kendine sakladı ve onay verinceye dek bu konuda keşif yapılmasını rafa kaldırdı. Sonra Ortadoğu krizinde ağırlık merkezi Süveyş Kanalı'ndan Ürdün Devleti'nin geleceğine kayıncaya dek bu mesele birkaç hafta boyunca yatıştı.

Bu süre zarfında Nixon'ın kapsamlı yaklaşım arayışı, Sovyet askeri yardımının radikal Arap planlarını güçlendirmekte oynadığı önemli rolü azaltmaya odaklandı.³⁰⁶ Nixon'ın Beyaz Saray'daki özel ofisinde yapılan günlük sabah tartışmalarında, Mısır ve Suriye'nin, ABD'nin, MiG uçakları ve ağır toplar temin etmekten tutun, kara kuvvetlerine 20.000 danışman göndermeye uzanan Sovyet yardımını geri püskürtmeye hazır olduğunu anladıklarında uyguladıkları baskıyı değiştireceklerini düşündük. Sovyetler'in bu stratejisini engellemenin ve uçaksavar bataryalarını sınırlamanın tamamlayıcısı olarak Arap devletlerinin İsrail'le doğrudan masaya oturması koşuluyla Ortadoğu'da ciddi barış müzakerelerini desteklemeyi tasarladık.

Bu tasarıya coşkuyla yaklaşan Nixon bana kamuoyunu haberdar etme çağrısında bulundu. Ben de Nixon yönetiminin ilk dönemlerinde bir gazeteciyle yaptığım sohbet sırasında şöyle bir

* Bu, Mısır'ın kuvvetlerini toplamasını ve karadan havaya füzeler korumasında üç yıl sonra girişilecek Ekim Savaşı için koşulların yaratılmasını sağladı.

açıklama yaptım: “Sovyet askeri varlığını, danışmanları pek değil ama savaş pilotları ve savaş personelini bölgeye iyice yerleşmeden püskürtmeye çalışıyoruz.”³⁰⁷

Bu stratejinin ilk sınavı, 1964’te Kahire’de kurulmuş İsrail karşıtı bir terör örgütü olan Filistin Kurtuluş Örgütü’nün Eylül 1970’te Batılı dört yolcu uçağını kaçırması ve bunların üçünü Ürdün’e indirmesi oldu. (Kahire’ye inen dördüncü uçak, yolcuların serbest bırakılmasından kısa süre sonra havaya uçuruldu.)³⁰⁸ Filistinli teröristler Arap dünyasında “Kara Eylül” diye anılacak olaylar dizisini başlatan bu eylemle, bağımsız Ürdün’ü bir harekât üssüne çevirmenin eşiğine gelmiş bulunuyordu.

İsrail’in güvenlik kaygılarının yanı sıra Arap komşularının husumetini de yıllardır diplomatik beceri ve cesaretle idare eden güçlü Ürdün Kralı Hüseyin hodri meydan dedi. Ürdün topraklarındaki FKÖ üsleri hâline gelmiş Filistin mülteci kamplarını kapattı ve kamp sakinlerinin çoğunu Lübnan’a gönderdi.

Gerilim tırmanırken Suriye ve Irak orduları kuvvetlerini Ürdün sınırında yoğunlaştırmaya başladı. Bunu bizim tarafımızda, Washington Özel Eylem Grubu’nun birkaç toplantısı izledi. (Washington Özel Eylem Grubu, güvenlik danışmanı başkanlığında kriz yönetiminin bakan yardımcısı düzeyinde koordine edildiği, kurumlar arası esnek bir gruptur.) Hüseyin’in boyun eğmeyeceği ve İsrail’in Ürdün’ün komşuları tarafından askeri saldırıya uğramasını hoş görmeyeceği sonucuna vardık. Bu görüşlerimizi Nixon’a ilettiğimizde, Süveyş Krizi’nde verdiği talimatları kesin olarak tekrarladı: Ürdün’ün korunması gerekliydi ama İsrail’in bu amaçla yapacağı eylemin ABD’nin onayı alınmaksızın gerçekleştirilmemesi gerekiyordu; ABD’nin askeri eylemi de Nixon’ın rızası olmadan gerçekleştirilemez ya da özellikle tehdit olarak ortaya konamazdı.

Bir Suriye zırhlı birliği 18 Eylül’de Ürdün sınırını geçip İrbid şehrine doğru ilerledi. Kral Hüseyin direndi ve Amerika’nın desteğini istedi.

Bu kriz doğrudan stratejik bir meydan okumaya dönüşmüştü. Ürdün parçalanır ve İsrail’in doğu sınırında Arap orduları belirir-

se, Suriye ve Irak silahlı kuvvetleriyle birlikte hareket eden Sovyet danışmanlarını desteklemek için bölgeye Sovyet kuvvetlerinin gelmesine sebep olacak bir savaş patlak verebilirdi. Bu nedenle İsrail'in karşı koyması muhtemeldi ve Amerika'nın bu eyleme en azından diplomatik destek vermesi de elzemdi.

Kriz yönetimi kimi zaman aykırılıklara sahne olur. Bir pazar gecesi³⁰⁹ Suriye'nin Ürdün'ü istila ettiği haberini getirdiğimde Nixon, Eisenhower Yönetici Ofisi Binası'nın bodrum katında bowling oynuyordu (çok nadiren yapardı). Ürdün'deki krizin tırmanmasını önlememiz önemliydi ama Suriye'nin Ürdün'ün stratejik bölgelerini Sovyet silahları ve danışmanlarıyla işgal etmesinin oldubittiye getirilmesine de izin veremezdik. Bu meseleleri ona ilettiğimde, Nixon krizi durdurmanın ve Suriye'nin macerasını tersine çevirmenin ilk adımlarını atmamıza izin verdi. Onun huzurunda –hâlâ bowling salonundayken– o tarihte İsrail'in Washington Büyükelçisi olan Yitzhak Rabin'e telefon açıp Suriye'nin istilasının ilerlemesine izin vermeyeceğimizi ilettim. Suriye birliğini tehdit etmek üzere İsrail kuvvetlerinin seferber edilmesini destekleyecektik ama askeri *eylemin* daha başka görüşmeler yapılınca dek beklemesi gerekiyordu. Sonra Dışişleri Bakanı Rogers'ı arayıp Başkan'ın düşünceleri hakkında bilgi verdim. Rogers askeri eylemden rahatsızlık duyduğunu, hatta Dışişleri Bakan Yardımcısı Joe Sisco'dan Beyaz Saray'daki Durum Odası'na gelip diplomasinin koordinasyonuna yardımcı olmasını isteyeceğini söyledi. Nixon bowling giysileri içindeyken Beyaz Saray'da bir kriz yönetimi toplantısına tabii ki katılamazdı. Birkaç dakikalığına ortadan kaybolup takım elbise giydikten sonra Durum Odası'nda Sisco ve bana katıldı.

Alışıldık diplomasi, her iki tarafa da itidal çağrısında bulunmayı ve önemli meselelerin halledilmesi için bir tür diplomatik konferans düzenlemeyi önerirdi. Ama mevcut koşullarda bu gibi hamleler saldırgana toprak kazanımlarını artırma konusunda zaman kazandırarak krizi hızlandırma olasılığı taşıyordu. Suriye'nin geri çekilmesi *öncesinde* bir uluslararası konferans çağrısı, hem uçak kaçırma eylemlerini hem istilayı mükâfatlandırmak

anlamına gelirdi; ayrıca Ürdün topraklarının derinlerinde bir Suriye askeri varlığını da tesis etmiş olurdu. ABD'nin böyle bir eylemde bulunması, politikamızın hayal ettiği gibi Arap rejimlerini Sovyet destekçilerinden ayırmak yerine onların Moskova'ya bağlılığını güçlendirirdi.

Konferans ne kadar geniş katılımlı olursa, görüş birliğine varmak o kadar zor olur. İsrail'in var olma hakkının tanınmasının reddedilmesi, bu ülkenin kuruluşundan beri Arap diplomasisine yerleşmişti. Çoğu Avrupa ülkesi İsrail'in meşruiyetini destekliyordu ama ateşkes öncesinde doğrudan müzakereler konusunda ısrar etmesine karşı çıkıyordu. Gelgelelim bütün bunlar söz konusu olmasaydı bile diplomasinin hızı Ürdün topraklarında Sovyet danışmanların eşlik ettiği Suriye silahlı kuvvetlerinden doğal olarak daha yavaş kalırdı.

Bundan ötürü Nixon Durum Odası'nda diğer ülkelerin yapacağı itidal çağrılarının herkesten önce Suriyeli istilacılara ve onların Sovyet destekçilerine yöneltilmesi gerektiğine karar verdi. Suriye'nin Ürdün'den çekilmesinin müzakerelerin önkoşulu olmasında ısrar edecektik. Bu türden bir politika, ABD'nin bağımlık göstermesini de gerektiriyordu. Nixon bu nedenle Avrupa'daki ABD kuvvetlerinin alarm düzeyini bir kademe yükseltti. Altıncı Filo'daki denizciler Akdeniz'deki gemilerine çağrıldı ve ABD'de 82. Hava İndirme Bölüğü olası eyleme hazırlandı.³¹⁰ Alarm –neredeyse sadece konvansiyonel kuvvetler için geçerliydi– ilgili taraflara, özellikle de Sovyetler Birliği ve Suriye'ye ABD'nin askeri eyleme geçmesinin tasarlandığı uyarısında bulunmak için planlanmıştı.

Stratejiyi belirleyen Nixon her zaman olduğu gibi uygulanmasını astlarına bıraktı. Ayrıntıların halledilmesini Sisco, General Alexander Haig (o zamanlar benim yardımcımdı) ve bana bırakarak Durum Odası'ndan ayrıldı. Nixon adına İsrail Başbakanı Golda Meir'e gönderilen bir mesajda, ABD'nin dış güçlerin –yani Sovyetler Birliği'nin– müdahalesine direneceği belirtiliyor ve stratejimizin tutmasına zaman tanımak için İsrail'in mevcut

seferberliğin ötesine geçmemesi çağrısında bulunuluyordu. Kral Hüseyin'e gönderilen mesajda, statükoyu yeniden tesis etmek için desteğimize güvenebileceği belirtiliyordu. NATO müttefiklerine de hazırlık kararları ve bu kararların dayandığı mantığın tavsiye edildiği mesajlar gönderildi.

Amerika'nın, Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Suriye'nin askeri baskı yaratmasını hoş göremeyeceğini bu şekilde göstermesi karşısında, Moskova krizdeki rolüne son verdi. Ertesi gün, 21 Eylül'de öğleden sonra bir büyükelçilikte verilen diplomatik resepsiyonda beni arayıp bulan Dobrinin'in yardımcısı beni bir kenara çekti ve Sovyet danışmanların, Suriye kuvvetleri Ürdüne geçerken onlardan ayrılmış olduğu haberini verdi. Sovyet desteğinin ciddi biçimde azaltılmasıyla birlikte Suriye askerleri gereği gibi üslerine geri döndü ve Kral Hüseyin de ülkesinin idaresini yeniden ele aldı.

Ürdün krizinin yönetiminde izlenen bu strateji, Nixon'ın daha sonraki kriz yönetimlerinde de tekrarlanacak bir modeli yansıtıyordu: bir düşünüp değerlendirme sürecinin ardından, daha fazla tırmanmanın kabul edilemez riskler yaratacağına hasmı ikna edecek kadar kapsamlı bir hamlede bulunulması. Eylül 1970 deneyimi, Ekim 1973'te daha önemli sonuçlar doğuracak olan Ortadoğu krizinin her iki açıdan da fragmanı niteliğindeydi.

1973 ORTADOĞU SAVAŞI

Sovyetler Birliği ABD ile bir arada var olmanın yollarını araştırırken bile Moskova'dan uydusu Arap devletlere yardım ve silah akıyor, başka bir çatışma ihtimali doğuyordu. ABD'de de büyük değişiklikler olmuştu. Kasım 1972'de Nixon Amerikan tarihinde ikinci büyük oy farkıyla yeniden seçilmişti. Rogers'ın yerine

başka birini dışişleri bakanı olarak görevlendirmek istiyordu ama henüz kimin geleceğine karar vermemişti, Ortadoğu diplomasisinin hız kesmesinin nedeni kısmen buydu. Ama asıl neden, Nixon'ın ülke içinde Vietnam ve Ortadoğu hakkında eşzamanlı tartışmalardan kaçınmak istemesi ve bu nedenle Ortadoğu diplomasisini seçim sonrasına ertelemeye kararlı olmasıydı. Nixon Ağustos 1973'te beni dışişleri bakanı olarak atamaya karar verdi ve görevim 21 Eylül'de onaylandı.

Bundan iki hafta sonra 6 Ekim'de, Mısır ve Suriye'nin Sina ve Golan Tepeleri'ni istila etmesiyle Ortadoğu Savaşı patlak verdi. Aynı tarihlerde Beyaz Saray Danışmanı John Dean'in Beyaz Saray'daki çarpıklıkları (ve kendisinin bunlardaki rolünü) Adalet Bakanı'na bildirmesiyle birlikte Watergate krizi hızla tırmandı.

Ortadoğu'da Arapları teşvik eden etkenlerin dengesi, Arapların çatışmacı politikasının itici gücü olan Mısır devlet başkanı Cemal Abdülnâsır'ın Eylül 1970'te ölmesinin ve Ürdün krizinin etkisiyle değişmişti. Nâsır'ın yerine Enver Sedat geçti. Sedat başta Nâsır'ın stratejisini izleyerek Amerika'nın İsrail'e Sina'dan çekilmesi yönünde baskı yapması için Sovyetler'den yardım aldı. Ama sonra 1972 yazında, Mısır'a sevk edilmiş olan 20.000 Sovyet danışmanın ülkeden atılmasını ve Sovyetler'in ağır silahlarına ve yerleştirdikleri kuvvetlere el konmasını emretti.* Şubat 1973'te güvenlik danışmanı Hafız İsmail'i yeni bir müzakere başlatılması konusunda Amerika'nın tutumunu yoklamak üzere Beyaz Saray'a gönderdi.

İsmail'in ileri sürdüğü koşullar, daha önce İsrail'le çıkmaza girilmesine sebep olan koşulların esasen aynısıydı: İsrail'in tanınması ve doğrudan görüşmelerin önkoşulu olarak 1967'deki sınırlarına çekilmesi. Mısır'ın verdiği mesajın yeni bir yönü, Mısır'ın Arap müttefiklerinden ayrı olarak ulusal bir temelde bu adımları atabileceğini ima etmesiydi.

Nixon İsmail'i Oval Ofis'te kabul etti ve ona 1972'de Golda Meir'le vardığı bir uzlaşmayı gerçekleştirerek İsrail'de Kasım ayındaki seçimlerin ardından barış girişimi başlatacağını söyledi. Daha

* Bu olayların daha eksiksiz bir anlatımı için bkz. "4. Bölüm", s. 308-312.

sonra yapılan özel bir toplantıda ben de Nixon'ın verdiği güven-
celeri tekrarladım ve olası uygulamaları çizdim. Sedat'a göre bu
fazlasıyla belirsiz bir ihtimaldi, zira İsrail seçimlerinin ardından
kabine oluşturma müzakereleri genellikle haftalarca –ya da aylar-
ca– sürerdi (sürer de). Sedat bunun yerine 6 Ekim'de –Yahudi tak-
viminin en kutsal günü olan, çoğu İsrailinin sinagoglarda olduğu
Yom Kippur'da– hem İsrail'i hem ABD'yi şok edecek sürpriz bir
saldırı düzenledi. Mısır kuvvetleri Süveyş Kanalı'nı aştı ve Suriye
kuvvetleri de Golan Tepeleri'ne ilerledi. Bu ani saldırı, İsrailileri,
Amerikalıları ve dünyayı habersiz ve hazırlıksız yakaladı.

Nixon tam o sıralarda Watergate ve sonuçlarıyla uğraşıyor-
du. 6 Ekim'de, savaşın ilk günü, Maryland Valisi iken yolsuzluk
yapmakla suçlanan Başkan Yardımcısı Spiro Agnew'un istifası-
yla karşı karşıya kaldı. 20 Ekim'de, medyanın “Cumartesi Gecesi
Katliamı” diye andığı bir adım atarak Özel Savcı Archibald Cox'u
görevden almaya yanaşmayan Adalet Bakanı Elliot Richardson ve
Bakan Yardımcısı William French Smith'u görevden aldı. Adalet
Bakanı Vekili Robert Bork, özel savcıyı görevden aldı ve bu da
Temsilciler Meclisi'nde Nixon'a karşı azil soruşturmasının açıl-
masına sebep oldu.

Peş peşe gelen bu ülke içi siyasi felaketlere rağmen ABD, Orta-
doğu'da ateşkesi sağlamak ve sonraki yıllarda kalıcı olacak bir ba-
rış süreci başlatmak konusunda merkezi rol üstlendi. Nixon ana
stratejik hedefleri asla gözden kaçırmadı: Bu hedefler; Arap dev-
letleriyle yapıcı diplomasi izlemek, İsrail'in güvenliğini korumak,
Sovyetler Birliği'nin konumunu zayıflatmak ve savaştan barış
yönünde işleyen sürdürülebilir bir Amerikan diplomasisiyle çık-
maktı. Bu diplomasinin başlıca niteliği, üç yıl önce Ürdün krizin-
de görülmüştü: Çıkmazdan ve gerilimin katlanarak artmasından
kaçınmak için bütün tarafların katılacağı ve bütün meselelerin
görüşüleceği, sonuç getirmeyecek bir konferansı engellemeye ka-
rarlıydık. Bunun alternatifi, barışa doğru ilerlemeye samimiyetle
hazırlanmış tarafların dâhil olduğu, adım adım izlenecek bir yak-
laşım idi. Bu yaklaşımın uygulanabilirliği, o sırada sürmekte olan
savaşların sonuçlarıyla belli olacaktı.

Sedat'ın sürpriz saldırısı, İsrail askeri müessesesini afallatmıştı. Aynı şekilde, bizim istihbarat servislerimizin ilk değerlendirmelerinde Mısır ile Suriye'den değil İsrail'den bir sürpriz saldırı bekledikleri ve Arap ordularının hezimete uğramasını öngördükleri, dolayısıyla hazırlıksız oldukları da ortaya çıkmıştı. Mısır silahlı kuvvetleri Süveyş Kanalı'nı geçmiş, Sina Yarımadası'nda yaklaşık 16 kilometre derinlikte bir kuşağa yerleşmiş ve İsrail'in ağır karşı saldırısına rağmen Sovyet karadan havaya füzeleri sayesinde İsrail hava kuvvetlerini etkisiz hâle getirerek bu kuşağı korumuşlardı. Bu arada Suriye ordusu Golan Tepeleri'nin bir bölümünü almış, bir noktada Suriye'nin İsrail'e girmesi böylece mümkün olmuştu.

Ama savaşın dördüncü gününe gelindiğinde İsrail'in yedek kuvvetleri tümüyle seferber edildi ve tüm kuvvetleri harekete geçti. Washington'da o sabah erken saatlerde İsrail zaferinin yakın olduğu düşünülüyordu.

Nixon bizim amaçlarımız doğrultusunda hareket ederek savaşın ikinci gününde yüksek teknolojiye dayalı askeri teçhizatın İsrail ticari uçaklarıyla nakledilmesine izin vermişti. Şimdi sorun, İsrail'in uğradığı büyük tank ve uçak kayıplarının nasıl giderileceğiydi. İsrail askeri ataşesi General Mordechai Gur, 9 Ekim'de beni arayarak acil bir talepte bulundu. İsrail'in kayıpları beklenmedik derecede büyüktü, hatta o kadar büyüktü ki Başbakan durumu şahsen sunmak için Washington'a uçmaya hazırlanıyordu. Ona böyle bir ziyaretin ümitsizlik izlenimi vereceğini söyledim. Daha da önemlisi Nixon Başkan Yardımcısı Agnew'un yakınlardaki istifa süreciyle uğraşıyordu. O günün sonunda Nixon bana, İsrail elçisine savaştan sonra ülkesinin bütün kayıplarını karşılayacağımız güvencesini verme ve yeniden tedarik organize edilip yönetilirken yedeklerin kullanılması gerektiğini iletme yetkisi verdi.

Bunu teknik ve siyasi açıdan çıkmaza yaklaşan bir durum izledi. ABD'nin barış döneminde hava yardımı kapasitesi, Pentagon'un sivil uçaklara el koyma yetkisiyle güçlendirilmişti. Ama sivil havayolları savaş bölgelerinde çalışmaya yanaşmıyordu ve teknik bir engel siyasi bir engele dönüştü: İsrail'den ABD'ye gider-

ken sivil uçakların yakıt ikmalî için mola vermesi gerekiyordu, yakıt ikmalî için en uygun duraklar olan Portekiz ve İspanya da Arapların tepkilerinden ve Sovyetler'in baskısından kaygılandıkları için yakıt ikmaline izin vermiyordu.

Bu gibi karmaşık durumlar savaşın yedinci gününe (12 Ekim) dek uzayınca Nixon her zamanki gibi belirleyici bir karar verdi: Askerî hava yardımı uçaklarının kullanılmasını emretti, bunların gerekli işi görmek için yakıt ikmaline ihtiyacı yoktu. Sırf taktik değerlendirmelerle alınmayan bu karar, İsrailîlere başta uğradıkları gerilemeyi tersine çevirmelerini sağlayacak araçları sundu ve ABD'nin savaşa dâhil olmasında önemli bir tırmanışı temsil etti. 12 Ekim sabahı Beyaz Saray'da krizi değerlendirmek için yapılan bir toplantıda Nixon, "Üç uçak da kullansak, üç yüz uçak da kullansak aynı oranda suçlanacağız," gözleminde bulunarak askerî uçakların sınırlı kullanımıyla ilgili önerileri reddetti. Nihayetinde "Öyle bir rolümüz olmalı ki gerçek bir çözüm sağlanması için diplomatik girişimlerde yapıcı rol oynayabilmeliyiz," açıklamasını yaparak stratejimizin siyasi sonucuna göre değerlendirileceğini işaret etti. Nixon'la aynı fikirdeydim. "Duruşumuzu koruyabilirsek çözüme katkıda bulunabilmek için hiç olmadığı kadar iyi, en iyi konumu almış olacağız," diye ekledim.³¹¹

Öncelikli amacımız hâlâ önce savaş meydanında ve sonra diplomasiye giriş olarak güç dengesini yeniden tesis etmektir. Nixon iki gün sonra benimle yaptığı telefon görüşmesinde bu genel ilkeyi doğruladı: "Düşünce temelde şudur: Tedariğin amacı sadece savaşı beslemek değildir, amaç dengiyi korumaktır; çünkü ancak bu bölgede denge sağlanırsa taraflardan birinin ya da diğerinin zararına olmayacak eşitlikçi bir uzlaşma sağlanabilir..."³¹²

ATEŞKES DİPLOMASİSİ

Washington'da hava yardımı tartışılırken İsrail Büyükelçisi Simcha Dinitz Kudüs'teki yeni bir girişimi bana haber verdi. Golda Meir, Savunma Bakanı Moshe Dayan ve Genelkurmay Başkanı David Elazar'dan ateşkes isteme önerileri almıştı. Dayan ve Elazar, Sovyet uçaksavar füzelerini alt etmenin yollarını bulamazlarsa Süveyş Kanalı boyunca oluşan yeni Mısır hattını aşmanın zor olacağını savunuyordu. Meir bu öneriyi kabul etmeye hazırdı ama ancak İsrail'in Golan Tepeleri'nde sürdürdüğü karşı saldırı Şam'ı tehdit edecek kadar ilerlediğinde ateşkes ilan edebilirdi. Britanya'nın bu yöndeki bir Güvenlik Konseyi kararını destekleyip desteklemeyeceğini öğrenmem gerektiğini söyledim ve bu işi 13 Ekim Cumartesi gününe ayarladım.

ABD'nin hava yardımı savaş meydanındaki harekâtın sona ermesini hızlandırdı. Bunda Sedat'ın yanlış bir hesap yapmasının da yardımı oldu. Golan Tepeleri'ne yönelik İsrail saldırısı Şam'a yönelmişken Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad Sedat'a yardım çağrısında bulundu. Suriyeli müttefikine bağlılığına dayanan ve Mısır'ın kanalı aşma başarısını abartan Sedat Britanya'nın görüş yoklamak için gündeme getirdiği ateşkes önerisini reddetti. Bunun yerine iki zırhlı birliğin başlıca yüksek bölgelerdeki geçitleri tutması amacıyla Sina'ya girmesini emretti. Ama bu saldırı Mısır silahlı kuvvetlerini Süveyş Kanalı boyunca yerleştirilmiş karadan havaya füze kuşağının dışına çıkardı, böylece İsrail hava kuvvetlerinin saldırısına açık hâle getirdi. 14 Ekim Pazar günü 250 Mısır tankı yok edildi. Bu durum İsrail zırhlı birliklerinin Süveyş Kanalı'ndaki çıkmazdan kurtulmasını (oysa İsrail komutanları üç gün önce buradaki durumun donduğuna karar vermişti) ve kanalı aşıp 16 Ekim'de Mısır'a girmesini sağladı.*

18 Ekim'de Sedat ateşkesten bahsediyor, Dobrinin Washington'da ateşkesin dilinin nasıl olacağını yokluyordu. 19 Ekim

* Daha eksiksiz bir anlatım için bkz. "4. Bölüm", s. 312-319.

Cuma günü Sovyetler süreci Brejnev'le tamamlamak için beni Moskova'ya davet etti.

Artık Mısır'ın askeri durumu Sovyetler'i iç işlerimizden yararlanmaktan caydıracak kadar kötüydü. Moskova'da hazırlanan ateşkes önerisi, Nixon'ın da 21 Ekim Pazar günü onay vermesinin ardından 22 Ekim Pazartesi günü BM Güvenlik Konseyi'nde onaylandı.³¹³ Onaylanmasından on iki saat sonra yürürlüğe girecek olan ateşkes, taraflar arasında siyasi çözüm yönünde müzakerelerin başlamasını öngören maddeler de içeriyordu.

İsrail üç gün önce bize ateşkes önerme ricasında bulunmuş olmasına rağmen ateşkesi kabul etmekte tereddüt etti ve kuvvetlerinin Süveyş Kanalı'nı aşmış olmasından biraz daha yararlanmak istedi. Bunun sonucunda ben de Moskova'dan Washington'a İsrail üzerinden döndüm ve bu vesileyle İsrail ateşkesi kabul etti. Moskova'dan yola çıktığım günde Washington'a ulaştığımda, ateşkesi ilan etmenin uygulamaktan daha kolay olduğunu anladım. Ateşkes neredeyse anında bozuldu. Ateşkes müzakerelerinde taraflar sık sık kendilerine uygun ateşkes hatları arar. Ne var ki ateşkesin bu bozulması taktik değil stratejikti. Zira Süveyş kentine doğru ilerleyen İsrail kuvvetleri, kanalın doğusundaki Mısır Üçüncü Ordusu'nu tuzağa düşürmenin eşiğindeydi.

Ateşkes önerisi üstünde birlikte çalışmamızdan bir-iki gün sonra böyle bir gelişmenin ortaya çıkması, Moskova'da doğrudan ve kasti bir meydan okuma olarak görülüyordu. 24 Ekim Çarşamba günü Moskova'yla iletişim giderek tehdit edici bir hâl aldı, nihayetinde iş Brejnev'in 21.00 sularında netameli bir mesaj göndermesine vardı. Önceki haftasonu yapılan müzakerelerden itibaren olayların Sovyetler açısından gelişimini aktaran Brejnev, Sovyet ve Amerikan askeri kuvvetlerinin ateşkesi uygulamak için ortak harekât düzenlemesini şu uyarıda bulunarak ileri sürdü: "Bu meselede bizimle ortak hareket etmeyi imkânsız görürseniz, uygun adımları tek taraflı olarak atma meselesini acilen değerlendirme zorunluluğuyla karşı karşıya kalacağımızı doğrudan ifade edeceğim. İsrail'in keyfi davranmasına izin veremeyiz."³¹⁴

Nixon'ın başkanlığının en önemli, en çetin dönemiyle karşı karşıyaydık. İstihbarat kaynakları, bize Sovyet hava indirme bölüklerinin hazırlandığı ve Sovyet yüksek teknoloji silahlarının gemiyle Akdeniz'e girmekte olduğu bilgisini ilettiler. Durum Oda-sı'nda Washington Özel Eylem Grubu toplantısı yapılması çağrısında bulundum (o tarihte hem Dışişleri Bakanı hem Ulusal Güvenlik Danışmanı olarak görev yapıyordum). Zorluk, Ortadoğuda başlıca müttefiklerimizden birine karşı Sovyetler'le birlikte (o koşullarda güç dengesini değiştirebilecek olan) ortak bir askeri sevkiyatın reddedilmesi ve Moskova'nın tek taraflı askeri eylem-den caydırılmasıydı.

Toplantımız ağır bir havada geçti. Haftalardır devam eden hem şahsi hem uluslararası gerilimler Nixon'ı tüketip bitirmiş, Beyaz Saray doktorları ona dinlenmeye çekilmesini söylemek zorunda kaldığında daha Brejnev'in mesajı gelmemişti. Bu nedenle kararları olağanüstü bir biçimde oluşturmak gerekiyordu. Ulusal Güvenlik Konseyi, ABD'nin kuvvet sevkini ve Amerikan müttefiki olan İsrail'le askeri harekâtlarını Sovyet silahları sayesinde gerçekleştiren, Sovyetler'in hava yardımıyla tedarik desteği alan Mısır arasında bir tampon olarak göremeyeceği kanaatindeydi. Ama ABD bölgede Sovyet savaş kuvvetlerinin tek taraflı olarak Sovyetler'in stratejik tasarımlarını uygulamasını da hoş göremezdi. Bu konularda görüş birliği mevcuttu.

Ulusal Güvenlik Konseyi, Brejnev'in önerisini reddetmek için ihtiyaç duyduğumuz görüş birliğine ulaşmıştı. Geriye Sovyetler'i tek taraflı önlemler almaktan caydırmak kalmıştı. Toplantı bundan sonra başkanın yokluğunda devam etti, (Genelkurmay Başkanı olarak Haldeman'ın yerine geçen) General Haig başkanla haberleşmemizi sağlarken ben de diplomatik temasları hallediyordum. Toplantı devam ederken Sovyet Büyükelçisi Dobrinin'i arayıp Sovyetler'in tek taraflı eyleme geçmemesi uyarısında bulundum ve ona Brejnev'in resmi notasına bir resmi cevabın hazırlanmakta olduğunu söyledim. Ulusal Güvenlik Konseyi önceki kararlarımıza ve Ürdün krizi deneyimimize dayanan prosedürlere uygun olarak Sovyetler'in derhal harekete geçmesini önleyecek

önlemler alınmasını tavsiye etti. Bu önlemlerden biri de nükleer alarm seviyesinin DEFCON 3'e çıkarılmasıydı, bu alarm nükleer savaş hazırlığının bir kademe altında ciddi bir kriz olduğu anlamına geliyordu.

Brejnev'in mektubuna cevaben başkan adına yazdığımız mektupta, Mısır'a ABD-Sovyet ortak sevkiyatı önerisini reddettik ama Amerika'nın barış süreci hakkında istişare diplomasisine bağlı olduğunu tekrarladık. Alarmin etkisi iyice hissedilsin, ülke içinde ve müttefiklerle istişarelerde bulunulsun diye bu mektubu birkaç saat beklettik. O arada ben NATO büyükelçilerini ve diğer müttefikleri, özellikle de İsrail'i bilgilendirdim.

İlgili taraflar arasında sık sık görüşmeler olup da General Haig zaman zaman Başkan'la haberleşmeye gittiğinde ben Durum Odası'nda kalıyordum. Bu şekilde, Ulusal Güvenlik Konseyi'nin geri dönülemez bir Sovyet eylemini önlemekte, işin özünün "zaman" olduğu yönündeki görüş birliğiyle (sonradan sızıntılarla ya da hatıralarla karşı çıkılmayan bir görüş birliğiydi bu) Nixon'ın stratejik amaçları gerçekleştirilmiş oldu.

Şafak söktüğünde Nixon Oval Ofis'e döndü ve Ulusal Güvenlik Konseyi'nin tavsiyesinin ayrıntılarını onayladı. Öğlene kadar tümüyle geri çekilen Brejnev, Başkan'a verdiği cevapta, ortak askeri müdahale talebi yerine her iki ülkenin ateşkes hakkında rapor vermek üzere sınırlı sayıda gözlemci göndermesini öngören bir karşıt öneri sundu. Nixon basın toplantısı düzenleyerek olup bitenleri özetledi ve Amerika'nın mevcut çatışmaya Sovyet kuvvetlerinin dâhil olmasına karşı çıktığını, ayrıca barış arayışında önemli bir rol oynamaya istekli olduğumuzu vurguladı.

Brejnev'in geri çekilmesine sebep olan şey neydi? Onun kararı, 1973 krizinin tamamında Sovyetler'in izlediği tutumun genel tavrına uygundu; o genel tavır, Ortadoğu'daki ortaklarını diplomatik açıdan ve hava yardımlarıyla maddi olarak desteklemeye ama ABD'yle askeri çatışmaya girerek *détente*'i tehlikeye atmadan kaçınmaya özen gösterilmesini öngörüyordu. Belki de on sekiz yıl sonra Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşüyle nihayete eren

kararlılık zafiyetini, daha genel bir ekonomik ve toplumsal gerilemeyi haber veriyordu.

ORTADOĞU BARIŞ SÜRECİ

Bölgedeki barış sürecinin bir şekilde ilerleyebilmesi için yapılması gereken ilk iş, savaşan tarafların uzlaşması mümkün değilmiş gibi görünen önkoşulları arasında köprü kurmaktır. İsrail hususmetin son bulmasının önkoşulu olarak diplomatik tanınmada ısrar ediyordu. Mısır ve Suriye'nin önkoşulu ise İsrail'in 1967 sınırlarına geri dönmesiydi. Her iki taraf da diğerinin önkoşulunu kabul etmiyordu ve her iki taraf da bir başlangıç noktası olarak geçici bir anlaşmaya yanaşmıyordu.

Zorluk çıkaran yegâne unsurlar bunlarla sınırlı kalmıyordu. Sovyetler Birliği dâhil ateşkesin bütün tarafları olası barış sürecine katılsaydı, en isyancı taraf süreç sonunda yapılan konferansta veto hakkını kullanırdı; bu da Sovyetler ve radikal Arap devletlerinin Soğuk Savaş amaçları doğrultusunda Batı'yı engellemelerine fırsat verirdi. Yine de bütün tarafların katıldığı bir konferans düzenleyerek müzakereleri meşrulaştırmaya karar verdik. Olur da yine bir çıkmaza saplanılırsa, süreci, hazır olan tarafların ilereyeceği, adım adım gelişecek bir sürece dönüştürecektik.

22 Aralık 1973'te Cenevre'de ateşkesin bütün taraflarının davet edildiği bir konferans düzenlendi. Esad katılmayı kabul etmedi. Sedat –olası bir Sovyet vetosuyla karşılaşmak istemediğinden– adım adım bir yaklaşımın izlenmesine yönelik diplomatik çağrılarını başını çekti. İsrail, Başbakan İzak Rabin'in daha sonra “bir parça barışa karşılık bir parça toprak vermek” diye tanımladığı bir süreç çerçevesinde karşılıklı tavizlere dayanan ortak bir hareket yolunun da izlenmesinde ısrar etti. O aşamada genel bir anlaşmaya varıl-

ması hiç mümkün değildi, nitekim tek toplantı da bu oldu. Bunun ardından adım adım ilerlemeyi öngören yaklaşım benimsendi.

Nixon'ın başkanlığı sırasında, Amerika'nın arabuluculuk yaptığı birkaç Ortadoğu anlaşması yapıldı. Ocak 1974'te Mısır ve İsrail, Süveyş Kanalı boyunca bir tampon bölge oluşturulmasını, askeri kuvvetlerin birbirinden ayrılmasını ve her birinin bölgesinde askeri hareketlerle cephaneliğin sınırlandırılmasını öngören bir çatışmasızlık anlaşmasına vardı. Haziran 1974'te Suriye ile İsrail arasında esasen bir askeri çatışmasızlık anlaşmasına varıldı. Bu anlaşmanın teknik ve gözlenebilir koşulları, her iki tarafın diğer tarafın sınırını gören menzile ağır silahlar konuşlandırmasının yasaklanmasına dayanıyordu. Bu sınırlama çatışmasızlık anlaşmasının müzakere edilmesini izleyen yarım yüzyıl boyunca, 2011'de başlayan Suriye içsavaşı sırasında dahi, iki ülke arasında temel karşılıklı itidalin korunmasında yeterli olmuştur.

Bu anlaşmaları yapmak mümkün oldu çünkü ilgili tarafların hepsi de adım adım ilerleme yaklaşımını kabul etti ve ayrıca Amerika'nın arabulucu rolüne hepsi de güvendi. Tarafların tamamı bu yolu tutarken fedakârlıklarda bulundu: Mısır ve Suriye müzakerelere giriş bedeli olarak kendi toprakları addettikleri toprakların geri verilmesi talebini değiştirmeyi; İsrail ise tanım gereği tersine çevrilebilir barış vaatlerine karşılık Sina'da toprak vermeyi ve Suriye'de ilerlediği toprakları geri vermeyi kabul etti.

Bu anlaşmalar, Kahire'nin Süveyş Kanalı'nı açmayı ve İsrail'in kanalı kullanmasına izin vermeyi öngören siyasal tavizlerine karşılık, İsrail kuvvetlerinin Sina'nın dağ geçitlerine çekilmesini öngören yeni bir Mısır-İsrail anlaşmasıyla 1975'te güçlendirildi. Bu anlaşma Sina'daki bir ABD radar üssünün denetiminde olacaktı. 1976 sonuna gelindiğinde Mısır ve İsrail, İsrail'in Sina'nın merkezindeki geçitlerden Mısır-İsrail sınırına yaklaşık 37 km uzakta, Ras Muhammed ile El Ariş arasındaki hatta çekilmesine karşılık, savaşı hâline son vermeyi müzakere ediyordu.

Kremlin'in bu sürece razı olması, SSCB'nin çok yakın dönemde yükselişte görüldüğü, stratejik açıdan önemli bir bölge-

de büyük jeopolitik dönüşüm yarattı. Bağlantı kurma politikası ve Nixon'ın müzakerelere yaklaşımı da bu süreçle temize çıktı. *Détente* diplomasisi kriz sırasında Moskova ile iletişim kanalı-
nın sürekli açık tutulmasını ve bu sayede gereksiz çatışmaların önlenmesini sağladı. Daha da önemlisi, bu diplomatik yaklaşım Sovyetler'e tehlikeye atmaya isteksiz oldukları meselelerde, Berlin'in statüsüyle ilgili müzakerelerde ve 1975 Helsinki Senetleri'ni ortaya çıkaracak görüşmelerde koz verdi.

1979'da İsrail ile Mısır arasında, Beyaz Saray'ın bahçesinde düzenlenen büyük bir törenle Başkan Carter, İsrail Başbakanı Begin ve Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat tarafından resmi bir barış anlaşması imzalandı. 1974'te Nixon'ın özel ofisinde kahvaltı toplantılarında taslağı oluşturulan barış süreci, işte böylece hayata geçirilmişti.*

BANGLADEŞ VE SOĞUK SAVAŞ'IN KİLİTLENMESİ

On dokuzuncu yüzyıldaki Avrupa dengesine dayalı uluslararası sistem, yirminci yüzyılın ikinci yarısında bir kez daha değişti. Hindistan ve Çin gibi geleneksel Asya medeniyetleri kendi başlarına büyük güçler olarak uluslararası sisteme girmeye başladı, sanayileşen Japonya'nın yükselmesinin bir yüzyıl önce haber verdiği gelişmeydi bu. Bu yükselen güçler, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da üstünlük rekabetine damgasını vuran ittifaklar yarışına girmekten farklı olarak küresel dengeye özerk bir biçimde meydan okuma yetisine sahipti. Asya ve Afrika'daki sömürgelerin ortadan kalkması Vestfalya devlet sistemini dünya çapında ilk kez yaygınlaştırmışsa, şimdi de Hindistan ve Çin'in güçlerinin

* Daha eksiksiz bir anlatım için bkz. "4. Bölüm", s. 346-353.

artması eski emperyalist güçlerin zımni kuvvetini biraz daha zayıflatmıştı. O zamana dek Batılı güçlerin ilişkileriyle belirlenen uluslararası düzen, şimdi dünya düzeni hâline geliyordu.

Nixon'ın Çin'i (Sovyetler liderliğindeki bloğun bir uzantısı olarak değil onu dengeleyen bir unsur ve başlı başına ciddiyetle dikkate alınmaya layık yeni bir oyuncu olarak bu ülkeyle müzakereler yürüterek) Vestfalya sistemine dâhil etme kararı, sahayı o zamana dek görülmemiş stratejik bileşimlere açmıştı. Başlıca iki komünist güç arasındaki husumetin artmasından yararlanan bu hamle, dünya düzeni arayışını hakikaten çok kutuplu bir girişime çevirmişti.

Doğmakta olan bu gerçeklik, Mart 1971'de kendini gösterdi. Zhou Enlai ile yapılan görüşmelerin –o sırada hâlâ gizlice yürütülse de– tam Çin'i uluslararası sisteme dâhil ettiği sırada, Güneydoğu Asya'da esasen Pakistan ile Hindistan arasında bölgesel rahatsızlık olarak başlayan şey, ABD, Çin ve Rusya'yı çabucak içine çekti. Doğu Pakistan'da doğan sorun, görülmemiş bir gelişmeydi: Hepsi de egemen eşitler olarak rekabet eden, nükleer silahlı üç büyük gücün dâhil olduğu bir kriz söz konusuydu.

Krizin kökleri, yirmi yılı aşkın bir süre önce Hint alt kıtasının inanılmaz kanlı bir biçimde parçalanmasına dayanıyordu. Sömürge döneminde kocaman tek bir birim olarak yönetilen Britanya Racalığı, sömürge yönetiminin son bulmasıyla Hindistan ve Pakistan olarak iki egemen devlete ayrılmış, Pakistan daha sonra yine ikiye bölünmüştü. İkisi de Pakistan egemenliğinde olan bu bölgeler, yaklaşık 2000 kilometre uzunluğunda Hint topraklarıyla ayrılıyordu.

Yeni kurulan bu iki devletten Hindistan dini açıdan laikti ve nüfusu büyük ölçüde Hindu'ydu ama Müslüman nüfus giderek artıyordu. Pakistan açıkça Müslümandı ama etnik yapısı ve dili açısından farklı, coğrafi açıdan birbirinden kopuk olan iki yarısı, aynı dini inancı, İslâm'ı paylaşıyor olmanın bırakın siyasi bütünlük oluşturmayı, ortak bir birlik hissi dahi yaratmadığı halklara sahipti.

Bu bölünmüş Pakistan devleti, Pencaplı çoğunluğun ulusal orduya ve yönetimin diğer önemli kurumlarına hâkim olduğu Batı Pakistan'daki İslamabad'dan yönetiliyordu. Doğu Pakistan'daki büyük ölçüde Bengal olan nüfus, tarihsel olarak İslamabad'daki merkezi hükümetin sürekli birbirine karşı oynadığı çeşitli hiziplere bölünmüştü. Ama Ocak 1969'da Doğu Pakistan'da kitlesel bir protesto patlak verdi. Bu protestolar 26 Mart 1971'de yeni bir bağımsız devletin, Bangladeş'in ilan edilmesine yol açacaktı.

Başlangıçta bu kriz Hindistan hariç büyük uluslararası oyuncuların hiçbirinde stratejik açıdan bir tepki uyandırmadı. Ekim 1970'te Pakistan Devlet Başkanı Yahya Han, BM Genel Kurulu'ndaki bir toplantıyla ilgili olarak Nixon'ı aramış, işte bu görüşmede Nixon'ın Çin'e açılmakla ilgilendiği mesajını Beijing'e iletmeyi üstlenmişti. Yahya Han bize Aralık'ta seçim yapmaya niyetlendiğini söyledi. Doğu Pakistan'ın seçimden yine hizipler arasında bölünmüş çıkmasını, bu sayede Bengalliler arasındaki bölünmelerden yararlanmayı sürdürmeyi umuyordu.

Buna karşın Aralık 1970 seçimleri Yahya Han'ın beklentilerinin tam tersi sonuçlandı. Doğu Pakistan'da kendisini Bangladeş'in özerkliğine adanmış bir siyasi parti olan Avami Birliği, mutlak çoğunluk kazandı. Sonraki Mart ayında Doğu Pakistan'da düzen bozuldu ve Şeyh Mucibur Rahman başkanlığında ülkenin bağımsızlığı –ya da Batı Pakistan'ın görüşüne göre “ayrıldığı”– ilan edildi.

Doğu Pakistan'da denetimi tüm ülkeyi etkileyen bir şiddetle yeniden tesis etmeye çalışan Yahya Han, bu sefer seçim sistemini lağvedip olağanüstü hâl ilan etti. Bunun sonucunda oluk oluk kan döküldü ve Doğu Pakistan'dan mülteciler çoğu kez Hindistan sınırını geçerek akın akın ülkeden kaçtı. İslamabad bu meseleyi tümüyle bir iç mesele olarak değerlendirip dış müdahaleyi kabul etmezken Hindistan bu krizi stratejik çevrelenmesine son verecek bir fırsat olarak görüyordu. Hindistan, ülkesinde sayıları giderek artan Bangladeşli mültecilerin maddi olarak kendisini zora soktuğu iddiasıyla onları Pakistan karşıtı gerillalar olarak örgütlemeye başladı.

Bu çatışmanın feci insani kayıplara yol açtığı haberi ABD’de hemen etki yarattı. Uzak Güney Asya’daki bu mücadele, Vietnam’ın gündeme getirdiği Amerikan gücünün niteliği ve ahlaki meselelerle ilgili mevcut iç tartışmayla birleşti. Nixon yönetimi çok büyük eleştirilere maruz kaldı çünkü verdiği cevap birçoklarının arzu ettiği gibi Batı Pakistan’ın açık açık, büyük bir kuvvetle kınanması olmamıştı. Amerika’nın Doğu Pakistan’daki durumla ilgili söylemine hâlâ insan hakları savunucuları hâkimdi, bunların bazıları başlıca gazetelerin sayfalarına çıkıp Nixon’ı büyük ölçüde sembolik jestlerde bulunmaya çağırıyordu.

Doğu Pakistan’da bir BM bilirkşi heyeti ve Kızılhaç varlığının desteklenmesinden tutun, Batı Pakistan’a bütün ABD askeri ve ekonomik yardımının askıya alınmasına varıncaya dek çeşitli öneriler söz konusuydu.³¹⁵ Ne var ki o dönem ABD karar mekanizmasındakilere göre hesaplar çok daha karmaşıktı. Batı Pakistan çoktan güçlü biçimde silahlanmıştı. Trajiktir, ne silah ambargosu ne de yardımın kesilmesi Pakistan liderlerini ordularını Doğu Pakistan halkının üstüne salmaktan vazgeçirebilirdi. Tabii ki bu tür önlemler ABD’nin Pakistan’ın öfkesini onaylamadığını gösterecekti ama aynı zamanda Amerika’nın baskı gücünü azaltacak ve doğmakta olan Çin’e açılma adımını tehlikeye atacaktı; çünkü Pakistan bu politikada bize aracılık eden asıl ülkeydi.

Çelişkili bir biçimde, eleştirenler yönetimin bu son krize verdiği tepkiyi Vietnam’daki tutumuyla bir tutuyordu ama birbirine taban tabana zıt gerekçelerle: Doğu Pakistan’da ABD’nin uzakta-ki bir krize müdahale *etmemesinin* hata olduğu ileri sürülüyor, sanki Amerika bu haksızlığı hoş görmüş gibi anlatılıyordu. Vietnam’daysa Amerika devam etmekte olan müdahalesi nedeniyle kınanıyordu.

Washington’ın bu krize doğrudan müdahale etmeye yanaşmamasının duyarsızlıkla pek ilgisi yoktu (gerçi bazı iç tartışmalar ahlaki yücelik gözetildiğini yansıtmıyordu). Nixon’ın Beyaz Saray’ı Çin’e açılmaya odaklanmıştı, Doğu Pakistan’da ortaya çıkan trajediye buna denk gelmişti ve yakında Bejing’e yapacağım

gizli ziyaretin tarihi ve gündemiyle ilgili iletişimimizi karmaşıkleştirmişti. Ayrıca Pakistan, ABD Dışışleri Bakanı John Foster Dulles'in 1954'te müzakere ettiğı SEATO (Güneydoğı Asya Antlaşması Örgütü) antlaşması dolayısıyla Amerika'nın müttefikiydi.

Nixon'ın hiçbir politikası, Pakistan krizinin gelişmesi sırasında bize atfedildiğı gibi tek boyutlu olmamıştır; o zamanlar bu politikanın Nixon'ın Hindistan Başbakanı İndira Gandhi'yi sevmemesinden kaynaklandığı ileri sürülmüştü. Şurası kesin ki Gandhi'nin Soğuk Savaş sırasındaki ABD politikasını, özellikle de Vietnam Savaşı'nı yüksek sesle eleştirmesi uzun zamandır rahatsız ediciydi ama sadece o kadar. Her hâlükârda gerçek politika çok daha karmaşıktı. Kriz Mart başında başlar başlamaz Ulusal Güvenlik Konseyi muhtemel –ve arzu edilen– sonucun Doğı Pakistan'ın özerklik ve nihayetinde bağımsızlık kazanması olduğı sonucuna vardı. Ama biz Pakistan'a doğrudan meydan okumasızın ya da Çin'le açtığımız kanalı harap etmeksizin bu hedefe ulaşmak istiyorduk.

Beyaz Saray, Doğı Pakistanlı mültecilere yüklü bir gıda yardımını yapılmasını onayladı. Daha sonra olası resmi müzakereler için Avami Birliğı temsilcileriyle temas kurma düşüncesiyle gizli CIA görüşmeleri gerçekleştirdik. Dışışleri Bakanlığı aynı şekilde Avami Birliğı ile Hindistan arasında temas kurulmasına da izin verdi; ne var ki bu çabalar, Doğı Pakistan'ı sadece özerklik arayışına değıl ayrılmaya da teşvik etmeyi hedefleyen Hindistan tarafından reddedildi. Bütün gelişmeler birlikte değıerlendirildiğinde, Amerikan politikasının birinci evredeki (kabaca Mart 1971 ile Temmuz 1971 arası) özü bölgesel bir krizin küresel krize evrilmesini engellemek ve Çin'e açılım sayesinde Soğuk Savaş'ın dönüşümünü sürdürmekti.

Benim Çin'e yaptığım gizli ziyaret, her iki amaç açısından da karmaşık sonuçlar doğurdu. Temmuz 1971'de Saygon, Bangkok, Yeni Delhi ve İslamabad üzerinden Beijing'e giderken –özellikle de son iki başkentte– yaptığım görüşmelerde Güney Asya kriziyle ilgili birçok görüş tarafıma açıklandı. Hindistan'ın tutumu

–özellikle de Başbakan Gandhi’ninki–, mülteci meselesinden ziyade Doğu Pakistan’ın bağımsız bir ülke olarak tesis edilmesine odaklanıyordu. Hindistan’dayken Amerika’nın mülteci meselesine özellikle gıda teminiyle destek verdiğini ve Avami Birliği’yle diyalogu teşvik etme çabalarımızı özetledim. Hint muhataplarım düşünceli ve nazik olmalarına rağmen büyük ölçüde –ve kesinlikle– o zamanlar doğu sınırlarındaki ezeli bir düşmanın yarısını, Hindistan’a karşı tarafsız hatta dostane bir tutum sergileyebilecek bir yeni ülkeye dönüştürmeye kendilerini adanmışlardı. Nixon’a verdiğim raporda, Hindistan’ın açıkladığı jeopolitik görüşlere göre harekete geçme ve krizi Doğu Pakistan’a yapılacak kararlı bir askeri müdahaleyle çözme olasılığını gündeme getirdim – bu olasılık uzun zamandır Pakistan’ın müttefiki olan Çin’in karşılık vermesine sebep olabilecek saldırgan bir adımdı.³¹⁶

Bir sonraki durağım olan İslamabad’da, ki ertesi sabah Çin’e buradan gidecektim, Devlet Başkanı Yahya Han ve Dışişleri Bakanı Sultan Han’la görüştüm. Nixon’a verdiğim rapor, Doğu Pakistan meselesiyle ilgili görüşmelerimizi özetliyordu:

Bu meselede (Doğu Pakistan) gelecek birkaç ay içinde tansiyonu düşürmenin önemini vurguladım. En azından uluslararası camianın gözünde mülteci meselesini Doğu Pakistan’da siyasi yapının yeniden inşa edilmesi meselesinden olabildiğince ayırmanın, tansiyonu düşürmenin bir yolu olabileceğini ileri sürdüm. Bu yol izlenirse, hem mülteciler arasında hem dünya camiasında önemli bir etki yaratmak üzere tasarlanmış ve bu çabayı muhtemelen uluslararası boyuta taşıyacak başlıca adımlardan oluşan bir seçkiyi paket hâline getirmek Pakistan açısından önemli olacaktır.³¹⁷

Tavsiyelerimiz, gerçekleştirilmesi çağrısında bulunduğumuz çeşitli reform önlemlerini Doğu Pakistan’ın siyasi yapısının yeniden inşa edilmesini sağlamak için paket hâline getirme yönündeydi. Bunun pratikteki anlamı özerklikti.

Çin’e açılma politikası Temmuz 1971’de açıklandı, Nixon’ da ertesi Şubat ayında Beijing’i ziyaret edecekti. O yaz geldiğinde Bangladeş krizi ikinci evreye girmişti. Doğu Pakistan’daki sis-

tematik insan hakları ihlalleri ciddi ölçüde kesilmişti.* Gandhi Amerika'nın Çin'e açılması nedeniyle uluslararası sistemin yeni bir düzen almasına karşı koymak için Doğu Pakistan'ın ayrılmasını pekiştirmeyi tasarladığını artık hiç saklamıyordu. Hindistan'ın Bengal'deki gerilla seferberliğine verdiği desteği hızlandırdı ve Ağustos'ta Sovyetler Birliği'yle bir dostluk ve askeri yardım anlaşması imzalayarak hesaplaşmaya giden yolda bir adım daha attı.

Bu antlaşma, SSCB'nin Hindistan'a yapılan askeri yardım ve diplomatik desteğin ciddi biçimde genişletilmesini öngören Güney Asya stratejisi çerçevesindeki ilk girişimini temsil ediyordu.³¹⁸ Hem Çin'e hem de Amerikan stratejisine verilmiş doğrudan bir cevaptı, Bangladeş'teki çatışmayı bölgesel ve insani bir zorluk olmaktan çıkarıp tam da kaçınmaya çalıştığımız gibi küresel stratejik boyutlara ulaşan insani güçlüğü dönüştürüyordu. Pakistan Çin'e açılmamızı kolaylaştırdıktan bu kadar kısa süre sonra Sovyet-Hint baskısı altında parçalansaydı, sadece Nixon'ın Beijing'de yapacağı zirve görüşmesi değil Çin stratejisinin temel dayanağı, yani Sovyetler Birliği'nin dengelenmesi de sarsılırdı.

Nixon demokrasisi geniş çevrelerde takdirle karşılanan Hindistan'dan yana olması konusunda olağanüstü bir iç baskıyla karşı karşıyaydı. Ne var ki Beyaz Saray için mesele hiçbir zaman Doğu Pakistan'ın iç yapısı olmamıştı, mesele uygun bir uluslararası dengenin sağlanmasıydı. Bu noktayı 1971 yazında bir araya geldiğim Hindistan Büyükelçisi Lakshmi Jha'ya vurguladım. 9 Ağustos'ta Nixon'a, Jha'yla yaptığım şu görüşmeyi bildirdim:

Amerika'nın çıkarı, güçlü, gücünü kendinden alan, bağımsız bir Hindistan'dadır... Doğu Bengal, Hindistan'ın müdahalesi olmadan bile özerklik kazanacaktır. Bizimse bu alt kıtada güçlü ve gelişen bir Hindistan ile bağımsız bir Pakistan görmekten başka çıkarımız yok. Gerçekten de Hindistan'a yaklaşımımız ile Pakistan'a yaklaşımımız arasında fark vardı. Hindistan potansiyel bir dünya gücüydü, Pakistan ise her zaman bölgesel güç olacaktı. Bütün bu gerekçelerden ötürü, yardım meselesini mülteci meselesinden, mülteci meselesini siyasal uzlaşma meselesinden ayırırsak sorun kendiliğinden çözülür. Büyü-

* Ne var ki Pakistan yönetiminin son aşamalarında, daha öncekilere benzer bazı kıyımlar tekrarlanmıştı.

kelçi yardım meselesiyle mülteci meselesini ayırmakta hiçbir zorluk çekmediğini ama mülteci meselesini siyasal uzlaşmadan ayırmanın hiçbir yolunu göremediğini söyledi.³¹⁹

11 Eylül'de gerilimler tırmanırken ABD'nin konumunu Büyükelçi Jha'ya aktardım: "Doğu Bengal'i Pakistan'ın bir parçası olarak tutmakta hiçbir çıkarımız yoktur. Bir savaşın patlak vermesini ve bu meselenin uluslararası çatışmaya dönüşmesini önlemekte çıkarımız vardır. Geri kalan meselelere gelince, şu veya bu biçimde herhangi herhangi bir etkin konum almayacağız."³²⁰

Kriz tırmanırken Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin öncesindeki haftalarda yaşananlarla bazı paralellikler göstermeye başladı: Büyük güçlerin oluşturduğu iki koalisyon, başlangıçta kendilerini etkilemeyen bölgesel bir çatışma konusunda karşı karşıya geliyordu. Amerika'nın bakış açısına göre, Beijing'le ilişki kurma girişimimize yardımcı olmasından bu kadar kısa süre sonra Pakistan'ı aşağılamanın istenmeyen bir şey olacağını düşünüyorduk. Nixon'ın Çin'e yaptığı ziyaretin temelinde yatan stratejik tasarımı korumak, daha açık bir deyişle küresel Sovyet baskısını hafifletmek ve uluslararası düzende yeni bir denge oluşturmak da önemliydi. Sovyetler Birliği'nin Hindistan'la kurduğu yeni ittifak sayesinde Güney Asya'ya ulaşması, bu ikinci amacı baltalayacaktı.

Ama hemen önümüzde duran, hepsinden önemli hedef, alt kıtada savaşın patlak vermesini önlemektir. Ekim 1971'de Yahya Han yine Washington'ı ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında Nixon Doğu Pakistan'ın özerkliği meselesini gündeme getirdi. Pakistan'ın çepeçevre sarmış askeri sevkiyatlarla ve uluslararası arenadaki kınamalarla sarsılmış Yahya Han, tasarlandığı üzere Mart 1972'de Kurucu Meclis'in kurulmasını takiben Doğu Pakistan'a özerklik tanınacağına söz verdi. Doğu Pakistan'a özerklik verilmesini, bağımsız bir Bangladeş'in ortaya çıkmasının ilk adımı olarak yorumluyorduk.

Yahya Han'ın ardından Gandhi 3-6 Kasım 1971'de Washington'a talihsiz bir ziyarette bulundu. İki liderin birbirine karşı çekinceli tutumu, meselelerin çetinliğini ağırlaştırıyordu. Nixon

Gandhi'ye Yahya Han'ın Bangladeş'te sıkıyönetimin yerini sivil yönetim ve özerkliğe bırakmasını kabul ettiğini bildirince, Gandhi pek oralı olmadı. ABD'nin desteklediği özerk bir bölgeyle değil bağımsız bir Bangladeş'le ilgileniyordu. Çok zeki ve katı bir gerçekçi olan Gandhi, mevcut güç dengesinin, Hindistan'ın tercih ettiği stratejik sonucu dayatmasını sağlayacağı sonucuna varmıştı.

Beyaz Saray'daki bu soğuk resmi görüşmelerin ardından 4 Aralık'ta Hindistan Doğu Pakistan'ı işgal ederek çatışmayı bir kez daha yeniden şekillendirirken üçüncü ve son aşamayı başlatmış oldu. İki yıl sonra Sedat'ın da anlayacağı gibi, Gandhi tek yanlı kuvvet kullanımının nihai uzlaşmanın koşullarını nasıl değiştirebileceğini görmüştü. Doğu Pakistan önüne geçilemez bir biçimde özerkliğe doğru giderken ve üstün Hint kuvvetlerinin etkisi altında özerkliğin bağımsızlığa evrilmesi muhtemel görünürken Nixon kamuoyuna açık eleştirilerini BM'de Hindistan'ın uluslararası camia tarafından tanınmış sınırları dikkate almaması hakkında açıklamalarla sınırlı tuttu. Ama Gandhi Hindistan'ın *batı* sınırındaki toprak anlaşmazlıklarını Keşmir'de (1947'de parçalanmış, daha büyük ve tarihsel açıdan en önemli bölümü Hindistan'da kalan bir Himalaya vilayeti) Pakistan'ın işgali altındaki bölgeye karşı önlemler alarak halletmeye karar verince, Nixon giderek daha etkin bir rol üstlendi. Sovyet askeri ve diplomatik yardımını arkasına alan Hindistan, Pakistan'ı vilayet vilayet ayırabilecek kapasiteye sahipti. Pakistan, Hint-Sovyet ittifakı sonucu parçalanmanın eşiğindeyse, Çin bu kapaşılmaya doğrudan dâhil olabilirdi ve bu da küresel düzeni bozacak büyük bir savaşa yol açardı. Olayların bu şekilde gelişmesi her hâlükârda Amerika'nın stratejik açıdan önemli bir bölgeye karşı bir tür kayıtsızlık sergilediğini gösterecekti.

Nixon Doğu Pakistan'ın iç gelişmelerini Bangladeş'in bağımsızlık arayışı içindeki liderliğine bırakmaya hazırlanmıştı; ama Hint-Sovyet tezgâhının Batı Pakistan'ın varlığını tehdit etmesi karşısında sınırı çizdi. Her zaman olduğu gibi Amerika'nın konumu hakkında hiçbir muğlaklığa meydan vermedi. ABD'nin Güney Asya'da stratejik dengeye bağlı olduğunu iletmek için USS

Enterprise uçak gemisi öncülüğündeki Yedinci Filo'ya bağlı bir görev gücünün Bengal Körfezi'ne hareket etmesini emretti. Ayrıca bana da gelişmelerle ilgili bir brifingde yaklaşan Moskova zirvesinde başarının Sovyetler Birliği'nin Güney Asya krizindeki tutumuna bağlı olacağını çıklatma, Sovyetler'in güçlük çıkarması hâlinde zirveyi askıya almaya hazır olduğumuzu ima etme yetkisi verdi. Çıbanın başını patlatmak için de kamuoyu huzurunda bütün taraflara derhal ateşkes ilan etmeleri yönünde resmi bir öneride bulundu.

Beijing zirvesinden iki ay, Moskova zirvesinden beş ay önce çok önemli bir karar anı gelmişti. 10 Aralık 1971 Cuma gecesi, Beijing'in BM'deki Birinci Büyükelçisi Huang Hua ile görüştüm. Çin'in istediği bu görüşme sırasında büyükelçi, mevcut askeri eğilimler devam ederse ülkesinin sessiz kalamayacağı uyarısında bulundu. Büyükelçi Pazar sabahı bir görüşme daha talep edince, belki de Çin'in askeri bir hamlesine dair bilgi verme amacıyla görüşme talep edilmiş olabileceği kaygısı doğduğundan gerilim yükseldi. Bu görüşme talebi, Nixon ve ben Fransa Devlet Başkanı Georges Pompidou'yla Amerika'nın kısa süre önce altın standardını bırakmasını görüşmek üzere Azor Adaları'na gitmek için ayrılmak üzereyken gelmişti. Nixon bu kadar az bir zaman kalmışken Pompidou'yla görüşmesinin iptal edilmesini isterse finansal paniğe yol açabileceğini düşündü ve alt kıtadaki durumun daha da gerginleşmesi olasılığına karşı benim de ona eşlik etmemi istedi.

İşte bu nedenle, Huang Hua ile yapılan ikinci görüşmede Amerika'yı o zamanlar benim yardımcım olan Alexander Haig temsil etti. Çin askeri eylemde bulunacağını açıklarsa ne denecekti? Peki ya Sovyetler Birliği karşılık verirse? Nixon Haig'e Suriye'nin 1970'te Ürdün'ü istilası sırasında kullandığımız formülü kullanması talimatını verdi: Haig özel yorumlar yapmayacaktı ama Amerika'nın bir Sovyet askeri hamlesine *kayıtsız kalmayacağını* söylemeye yetkisi vardı.

Neyse ki bu talimatların tatbik edilmesi gerekmedi. Çin'in mesajı iki gün önce yapılan uyarıyı tekrarlıyordu sadece, şimdi ateş-

kes önerimize destek verilerek bu uyarı yumuşatılmıştı. 16 Aralık 1971 Perşembe günü Hindistan Nixon'ın çağrısına en azından kısmen karşılık vererek batı sınırlarında ateşkes ilan etti.³²¹

Bu çatışmanın çözülmesi Soğuk Savaş'ta bir dönüm noktası oldu, gerçi o zamanlar böyle görülüyordu, bugün de pek böyle değerlendirilmez. Hindistan'ın ateşkes teklifinde bulunması, kısmen Nixon'ın stratejik denklemi yeniden dengelemek ve krizi yatıştırmak için askeri uyarı ve üst düzey diplomasiye başvurmayla istekli olmasının sonucuydu. Nixon'ın tutumu hem Beijing'le hem Moskova'yla planlanan zirveleri riske atıyordu. Ama aynı zamanda Amerikan gücünü jeopolitik amaçlar doğrultusunda kararlılıkla kullanma isteğini de gösteriyordu, geleneksel müttefiklerimizin de gözden kaçırmadığı bir dersti bu.

Bangladeş krizi, 1960'larda Amerika'nın dünyadaki ahlaki sorumluluklarıyla ilgili tartışmalar çerçevesinde anlatılır sıklıkla. Ama dünya tarihinde gerçekten küresel ilk düzenin şekillenmesiyle ilgili ilk kriz olarak da görülebilir. Hem ahlaki hem stratejik, Doğu Pakistan krizinin bu her iki bakımdan da nispeten hızlı –bir yıldan kısa bir sürede– dünya düzenini ve insani değerleri destekleyecek biçimde sonuçlanması, on yılı aşkın bir süredir (2011'den beri) devam eden Suriye içsavaşıyla keskin bir tezat sergiler. Libya, Yemen ve Sudan'da devam eden iç çatışmalardan bahsetmiyorum bile.

ABD Bangladeş'te titizlikle değerlendirilmiş bir ulusal çıkar tanımına dayanarak hareket etmiştir. Başlıca stratejik amaçlarına odaklanmış, bu amaçları gelişen koşullara ve Amerika'nın yeterliliklerine uygun hâle getirmiştir. İnsani değerlendirmeleri ciddiyetle hesaba katmış, bunlar adına gerçekleştirilebilir önemli önlemler benimsemiştir.

Bangladeş krizi, Soğuk Savaş'ın iki kutuplu katı bir yapı olmaktan çıkıp büyüyen bir unsur olarak Asya'yı içeren daha karmaşık bir küresel yapıya dönüşmesi yolunda atılmış önemli bir adımı temsil eder. Bangladeş konusunda küresel savaş çıkması olasıyken diplomasi, cesaret ve itidalin uygun anlarda uygulan-

ması sayesinde böyle bir savaş düşünülemez hâle gelmiştir. Nihayetinde krize taraf olan her ülke yeterince kazandı –ya da Pakistan örneğinde olduğu gibi çok az kaybetti–. Öyle ki yıllar geçse de başlıca tarafların hiçbiri bu düzenlemeyi bozmadı.

Bunu izleyen iki ay içinde Mao’yla zirve görüşmesi planlandığı gibi gerçekleşti ve sonuçta hem Çin’in hem de ABD’nin herhangi bir gücün Asya’da hegemonya kazanması girişimine karşı olduklarını ilan ettiği Şangay Bildirisi ortaya çıktı. Bangladeş bağımsızlığını kazandı, ABD ateşkesin üstünden dört ay geçmeden Bangladeş’in yeni statüsünü tanıdı.³²² ABD’nin hem Hindistan hem de Sovyetler Birliği’yle ilişkileri gerilmiş olsa da Moskova zirvesi Asya krizinden önce planlandığı gibi Mayıs 1972’de yapıldı ve Soğuk Savaş’ın geleceğini nihayetinde barışçı bir sonuca varılması yönünde şekillendiren sonuçlar doğurdu. ABD’nin Hindistan’la ilişkileri iki yıl içinde iyileşmeye başladı ve o zamandan beri de olumlu bir hatta kaldı. 1974’teki Yeni Delhi ziyaretim sırasında iki ülke ABD-Hindistan İşbirliği Komisyonu’nu yarattı ki bu komisyon iki ülke çıkarlarının bugüne dek hızlanarak süregelen senkronize edilme sürecinin kurumsal dayanağı oldu.³²³

NIXON VE AMERİKA'DAKİ KRİZ

Geçmişteki hatıralara genellikle “kaçınılmazdı” diye yaklaşılr. O an rol oynayanların yaşadığı –ve zaman zaman onları boğma tehdidi yaratan– kuşku, risk, olayların tesadüfi niteliği kaybolup gider. Nixon’ın liderliği, belirsizliğin ıstırabını yaşarken içinde gizli o kıyamet hissini aşma, karmaşık jeopolitik eğilimleri geniş bir ulusal çıkar tanımında birleştirme ve düşman karşısında bu tanıımı koruma gücüne dayanıyordu. Nixon barışın, gerilim ve çatışmanın neredeyse mukadder olduğu bir dünyada titiz devlet

adamlığının kırılğan ve tehlikeli derecede gelip geçici bir sonucu olduğu kanısına dayanıyordu. İlham verici bir gelecek tasavvuruna dayanarak çatışmaları çözmeye çalışmak, devlet adamının görevidir.

Richard Nixon'ın 1994'teki cenazesinde "genç bir Quaker olarak kurduğu barış hayalini ilerlettiği" gözlemini dile getirmiştim. Bu sözlerin apaçık ve dolaysız bir gerçekliği var: Nixon Amerikan askerlerini Vietnam'dan evlerine getirdi, Ortadoğu ve Güney Asya'da savaşların son bulmasını sağladı ve Sovyetler'le süper güç rekabetinde tek taraflı tavizler vermek yerine diplomatik girişimlerle mutedil olmayı teşvik eden saikleri öne çıkardı. Onun Amerikan çıkarlarını ve genel istikrarı hiç şüphesiz ilerleten barış tasavvuru, Çin'e açılma sayesinde küresel sisteme çok kutupluluğu dâhil ederek dünya düzenini yeniden şekillendirmesinde de açıkça görülür.

Amerika'nın üstlendiği rolde değişiklik yapıp bocalayan bir hâkimiyet yerine yenilikçi liderliği geçiren Nixon bir süre başarılı oldu. Ama Ağustos 1974'te Watergate trajedisi nedeniyle yönetiminin çökmesi, bundan sekiz ay sonra Saygon'un düşmesinin de ağırlaştırdığı bir etkiyle onun dış politika yaklaşımının Amerikan düşüncesinde layık olduğu etkiyi uyandırmasını engelledi. Bunun sonucunda ABD'nin Soğuk Savaş'tan galip çıkması ve Sovyet İmparatorluğu'nun çözülmesi, genellikle jeopolitik koşullarla değil ideolojik çerçevede algılandı ve Amerika'nın dünya hakkındaki kendinden emin doğrularının teyit edilmesi olarak görüldü.

Bu doğrular ABD'nin Soğuk Savaş sonrası döneme yaklaşımının büyük bölümüne kılavuzluk etmiştir. Bu doğrular arasında hasımların kendi dinamikleri nedeniyle çökeceği ya da ezilebileceği inancı; ülkeler arasındaki sürtüşmelerin, her iki tarafın da geçerli gördüğü farklı çıkarlar ya da değerlerden ziyade ya yanlış anlamalardan ya da kötü niyetten kaynaklandığı kanısı; sırf ABD'nin iteklemesiyle oluşturulacak kurallara dayalı bir dünya düzeninin, kaçınılmaz insani ilerlemenin ifadesi olarak doğal yollardan gelişeceği düşüncesi yer alır.

Nixon'ın başkanlığından yarım asır sonra bu saikler, bugün ABD'yi Nixon'ın 1960'ların sonunda miras aldığı şeye çarpıcı derecede benzeyen bir durumun içine soktu. Önce aşırı genişlemenin yarattığı bir taşkın özgüven, sonra takatsiz bırakan özküşkular doğuran bir aşırı yayılma hikâyesi söz konusu yine. ABD, dünyanın hemen her bölgesinde hem stratejilerine hem değerlerine meydan okuyan iç içe geçip kilitlenmiş büyük zorluklarla bir kez daha karşı karşıya. Uzun zamandır beklenen evrensel barış gelmedi. Bunun yerine feci bir çatışmanın patlak verme ihtimali yeniden hortladı.

Ve yine pervasız zafer ve üstünlük gösterileri ile haklı olarak geri çekilme arasında gidip gelmeler, Amerika'nın dünyadaki konumu açısından tehlike sinyalleri veriyor.

Amerikan dış politikasının hem gerçekçi hem yapıcı, Nixoncu bir esnekliğe ihtiyacı var. Nixon'ın görev yaptığı dönemle bugün arasında birçok önemli fark bulunsa da onun devlet adamlığından aşına olduğumuz üç ilke ABD'nin yararına olmayı sürdürecektir: ulusal çıkarın merkezi önemi, küresel dengenin korunması ve güç dengesinin belirlenip gözetilebileceği meşru bir çerçeve inşa etmek için başlıca ülkeler arasında sürekli ve yoğun görüşmelerin sağlanması.

Nixon'ın liderliğinin belli nitelikleri şu ilkelerin hayata geçirilmesine yardımcı olabilir: ulusal gücün farklı veçhelerinin birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu anlamak; küresel dengedeki ufacak değişiklikleri fark etme ve onları dengeleyici bir karşıt ağırlık oluşturma çevikliği; taktik cesareti besleyen hayal gücü; bölgesel rahatsızlıkların idaresini küresel stratejiyle ilişkilendirme becerisi; Amerika'nın tarihi değerlerini bugünkü zorluklara uygulamaya yönelik vizyon.

Küresel düzenin idare edilmesi, ABD'nin, gelişmekte olan ve sıklıkla muğlak olaylara keskin bir duyarlılık göstermesini gerektirir. Stratejik öncelikleri tanımlama becerisine de ihtiyaç duyar. Kendimize şunu sormalıyız: Hangi tehditler ve fırsatlar müttefik gerektiriyor? Hangileri Amerikan ulusal çıkarları ve güvenliği

açısından o kadar merkezi önemde ki gerekirse onlarla tek başımıza uğraşırız? Çok taraflı mutabakat hangi noktada güçlendirir, vetoları ne zaman artırır? Çatışmalı rekabet biçimlerinin barış hedefine ulaşmak için ortak bir meşruiyet algısına imkân tanınması gerekir. Dengeli güç ve üzerinde uzlaşmış meşruiyetler, birlikte en sağlam barış yapısını inşa ederler.

Nixon ilk görev döneminin sonuna doğru Kongre'nin ortak bir oturumuna hitaben yaptığı konuşmada, yönetiminin o zamana dek dış politikada ulaştığı sonuçları hem ulusal başarı hem evrensel misyon çerçevesine oturtarak sunmuştu:

Amerika'nın eline eşi benzeri görülmemiş bir fırsat geçmiştir. Umu'dun bundan daha haklı gerekçelere dayandığı, başka bir deyişle rahatlığın bundan daha tehlikeli olduğu bir dönem daha olmamıştı. İyi bir başlangıç yaptık. Ve başladığımız için tarih bugün bu işi sonuna kadar götürmek gibi özel bir sorumluluğu da bizim omuzlarımıza yüklüyor.³²⁴

Nixon'ın diplomasisinin özü, ülke iç tartışmalarla tükenmenin eşiğine gelmişken Amerikan gücünü ve ulusal çıkarını disiplinle uygulamasında yatıyordu. 1972 seçimlerinden sonra, yönetimin ilk dönemdeki diplomatik başarılarının ardında yatan yöntemler ve düşünme biçiminin kalıcı bir Amerikan dış politika "ekolü"ne dönüşmesi olasılığı, sadece stratejinin değil zihniyetin de yeniden ayarlanması söz konusu olmuştu. Bu senaryoya göre Amerika'nın istisnailiğinin, kurucu ilkelerini geçerli kılma kararlılığı kadar, içkin gücünün usta ve ölçülü icrasından da kaynaklandığı düşünülecekti.

Gelgelelim Nixon'ın bu konuşmayı yapmasından yalnızca iki hafta sonra Watergate skandalı patlak verdi.

4

Enver Sedat: Aşkınlık Stratejisi

ENVER SEDAT'IN ÖZEL VASFI

Bu kitapta ele alınan altı lider kendi toplumları için yeni bir yolu sağlamlaştırmaya olan kararlılıkları ve her durumda bu yolu isabetli bir gelenekle ilişkilendirmeye çalışmalarıyla benzeşirler. Bıraktıkları miraslar tartışmalı olsa da bu liderlerden beşi kendilerinden sonra gelen kuşaklarca tanınıp kabul edilmiş, ülkelerinin tarihine isimlerini kazınmışlardır.

Oysa 1970 ile 1981 arasında Mısır Devlet Başkanı olarak görev yapan Enver Sedat'ın durumu farklıdır. Onun başarıları daha ziyade düşünseldi, hayata geçirmeye çalıştığı şeyler ise suikasta

uğradığı için yarım kalmıştır. Sedat'ın bölgedeki pek az sayıdaki mirasçısı onun çabalarının vizyoner yönlerinden ziyade tatbiki yönlerini benimsemiş ve onun tuttuğunu koparan cesaretini sergilememiştir. Bu yüzden Sedat'ın büyük başarısını –İsrail'le barış yapmasını– hatırlayan azdır; daha derindeki ahlaki amacı ise İsrail'in Filistin'le yaptığı Oslo Anlaşmaları'nın, Ürdün'le sağladığı barışın, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Sudan ve Fas ile diplomatik ilişkilerini normalleştirmesinin temelini oluşturmasına rağmen, neredeyse herkes tarafından görmezden gelinir.

Zorlu bölgesel çatışmalar ve diplomatik çıkmazların yaşandığı bir dönemde Sedat'ın katkısı, fikri anlamda eşi benzeri görülmemiş, icraat açısından cüretkâr ve cesur bir barış hayaliydi. Çocukluk ve gençlik yıllarında etkileyici bir tablo çizmeyen, kişiliğinin oluştuğu yıllarda devrimci olan, ülkenin yüksek mevkilerine geldikten sonra bile görünürde ancak ikinci sırada gelen, devlet başkanlığına gelmesinden sonra ciddiye alınmayan Sedat bir barış anlayışı ileri sürmüştü, bu barış vaadi bugün hâlâ yerine getirilmeyi bekliyor. Bugün Ortadoğu'da buna benzer hevesleri dile getiren ya da bu gibi arzuları gerçekleştirme becerisini gösteren başka hiç kimse yoktur. Sedat'ın görev yaptığı kısa süre, bu nedenle tarihte hayret verici bir ünlem işaretidir hâlâ.

Sedat Mısır Devlet Başkanı olarak bölgedeki çağdaşlarıyla aynı kalıba uymayan biriydi: Çağdaşları Arap Ortadoğu'yu ve Kuzey Afrika'yı tek bir bayrak altında birleştirmeye kendilerini adanmış ulusal liderlerdi. Kendisinden önceki karizmatik devlet başkanı Cemal Abdülnâsır'ın, gösterişli ve teatral bir tarzı olan Libya komşusu Muammer Kaddafi ya da Suriye'nin katı askeri realist tutumlu devlet başkanı Hafız el-Esad'ın aksine, Sedat onların uluslararası sisteme yaklaşımlarını inceledikten sonra, yönünü önemli ölçüde Batı'da uygulanan diplomasi yöntemlerine çevirmişti. Onun stratejisi o zamanlar Arap ve İslâm dünyasını etkisi altına almış pan-Arap ulusçuluğu ve bağlantısızlık yerine ulusal egemenliğe ve ABD ile uyuma öncelik veriyordu. Sedat bu stratejik tahayyülüne olağanüstü insani nitelikler eklemişti: sebat, duygudaşlık, cesaret ve hem gözle görülür hem mistik bir ciddi-

yet. Sedat'ın politikaları, kendi şahsi fikirlerinden ve iç dünyasındaki dönüşümlerden doğuyordu.

Bu bölüm, söz konusu dönüşümlerin izini sürmeye; onun yaşadığı devirde genel kabul gören düşüncelerden kendisini nasıl koruduğunu ve onlarca yıldır Ortadoğu'yu eğip bükmüş, Mısır'ın kanını kurutmuş ideolojileri nasıl aştığını anlamaya yönelik çabanın ürünüdür.

TARİHİN ETKİSİ

Mısır'ın tarihi ülkeye istisnai bir süreklilik ve medeni bütünlük şuuru bahşetmiştir. Asvan'ın kuzeyindeki Nil Vadisi, binlerce yıl boyunca ülke topraklarının merkezi olmuştur. Mısır yirmi üç asır boyunca (önce Ptolemaios Hanedanı, sonra Romalılar, Bizanslılar, ardından halifeler, Memlûklar, Osmanlılar ve son olarak Britanya) yabancı idaresi altında kalmasına rağmen, yerel denetimi görünürdeki fatihlerinin elinden çekip almayı çoğu zaman başarmıştır. Büyük İskender günlerinden beri hiçbir zaman tam anlamıyla bağımsız olmamasına rağmen hiçbir zaman bir sömürge gibi tam anlamıyla boyun da eğmemiştir, bilakis firavunlara özgü bir kisvede sonsuzluğu yaşayan bir medeniyet olmuştur. Böyle ayrıksı bir nitelik sadece vilayet olarak önemli addedilmekten fazlasını ister. Bu anlamda Sedat'ın asıl görevi, başkanlığı öncesinde ve sırasında bağımsızlığı güvenceye almaktır ve bu yönüyle Mısır medeniyetinin ukdesinin bir ifadesidir.

Sürekliliğine rağmen asırlarca iki medeniyet kimliği arasında gidip gelmiştir Mısır. Bunlardan ilki, Yunanistan ve Roma'ya yönelmiş Ptolemaios Hanedanı'nın merkezi Mısır'da bulunan antik Akdeniz krallığına uzanır. Bu çerçeveden bakıldığında Mısır Helenistik Dönem'de ve erken Roma İmparatorluğu'nda öne çıkan

bir role sahip olmuştı. İskenderiye antik dünyanın başlıca ticaret merkeziydi ve Akdeniz havzasında yetiştirilen tahılın büyük bölümü Nil'in verimli kıyılarında üretiliyordu.

Ülkenin ikinci, daha yakın dönemdeki kimliğiye –Mekke'ye yönelmiş İslâmi bir devlet– Arabistan ve Levant'ı nüfuzları altına alıp fethetmek isteyen Memlûk Ali Bey ve Osmanlı komutanı [Kavalalı] Muhammed Ali gibi on sekizinci ve on dokuzuncu asrın yayılmacı isimleriyle yenilenmiştir. 1805'te, Napolyon'un Mısır'da kısa süreliğine görünmesinin ardından Muhammed Ali kendini ilk Hidiv ilan etti (esasen Osmanlı hükümdarlığında görevli bir valiydi) ve sonraki 150 yıl boyunca Mısır'ı yönetecek bir hanedanlık başlattı; ondan sonra gelenler de Hidiv olarak bilindi. Bu nedenle modern Mısırlı bakışı, tümüyle olmamakla birlikte büyük ölçüde İslâmi bir mercektendir.³²⁵

Mısır'ın bağımsızlık ruhu uzun süren on dokuzuncu yüzyıl boyunca Batılı ideallerle iç içe geçti. Mısır liberal Arap düşüncesinin yaygınlaştığı bir dönem yaşadı (*el Nahda*, Mısır Rönesansı), bu dönemin ilham kaynağı büyük ölçüde liberal ve deyimci Fransızca eserlerden yapılan tercümelerdi.³²⁶ On altıncı yüzyıldan beri ülkeyi yöneten Osmanlılar 1870'lerin sonunda halkın siyasi temsilini onaylayan yazılı bir anayasa kabul edip bir süreliğine parlamenter yönetimi denedi.

Yeni fikirlerin doğmasına ilham kaynağı olan bu dönemde Mısır'ın üst üste binmiş kimliklerinden entelektüel bir kaynaşma doğacak ve bu kaynaşmanın örnekleri Batılı siyasal yapıların ilkelerine uygun biçimde yenilenmiş bir İslâm'ı dile getiren büyük reformcu filozoflar Cemaleddin Afgani ve öğrencisi Muhammed Abduh'ta görülecekti.³²⁷ Ne var ki bu idealist isimlerin istisna olduğu anlaşıldı. Ülke, Mısır düşüncesindeki bölünmeleri aşabilecek birinin çıkmasını yetmiş beş yıl daha bekleyecekti.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında zayıflayan Osmanlı idaresinde fiili bağımsızlık kazanan Mısır Hidivleri ülkenin sırtına borç yükü bindirdiler. Bu yük Mısır'ın Süveyş Kanalı'ndaki hisselerinin 1875'te Britanya'ya satılmasına ve kanalın işletme

haklarının teslim edilmesine yol açtı. Böylelikle 1876'dan itibaren Paris ve Londra Mısır maliyesinin üzerinde denetim sahibi oldu. 1882'de Britanya Mısır'ı işgal etti ve kendini Mısır'ın "koruyucusu" ilan etti.³²⁸ Mısır milliyetçiliği bundan böyle kendini bir zamanlar yazarlarıyla ona esin veren Avrupalı güçlere karşı ifade etmeye başlayacaktı. Arap dayanışması hissiyle yeni yeni birleşen ve Britanya'nın süregelen müdahalelerine duyulan hınçtan beslenen milliyetçilik, yirminci yüzyılın ilk yarısında Mısır'ın büyük bölümünün zihniyetine damgasını vurdu.

Enver Sedat Aralık 1918'de işte böyle bir ortamda doğdu.

ÇOCUKLUĞU VE GENÇLİĞİ

Enver Sedat orduda hükümet kâtibi olarak çalışan kısmen Türk kökenli bir baba ile Sudanlı babası zorla Mısır'a getirilip köleleştirilmiş bir annenin on üç çocuğundan biriydi.³²⁹ Aile Nil Delta-sı'nda kırsal bir köy olan Mit Ebu el-Kum'da yaşıyordu. Enver altı yaşına gelince Kahire'nin banliyölerinden birine taşındılar.

Kahire'de geçirdikleri dönem meşakkatliydi: Sedat'ın babası bir hanım daha aldı. Bu nedenle Sedat'ın annesi ve ondan olan çocuklar ailede ikinci sınıf statüye düştü. Doyurulması gereken boğaz çoktu ve aile kimi zaman ekmek bile alamayacak kadar yoksulluk çekiyordu.³³⁰ Sedat'ın hemen hemen hiçbir zaman açıkça bahsetmeyeceği bir dönemdi bu. O, şehirde kalabalık ve çok sıradan bir dairede geçirdiği günlerden ziyade cennet gibi kırlarda geçirdiği çocukluğunu hatırlamayı tercih ediyordu.³³¹ Hayatının sonraki dönemlerinde halkın karşısına çıktığında, kendini sıklıkla bir Nil çocuğu ve bir çiftçi olarak tanıtacaktı.³³²

Gençliğinde siyasal kuramları ya da ideolojileri aşan samimi bir vatanseverdi. Mit Ebu el-Kum'da çocukken sömürge karşıtlı-

ğının sembol ismi Mahatma Gandhi'yi çok seviyor, beyaz bir çarşafa bürünüp "yemek yemek istemiyormuş gibi yapıyordu".³³³ Süregelen Britanya iktidarının farkındaydı çünkü babasının çalışma hayatını bu belirliyordu. Örneğin Britanya 1924'te Mısır birliklerini Sudan'dan çekilmeye zorladığında babası eve dönmüştü.

Küçük Enver atıştırmak için kraliyet meyve bahçesinden zaman zaman kayısı çalardı.³³⁴ Sekiz yaşındayken Mısır'ın Britanya yanlısı bakanlarının görevden alınması için yapılan sokak gösterilerine katıldı. Ergenliğinde Kahire'de yaşadığı mahalleden motosikletiyle geçen Britanya polisine nefretle bakıyordu.

Ailesi onun eğitimine büyük önem veriyordu. Enver'in babası tarafından dedesi okuma yazma biliyordu (o dönemde Mısır köylerinde ender rastlanan bir durumdu bu) ve babası da Mit Ebu el-Kum'da eğitim gören ilk kişiydi.³³⁵ Madden sıkıntıda olmalarına rağmen aile Enver ile ağabeyinin okul masraflarını çıkarmayı başardı. Dindar bir Müslüman olarak yetişen Enver, orta sınıfın devam ettiği iki farklı okulda hem Kur'an'ı hem de Hristiyan geleneklerini öğrendi. Tam bir kitapkurduyd.

Kahire'deki Kraliyet Askeri Akademisi'ne kabul edildiğinde sınıf farklılıklarının daha fazla bilincine vardı, okul kısa süre önce alt ve orta sınıflardan öğrenciler almaya başlamıştı.³³⁶ Bu okula, devlet yönetiminde nüfuz sahibi olacak kadar mevki sahibi uzak tanıdıklardan referanslar istediği, mahcubiyet uyandıran meşakkatli bir süreç sonunda girmiş olsa gerek.

Enver genç bir yetişkinen onun vatansever içgüdüleri siyaset felsefesine ve benlik duygusuna dönüşmeye başladı. Kahire'deki dairesinin duvarında Kemal Atatürk'ün bir fotoğrafı vardı, askeri akademideyken bu Türk kahramanın biyografisini okumuşt.

Sonrasında kitapçıların kapısını aşındırarak eğitimini sürdürdü.

Gençken hem ailesinde hem okulda kendini küçük görürdü. Yaşamının ilk yıllarında yaşadığı koşullar, ona gerek hırsızlık yaparak gerek küçük kandırmacalarla hayatta kalma becerisi kazandırmıştı. Bu ayak uydurma becerileri, hem devrimci olduğu zamanlarda hem de başkanlığının ilk dönemlerinde çok işine yarayacaktı.

Çocukluğundan beri zeki ve maneviyata eğilimli olmasına rağmen genç Sedat'ın kişiliği tam anlamıyla oturmuş olmaktan uzaktı ve sonradan şekillendireceği fikirler henüz aklından geçmiyordu. Yine de Sedat yeni fikirlere açık ve gerçekten meraklı bir karakterdi. Doğuştan gelen yeni fikirlere açıklığı, geniş ihtimaller dairesini kavramasını mümkün kılıyordu. O da yeni düşüncelerin işaret ettiği şeylerin sonuna kadar gitmekte ısrarlıydı.

Sedat'ın ergenliği ve ilk yetişkinliği birbiriyle çelişen siyasal eğilimlerin hâkim olduğu yıllara denk gelmişti. 1882 ile 1914 arasında Osmanlı İmparatorluğu Mısır'ı özerk bir vilayet olarak elinde tutmuştu ama Britanya'nın fiili denetimi bu ülkeyi "örtük bir protektora"ya çevirmişti.³³⁸ 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Britanya Mısır'ın kendi himayesi altında bir sultanlık olduğunu ilan edip Osmanlı yönetiminin kalıntılarına karşı Arap isyanını teşvik etti.³³⁹ 1922'de Britanya'nın herkesçe sevilen Vefd Partisi'ni bir kenara itmesinin yol açtığı huzursuzlukla geçen yılların ardından,* Mısır'a uzun zamandır vadedilen resmi bağımsızlık istemeye istemeye verildi; ülke bir protektora ve sultanlık olmaktan çıkıp krallık hâline geldi. Muhammed Ali Hanedanı'nın dokuzuncu yöneticisi Sultan I. Fuad, Kral I. Fuad oldu. Bu başta yalnızca kâğıt üzerinde bir değişiklikti. Britanya Süveyş Kanalı'nın işletilmesini hâlâ kendine saklıyor, Mısır'a yabancı müdahalesini engelliyor ve ülkenin güvenliği, dışışleri ve uluslararası iletişiminin "korunması"nı üstleniyordu.³⁴⁰

Göstermelik bağımsızlık yavaş yavaş özyönetimde gerçek kazanımlar elde edilmesini sağladı, Mısır hükümetinin bazı yetkilerini güçlendiren ve Britanya'nın ülkedeki askeri varlığını azaltan, 1936'da yapılmış İngiltere-Mısır antlaşmasında olduğu gibi. Ama bu ilerlemenin yarattığı iyimserliğe karşı, Vefd Partisi'nin tam bağımsızlığı sağlamayı başaramamasından ya da Mısır'ın Britanya yönetiminde kalan Sudan üzerinde denetimini yeniden kuramasından duyulan hayal kırıklığı giderek büyüyordu.³⁴¹

* Vefd Partisi Mısır'ın önde gelen siyasi partisi ve bağımsızlık hareketinin öncüsüdür. "Din Tanrı içindir, ulus herkes için" sloganını benimsemiş olan parti sekülerliğiyle sıradışıdır.

Halkın reformlardan ümidini kesmesi ve Britanya'ya muhalefeti, Britanya askerleri ve tanklarının Abidin Sarayı'nı kuşatması, Fuad'ın halefi Kral Faruk'u Britanya'nın seçtiği hükümeti onaylamaya zorlamasıyla birlikte Şubat 1942'de zirveye tırmandı.³⁴² Gelecekte Mısırlı milliyetçiler kralın aşağılanması sonraki on yılda yapılan devrimin doğrudan bir nedeni olarak gösterecekti.³⁴³

Mısır'daki devrimci grupların benimsediği ilkeler, Sedat'ın ilk dini ve siyasi kanaatlerine hitap ediyordu. İslâmi bir Mısır'a³⁴⁴ inanan Sedat'ın idolü, Müslüman Kardeşler'in kurucusu Hasan el-Benna'ydı ve sonraları ikisi tanıştı.³⁴⁵ El-Benna da gerçek bağımsızlık kazanma konusunda tavizsiz bir duruş sergiliyordu. Sedat Sudan kökenli olduğundan, ülkede Britanya yönetiminin devam etmesini şahsına hakaret sayıyordu. Ona göre Britanyalılar cani mütecavizlerdi ve Winston Churchill Mısır'ı aşağılamış bir "hırsız", "nefret edilen bir düşmandı".³⁴⁶

Sedat 1939'da akademiye yeni bitirmiş çiçeği burnunda bir teğmenken Cemal Abdülnâsır adında genç bir subayla tanıştı. Nâsır Mısır ordusunda devrimci bir yeraltı grubu olan Hür Subaylar'ı kurmuştu. Müslüman Kardeşler gibi Hür Subaylar da bağımsızlığı kazanmak için silahlı güce başvurmayı planlıyordu. Sedat Nâsır'ın bu harekete katılması için yaptığı daveti heyecanla kabul etti.

Britanya karşıtı ateşli görüşleri, Sedat'ı devrimci şiddet yoluna sokmuştu. Haziran 1940'ta Fransa ve İtalya'nın kabaran genişleme iştahlarının karşı karşıya gelmesi, Kuzey Afrika'nın İkinci Dünya Savaşı'nın muharebe meydanlarından birine dönmesine yol açtı. Ülkesi görünürde onların yanında savaşıırken bile Britanyalıları ülkesinden atmayı aklına koymuş olan Sedat ilhamını Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Arap isyanının önde gelen liderlerinden biri olan Aziz el-Masri'den alıyordu. Masri Britanyalılarla ortak olup Osmanlıları Arap Yarımadası'ndan çıkarmıştı.³⁴⁷

Sedat düşmanımın düşmanı dostumdur diyen El-Masri'yi örnek alıp Kuzey Afrika'da faaliyet gösteren Alman kuvvetleri-

le haberleşmeye ve onları desteklemeye başladı. Britanya askerlerinin yanında üslenen Sedat isyan düşünceleri besliyordu. “O zamanlar, 1941 yazında [...] isyanın ilk planını yaptım,” diye yazacaktı hatırasında.³⁴⁸

1942 yazında Sedat Libya’dan Mısır’a yapılan Nazi saldırısının başını çeken General Erwin Rommel’in kurmaylarına haber gönderme girişiminde bulundu. Bunda yalnız değildi: Şubat 1942’de Kahire’nin dışındaki kalabalıklar Rommel ve askerlerine destek nidaları atıyordu.³⁴⁹ Gelgelelim Sedat’ın gönderdiği mesajlar ele geçirilmişti, Britanyalılar onu tutuklayıp hapse attı.

HAPİSTE TEFEKKÜR

Sedat sonraki altı yıl boyunca, savaş sırasında ve sonrasında hapse girip çıkıp durdu: önce 1942-1944, sonra 1946-1948. İlk mahkûmiyetinden birkaç kere kaçtı. Firariyken kaçak hayatı yaşadı ve Hür Subaylar hareketinde faaliyet gösterdi. Ocak 1946’da Britanya yanlısı Maliye Bakanı Amin Osman’a düzenlenen suikasta katıldığı suçlamasıyla hüküm giydi. Sıklıkla tek başına kapatıldığı bir hücrede yirmi yedi ay boyunca yargılanmayı bekledi, nihayetinde beraat etti. Gerçi söz konusu suikasta katıldığını sonradan kabul edecekti.

Sedat hapiste ve uzun süreli tecrit cezalarında çile doldururken diğer Hür Subaylar faaliyetlerini sürdürüyordu. Nüve hâlindeki hareketi, iyi finanse edilen hiyerarşik bir örgüt hâline getirmişlerdi. Çoğu gizli gizli devrim planları kurarken Mısır ordusunda sıradan rütbeli askerler olarak görevlerini sürdürüyordu. Amaçlarını dönüştürecek bir sarsıntı bekliyordu onları: 14 Mayıs 1948’de İsrail’in kurulması.

Yeni devletin bağımsızlık ilanının Tel Aviv’de yapılan bir toplantıda David Ben-Gurion tarafından okunması ve ABD Başkanı Harry Truman’ın İsrail’i derhal tanıması üzerine komşu Arap devletleri, Arapları, Yahudileri ve Filistin Manda Yönetimi’ni tüketen bir içsavaşa tuttu. Mısır, Mavera-i Ürdün, Suriye ve Irak istilasıyla, bağımsız İsrail devletinin kuruluşunu önlemeye yönelik on ay sürecek başarısız bir seferberlik başladı. Bunu yirmi beş yıl boyunca kesintisiz savaş izleyecekti.

Ekim 1948’de Mısır kuvvetleri ağır kayıplar veriyordu. Ocak 1949’da geri itildiler ve Gazze Şeridi’nde kuşatıldılar, Şubat ayında bir ateşkes imzalandılar. Arap savaşçıların imzaladığı ilk ateşkesti bu ama sonuncusu olmayacaktı.³⁵⁰

Bu yenilgi, üyelerinin ulusal ordularını koordine etmeyi başaramayan Arap Birliği için utanç vesilesiydi. Mısır devlet başkanları Necip ve Nâsır da dâhil olmak üzere 1948-1949 savaşının gazileri bozgunun Arapların birlik olmamasından kaynaklandığına inanıyordu. Belki de birçok Mısırlı İsrail’in kurulmasını Avrupa’nın bölgedeki yeni dayatması olarak gördüğünden, bu yenilgi sonrasında Mısırlılar Arapların davalarıyla daha fazla özdeşlik kurmaya ve Batı’ya karşı daha şiddetli kızgınlık duymaya başladılar.

Sedat hapisten çıkıp Hür Subaylar’a yeniden katıldığında (bu sefer liderlik organı olan Kurucu Konsey’in bir üyesiydi) bazı bakımlardan onlardan ayrı durdu. Hür Subaylar’ın birçoğu 1948 savaşında çarpışmıştı. Sedat’ınsa bu dönemde savaşla ancak dolaylı ilgisi olmuştu ve Arap Birliği hevesi de aynı şekilde seyreلمişti.

Üstelik hapisanede köklü bir dönüşüm geçirmişti. Tecritte güçten düşeceğine, sonradan “iç kuvvet” diyeceği bir şey geliştirmişti. Köyde geçirdiği çocukluk hayatının ağır ritimleriyle yoğrulmuş Sedat hapiste daha büyük bir sükûnet bulduğunu ileri sürmüştü. Ama onunkisi hareketsizliğe meyleden bir sükûnet değildi. Daha ziyade “bir değişim yetisi”ydi.³⁵¹ Hatıralarında şu düşünceleri kaleme alacaktı: “Bu inziva ortamında hayat ve insan doğası hakkındaki tefekkürüm, düşünce yapısını değiştiremeyen

kişinin gerçekliği asla değiştiremeyeceğini, bu nedenle asla ilerleme kaydedemeyeceğini öğretti bana.”³⁵²

Nihayet Ağustos 1948’de serbest bırakıldığında hâlâ devrimci davaya bağlıydı ama artık yoldaşlarının fikirlerini sorgusuz sualsiz kabul etmiyordu. Daha önceki kanaatlerini sorgulayacak özgüveni geliştirebilmişti.

MISIR’IN BAĞIMSIZLIĞI

Mısır kralının aşağılanması, İkinci Dünya Savaşı’nın lekesi ve 1948’de alınan yenilginin utancı, Mısır halkının Britanya karşıtı hislerini güçlendirmişti. Ekim 1951’de ülkenin parlamentosu, Mısır’ın egemenliği konusunda görünürdeki bütün avantajlarına rağmen Süveyş Kanalı çevresinde Britanya askeri varlığının devam etmesinin dayanağı olan 1936’da yapılmış İngiltere-Mısır Antlaşması’nı tek yanlı olarak feshetti. Britanyalılar ayrılmayı reddedince, Mısırlılar onların kanalda geri kalan askerlerini ablukaya aldı.

Bu açmaz, fiili çatışma hâlini aldı. Britanya tankları 25 Ocak 1952’de İsmailiye’deki Mısır polis karakolunu yıkarak kırk üç kişiyi öldürdü. Bundan iki gün sonra binlerce öfkeli Kahireli sokaklara döküldü. Patlak veren isyanlar Kahire merkezinin büyük bölümünü küle çevirdi, o gün “Kara Cumartesi” diye tarihe geçti.³⁵³ Sonraki aylarda mecliste çoğunluğu sağlayıp hükümeti kurmak imkânsızlaştı, peş peşe üç hükümet kuruldu ve düştü.

Hür Subaylar, durumun kritik bir noktaya ulaştığını düşünüyordu. İnsanlar hazır, hükümet beceriksizdi. Britanya’nın Amerikalı müttefikini bir oldubittiye ikna ederek “Britanyalıları etkisiz hâle getirmeyi” uman Hür Subaylar, ABD Büyükelçiliği’ne haber

uçurarak yakında büyük bir adım atılacağını bildirdi.³⁵⁴ 23 Temmuz 1952'de başarılı bir darbeyle Faruk'u tahttan indirip yerine henüz bebek olan oğlunu Kral II. Fuad olarak başa geçirdiler.

Kral'ın tahttan çekilme açıklamasını kaleme alan ve Hür Subaylar'ın zaferini radyodan ilan eden kişi Sedat'tı. Sakin bir sesle yaptığı duyuruda, Mısır hükümeti ve ordusunun içeriden yeniden kurulduğu, yabancı nüfuzunun ülkeden atıldığı ve diğer ülkelerle diplomatik ilişkilerin eşitlik temelinde kurulacağı vurgulanıyordu.³⁵⁵

Bebeklik çağında bir kral başa geçtiğinde âdet olduğu üzere, krallığı idare etmek için bir kral naipleri konseyi devreye girdi. Ama gerçek iktidar artık General Necip başkanlığındaki Devrimci Komuta Konseyi'ndeydi. Devrimci Komuta Konseyi yeni bir anayasa ilan etti, üç yıllık geçiş döneminde ülkeyi bu anayasayla yönetecekti. Sonra 1953 yazında krallığı lağvetti, Mısır'da cumhuriyet ilan etti ve Necip'i devlet başkanı ve başbakan atadı. Nâsır başbakan yardımcısı olarak görevlendirildi.

Çok geçmeden Nâsır ile Necip arasında liderlik yarışı başladı. Necip geniş çaplı bir ulusal destek görüyordu ama eski kuşaktandı. Nâsır'ın karizmasıysa Hür Subaylar'a ilham olmaya devam ediyordu. 1954 baharında Nâsır, Necip'in başlıca desteklerinden biri olan ordudaki kilit subayları, liderlerinin çoğulculuğa ve parlamenter sisteme bağlılığının Mısır'ı anarşiye yaklaştırdığına ikna etti.³⁵⁶

Ordunun kalbini kazanan Nâsır, heveslerinin peşinden gitmekte serbestti artık. Ekim 1954'te bir kürsüde konuşurken ona doğru sekiz el ateş açıldı. Hepsi de mucizevi biçimde hedefi ıskaladı. Yara bile almayan Nâsır konuşmasını irticalen şu sözlerle bitirdi: "Durmayın, vurun beni. Nâsır'ı öldüremezsiniz çünkü bütün Mısır halkı birer Nâsır olacaktır."³⁵⁷

Bazıları bu olayın önceden tasarlanıp sahnelendiğini düşünür. Öyle ya da böyle suikast teşebbüsü büyük etki uyandırdı. Nâsır Kasım 1954'te bu popülerlik dalgasıyla üç yıllık geçici anayasa çerçevesinde başkanlığa geldi ve bu süreçte Necip'i devre dışı bırakarak Devrimci Komuta Konseyi'nin liderliğini aldı.³⁵⁸

Nâsır ile Necib arasındaki rekabet aynı zamanda Mısır'da demokrasinin geleceği uğruna verilen bir savaştı.³⁵⁹ Devrimci Komuta Konseyi'nde Necip liderliğindeki kanat 1954'te parlamentoya önemli yetkiler veren bir anayasa taslağı hazırlamıştı. Ama Nâsır'ı destekleyenler bu grubu alt etti ve Haziran 1956'da Mısır'ın ilk cumhuriyetçi anayasası nispeten denetimsiz bir yürütme organı yarattı, ordunun iktidarı paylaşmaktan rahatsızlık duyduğunun tezahürüydü bu.³⁶⁰ Nâsır da eşzamanlı olarak yeniden başkan seçildi.

Nâsır kurnaz manevralar ve olağanüstü bir şevkle başlıca rakibini kenara itmişti. Konsey bir dizi popüler politikayla sıradan Mısırlıların desteğini önceden kazanmıştı zaten: Bu politikalar sanayileşme ve eğitime yatırım, (aristokrasiyi zayıflatan) toprak reformu ve (çoğu kez Türk-Çerkez elitlerin sahip olduğu) unvanların kaldırılmasıydı. Müslüman Kardeşler'in şiddetli kışkırtmalarına karşılık veren Konsey, 1953 kışında bütün siyasi partileri de yasaklamıştı. Nâsır'ın siyasal müttefikleri böylece devrimin yerine otokratik otoriteyi geçirmeyi başardı.³⁶¹

DEVİRİMİN SESİ

Başkan Nâsır yönetiminde Sedat, Mısır devlet medyasının ardındaki güç hâline geldi. Aralık 1953'te *el-Cumhuriye*'yi [Cumhuriyet] kurdu ve birkaç yıl boyunca gazetenin sorumlu yazı işleri müdürü ve tanınmış bir köşe yazarı olarak görev yaptı.³⁶² Gazete onun yönetiminde emperyalizmi kınamayı sürdürdü³⁶³ ve Sedat bu dönemde Mısır Devrimi hakkında üç de kitap yazdı. Bunlardan biri İngilizce kaleme aldığı, Nâsır'ın önsözüyle yayımlanan *Revolt on the Nile*'di (1957).

Sedat Eylül 1954 ile Haziran 1957 arasında Nâsır'ın kabinesinde devlet bakanı olarak görev yaptı ve hiç hukuk eğitimi gör-

memiş olmasına rağmen Devrimci Komuta Konseyi'nin Devrim Mahkemesi'nin üyelerinden biri oldu. Başta krallık ve Britanya yanlılarının kökünü kazımaya odaklanan bu mahkeme, nihayetinde Müslüman Kardeşler'i hedef aldı.³⁶⁴

Sedat çok geçmeden daha büyük sorumluluklar üstlenecekti. Nâsır'ın 1957'de iktidarı konsolide etmesi ve Halk Meclisi'ne (Mısır parlamentosu) siyasi partileri yeniden sokması sonrasında, Sedat Ulusal Birlik'in (Mısır'ın en güçlü partisinin) genel sekreteri ve meclis üyesi oldu.³⁶⁵ 1960'ta Meclis Başkanı oldu. Böyle yüksek mevkilerde bulunmasına rağmen gözden uzakta kalmayı sürdürdü.

1960'ta başkan yardımcılığına yükselse bile, sonraki on yılda dikkat çekmemeyi sürdürecekti. Daha sonraları, devlet başkanı olduktan sonra bir gazeteci, Nâsır'la ilişkilerinin iyi olmasının nispeten önemsiz bir duruş sergilemesinden mi kaynaklandığını sormuştu. Sedat'ın hatıralarında yazdığına göre, bu gazeteci Nâsır'la uzun süren işbirliği sırasında genellikle sürtüşmelerden kaçınmasının ya "kesinlikle hiçbir şekilde önemli olmamakla" ya da son derece "tekinsiz" olmakla mümkün olabileceği sonucuna varmış olsa gerekti. Sedat şu cevabı vermişti: "Ne Nâsır'ın yaşadığı süre zarfında önemsiz oldum ne de kendi hayatım boyunca utanış ya da tekinsiz. Mesele gayet basittir. Nâsır ve ben on dokuz yaşında arkadaş olduk. Sonra devrim oldu. Nâsır cumhurbaşkanı oldu. Memnundum çünkü güvendiğim dostum cumhurbaşkanı olmuştu, bu beni mutlu ediyordu."³⁶⁶

Sedat asla önemsiz olmadığına dikkat çekmekte haklıydı. Kendini öne atmaktan kaçınmasına rağmen Nâsır'ın siyasi programında, özellikle de dış politikada devlet başkanı olunca nelere çaba sarf edeceğini haber veren kilit roller oynuyordu.³⁶⁷

Nâsır siyasi tehdit oldukları için Müslüman Kardeşler'i gayrimuşru kılma ve hapse atma çabasıındaydı ama Mısır'ın çoğunluğunu oluşturan Müslüman nüfusun desteğini kazanmak da istiyordu. Bu amaçla 1954'te devlet ile önde gelen imamlar arasında ilişkiler geliştirmeye yönelik bir örgüt olan İslâmi Kongre'yi kurdu,³⁶⁸ başkanlığına da Sedat'ı atadı.

İnançlı bir insan ve önceden Müslüman Kardeşler'in önde gelen isimleriyle yazışmış olan Sedat, Nâsır'ın laik hükümeti ile başka İslâmi liderler ve Müslüman Kardeşler arasında köprü kurabilecek benzersiz bir donanıma sahipti. Kariyerinin sonraki döneminde Mısır toplumunda laiklik ve maneviyatı yine harmanlama girişiminde bulunacaktı ama her iki durumda da aldığı sonuçlar karışık olmuştu.

İslâmi Kongre yurtdışında önemli bir amaca da hizmet ediyordu: Britanya'nın desteklediği (ABD'nin de teşvik ettiği) Sovyet karşıtı bir savunma paktı olan Bağdat Paktı'na karşı Mısır ile Suudi Arabistan'ı aynı safta tutuyordu.³⁶⁹ Nâsır Bağdat Paktı'nı Arap dünyasını ele geçirmeye –ve Mısır'a karşı koyması için Irak'ı güçlendirmeye– yönelik bir Batı komplosu olarak görüyordu ve 1954'te bu pakta katılmayı reddetti.³⁷⁰ Aynı yıl Sedat Ürdünlü bazı bakanlara baskı yaparak Ürdün'ün pakta katılma planlarını bozdu. Batılı bir gözlemci onu “müzakerelerin yarıda kesilmesinin başlıca nedenlerinden biri” olarak göstermişti.³⁷¹ Sedat benzer yöntemler uygulayarak Lübnan'da da benzer sonuç aldı.

1950'lerin sonuna gelindiğinde Sedat Mısır hükümetinin hem vazgeçilmez hem de nispeten göze batmayan bir üyesi hâline gelmişti. Ülke içindeki en önemli seçim bölgelerini kontrol ediyor ve diğer meclis üyeleriyle dostça ilişkiler yürütüyordu. Özel bir empati kabiliyetine sahip becerikli bir diplomat olduğunu kanıtlamıştı.³⁷² Başkan Nâsır'ın çizgisine bağlı, kamuya mâl olmuş bir kişilikti ve de işinin ehliydi.

Bu kısıtlamalar içinde ülkesinin yürüyebileceği yola ilişkin kendisine has vizyonunu çoktan oluşturmaya başlamıştı.

NÂSİR VE SEDAT

Nâsır, Mısır'ın ve Arap dünyasının genel tahayyülünü hipnotize eden bir etkiye sahipti. Görev yaptığı süre zarfında, özellikle – önce Britanya'ya, ardından İsrail'e karşı– çatışmaları idare etmede üstün başarı sergilemişti, ne var ki yönetimin uygulama tarafında o kadar becerikli değildi. Bir Ortadoğu uzmanının 1967'de yazdığı üzere:

[Nâsır] o anda ne istediğini ve fazla ileri gittiğinde duruşunu nasıl değiştireceğini, muhalifleriyle nasıl uzlaşma yolları arayacağını bilme konusunda dikkat çekici bir yeteneğe sahipti. [...] Ama uzun vadeli belirleyici pazarlıklar yapmaktan hoşlanmadığı açıktı, bu kısmen mizacından kaynaklanıyordu belki ama daha temel bir nedeni, diğer Arap devrimleri gibi Mısır devriminin de hâlâ amaçlarını açıkça anlama çabasında olmasıydı.³⁷³

Nâsır 1950'lerin ortalarına kadar Sedat'a göre devrimin asıl can damarı olan şeyi sürdürdü: Mısır'ın egemen ayrıcalıklarını savundu. Ekim 1954'te Britanya ile feshedilmiş 1936 İngiliz-Mısır Antlaşması'nın yerini resmen alacak yeni bir anlaşmayı müzakerede etti: Britanya askerleri iki yıl içinde çekilecek, Mısır toprakları 1882'deki işgalden bu yana ilk kez yabancı askerlerden kurtulmuş olacaktı.³⁷⁴ Nâsır başından beri ABD ve Sovyetler Birliği'yle iletişim kanallarını açık tutmuştu. 1955'te Bandung Konferansı toplandığında, o çoktan Bağlantısızlar Hareketi'nin simgelerinden biri olmuştu bile.

Nâsır Mısır'ın egemenliğini savunmak için ülkenin ekonomik açıdan öz-yeterliliğini artırması gerektiğini biliyordu. Bu ruhla Asvan Barajı'nın inşasına başladı. Baraj tamamlandığında Nil'in akışını kontrol edecek, selleri azaltacak, ekilebilir toprakları artırıp hidroelektrik üretimi sağlayacaktı. Nâsır'ın imzasını taşıyan bir projeydi bu. Aralık 1955'te Birleşik Devletler, Britanya ve Dünya Bankası, barajın inşaatını finanse etmeyi kabul ettiler.

Fakat Mısır'ın aldığı krediyi geri ödeyemeyeceği çok geçmeden anlaşıldı. Devrim olduğundan beri özel yatırımlar ve kalkın-

ma ağır ilerliyordu. Nâsır'ın Batı'yı tenkit edip durması (Amerikan karşıtı propaganda, Kongo, Libya ve Cezayir'deki Batı karşıtı kuvvetlerin desteklenmesi; Çekoslovakya'yla yapılan silah anlaşması;³⁷⁵ Çin Halk Cumhuriyeti'nin tanınması³⁷⁶), ABD ve Britanya'nın Nâsır'ın çoktan Sovyet tarafına geçtiğine inanmasına yol açtı. Washington 19 Temmuz 1956'da Asvan Barajı'nı finanse etmeyi kesti. Britanya ve Dünya Bankası da bundan kısa süre sonra yükümlülüklerini iptal etti.

ABD'nin yükümlülüklerini Mısır'ın ekonomik yetersizlikleri nedeniyle iptal ettiğini açıklaması, meseleyi daha da ağırlaştırdı. Dünya Bankası Başkanı Eugene Black'in dediği gibi: "Bir bankanın kredi talebini reddetmesi hiç kimsenin hoşuna gitmez. Ertesi gün gazetede, itibarları hiç iyi olmadığı için taleplerinin geri çevrildiğini okumak insanları [iyice] üzer."³⁷⁷ Nâsır ve Sedat'a göre bu mesele kredi vermeye uygun olup olmamanın ötesine geçiyordu. Mısırlı liderler, Batılı güçlerin borçları kullanarak Mısır'ı aşağıladığını ve onun gelişmesini engellediğini düşünüyordu; tıpkı yetmiş yıl önce ülkelerini işgal ettiklerinde yaptıkları gibi.

Nâsır birkaç gün içinde karşılık verdi. Çoğu hissesi Fransız ve Britanyalı hissedarların elinde olan Süveyş Kanal Şirketi, on dokuzuncu asrın sonundan beri kanalı işletiyordu. Nâsır 26 Temmuz 1956'da şirketin kamulaştırıldığını duyurdu ve onun yerine devlete ait Süveyş Kanal İdaresi'ni kurdu. Avrupa ile Asya arasındaki en hızlı, en sık geçilen deniz yolu olan kanalın bereketli kazancından sömürgecileri değil Mısır'ın kendisi yararlanacaktı. Nâsır bu yeni gelirlerle Asvan Barajı'nı finanse edeceklerini ileri sürüyordu.³⁷⁸

Kanalın kamulaştırılması, Britanya'nın Ortadoğu'daki konumuna meydan okumak demekti. Britanya Başbakanı Anthony Eden Ağustos 1956'da Başkan Eisenhower'a şu satırları yazdı: "Nâsır'ın görevden alınması ve Mısır'da Batı'ya daha az düşman bir rejimin göreve getirilmesi [...] amaçlarımız arasında üst sıralarda yer almalıdır." Eden, Nâsır'ın yeni "Mussolini" olduğu kanısındaydı, Britanya'nın mevcudiyeti onun hırsları ve heveslerinin "insafına kalmıştı".³⁷⁹

Britanya, Fransa ve İsrail o Ekim ayında gizli bir anlaşma yaparak kanalı geri almak için Mısır'ı istila etti. Amerika'nın diplomatik müdahalesi, BM Genel Kurulu'nda Amerika'nın resmi müttefikleri Britanya ve Fransa aleyhine karar alınmasıyla sonuçlandı. Sterline hücum yaşandı ve ABD IMF'nin sterlini desteklemesini engelledi. Britanya'nın başlıca müttefiki tarafından terk edilmiş, sağlığı bozulmuş ve aşağılanmış Eden, bu projeye son verdi ve Ocak 1957'de istifa etti.

Amerika'nın imdada yetişmesi, Nâsır'ın Batı'ya karşı husumetini değiştirmede. Bilakis Nâsır bu fırsattan yararlanarak elini güçlendirdi. Çatışmanın son bulmasıyla birlikte kanalı beş ay, daha kapalı tutup Asya'dan Avrupa'ya gelen mal akışını kesintiye uğratarak Britanya, Fransa ve diğer Avrupa ekonomilerine zarar verdi.

Kanalın kapatılması İsraililer için de zorluk yaratmıştı: İstila sırasında doğrudan askeri kayıp vermişlerdi. Şimdi de ABD yardımının askıya alınması, petrol tedarikinin kesilmesi, gemilerinin kanala sokulmamasıyla karşı karşıyaydılar.³⁸⁰ İsrail, Eisenhower'ın baskısı ve ABD yaptırımları tehdidiyle Sina'dan çekildi. Bu çekilme bazı Mısırlılarda Washington'ın İsrail politikalarını dikte edebileceği izlenimi yarattı. Öte yandan Nâsır hükümetinin yurtiçinde uyguladığı bir dizi cezalandırıcı eylem, Mısır'daki 60.000 Yahudi'nin aşağı yukarı dörtte üçünün mallarını toptan satıp ülkeden çıkmaya mecbur etti.³⁸¹

Kanal'ın kapatılması Nâsır'ın şöhretini artırdı ve Mısır'ın uluslararası arenada güçlenmesini sağladı ama bu bir Pirus zaferiydi. Süveyş krizinin ardından Fransa, Britanya ve ABD kendi ülkelere bulunan Mısır hükümetine ait varlıkları bloke etti.³⁸² İstila sırasında hasar gören kanalın kapsamlı ve maliyeti ağır onarımlara ihtiyacı vardı, ayrıca Mısırlı yeni işletmecilerine hiç gelir de getirmiyordu. Turizm geriledi, işletmeler kapandı. Nâsır'ın Kasım ayında İngiliz-Mısır petrol şirketini, birkaç bankayı ve sigorta şirketini, Avrupalılara ait bazı kuruluşları kamulaştırması bu yaraları daha da ağırlaştırdı.³⁸³ Yabancı sermaye Mısır'dan kaçtı.

Sovyetler bu fırsattan yararlanarak Mısır'ın Batı'dan uzaklaşmasını güçlendiren yeni bir uluslararası ittifak oluşturmaya kalkıştı. Sovyet lider Nikita Hruşçov, sonraki sekiz yıl boyunca Mısır'a elverişli koşullarla büyük krediler sundu: Asvan Barajı için 325 milyon dolar, ardından diğer sanayi projeleri için 175 milyon dolar vadetti.³⁸⁴ Sovyet yardımı, askeri teçhizatı ve binlerce askeri danışman Mısır'a aktı.³⁸⁵

Nâsır'ın Süveyş Kanalı'nı kamulaştırıp Avrupa ve İsrail askeri harekâtlarına karşı savunması, Arap dünyasında onu kahraman yaptı. Nâsır liderlik rolünün tadını çıkarıyor ve Arap dayanışması sloganlarıyla ilerletiyordu. Hatta Araplar başı onun çekmesini istediğinde o Arapların lideri sıfatını üstlendi. Yiyecek için ABD'den gelen dış yardımlara, silahlar için Sovyetler Birliği'ne bel bağlayan Mısır için başkalarının yüklerini sırtlamak hoş karşılanmayan, uygulanabilir olmayan bir projeydi.

Yine de Suriye birlik kurma arayışıyla Mısır'a yanaşınca Nâsır bu teklifi geri çeviremedi. Şayet geri çevirseydi, Arap dünyasına bağlılığının bir sınırı olduğunu gözler önüne sermiş olurdu. Birleşik Arap Cumhuriyeti işte böyle doğdu. 1958'den 1961'e dek, sadece üç yıl süren talihsiz bir Arap birliğiydi bu. Arap birliğinden yana heveslerin giderek artması, Nâsır'ı Yemen içsavaşına dâhil olmaya yöneltti; bu sonradan "Mısır'ın Vietnam'ı" diye anılacak yıpratıcı, kısır bir çatışmaydı. Mısırlı kuvvetler ancak 1971'de Yemen'i tamamen terk edecekti.

Mısır'ın dış yükümlülükleri konusunda çoktan fazlasıyla ileri gitmiş olan Nâsır, 1967'de İsrail'e meydan okumaya karar verdi. İsrail'in Suriye'ye saldırmak üzere olduğu yönünde Sovyetler'den alınan –uydurma olduğu sonradan anlaşılan– bilgiye dayanarak Tiran Boğazı'nı kapattı ve ordusunu Süveyş krizinden bu yana fiilen silahsızlandırılmış olan Sina yarımadasına gönderdi. Sonunda yaşanan savaşta İsrail Hava Kuvvetleri Mısır Hava Kuvvetleri'ni ezip geçerken İsrail birlikleri Batı Şeria, Gazze Şeridi, Golan Tepeleri, Doğu Kudüs ve Sina'nın tamamını işgal etti. Haziran 1967'de Mısır, Suriye ve Ürdün ortak kuvvetleriyle Arap tarafının

ilan ettiği (bazı cephelerde Sudanlı grupların, bazı yerlerde Filistinli gerillaların destek verdiği) Altı Gün Savaşı, İsrail'in topraklarını üç kattan fazla artırması, kuvvetlerini Süveyş Kanalı'na yerleştirmesi ve Arap komşularını küçük düşürmesiyle sonuçlandı.

Nâsır bu yenilgiden o kadar utanmıştı ki 9 Haziran'da başkanlıktan istifa etti. Halk gösterileriyle göreve geri çağrılan Nâsır, İsrail'e karşı yıpratma savaşı ilan ederek saygınlığını geri kazanmaya çalıştı. Ama Yemen'deki Savaş, Altı Gün Savaşı ve (1970'e dek süren) Yıpratma Savaşı, Mısır'ın eski görkemini geri getirmek yerine giderek kaynaklarını tüketti ve Sovyetler Birliği'ne bağımlılığını daha da artırdı.

1967 ve 1968'de Mısır ekonomisi küçüldü.³⁸⁶ Yurtiçi kalkınma aksadı. Verimlilik düşük seyretti. Süveyş Kanalı'nın ikinci kez kapatılması ve bu kapatmanın sekiz yıl sürmesi, Mısır'ı kanalın kamulaştırılma gerekçesi olan gelirlerden yoksun bıraktı. Bunun yanı sıra Nâsır'ın sanayileşme programı, ekilebilir toprakları üretim yerlerine çevirdi ve bunun sonucunda Mısır ithal tahıla bağımlı hâle geldi.

Nâsır'ın ülke içindeki en büyük projelerinin finansörü olan Sovyetler Birliği'nin müttefikten ziyade paralı asker olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Hruşçov'un 1964'te düşmesi, Leonid Brejnev, Aleksey Kosigin ve Nikolay Podgorni liderliğinde çıkarıcı yeni bir yaklaşımın başlangıcı oldu. 1966'ya gelindiğinde ekonomik yardımlar suyunu çekmeye başlamıştı,³⁸⁷ Sovyetler'in işbirliği de. Sovyet liderler Mısır'ın kemer sıkma politikalarını savunmaya başladı. Mayıs 1966'da Kosigin, Kahire'nin borcunu geri ödemesinin ertelenmesi talebini geri çevirdi.³⁸⁸ Sovyetler Birliği silah tedarikçisi ve zaman zaman finansör olarak Mısır'daki nüfuzunu koruyacak ama ülkenin hamisi olarak büyük güç rolünden sıyrılacaktı.

Haziran 1967'de Mısır, İsrail'e askeri destek verdiği için ABD'yle ilişkilerini kesti. 1970'e gelindiğinde Sovyetler Nâsır'ın yardım, kredi ve borçların ödenmesi konusundaki destek taleplerine artık kulak asmayordu.³⁸⁹ Pan-Arabizm peşindeki Nâsır, Mısır'ın tecrit edilmesine sebep olmuştu.

SEDAT'IN BAKIŞ AÇISI

Mısır ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluk, zirvede olduğu günlerde bile soğukluk derecesinde resmiydi. Sedat Sovyetler'in Mısır'ın durumunu bağımlılık olarak görüp küçümsediklerine ilk elden tanık olmuştu. Mısır Ulusal Meclisi'nin başkanı olarak görev yaparken Haziran 1961'de Moskova'da Sovyet lider Nikita Hruşçov'un konuğu olmuştu. Anlatıldığına göre Hruşçov akşam yemeğinde Sedat'a şöyle demişti: "Ülkenin denetimini yitirdiği ve sorunlarını çözmediği bir dönemde sizin Nâsır'a pek güvenemeyiz." Sedat yemekten derhal ayrılmış ve ev sahiplerine veda etmeden Moskova'yı terk etmişti.³⁹⁰

Sonraki dokuz yıl boyunca Sedat Nâsır'ın bir yandan Sovyetler'e bel bağladığını bir yandan Moskova'nın onu yarı yolda bıraktığını izlerken SSCB ile ittifakın feci sonuçlar doğurduğuna kanaat getirdi. 28 Eylül 1970'te, Moskova'dan daha fazla yardım isteyen son bir sonuçsuz çağrının ardından Nâsır kalp krizi geçirip öldü. Sedat hatıralarında Çin Halk Cumhuriyeti lideri Zhou Enlai'nin kendisine Nâsır'ın sağlığının Ruslar yüzünden bozulduğunu söylediğini aktarır. Sedat onların suistimalinin Nâsır'ın ecelini yaklaştırdığına emindi: "Moralinin bozulmasının, bu nedenle ölümcül kalp rahatsızlığı ve diyabetin başlamasının nedenlerinden biri de buydu hiç kuşkusuz. İnsanın nasıl ve ne zaman öleceğini Allah bilir ama Zhou haklıydı."³⁹¹

Nâsır, Mısır'ın üç dairenin –Arap, İslam ve Afrika–³⁹² kesişiminde bulunduğuna inanmış ve bir bütün olarak Arap dünyasıyla "ortak kaderi" olduğunu düşünmüştü.³⁹³ Arap dünyasını sömürgeciliğin boyunduruğundan kurtarmayı görev bilmişti. Arap birliğini bu yönde atılmış temel bir ilk adım saymış (1948'de İsrail'e yenilmeleri, Arap ülkelerinin tek başına hareket etmelerinin risklerini göstermişti) ve kendini onları birleştiren karizmatik lider olarak görmüştü.

Nâsır'ın kişiliğini oluşturan çatışma 1948'dekiye, Sedat'ın kişiliğini 1967'deki çatışma oluşturmuydu. Ona göre Altı Gün Savaşı, pan-Arap dayanışmasını ulusal çıkarın üstüne yerleştirmenin tehlikelerini gösteriyordu. Sedat kendi adına "Akdeniz'in çekimini hissediyor" ve Mısır'ın "dünya sistemine tamamen girmesini" arzuluyordu.³⁹⁴ Arap dünyasına bağlılığın yüksek olması, bir stratejik yükümlülüktü; fakat medeniyetle ilgili bir yükümlülük değildi. Arap ilişkileri Mısır'ın uzun tarihi boyunca ülkeyi etkileyen birçok kaynaktan biri olmuştu. Bu nedenle pan-Arabizm önerileri, uygulamadaki doğrudan olumlu yönlerine göre değerlendirilebilirdi.

Nâsır, Araplar arasındaki bölünmeyi giderme girişiminde bulunmasından, Ürdün Kralı Hüseyin ile Eylül 1970'te dört yolcu uçağını kaçırıp Hüseyin'i devirme girişiminde bulunan, bunun üzerine Hüseyin'in ülkesinden çıkardığı Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Başkanı Yaser Arafat arasındaki anlaşmazlığı geçici olarak çözüme ulaştırmaya çalışmasından birkaç gün sonra ölmüştü.³⁹⁵ Sedat Nâsır'ın ölümünü bu çabaların yarattığı gerilimlere bağlamasa da onun kendi kendini köşeye sıkıştırdığını görebiliyordu. 1967'den sonra ABD'yle ilişkilerin koparılması Mısır'ın sadece Sovyet yardımına bel bağlamasına yol açmıştı. Sedat'ın gelişmekte olan bakışına göre Sovyetler Birliği'yle uyumlu olmak pek az ödül getirmiş, Mısır'ın konumunun donmasına sebep olmuştu. Hiç değilse ileride ABD'yle aynı safta yer alınıp Mısır'ın özerkliğiyle uyumlu hareket edilmeliydi.

Sedat daha Nâsır ölmeden önce kendi içgüdüleriyle hareket etmeye başlamıştı. Nâsır Sovyetler'e meylederken Sedat doğrudan ulusal çıkar hesaplarına dayalı açıklamalarla ABD'ye yaklaşıyordu. 1959'da ABD'nin Mısır büyükelçisine Amerika ile Mısır'ın Afrika'daki konumlarının uyumlu olduğunun düşünülmesi gerektiğini söyledi.³⁹⁶ Mısır 1962 ve 1963'te Yemen'de iktidardaki imama karşı ordunun başı çektiği isyana destek vererek bu ülkeye girerken Sedat Washington'la teması sürdürdü, ABD'ye kraliyet yanlıları tarafında müdahale edilmemesi çağrısında bulundu; amacı ABD ile Mısır arasında doğrudan çatışmayı önlemektir.³⁹⁷ Ama bu

çalılara rağmen 1964'te Mısır ile ABD arasındaki ilişkiler Kongo, Yemen ve ABD'nin yardım politikası nedeniyle gerilerek düpedüz hasmane bir hâl aldı.³⁹⁸ Sedat yine de 1966'da devrimden bu yana resmi bir görevle ABD'yi ziyaret eden en üst düzey Mısırlı oldu. Mısır bu kez Yemen konusunda Suudi Arabistan'la anlaşmaya çalışırken ABD'yi dürüst arabulucu rolünü oynamaya ikna etmeyi umuyordu.³⁹⁹

Bunlar rasyonel ortak çıkar kaygılarıyla ortaya çıkan duygusuz tekliflerdi. Sedat Mısır'ın üst düzey yetkilisi olarak herhangi bir biçimde olağandışı bir dostluk göstermiş olsaydı, Amerikalı muhataplarından biri kuşkusuz bunu not alırdı. Bakanlık yıllarında da meclis başkanı olarak görev yaptığı on yılda da Sedat'ın ABD'ye karşı tutumu Amerikalı yetkililerce sıcak bulunmamıştı.

O dönemde Sedat barış hakkında geniş bir hayal gücüne ve ileri görüşlülüğe dayanan görüşler geliştirmemişti henüz. İsrail'le daimi savaş hâlinde olmanın pratikte sonuçsuz kaldığını 1970 sonbaharına gelindiğinde muhtemelen anlamıştı: Kesintisiz savaşmak masraflıydı ve Mısır'ın hazinesi çoktan tükenmişti. Kahir'e'yi tehdit eden hava saldırıları Mısır ekonomisini durdurmuştu.⁴⁰⁰ Mısır'ı Batı'yla karşı karşıya getiren bu çatışma, ülkenin daha geniş çaplı uluslararası sistemde yer almasının önüne geçiyordu. Nâsır'ın bakanı olarak Sedat emperyal hegemonya ya da bölgesel dayanışmadan ziyade devlet egemenliğinin hâkim olduğu yapılara yöneldi. Nâsır tarafsızlığın sunduğu imkânları anlamıyordu ama Sedat anlıyordu. Ancak bu fikirleri Mısır'ın uzun vadede izlemesi gereken derli toplu bir düşünce hâline getirmemişti henüz, kendisini de bunun öncüsü olarak görmüyordu daha.

O sıralarda onun barışı sağlayacak kapasitede olduğu yönünde kamuoyuna açık kanıtlar da görülmüyordu. Aslında verdiği bütün sinyaller aksi yönü işaret ediyordu. Temaslar kurduğu Amerika'yı sürekli şiddetle eleştiriyordu, bu eğilimini başkanlığının ilk yılları boyunca en azından kamuoyuna karşı sürdürdü. Sedat 1957'de yazdığı *Revolt on the Nile*'de, İsrail'in "ABD Dışişleri Bakanlığı'nın, otoritesini Kafkaslar'dan Hint Okyanusu'na İslâm

dünyasına dayatmayı hayal ettiği” için kurulduğunu söylüyordu.⁴⁰¹ 1970’te İsrail’i tanıma olasılığını kesinlikle reddetmişti: “Asla! Asla! Asla! Bu hiç kimsenin karar veremeyeceği bir şey. [...] Halkımız böyle bir şeye karar vereni ezecektir!”⁴⁰² İsrail’i Amerikan emperyalizminin mızrak başı olarak görüyordu: “İsrail Amerikan çıkarlarının ilk savunma hattı olmuştur ve [...] Amerikalılar Gazze saldırırganlığına yeşil ışık yakmıştır.”⁴⁰³

ABD’yi hedef alan bu hararetli eleştiriler, onun önemli bir etki yaratmaya meyledtiğini gösteriyordu. Sedat “Mısır’da kişiler her zaman siyasal programlardan daha önemli olmuştur” inancındaydı.⁴⁰⁴ Başkanlığının ilk yıllarında üst düzey bir Sovyet danışmanını çağırıp azarlamıştı. Mısır silahlı kuvvetlerinin başkomutanı üniformasıyla Sedat Sovyet danışmanı şöyle uyarılmıştı: “Ben Stalin’im, Kalinin değil [SSCB’nin o dönemki sembolik başkanı]. Emrimi yerine getirmezsene sana Stalin’in yapacağı muameleyi yaparım.”⁴⁰⁵ Sedat coşkunluğa meyleden vurgulu bir tarzda konuşurdu, temel dayanağı muğlak olan çatışmaları ve cesur eylemleri anlatırdı zaman zaman. Bu özelliği bazen onun siyasal amaçlara odaklanmış bir kişilikten ziyade drama ve mevkiyi dikkate alan bir hatip gibi görünmesine sebep olurdu.

ABD’ye muhalefet başkanlığının ilk iki yılında Sedat’ın izlediği politikanın başlıca bileşeni gibiydi. Sözgelimi Mısır’ın Sovyetler Birliği’yle ortaklığının yararlarını, “bedelini dövizle ödeyecek olsak bile bize bir tek tüfek vermeye yanaşmamış”⁴⁰⁶ ya da “bize yardım edecekmiş gibi yapıp sonra cayan, böylece halkımıza, hayallerine ve devrimci liderliğe güvenini sarsmayı umut eden” Batı’nın cimriliğiyle karşılaştırıyordu.⁴⁰⁷ Sedat 1971 başında, İsrail’in o dönemki başbakanı Golda Meir’in ortaya attığı önerileri “zafer kompleksine dayanan boş bir hayal” diye niteleyecekti.⁴⁰⁸ Amerikalı politika kurucular, epeydir devlet başkanı olan Sedat’ı Nâsır’ın daha az dramatik bir versiyonu olarak görüyorlardı.

DÜZELTİCİ DEVRİM

Cemal Abdülnâsır gibi karizmatik liderlerin siyasetinde insanların büyüleyen bir şey vardır. Bu tip liderlerin ayran bırakan belagatleri ve davranışları, gündelik hayatın pek içi açıcı olmayan gerçeklerini hafifletmeyi amaçlar. Durumun vahameti, ancak göz kamaştıran o benzersiz şahsiyet ortadan kaybolduğunda meydana çıkar.

Ekim 1970'te Nâsır öldüğünde işte böyle bir atmosfer hâkimdi. Başkan yardımcısı Sedat Mısır anayasası gereğince geçici lider olarak başkanlık görevini üstlendi, meclisin bu görevi onaylaması gerekiyordu. Sedat'ın göreve gelmesi, Nâsır'ın cenaze töreninin gölgesinde kaldı, milyonlarca kişi onu son yolculuğuna uğurlamak için sokaklara akın etmişti. Geçit töreni o kadar kalabalıktı ki Sedat kalabalıkların Nâsır'ın naaşını yanlarında götürüp doğru düzgün gömülmesini engellemelerinden korktu.⁴⁰⁹

Sedat'ın ulusal siyasetin üst düzey mevkilerinde yirmi yıla yakın zaman geçirmesine rağmen ön plana çıkmaya yanaşmaması, Mısır halkının onu hâlâ iyi tanımadığı, dış dünyanınsa daha da az tanıdığı anlamına geliyordu.⁴¹⁰ Siyaset hayatının merdivenlerini tırmanırken Washington'da pek takdir görmemişti. Aralık 1969'da başkan yardımcısı olduğunda, sadece basında değil Washington ve Kahire büyükelçiliğimizde de onun bu terfiyi etliye sütlüye karışmamasına ve bu nedenle Nâsır'ın liderliğini tehdit edecek konumda olmamasına borçlu olduğu inancı hâkimdi.⁴¹¹

Nixon Nâsır'ın öldüğünü ve Sedat'ın yasa gereği devlet başkanı olduğunu Eylül 1970 sonunda Akdeniz'de uçak gemisi *USS Saratoga*'dayken öğrendi.⁴¹² Orada hazır bulunanların çoğunun kanaati –elimizdeki istihbarat raporlarının da görüşü– Sedat'ın uzun süre başkan kalamayacağı yönündeydi. Sedat Nâsır'ın saldırgan milliyetçi ideolojisini devam ettiriyor, üstelik pek önemi ve ağırlığı olmayan biri gibi görünüyordu.⁴¹³ Üst düzey danışmanlardan biri Sedat'a altı hafta veriyor, başa geçmesinin sadece

“daha güçlü bir rakibin seçilmesini münasip biçimde önlemeye yaradığı” değerlendirmesi yapıyordu.⁴¹⁴ Aynı şekilde o döneme ait bir CIA raporu, Sedat’ı, “öldüğü sırada Nâsır’ın çevresinde bulunan en önemli insanlar” arasında saymıyordu ve “daimi olarak başa geçme hamlesinde bulunmasına pek ihtimal vermiyordu.”⁴¹⁵

Sedat’ın gölgede kalmasında kişisel özelliklerinin de nispeten payı vardı. Kimi zaman Sovyet danışmanı azarlarken ya da Amerika’ya ateş püskürürken yaptığı gibi iddialı bir görünüme bürünse de bu gösteriler bir şeyi vurgulamak içindi. Aslında sakin tabiatlı biriydi. Bu niteliği onu hırsın getirdiği sıkıntılardan ve siyaset hayatının çılgın kargaşasından bir ölçüde yalıtıyordu. Devlette geçirdiği on sekiz yılda, fırtınanın merkezinden bir adım ötede durmuştu. Devrimci Komuta Konseyi’nin ilk başta bakanlık mevkisi verilmemiş az sayıda üyesinden biriydi. Bu mesafeli duruşu kimi zamansa bile isteye seçiyordu; poz kesmeleri ve iç kavgaları sevmediği için Devrimci Komuta Konseyi’ne üyeliğini bir kere askıya almıştı.⁴¹⁶

Sükûneti seven kişiliği ve Nâsır’la dost olması, kendi siyasi tabanını geliştirme isteğini sınırlamıştı. Doğuştan siyasetçi de değildi. Kürsüye çıkmaktan ziyade düşünmeye ve bir bakıma ibadete daha fazla zaman ayırıyordu. Yalnızlığa meyletmesi ona derin bir kavrayış ve bağımsız düşünce alanı bahşetmişti ama öte yandan adını münzeviye çıkarmıştı.

Yabancı gözlemciler gibi Mısırlı birçok gözlemci de Sedat’ın geçici lider olmaktan öteye geçemeyeceğine inanıyordu. Devrimci Komuta Konseyi’ndeki meslektaşları, özellikle de Ali Sabri, Şa’râvî Cum’a, Sami Şeref ve General Muhammed Fevzi başkanlığındaki güçlü grup, onu idare edilmesi basit biri olarak görüyordu.⁴¹⁷ Sabri, Mısır aristokrasisine mensuptu ve başkan yardımcısı, başbakan ve istihbarat teşkilatı başkanı olarak görev yaptığından doğal olarak Nâsır’ın halefi sayılıyordu. Şa’râvî Cum’a, Nâsır’ın içişleri bakanıydı, Fevzi savunma bakanı, Şeref yakın bir yardımcısı hatta danışmanıydı. (Sedat başkanlığının başlangıcında bu isimlerin ilk üçünü görevlerinde tutacak, sonuncuyu devlet bakanı yapacaktı.)

Sedat'ın başkanlığı resmen devralabilmesi için Mısır'ın tek siyasi partisi olan Arap Sosyalist Birliği'nin yönetim komitesi tarafından başkanlığa aday gösterilmesi gerekiyordu. Bu grup, etkili Bakanlar Konseyi'nin desteğiyle 7 Ekim 1970'te Sedat'ın adaylığını onaylamaya karar verdi.⁴¹⁸ Kısmen aralarında kimin Nâsır'ın rolünü üstlenebileceğine karar veremedikleri için, kısmen de Sedat'ı onlara karşı tavır sergilemeyecek kadar zayıf gördükleri için bu karara varmışlardı. Onu tamamen avuçlarına almak için Sedat'ın adaylığını beş koşula bağlamışlardı. Bu koşullardan biri de ülkeyi aralarında Sabri ve Şa'râvî'nin başlıca müttefiklerinin de yer aldığı Arap Sosyalist Birliği ve Millet Meclisi'nin liderlerine uygun olarak yönetmeye söz vermesiydi. Hatta bu topluluk kendisine başkanlık politikaları konusunda veto yetkisi de tanıyordu. Sedat kabul etti, aday gösterildi ve gereği gibi seçildi.

Arap birliğine yönelik çabalarının boşa çıkmasına, askeri kuvvetlerin yetersiz durumuna ve ekonominin hem özel sektörü hem kamu sektörünü kuruturcasına kötü yönetilmesine rağmen Nâsır, Mısır halkının sevilen ikonlarından biri olarak kaldı. Onun geride bıraktığı ekonomik ve siyasi durumdan hoşnut olmayanlar, suçlayacak başka birini buluyordu. Bütün bu yükler şimdi yeni devlet başkanı Sedat'ın omuzlarındaydı.

Karizmatik bir liderin halefi olmak, en iyi koşullarda bile zorlu bir meseledir; politika miras alınabilir bir durum olsa da karizma soyut bir şeydir. Hâlâ Nâsır'ın yasını tutan halkın ilgisini toplamak pek mümkün görünmüyordu. Kendi yönetiminin işleyişinde ipleri eline almazsa Sedat bir kukla olacağının farkındaydı. Her şeyden önce kendisini ispatlaması gerekiyordu.

Sedat seçilmesini izleyen altı ay içinde onu veto etmeye çalışanların görüşlerine ters düşen birkaç tek yanlı karar aldı: Özel mülkiyetin gasp edilmesini ve kamulaştırılmasını bir kararnameyle yasakladı, İsrail'e yönelik barışçı bir jestede bulunulabileceğini ima etti, Suriye ve Libya ile bir federasyon anlaşması ilan etti.⁴¹⁹

Yeni devlet başkanının anlaşmalarını çiğnemesi karşısında sarsılan ve Millet Meclisi'ndeki güçlerinin azalması tehlikesiyle

karşı karşıya kalan Sabri ve Şa'râvî, bir askeri darbe planlamaya girişti.⁴²⁰ Sedat darbe girişimlerini öğrendi ve onları görevden aldı. Bunun üstüne komplocular anayasal kriz doğurmayı umarak grup hâlinde topluca istifa ettiler. Fakat Sedat mecliste 1952'den beri geliştirdiği ve meclis başkanı olduğu dönemde kurduğu ilişkilerin yardımıyla gece boyunca çalışıp yeni kurduğu hükümette boş kalan her mevkiye gelecek birilerini buldu.

Sedat muhaliflerinin taleplerine beklendiği gibi boyun eğmek yerine tek hamlede onları devre dışı bıraktı, sonradan "Düzeltici Devrim" diye bilinecek bir hamleydi bu. Yirmi dört saat içinde komplocuların çoğunu hapse attı, nihayetinde doksan bir kişi yargılandı. Her ne kadar kariyerinin önceki yıllarında böyle bir kararlılık açıkça ortaya koymamış olsa da Sedat'ın başkanlığının alametifarikası bu olacaktı. Cesur ve beklenmedik hamlelerinin her biri hesaplanmış, daha geniş çaplı stratejik bir amaca hizmet edecek adımlardı. O dönem üst düzey bir diplomatın dediği gibi: "Onun uysal biri olduğunu düşündülse faka bastılar demektir. [...] Genç bir devrimciyken cebinde bomba taşıdığını unutmuşlar."⁴²¹

STRATEJİK SABIR

Düzeltici Devrim Sedat'ın iktidarını güçlendirdi ve onu meslektaşlarının tahakkümünden kurtardı. Ancak o hâlâ Nâsır'ın mirasına ve Mısır'ın gerçeklerine bağlıydı. Birbiriyle çelişen iki mecburiyet Sedat'ın elini kolunu bağlıyordu: Halk nezdinde meşruiyetini korumak için Nâsırcılığı ve Nâsır'ın imajıyla bağını koruması gerekiyordu; Mısır'ın talihini döndürmek içinse Nâsır'ın izlediği siyasi programın birçok unsurundan kurtulmalıydı. Bu nedenle Nâsırcı programı yeniden kabul etmeye karar verdi. Ama

yavaş yavaş, ilk başta algılanmayacak kadar hafifçe ona yeni bir istikamet verecek, her şey nasıldıysa öyle devam ediyormuş gibi yaparak gerçek niyetlerini gizleyecekti.

Sedat 7 Ekim’de aday gösterilmesinden kısa süre sonra Millet Meclisi’ne yaptığı bir konuşmada, “hangi konuda ve hangi konuda olursa olsun Cemal Abdülnâsır’ın yolunu izleyeceğini” ilan etti. Nâsır’ın dış politikasına, özellikle de İsrail’e karşı izlediği politikaya bağlı olduğunu söyleyen Sedat Arap topraklarını İsrail işgalinden kurtarmaya, Arap birliğini güçlendirmeye ve “Filistin halkının haklarını eksiksiz korumaya” çalışacaktı.⁴²²

Mısır’ın tarihi rolünün yeniden inşasında iç politikanın büyük rolü olsa da gerçekten bağımsız bir Mısır’ı yeniden diriltme becerisinin, nihayetinde izleyeceği dış politikaya bağlı olduğunu biliyordu. Fakat başkanlık görevini aldığı anda dış politikada büyük değişiklik olacağını katıyen sezdirmedi. Nâsır’ın halefi ve varisi olarak içten içe istese ve bunu planlıyor olsa dahi eski başkandan tamamen farklı bir yol izleme riskini göze alamazdı.

Sedat’ın ilk hamlesi, Mayıs 1971’de Sovyetler Birliği ile bir Dostluk Antlaşması imzalamak oldu. Nâsır’ın 1956’da Asvan Barajı’nın inşası için Sovyet yardımını kabul ederken yaptığı teknik açıdan ekonomik hamlenin ötesine geçen bir siyasi adımdı bu. Aynı yılın Eylül ayında Libya ve Suriye’yle bir federasyon kurmanın formaliteleriyle uğraşarak Nâsır’ın pan-Arap mirasını da sürdürdü. Bu süre zarfında Nâsır’ın İsrail ve Amerika’yı hedef alan bilindik eleştiri yağmuruna da ara vermedi: “Asıl taraf [İsrail değil İsrail’in] koruyucusu Amerika’dır. Amerika her şeyde bize açıkça karşı koyuyor: Varlığımıza karşı koyuyor, haysiyetimize, bağımsızlığımıza, irademize, 23 Temmuz Devrimi sonrasında bizim ve geçmiş kuşakların hayata geçirme mücadelesi verdiğimiz her değere karşı koyuyor.”⁴²³

Sedat’ın birçok hamlesi gibi bu son hamlesinin de iki amacı vardı: Mısır’ın askeri teçhizat için hâlâ Sovyetler’e bağlı olduğu bir dönemde Sovyet yanlısı Ali Sabri’nin görevden alınması ve tutuklanması karşısında Sovyetler’in duyduğu rahatsızlığı yatıştırıyor-

du. Ayrıca Sovyetler’le yapılan ittifaktan yararlanarak ABD’nin Ortadoğu’da Arapların taleplerine dayanan bir çözüm için İsrail’e baskı yapmasının sağlanıp sağlanamayacağını test ediyordu.

Arap liderler 1967’de Hartum’da düzenledikleri zirve toplantısında İsrail’i asla tanımayacaklarına, İsrail’le asla müzakere etmeyeceklerine ve asla barış imzalamayacaklarına yemin etmişti. Sedat’ın görevdeki ilk yıllarında, ülke içindeki konumu Hartum’da konulan kurallardan sapmasına imkân vermiyordu. Bu nedenle şimdi –belki daha açıkça– İsrail ve ABD’ye yönelik Nâsır saldırganları sürdürüyordu. Sedat 1972’de Millet Meclisi’ne yaptığı konuşmada şunu söyledi: “İsrail’de tanık olduğumuz türden silahlı sömürgecilik, bir halkı topraklarından ediyor. [...] O insanları yerinden etmek için kullandığı araçlarsa soykırım ve yoksulluk.” ABD ise “güçlü, kudretli ve zorba” olmasına rağmen yine de “iktidarsızdı”.⁴²⁴ Görevdeki ilk yılında hevesleri ne olursa olsun Sedat kendini öncekilerin izlediği dış politika yollarıyla sınırlandırıyor, örneğin Süveyş Kanalı boyunca geçici ateşkes müzakerelerinde İsrail’le dolaylı görüşmeler yürütmeye BM diplomatlarını gönderiyordu.

Ne var ki bu süreklilik kisvesi altında yavaş yavaş “Nâsır’ın siyasi çizgisinden uzaklaşmaya” da başlamıştı. Temkinli bir tutumla Mısır’ın kapitalizme geçişine hız verdi. 1952 devriminde kurulan güçlü başkanlık komutasına dayalı temel kurumsal yapıyı korumakla birlikte, demokratik hakların daha fazla vurgulandığı ve birçoğu hapisten salıverilen dini gruplara, özellikle de Müslüman Kardeşler’e daha hoşgörülü yeni bir anayasa oluşturmaya başladı.

Nâsır’ın maiyetinde yer aldığı ve daha sonra başkan yardımcısı olduğu günlerden beri olayların birebir bir gözlemcisi olan Sedat, sefelinin uğradığı akıbeti, dış politikada sınırları gözetmenin önemi konusunda alınacak bir ders olarak görüyordu. Nâsır Süveyş’i kapatarak, Mısır’ı Arap dünyasına dâhil ederek gücünü aşan işlere girişmiş, ideolojik amaçlara ulaşmak da dâhil (ya da özellikle bu konuda) çeşitli konularda adım adım ilerlemenin önemini görmemişti. Tüm bunlar onun itibarını yitirmesine,

ekonomik ve askeri bedeller ödemesine sebep olmuş, ayrıca yerine getirilmesi mümkün olmayan vaatler ve ideolojik katı kararlarla kendi elini kolunu bağlaması esnekliğine de zarar vermişti.

Sedat bu sezgilere dayanarak İsrail'e çarpıcı sonuçlar doğuramayacak kadar muğlak bir barış işareti verdi. Şubat 1971'de –başkanlığa gelmesinden sadece beş ay sonra– İsrail'in kanalın yakın çevresinden çekilmesine karşılık Süveyş Kanalı'nı yeniden açmayı önerdi.^{*4 25} Bu adım, Mısır ve Arap dünyasının İsrail'in 1967 sınırları öncesine tamamen geri çekilmesi talebinden uzaklaşma anlamına geliyordu.

İsrail bu teklifi, Bar-Lev hattını, Süveyş Kanalı'nın doğu kıyısı boyunca uzanan müstahkem mevkillerini tehlikeye atan bir manevra olarak yorumladı. Sedat'ın genellikle BM Genel Sekreteri'nin belirlediği bir arabulucu sayesinde BM yetkililerini aracı olarak kullandığı dolaylı müzakere yöntemine de itiraz etti. Sedat İsrail'le iletişim kanallarını açık tutmak için Süveyş Kanalı boyunca geçici ateşkes anlaşmalarını uygulamayı sürdürdü, bu anlaşmalar bozulduğunda bile çatışmaların devam ettirilmesini emretmekten kaçındı.⁴²⁶

Bunların üstünden bir yıldan biraz uzun bir süre geçmişti ki Sedat adım adım ilerleyen bu yaklaşım yerine Temmuz 1972'de büyük bir adım attı: Moskova'ya önceden haber vermeden ya da ABD dâhil hiçbir Batı ülkesiyle ne yapacağı ya da sonuçları hakkında önceden istişarede bulunmaksızın yaklaşık 20.000 Sovyet danışmanını aniden Mısır'dan çıkardı.⁴²⁷ Bu strateji değişikliğinin doğurduğu sonuçların kendisini göstermesi biraz zaman aldıysa da Ortadoğu diplomasisinde bir dönüm noktası olacaktı.

O günlere bakınca, Sedat'ın Nâsır dönemindeki Moskova'ya bağımlılığının somut sonuçlar oluşturup oluşturmayacağını görmek için kendisine iki yıl mühlet verdiği anlaşılıyor. İşte bu nedenle Brejnev, Mayıs 1971'de Sovyetler Birliği ile Mısır arasında

* Kanal henüz yeniden açılmamıştı çünkü Mısır'a büyük ihtiyaç duyduğu nakit parayı getirecek olsa da Mısır'ın sahip olmadığı teçhizatı gerektirmekteydi ve her ikisi de ucuz petrol akışı için kanala bağımlı olan İsrail ve Avrupa'ya verilmiş önemli bir taviz olacaktı.

Dostluk Antlaşması'nın imzalanması sonrasında, Nixon'a Ortadoğu'da barış girişimlerine hız verilmesi çağrısında bulunmaya başlamıştı.

Brejnev'in çağrısı, Vietnam Savaşı'nın son evrelerinde, 1972'de küresel diplomatik haritayı yeniden çizecek olan Beijing (Şubat) ve Moskova (Mayıs) zirveleri öncesinde gelmişti. Bunu dikkate alan Amerika, Ortadoğu'daki taraflara söylediği şeyi tekrarlayarak cevap verdi: Moskova zirvesi de dâhil olmak üzere nihai bir anlaşmanın ilkelerini tartışmaya hazır olduğumuzu ilettik. Resmi sürecin başlaması, bu görüşmelerde kaydedilen ilerlemeye dayanacaktı.

Nixon yönetimin başlarında benimsenen strateji, Mısır'ı Amerikan diplomasisine yönelmeye teşvik edecek unsurlar yaratmayı öngörüyordu. Moskova zirvesi, tarafların Ortadoğu'da istikrarın korunmasına bağlılığı da dâhil ilkeler içeren ama fiili müzakerelerin derhal yeniden başlaması çağrısında bulunmayan ortak bir açıklamayla son buldu. Sovyetler'in Sedat'a onun yeterli bulduğu düzeyde silah temin etmeyi reddetmesiyle birlikte düşünülünce bu durum Sedat'ın Sovyetler'le ortaklığın yararsız olduğu yönündeki yargısını pekiştirmiş gibi görünüyor.

Tanıştığım önde gelen devlet adamlarının hepsi –belki De Gaulle istisna olmak üzere– yeni bir stratejiyi adım adım, etkisiz olduğu anlaşılırsa geri çekilme payı bırakacak şekilde aşama aşama uygulayacak insanlardı. Buna karşın Sedat ancak ileri giderek sürdürülebilecek radikal bir hamlede bulunarak eski konumdan kökten ayrılmıştı.

Mısırlı ve Sovyet yetkililer arasındaki gerilim yıllardır artıyordu.⁴²⁸ Yabancıların Mısırlılara karşı onur kırıcı davranışlarına tanık olmak, Sedat'ın iyiden iyiye ağına gidiyordu. 1972'de Sovyet lider Leonid Brejnev, Sovyet danışmanların ülkeden atılmasına bir açıklama istediğinde Sedat ona şöyle yazdı: "Subaylarımız sizin akademilerinizde eğitim görse de bize geride kalmış bir ülkeymişiz gibi tepeden bakıyorsunuz."⁴²⁹ Sedat hatıralarında şu düşüncelere yer verir: "Ruslara, Mısır'ın iradesinin tümüyle Mı-

sırlı olduğunu söylemek istedim, bütün dünyaya bizim her zaman kendi kendimizin efendisi olduğumuzu söylemek istedim.”⁴³⁰

Mısır Sovyetler’in ekonomik yardımını kabul etmeyi sürdürmekte, bir nebze de olsa nüfuzunu korumak isteyen Sovyetler de bu yardımı sunmakta ısrarcıydı. Ama Sedat Mısır’ın bağımsız hareket edebileceğini, uzaktaki bir süper gücün vassalı olmadığını göstererek amacına ulaşmıştı.

Sedat Sovyet personelinin Mısır’dan çıkarılmasıyla Amerika’nın barış sürecine katılmasının önündeki başlıca engellerden birini kaldırmış oldu. Sovyet nüfuzunun sönüp gitmesiyle birlikte, Amerika üzerinden diplomatik bir istikamette ilerlemek, nihai yol gibi görünüyordu.

Ama dış politika somut koşullardan olduğu kadar soyut unsurlardan da etkilenir. Sedat Washington’da hâlâ pek dikkate alınmıyordu. Başkan olarak kamuoyu karşısındaki ilk adımları, gizli atılımlarıyla çelişiyordu. Zira mevcut durumu yeniden şekillendirebilecek bir diyalogun açılabilmesi hissinin uyandırmayacak kadar dolaylı ve ince bir strateji yürütüyordu. Benim şahsi kanaatim, onun başkanlığa yükseldiği dönemden beri somut gelişme göstermediğiydi. Sedat’ın ilk dönemlerdeki dışa açılımının bir uzantısı olarak ulusal güvenlik danışmanı Hafız İsmail Şubat 1973’te Washington’ı ziyaret etti ve beni –görüşmelerimizde ilerleme kaydedilmesi koşuluyla– Kahire’ye davet etti. Bir meslektaşına şöyle bir not çiziktirdim: “İkinci ödülün ne olduğunu sormak kabalık mı olur?”

Bu açılım birkaç bakımdan tatsız bir havada seyrediyordu. Sedat’ın 1971 ve 1972’de sık sık yaptığı Amerika karşıtı açıklamalar ışığında Kahire, müzakereler yürütmek için ümit vadeden bir yer gibi görünmüyordu. Ayrıca Hafız İsmail’in Washington ziyareti, Vietnam Savaşı’nı sona erdiren Paris Anlaşması’nın üstünden daha bir ay geçmeden gerçekleşmişti. Nixon hemen hemen o tarihlerde İsrail Başbakanı Golda Meir’e Ekim ayında yapılması planlanan İsrail seçimleri yapılınca dek çözülemezmiş gibi görünen bir dizi meselede başka bir müzakere yapılmayacağına söz

vermişti. Sedat'ın görünürdeki amacı, İsrail'in tanınmasıyla ilgili müzakerelerin ilk adımı olarak Arapların mevcut koşullarına göre İsrail'in 1967'deki sınırlarına koşulsuz çekilmesiyle başlayan yeni bir Ortadoğu düzenlemesinin ortaya çıkmasında ABD'yi yanına almaktı. Sovyetler Nâsır için bu sonucu yaratmayı başaramamıştı. Zor kullanarak bu sonuca ulaşamayan birkaç Arap lider de diyalogla bu sonuca ulaşmaya yanaşmıyordu.

O dönemdeki Arap-İsrail barış sürecinin ortaya çıkardığı temel güçlük, her iki tarafın da müzakerelere başlamak için karşı taraftan geri alınamaz taviz talep etmesiydi: Arap ülkeleri İsrail'in 1967 savaşından önceki sınırlara dönmesini şart koşuyordu. İsrail ise doğrudan müzakereler yürütmekte ısrar ediyordu ama hasımları bunun İsrail'i tanımak anlamına geleceği gerekçesiyle doğrudan müzakereden kaçınıyordu.

Bu engellere rağmen Nixon Hafız İsmail'le nabız yoklamaya yönelik bir sohbet etmeyi kabul etti. 23 Şubat 1973'te yapılan görüşmede Hafız İsmail, Sedat'ın Sovyetler'i ülkeden çıkarmasının ne anlama geldiğini açıkça dile getirdi: Mısır ABD ile ilişkilerini normalleştirmeye hazırdı. Nixon iyi niyetle bu olasılığı incelemek istediğini doğruladı ve Ortadoğu müzakerelerindeki zorlukları "karşı konulamaz gücün yerinden oynamayan nesneyle teması" şeklinde özetledi. Yapılacak anlaşmanın hem Mısır'ın egemenlik talebini hem de İsrail'in güvenlik koşulunu karşılaması gerektiğini ileri sürdü. Ne var ki " taraflar arasındaki uçurum " dediği şey dikkate alınırsa, kapsamlı bir çözüm üretme girişimi yerine (ama bu seçeneği kesinlikle önceden ortadan kaldırmaksızın) geçici ve kısmi çözümler arayarak adım adım bir yaklaşım benimsemenin sağduyulu olacağını düşünüyordu.⁴³¹

Nixon, artık standartlaşmış işleyiş çerçevesinde, fiili müzakerenin güvenlik danışmanının ofisi üzerinden yürütüleceğini, İsmail ile benim araştırma safhasını derhal başlatmamız gerektiğini vurguladı –gerçekten de ertesi gün görüşmelere başladık. Uzun uzun sohbet edebilmemiz için ve gayriresmi gizlilik içinde sürdürüleceklerini vurgulamak amacıyla bu görüşmeler, New York'ta bir banliyösündeki özel bir konutta gerçekleştirildi.

Görüşmelerimizde Hafız İsmail daha önce Nixon'a söylediği şeyi tekrarladı: Mısır "savaş da yok, barış da yok" durumundan usanmıştı ve Sedat ABD'yle diplomatik ilişkileri yeniden kurmaya hazırdı. İsrail'in tamamen geri çekilmesi şartına dayanan ayrı bir barış anlaşması için görüşmeye hazır olduğunu ima ederek Arap ülkelerinin değişmez koşullarından sapan bir tutum sergilerken ABD'ye barış sürecinde etkinlik göstermesi çağrısında bulunuyordu. Nixon'ın önerdiği adım adım yaklaşımına bağlı kalarak sürecin nasıl işleyebileceğiyle ilgili bazı ayrıntıları özetledim.

Bu sürecin o zamana kadar Ortadoğu diplomasisine damgasını vuran yöntemlerden önemli bir ayrılık olacağını işaret ettim. Ortadoğu barış süreciyle ilgili genel kabul gören yaklaşım, İsrail ile komşuları arasındaki bütün çekişmeli sınır sorunlarının ve Filistinli Araplarla ilgili sorunların çözülmesini içeren kapsamlı bir yaklaşımdı. ABD ve Sovyetler Birliği'nin önerilen anlaşmanın garantörleri olmanın yanı sıra müzakereleri kolaylaştırıcı büyük güçler olarak katılacağı, Filistinli temsilcilerle birlikte bölgenin başlıca aktörlerinin yer alacağı kapsamlı bir barış konferansı hayal ediliyordu.

Adım adım bir yaklaşımsa bunun aksine İsrail-Filistin anlaşmazlığını belli meselelerde bölgesel ilerleme kaydetme olasılığından ayırmaya çalışacaktı. Bu meselelerin bazıları egemenlikle (yargı yetkisi ve idari düzenlemeler, ilişkilerin normalleşmesi ve nihayetinde karşılıklı tanınma), bazılarıysa güvenlikle ilgiliydi (nükleer silahların yayılmasını önlemeye yönelik rejimlerin yaratılması, terörist ağlara karşı konulması ve enerji kaynaklarının serbest akışı). Bu gibi pratik meseleleri psikolojik ve tarihi açıdan önemli bir sorunun nihai çözümüne bağlamak yerine bu konularda ileri adımlar atmak, tek tek meselelerin çözümünde en fazla çıkarı olan bölgesel oyuncuların varılan sonucu, ulaşılan çözümü sürdürmesini sağlayarak organik bir hareket noktası yaratabilirdi.

İsmail'le yapılan görüşmeler, büyük ölçüde, o sıralarda, yani 1973 baharında Araplar arası anlaşmalar adım adım yaklaşımı engellediği için derhal karara vardırılıp sonuçlandırılmadı. Yine

de İsmail'e adımların nasıl atılabileceğini açıkladım. Örneğin Mısır ve İsrail'in güvenlik kriterleri, karşılıklı güvenlik kaygılarının karşılanması konusundan ayrılacaktı. İsmail bizden belirttiği hedefleri karşılayan bir program almadı ama önerdiğimiz alternatifle ilgili ayrıntılı ve kesin bir tablo aldı (sonunda Sedat bunu kabul edecekti).

Bunlar Şubat ayında oldu. Sonbaharda –kesin olarak 6 Ekim'de– Sedat diplomasiye başvurmadan önce, bütün ülkelerin onunla ilgili algılarını değiştirecek bir şok yaratmaya karar verdi.

1973 ARAP-İSRAİL SAVAŞI

Sedat daha Temmuz 1971'de, Arap Sosyalist Birliği Kongresi'nin bir toplantısında “savaş da yok, barış da yok” durumunu kabul etmeyeceğini” açıklamıştı.⁴³² Sorunu –İsrail’le durağan durumu– saptamıştı ama başkanlığının daha başındayken bu meselenin nasıl çözüleceğiyle ilgili bir karara varmış olması pek mümkün görünmüyordu. Daha ziyade hâlâ müzakere durumunu ilerletmenin çeşitli yollarını arıyordu.⁴³³

Ancak 1972'de stratejisini değiştirmeye karar verdi ama o sırada kendisinin samimiyetini, sahiciliğini ortaya koyan büyük bir eylemde bulunmadan Arap dünyasında adım adım yaklaşıma doğru ilerlemesi ve Sovyetler Birliği'nden asgari düzeyde destek almayı sürdürmesi mümkün değildi.

Sedat savaşmaya karar verdi. Açıkladığı hedeflere bir çırpıda ulaşmayı ummuştu belki de. Alternatif diplomatik seçenekleri meşrulaştırma beklentisiyle çatışma başlatmış olması daha büyük bir ihtimal. Olağanüstü biri olan eşi Cihan Sedat, onun bu durumu kendisine “kazanmak ve müzakerelere eşit bir konum-

dan girmek için bir savaş daha yapmayı” gerektiren bir durum olarak belirttiğini hatırlıyordu.⁴³⁴ 1973’te Beyaz Saray’da İsmail’le yapılan görüşmeler de Sedat’a ABD’nin meseleye dâhil olmak istediğini doğrulamıştı ama bunun sınırlarını da göstermişti. Bu görüşmeler onu Mısır’ın tam bir zafer kazanmaması hâlinde adım adım yaklaşımın geri bir konum sunabileceğine ikna etmişti.

Sedat bir yılı aşkın bir süre boyunca “gerçek barışa ulaşmak” için güçlerin doğru biçimde toplanmasını bekledi.⁴³⁵ Mısırlı gazeteci Muhammed Heykal, Ağustos 1972’de bu dönemi “Mısır’ın sürekli kan kaybetmesine yol açan, ülkeyi boğma noktasına varan, kahramanlığın olmadığı bir ölüm” diye tanımlanmıştı.⁴³⁶ Cihan Sedat ise bu dönemi şöyle hatırlıyordu:

Mısır askerleri ve özgürlük savaşçıları ara ara Süveyş Kanalı boyunca devam eden çatışmalarda ölmeye devam ediyordu. Kanal bölgesindeki bütün evlerin pencereleri ve bütün arabaların farları, hava akınları sırasında hiç ışık görülmemesi için koyu renklere boyanıyordu hâlâ. Kahirede binaların önüne hâlâ kum torbaları yığılıyordu, müzelerin camları ve mağazaların vitrinleri bombaların vereceği hasarı en aza indirmek için bantlanıyordu. Bu dönem o kadar sıkıntı vericiydi ki tarihçiler o günleri “savaş da yok, barış da yok” diye tanımlıyordu. Hepimiz bu durumdan nefret ediyor ve son bulmasını istiyorduk. Özellikle de Enver istiyordu.⁴³⁷

Savaşın “son savaş”⁴³⁸ olması için durum gelişinceye dek beklemeye kararlı olan Sedat titiz hazırlıklar yapmıştı. 1972 ortasında Sovyet danışmanların ülkeden çıkarılmasını takiben askeri planlar hazırlanmasını istedi. Ekim 1972’de hazırlıkların nasıl gittiğini sorduğunda, generallerinin –belki de ihtimallere inançsızlıklarından ötürü– plan hazırlamaya dahi başlamadığını öğrendi. Savaş bakanını görevden alan Sedat ek fonlar ayırıp Sovyetler’den daha fazla silah aldı.⁴³⁹ Ayrıca Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad’la ortak bir savaş planı üstünde gizli gizli çalıştı.⁴⁴⁰

Sedat kendi ordusunu yönlendirirken İsrail ordusunda kafa karışıklığı yaratıyordu. 1973 baharı ve yazında İsrail’e harekete geçme tehditleri savurup durdu, sonra İsrail kuvvetlerini kandırıp saldırıya hazırlanmalarına sebep oldu. İsrail savunma kuv-

vetleri iki kez geniş çaplı seferberlik ilan etti ve ikisinde de boş yere alarm verdiklerini anladı. Mısır altı kere, gerçek bir harekâtı andıran, görünürde rutin askeri tatbikatlar düzendi. Asıl istiladan bir gün önce, SSCB diplomatlarını ülkeden çıkartan Sovyet uçakları (İsrail ve ABD'yi telaşlandırması gereken bir gelişmeydi bu) yanlış bir değerlendirmeye Sovyet eğitiminin bir parçası olarak görüldü.⁴⁴¹ 1973 savaşı sonrasında, İsrail'in o zamanki savunma bakanı Moşe Dayan Ekim ayında neden seferberlik ilan etmediği sorusuna, "Sedat bana iki kere seferberlik ilan ettirdi, her seferinde 10 milyon dolara mâl oldu. Üçüncü sefer de aynı şey olunca ciddi olmadığını düşündüm. Ama beni kandırdı!" diyecekti.⁴⁴²

1973 sonbaharı geldiğinde Sedat yaklaşık on sekiz aydır uluslararası ortamı şekillendiriyor, yaklaşmakta olan savaşa hazırlıyordu. Kanaldan geçişler konusunda açıkça esneklik göstermesi, uluslararası itibarını parlatmıştı. Sovyetler'i ülkeden çıkarması diplomatik seçeneklerini artırmış ve danışmanlarının planlarını önlememesini ya da saptırmamasını sağlamıştı. Beyaz Saray'la yaptığı keşif görüşmeleri, savaşa girerken Washington'la işleyen bir ilişkisi olduğunu ima ediyordu. Askeri yenilginin doğurabileceği sonuçları sınırlamak için ABD'nin yardımcı olacağını ve müzakerelere girebileceğini hesaplamış olsa gerekti.

Mısır ve Suriye bu gibi değerlendirmelere dayanarak 6 Ekim 1973'te İsrail'e karşı koordine bir saldırı başlattı. Sedat Mısır halkına Ocak 1972'de "çatışmaya" hazırlanma ve bir müsamaha etğine sarılma çağrısında bulunmuştu:

Önümüzde nice sıkıntılar ve zorluklar var. Ama Allah'ın yardımıyla bunun getirdiği yüklere ve istediği fedakârlıklara katlanacağız. Halkımız, tarihi, uzun medeniyeti, insanlığı ve idealleri gibi büyük bir halk olduğunun canlı örneğini savaşta gösterecektir... Rabbimiz! İnancımı-zı en iyisi kıl ve zafere kadar bizimle ol.⁴⁴³

Sedat savaşın ilk günü, o sıralar dışişleri bakanı olan bana, amaçlarının sınırlı olduğunu ve çatışmalar bittikten sonra barış müzakerelerini kolaylaştıracak çabalar gösterme niyetinde olduğunu bildirdi. Savaşın ikinci günü şu cevabı verdim: "Sovyet silahları-

la savaşıyorsun. Unutma ki Amerikan diplomasisiyle barış yapman gerekecek.”⁴⁴⁴

Nâsır'ın yakalayamadığı türden bir askeri başarı gösteren Mısır kuvvetleri, Süveyş Kanalı boyunca duba köprüleri döşedi ve Bar Lev hattını aştı. Sina'da yaklaşık 15 kilometre ilerleyip İsrail'in 1967'de aldığı toprakları geri aldılar. O sırada Suriye kuvvetleri de Golan Tepeleri'ndeki İsrail mevzilerine girdi. İki Arap kuvvet büyük ölçüde Sovyet silahlarıyla donanmış bir hâlde ilerlerken⁴⁴⁵ İsrail ciddi insan ve teçhizat kaybına uğradı.

Mısır ve Suriye kuvvetlerinin başta kazandığı bu başarı tüm dünyayı şaşırttı, bütün tarafların karşısına beklenmedik durumlar çıkardı. İlginçtir, savaş tam anlamıyla ilerlerken barışı tesis etmekle sorumlu BM Güvenlik Konseyi ateşkes önerisinde bulunmaktan kaçındı. Konsey'in en güçlü iki üyesinden biri olan Sovyetler Birliği, Arapların ilerlemesi olarak algılanan bu durumu engellemek istemediği için ateşkese karşıydı; ABD ise İsrail'in karşı saldırısını önleyebileceği için gönülsüzdü. Diğer üyelerse korku ve belirsizlikle karışık hisler içinde kararsızlık sergiliyordu. Her hâlükârda ABD ve Sovyetler Birliği savaşın patlak vermesinin üstünden iki haftayı aşkın bir süre geçtikten sonra 22 Ekim'de bir metin üstünde anlaştı da Güvenlik Konseyi ancak bundan sonra ateşkesi oylamaya sundu.

O haftalarda Nixon'ın ülke içinde yaşadığı kriz dönüm noktasına ulaşmıştı. 1973 savaşının başladığı gün Başkan Yardımcısı Spiro Agnew, Maryland Valisi olarak görev yaptığı dönemde (1967-1969) gerçekleştirilen faaliyetler sonucu istifa etme sürecini başlattı. Bu süreç 10 Ekim'de son buldu ama o son bulurken Watergate soruşturmasında yeni bir dalga başladı: Nixon'ın kayda alınan sohbetlerinin açıklanıp açıklanmayacağı tartışıldı. Nixon'ın kayıtların açıklanmasını engelleme çabaları 20 Ekim'de, Ortadoğu savaşının başlamasından iki hafta sonra (ben Moskova'da ateşkesi müzakere ederken) zirveye tırmanacak, ABD Başkanı Adalet Bakanı'nın istifasını isteyecek, özel savcıyı da görevden alacaktı. Bunun kopardığı gürültü, Nixon aleyhine azil soruşturmasının başlamasına yol açacaktı.

Nixon ülke içinde yaşadığı güçlüklerle rağmen dış politikanın denetimini elinde tutmayı sürdürdü. Savaşın başında iki temel amaç belirlemişti. Bu amaçlar, çatışmalara olabildiğince çabuk son vermek ve benim onun adına açıkladığım üzere bunu “geçen 25 yılda Araplar ile İsraililer arasında dört savaş doğuran koşulları ortadan kaldırarak büyük bir katkıda bulunmamızı sağlayacak şekilde” yapmaktı.⁴⁴⁶

Sahadaki durum hemen her gün değişiyordu. 9 Ekim Salı günü (savaşın dördüncü günü ve Nixon’ın Başkan Yardımcısı Spiro Agnew’un görevden resmen istifa etmesini değerlendirdiği gün) İsrail Büyükelçisi Simcha Dinitz ve askeri ataşesi General Mordechai Gur, Beyaz Saray’ın Harita Odası’nda bana Süveyş Kanalı boyundaki ilk çatışmalarda İsrail’in yüzlerce tank ve onlarca uçak kaybettiğini anlattı. Kuvvetlerinin acilen yeniden desteklenmesi ve Başbakan Golda Meir’in açıklama yapmak için Washington’ı ziyaret etmesi talebinde bulundular.

Nixon Agnew’un istifasıyla ilgili işlemleri tamamladıktan sonra İsrail’in acil ihtiyaçlarını çabucak karşılamayı kabul etti. Günde üç uçakla derhal yeni destek gönderilmesini ve sivil uçak filomuzun kullanılmasının uygunluğuyla ilgili bir değerlendirme yapılmasını emretti. İsrail’in yedek silahlarını kullanmasını sağlamak için savaş sonrasında bütün kayıpların yerine konacağı sözünü verdi.

11 Ekim Perşembe günü Dinitz yine çok önemli bir haber vermek üzere Beyaz Saray’a geldi: İsrail Genelkurmay Başkanı David Elazar ve Savunma Bakanı Moşe Dayan, Başbakan Meir’i, Süveyş Kanalı’nın batı yakasında bulunan ve doğuda 25-30 kilometrelik bir alana koruma sağlayan uçak savar füzesi bölgesi karşısında İsrail’in saldırılarını ilerletmesinin çok masraflı olduğuna ikna etmişti. İsrail bu nedenle olası bir ateşkesi kabul etmeye hazırды ve bizim de bunu ayarlamamızı rica ediyordu.⁴⁴⁷ İsrail pazarlık konumunu güçlendirmek için daha hassas olan Suriye cephesinde saldırı başlatacak, böylece Sovyetler Birliği’ni BM Güvenlik Konseyi’nde olası bir ateşkes talebini desteklemeye teşvik edecek bir pozisyon yaratacaktı.

Britanya hükümeti –Dışişleri Bakanı Sir Alec Douglas-Home temsil ediyordu– bu girişimi üstlendi. Ama Sedat, 13 Ekim Cumartesi günü, olur vermesi istediğinde, İsrail Haziran 1967 öncesindeki sınırlarına dönmeyi kabul etmezse ateşkesi reddedeceğini söyleyerek bizleri hayrete düşürdü. Teklif Avustralya aracılığıyla bir kere daha iletildi ama bu çaba da aynı akıbete uğradı.

14 Ekim Pazar günü geldiğinde, Sedat'ın ateşkes tekliflerini reddetmesinin gerekçeleri açıklık kazanmıştı: İki zırhlı birlikle Sina'da daha da ilerlemeye karar vermişti. Kanalı geçtikten sonra, askeri kapasitelerine aşırı güvendiğinden mi yoksa müttefiki Esad'ın üstündeki baskıları hafifletmek istediğinden mi ya da muhakeme gücünü bir anlığına kaybettiğinden midir bilinmez, Sedat'ın uçaksavar füze bölgesinin kapsadığı toprakların ötesine geçmeye karar vermesi feci bir yenilgiye yol açtı. Mısır'ın füze savunma bölgesinin yarattığı kısıtlamadan artık kurtulmuş olan İsrail Hava Kuvvetleri'nin ve İsrail tanklarının karşı saldırıları sonucunda 250 Mısır tankı yok oldu. Bu durum İsrail tanklarının Mısır'ın Üçüncü Ordu'sunu kanala doğru geri itmesini sağladı. İki gün süren bu ağır çatışmaların ardından İsrail kuvvetleri kanalda kendilerine bir geçit açtı ve kanalın batı yakasında bulunan Sovyet inşası karadan havaya füze rampalarını yıkmaya başladı. Bu arada sayıları 10.000'i aşan zırhlı İsrail kuvvetleri, Üçüncü Ordu'nun arkasına sokularak onu çevreleme ve hatta Kahire'ye yönelme tehdidi yarattı.

Mısır saha komutanı General Saad el Şazli, Sedat'a bu koşullarda Mısır nüfusunun korunması için Üçüncü Ordu'nun kanalın doğu yakasından batı yakasına çekilmesi uyarısında bulundu. Fakat böyle bir hamle Sedat'ın daha geniş çaplı hedeflerini bozguna uğrattı. Sedat sertçe “Sen bu savaşın mantığını anlamıyorsun!” diye terslediği Şazli'ye dayanmasını söyledi. Mısır'ın diplomatik durumunu değiştirmek için Sina'nın sadece “dört santimine” ihtiyacı olduğunu savundu.⁴⁴⁸

18 Ekim Perşembe günü iki Mısır birliği Sina'da geri çekilirken Sedat birden ateşkes çağrısında bulundu. Savaşın istikameti aley-

hine döndüğünden Sinâda hâlâ koruduğu bir mevzi olduğu hâlde molaya ihtiyaç duymuştu.⁴⁴⁹ Ateşkes çağrısında bulunurken bile psikolojik zafer kazandığını ileri sürüyordu: “Düşman kuvvetini kaybetmiş ve şu ana kadar gücünü geri toplayamamıştır. İncinen millet, onurunu geri kazanmıştır ve Ortadoğu’nun siyasi haritası değişmiştir.” Sedat aynı konuşmada ABD’ye bir barış projesi için Mısır’a katılma çağrısında bulundu.⁴⁵⁰ Sedat’ın askeri durumu ne kadar sıkıntılı olursa olsun, politik tercihleriyle ilgili analizi hâlâ isabetliydi.

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü’nün (OPEC) ABD ve Avrupalı müttefiklerini İsrail’e çözüm için baskı yapmaya zorlamak amacıyla 17 Ekim’de bir petrol ambargosu başlatmasıyla kriz küresel ekonomiye sıçradı. Varil petrolün fiyatı aniden yükselişe geçti, nihayetinde kriz öncesi düzeyin %400’üne tırmandı.⁴⁵¹

Ertesi gün SSCB Büyükelçisi Anatoli Dobrinin ve ben, Güvenlik Konseyi’ne sunulabilecek ortak bir ateşkes teklifinin üslubu hakkında görüşmelere başladık. Brejnev, ateşkes müzakerelerini tamamlamak için beni 19 Ekim’de Moskova’ya davet etti; iki gün sonra ABD ve Sovyetler Birliği Güvenlik Konseyi’ne ortak bir karar taslağı sundu ve taslak 22 Ekim’de oybirliğiyle kabul edildi.

Çatışmaların kesilmesi süreci, ateşkesin bozulması ve İsrail’in Süveyş kentini çevreleyerek Üçüncü Ordu’nun tedarik hattını kesmekten kendisini alamamasıyla kısa bir süreliğine boğulur gibi oldu. Bu gelişmelerin ardından gergin bir kırk sekiz saat yaşandı. Sovyetler birkaç gün önce Moskova’da müzakere ettiğimiz ateşkesin bu şekilde ihlal edilmesini protesto etti ve Amerika ile Sovyetler’in ortak harekâtıyla ateşkesin yeniden sağlanmasını talep etti, bu talebini dayatmak için de tek yanlı askeri eylem tehdidinde bulundu. Sedat Sovyetler’in baskısından kendi amaçları için yararlanabilirdi ama buna katıyen başvurmadı. Amerika’nın bu ortak harekât teklifini kararlılıkla geri çevirmesi üzerine Sovyetler, Güvenlik Konseyi’ne savaştı olmayan gözlemcilerle ateşkesin izlenmesine katılmalarını sağlayan bir öneri verdi. Sonuçta BM Güvenlik Konseyi’nin geçici üyelerinden uluslararası göz-

lemcilerin oluşturduğu bir BM Acil Eylem Kuvveti'nin kurulmasını sağlayan 340 sayılı karar alındı.*

Sedat bu fırsatı kullanarak çatışmayla ilgili yeni bir yaklaşım izlemeye bağlı olduğunu sembolik bir jestle ifade etti. 1948-1949 ateşkesinden bu yana Mısırlı ve İsraili hiçbir yetkili yüz yüze görüşmemişti. Sedat bütün tarafları şaşırtarak İsraililere, Kahire-Süveyş yolunun 80. kilometresine 340 sayılı kararın ayrıntılarını ve Mısır'ın kısıtlanmış Üçüncü Ordu'suna tedarik malzemesi ayarlanmasını görüşmek üzere subaylar gönderdiğini bildirdi. (Fiili müzakere çeşitli teknik nedenlerden ötürü 80. kilometre yerine 101. kilometrede yapıldı.) Bu, İsrail'in resmen ya da diplomatik olarak tanınması anlamına gelmiyordu, daha ziyade Sedat'ın Mısır'ı yeni bir yola sokmakta kararlı olduğunu gösteren sembolik bir eylemdi.

MEIR VE SEDAT

Savaştan sonra, 1 Kasım 1973'te İsrail Başbakanı Meir Washington'a geldi. Birlikte çalıştığım İsrail liderlerinden hiçbiri onun kadar geçimsiz değildi, bu liderler arasında benî onun kadar etkileyen de olmamıştır.

Meir şahsına münhasır bir kadındı. Kırıksıklarla dolu yüzü, tuhaf ve ürkütücü bir ortamda yeni toplumun öncülüğünü yaparak geçen bir ömrün fırtınalarını yansıtıyordu. Küçük bir toprak parçası üstünde zar zor kurulan (tehlikeler içinde, dışlanıp sürülmüş ve acımasız bir düşmanlık gösteren komşularının tehdidi altındaki İsrail, tarihinden sadece kıl payıyla devşirmişti hayatta kalmayı. Bayan Meir'in bitkin gözleri her daim karşısına çıkabilecek, özellikle

* Bu krizde yürütülen diplomasiinin ayrıntıları, "3. Bölüm"de anlatılmıştır. Bkz. s. 254-258.

de tez canlı Amerikalı müttefiklerinin çıkarabileceği beklenmedik zorluklara dikkat kesilmiş gibiydi sanki. 2000 yıldır diasporada tehlikeler altında var olmaya katlanmış halkının böyle sımsıkı sarıldığı şeyi korumayı görevi biliyordu. Çocukluğumu Hitler Almanyası'nda geçirdiğimden, onun bu vesveseli hâlini anlayabiliyordum.

Bize karşı tutumunda bir haklılık payı da görüyordum. Bir askeri saldırının kurbanı olan hükümeti, şimdi, dayanıp güvendiği ama onun travmalarını pek anlamış gibi görünmeyen Amerikalı müttefikinin barış süreci çağrılarını kat be kat artırmasıyla karşı karşıyaydı.

Yahudi olduğumdan dolayı, görüşleri onunkilerle ayrıştığında onu derinden üzen, çok sevdiği bir yeğeni gibi davranırdı bana. Yakın bir ilişkimiz vardı, öyle ki ona Golda diye hitap etmeyi alışkanlık hâline getirmiştım, hâlâ da öyle düşünürüm onu. Eşim Nancy, Golda'nın İsrail'deki evinde akşam yemeği yerken ikimiz arasında geçen tartışmaların, izlediği en dramatik performanslar arasında yer aldığını söylerdi. Nancy bu tartışmaların genellikle nasıl son bulduğunu belirtmemişti ama: Golda ve ben mutfağa çekilir, çözüm geliştirmeye çalışırdık.

Meir ateşkesten sonra bulduğu ilk fırsatta Washington'a gelmişti. En başta, Mısır Üçüncü Ordu'sunun yeniden tedarik edilmesinde –gerçi askeri olmayan malzeme tedarikinde– ısrar ettiğimiz için mutsuzdu. Aslında belli politikalara karşı değil stratejik gerçekliklerdeki değişikliklere, İsrail'in saldırıya açıklığının gösterilmiş olmasına ve Mısır'ın Amerika'nın kabul ettiği bir müzakere ortağı olarak ortaya çıkmış gibi görünmesine ateş püskürüyordu. Ona, ülkesine saldıran ülkenin daha barışçı bir yön tutmasına izin vermesi için itidal göstermesi çağrısında bulunuluyordu. Meir'e göre bu apaçık bir teklif değildi:

Meir: Savaşı biz başlatmadık ama...

Kissinger: Sayın Başbakan, çok trajik bir durumla karşı karşıyayız. Savaşı siz başlatmadınız ama İsrail'in mevcudiyetini korumak için akıllıca kararlar alma ihtiyacıyla karşı karşıyasınız. Karşı karşıya olduğunuz şey budur. Bir dost olarak benim samimi değerlendirmem böyledir.

Meir: Hiç şansımız olmadığını söylüyorsun.

Kissinger: Size tarif ettiğim uluslararası durumla karşı karşıyayız.⁴⁵²

Bir ülkenin tamamen özerk gibi davranması, bir tür nostalji hâlidir. Gerçeklik, bütün ülkelerin –en güçlülerin bile– davranışlarını komşularının ve rakiplerinin kabiliyetlerine ve amaçlarına göre ayarlamasını gerektirir. Meir’in en nihayetinde buna göre davranışını belirterek burada onun liderliğine saygımı sunmuş olayım.

Başbakan Meir, Washington ziyareti sırasında iki sonuç birden elde etmeye çalıştı. Hem vazgeçilmez müttefikleriyle görüş birliğine varmak hem de çoğunluğu hâlâ koşullardaki değişikliğin şokunu yaşayan ve birçoğu iyiden iyiye savaşı kesilmiş halkıyla görüş birliği sağlamak istiyordu. Mısır ordusunun yeniden tedarikinin BM gözetiminde yapılması, bu işin askerlerin doğrudan işbirliği olmaksızın gerçekleştirilebileceği anlamına geliyordu. Meir İsrail büyükelçiliğinde verilen bir akşam yemeğinde, ABD yönetimine karşı yarı kamuya açık eleştirilerde bulunmuştu (bunu herhâlde ortamda hazır bulunan İsrailli yardımcılarının, bakanlarının ve danışmanlarının gönlünü almak için yapmıştı). Bu kınamaların üstünde durmayıp onu ertesi gün Blair House’da (devlet konuklarına tahsis edilen konut) danışmanlarla sınırlı özel bir toplantıya davet ettim. Meir bu toplantıda çatışmaların son bulmasıyla ilgili görüşmelerin başlaması da dâhil özetlediğim altı koşul çerçevesinde Mısır ordusunun yeniden tedarikine açık olduğu işaretini verdi.* Bu altı nokta sürecin en başında savaş esirlerinin takasını da öngörüyordu, nitekim bu mesele İsrail’in başlıca kaygılarından biriydi.

* Bu altı nokta şunlardı: A. Mısır ve İsrail BM Güvenlik Konseyi’nin çağrısı üzerine başlayan ateşkesi titizlikle gözetmeyi kabul eder. B. Her iki taraf da BM’nin himayesi altındaki, kuvvetlerin ayrılması ve çatışmaması anlaşması çerçevesinde 22 Ekim’deki konumlarına dönme meselesinin halledilmesi için aralarındaki görüşmelerin derhal başlamasını kabul eder. C. Süveyş kasabasına her gün gıda, su ve tıp malzemeleri tedarik edilecektir. Süveyş kasabasındaki yaralı sivillerin hepsi boşaltılacaktır. D. Askeri olmayan malzemelerin kanalın doğu yakasına hareketi hiçbir şekilde engellenmeyecektir. E. Kahire-Süveyş yolundaki İsrail kontrol noktalarının yerini BM kontrol noktaları alacaktır. Yolun Süveyş ucunda, kanal kıyısındaki askeri nitelikte olmayan kargonun denetiminde BM’ye İsrailli subaylar katılabilir. F. Kahire-Süveyş yolunda BM kontrol noktaları kurulur kurulmaz, yaralıları dâhil bütün savaş esirleri değiştirilecektir (Kissinger, *Years of Upheaval*, 641).

Bu sözlerin ardından kalkıp odanın öbür tarafında, vaziyet haritalarının yerleştirildiği bir şövaleye doğru yürüdü. Haritaların önünde durarak Hafız İsmail’le daha önce yaptığım görüşmelerden bahsetti. Daha önce söylediğim gibi, İsmail’in getirdiği İsrail’in Sina’nın tamamından çekilmesi önerisine, nihai kararlara varmadan önce barış sürecinde düzeltmelere izin verecek geçici düzenlemeler yapılmasını önererek karşılık vermiştim. İsmail adım adım ilerleme önerimizi reddetmişti. Sedat şimdi bu planı kabul ediyor ve buna Kissinger Planı diyordu. İlkın İsrail’in Sina’nın üçte ikisinden geri çekilmesini, (İsrail sınırına yaklaşık 30 kilometre, Süveyş kanalına yaklaşık 150 kilometre uzaktaki) El Ariş ile Sina Yarımadası’nın güney ucundaki Ras Muhammed Ulusal Parkı arasında kalan bir hatta gelmesini öneriyordu.⁴⁵³

Uzun sürmesini ve zor geçmesini beklediğimiz bu müzakere hayret verici bir biçimde açılmıştı. Sedat’ın önerisi benzersiz olduğundan değil (aslında hiç gerçekçi değildi), koşullu çatışmasızlık evrelerini keşfetme isteğini dile getirdiğinden hayret vericiydi. Daha önce açılış hamlesinde sahayı teslim eden bir muhatabım olmamıştı. Geçici bir anlaşma fikrini gündeme getirdiğimiz Arap liderlerin hepsi de bu fikre karşı çıkmıştı. Sedat ise bu fikri daha önerilmeden kabul etmişti.

Ama Sedat Mısır’ın başlattığı bir savaşın sonunda İsrail liderlerini Sina’nın merkezindeki stratejik geçitleri de vererek böyle bir mesafeye geri çekilmeye ikna etmenin imkânsız olduğunu biliyor olsa gerekti. Sedat’la diyalogu daha başlarken çıkmaza sokmaktan kaçınmak için onu içinde bulunduğumuz duruma varmasını sağlayan değerlendirmeleri açıklamaya davet ettim.

Sedat başta düşünce düşünce, sonra duygusal yoğunluğu giderek artan bir konuşma yaparak amaçlarını anlattı. Sovyetler onu hayal kırıklığına uğratmıştı, Mısır’ın haysiyetine yaraşır bir Ortadoğu barışı sağlama konusunda ABD’yle birlikte çalışmayı istememiş ya da başaramamışlardı. 1972’de Moskova zirvesinin sonunda açıklanan bildirinin üslubu, Sovyet öncelikleriyle ilgili herhangi bir kuşkuya yer bırakmıyordu: Amerikalılarla Mısır’la ilgili gerilim yaşama riskine girmeyeceklerdi. 20.000 Sovyet da-

nışmanı ülkeden çıkarma kararı Mısır'ın haysiyetini yeniden kazanmasının ilk adımı olarak alınmıştı, savaş ise ülkenin onurunu yeniden kazanması yolunda bir sonraki adımdı. Ne Sovyet danışmanları ülkeden çıkaracağı konusunda önceden uyarıda bulunmuş ne de sonrasında Amerika'dan ödöl beklemişti.

Sedat biraz fazla tumturaklı, kesin ve resmi bir üslupla da olsa mükemmel İngilizce konuşuyordu, herhâlde savaş sırasında Britanya hapishanelerinde gazeteler, öyküler ve kitaplardan kendi kendine öğrenmişti.⁴⁵⁴ Uzak bir ufka bakıyormuş gibi gözlerini hafifçe kısarak kesin bir dille konuşuyordu. Amerika'nın uzun vadede iyi niyeti olmaksızın hiçbir ilerleme kaydedilemeyeceği sonucuna varmıştı. Bu nedenle Amerika'yla uzlaşmaya ve Ortadoğu'da kalıcı barış tesis etmeye çalışacaktı. Haritadaki sınırlarda değil temel tutumlarda bir değişiklikti aradığı.

O bana Kissinger Planı'nı veriyordu. Bana planımın ne olduğunu sordu.

Bu diyalogun amacının kalıcı barışı sağlamak olduğunu söyledim. Ne var ki barışın kalıcılığı, tarafların aşama aşama birbirlerinin güvenini kazanmasına, böylece bizzat sürece güvenin sağlanmasına bağlı olacaktı. İlk adımla barışı ve güveni sağlamak mümkün değildi. Hâlihazırda Sedat'ın Kissinger Planı'nın fazla hırslı olduğunu söyleyerek devam ettim sözlerime. İsrail kuvvetlerine önerilecek daha gerçekçi bir geri çekilme hattı onun önerdiğinden daha kısa kalırdı, Mitla ve Gidi geçitlerinin batısı gibi bir yere gelirdi. Bunu müzakere etmek birkaç ayı alırdı. Geri çekilme sürecini devam ettirmek ve barış sürecini bunun üzerine inşa etmek için elimizden gelenin en iyisini yapacaktık.

Sedat'la yapılan sohbetler, düşünmek için sık sık duraklaması nedeniyle kesilirdi. Yine böyle bir duraklamanın ardından iki sözcükle cevap verdi: "Peki İsrail?" Ben de aynı şekilde, şifreli bir tarzla, Başbakan Meir'in üzerinde çalıştığı altı noktayı ona söyleyerek cevapladım bu soruyu.

Sedat birkaç dakika kâğıda baktı ve hiç tartışmadan kabul etti. "Nâsır, Amerika'yı ısrarlarla taciz edip işbirliğine zorlamak-

ta akılsızlık etti,” diye özetledi durumu. Mısır ile Amerika arasındaki meselenin kalbi Üçüncü Ordu değildi. Sedat’ın amacıysa bunun aksine Amerika’yla güvene dayanan ilişkiler, İsrail’le barış tesis etmektir. Bunun sembolik bir ifadesi olarak görüşmemizden sonra bizim teklif dahi etmediğimiz bir şeyi duyuracaktı: Mısır’ın 1967’den beri ABD’ye uyguladığı diplomatik boykotun son bulduğunu, Washington’da büyükelçilik başkanlığında bir Mısır ilişkileri bölümü açılacağını ilan edecekti. Bu büyükelçinin kim olduğu Aralık 1973’te açıklanacaktı. (Aynı yılın başlarında Çin’le ilişkileri tesis ederken de aynı prosedürü izlemiştik.) Bir çatışmasızlık antlaşmasına varılmasından sonra da tam diplomatik ilişkiler kurulacaktı.

Bu sözler, bir koşul ya da karşılıklılık talebi olarak değil istenebilir bir yolun tanımı olarak ortaya kondu. Daha sonradan öğrendiğimiz üzere, danışmanlarının neredeyse hep bir ağızdan ifade ettiği hislere karşı Sedat ABD’nin Mısır-İsrail toprak müzakerelerinde üç aylık süre zarfında önemli bir ilerleme kaydedileceğine dair Amerika Dışişleri Bakanı’nın verdiği söze güvenerek şansını denemeye karar vermişti. Bu süre zarfında Üçüncü Ordu, bulunduğu yerde kuşatılmış hâlde kalacaktı. Bir aksilik olursa Sedat mahvolacak, Mısır küçük düşecekti.

Görünürde önemsiz bir adım –Üçüncü Ordu’ya, kuşatılması sonrasında askeri olmayan tedarik malzemelerinin sağlanması–, ön işbirliği için fırsat yarattı ve barış yolunda ilerlemenin sembolü hâline geldi. Ben hâlâ Kahire’deyken Washington’da Meir’le kararlaştırılan ve şimdi Sedat’ın da kabul ettiği altı nokta, Dışişleri Bakan Yardımcısı Joe Sisco ve Mısır Dışişleri Bakanı İsmail Fehmi tarafından antlaşma hâline getirildi.

Bu ziyaretin sonunda Sedat oynadığı cüretkâr kumarın ilk amacına ulaşmıştı: Amerika’nın kanatları altında İsrail’le müzakere yürütme olasılığının önünü açmak için statükoyu bozmuştu. Nihai amacı, İsrail’le Haziran 1967’deki savaştan bu yana Mısır’ın enerjisini ve güvenini tüketen çatışmaya son vermektir. Onun düşüncesine göre İsrail’in varlığı Mısır’ın varlığına tehdit

değildi: İsrail'le *savaşmak* tehditti. Bu tehdit, Mısır'ın düşmanının imhasından ziyade, onunla barış yapma sürecine dayanan yeni bir güvenlik kavramıyla azaltılabilir ya da nihayetinde bertaraf edilebilirdi.

Başarılı müzakereler bile, müzakerecilerin zihninde kimi zaman gelecekteki çabalara gölge düşüren rahatsızlık izleri bırakabilir. Sedat'ın bu görüşmeyle ilgili düşüncesi hatıralarında şöyle geçer:

Görüşmelerimizin ilk oturumu üç saat sürdü. İlk saatte kendimi tümüyle yeni bir zihniyetle, yeni bir siyasi yöntemle uğraşıyormuş gibi hissettim. [...] El-Tahra Sarayı'nda geçen o ilk saatin ardından bizi gören biri, yıllardır dost olduğumuzu düşünebilirdi. Birbirimizi anlamakta hiç zorluk çekmiyorduk, böylece kuvvetlerin çatışmasızlığı çerçevesinde 22 Ekim'deki ateşkes hattına geri çekilme yolunda ABD'nin söz vermesi dâhil, altı noktalı bir eylem programını kabul ettik.⁴⁵⁵

Sedat'ın altı noktayla birlikte çatışmasızlığı kabul etmeye istekli olması, bir müzakereadaki taraflardan birinin pazarlık koşulundan tek taraflı vazgeçtiği ender durumlardan biriydi. O, güven ve iyi niyet tesis etmenin nihayetinde hemen taviz koparmaktan daha önemli olduğunu anlamıştı. Bu karşılıklı güven elzemdi çünkü tarafların gidecek uzun yolları vardı daha, bu da yolun ilk adımıydı.

CENEVRE'DEN ÇATIŞMASIZLIĞA

Tahra Sarayı'ndaki görüşmeden hemen sonraki bariz hamle adım adım ilerleme yaklaşımını derhal sürdürmek olacaktı. Ama Sedat'ın müttefiki Esad'a karşı İsrail'le ayrı bir anlaşma yapmama yükümlülüğü altında olması bunu engelliyordu. Üstelik ABD Moskova'yla yürüttüğü ateşkes görüşmelerinde Sovyetler Bir-

liği'yle uyumlu genel bir müzakere yürütmeyi de kabul etmişti. Bunun sonucunda Aralık 1973'te Cenevre'de Ortadoğu Barış Konferansı toplandı.

Konferansın sonraki müzakereleri meşrulaştıracak bir forum yaratması amaçlanmıştı. Barış sürecinin kolaylaştırıcıları olarak ABD ve Sovyetler Birliği'nin yanısıra bölgedeki tarafların tamamı Cenevre'deki ilk görüşmelere davet edilmişti. Mısır görüşmelere katılması yönünde yükümlülüğe yaklaşan bir siyasal baskı altındaydı: 1967'de ilan edilen ve Arap ülkelerinin İsrail'le ayrı ayrı müzakereler yürütmesini reddeden Hartum bildirgesine katılmıştı, Sedat 1973 savaşı öncesi ve sırasındaki açıklamalarında da aynı noktayı vurgulamıştı. Mısır'ın ve müttefiklerinin Cenevre Konferansı'na doğru devindiğini anlayan Sedat tek yanlı bir tutumla konferansın terk edilmesini sağlamaya karar verdi.

Arap ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklardan usanan ve Sovyetler'e güvenmeyen Sedat vetoların artmasının anlaşmayı geri püskürteceği ve Soğuk Savaş rekabetinin Arap önceliklerini boğacağı korkusuyla her şeyi kapsayan genel bir yaklaşımı reddetti. Gerçekten de Cenevre'de bir anlaşmaya varılması ihtimali çabucak çözülüp gitti. Suriye lideri Esad konferansa katılmayı reddetti. Batı Şeria'yı yöneten Ürdün'ün konferansa katılması, tartışmalı bir mesele hâline geldi. Sovyetler Birliği bölgesel müzakerelerden çok *détente*'in (yumuşama) nasıl gelişeceğiyle ilgileniyordu (ya da zaten başarısız olacağı kanısıyla adım adım ilerleme yaklaşımına hoşgörü gösteriyordu). Böylece ABD, Sovyetler Birliği, İsrail, Mısır ve Ürdün'ün katıldığı Cenevre Konferansı, ayrı bileşen unsurların keşfine izin vermek üzere kendisini askıya aldı, zaten hem Sedat'ın hem ABD'nin tasarladığı şey de buydu.

Şimdi her şey Mısır ve İsrail'in keşfe yönelik görüşmeleri somutlaştırıp somutlaştıramayacağıyla ilgiliydi. Bu, İsrail'in geri çekilme sınırı, bölgelere göre silahlanma sınırları, Arap boykotlarına son verilmesi, herhangi bir anlaşmayı kontrol etme ve meşrulaştırma biçimleri hakkında taraflar arasında anlaşmaya varılmasını gerektiriyordu.

İsrail'in işgal ettiği topraklardan ilk geri çekilmeyi gerçekleştirmeye istekli olması sonucu belirleyecekti. Bu nedenle Moşe Dayan kilit bir oyuncu hâline geldi. Profesyonel bir asker olmaya İsrail'deki yurttaş-asker sisteminin izin verdiği ölçüde yakın olup zekâsının genişliği ve esnekliğiyle öne çıkan Dayan, İsrail için doğmakta olan barış sürecini yürütmek için biçilmiş kaftan bir lider olarak görünüyordu. Ama karşısına bu fırsat çıktığında melankoli içindeydi. Savaşın patlak vermesi onu şaşırtmıştı, Sedat'ın aldatmacalarına kanmıştı ve seferberlik hakkında yanlış karar verdiği için siyasi bedel ödeyeceğini biliyordu. O da Meir de Haziran 1974'te görevlerinden ayrılacaktı.

Ama Dayan işini şerefiyle yaptı. İsrail'in 1967 sınırlarından ilk geri çekilmesinin derin önemini anlamıştı. Kendisi şahsen yakında katılamayacak olsa da kendi devinimiyle gelişmesi beklenen bir sürecin başında durduğunu biliyordu.

4 Ocak 1974'te Washington'da başlayan müzakerelerde Dayan, Süveyş Kanalı'nın 20-30 kilometre ötesinde bir geri çekilme hattı önerdi, Sedat'ın "Kissinger Planı"nda ileri sürdüğünden çok daha az bir mesafeydi bu. Ama Dayan'a göre verilebilecek azami taviz buydu: Daha fazla doğuya çekilirse Sina'daki geçitlerin batısında kalan tek kuzey-güney yolunun kontrolünü kaybetmiş olacaktı. Dayan'ın pazarlık amacıyla daha sert bir çizgi benimsemekte çıkarı yoktu, siyasi manevralardan da kaçınmak istiyordu. İki güne yayılan ve yedi saat süren görüşmelerde Dayan, önerisini silahlanmanın sınırlandırılacağı bölgeler dâhil yeni sınırları içeren ayrıntılı bir harita üstünde gösterdi.⁴⁵⁶

Dayan'ın ayrıntılı haritasını ertesi hafta Sedat'a sundum. Çatışmasızlık konusunun ayrıntılarıyla ilgili görüşmelerimizin, Kahirre'nin 684 kilometre güneyindeki bir çöl kenti olan, Sedat'ın kışı geçirdiği Asvan'da yapılması kararlaştırılmıştı. 11 Ocak'taki ilk görüşmemizde Sedat çok şaşırtıcı iki öneri getirdi. Sonuç alınmasını hızlandırmak için bölgede kalıp Mısır ile İsrail arasında bir mekik diplomasisi yürütürsem, İsrail'in önerdiği geri çekilme sınırını kabul edecekti. Sonra kendisine (ve Amerikan heyetine) bir tarih

verdi. Ertesi hafta 18 Ocak'ta Arap kardeşlerini ziyareti sırasında OPEC'in Ekim Savaşı'nda ABD'ye uygulamaya başladığı petrol ambargosunu görüşecekti. O zamana kadar çatışmasızlık anlaşması sağlanırsa –ki Sedat böyle bir anlaşmaya varılacağını umuyordu– ambargoya son verilmesi çağrısında bulunacaktı. İsrail'in bazı önerilerinin, egemenlikle ilgili uygun görülemeyecek tavizler vermeyi gerektireceğini, yine de bu meselelerin müzakerelerin sonraki bir aşamasında gündeme getirilebileceğini düşünüyordu.

Mekik diplomasisi müzakerelere hiç görülmemiş bir hız kazandı. 11 Ocak ile 18 Ocak arasında yedi mekik görüşmesi yapıldı;⁴⁵⁷ bunlardan birinde (12-13 Ocak) Dayan, çatışmasızlık bölgelerinde silahsızlanmanın özünü karmaşık bir özetle ortaya koydu.

Sedat 14 Ocak'ta, onu tanıdığım süre zarfında ilk ve son kez olmak üzere, toplantının düzenini değiştirdi ve yüz yüze görüşmek yerine konferans yapılmasını önerdi; Amerikan heyeti (Büyükelçi Hermann Eilts ve Joe Sisco), masada Sedat, Dışişleri Bakanı Fehmi ve Savunma Bakanı Gamasy'nin karşısına oturacaktı; bu belki de acı verici kararların sorumluluğunu paylaşma çabasıydı.

Bu görüşme Sedat ile bakanları arasında büyük bir çatışmaya sahne oldu. Geri çekilme sınırı tartışma olmaksızın kabul edildi ama Dayan'ın İsrail kuvvetlerinin boşalttığı topraklarda sınırlı düzeyde silahlanmış bölgeler olması önerisi ateşli bir muhalefet uyandırdı. Sedat bana önceden kesin kanaatini açıklamıştı: Yabancı bir ülkeye, özellikle de Mısır'la savaş hâlindeki yabancı bir ülkeye, Mısır toprağında Mısır'ı savunan Mısır kuvvetlerinin sevkıyatı hakkında kural koyma izni verilemezdi. Fehmi ve Gamasy de şimdi aynı gerekçeyle itiraz ediyor, özellikle de Süveyş Kanalı'nın öte yakasında Mısır'ın tank sayısının otuzla sınırlanması önerisine karşı çıkıyordu. Gamasy sözlerini bitirirken “Kendisine saygısı olan hiçbir Mısırlı subay, böyle bir koşul içeren bir anlaşmayı imzalamayacaktır!” dedi öfkeyle.

Sedat birkaç saniye sessizce oturdu. Sonra bu düşünceli hâlden sıyrılıp bana tuhaf bir soru sordu: “Burada her iki taraftan bir çalışma komisyonu oluşturabilir miyiz?” (Ben ve o dışında masa-

daki herkesi kastediyordu.) Kabul ettiğimde, grubun silahlanma sınırlarını geliştirmesini önerdi, tank meselesini o ve ben halledecektik. Sonra beni yandaki odaya davet etti.

Yalnız kaldığımızda (Süveyş Kanalı'nın öte yakasındaki tank sayısı için önerilen sınırı kastederek) "Gerçekten [Başbakan Meir'in] demek istediği bu mu?" diye sordu.

Cevap verdim: "Pazarlık yapıyor. Ama bu konuya ne kadar zaman harcamak istediğine sen karar vermelisin."

Sedat bana kararını açıklamadan "Diğerlerine katılalım," dedi.

Konferans masasına döndüğümüzde tartışmayı şöyle halletti: "Ben [Mısır'ın kanalın öte yakasında bulundurabileceği tank sayısının sınırı olarak] otuz tankı kabul ettim. Dr. Kissinger daha fazla olmasını sağlayacak ve sen de Gamasy, imzalayacaksın."

Sedat görüşmelerin çıkmaza girmesinden kaçınmıştı. Çalışma grubu başlıca silah kategorilerindeki sınırlarda anlaştı. Bunlar sonra savaşın sonunda müzakere edilen koşulları uygulamak için kurulan 101. kilometre teknik grubuna iletilti. Ardından Meir, kanalın doğu yakasında Mısır'ın bulundurabileceği tank sayısını 100'ün üstüne çıkardı.

Mekik prosedürü kararları hızlandırmakla kalmıyor, Sedat'ın diyalogu derinleştirmesini ve ilerletmesini de sağlıyordu. Sedat, Meir'in kanalın öte yakasında tutulacak tank kuvveti büyüklüğünün büyük ölçüde sembolik önem arzettiğini anlayacağını söylüyordu:

Saldırmak istersem, kanalın öte yakasına bir gecede 1000 tank geçirim. Bu nedenle barışa bağlılığımın bir nişanesi olarak Meir'e kanalın öte yakasında hiç tank bulundurmayaçağımın güvencesini verebilirsin. Ama Başbakan anlaşmanın geleceğinin tümüyle psikolojik etkenlere dayandığını anlasın istiyorum. İsrail aşırıya kaçan taleplerle Mısır Silahlı Kuvvetleri'nin onurunu rencide etmemelidir. Ona, kendimi bu yola adadığımı söyleyebilirsin.⁴⁵⁸

Bir sonraki gidip gelişimizde (16 Ocak), Sedat Sina'da Mısır ile İsrail kuvvetleri arasında kalan, silah sınırlandırması önerilen

bölgelerin haritasını istedi. Haritadaki birçok alt bölümün üstünü hemen çizdi. Onların yerine bölgeleri iki kısma ayıran basit bir ayrım çizgisi çekti. Çizginin bir yanı İsrail, diğer yanı Mısır bölgesiydi. Sınırlamaların, ulusal kuvvetlerin sayısıyla değil bu bölgelerin kanala uzaklığıyla dile getirilmesi gerektiğini söyledi.

Kimin kime boyun eğdiğiyle ilgili tartışmalardan kaçınmayı sağlayacak dâhiyane bir fikir de geliştirdi. İsrail ve Mısır bu anlaşmayı birbirlerine karşı bir dizi yükümlülük olarak tanımlamak yerine bunları ABD başkanına karşı üstlendikleri karşılıklı sorumluluklar olarak ifade etmeliydi. Bu şekilde anlaşma dolaylı olarak Washington'ın garantisinde olacaktı. Amerika'nın anlaşmanın gözetimindeki rolünü vurgulamak için Amerikan teknolojisi ve Amerikan personelinin kullanıldığı iki BM teknik teftiş heyetinin Süveyş Kanalı boyunca görevlendirilmesini önerdi.* İlk çatışmasızlık antlaşmasına nihai biçimini vermek için sadece iki sefer daha mekik diplomasisi yapmak gerekti.

Aylar süren savaş ve taktik manevraların ardından Sedat her iki tarafın da "barış" sözcüğünü ağzına almaya cesaret edeceği

* Bu anlaşma resmi dile ayrıntılı olarak aktarılırken daha karmaşık bir hâl aldı. Sedat'ın ve benim bu atılımı çalışma grubuna anlatma biçimimiz bunu göstermektedir. Sedat benden onun adına konuşmamı istemişti:

"Sedat: Lütfen, sen daha akıllısın.

Kissinger: Fakat senin kadar bilge değilim. Başkan ve ben sadece teknik koşullar değil Cenevre'de hızlı ya da yavaş hareket etmenin olumlu ve olumsuz yönlerini de değerlendirdik. Teknik koşulların Cenevre'de halledilmesi daha iyi olabilir ama biz hızlı hareket etmenin avantajlı olduğunu değerlendirdik.

Sedat: Bu bizim değerlendirmemiz.

Kissinger: Mısır hattı Mısır'ı savunuyor, İsrail hattı İsrail'i savunmuyor. Bu nedenle Mısırlıların Mısır toprağı üstündeki kendi savunma hatlarını geri çekmeleri siyaseten kabul edilemez. Bunu çok ikna edici bir argüman olarak gördüğümü söylemem gerekir. Bu nedenle İsrail'e hiç duymadığım bir şeyle, bölgeler arasındaki bütün bu ayrımları terk etme fikriyle gitmeye hazırım. İsrail kuvvetleri şu hatta geri çekilecek, Mısır kuvvetleri bu hatta geri çekilecek, Mısır hattı burada tanımlanıyor, yani Mısırlıların hiç geri çekilmesine gerek kalmıyor. Sınırları geri çekilmeyle değil Mısır hattı ile kanal ve İsrail hattı ile kanal arasındaki mesafeye göre tanımlayacağız. Başkan Sedat'ın söylediği ikinci bir konuya, Mısır'ın kendi toprağında kuvvetlerini sınırlayan bir belgeye imza atmasının çok zor olduğudur.

Sedat: Çok doğru."

(Kissinger, *Years of Upheaval*, 826)

bir an inşa edebilmek için sadece bir haftalık bir diyaloga ihtiyaç duymuştu. Çalışma grubunun hazırladığı nihai belgeyi İsrail'e iletilmesi için onayladıktan sonra, Meir'e gerçek anlamda barışa kendisini adadığını bildiren bir mesaj ekledi; birkaç gün önce tanklara getirilecek sınırlamayla ilgili görüşmede söylediklerine paralel sözlerdi bunlar: "Sözümü ciddiye almalısınız. 1971'de girişimde bulunduğumda samimiydim. Savaş tehdidinde bulunduğumda samimiydim. Bugün barıştan bahsederken samimiyim. Daha önce hiç temas kurmadık. Şimdiyse Dr. Kissinger bize hizmet ediyor. Ondan yararlanalım ve birbirimizle onun vasıtasıyla konuşalım."⁴⁵⁹

Bu yine de doğrudan diyalogun bir adım gerisinde kalıyordu. İsrail Başbakanı gripten yatağa düşmüş bir hâldeyken beni kabul etti. "İyi bir şey bu," dedi kısaca. "Niye yapıyor?" Bir gün sonra resmi cevap verme kararı aldı. Anlaşmanın nihai metniyle birlikte Meir'in cevabını Sedat'a götürdüm. Sedat'ın bir İsrail hükümet başkanıyla kurduğu ilk resmi doğrudan temastı bu. Meir'in özel mektubunun bir bölümü şöyleydi:

İsrail Başbakanı'nın Mısır Devlet Başkanı'ndan bir mesaj almasının ne anlama geldiğini çok iyi biliyorum. Bu benim için gerçekten büyük bir memnuniyet kaynağı olmuştur ve Dr. Kissinger aracılığıyla aramızdaki bu diyalogun sürmesini, ilişkilerimizde önemli bir dönüm noktası olmasını samimiyetle umut ederim.

Ben kendi adıma, aramızda güven ve anlayış tesis etmek için en iyi biçimde çaba göstereceğim.

Halklarımızın barışa ihtiyacı var, buna layıklar. Kuvvetle inanıyorum ki bütün çabamızı yöneltmemiz gereken hedef barıştır.

İzninizle mesajınızda söylediğiniz şeyi tekrarlayayım: "Aramızda daimi barıştan söz ederken samimiyim."⁴⁶⁰

Sedat tam mektubu okumayı bitirmiş katlıyordu ki bir yardımcısı odaya girip kulağına bir şey fısıldadı. Sedat bana doğru yürüyüp yanaklarımdan öptü: "Çatışmasızlık antlaşmasını 101. kilometrede biraz önce imzalamışlar. Bugün askeri üniformamı çıkarıyorum. Törenler dışında bir daha hiç giymemeyi umuyorum."

Sedat aynı gün Arap başkentlerine hareket edeceğini, müzakere edilen şeyleri anlatacağını da söyledi. Ona savaştaki müttefiki ve İsrail’le asla barış müzakere edilmemesini öngören 1967 Arap uzlaşmasındaki ortağı olan Esad’la adım adım ilerleyen süreci sürdürmek için o akşam Şam’a gideceğimi söyledim. Suriye adına ilerleme kaydedilmesi, Sedat’ın Arap dünyasındaki konumu açısından önemliydi.

Sedat bu diplomasiyi onaylıyordu ama başka bir fikir önerdi. “El-Uksur’da (Luxor) bir gün geçirip tarihin büyüklüğünü...” Bir an durakladı ve sonra ekledi: “Ve kırılğanlığını deneyimlemen senin için iyi olur.”

SURİYE BOYUTU

Bu kitapta anlatılan kişiler arasında, felsefi ve ahlaki vizyonuyla kendi dönemi ve bağlamında en büyük atılımı yaratan kişi Sedat’tır. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad ise onun tersine tümüyle pratik bir yaklaşım benimsiyordu. Acımasız ve son derece zeki biri olan Esad, Arap dünyasının liderliğine heves etse de bunu başaracak beceriye sahip olmadığını bilincindeydi.

Mısır’ın tersine Suriye’nin kısa süreli nispeten bir özyönetim deneyimi olmuştu. Asırlar süren fetihler ve bölünmeler, kazanımlar ve felaketler, Suriye’nin özerk hareket etmek için gerekli manevi büyüklük ve özgüven duygularını azaltmıştı. Sedat’ın ülkesinin manevi gücüne duyduğu inançtan yoksun olan Esad, Suriye’yi inatçılık, irade gücü ve aldatmacalarla uluslararası çevresiyle çatışmalara girerek ayakta tutuyordu.

Şam hem modern Arap milliyetçiliğinin pınarıdır hem de yabancıların elinde yaşadığı hayal kırıklığı açısından incelenmesi

gereken bir örnek vakadır. Esad bir keresinde bana, Suriye'nin Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin, sonrasında Britanya ve Fransa'nın, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İsrail devletini destekleyen Amerika'nın ihanetine uğradığını söylemişti. Bu nedenle ortada onu ABD'yle işbirliğine dayalı bir ilişki kurmaya teşvik edecek hiçbir şey yoktu. O da Suriye'yi Batı'nın barış önerileriyle ilişkilendirmek için de hiçbir çaba sarf etmedi. Sedat'ın ayrı bir çabaya girmesi onu küplere bindirmişti, o kadar kızmıştı ki çatışmasızlık anlaşması sonrasında Mısır Devlet Başkanı'nı Şam'da kabul etmeyi reddetmiş, bunun yerine Sedat'ın ilk mekik diplomasisiyle ilgili raporunu havaalanında almıştı.

Ama Esad Suriye'nin özel çıkarlarını ilerletmek istiyordu. Özellikle de İsrail'in Ekim Savaşı'ndaki son saldırıda aldığı, Şam hattı boyunca uzanan toprakları geri kazanmak ve Sina anlaşmasının askeri çatışmasızlıkla ilgili kurallarını, İsrail'in 1967'den beri işgal ettiği Golan Tepeleri'ne uygulamak istiyordu.

Bu nedenle onunla diyalogumuz son derece teferruatlı askeri düzenlemelerin görüşülmesine odaklandı. Süreci destekleyen üst bir dil yoktu hiç. Zaman zaman Esad'ın yol açtığı kesintilerden kurtarılması gereken pratik bir ilerleme söz konusuydu. Bir keresinde Esad'ın müzakere taktiğini bir uçurumun kenarına doğru ilerlemeye, nasıl olsa aşağıda onu tutup yukarı tırmanmasını sağlayacak bir ağaç vardır diyerek uçurumdan atlamaya benzetmişimdir.

Sina anlaşmasında iki ülke kuvvetlerinin ayrılması ilkesini örnek alan ama Sedat'ın görüşmeleri hızlandırıcı ahlaki vizyondan yoksun olan Esad, Suriye mekik diplomasisi çerçevesinde otuz beş gün boyunca kilometre kilometre müzakere etti. Şam'daki her toplantı Esad'ın başkanlığında üç aşamadan oluşuyordu: İlk aşamada sadece tercümanımın yardımıyla Esad'la baş başa kapsamlı bir görüşme yapıyordum, sonraki aşamada Esad'ın askeri danışmanlarıyla görüşülüyordu, son olarak da sivil bakanlarla toplantı yapılıyordu. (Esad, astlarının Kudüs'ün görüşlerini ilettiğim raporlardan bilgi edinmesini sınırlamak için ilk aşama

toplantılarına kendi tercümanını bile almıyordu.) Bu dolambaçlı bir karar oluşturma tarzıydı ama onun uygun gördüğü bilgileri yaymasını mümkün kılıyordu. Ayrıca toplantıların uzun sürmesini sağlıyordu; İsrail liderleri görüşmelerin bu kadar uzun sürmesine hiçbir anlam veremiyor, tedirgin oluyorlardı.

Otuz dördüncü günün gecesi Esad meseleleri öyle bir noktaya getirdi ki görüşmelerin kesilmesi kaçınılmaz hâle geldi. Müzakerelerin son bulduğunu duyuran bildiriye çoktan kaleme almıştık. Ben tam sonuncusu olduğunu sandığım görüşme için kapıya gelmişim ki Esad müzakereleri sürdürmenin bir yolunu buldu. Sonra onun isteği üzerine müzakereler beş saat daha sürdü ve akşama kadar pazarlık edip durduk.

Sonunda Suriyeliler deveye hendek atlattılar: Sınır hattı, tümüyle tarafsız bir bölgede birkaç yüz metre değiştirildi. İsrail nihayetinde Şam'ın yaklaşık 16 kilometre güneyindeki topraklardan ve Kuneytire kasabasından çekilecekti. Karşıt kuvvetlerle silahları arasında yaklaşık 50 kilometre mesafe olacaktı, böylece ağır silahlar düşmanın ön cephesine ulaşamayacaktı.* Mısır anlaşmasında olduğu gibi taraflar ABD Başkanı'na mektup yazıp uygulama güvencesi verecekti.

Tabii ki Suriye'deki mekik diplomasisi Mısır'da olduğu gibi yüksek duygularla sona ermedi. Suriye ile İsrail arasındaki anlaşma, düşmanlar arasında sadece görece konumlarını değiştirmelerini sağlayan acımasız bir pazarlıktı. Esad Sedat'ın ahlaki çerçevesini reddederken onun pratik çözümlerini izlemeyi tercih etmişti.

* Bu hedefin karmaşıklığı, ABD'nin son aşamada sunduğu şu öneride görülmektedir:

“Kuneytire'nin tamamı Suriye idaresinde olacaktır.

Kuneytire'nin batısında, batı yolunun batı tarafındaki binaların hizasından 200 metre öteye bir sınır çekilecektir. Bu sınır, fiziksel bir engelle belli edilecektir. Bu sınırın batısındaki bölge silahsızlandırılacaktır. BM koşullara uyulmasını sağlayacaktır. İsraili sivillerin bu bölgedeki tarlaları ekmesine izin verilecektir.

İsrail'in askeri sınırı, iki kilit tepenin doğu yamacında olacaktır ama Kuneytire'ye düz bir hatta ateş açabilecek hiçbir silahın tepelere çıkarılmasına izin verilmeyecektir. Bu güvence Başkan Nixon'ın Başkan Esad'a gönderdiği bir mektupta yer alacaktır. Kuneytire'nin kuzeyine ve güneyine uzanan sınır, şehrin İsrail mevzileri tarafından kuşatılamayacağı şekilde düzleştirilecektir.” (Kissinger, *Years of Upheaval*, 1087)

Ama barışın niteliğinden hiç bahsedilmemesine rağmen Esad savaş başlatmayı çok daha zorlaştıracak özel anlaşmalar yapmaya istekliydi. Duyguları tamamen dışarıda bırakan bu gerçekçi koşullar, hem pratik hem de gözlemlenebilir şeylerdi.

Nihayetinde, yaygın tabirle Golan Anlaşması'nın koşulları devam etti. Bunun nedeni kısmen Esad'ın bu koşulları bozabilecekken hiç bozmamış olmasıdır. Bütün gururuna ve kurnazlığına rağmen Esad İsrail'i –pratikte– dolaylı yoldan ve sessizce tanımayı kabul etmişti. Bir radikalın böyle bir olasılıkla başa çıkmış olması, can yakıcı bir süreç olmuş olsa gerektir. Esad'ın İsrail'le düşmanlık konusundaki kanaatleri Sedat'inkinden daha güçlüydü, bu nedenle yolculuğu daha zorlu, aldığı yol daha kısa oldu. Ama teleskobun diğer ucundaki Meir gibi o da çatışmanın son bulmasında bir erdem ışığı görmüştü.

Sedat'ın girişimi olmasaydı Esad dış amaçlarına ulaşamaz ya da ülke içinde değişimi sağlayamazdı. Ama daha sıradan amaçların izlenmesiyle de olsa bölgesel anlaşmazlıkların adım adım çözülmesine ciddi bir katkıda bulunmuştu. Çelişkili bir biçimde, Esad'ın müzakereleri idealizminden yoksun bırakıp kurutması, Sedat'ın hayalini gerçekleştirme yoluna devam etmesini siyaseten mümkün kılmıştır.

BARIŞA DOĞRU BİR ADIM DAHA: II. SİNA ANLAŞMASI

Suriye ile çatışmasızlık anlaşması sonrasında, Sedat İsrail'le barış sürecine geri dönülmesini bekliyordu. Mantıken bundan sonraki adım, İsrail'in Haziran 1967 Savaşı'nda işgal ettiği Ürdün Nehri'nin Batı Yakası (Batı Şeria) konusunda bir anlaşmaya varmak olacaktı. Ama Arapların kendi içindeki siyasi sorunlar nedeniyle

bu yol tıkanmıştı.⁴⁶¹ Batı Şeria fiilen Ürdün yönetimine bağlı olsa da ne Ürdün'ün bir parçasıydı ne de bağımsızdı. Suriye anlaşmasından kısa süre sonra, 28 Ekim 1974'te Arap Birliği, Filistin Kurtuluş Örgütü'nü Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olarak tanıdı. Bu durum, İsrail'in Ürdün Kralı Hüseyin'le müzakereler yaparak Batı Şeria'da çatışmasızlığı sağlama yönünde bir girişimde bulunmasının, Arap dünyasında derhal bir iç çatışma doğurması anlamına geliyordu. İsrail ise onu yıkmaya yemin etmiş Filistin Kurtuluş Örgütü'yle anlaşmaya hazır değildi.

Batı Şeria işte bu nedenle adım adım ilerlemeye dayalı diplomasi gündeminden çıkarıldı. İsrail'in Sina'dan biraz daha çekilmesiyle ilgili bir başka Mısır-İsrail müzakeresi, ilerlemeye uygun tek yol gibi görünüyordu.

Ne var ki bu müzakereler için Nixon'ın Ağustos 1974'te istifa etmesinin uyandırdığı etkinin yatışmasını beklemek gerekecekti. Başkan Gerald Ford'un içeriden bilgilendirilmesine ve kendi Beyaz Saray personelini toplamasına zaman tanınması gerekiyordu. Ford, kamuoyuna yaptığı ilk açıklamada beni Dışişleri Bakanı olarak görevlendirerek devamlılığı sağladı.

En önemli devamlılık güvencesi aslında yeni başkanın kişiliğinde yatıyordu. Michigan'da doğup büyüyen ve eğitim gören Ford, Amerikan orta sınıfının en değerli niteliklerini temsil ediyordu: yurtseverlik, dostluğa güven, Amerika'nın amaçlarına güven, olağanüstü bir sağduyu. Ortadoğu hakkında kendisinden önceki başkanın döneminde geliştirilmiş barış ilkelerine uygun olarak her şeyden önce Amerika'nın kendi iç bölünmelerini aşmaya kararlıydı.

İsrail'de de lider değişmişti. Başbakan Meir önceki Aralık'ta yapılan seçimlerde başarılı olmuştu ama 1973 savaşının başlangıcıyla ilgili hata yapıldığına ilişkin kamuoyundaki iddialar ve bu nedenle getirilen eleştiriler sonucunda kenara çekilmesi gerektiği kanısına varmıştı. Meir'in halefi İzak Rabin oldu. Rabin başbakanlık koltuğuna oturan ilk *sabra*'ydı (İsrail'de doğmuş İsrailli). 1967 Savaşı'nda İsrail ordusuna komuta etmişti, kazandığı zafer-

ler onu ulusal kahraman yapmıştı. Sedat gibi o da heveslerini savaşta aşmaya, geride bırakmaya yöneltmiş bir askerdir. Rabin başbakanlık yaptığı dokunaklı bir konuşmada şöyle diyordu:

Eski bir asker olarak [...] önceki o sessizliği ebediyen unutmayacağım: saatin akrep ve yelkovanı ilerlermiş gibi görünürken, zaman akıp giderken, bir saat sonra, bir dakika sonra kıyamet kopacakken inen o sessizliği...

Parmağın tetiği çekmesinden, fitilin yanmaya başlamasından hemen önceki o son derece gerilimli anda –o anın korkunç sessizliğinde merak etmeye, yapayalnız sormaya hâlâ vakit vardır: Harekete geçmek gerçekten zorunlu mu? Başka bir seçenek yok mu? Başka bir yol yok mu?⁴⁶²

Rabin tahmin edilebileceği üzere Meir'den farklıydı. Meir İsrail'in ilk yerleşimcilerindendi. Ona göre İsrail topraklarının her santimetrekaresi kanla kazanılmıştı, bu nedenle de kutsaldı; bu düşünceye göre barış karşılığı toprak vermek, geçici olması gayet mümkün bir şey için mutlak olanı vermek anlamına geliyordu. İsrail'de doğmuş olan Rabin'e göreyse ülkenin var olmasının mucizevi yönü, hayatta kalması için gerekli koşullar kadar öne çıkmıyordu. Binlerce yıllık Yahudi tarihini iyi bilen Rabin'e göre İsrail'in tarihsel olarak tehlikeye açık durumu, ancak ve ancak halkının Arap komşularıyla bağ kurması sayesinde aşılabirdi. Son derece zeki ve iyi eğitilmiş Rabin, müzakere sürecini analitik bir mercekten görüyordu. Adım adım ilerleme yaklaşımı, "bir parça barışa karşılık bir parça toprak" şeklinde ifade ettiği bir tercihti ona göre.

Rabin'in adım adım ilerleme yaklaşımını akılcı bir biçimde geliştirerek yarattığı bu yeni yaklaşım, o ve Sedat'ın Amerika'nın arabuluculuğuyla Sina modeli çerçevesinde geçici keşif müzakerelerine başladığı 1975 başında henüz tam olarak ifade edilmemişti.* Müzakerelerin ilk aşamaları rahattı: İki adam da barış fikrine bağlıydı ve çok aşamalı tedrici bir yaklaşımda anlaşıyordu. Her ikisi de sonraki adımda İsrail'in bir kez daha geri çekilmesi

* Bu yaklaşım, 1993'te imzalanan, Batı Şeria ve Gazze'den üç aşamalı bir geri çekilmeyi öngören İsrail-Filistin Oslo Anlaşmaları'nda tam ifadesini bulmuştur.

gerektiği kanısındaydı. Sedat Mısır'ın barış yolunda diğer Arap ülkelerinden ayrı başladığı yolculuğu sürdürmek, Rabin ise bölünmüş kabinesini uluslararası hayatın gerçekleriyle tanıştırmak için bu adıma önem veriyordu.

Mart 1975'te Rabin benim aracılığım ile Sedat'a bir mektup gönderdi. Meir'in Ocak 1974'te yazdığına benzer kanaatleri kendi üslubu ile ifade ediyordu:

Mısır'ın kültürel mirası, gücü, büyüklüğü ve nüfuzu sayesinde, bölge-mizde barışı sağlama çabaları açısından öncü ses olduğuna her zaman kuvvetle inanmışımdır. Kamuoyuna yaptığınız açıklamaların yanı sıra Dr. Kissinger'ın bana aktardıklarından bir çözüm sağlanması yönünde üstün gayret göstermeye kararlı olduğunuza eminim.

Ben de kendi adıma aramızda barışı teşvik etmeye yönelik her çabayı sarf etmeye kararlıyım ve bu ruhla halklarımızı şereflendirecek bir anlaşmaya varmayı başarmayı arzuladığımızı ifade ederim.⁴⁶³

Mektubu verdiğimde Sedat bana bunu kimin düşündüğünü sordu. Mektubun yazılmasını teşvik ettiğimi kabul ettim. Sonra bana şunu sordu: "Onlar mı yazdı? Bu çok daha önemli." Gerçeği, mektubu Rabin'in kaleme aldığını söyledim. Sedat ertesi gün benimle baş başa görüşmek istedi ve sözlü olarak şu cevabı verdi:

Benim tutumum, iki halkın ilişkilerinde gücün bir daha asla rol oynamaması yönündedir. Rabin İsrail halkını idare ederse ben de Arap halkını idare edeceğim. Kararlaştırılan hatlara nihai geri çekilmenin sağlanmasını, sadece barışçı yollarla gerçekleştirmeye kararlıyım. Bu anlaşma imzalandıktan sonra Cenevre'de bir konferans toplanırsa orada bu anlaşmaya dokunmayacağım, yani aramızdaki hiçbir şeyi değiştirmeyeceğim. Benim tarafımdan Rabin'e bu konuyu Cenevre'de çözmeyi hayal etmediğim güvencesini verin. Sorunlar her ne olursa olsun kuvvet kullanmayacağım. İsrail'in Mısır topraklarını işgali son bulduğunda Rabin'le görüşmeye hazır olacağım.⁴⁶⁴

Şimdi masadaki konu İsrail'in bir kez daha geri çekilmesi, bu sefer Sina'nın orta bölgesindeki geçitlerin de ardına geçmesiydi. Buna karşılık Rabin, Mısır'ın çatışmazlık ilan etmesini bekliyordu. Bunun ardından "bir parça barışa karşılık bir parça toprak" formülüyle ilgili bir sorun doğdu: Barış, toprak gibi bölünebilir

değildi. Sedat savaş durumunun genel olarak son bulduğunu ilan etmeye hazır değildi ama savaşçı eylemler olarak tanımlanan fiillerden kaçınmayı kabul etmeye istekliydi. İsrail'in Sina geçitlerinin ardına çekilmesine karşılık Mısır'ın barış yolunda atacağı adımlar İsrail'de tartışma yarattı. Oysa duygusal cümlelerden fazlasına ihtiyaç vardı. Sözcükler ne kadar başarılı olursa olsun, İsrail'in kâbuslarına karşı Sedat'ın Amerikalıların arabuluculuğuyla Rabin'le iletişim kurmasından daha büyük bir güvence düşünülemezdi. Ama tarih Yahudilere salt güvencelerin trajedilerden korunmaya yetmediğini öğretmişti. Beşeri tasarıların kırılğanlığı, etkili olmalarını sağlamak için yasal ya da anayasal maddeler konmasını gerektiriyordu.

Bir anlaşmanın İsrail kabinesi ve parlamentosu tarafından onaylanması gerekiyordu, kendisinden önceki başbakanlar gibi Rabin de parlamentoda sadece küçük bir çoğunluğa sahipti (120'de 65).⁴⁶⁵ Kabinedeki bölünmeler de –özellikle (daha sonra İsrail'in başlıca güvercinlerinden biri ama o tarihte şahin olan) Savunma Bakanı Şimon Peres'in dile getirdiği itirazlar– muhtemel barış planını tehlikeye atabilirdi.

Mart 1975'e gelindiğinde bir antlaşma taslağı oluşturulmuştu. Ama yine de özellikle savaş durumuyla ilgili açıklık getirilmesi gereken bazı belirsiz unsurlar vardı. Rabin'in itirazlarına cevaben 18 Mart'ta Sedat ve Fehmi barış süreci bozulsa bile Mısır'ın güç kullanmama sözüne bağlı kalacağını açıkladı. Sedat ayrıca hem İsrail'e hem de Amerika başkanına iletmişti bir mektupla İsrail'e saldırmama sözü verdi ama tek koşulu vardı: İsrail de Mısır'a aynı biçimde aynı sözü verecekti. Sedat Sina'da İsrail'in çekileceği geçitlerin Mısır'a geri verilmek yerine BM kuvvetleri tarafından kontrol edilmesini de açıkça kabul etti.

Yine de İsrail kabinesi, 1973 savaşından önce arzularının gerçekleşmesi olarak gördükleri şeye kucak açmaya henüz hazır değildi. Dışişleri Bakanı Yigal Alon, Ürdün'le Batı Şeria hakkında görüşmeyi tercih ederek Mısır'la müzakerelere hepten karşı çıkmıştı. Rabin'in ömür boyu rakibi olan Şimon Peres savaşmamaya

açıkça söz vermeyen bir öneriye karşılık Sina'daki geçitlerin kontrolünden vazgeçilmesi fikrini kesinlikle reddederek sert bir tavır göstermeyi sürdürdü.

İsraili müzakereciler Sedat'ın Mısır'ın Arap dünyasıyla bağlarını koparmaksızın savaş hâlini sona erdirmeye resmen söz veremeyeceğini düşündüğünden, bunun yerine giderek kabaran bir ihtimaller listesi geçirmeye çalıştı. Böylece Sedat o cümleyi kullanmasa da madde madde "barış"ın özünü verebilirdi.

Nihayetinde bu barış parçalarının, beklenen toprak parçası için yetersiz olduğu anlaşıldı. Bu nüanslara takılıp kalan müzakereler, Mart 1975 sonunda kesildi. Mekik diplomasisine ara verildi. Rabin'in bana söylediği gibi bu bir "Yunan tragedyasıydı."⁴⁶⁶

Başkan Ford Ortadoğu diplomasisiyle hiç uğraşmamıştı ama Temsilciler Meclisi Silahlı Hizmetler Komisyonu'nda görev yaptığından askeri unsurlara aşinaydı. Hem Rabin'le hem Sedat'la görüştü. Sedat'la yapılan görüşme, ABD'nin iç meselelerinin birden Ortadoğu düzeniyle ilgili meselelerin önüne geçmesi nedeniyle, Arap liderleriyle başkanlık düzeyinde yapılan görüşmeleri çevreleyen o uğursuzluğun etkisindeymiş gibi görünüyordu. Sedat Nixon'la ilk görüştüğünde Watergate skandalı zirvedeydi, Nixon altı hafta sonra istifa etmişti. Ford ise Sedat'la tanıştırıldığı hafta sonu, 1976'daki başkanlık kampanyasına hazırlık için Savunma Bakanı James Schlesinger ve CIA Başkanı William Colby'nin görevlerine son vermek zorunda hissetmişti kendisini. Ford yönetiminin sürekliliğiyle ilgili olarak Sedat'a başkanlık düzeyinde güvence vermeye ciddi ölçüde zaman ayrılmıştı.

Ford mekik diplomasisinin askıya alınmasına üzülmüştü. Benim de paylaştığım huzursuzluğunu hiç saklamamakla birlikte, Rabin'e İsrail içindeki tartışmanın sonuçlanması için zaman tanımaya karar verdi. Peres'in görüş değiştirip BM teftiş sisteminin Sina'nın merkezine yakın bir yere yerleştirilerek iyileştirilmesi koşuluyla sonraki aşamayı desteklemeye karar vermesi, tartışmanın tamamlanmasını kolaylaştırdı. Sedat Sina'daki uyarı istasyonlarında Amerikalıların bulunmasını önererek teşvik edici - gö-

nüllü olarak– başka bir unsur sundu ve dışişleri bakanına da şu talimatı verdi: “Bu önemli bir öneri. Amerikalılar tanık olacak. İsraililer için tam bir garanti.”⁴⁶⁷

1 Eylül 1975’te anlaşmaya varılabildi. Bu anlaşma ilk çatışmasızlık anlaşmasının yarattığı sevinci doğurmadı ama ondan çok daha önemli bir anlaşmaydı. Mısır ve İsrail siyasi koşullar karşısında askeri zorunlulukları dengeliyordu. Her iki taraf da belirlenen konularda kuvvet kullanılmayacağını ilan etti. İsrail Sina geçitlerinden vazgeçti.* Mısır bir dizi koşulda İsrail’e karşı kuvvet kullanılmasını kınadı, hatta İsrail’e yönelik bir saldırıda Suriye’nin desteklenmeyeceğine söz verdi. Bu önlemler İsrail ve Mısır’ın birbirlerine ilişkin bütün algılarını tanımlayacaktı. Sedat ve Rabin bütün bölgeyi kapsamayan, aslında birbirleriyle kapsamlı bir çözüme varıyordu.

Her iki tarafın da seçenekleri kazanımlarıyla daralıyordu: Sedat giderek halkının anlayabileceği ya da kaldırılabileceği sınıra yaklaşıyordu, Rabin de yavaş yavaş artık toprak parçalarıyla alakalı olmayan yeni bir barış tanımına doğru ilerliyordu.

SEDAT’IN KUDÜS SEYAHATI

İsrail de Mısır da Sina konusunda başka bir geçici anlaşmaya pek yer kalmadığını anlıyordu. Ama 1976 sonunda, Amerika’da seçim yaklaşırken bir adım daha atmak üzere keşif görüşmelerine başladılar. Bu seferki adım, El Ariş’ten İsrail sınırının yaklaşık 32 kilometre içindeki Ras Muhammed’e bir sınır çekmekti; bu hat Sedat’ın üç yıl önceki ilk görüşmemizde önerdiği “Kissinger hattı”ydı. Eğer Ford seçimi kazansaydı, başkan sıfatıyla atacağı ilk dış

* Başta tartışmalı olan geçitlerin genişliğinin tanımlanması meselesini, BM danışmanları ile İsrail ve ABD temsilcileri geçitleri boydan boya yürüyerek çözdü.

politika adımı, İsrail ile Mısır arasındaki savaşın son bulmasına karşılık El Ariş–Ras Muhammed sınırının oluşturulması olacaktı.

Ford yönetiminin son, Carter yönetiminin ilk yılı boyunca Sedat ABD’yi kendisinin daha geniş çaplı barış hayaline bağlı tutmaya çalıştı. Ağustos 1976’da ABD Büyükelçisi Hermann Eilts’e kısa süre sonra yeni bir Amerikan önerisinin gelmesini umduğunu söyledi. Böyle bir öneri gelmezse İsraillileri “bütün kartları açmaya” teşvik edecekti.⁴⁶⁸

1976 seçim kampanyası sırasında Carter ekibi, bütün tarafların katılacağı ve Filistin’in geleceğinin kilit mesele olarak ele alınacağı bir konferansta, İsrail ile bütün Arap komşuları arasında genel ve kapsayıcı bir anlaşmaya varılmasına adadı kendini. Bu nedenle, Carter’ın Ocak 1977’de göreve gelmesi, bir Amerikan stratejisi olan adım adım ilerleme sürecine son verdi.

“Amerikalıların kartların %99’undan fazlasını elinde tuttuğuna” inanan Sedat göreve yeni başlamış Başkan Carter’a 3 Nisan 1977’de bir barış planı sundu.⁴⁶⁹ Bir Filistin devletine ihtiyaç olduğunu ve İsrail’in 1967 sınırlarına çekilmesi gerektiğini tekrarlayıp İsrail’i resmen tanımaya hazır olduğunu ve ABD’nin gelecekteki Filistin devletine yardım etmesine ya da güvence vermesine itiraz etmeyeceğini de söyledi.⁴⁷⁰

Hiçbir şey Sedat’ın –ya da İsraillilerin– zihninden, bırakın kapsamlı bir anlaşmaya varma girişimini, çok taraflı bir Ortadoğu konferansı kadar uzak olamazdı. Bir kere böyle bir toplantı 1947’de İsrail devletinin kurulması öncesindeki sınırlara dönülmesi önerilerine davetiye çıkaracaktı ki İsrail’de hiçbir siyasi parti en azından Batı Şeria’yla ilgili olarak bunu kabul etmiyordu: 1947’deki taksim planı, Batı Şeria’da, İsrail’in iki büyük kenti Tel Aviv ile Hayfa arasındaki yolun yaklaşık 16. kilometresinden, hatta İsrail’in tek uluslararası bağlantı noktası Ben-Gurion Havalanı’na daha yakın bir yerden bir sınır geçmesini gerektiriyordu. Ayrıca çok taraflı bir konferans –İsrail’in değerlendirmeye yanaşmadığı– FKÖ’nün varlığı meselesini ve sorunlu bir mesele olan Sovyetler’in katılımını da gündeme getirecekti. Sedat kapsamlı

bir konferansa karşı çıkmayı sürdürüyordu çünkü Ortadoğu'ya yeniden Sovyet nüfuzunu sokacak, Suriye'ye Mısır diplomasisiyle ilgili veto hakkı verecek ve barışa adım adım nasıl ulaşılacağıyla ilgili kavrayışını tehdit edecekti.

Ama Başkan Carter Sedat'ın Nisan'da sunduğu teklife ikna olmamıştı ve Mısır'ın kapsamlı yaklaşıma direnmesinden rahatsız olmuştu. Carter Sedat'ın itirazlarını aşmak için 21 Ekim 1977'de onunla doğrudan görüşerek konferansı desteklemesini rica etti.⁴⁷¹ Başkan Carter'ın kendisini hasım Sovyetler'le kuşkucu Arap müttefiklerinin barış çabalarını engelleyebileceği bir diplomasiye zorlayabileceğinden korkan Sedat doğruca nihai hedeflerine doğru sıçradı. Mısır-İsrail ilişkisinde kalıcı bir düzenleme sağlanacaksa, sistemi bir kez daha sarsmak gerekiyordu. Sedat sonradan, "[Carter'ın barışı savunması] düşüncemi ilk kez kalkışmakta olduğum girişime yönlendirdi," diye yazacaktı.⁴⁷²

Sedat 9 Kasım 1977'de yeni Mısır meclisinin açılması münasebetiyle yaptığı konuşmada, Carter'ın mektubuna cevaben, barış için "dünyanın öbür ucuna gitmek" gibi bildik sözler sarf etti.⁴⁷³ Ama bu sefer İsrail'e hayali bir ziyaretten bahsetti kısaca: "İsrail, onlarla barışı görüşmek için evlerine, Knesset'e gelmeyi reddetmeyeceğimi söylediğimi duyunca şaşıracaktır."⁴⁷⁴

Sedat Knesset'e yaptığı bu göndermeyi, reddetmeye cesaret edemediği Carter'ın Cenevre konferansı önerisiyle⁴⁷⁵ ilgili olumlu sözlerinin arasına yerleştirmişti. Dinleyiciler arasında oturan FKÖ lideri Yaser Arafat hatırına, böyle bir konferansta müzakereci taraflar arasında Filistinli temsilcilerin bulunması gerektiğinde de ısrar etmişti; İsraillilerin kabul etmeyeceğini bildiği bir şarttı bu. Sedat'ın barışa bağlılığının ciddiyeti açık olsa da⁴⁷⁶ aslında İsrail'i ziyaret etme fikrini ortaya attığını, Cenevre'ye gitmeyeysel hiç niyetli olmadığını neredeyse hiç kimse fark etmedi.

Yine de İsrail Başbakanı Menahem Begin Sedat'ın verdiği mesajı almıştı. Begin, Mayıs 1977'de Rabin'in yerine İsrail Başbakanı olmuştu. 1942'de Polonya'dan göç eden Begin, ilk olarak bir yeraltı paramilis birimi olan Irgun'un başkanlığını yürütmüş, sonra

otuz yıl boyunca siyasi muhalefette kalmıştı. Onun müzakerelere bakışı esneklikten uzak, yasalara sıkı sıkıya bağlıydı. Ama 1967 öncesindeki sınırlara dönülmesini içermediği sürece Mısır'la "kalıcı bir barış"a itiraz etmiyordu.⁴⁷⁷ Begin 15 Kasım'da –belki iyi niyetle, belki de sırf Sedat'ı dünyanın gözünde zor durumda bırakmak için– dizginleri ele aldı ve Mısır Devlet Başkanı'nı resmen Kudüs'e davet etti.⁴⁷⁸

19 Kasım Cumartesi günü, karanlık çöktükten hemen sonra –Şabat'a saygı göstermek adına– Sedat'ın uçağı tüm dünyayı hayrete düşürerek İsrail'e indi. Bu son cüretkâr barış girişiminden ötürü kendisini tebrik etmek için bir gün önce Sedat'a telefon açmıştım. Onu sakin ve huzurlu bulmuştum. Bana şöyle sordu: İsrail'in önemli şahsiyetleri arasında acaba kimi en etkileyici bulurdu? Ben ne düşünüyordum bu konuda? O muhtemelen İsrail'in eski hava kuvvetleri komutanı ve Begin kabinesinin Savunma Bakanı (gençliğinde de yeraltı örgütü Irgun üyesi) atılgan Ezer Weizman'ın en etkileyicisi olacağını düşünmüştü. Ben Dayan'ı da etkileyici bulabileceğini söyledim. İkimiz de yanıldık. Onu en çok "İhtiyar" (Golda Meir) etkiledi, Meir de havaalanında karşılama heyetinde hazır bulunan İsraili liderler arasındaydı.⁴⁷⁹

Sedat'ın İsrail'e gelişi sonrasında ülkede gergin bir hava esti: İsraililer bir baskın bekliyor gibiydiler, Sedat'ın korumaları da onun güvenliğinden yana korkuyordu. Her iki taraftan radikaller bu önemli anı Sedat'ın bu çabasını etkisiz kılmak için kullanabildi. Ama bazı olaylar sıradan hesaplamaları aşar. Borazanların gümbürtüsüyle birlikte İsraililerin daha önce hiç kimsenin aklından geçirmeye cesaret edemeyeceği bir ziyarette bulunan Mısır Devlet Başkanı'nı çılgınca sevinç nidalarıyla karşılaması, baştaki o gergin havayı dindirdi.

Sedat gelişinin ertesi günü, Pazar sabahı El-Aksa Camii'nde namaz kıldı. Sonra Kutsal Kabir Kilisesi ile İsrail Holokost anıtı ve müzesi Yad Vašem'i ziyaret etti. Bunun ardından ilk resmi işi, Knesset'e hitap etmek oldu. Bu kurumdaki varlığı bile Arapların tarihi duruşuna kökten bir meydan okumaydı. Klasik Arapça yaptığı konuşmasında, ezeli düşmanlığın yerleşik retorliğini bir

kenara bırakıyordu. Barışa ulaşmayı yıllar süren karşılıklı suçlama taktiklerine değil düşmanların ruhlarına dayandırıyordu:

Samimiyetim size şunları söylememi zorunlu kılıyor:

Birincisi, buraya Mısır ile İsrail arasında ayrı bir anlaşma yapılması için gelmedim. [...] Filistin sorunu adil bir çözüme kavuşmamışken bütün dünyanın ısrar ettiği o kalıcı ve adil barış hiçbir zaman olmayacak. İkincisi, kısmi bir barış sağlamak, daha açık bir deyişle bu aşamada savaş hâline son vermek ve bütün sorunu sonraki bir aşamaya ertelemek için de gelmedim size. [...] Aynı şekilde Sina'da ya da Golan'da ya da Batı Şeria'da üçüncü bir çatışmasızlık anlaşması için de gelmedim. Çünkü bu, fitili ateşlemeyi sadece ertelemek anlamına gelirdi.

Her iki taraftan da tek bir damla kan dökülmesinden kaçınmak için, birlikte adalete dayalı, kalıcı bir barış inşa edebilmemiz için geldim size. İşte bu nedenle dünyanın öbür ucuna gitmeye hazır olduğumu ilan ettim.⁴⁸⁰

Sedat yarım ağız tedbirlere razı olmanın “adalete dayanan kalıcı bir barışın ağırlığını ve sorumluluğunu sırtlanamayacak kadar zayıf oldukları” anlamına geleceğini söyledi.⁴⁸¹ Ama o her iki tarafın da böyle bir barış yapabilecek kadar güçlü olduğuna inanıyordu. Sözlerinin duyguları tırmandırdığı o son noktada şu soruyu sordu: “Bu engeli birlikte yıkabilmek için neden inanç ve samimiyetle el ele vermiyoruz?”⁴⁸²

Sedat barışı nihai hâli verilmiş bir koşullar dizisinden çok, her şeyden önemlisi çatışmanın yeniden doğmasına karşı olanca inatla düzeltilmesi ve savunulması gereken kırılğan, hassas bir hâl olarak tanımlıyordu. “Barış, yazılı satırların uygulanmasından ibaret değildir. Daha ziyade tarihin yeniden yazılmasıdır. [...] Barış bütün hırslara ve kaprislere karşı verilen devasa bir mücadeledir.”⁴⁸³

Begin o her zamanki gibi kanunlara bağlı kalan yaklaşımını aşan, çatışmanın ataletini geride bırakıp diplomatik seçenekler yelpazesinin tamamını kucaklayan bir konuşmayla karşılık verdi:

Başkan Sedat, Kudüs'e gelmeden önce biz ve komşularımız arasındaki daimi sınırlarla ilgili konumuzun onunkinden farklı olduğunu

bizim söylediklerimizden biliyordu, biliyor. Ama Mısır Devlet Başkanı'na ve bütün komşularımıza çağrıda bulunuyorum: Herhangi bir konuda müzakerelere karşı çıkmayın. Meclisin ezici çoğunluğu adına, her şeyin müzakere edilebilir olmasını öneriyorum. [...] Her şey müzakere edilebilir. Hiçbir taraf bunun tersini söylemeyecek. Hiçbir taraf önkoşullar koymayacak. Müzakereleri saygıyla yürüteceğiz.⁴⁸⁴

Sedat'ın Kudüs seyahati, bir olayın sırf gerçekleşmesinin bile tarihte kesinti yarattığı ve böylece olasılıklar yelpazesini dönüştürdüğü o ender anlardan biriydi. Bu onun nihai devrimiydi: Temmuz 1952 darbesinden, Nisan 1971'deki "düzeltici darbe"den, Temmuz 1972'de Sovyetler'i ülkeden çıkarmasından ya da Ekim 1973 savaşı ve sonrasında daha fazla sonuç doğuran ve onun liderliğinin ruhuna daha sadık olan bir devrim. Bu ziyaret, Sedat'ın milliyetçilik tarzını hayata geçirmesine vesile oldu; barışı bir iç özgürleşme biçimi olarak ifade eden bir milliyetçilikti bu.

BARIŞA GİDEN ZORLU YOL

Ekim Savaşı, Mısır'a 10.000'i aşkın can kaybına mâl olmuştu. Ölenler arasında Sedat'ın savaş uçağı pilotu olan en küçük kardeşi de vardı, bir İsrail askeri havaalanına yaptığı saldırı sırasında düşürülmüştü. İsrail'de ise 2600'den fazla ölü, 7000'den fazla yaralı vardı.⁴⁸⁵ Mekik müzakerelerinden biri sırasında bir Mısır askeri hastanesinde bulduğumuzda Sedat bana ülkesinin savaştan ne çok çektiğini ve daha fazla şehit vermesi gerekmediğini anlatmıştı.⁴⁸⁶

Bundan sonraki dört yılda, Sedat'ın başta her iki taraf için de çitayı fazla yükseğe çıkardığı görülecekti. İlk suçlamalar Arap dünyasından gelecekti. Sedat'ın Kudüs ziyaretinden önce bir Arap devlet başkanı ile bir Siyonist ya da İsrailli lider arasındaki

son görüşme Ocak 1919'da Emir Faysal'ın Chaim Weizmann'la yaptığı görüşmeydi.⁴⁸⁷ O zamandan beri, Sedat'ın terk etmeye hazır olduğunu duyurduğu ilkeler adına dört savaş verilmişti.

Doğrudan kendilerini ilgilendiren çıkarlar bir yana, Arap liderler Sedat'ın onlara danışmaması karşısında şahsen ihane- te uğradıklarını düşünmüşlerdi. Pratik düzeyde, onun Kudüs'te bulunmasının İsrail'in müzakere konumunu güçlendireceğinden kaygı duymuşlardı.⁴⁸⁸ Suriye lideri Esad açıkça küçük görüyordu bu çabayı. 1975'te Esad'a kendisi olsaydı ne yapardı diye sorduğumda, buz gibi bir tonla şöyle demişti: "Vietnam'ı terk ediyorsunuz, Tayvan'ı terk edeceksiniz. İsrail'den yorulduğunuzda biz burada olacağız."⁴⁸⁹

Sedat'ın hükümetinde de ciddi bir muhalefet vardı. Dışişleri Bakanı Fehmi, Kudüs'ün ziyaret edilmesi kararını protesto etmek üzere 15 Kasım 1977'de görevinden istifa etti.⁴⁹⁰ Amerika'nın İsrail'e yaptığı baskı arttı. Begin 19 Kasım'da Carter'ı arayıp Sedat'ın Kudüs'e vardığını doğruladığında, Carter ona şunları söyledi: "Fehmi'nin istifa ettiğini gözlemlemiş olmalısınız. Sedat'ın ülkesine somut bir katkıyla dönmesine ihtiyaç var. Çok büyük risklere girdi."⁴⁹¹ Bu tarih dikkate alındığında, ziyaretinin ardından Sedat'ın kimi zaman Washington'a sesini duyurmak için Kudüs'ten geçmekle suçlandığı olmuştur. Aslında tam tersini yapmaya çalışıyordu.

Sedat'ın sadece küçümseyerek baktığı Muammer Kaddafi yönetimindeki Libya, Mısır Devlet Başkanı'nın İsrail'le barış çabasında ısrar etmesi ve Libya'yla birleşme tekliflerini reddetmesi üstüne Temmuz 1977'de Mısır'a kısa süreli bir savaş açtı. Kaddafi, daha sonraları Sedat'ın eylemlerini "Arap ulusuna ihanet" olarak gösterecekti.⁴⁹² Suriye ve FKÖ de ortak bir bildiriyle benzer öfkeyi dile getirdi: "Sedat'ın ziyaretinin, Sedat-Begin planıyla birlikte, Arap ulusuna bir emrivaki dayatmak, böylece işgal edilmiş bütün Arap topraklarından topyekûn geri çekilmeye dayalı adil bir barışa ulaşmaya yönelik bütün samimi çabaları geçersizleştirmekten başka bir amacı yoktur."⁴⁹³

O noktada resmi bir “Sedat-Begin planı” yalnızca hayalden ibaretti. Yine de Aralık 1977’de Trablus’ta yapılan bir konferansta Suriye, Cezayir, Güney Yemen, Libya ve FKÖ, Sedat’ın eylemlerini “ağır ihanet” olarak tanımladı.⁴⁹⁴ Bu konferansta, İsrail’le ticaret yapan Mısır kuruluşlarını cezalandırmaya ve onlara İsrail karşıtı boykot kanunları uygulamaya karar verdiler.⁴⁹⁵ Bundan kısa süre sonra Mısır, beş Arap devleti ve FKÖ ile ilişkisini kesti.

Sedat Kudüs ziyaretinin İsrail ile Amerika arasındaki özel ilişkiyi tamamlayacağını ve barış müzakerelerini yeni bir aşamaya taşıyarak daha güçlü ve daimi bir barış doğuracağını ummuştu.⁴⁹⁶ Bölünmüş bir Arap cephesinin, İsrail’le yeni müzakere fırsatları sunacağını da tahmin etmişti.⁴⁹⁷ Ama ertesi yıl Begin ve Sedat’ barış yolunda ancak tek tük adımlar atabildiler. Begin Kudüs ziyaretine karşılık vermek üzere Aralık 1977’de Mısır’ın İsmailiye kentine gitti. Ama burada düzenlenen zirvede sadece iki tarafın askeri ve siyasal uzmanlarının görüşmeleri kararlaştırıldı, nitekim bu görüşmeler de çok geçmeden suya düştü.

Sedat gibi Begin de bir devrimci olarak yola çıkmıştı. Sedat’ın aksine Begin, var olma hakkı komşuları tarafından reddedilen bir ülkenin hükümet başkanıydı. Sembol ve dil meseleleri konusunda inatla mücadele etmişti. 1975’te İsrail’in Arap komşuları tarafından tanınmak için toprak vermesi gerektiği argümanına, “[İsrail halkının] meşruiyete ihtiyacı yok! Varız. Bu nedenle de meşruiyuz,” diyerek hemen cevap vermişti.⁴⁹⁸ Begin’in tanınmaktan daha derin bir kaygısı vardı, Sedat’ın İsrail’in varlığını güvence altına alan Amerika’yla ilişkisini tehlikeye atacağından korkuyordu, kendisinden önceki başbakanlardan daha fazla duyuyordu bu korkuyu.⁴⁹⁹

Mart 1978’de Sedat Begin’e, Şubat 1973’te Nixon’ın Hafız İsmail’e ifade ettiği formülü hatırlatan bir dille şu mesajı yazdı: “Güvenlik toprak ya da egemenlik pahasına elde edilmemelidir.” Sedat’ın yazdığı bu ilke, Mısır tarafından İsrail’in varlığıyla ilgili olarak tanınmıştı, Sedat şimdi Arapları ve uluslararası camiyayı bu ilkeye ikna etmekte rol oynayacaktı. Ama İsrail’in de aynı ilkeye

göre hareket etmesi gerekiyordu: Filistinli Araplarla ilgili olarak “toprak ve egemenlikle ilgili meseleleri gündeme getiremezdi” ve Mısır’la ilgili olarak barışa karşılık “toprak ve egemenliğin” feda edilmesini isteyemezdi. Sedat güvenliğin evvela yerleşik formülleri aşarak, karşılıklı fayda ihtimaline ve ortak barış hayalinin hayata geçirilmesine kök salmış bir adalet anlayışına dayanan istikrarlı ve üzerinde uzlaşmış bir dengeyle sağlanabileceğini ima ediyordu.

İki taraf, Amerika’nın 1978 baharında yeniden sürece katılması sonrasında bile bir araya gelmeyi başaramadı. Sedat’ın hayal kırıklıkları artıyor, onun barışa bağlılığının fazla ağır bastığını düşünen meslektaşlarıyla da arası giderek açılıyordu.

Ümitleri kırılan Sedat Carter’dan müzakere masasına katılmasını istedi. Başkan Carter, bu talebe hem onu hem de Begin’i Eylül 1978’de Camp David’de bir toplantıya davet ederek cevap verdi. 5 Eylül’den 17 Eylül’e kadar devam eden bu görüşmelerin başlangıcında taraflar arasındaki ikili müzakereler o kadar endişe vericiydi ki Carter ile Dışişleri Bakanı Cyrus Vance’in görüşmelerin başlaması için arabuluculuk yapması gerekti.

Sedat’ın kendi heyetiyle bile sorunları vardı. Dışişleri Bakanlığı’ndan bir yetkiliye şöyle demişti: “Siz, Dışişleri Bakanlığı’nda kiler siyaseti anladığınızı sanıyorsunuz. Ama aslında hiçbir şey anlamıyorsunuz. Bundan böyle sözlerinize ya da notlarınıza en ufak bir dikkat bile sarf etmeyeceğim. Ben, eylemleri sizin algılamayacağınız ya da anlayamayacağınız daha yüksek bir stratejiyle yöneten bir insanım.”⁵⁰⁰

Hiç şaşırtıcı değil, Fehmi’nin halefi, Dışişleri Bakanı Kamil de Camp David Anlaşmaları’nın sonuca bağlanmasından kısa süre önce istifa etti.⁵⁰¹ Sedat Kudüs’e ayak bastığı andan itibaren kendini geri dönüşü olmaksızın Mısır-İsrail barışına adanmıştı. On iki gün süren müzakerelerde, standart Arap siyasi ilkelerinde ciddi değişiklikler yaptı.

1973’teki Ekim Savaşı’ndan üç ay önce Sedat Amerika’nın Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla ilgili görüşlerini kesinlikle reddetmişti:

Ne kısmi bir çözüm, ne sadece Mısır'la ayrı bir çözüm, ne de müzakere falan. [...] Benim [Süveyş Kanalı'nı açma] girişimim kısmi ya da adım adım bir çözüm olarak tasarlanmamıştır ve kendi başına bir amaç değildir. Ben şunu söyledim: İsrail'in geri çekilmesiyle ilgili niyetlerinizi bir sinayayım ve böylece onun geri çekilmesini tamamlayacağına ikna olayım. [...] Son tahliye tarihi belirlendiğinde, o gün kanalı açacağım. Ama bugün, hayır!⁵⁰²

Sedat beş yıl sonra, Camp David'de, derhal atılması gereken ayrıntılı adımlarla ilerde tamamlanması gereken önlemler içeren bir anlaşmayı, anlaşmanın ahlaki ruhunun hayata geçirilmesini geleceğe bırakmış olsa da kabul etti. Bazı görüş ayrılıkları kalmış olsa da bu anlaşma önceki dört yıl içinde yavaş yavaş karşılıklı oluşmuş güvene dayanıyordu. İki taraf da kuvvet kullanımını kınamayı, ilişkileri normalleştirmeyi, iki yanlı bir barış antlaşması imzalamayı ve BM kuvvetlerinin Süveyş Kanalı'nda varlığını sürdürmesine izin vermeyi kabul etti. İsrail Sina'nın tamamından çekilmeyi kabul etti.

Adım adım ilerleme yaklaşımı, kapsamlı yaklaşımı savunanların tek bir büyük konferansla başarmayı düşündüğü şeylerin hepsini elde etmeyi başarmıştı. Öte yandan Sedat'ın stratejisiyle birlikte Mısır'ın ulusal amaçları ortaya çıkmış, bunun da ötesinde bölgesel barış ve denge ilkeleri belirlenmişti; İsrail, kurulduğundan beri yıllardır komşularının *hepsiyle* yapmak istediği bağlayıcı daimi bir anlaşmayı, onlardan yalnızca biriyle yapmıştı.

İsrail ayrıca Batı Şeria ve Gazze'nin nihai statüsüyle ilgili ayrı görüşmeler yürütmenin yanı sıra Ürdün'le bir barış antlaşması sağlamaya yönelik müzakerelere başlamak için görüşmeyi; kendi kendini yöneten bir Filistin otoritesinin oluşmasına izin vermeyi; Filistinlilerin, hem Arapların hem İsrail'in usullerine uygun şekilde, kendi gelecekleri hakkındaki müzakerelere dâhil edilmesini kabul etmişti.

Camp David anlaşması nedeniyle Sedat ve Begin 1978'de Nobel Barış Ödülü'ne layık görüldü. Sedat 10 Aralık 1978'de ödülü kabul ederken yaptığı konuşmada barış hayalini tekrarladı: Bu zaferin bile "bölgenin bütün halkları için güvenlik, özgürlük ve

haysiyeti” amaçlayan çok daha geniş çaplı bir süreçte geçici bir “son noktadan” başka bir şey olmadığını söyledi. Nihai ve –henüz ulaşılmamış olan– kalıcı bir barış, “bölünemez” ve “kapsamlı” olacaktı. Onun arzuladığı barış, “insanı yıkıcı savaşların getirdiği ölüm”den kurtarmakla kalmayacak, insanlığı “muhtaçlık ve sefaletin kötülüğünden” kurtaracaktı.⁵⁰³ Sözlerini şöyle bağladı: “Barış herkesin katkıda bulunması gereken, herkesin tuğla koyduğu dinamik bir yapıdır. Resmi bir uzlaşmanın ya da antlaşmanın çok ötesine geçer, şurada burada sarf edilen sözcükleri aşar. İşte bu nedenle, vizyona ve hayal gücüne sahip, şimdinin ötesine geçip geleceğe bakan siyasetçiler gerektirir.”⁵⁰⁴

Camp David Anlaşmaları’nın karara bağlanması ile barış antlaşmasının imzalanması arasında altı aylık bir ara vardı. Bu süre zarfında müzakereler sürdü ve Sedat İsrail’e güven verecek yeni adımlar attı: Mısır’ın artık Gazze’de “özel bir rol” üstlenme iddiasında bulunmayacağını ve İsrail’in Sina’daki küçük petrol yatağından petrol kaybına karşılık ABD’den güvence almasına itiraz etmeyeceğini kabul etti.⁵⁰⁵ Barış antlaşması sonunda İsrail Knesset’inde ve Mısır Halk Meclisi’nde onaylandıktan sonra 26 Mart 1979’da Beyaz Saray bahçesinde imzalandı.

Bundan iki ay sonra Begin ve Sedat El-Ariş’te buluşup bu kentten İsrail’den Mısır kontrolüne geçmesi vesilesiyle bir araya geldiler. Mısır ve İsrail askerlerinin birbirlerine sarılıp barışa bağlılık sözü vermelerini izlediler. Begin Sedat’a yazdığı bir mektupta bu sahneyi şöyle hatırlıyordu:

Antlaşmayı, canlı bir barış, dostluk ve işbirliği gerçekliğine dönüştürmeyi öğrendik. Bunu söylerken El-Ariş’te Mısır ve İsrail askerleriyle gazileri arasında gerçekleştiğine tanık olduğumuz buluşmayı en derin duygularıyla anmadan geçemeyeceğim. Birbirlerine ve bize “Artık savaş yok,” demişlerdi. Ne kadar eşsiz, ne kadar etkileyici bir sahneydi.⁵⁰⁶

ÇÖZÜLME

Sedat'ın kadim bir ortaklıktan, "İsmail ve İshak'ın kardeşliğinden" dem vurması, her iki tarafta da bunu hayata geçirmeye en fazla ihtiyacı olanlara ilham olamadı. Mısır ve İsrail'in Camp David çerçevesinde anlaşmasından hemen sonra, diplomatik ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik ikili antlaşmayı imzalamalarından önce, İsrail'in inşaatın askıya alınacağı üç aylık süre dolar dolmaz Batı Şeria ve Gazze'de yerleşim inşasını sürdüreceği açıklık kazandı.⁵⁰⁷ Sedat Kasım 1978 sonunda Begin'e yazarak otoritenin "Batı Şeria ve Gazze sakinlerine" devredilmesini öngören bir takvim istedi.⁵⁰⁸ Begin Mısır'ın yerine getirmediği sözleri sıraladığı bir listeyle cevap verdi.

Begin barış antlaşmasının şartlarını yorumlarken İsrail Savunma Kuvvetleri'nin Batı Şeria ya da Gazze'den çekilmesinin gerekmediğini ve Filistinlilere bir siyasi oluşum statüsü değil idari konsey statüsü verildiğini savunuyordu.⁵⁰⁹ 30 Temmuz 1980'de Knesset, Kudüs'ü bir kez daha İsrail'in başkenti ilan etti. Sedat Kudüs üzerinde birleşik bir yönetim ama bölünmüş bir egemenlik savunarak itiraz etti. Begin kentin bölünemeyeceği cevabını verdi.⁵¹⁰ Begin'in 15 Ağustos 1980'de aldığı bir mektupta, Sedat bu koşullarda müzakereleri sürdürmenin imkânsız olduğunu söylüyordu.⁵¹¹

İsrail Camp David Anlaşmaları'nın bazı maddelerine karşı çıkarken Arap dünyası anlaşmaların bütün gündemine itiraz ediyordu. Arap devletlerine göre bu barış antlaşması, Arap Birliği'nin 1950'de kabul ettiği, üyelerin İsrail'le ayrı ayrı barış anlaşması yapmasını yasaklayan ortak savunma ve ekonomik işbirliği anlaşmasının ihlal edilmesiydi.⁵¹² Önde gelen Arap liderler Batı Şeria ve Gazze'nin nihai statüsü halledilmediği ve FKÖ müzakerelere dâhil edilmediği için Camp David Anlaşmaları'nı kabul etmiyordu.⁵¹³ Ürdün Kralı Hüseyin, antlaşmayı sert bir dille kınanmış ve Sedat'ın eylemleri nedeniyle "mahvolduğunu" söyle-

mişti.⁵¹⁴ Arap Birliği 31 Mart 1979'da Mısır'ın üyeliğini askıya aldı ve merkezini Kahire'den Tunus'a taşıdı. BM Genel Kurulu Aralık 1979'da 102'ye karşı 37 oyla Camp David Anlaşmaları'nı ve diğer "kısmi anlaşmaları" Filistinlilerin haklarının görmezden gelindiği gerekçesiyle kınama kararı aldı. Mısır'la diplomatik ilişkilerini daha kesmemiş olan Arap Birliği üyelerinin neredeyse hepsi hemen ilişkilerini kesti.

Dışarıdaki Arap muhalefeti, Mısır'da Sedat'a karşı mevcut husumeti alevlendirdi. Sedat 1973 savaşı sonrasında Süveyş Kanalı'nı aşması sayesinde Nâsır'ın mirasını değiştirecek siyasi bir meşruiyet kazanmıştı. 1974 baharında Mısır ekonomisini liberalleştiren *infıtah*, yani "kapıyı açma" politikasını öngören bir yasa çıkardı. *İnfıtah*'ın yabancı yardım ve yatırımları artırarak ekonomik patlama yaratması amaçlanıyordu.

Yardımlar geldi: 1973 ile 1975 arasında Arap devletleri Mısır'a 4 milyar dolardan fazla para verdi. Amerikan ekonomik yardımı da artıp 1977'de yıllık 1 milyar dolara ulaştı.⁵¹⁵ Nicelik olarak Amerika'nın İsrail'e yaptığı yardıma yaklaşan bu miktar, ABD'nin Latin Amerika'nın tamamı ve Afrika'nın geri kalanına yaptığı toplam yardımdan fazlaydı.⁵¹⁶ Ama Mısır'ın GSYH büyüme oranının hızlanmasına, 1974'te %1,5'tan 1981'de %7,4'e çıkmasına rağmen⁵¹⁷ beklenen yatırım ve üretkenlik patlaması hiç yaşanmadı. Mısır yerli sermaye oluşturmayı başaramadı.⁵¹⁸ Kısa vadeli kredilerin faizleri %20'yi buluyordu ve kamu projelerinde kullanılan kaynakların %90'ı Mısır dışından geliyordu.⁵¹⁹ Ocak 1977'de Sedat ekmek gibi temel gıdalarda sübvansiyonları düşürünce ülke çapında isyanlar patlak verdi, sadece Kahire'de 30.000 kişinin katıldığı gösteriler düzenlendi.⁵²⁰

Sedat'ın ekonomi politikaları gözle görülür bir zengin yabancılar sınıfı da yarattı. Üyeleri büyük ölçüde orta ve alt orta sınıflardan gelen militan İslâmi gruplar, açıktan protestolara ve muhalefete başladılar.⁵²¹ Sedat'ın en güçlü hasımlarından bazıları da hapisteyken birçoğunun kendisine ne kadar düşmanlaştığını fark etmeden serbest bıraktığı Müslüman Kardeşler üyeleri idi.⁵²²

Dönemin en güçlü iki İslâmcı militan grubu, ikisi de Batı nüfuzu ve Siyonizm’le mücadele etmeye ant içmiş *el-Tekfir ve’l-Hicre* ile *Munazzamat el-Tahrir el-İslami* de Sedat’ın barış çabalarına karşıydı.⁵²³ Ve onun 1977’de Knesset’te yaptığı, İsrail’i “müesses bir olgu” olarak tanımladığı konuşmayı, İsrail devletinin tanınması, dolayısıyla İslâmcı öğretinin ihlali olarak yorumluyordu.⁵²⁴ Sedat’ın 1978 yazında kamuoyuna açıkladığı, Sina Dağı’nda bir kilise, bir cami ve bir sinagog yaptırma önerisi⁵²⁵ dinen küfür ilan edilmişti. Radikaller Sedat’ın boşanma yasalarının serbestleştirilmesini ve doğum kontrolünü savunan yarı İngiliz genç karısının adıyla “Cihan’ın yasaları” diye anılan, kadın haklarını teşvik eden yasama çabalarına da hararetle karşı çıkıyorlardı.

Muhalefet şiddete başvurdu. Temmuz 1977’de radikal bir grup Sedat’ın eski bakanlarından birini kaçırıp infaz etti.⁵²⁶ Buna karşılık Sedat gizli bir silahlı örgüte mensup olan herkes için ölüm cezasını öngören yasayı onayladı.⁵²⁷ O sırada yüksek lisans öğrencisi gören Cihan Sedat, kocasının güvenliğinden yana endişeliydi. Daha sonra hatıralarında o günleri şöyle anlatmıştı:

Enver kendisine ne kadar derinden karşı olduklarını biliyor muydu merak ediyordum. Kocamın danışmanları vardı, önüne istihbarat raporları gelirdi ama ben halka daha yakındım. [...] Enver ara sıra üniversiteleri ziyaret ederdi ama ben radikalleri her gün kendi gözlerimle görüyordum. Bazı danışmanların tersine ben olumsuz bir rapor vermeye korkmazdım. 1979 sonbaharında “Radikalizm büyüyor Enver,” diye uyardım onu. “Harekete geçmezsen, çok geçmeden senin savunduğun her şeyi yıkacak siyasi güce sahip olacaklar.”⁵²⁸

Mısır’daki gerilimler, barış antlaşmasının resmen tamamlanması sonrasında daha da kötüleşti. Arap Birliği 1979’da Mısır’a özel banka kredileri ve petrol ihracatının yanısıra ekonomik yardıma da son verdiğini açıkladı.⁵²⁹ İran Devrimi, Sedat’ı, Ayetullah Humeyni’nin yükselişini kutlayan İslâmcılarla karşı karşıya getirdi. Sedat Nâsır’ın başkan yardımcısıyken Şah’la dostluk kurmuştu ve Şah 1973 savaşı sonrasında maddi yardımda bulunmuş, 1974’te yaşanan petrol kıtlığı sırasında ona petrol temin etmişti.⁵³⁰ Şah, Sedat’ın Kudüs ziyareti sonrasında da onu desteklemeyi sürdür-

dü.⁵³¹ 1980’de sürgündeki Şah Panama’ya sığınmışken İran’ın iade talepleriyle tehdit altında kaldığında Sedat onu Mısır’a buyur edecekti.⁵³²

1952’den beri ordunun saygınlığına ve Nâsır’ın kitlesel duyguları uyandırma becerisine dayanarak yönetimde olan o dönemin devrimcileri arasındaki rahatsızlıklar da Sedat’ın ülke içinde karşı karşıya kaldığı zorlukları artırıyordu. Sedat bazı siyasi reformlar yapsa da (tek parti sisteminin yerine 1976’da çok partili seçimleri geçirmiş ve Ulusal Meclisi devredışı bırakmak için referandumlara başvurmuştu) Hür Subaylar hükümetinin otoriter yönetimi kutsallaştıran anayasasını temelde değiştirmemiş, ayrıca askeri elitin hâkimiyetini korumuştur. Muhalefetin büyüdüğünü hissedenden Sedat bu zor ve tehlikeli durumda desteksiz kalmışken her zamanki taktiğini uygulayıp muhalifleri bodoslama karşısına aldı. İfade özgürlüğünü kısıtladı, öğrenci birliklerini dağıttı ve dini aşırılığı yasakladı.⁵³³

Sedat bu süreçte klasik bir ikilemde kalarak çevresindeki grubu da küçülttü. İdeolojik çoğunlukla arasındaki çatışma derinleştikçe ve gördüğü destek sığlaştıkça, durumu daha tehlikeli bir hâl alıyordu. Eylül 1981’de Müslümanlar ile Kıptiler arasında şiddet olaylarının yaşandığı bir yazın ardından, Sedat kitlesel tutuklamalar yaptırdı, 1500’den fazla eylemci hapse atıldı.⁵³⁴ Kıpti Papa ile Müslüman Kardeşler’in Ulu Rehberi bile gözaltına alındı.⁵³⁵

Dinci aşırılığın hızla büyümesi, Sedat’ın ülke içinde izlediği programı hayati bir ikilemle karşı karşıya bırakıyordu. Dönemin gözlemcilerinden birinin sözleriyle: “Sedat hayalini gerçekleştirmek için ne kadar liberal ve demokratik olmak isterse, halkın İslâmi geleneğe dönme yönündeki taleplerini o kadar dikkate alması ve cevaplaması gerekiyordu.”⁵³⁶ Uzlaştırma hayalinin peşinden gitmesi, şehitliği tercih etmeye dönüştü.

SUİKAST

Sedat küçük bir çocukken bağımsızlık için savaşıyor Mısırlı vatan-severlere hayranlık duyuyordu. Bir efsaneye özellikle çok değer verirdi: Britanyalıların idam cezasına mahkûm ettiği genç Mısırlı Zahran'ın hikâyesine. Öbürleri akıbetlerine süklüm püklüm giderken Zahran darağacına başı dimdik, meydan okuyarak yürümüştü: “Ben hür Mısır için ölüyorum.” Sedat'ın kızı Camelia, babasının ömrü boyunca davranışlarında Zahran'ı örnek aldığını yazmıştı.⁵³⁷

Mısır 6 Ekim 1981'de Ekim Savaşı'nın sekizinci yıldönümünü kutluyordu. Sedat tribünde oturmuş, askeri geçit törenini izlerken birden kamyonlardan biri duracak gibi yavaşladı. Bir grup asker (daha önceki tutuklamalar sırasında yakayı sıyırmış bir İslâmi Cihad üyesi dâhil Mısır ordusu içindeki radikaller) Sedat'a ateş açmaya başladı. Onu ve on kişiyi daha öldürdüler.

Sedat Mısır'ın özgürlüğünün önce bağımsızlıkla sonra da tarihi uzlaşmayla kazanılacağına inanıyordu. Onun amacı, Yahudiler ile Arapların tarihlerinin iç içe geçmeye yazgılı olduğu anlayışına dayanarak aralarındaki kadim diyalogu diriltmekti. Muhaliflerinin hoş görülemez bulduğu şey de işte bu inançtı, farklı dini inançtaki toplumların birbirleriyle uyumlu olup bir arada yaşayabileceği inancı.

Bu saldırının hemen ertesinde Başbakan Begin Sedat'ın Kudüs'e yaptığı ziyareti övüp onun “barış düşmanları tarafından öldürüldüğünü” söyleyip şunları ekledi: “Onun Kudüs'e gelme kararı ve İsrail halkının, Knesset'inin, hükümetinin ona gösterdiği kabul, devrimizin en büyük olaylarından biri olarak hatırlanacak. Başkan Sedat suistimalleri ve husumeti dikkate almadı, İsrail'le savaş hâlini ortadan kaldırmaya, bizim ulusumuzla barış yapmaya yönelik girişimleri sürdürdü. Zorlu bir yoldu.”⁵³⁸

Sedat'ın cenaze töreni 10 Ekim'de düzenlendi. Kendisi de daha kısa süre önce suikast girişiminden kurtulmuş olan Başkan Re-

agan törene katılamadı. Yerine –Amerika’nın saygısının bir nişanesi olarak– eski başkanlar Nixon, Ford ve Carter’la birlikte Dışışleri Bakanı Alexander Haig’i, Savunma Bakanı Caspar Weinberger’ı ve BM Büyükelçisi Jeane Kirkpatrick’i gönderdi. O dönemde hükümet dışında bir hayat süren beni de nezaketen heyete dâhil etti.

Cenaze töreni tuhaftı: Güvenlik güçlerinin yakından izleyip yönettiği törende, şaşkınlık âdeta havada asılı duruyordu. Cadde-ler sessizdi, Nâsır’ın cenazesinde olduğu gibi acıyla yas tutan bir halk yoktu. Suikasttan sorumlu olan grubun kimliği açıklık kazanmamıştı ama en azından ordu içinde üst düzey bir işbirliği olduğu açıktı.⁵³⁹ Bu da cenaze törenindeki seçkin konukların (aralarında üç eski ABD başkanı, Begin, Lee Kuan Yew, Galler Prensi, Britanya eski başbakanı James Callaghan, Britanya Dışışleri Bakanı Lord Carrington, Fransa Devlet Başkanı François Mitterand ve eski devlet başkanı Valéry Giscard D’Estaing, Almanya Şansöl-yesi Helmut Schmidt ve Dışışleri Bakanı Hans-Dietrich Genscher ve Avrupa Parlamentosu Başkanı Simone Veil⁵⁴⁰ bulunuyordu) muhtemel hedeflermiş gibi korunmasını gerektiriyordu.

Bundan iki gün önce isyancılar, Kahire’nin güneyindeki bölgesel bir karakolu basma girişiminde bulunmuştu. Başkan Sedat’ın ölümüne sevinen Libya hükümeti, Mısır’da daha başka şiddet olayları yaşandığı yolunda asılsız haberler yayıyordu. Yas tutan birkaç yüz kişi cenaze yürüyüşüne katılmak isteyince, muhafızlar havaya ateş açıp onları durdurdu.

Hepsi de üst düzey yaklaşık yüz konuk, Sedat’ın öldürüldüğü geçit töreni yolunun üstünde kurulmuş bir çadırın altında toplanmıştı. Bir saati aşkın bir süre bekledikten sonra, dört gün önce askeri geçit töreninde kullanılan yol boyunca Sedat’ın tabutunun arkasından yürüdük ve suikasta uğradığı yerden geçerek onu defnetmeye gittik.

Cenaze töreninin ürkütücülüğü, Ortadoğu’yu bekleyen huzursuzluğu yansıtıyordu sanki. Sedat’ın tutumu, muhataplarının onun yolunu seçebileceğine duyduğu güveni göstermişti, ölü-

müyse ödeyecekleri bedeli simgeliyordu. Radikal rejimler –örneğin İskoçya'dan Berlin'e terörizme destek veren Kaddafi'nin siyasal şiddet saltanatı– Arap dünyasının çeşitli bölgelerine ağırlıklarını dayatırken ılımlı yaklaşımları savunanlar tehlikeye giriyordu. Sedat'ın öldüğü akşam dediğim gibi: "Sedat omuzlarımızdan birçok zorlu belirsizliğin yükünü kaldırmıştı."⁵⁴¹ Şimdi artık bu yükleri başkalarının taşıması gerekiyordu.*

Sedat'ın mezar taşında bir ayet yazılıdır: "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümlerini sanma. Bilakis onlar diridirler, Rab'leri katında rızıklanmaktadırlar." Bunun altında şöyle yazar: "Savaş ve barış kahramanı. Barış uğruna yaşadı ve ilkeleri uğruna şehit oldu."⁵⁴²

Nisan 1983'te bir vesileyle Mısır'ı ziyaret ettiğimde, Sedat'ın mezarını ziyaret edip saygılarımı sundum. Oradaki tek ziyaretçi bendim.

SONSÖZ: HAYATA GEÇİRİLMEMİŞ MİRAS

Enver Sedat en çok İsrail'le yaptığı barış antlaşmasıyla tanınır. Ama onun nihai hedefi, ne kadar büyük bir başarı olursa olsun barış antlaşması değil dünya barışına katkıda bulunmak için Mısır'ın varoluşunda tarihi bir değişiklik yapmak ve Ortadoğu'ya yeni bir düzen getirmektir.

Sedat gençliğinden beri Mısır'ı tarihinin bir sonucu olarak boyun eğmiş bir vilayet olmaktan ziyade Arap dünyasının ideolojik lideri olmaya uygun ülke olarak görmüştü. Mısır'ın gücü, ebedi kimliğe duyduğu özlemde yatıyordu.

* Bir örnek vermek gerekirse, müteveffa profesör ve diplomat Charles Hill bir keresinde bana şöyle yazmıştı: "Sedat'ın öldürülmesiyle birlikte, Mısır Filistinliler adına İsrail'le müzakere yürüten devlet rolünü yitirdi."

Ülkenin Arap dünyası ile Akdeniz arasındaki coğrafi konumu, hem potansiyel kıymet hem de sorumluluk demektir. Sedat Mısır'ı ezeli düşmanına hükmetmek ya da onun tarafından hükmedilmek yerine onunla ortaklık kurabilecek kadar güçlü, *huzurlu* bir İslâm ülkesi olarak hayal ediyordu. Adil bir barışa dış güçlerin dayatmasıyla değil sadece ve sadece doğal bir evrim ve karşılıklı çıkarların tanınmasıyla ulaşılabileceğini düşünüyordu. Bu sürecin son noktası, bu gibi ilkelerin evrensel düzlemde kabul edilmesi olacaktı.

Sedat'ın geniş kapsamlı hayali, meslektaşlarının ya da çağdaşlarının hayaline arkası getirilemeyecek kadar ters düşüyordu. Ondan geriye, geçici olduğunu düşündüğü pratik unsurlar kaldı.

Ortadoğu'daki önemli çekişme bugün hâlâ sürüyor: Dini ya da ideolojik olarak çoğulcu bir düzeni savunanlarla –kişisel ve mezhepsel inançlarının devlete dayalı bir sisteme uygun olduğunu düşünenlerle– Sedat'a karşı çıkanlar, hayatın her alanında kapsamlı bir teoloji ya da ideolojiyi dile getirmekle uğraşanlar arasında rekabet var. Emperyal hevesler devletleri bütün bütün yutma –isyanlar onları içeriden bölme– tehdidi yaratırken Sedat'ın egemen devletler arasında ulusal çıkarların ahlaki terimlerle tanımlanmasına dayalı bir uluslararası düzen kurulması hayali, tehlikelere karşı sağlam bir kale olabilir.

Sedat kendisine fahri unvan veren Ben-Gurion Üniversitesi'nde Mayıs 1979'da yaptığı bir konuşmada, İslâm'ın Ortaçağ'a denk düşen Altın Çağ'ında yaşanan görece hoşgörü ruhunun yeniden diriltilmesi çağrısında bulunmuştu. Şöyle diyordu:

Önümüzdeki zorluk şurada burada bir puan kaydetmek değil daha ziyade, sizin kuşağınız ve gelecek kuşaklar için barışı sağlayacak, ayakta kalabilir bir yapının nasıl inşa edileceğidir. Fanatizm ve kendini üstün görmek, bugünün karmaşık sorunlarına hiçbir şekilde cevap veremez. Cevap hoşgördür, şefkettir ve yüce gönüllülüktür.

Benimsediğimiz sert görüşlere göre değil sardığımız yaralar, kurtardığımız canlar ve derman olduğumuz dertlere göre hakkımızda hüküm verilecek.⁵⁴³

Sedat'ın başlıca amaçlarından biri, Mısır'ın doğasında hâlihazırda var olan bağımsızlığını göstermektir. Resmi ilişkimiz sona erdikten sonra, bir akşam yemeğinde, birlikte çalıştığı Amerikalıların bizleri olduğumuzdan iyi gösterdiği için ona minnet duyduklarını söylemiştim. Sedat biraz vurgulu bir tonla, yaptıklarını kendisinin ya da başkalarının itibarını düşünerek yapmadığını söyledi. Mısır halkının haysiyetini ve umudunu yeniden tesis etmek ve dünyada barış ölçütlerini belirlemek için bu görevi üstlenmişti. Mart 1979'da Mısır-İsrail Barış Antlaşması'nın imza töreninde söylediği üzere:

Araplarla İsraililer arasında artık savaşlar ya da kanlı çatışmalar olmasın. Artık ıstıraplar olmasın ya da haklar inkâr edilmesin. Umut-suzluk ya da inançsızlık olmasın artık. Artık çocuğunu kaybettiği için yas tutan analar olmasın. Artık genç adamlar ömürlerini hiç kimseye yararı olmayan bir çatışmada heba etmesin. Kılıçlarını dövüp de sabanı, demiri, mızraklarını testere yapacakları gün gelinceye dek birlikte çalışalım. Allah barışın bereketine çağırıyor. Gönlünün istediğini kendi yoluna rehber kılıyor.⁵⁴⁴

Ama Sedat kendi medeniyetini sadece “ifade etmiyordu”, onu değiştiriyor, asilleştiriyordu. Destansı geçmişe hürmet ettiği gibi, en büyük başarısı da Mısır'ın yakın tarihindeki kalıpları aşmaktır. Hapis yattığı günlerde de kendisini ahlaki ve felsefi değişime açarak kısıp kalmayı aşmıştı. Hatıralarında o yıllar üzerine düşüncelerini şöyle kaleme alır:

54. Hücre'de maddi ihtiyaçlarım giderek azalırken beni hakiki dünyaya bağlayan bağlar birbiri ardı sıra kopmaya başladı. Dünyevi yüklerini atmış olan ruhum özgürleşti ve bir kuş gibi yükseldi, uzaya, varoluşun en uzak köşelerine, sonsuzluğa doğru... Dar benliğim yok olup gitti. Tanınabilir tek varlık varoluşun daha yüksek, aşkın bir gerçekliği ilham eden bütünlüğüydü.⁵⁴⁵

Sedat bu ruhla, hayatının sonraki dönemlerinde Mısır ve İsrail algıları ve müzakere konumları arasındaki uçurumları kapatmıştır. Taraflardan birinin kazanması diğerinin kaybetmesi zihniyetinin, barış davasına olduğu kadar Mısır'ın ulusal çıkarlarına da ters düşen bir statükoyu olduğu gibi dondurmaktan başka bir işe yaramayacağını anlamıştı. Bundan sonra da kendinde bu devrimi gerçekleştirecek olağanüstü cesareti bulmuştu.

Bu çabada, önemli İsraili ortakları vardı. İsrail'in coğrafyası, kahramanca jestlere izin vermiyordu. Fakat Sedat'la çalışan İsraili liderler –Golda Meir, İzak Rabin ve Menahem Begin– onun barış hayalinden etkilenmişti.⁵⁴⁶ Özellikle de Rabin, Sedat'inkine paralel bir barış düşüncesini dile getiriyordu. Rabin 1994'te Ürdün Barış Anlaşması vesilesiyle Amerikan Kongresi'ne şunları söylemişti:

Kitapların Kitabı olan kitabımızda, Kitab-ı Mukaddes'te, barıştan çeşitli biçimlerde 237 kere bahsedilir. Değerlerimizi ve gücümüzü aldığımız Kitab-ı Mukaddes'te Yeremya Kitabı'nda Muhterem Raşel için söylenmiş bir ağıt vardır. Şöyle der: “Sesin ağlamaktan, gözlerin yaş dökmekten kaçınsın: Çünkü onların işleri ödüllendirilecektir, diyor Rab.”

Gitmiş olanlar için ağlamaktan kaçınmayacağım. Ama bu yaz gününde Washington'da, memleketten uzakta, Peygamber'in önceden söylediği gibi çalışmamızın ödüllendirileceğini hissediyoruz.⁵⁴⁷

Rabin de Sedat da barışın getirebileceği değişikliklere düşman olan suikastçılar tarafından öldürüldü.

Sedat'ın suikasta kurban gitmesinden kısa bir süre sonra, onun “tarihte geri dönülemez bir devinim mi başlattığına” yoksa kendisini “çok sayıda Mısır tanrısı arasında tek tanrıcılığı düşleyen ve bunu insanlığın kabulünden bin yıl önce yapan” kadim Firavun Akheton'un akıbetine mi mahkûm ettiğine karar vermek için henüz erken olduğunu yazmıştım.⁵⁴⁸ Kırk yıl sonra uzun ömürlü olmuş Mısır-İsrail barış anlaşması, İsrail'in buna paralel olarak Ürdün'le yaptığı anlaşma, hatta Suriye'yle çatışmasızlık anlaşması ve son olarak kısa süre önce imzalanan İbrahim Anlaşmaları (2020 yazı ve sonbaharında imzalanan, İsrail ile Arap ülkeleri arasında bir dizi diplomatik normalleşme öngören anlaşmalar) Sedat'ın haklı çıktığını gösteriyor. Üstelik resmi anlaşmaların henüz sonuca bağlanmadığı yerlerde de zaman yanılısma tozlarının bir bölümünü süpürüp götürdü ve Sedat'ın hakikatinin sağlam kayası meydana çıktı.

Tanıştığımız ilk günlerde, bazen merak ederdim, acaba Sedat bitirmesi için kendisine tanınan zamandan daha uzun sürecek bir oyun mu oynuyordu? Kısa vadeli amaçlarına ulaştığında, daha önceki kanaatlerine geri dönebilir miydi? Yoksa farklı, daha kapsamlı bir kavrayışa mı ulaşmıştı?

Hakkında kendimden emin konuşabileceğim bir tek Sedat var, o da tanıdığım Sedat. Bu bölümde anlattığım çeşitli müzakerelerde saatlerce birlikte çalıştık ve ömrünün geri kalanında iki dost olarak daha soyut ama bir o kadar yüksek duygular uyandıran sohbetlerle nice akşamlar geçirdik. Benim tanıdığım Sedat, stratejik bir hayalden, kurtarıcıya benzer bir hayale doğru ilerlemişti. Mısır halkı ondan savaş öncesindeki sınırların geri alınmasından fazlasını beklemiyordu. Sedat ise Knesset'te yaptığı konuşmadan itibaren onlara evrensel bir barış hayali sunmuştu. Öyle inanıyorum ki bu hayal onun nihai temsilidir ve kanaatlerinin vardığı son noktadır.

Son sohbetimizi Ağustos 1981'de, Başkan Reagan'la ilk görüşmesinden sonra Washington'dan New York'a giderken yapmıştık. Sedat yedi yılda dört Amerikan başkanıyla tanışmıştı, hepsinin de programları farklı farklıydı. Sedat'ın yorgunluğu her hâinden belliydi. Ama birden bana dönüp çok değer verdiğı sembolik bir projeden bahsetti. "Gelecek Mart, Sina bize geri verilecek," dedi. "Büyük bir kutlama olacak. Sen ilk adımın atılmasına yardımcı oldun, gelip bizimle kutlamalısın." Sonra o uzun, düşünceli duraklamalarından biri girdi araya ve coşkunluğun yerini empati aldı. "Hayır, gelmemelisin," diye sürdürdü sözlerini: "İsraililerin bu topraktan vazgeçmesi onlara çok acı verecek. Seni Kahire'de bizimle kutlama yaparken görmek Yahudi halkını yaralar. Bir ay sonra gelmelisin. O zaman baş başa arabayla Sina dağına gideriz. Bir sinagog, bir cami ve bir de kilise yaptırmak istiyorum oraya. Böylesi daha iyi bir kutlama olur."⁵⁴⁹

Sedat ilk adımını attığı ve Ortadoğı'yu dönüştüren o büyük olayı kutlamak üzere düzenlenen bir geçit töreninde düzenlenen suikastta öldürüldü. Onun sayesinde gerçekleşen o olaya, İsrail'in Sina'yı geri vermesine tanık olacak kadar yaşamadı. Sina Dağı'na yapılması hayal edilen ibadethaneler henüz inşa edilmedi. Sedat'ın barış hayali hâlâ gerçekleştirilmeyi bekliyor.

Ama Sedat hem sabırlıydı hem de sakin. Onun bakış açısı, bir arzusun gerçekleşmesini ebediyetin kapılarının açılması olarak gören kadim Mısır'ın bakış açısıydı.

5

Lee Kuan Yew: Mükemmellik Stratejisi

HARVARD ZİYARETİ

Kırk beş yaşındaki Singapur Başbakanı Lee Kuan Yew, kendi de-yişiyle bir aylık bir “çalışma izni” için 13 Kasım 1968’de Harvard Üniversitesi’ne geldi.⁵⁵⁰ Singapur daha üç yıl önce bağımsızlığını kazanmıştı. Lee ülkesi 1959’da Britanya yönetiminin alacakaran-lığında özerkliğini kazandığından beri başbakandı.

Lee –öğrenci gazetesi– *Harvard Crimson*’a, “yeni fikirler edin-meyi, ufuk açıcı zihinlerle tanışmayı, yaptığı işe tazelenmiş bir iştiaqla zenginleşerek dönmeyi” amaçladığını söylemiş, biraz kendisine kara çalarcasına “Gereği gibi öğrenim görmeden son

on yıldır doğaçlama yaptığım her şeyin eğitimini almayı hedefliyorum,” demişti.*⁵⁵¹

Kısa süre sonra Harvard’da Littauer Merkezi’nin (bugün Kennedy Siyaset Bilimi Okulu) öğretim üyeleri tarafından siyaset bilimi, ekonomi ve kalkınma profesörlerini bir araya getiren bir toplantıya davet edildi. O dönemde Amerikalılar Lee’yi ya da temsil ettiği o yeni kurulmuş minicik ülkeyi pek tanımıyordu. Öğretim üyelerinin anladığı, özü itibarıyla, konuğumuzun yarı sosyalist bir partinin ve sömürge sonrası bir devletin başkanı olduğuydu. Böyle olduğu için Lee o büyük oval masaya oturduğunda orada toplanmış çoğu liberal meslektaşlarım onu kafa dengi görüp sıcak karşıladılar.

Zinde ve enerji saçan Lee hoşbeşle ya da girizgâh niyetine birkaç söz sarf etmekle vakit kaybetmedi. Öğretim üyelerinin Vietnam’daki savaşla ilgili görüşlerini sordu hemen.⁵⁵² Çatışmaya ve Amerika’nın çatışmadaki rolüne itirazlarını hararetle dile getiren meslektaşlarım arasında görüş ayrılığına yol açan başlıca konu, Başkan Lyndon B. Johnson’ın bir “savaş suçlusu” mu yoksa sadece bir “psikopat” mı olduğuydu. Birkaç profesör söz aldıktan sonra Littauer dekanı Lee’yi görüşlerini açıklamaya davet etti, açıkça takdir edilmeyi bekleyen bir tebessüm vardı yüzünde.

Lee daha cevabına başlar başlamaz konuya girdi: “Beni hasta ediyorsunuz.” Sonra hiç kendisini sevdirmeye girişiminde bulunmaksızın, dünyanın çalkantılı bir bölgesinde küçük bir ülke olan Singapur’un hayatta kalmasının, o zamanlar Çin’in desteğiyle Güneydoğu Asya’nın genç uluslarını baltalamaya çalışan kommünist gerilla hareketlerine karşı koyabilecek kadar güçlü ve küresel güvenliği sağlama görevinde kendine güvenen Amerika’ya bağlı olduğunu söyledi.

Lee’nin ne bir yardım ricası ne de bir erdem çağrısı niteliğindeki bu cevabı, bölgesinin jeopolitik gerçekliklerinin yalın bir

* “Hükümette, başka hükümetlerin karşılaşıp çözmediği pek az sorunla karşı karşıya olduğumu, göreve geldiğim ilk günlerde anladım. Bu nedenle karşı karşıya olduğumuz sorunla başka kimlerin karşılaştığını, onu nasıl hallettiklerini ve ne kadar başarılı olduklarını araştırmaya başladım” [Lee Kuan Yew, *From Third World to First* (New York: HarperCollins, 2000), s. 687].

analiziydi. Singapur'un ulusal çıkarını, ekonomik olarak hayatta kalabilmek ve güvende olmak şeklinde tanımlıyordu. Ülkesinin her iki amaca da ulaşmak için yapabileceği her şeyi yapacağını açıkça ortaya koyuyordu. Amerika'nın herhangi bir yardım konusunda kendi gerekçelerine dayanarak kendi kararlarını alacağını farkındaydı. Onu görüşlerini açıklamaya davet edenleri, ortak bir ideolojide birleşmekten çok, zorunlu olan her neyse onun ortaya çıkarılmasında kendisine katılmaya çağırıyordu.

Lee hayretler içindeki Harvard öğretim üyelerine Amerikan karşıtı bir kinden ve imparatorluk sonrası kırgınlıktan uzak bir dünya görüşü sundu. Singapur'un çektiği zorluklardan ötürü ABD'yi suçlamadığı gibi, ABD'nin bunlara çözüm getirmesini de beklemiyordu. Petrol ve diğer doğal zenginliklerden yoksun olan Singapur'un, başlıca kaynağı olduğunu söylediği şeyi, yani insanların niteliğini geliştirerek büyüebilmesi için Amerika'nın iyi niyetini görmek istiyordu; Singapur insanların potansiyeli, ancak ve ancak komünist isyanların, komşu ülkelerin istilasının ya da Çin hegemonyasının eline teslim edilmezlerse gelişebilirdi.

Britanya Başbakanı Harold Wilson o yılın başlarında "Süveyş'in doğusundaki" bütün kuvvetlerin geri çekileceğini duyurmuştu. Bu durum Singapur'un ekonomisinin ve güvenliğinin temel direklerinden biri olan o kocaman Kraliyet Donanma Üssü'nün de kapanmasını gerektiriyordu. Lee işte bu nedenle ufukta gördüğü zorlukları göğüslemek için Amerika'nın yardımını istiyordu. Bu görevi, Soğuk Savaş'ın baskın ahlaki kategorilerinden ziyade, bölgesel düzenin inşasındaki bir unsur çerçevesinde ele alıyordu; Amerika böyle bir bölgesel düzenin sürdürülmesinde kendi ulusal çıkarını oluşturmalıydı.

Devlet adamının temel niteliklerinden biri, mevcut anın ruh hâline kapılıp gitmeye direnme kabiliyetidir. Lee'nin uzun zaman önce Harvard'daki o seminerde sergilediği tutum, sadece -hem Amerika'nın hem Singapur'un dünyadaki konumlarına ilişkin- analizinin açıklığıyla değil kendisinden beklenenin tersini yapma cesareti göstermesiyle de öğreticiydi. Meslek hayatında çok kez sergileyeceği bir nitelikti bu.

Lee'nin başarıları burada anlattığım diğer liderlerin başarılarından farklıydı. Burada anlattığım diğer liderlerin hepsi yüzlerce, hatta binlerce yılda oluşmuş bir kültüre sahip büyük ülkeleri temsil ediyordu. Bu gibi liderlere göre, toplumlarının bilinen bir geçmişten değişmekte olan geleceğe geçişlerine kılavuzluk etme girişiminde başarı, toplumun tarihi deneyimini ve değerlerini yönlendirme, böylece potansiyelini hayata geçirebilme becerisiyle ölçülür.

Lee Kuan Yew'un uyguladığı devlet adamlığıysa farklı kaynaklardan beslenmiştir. Lee Ağustos 1965'te bağımsız Singapur'un lideri olduğunda, daha önce hiç var olmamış, dolayısıyla aslında bir imparatorluk tebaası olmak dışında siyasi geçmişi olmayan bir ülkenin sorumluluğunu üstlenmişti. Lee'nin başarıları; toplumunun tecrübesini aşmak, farklı etnik gruplardan oluşan bir toplumun dinamik bir geleceği hayal ederek kendi kendisine farklı bir fikirle bakmasını sağlayıp bu fikri yerleşik kılmak ve yoksullukla dolu bir şehri dünya çapında bir ekonomiye çevirmektir. Bu süreçte, dünya çapında bir devlet adamına ve büyük güçlerin aradığı bir danışmana dönüştü. Richard Nixon onun "şimdi ve geçmişteki içermelerin üstüne çıkma ve geleceğin yeni dünyasının niteliğini düşünme becerisi" gösterdiğini söylemiş,⁵⁵³ Margaret Thatcher onu "devlet işlerinin yirminci yüzyıldaki en başarılı uygulayıcılarından biri" olarak anmıştı.⁵⁵⁴

Lee bütün bunları görünürde elini kolunu bağlayan dezavantajlara rağmen başardı. Singapur'un toprakları "sular çekildiğinde 580 kilometrekare" derdi hep, ülkesi Chicago'dan küçüktü.⁵⁵⁵ Yeterli içme suyu da dâhil en temel doğal kaynaklardan yoksundu. Tropikal yağmurlar bile -bağımsızlık döneminde Singapur'un başlıca yerel içme suyu kaynağı- toprağın besinlerini akıtan ve verimli tarımı imkânsız kılan, nimetten sayılması zor bir nimetti.⁵⁵⁶ Singapur'un 1,9 milyonluk nüfusu küresel standartlara

nazaran küçüktü ve üç etnik grup, Çinliler, Malaylar ve Hintler arasındaki gerilimlerle parçalanmıştı. Ülke kendisinden çok daha büyük ve daha güçlü devletlerle çevriliydi, bunların başında da derin limanını ve deniz ticaret rotaları üstündeki stratejik konumunu kıskanan Malezya ve Endonezya geliyordu.

Lee, bu talihsiz yaratılıştan, Singapur'u dünyanın en başarılı ülkelerinden birine dönüştüren bir liderlik destanı çıkardı. Malay Yarımadası'nın en güney ucunda sıtmalı bir ada, kişi başına düşen gelir itibariyle Asya'nın en zengin ülkesi ve Güneydoğu Asya'nın fiilen ticaret merkezi hâline geldi, hem de tek bir nesilde. Bugün hemen hemen bütün insani refah ölçütlerine göre Singapur küresel sıralamada en üstlerde yer alıyor.

Tarihin sancılı dönemlerinde varlığını ısrarla sürdürmesi kesin görülen ülkelerin tersine, Lee'nin yurttaşlarını durmadan uyardığı üzere, Singapur olabilecek en üst seviyede performans sergilemeseydi hayatta kalamayacaktı. Lee'nin hatıralarında dediği gibi, Singapur "doğal değil yapay bir ülkeydi".⁵⁵⁷ Tam da ulusal geçmişi olmadığından geleceği olacağının da güvencesi yoktu, bu nedenle de hata payı sifıra yakındı. Lee sonraki yıllarda birkaç kez, "Singapurluların Singapur'u normal bir ülke sandığı kaygısı taşıyorum," diyecekti.⁵⁵⁸ "Komşularımızın geri kalanından kendisini ayırmayan bir hükümetimiz ve halkımız olmazsa Singapur ortadan kalkar."⁵⁵⁹

Singapur'un bir ulus olarak kendisini oluşturma ve hayatta kalma mücadelesinde iç ve dış politikanın iç içe geçip örülmesi gerekmişti. Hayatta kalmanın üç şartı vardı: nüfusu ayakta tutacak ekonomik büyüme, uzun vadeli politikalara imkân veren yeterli iç bütünlük ve Rusya ile Çin gibi uluslararası devlerin arasında, Malezya ve Endonezya gibi açgözlü komşuların yanbaşıda ayakta kalacak kadar çevik bir dış politika.

Lee gerçek liderlik için gereken tarihi bilince de sahipti. "Şehir devletlerinin hayatta kalma sicili iyi değil," gözleminde bulunmuştu 1998'de.⁵⁶⁰ "Singapur adası kaybolmayacak ama dönüştüğü biçimde, bu dünyada yolunu bulmayı ve rolünü oynamayı

beceren egemen ulus yitip gidebilir.”⁵⁶¹ Onun düşüncesine göre Singapur’un yolu yukarı doğru, neredeyse dimdik tırmanan ve ucu görünmeyen bir eğri olmalıydı; aksi takdirde ülke hinterlandı tarafından yutulma ya da ekonomik ve toplumsal sorunlarının ağırlığı altında ezilme riskine girecekti. Lee toplumların sürekli entropiden kaçınmalarını gerektiren bir tür küresel fizik öğretiyordu. Singapur büyüme sürecinin ilk aşamalarında Mayıs 1979’da dünya liderlerinin katıldığı özel bir toplantıda Lee liderlerin karamsarlığa kapıldığını söylemiş, “Ama yolumuzda mücadele edip karamsarlıktan kurtulmalıyız. Düze çıkmanın güvenilir, akla yatkın bir yolunu göstermeniz gerekir,” diye eklemişti.⁵⁶²

Lee yok olup gitme tehdidiyle ilgili vahim uyarılarına paralel olarak ülkesinin yapabilecekleri hakkında bir o kadar açık tasavvura sahipti. Bütün büyük başarılar meydana gelmeden önce hayalden ibaretse şayet, Lee’nin hayali yürekliliğiyle nefes kesiyordu: hayatta kalmakla yetinmeyip bir mükemmellik ısrarıyla serpilip gelişecek bir devlet hayali. Lee’nin düşüncesinde mükemmellik, şahsi performanstan çok daha fazlasını ifade ediyordu: Mükemmellik arayışının bütün topluma nüfuz etmesi gerekiyordu. Kamu hizmetleri olsun, iş dünyası, tıp ya da eğitim olsun, vasatlık ve yozlaşma kabul edilemezdi. Kuralların çiğnenmesi hâlinde ikinci bir şans tanınmıyor, hatalara pek az hoşgörü gösteriliyordu. Singapur bu şekilde toplu olarak dikkat çekici bir performans göstererek dünya çapında itibar kazandı. Lee’nin bakış açısına göre ortak başarı hissi, genel olarak paylaşılan bir din, etnisite ya da kültür olmamasına rağmen toplumun bir araya gelip sıkı bağlar kurmasını sağlayabilirdi.

Lee’nin çok etnik kimlikli halkına bahşettiği en büyük armağan, kendi kendilerinin en büyük kaynağı olduklarına, varlığından bihaber oldukları imkânların önünü açma kudretine sahip olduklarına tükenmek bilmeyen inancıydı. Yabancı dostları ve tanıdıklarında da benzer bir güveni teşvik etmeye adadı kendini. Sırf Güneydoğu Asya’nın bölgesel siyasetini incelikle gözlemleyen biri olduğu için değil Çinli kökeni Cambridge Üniversitesi eğitimiyle birlikte ona tarihin başlıca dayanaklarından biri olan

Doğu-Batı etkileşiminin dinamikleri hakkında istisnai bir kavrayış kazandırdığı için de ikna ediciydi.

Lee ömrü boyunca, ülkeye katkılarına, toplumunun mevcut imkânlarının önünün açılması olarak baktı. Muvaffak olmak için hedefinin şahsi güç gösterisi değil kalıcı emsal hâline gelmesi gerektiğinin farkındaydı. “Devlet adamı olduğunu düşünen birinin, bir psikiyatriste görünmesi gerekir,” demişti bir keresinde.⁵⁶³

Lee yönetimindeki Singapur’un başarısı, zamanla Çin’i bile onun yaklaşımını inceleyip başarılarını taklit etme yönünde harekete geçirdi. Deng Xiaoping 1978’de, geri kalmış bir ülke görmeyi ve etnik Çinli gruplarca karşılanmayı bekleyerek geldi bu şehir devlete. Deng 1920’de Paris’e giderken yolda iki gününü Singapur’da geçirmişti. Aradan geçen yıllarda şehir hakkında edindiği bilgiler, büyük ölçüde, Singapur liderliğini “Amerikan emperyalizminin tazıları” diye resmetmeye teşne şakşakçı maiyetinden gelmişti.⁵⁶⁴ Oysa Deng’in Singapur’da karşılaştığı etnik Çinliler, genç uluslarına sıkı sıkıya bağlıydı. Gördüğü ışıltılı gökdelenler ve tertemiz bulvarlar ona Çin’in Mao sonrası reformları için hem bir itici güç hem bir yol haritası sunmuştu.

İMPARATORLUK DÖNEMİNDE GEÇEN BİR GENÇLİK

Lee Kuan Yew, Sumatra’daki Britanya sömürgesinin valisi Sir Stamford Raffles’in Malakka Boğazı’nın yakınında, yerlilerin Sanskrit dilinde “Aslanlar Şehri” anlamına gelen “Singa Pura” adıyla tanıdığı küçük adada bir ticaret merkezi kurmasından hemen hemen bir yüzyıl sonra, Eylül 1923’te doğmuştu. Raffles’in 1819’da kurduğu Singapur, “uzak Hindistan”ın bir parçası sayılıyor ve teknik olarak Kalküta’dan yönetiliyordu ama dönemin

iletişim teknolojisinin sınırlı olması yerel sömürge yöneticilerine hatırı sayılır bir hareket serbestiyeti veriyordu. Londra'nın serbest liman ilan ettiği –ve Malay anakarasından doğal kaynak ihracatıyla zenginleşen– bu yeni merkez, Güneydoğu Asya ve ötesinden tüccarları ve servet avcılarını çekerek hızla büyüdü. Singapur 1867'de taca bağlı bir sömürge olarak Londra'daki Sömürge Bürosu'nun doğrudan yargı yetkisine tabi oldu.⁵⁶⁵

Özellikle etnik Çinliler Singapur'a akın ediyordu. Çok geçmeden bu grup adada çoğunluğu oluşturdu. Bazıları yakındaki Malay Yarımadası ve Endonezya takımadalarından geliyordu, bazılarıysa on dokuzuncu yüzyılda kargaşa ve yoksulluğun hüküm sürdüğü, krizlerin harap ettiği Çin'den kaçıyordu. Lee'nin büyük büyükbabası bu ikinci gruptandı, 1863'te Çin'in güneyindeki Guangdong eyaletinden Singapur'a gelmişti. Malaylar, Hintler, Araplar, Ermeniler ve Yahudiler de bu serbest ticaret merkezine yerleşerek şehre çok dilli bir nitelik kazandırmıştı. 1920'lere gelindiğinde Malaya dünyanın kauçuk üretiminin neredeyse yarısını, kalay üretiminin üçte birini gerçekleştiriyor ve her iki ürünü de Singapur Limanı'ndan ihraç ediyordu.⁵⁶⁶

Lee'nin doğduğu yıllarda Singapur, Britanya'nın Asya'daki askeri stratejisinin de köşe taşlarından biri hâline gelmişti. Britanya 1902'den beri Japonya'nın müttefikiydi. Bu ortaklık, 1915'te Singapur'da Hint ordusunun çıkardığı isyanı bastırmak için Japon denizcilerin çağrılacağı kadar ilerlemişti.⁵⁶⁷ Fakat 1921'e gelindiğinde, Britanya Amiralliği Japonya'nın giderek artan gücünden tedirgin olmaya başlamış ve Singapur'u "Doğu'nun Cebelitarıkı" hâline getirmek için burada önemli bir donanma üssü inşa etmeye karar vermişti.⁵⁶⁸ Lee'nin çocukluğunun geçtiği dünya, Japonya'nın yükselişine rağmen Britanya İmparatorluğu'nun hem yenilmez hem ebedi göründüğü bir dünyaydı. Yıllar sonra o günleri "Herhangi bir içerleme söz konusu değildi, Britanyalıların hükümette ve toplumda üstün statüye sahip olması hayatın basit bir gerçeğiydi," diye anlatacaktı.⁵⁶⁹

Lee'nin ailesi 1920'lerdeki bolluk yıllarında refaha erdi. Ebeveyni, iyiden iyiye İngiliz sever bir büyükbabanın etkisiyle ola-

ğandışı bir adım atıp oğullarına Çinli isimlerinin yanısıra İngilizce isimler de verdi. İngilizce ismi “Harry” idi. Lee altı yaşından itibaren İngilizce eğitim veren okullarda eğitim gördü.⁵⁷⁰

Bu İngiliz etkilerine rağmen Lee Çin geleneklerine uygun yetiştirildi. Anne tarafından büyükbabasının evinde –yedi kuze-niyle birlikte– geniş ailesinin yanında büyüdü. Ebeveyni beş çocuklarıyla aynı odayı paylaşıyordu. Bu çocukluk deneyimleri ve Konfüçyüşü kültürel etkilerden ötürü evlat saygısı, tutumluluk, uyum ve istikrarın ödüllendirilmesi, Lee’nin zihnini şekillendiren ilk izler oldu.

Lee’nin ebeveyni eğitilmiş profesyoneller değildi, 1929’da Büyük Bunalım vurduğunda sıkıntıya düştüler. Lee hatıralarında Shell Oil Company’ye bağlı çalışan bir dükkân sahibi olan babasının “yirmi bir oyununda parasını kaybedip eve berbat hâlde geldiğini, dönüp şansını tekrar deneyebilmek için rehin vermek üzere annesinin mücevherlerini istediğini” yazmıştı.⁵⁷¹ Annesi bu talepleri hep geri çeviriyor, çocuklarının eğitimi düşünüyordu. Onlar da bu nedenle annelerini çok sevdiler ve kendilerini ömürleri boyunca onun yüksek beklentilerini karşılamak zorunda hissettiler.⁵⁷²

Akıllı ama zaman zaman isyankâr bir öğrenci olan on iki yaşındaki Lee ilkokulu sınıf birinciliğiyle bitirdi, böylece Raffles Enstitüsü’ne kabul edildi; Singapur ve Malaya’da bütün etnik gruplar ve sınıflardan sadece meziyetlerine dayanarak seçilen en iyi 150 öğrenciden biriydi, Miss Kwa Geok Choo da bu öğrenciler arasındaki tek kızdı.⁵⁷³ Bugün olduğu gibi o zaman da Raffles Enstitüsü Singapur’da İngilizce eğitim veren en kaliteli okuldu, şehrin müstakbel eliti burada eğitim görüyordu. Okul en yetenekli sömürge tebaasını Britanya üniversitelerine giriş sınavlarına hazırlamayı amaçlıyordu. Lee hayatının sonraki yıllarında dünyanın dört bir yanından gelen İngiliz Uluslar Topluluğu’ndan liderlerle tanıştığında, “onların da aynı ders kitaplarıyla aynı alıştırma yapıtığını, Shakespeare’den aynı dizeleri okuyabileceklerini anlamıştı.”⁵⁷⁴ Hepsi de “Britanya sömürgelerindeki eğitim sisteminin yetiştirdiği aynı sadık sosyal çevrenin” bir parçasıydı.⁵⁷⁵

Oğullarının akademik alanda ümit vadettiğini bilen ve kendi kariyerlerini daha ileri götürmediklerinden ötürü pişmanlık duyan Lee'nin ebeveyni, onu tıp ya da hukuk okumaya teşvik etti. Lee onların sözünü dinleyip Londra'da hukuk öğrenimi görmeyi planladı, Singapur ve Malaya'da Cambridge sınavlarında birinci olmuştu.⁵⁷⁶ Ama 1940'ta Avrupa'da yeni bir dünya savaşının patlak vermesiyle birlikte Lee Singapur'da kalıp tam burs kazandığı Raffles Üniversitesi'nde (bugün Singapur Ulusal Üniversitesi) eğitimini sürdürmenin daha iyi olacağına karar verdi.⁵⁷⁷

Lee birinci sınıfta akademik açıdan mükemmeldi, çeşitli konularda birincilik için Miss Kwa ile yarışıyordu. İngiltere'de hukuk öğrenimi görme hayaline geri dönen Lee, İngiltere Kraliçesi'nin verdiği, Britanya'da üniversite eğitimi masraflarını karşılayacak bir burs almayı kafaya koydu. Boğazlar Yerleşimleri'nde (Malakka, Penang ve Singapur) her yıl sadece iki öğrenciye Kraliçe bursu verildiğinden, Lee sürekli Miss Kwa ile başka bir okuldan parlak bir öğrencinin ilk iki sıraya yerleşeceğinden, kendisinin Singapur'da kalacağından endişe ediyordu.⁵⁷⁸

Onu bekleyen daha büyük kaygılar vardı. Aralık 1941'de Japonlar Hawaii'de Pearl Harbor'daki ABD Pasifik Filosu'nu bombaladı ve Britanya'nın denetimindeki Malaya, Hong Kong ve Singapur'a eşzamanlı saldırılar düzenledi. İki ay sonra Şubat 1942'de şehir Japonlar tarafından işgal edildi; Winston Churchill'in "Britanya tarihinin en büyük felaketi ve en büyük kapitülasyonu," diye anacağı bir olaydı bu. O zamanlar on sekiz yaşında olan Lee, daha sonraları, burjuva İngiliz ailelerinin panik içinde şehirden ayrılmasını Japonların esir aldığı 80.000 Britanya, Avustralya ve Hint askerinin ve sömürge tebasının çilekeş sabrıyla karşılaştırarak bu işgali "hayatımın ilk dönüm noktası" diye tanımlayacaktı. Lee ve sayılamayacak kadar çok Singapurlu için "Britanya'nın onları mahkûm ettiği o ezici üstünlük havası, bir daha asla yerine konamayacak şekilde bozulmuştu".⁵⁷⁹

Bunu acımasız bir işgal dönemi izledi. Singapur'un ticarete bağımlı ekonomisi savaşla boğuldu ve açlığa yakın koşullarda yaşayan nüfusu manevi çöküntüye uğradı. Japon makamları cad-

delere ve kamu binalarına yeni isimler verdiler, Raffles'ın bronz heykelini İmparatoriçe Meydanı'ndan kaldırdılar ve kendi imparatorluk takvimlerini dayattılar.⁵⁸⁰ Lee Japon askerlerinin keyfietten toplayıp kitleler hâlinde gözaltına aldığı Çinliler arasında olmasına rağmen ölümden kıl payı kurtulmuştu. Gözaltına alınan bu insanların çoğu yargısız infaz ediliyordu, özellikle de elleri yumuşak olanlar ya da gözlük takanlar Britanya'yla sadakat bağları olabilecek “entelektüeller” olarak görülüp öldürülüyordu. On binlerce kişi katledildi.⁵⁸¹ Lee canını kurtardı. Üç ay boyunca Japonca eğitimi gördü ve iş buldu. Önce bir Japon şirketinde kâtip oldu, sonra Japon Propaganda Bakanlığı'nda İngilizce çevirmen olarak çalıştı, son olarak da karaborsada mücevher satıcılığı yaptı.⁵⁸² Savaş yıllarında “hayatta kalmanın çözümünün doğaçlama” olduğunu öğrendi, bu onun Singapur'u yönetirken sergilediği pragmatik ve deneysel yaklaşımı şekillendirecek bir dersti.⁵⁸³

Savaş son bulunca, Lee sonunda Kraliçe bursunu kazanarak Cambridge'de hukuk öğrenimi gördü ve birinci sınıf derecelerle mezun oldu. Savaş sırasında flört etmeye başladığı Miss Kwa da aynı yolu izledi ve iki genç Aralık 1947'de Stratford-upon-Avon'da sessiz sedasız evlendi.⁵⁸⁴ Lee'nin “Choo” diye seslendiği eşi, parlak bir zekâ ve duyarlılığın alışılmadık bir bileşimine sahip, olağanüstü bir kadındı. Karısı sadece gündelik ilişkilerinde değil en önemlisi kamusal faaliyetlerinde her yere nüfuz eden duygusal ve entelektüel desteğiyle Lee'nin hayatının vazgeçilmez çıpası hâline geldi. Miss Kwa Raffles Üniversitesi'nde edebiyat anadalında eğitim görmüş, Lee'nin sonradan anlattığına göre “Jane Austen'dan tutun J. R. R. Tolkien'e, Tukidides'in *Peloponez Savaşları*'ndan Virgilius'un *Aenid*'ine” kadar geniş yelpazede okumuştur.⁵⁸⁵ Cambridge'deki başarılarının ardından Singapur'a döndüler ve birlikte Lee & Lee adlı hukuk firmasını kurdular.

Cambridge'de geçirdiği yıllarda Lee'nin görüşleri iyiden iyiyeye sosyalist ve sömürgecilik karşıtıydı, hatta Britanya karşıtıydı. Bu görüşlerin bir bölümü kişisel nedenlerden kaynaklanıyordu: Zaman zaman deri rengi nedeniyle İngiltere'deki otellerden geri çevrildiği olurdu⁵⁸⁶ ama büyük bölümü sonraki yıllarda “havada-

ki maya” dediği şeyden kaynaklanıyordu. Hindistan, Burma ve diğer sömürgelerdeki bağımsızlık mücadeleleri, Lee’nin “Neden o zamanlar Singapur’u içeren Malaya da bu mücadelelere dâhil olmasın?” diye sormasına sebep oluyordu.⁵⁸⁷ “Refah devletinin medeni toplumun en yüksek biçimi olduğuna” kanaat getiren Lee, Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru’nun devletçi ekonomi politikalarının yanısıra Britanya’da Başbakan Clement Atlee başkanlığındaki İşçi Partisi hükümetinin savaş sonrasında yaptığı reformlara da hayrandı.⁵⁸⁸

Lee Britanya’da İşçi Partisi’nden parlamentoya seçilmeye çalışan bir dostu için kampanya yürütürken ilk kez kamuoyunun dikkatini çekmişti. Devon’da küçük Totnes kasabasında bir kamyonetin arkasında dikilen Lee kamuoyuna hitaben ilk konuşmalarından birini yapmış, bir Britanya tebaası olarak kimliğinden yararlanıp Malaya’nın kendi kendini yönetmesini savunmuştu. Argümanları ideolojiktan ziyade pratik olan sonraki üslubunu haber veriyordu: Bağımsızlık, ancak bağımsızlık hareketi ve anavatan arasında işbirliğiyle adım adım sağlanırsa en büyük başarıya ulaşır. Konuşmasını Britanya mantığı ve öz çıkarlarına hitap ederek bitirmişti:

Sömürge halklarına karşı adil olmak ya da sosyal adaleti sağlamak hiç umurunuzda olmasa bile kendi çıkarlarınız, kendi ekonomik refahınız, Malayadan ve diğer sömürgelerinizden aldığınız dolarlarınız uğruna bu halkların güvenini kazanan, İngiliz Uluslar Topluluğu ve İmparatorluk’la memnuniyetle işbirliği yapacak ve onun içinde büyümekten mutluluk duyacak bir hükümet verin.⁵⁸⁹

BİR DEVLET KURMAK

Lee İngiltere’de öğrenim görürken Singapur savaş sonrasında meydana gelen yıkıcı olayların sancısını çekiyordu. 1947 baharında yiyecek hâlâ karneye bağlıydı, verem kol geziyordu. Malaya

Komünist Partisi ve onunla ittifak hâlindeki sendikalar, ekonomiye daha da hasar veren grevler düzenliyordu.⁵⁹⁰

Lee Ağustos 1950’de Singapur’a döndüğünde çözüm bekleyen iki sorun vardı: barınma ve yolsuzluk. Singapurluların sadece üçte biri yeterli konutlara sahipti, inşaatlar da talebi karşılayacak hızda ilerlemiyordu. Dükkânlar kapandıktan sonra çalışanların dükkânın içinde yere yatıp uyuması yaygın bir durumdu.⁵⁹¹ Britanya yönetimi sırasında dizginlenmeyen yolsuzluk, savaş yıllarında iyice artmıştı.⁵⁹² Enflasyon memur maaşlarının alım gücünü aşındırmış, rüşveti daha cazip hâle getirmişti.⁵⁹³

Lee ülkeye hukukçu olma niyetiyle dönmüştü ama çok geçmeden Singapur siyasetinin içine çekildi. Yetenekleri hemen ödüllendirildi. 1954’te, otuz bir yaşında Halkın Hareketi Partisi’ni kurdu. Onun müthiş enerjisinin canlandığı bu parti, beş yıl içinde adanın siyasi manzarasına hâkim oldu. Singapur’da Malaya Üniversitesi’nde Raffles Tarih Profesörü Cyril Northcote Parkinson, Lee’nin o yıllardaki siyasal konumunu “olabildiğince solda, komünizmden biraz geride ve eylemden ziyade sözlerle daha da solda” diye tanımlıyordu.⁵⁹⁴ Güçlü bir sosyal demokrat mesaj veren Halkın Hareketi Partisi, sömürge makamlarının doğru düzgün kamu hizmeti ve temiz, etkili bir yönetim sunmadığını vurguluyordu. Parti adayları kampanyalarını kravatsız, kısa kollu beyaz gömleklerle yürütüyordu; hem Singapur’un tropikal ikliminde hiç de yersiz olmayan bir rahatlıktı bu, hem de dürüst yönetim vaadine bağlılığın sembolüydü.⁵⁹⁵ * Mayıs 1959’da Londra, dış politika ve savunma hariç bütün meselelerde Singapur’a özyönetim hakkı verdi. Halkın Hareketi Partisi o ay seçimlerde parlamentoda çoğunluğu sağladıktan sonra Lee başbakan atandı, otuz yılı aşkın bir süre sonra Kasım 1990’da görevden ayrılincaya dek oturacağı bir makamdı bu.⁵⁹⁶

Özyönetimin tanınmasından hemen sonra Singapur, iki-üç yıl arayla üç farklı anayasal düzenlemeye tabi oldu: 1959 ile 1963 ara-

* Singapurlu sosyolog Beng Huat Chua’ya göre amaçları, “radikal solun çileciliğine ve kendi kendini feda etme tutumuna erişmek, hatta bu konuda onu geçmekti” [Bkz. Beng Huat Chua, *Liberalism Disavowed: Communitarianism and State Capitalism in Singapore* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 2017), s. 3.]

sında Britanya tacına bağı bir sömürgeydi, 1963 ile 1965 arasında Malezya denilen yeni bir konfederasyonun parçası oldu, 1965'ten sonra da bağımsız egemen bir devlet hâline geldi. Modern Singapur devletinin temelleri, sömürge yönetiminin sonuna doğru, bu dönemde atıldı. Lee kentin sosyal koşullarını iyileştirmek için planlar hazırlayan [(maliye bakanı olarak atanan) ekonomist Goh Keng Swee ile (kültür bakanı olarak atanan) gazeteci S. Rajaratnam'ın da yer aldığı] etkileyici bir kabine toplamıştı.*

Yeni oluşturulan İmar ve Bayındırlık Kurulu, çok geçmeden bütün Singapurluları bütçeye uygun ve esasen aynı tipte konut sahibi yapma amacıyla kitlesel ölçekte çok katlı konut projeleri, inşa etmeye başladı; şehir sakinleri dairelerini önceden belirlenmiş fiyatlara İmar ve Bayındırlık Kurulu'ndan satın alma hakkına sahip olacaktı. Lee kurulun başına yetkin ve dinamik bir işadamlı olan Lim Kim San'ı getirdi. Lim'in yönetimindeki kurul üç yılda Britanya yönetiminin otuz iki yılda yaptığından daha fazla konut inşa etti.⁵⁹⁷ Zaman içinde, her aileye Singapur'un geleceğinden mülk biçiminde bir hisse verilmesiyle birlikte ülke konut sahiplerinden oluşan tamamen şehirli bir topluma dönüştü.⁵⁹⁸ Lee'nin hatıralarında işaret ettiği üzere, bireysel ekonomik refahın devletin refahıyla yakından ilişkilendirilmesi “siyasal istikrarı da sağladı”, bu da ekonomik büyümeyi güçlendirdi.⁵⁹⁹ Öte yandan Singapur'da yerleşim bölgelerinde ırk ve gelir kotasına dayalı bir sistemin uygulanması, önce etnik ayrışmayı sınırladı ve sonra giderek ortadan kaldırdı. Farklı etnik kökenler ve dinlerden gelen Singapurlular birlikte yaşayıp çalışarak ulusal bilinç geliştirmeye başladı.

Lee yolsuzluğu bitirmek için de çabucak harekete geçti. Göreve gelmesini izleyen yıl içinde, hükümeti devletin her düzeyinde yolsuzluğa ağır cezalar getiren ve rüşvet aldığından şüphelenilenlerin adil yargılanmasını sınırlayan Yolsuzluğun Önlenmesi Ya-

* Lee daha sonra Goh, Rajaratnam ve güvendiği diğer iki kurmayı hakkında şunları yazmıştır: “Hepsi de benden yaşlıydı ve özellikle de yanıldığımda düşüncelerini bana söylemekten asla çekinmezlerdi. Benim nesnel ve dengeli kalmamı sağlamışlardır” (Lee, *From Third World to First*, s. 686).

sası'nı çıkardı. Yolsuzluk Lee'nin liderliğinde hızla ve acımasızca bastırıldı.⁶⁰⁰ Lee bütün yabancı yatırımları yoğun gözetime de tâbi tuttu. Yönetiminin gereken özeni tavizsiz gösterme yükümlülüğünün bir bölümünü şahsen yerine getirdi. Singapur yasalarını ısrarla bastırarak uygulaması, ülkeye iş yapmaya uygun, dürüst ve güvenilir bir yer olarak itibarını artırdı.⁶⁰¹

Lee amaçlarına ulaşmak için memurları maaşlarını artırarak teşvik etmek yerine hatalarından ötürü cezalandırma yoluna başvurdu. Onun hükümeti aslında ilk başta memur maaşlarını kesti.⁶⁰² Ancak 1984'te Singapur daha zenginleştğinde, Lee memur maaşlarını özel sektördeki maaşların %80'ine sabitleme politikasını izledi.⁶⁰³ Bunun sonucunda, Singapur'daki hükümet yetkilileri dünyanın en iyi tazminat ödenen memurları arasına girdi. Yolsuzluğa karşı başarı, hâlâ önde gelen Singapurlu bir akademisyenin gözlemlediği üzere "Halkın Hareketi Partisi'nin ahlaki temeli"ydi.⁶⁰⁴

Singapur'da yolsuzluk sadece ilgili bireylerin ahlaki kusuru olarak değil topluluğun etik yasasının ihlâl edilmesi olarak anlaşılır; bu yasa meziyetlerin mükemmel olmasını, adil oynamayı ve dürüst davranışı vurgular.⁶⁰⁵ Singapur hep Lee'nin ülkesi için koyduğu hedefleri gerçekleştirerek dünyada yolsuzluğun en az görüldüğü ülkeler arasında yer alır.⁶⁰⁶ * Lee'nin daha sonradan gözlemlediği üzere: "İyi bir karaktere, iyi bir zihne, güçlü kanaatlere sahip insanlar istersiniz. Bu olmasaydı, Singapur başaramazdı."⁶⁰⁷

Yolsuzluğu azaltmak, Singapurluların hayatlarına ciddi iyileşmeler getiren ve fırsat eşitliğine dayalı adil bir oyun sahası açan hükümet programlarına yatırım yapmayı mümkün kılmıştır. 1960 ile 1963 arasında Singapur'un eğitim harcamaları yaklaşık on yedi kat, okul sayısı %50 artmıştır.⁶⁰⁸ Halkın Hareketi Partisi'nin iktidardaki ilk dokuz yılında, Lee Singapur bütçesinin

* Merkezi Berlin'de bulunan, kâr amacı gütmeyen Transparency International 2020'de Singapur'u, dünyada yolsuzluğun en az görüldüğü ülkeler sıralamasında üçüncü sıraya yerleştirmiştir. (Finlandiya, İsviçre ve İsveç de üçüncü sırayı Singapur'la paylaşır. Yeni Zelanda ve Danimarka, birinci sırada yer alır.) (Bkz. "Corruption Perceptions Index" 2020, Transparency International web sitesi, <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/spg>.)

neredeyse üçte birini eğitime ayırmıştır, komşu ülkelerle, hatta dünyanın bütün ülkeleriyle karşılaştırıldığında şaşırtıcı bir orandır bu.⁶⁰⁹

Yaşam kalitesine yapılan vurgu, Singapur'un tarzının belirleyici bir vechesi hâline gelmiştir. 1960'taki vereme karşı röntgen kampanyasından itibaren, Singapur kamu sağlığını başlıca önceliklerinden biri hâline getirmiştir.⁶¹⁰ George Shultz ve Vidar Jorgensen'in gözlemlediği üzere: "Singapur şehir devleti GSYH'sinin sadece %5'ini tıbbi bakıma harcar ama GSYH'sinin %18'ini sağlığa harcayan ABD'den hatırı sayılır düzeyde daha iyi sonuçlar alır. Singapur'da yaşam süresi 85,2 yılken ABD'de 78,7'dir."⁶¹¹ Singapur, hastalıkların kol gezdiği bir kenar mahalle olmaktan sadece bir nesil içinde çıkıp birinci dünya metropollerinden biri hâline gelmiştir ve bunu yaparken hükümetin harcamalardaki payını sürekli düşürmüştür.⁶¹²

Lee yönetimdeki bu devrimi uyumla yönlendirmek amacıyla devlet ile vatandaşlar arasında aktarım zinciri olarak iş gören, kendi deyişiyle "parapolitik kurumları" kurmuştur. Topluluk merkezleri, vatandaşların danışma komisyonları, şehir sakini komisyonları ve daha sonra şehir konseyleri eğlence ve dinlence sunuyor, küçük anlaşmazlıkları çözüyor, anaokulu gibi hizmetler veriyor ve hükümet politikaları hakkında insanları bilgilendiriyordu.⁶¹³ Halkın Hareketi Partisi, parti, devlet ve halk arasındaki sınırları bulanıklaştırarak bu kurumlarda önemli bir rol oynuyordu.⁶¹⁴ Örneğin Lee sadece parti üyelerinin çalıştığı yaklaşık 400 anaokulu kurmuştu.⁶¹⁵

Lee'nin maharetli siyasi "sokak dövüşü" diye tanımladığı şey ve kamu hizmetlerinin bir bileşimi sayesinde, Halkın Hareketi Partisi 1959 seçimlerinden sonra hızla ve akabinde 1963 seçimleri sırasında yerini sağlamlaştırdı.⁶¹⁶ 1968'e gelindiğinde Lee rakiplerinin büyük bölümünü ezmişti, muhalefet bu seçimleri boykot etti ve Halkın Hareketi Partisi oyların %87'sini kazanıp meclisteki elli sekiz sandalyenin hepsini kazanarak iktidara geldi. Bundan sonra Halkın Hareketi Partisi büyük ölçüde rakipsiz kaldı. Par-

tinin gücünü sürdürmesinin nedenlerinden biri, Singapur'un oy çokluğuna dayalı seçim sistemidir; azınlık oylarıyla ilgili hiçbir kural getirmeyen, Britanya dönemi mirasıdır bu sistem. Bir diğer nedense, Lee'nin yasal sistemi kullanarak siyasi muhaliflerini yalıtması ve düşmanca tutum içindeki medyanın sesini kısmasıdır.⁶¹⁷ Lee muhalefet figürleriyle mücadelelerini, "kazananın her şeyi aldığı bir yarış, hiçbir engellemenin yasak olmadığı silahsız bir savaş" diye tanımlamıştır.⁶¹⁸

Lee kamu düzeninin tesis edilmesine yoğun ilgi gösteriyordu. İktidara ilk geldiğinde Batı'da karşıt kültür ve genel ahlaki gevşeme henüz yükselmemişti; Lee daha sonraki yıllarda bu gelişmeleri özgürlüğün ölüm koşusu olarak görecekti. 1994'te Fareed Zakaria'ya "Topyekûn bir sistem olarak bazı kısımlarını tamamen kabul edilemez buluyorum," demişti.

Bireyin hakkının, canının istediği gibi, isterse doğru düzgün, isterse uygunsuzca davranması yönünde genişletilmesi, düzenli toplumun zararına olmuştur. Doğuda başlıca amaç herkesin özgürlüklerinden azami düzeyde yararlanacağı iyi bir düzene sahip bir toplumun oluşturulmasıdır. Bu özgürlük doğal bir çekişme ve anarşi hâlinde değil ancak düzenli bir devlette bulunabilir.⁶¹⁹

Lee Singapur'u kurarken bir şehir devletinin kendi başına ayakta durabileceğine inanmıyordu. Bu nedenle başlıca çabası, Singapur'un yaklaşan bağımsızlığını Malaya'yla federasyon kurarak Britanya'dan korumak olmuştur. "Coğrafya, ekonomi ve akrabalık bağlarının" iki ülke arasında doğal birliğin temelini yarattığına inanan Lee Eylül 1962'de Malaya'yla birleşmek üzere hemen bir referandum düzenledi.⁶²⁰ Singapur nüfusunu ikna edebilmek için bir ayda otuz altı radyo yayını yaptı; on iki konuşma metnini üç dilde, Mandarin, Malayca ve İngilizce okudu.⁶²¹ Hitabet yeteneği halk oylamasında planının müthiş destek bulmasını sağladı. Bundan bir yıl sonra, 16 Eylül 1963'te -Lee'nin kırkıncı doğum gününde- Singapur ve Malaya, Malezya Federasyonu'nda birleşti.

Bu birlik, hemen içerden ve dışarıdan meydan okumalarla karşılaştı. Malezya'nın güçlenen potansiyeli karşısında iştahı kaban, Malay halklarını tek bir ülkede birleştirme hayali kuran

ve hem Moskova'nın hem Beijing'in desteğini alan Endonezya Devlet Başkanı Sukarno *Konfrontasi*'yi başlattı; her iki taraftan da yüzlerce kişinin ölmesine yol açan, cengel savaşı ve terörizmin birlikte uygulandığı açıkça ilan edilmemiş bir savaşı bu. Singapur açısından bu çatışmanın en önemli ve acı olayı 10 Mart 1965'te –Güneydoğu Asya'nın ilk klimalı ofis binası– MacDonald Binası'nın Endonezya deniz piyadeleri tarafından bombalanması sonucu üç kişinin ölmesi, otuzu aşkın kişinin yaralanması oldu.

Halkın Hareketi Partisi'nin Singapur'da toplulukların gerilimini azaltma ve Malaycanın resmi dil olmasını teşvik etme yönündeki çabalarına rağmen birçok Malay siyasetçi Lee'ye güvenmiyordu.⁶²² Bu dinamik kişiliğin ve apaçık siyasal yeteneğin kendilerini gölgede bırakacağından, etnik Çinlilerin yeni federasyona hâkim olmasına yol açacağından korkuyorlardı.

Lee'ye muhalefet eden Malay liderler, Singapur'da ilk olarak Temmuz 1964'te, sonra yine Eylül'de onlarca kişinin ölümüne, yüzlercesinin yaralanmasına yol açan şiddetli etnik çatışmaları körüklediler. Görünürde bu isyanları tetikleyen şey, Malay köylerinin (*kampongs*) kamu konutlarına yer açmak için yıkılması olmuştu ama etnik şovenistler ve komünistlerin apaçık oportünizmi de sahnede idi.⁶²³

Bunun sonucunda Singapur ve Malezya birleşmelerinin üstünden daha iki yıl bile geçmemişken yoğun partizanlık ve etnik gerilimlerle parçalanıp yine ayrıldı. Singapur bağımsızlığını Ağustos 1965'te, kendi içinde gelişmiş bir kurtuluş mücadelesiyle değil Malezya'nın merasimsiz bir karar alıp minik güney komşusunu serbest bırakmasıyla kazandı.

Federasyonun dışına atılmak Singapur'u tümüyle kendi başına bıraktı, Lee'nin ne beklediği ne de istediği bir sonuçtu bu. Birleşmenin başarısız olduğunu duyururken ağlamasına ramak kalmıştı. Onda görülmeye hiç alışık olunmayan bir tavırla, önünde duran muazzam görevin altında neredeyse ezilircesine kendini tutmaya çalışarak, “Ne zaman dönüp bu ana baksak ıstırap duyacağız,” dedi bir basın toplantısında. Hatıralarında Singapur'un bu

ayrılma sonucu “bedensiz bir kalp” hâline geldiğini yazmıştı. “Bir Malay denizinde bir Çin adasıydık,” diyordu. “Böyle hasmane bir ortamda nasıl ayakta kalabilirdik?”⁶²⁴ Lee’ye ülkesinin daima hayatta kalma ile felaket arasında gerili bir ipte yürüdüğü için çok başarılı olması gerektiğini ömrü boyunca hissettiren şey, işte bu düşüş anının hatırasıydı.

BİR ULUS İNŞA ETMEK

Tarihçi Arnold Toynbee, Singapur’un bağımsızlığa kavuşmasından beş yıl sonra, 1970’te yazdığı satırlarda, şehir devletinin genel olarak “artık uygulanabilir olamayacak kadar küçük bir siyasal birim” hâline geldiği, özellikle de Singapur’un egemen bir devlet olarak devam etmesinin muhtemel olmadığı tahmininde bulunmuştu.⁶²⁵ Toynbee’ye ne kadar saygı duyarsa duysun, Lee onun bu ölümcül öngörüsünü paylaşmıyordu.⁶²⁶ Toynbee’nin meydan okumasına verdiği cevap, tarihin gelgitlerinin Singapur kıyılarına bıraktığı farklı halklardan yeni bir ulus inşa etmek oldu.

Lee’nin tanımıyla ancak ve ancak “sıkı sıkıya bağlı, dişli ve değişimlere uyum sağlayabilen bir halk”⁶²⁷ –ulusal duyguyla birleşmiş bir halk– bağımsızlığın getirdiği çok katmanlı sınavlara göğüs gerebilir ve göz korkutan iki kâbusa, iç çatışmalar ve dış saldırılara karşı kendini savunabilirdi. Lee’nin karşısındaki zorluk, teknokratik bir görev değildi. Fedakârlıklar kuvvetle dayatılabilirdi ama ancak bir ortak aidiyet ve ortak kader hissiyle sürdürülebilirdi.

Lee bu konudaki düşüncelerini daha sonra şöyle kaleme almıştı: “Bir ulusun bileşenlerine, temel etkenlere sahip değildik. Homojen bir nüfusumuz, ortak bir dilimiz, ortak bir kültürümüz ve ortak bir kaderimiz yoktu.”⁶²⁸ Lee Singapur ulusunun var ol-

mayı istemesini sağlamak için sanki bu ulus varmış gibi davrandı ve kamu politikalarıyla onu güçlendirdi. 9 Ağustos 1965'te düzenlediği ve bağımsızlığı ilan ettiği basın toplantısının sonunda, halkının önüne yüksek bir görev koydu:

Endişelenecek bir şey yok. [...] Birçok şey her zamanki gibi devam edecek. Ama sağlam durun, sakın olun.

Singapur'da çok ırklı bir ulusumuz olacak. Biz örnek olacağız. Bu bir Malay ulusu değildir, bu bir Çin ulusu değildir, bu bir Hint ulusu değildir. Herkesin yeri olacaktır.

Sonunda, bizler, gerçek Singapurlular –artık kendime Malezyalı diyemiyorum– [...] ırk, dil, din, kültür demeden birleşelim.⁶²⁹

Lee'nin acilen çözüm bulması gereken başlıca kaygısı, Endonezya'yı daha başka saldırganlıklar yapmaktan caydırma kapasitesine sahip bir ordu kurmaktı.⁶³⁰ Malezya'dan ayrıldıktan sonra Singapur'un kendisine ait tek bir alayı kalmıştı, o alayda da sıfırdan bir ordu kurmayı bilen hiçbir lider yoktu; savunma bakanlığını yürüten Goh Keng Swee, 1942'de Britanya Japonlara teslim olduğunda Singapur Gönüllü Müfrezeleri'nde onbaşılık yapmıştı sadece.⁶³¹ (Lee Aralık 1965'te ilk Singapur parlamentosunun açılışına arabayla giderken ofisinden parlamentoya kadar yolda ona Malezya askerleri “eşlik etmişti”).⁶³² Zorlukları ağırlaştıran bir diğer meseleyse, ada nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Çinlilerin askerlik geleneğine sahip olmamasıydı; Singapur'da bu meslek geçmişten o güne etnik Malayların hâkimiyetinde olmuştu. Bu mesele ülke savunmasını ırklar arası çatışmalara gebe bir barut fıçısına çevirme riski taşıyordu.

Lee bağımsızlık ilanından hemen sonra Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnâsır ve Hindistan Başbakanı Lal Bahadur Şastri'den askeri eğitmenler göndermelerini rica etti. Endonezya ve Malezya'nın düşmanlığını kazanmak istemeyen iki lider de bu ricayı geri çevirdiler. Lee buna karşılık, Singapur ve bölgede önemli boyuttaki Müslüman nüfusta güçlü bir tepki doğurması riskine rağmen cesurca bir karar alarak İsrail'in yardım teklifini kabul etti. Bu tehdidin önüne geçmek için İsraillilerin varlığını duyur-

mama kararı aldı. Soranlara Singapur'un yeni askeri danışmanlarının "Meksikalı" olduğu söylenecekti.⁶³³

Singapur'un güvenlik kaygılarıyla İsrail'in güvenli kaygıları benzer oldukları için bunun ilham verici bir bileşim olduğu anlaşıldı. İki ülke de kaybedilen toprakları geri almaya hevesli daha büyük ülkelerce çevrelenmiş, stratejik derinlikten yoksun, kaynak bakımından fakir ülkelerdi. Lee İsrail'in uyguladığı gibi küçük ama son derece profesyonel bir ordunun hazırda tutulması ve toplumun tamamını oluşturan, hızla seferber olma becerisine sahip yedeklerle desteklenmesi fikrini benimsedi. Kökenleri ne olursa olsun Singapurlu bütün genç erkeklerin bir süre askerlik yapması ve sonra yedek olarak kamplarda düzenli eğitimden geçmeleri gerekiyordu. Lee ulusa hizmetin "siyasal ve sosyal yararı"nın, etnik bölünmeleri aşan bir ulusal birlik ve toplumsal eşitlik hissine katkıda bulunmak olduğunu düşünüyordu.⁶³⁴

1966'da Endonezya, *Konfrontasi*'ye karşı dirençli çıkan Singapur'u diplomatik olarak tanıdı.⁶³⁵ 1971'e gelindiğinde Singapur on yedi ulusal hizmet taburu ve ilave on dört yedek taburu kurmuştu. Bütçeye muazzam baskı yapmasına rağmen Lee Singapur'un komşularına karşı güvenilir bir caydırıcı olması için gerekli hava ve deniz kuvvetlerinin hızla satın alınması için gerekli finansmanı da buldu. Bu en son teknoloji ve kuvvetli askeri eğitimin, adanın kapladığı yerin ve insan gücünün sınırlı olmasını telafi eden "kuvvet çarpanları" olduğunu vurgulayacaktı. Singapur'un silahlı kuvvetleri bir nesil süresinde Güneydoğu Asya'nın en yetkin ordusu olmaya kadar yükseldi, ABD Savunma Bakanlığı da dâhil olmak üzere yabancı ülkelerin hayranlığını kazanmanın yanı sıra ulusal gurur ve birlik kaynağı oldu.

Sömürge sonrası dönemde ülke yönetimini elinde tutmuş birçok liderin tersine Lee ülkedeki farklı toplulukları birbirine karşı oynayarak konumunu güçlendirmeye çalışmadı. Tam tersine, Singapur'un çatışan etnik gruplar arasında bir ulusal birlik hissi ni güçlendirme becerisine güvendi. Bağımsızlık öncesinde etnik gruplar arasında yaşanan yoğun çatışmalara rağmen Lee Singapur'un bileşimine içkin merkezkaç kuvvetlere meydan okudu ve

bütünleştirici bir ulusal kimlik geliştirdi. 1967’de şöyle diyordu: “Bir insana ancak ve ancak –etnik, kültürel, dil ve başka farklara dayanan ayrımlar olmaksızın– bu büyük insan topluluğuna ait olma şansı sunduğunuzda, ona ilerlemeye ve daha yüksek bir insan hayatına giden barışçı bir yol sunmuş olursunuz.”⁶³⁶

Lee’nin yaklaşımı, ne Singapur’un çeşitliliğini bastırıyor ne de onu önemsizleştiriyordu, o bu çeşitliliği kanalize edip yönetmeyi tercih etmişti. Başka bir yolun, ülkeyi yönetmeyi imkânsız hâle getireceğini söylüyordu.⁶³⁷

Lee’nin en yenilikçi girişimi dil politikasıydı. Nüfusunun %75’inin çeşitli Çince diyalektleri, %14’ünün Malayca ve %8’inin Tamil konuştuğu bir kent devlet, nasıl yönetilecekti? Lee Malesya’yla birleşmenin başarısız olması sonrasında Malayca’yı ulusal dil ilan etmeye artık sıcak bakmıyordu. Ama Mandarin’in resmi dil ilan edilmesi de Lee’ye göre “söz konusu olamazdı çünkü nüfusun Çinli olmayan %25’lik kısmı isyan ederdi.”⁶³⁸ İngilizce uzun süredir hükümetin çalışma diliydi ama pek az Singapurlu İngilizceyi Lee gibi anadil seviyesinde konuşuyordu.⁶³⁹ * Lee’nin çözümü iki dilli bir eğitim politikası izlemek oldu: İngilizce eğitim veren okulların Mandarin, Malay ve Tamil öğretmesi, diğer bütün okulların da İngilizce öğretmesi zorunlu kılındı. Singapur’un anayasasında dört resmi dil tanındı: Malay, Mandarin, Tamil ve İngilizce.⁶⁴⁰ Lee 1994’te şöyle demişti:

Singapur halkına İngilizceyi dayatmaya kalksaydım, her yerde isyan çıkardı. Ama her ebeveyne İngilizce ve ana dil seçeneği sundum, istedikleri sırada. Kendi özgür seçimleriyle, ayrıca piyasanın ödülleriyle birlikte 30 yıl içinde İngilizce birinci dil, ana dil ikinci dil oldu. Çince eğitim veren bir üniversiteyi İngilizceye çevirdik. Bu değişiklik 30 yıl içinde –özgür iradeyle– yapılmak yerine beş-on yıl içinde dayatılmış olsaydı, felaket olurdu.⁶⁴¹

* Lee Malayca ve İngilizce’yi çocukken öğrenmişti. Ergenlik çağından itibaren Mandarin öğrenmeye çalıştı, yirmili yaşlarının sonunda bir daha gayret etti, seksenlerinde hâlâ bir öğretmenden ders alıyordu. Siyasi tabanını genişletmek için otuzlarının sonunda Hokkien öğrenmeye ve bu dilde konuşmalar yapmaya başlamıştı (Bkz. Perry, Singapore, 192; Lee, *My Lifelong Challenge: Singapore’s Bilingual Journey*, 32-41; ve Lee Kuan Yew, “Clean, Clear Prose”, Bölgesel Dil Merkezi’nde üst düzey memurlara yapılan konuşma, 27 Şubat 1979, *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas*, 327).

İngilizce konuşan bir ülke olmak, ekonomik faydayı da beraberinde getirdi. Singapur, 1960'larda gelişmekte olan rakip ekonomiler arasından, ayrıksı Anglofil yönelimiyle sıyrıldı. Lee'nin Raffles'in heykelini yerinde tutma kararıyla, Singapur'un geçmişinde yer almış açık fikirli bir kişilik birleştirici bir ulusal sembol hâline geldi.⁶⁴² Bu karar, Singapur'un iş yapmaya açık olduğu ve karşılıklı suçlama işinde olmadığı sinyali de veriyordu tüm dünyaya.⁶⁴³

“BIRAKALIM TARİH HÜKMÜNÜ VERSİN”

Malezya'dan kopmak, Lee'yi baştaki sosyalist yaklaşımını pragmatik temeller doğrultusunda değiştirmek zorunda bıraktı. Singapur'un bir devlet olarak ayakta kalabilmesi için ekonomisini büyütmesi gerekiyordu. Bir ulus olarak başarılı olabilmesi için bu büyümenin meyveleri etnik kökenden bağımsız olacak şekilde halk arasında eşit paylaşılmalıydı. Uluslararası bir varlık gösterebilmesi için büyük güçler arasından sıyrılıp özellikle de ABD ve Çin'in yanında etki yaratabilmeliydi.

Lee yıllar sonra “Bir ev nasıl yapılır, motor nasıl tamir edilir, kitap nasıl yazılır, bunları öğreten kitaplar vardır,” diye anlatacak-tı: “Ama Çin'den, Britanya sömürgesi döneminde Hindistan'da, Hollanda yönetimindeki Doğu Hint Adaları'ndan gelen farklı göçmenlerden bir ulusun nasıl yaratılacağını ya da eskiden bölgenin ticaret merkezi olarak sürdürdüğü ekonomik rol artık geçerliliğini yitirmişken halkın nasıl geçindirileceğini öğreten bir kitap görmedim.”⁶⁴⁴

Lee'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında, Singapur'daki siyasi iktidar mücadelesinde ve Malezya'nın parçalanması sürecinde yaşadıkları, devlet yönetimi hakkında hiçbir resmi müfredat boyunca görmediği kanaatler edinmesini sağlamıştı. Seyahatleri ve

yabancı liderlerle yaptığı sohbetler önemliydi, 1965'e geldiğinde elliyi aşkın ülkeyi ziyaret ederek bu ülkelerin farklı düzeylerde performans göstermesinin nedenleri hakkında güçlü görüşler geliştirmişti.⁶⁴⁵ 1963'te, "Bir ulusu büyük yapan sadece boyutu değildir," demişti. "Bir ulusun tarihte onurlu bir yer edinmesini sağlayan şey, halkının iradesi, bütünlüğü, dirayeti, disiplini ve liderlerinin niteliğidir."⁶⁴⁶

Lee işte bu nedenle "Bırakalım hükmü tarih versin" şiarını benimsemişti. Komünizmi reddediyordu çünkü komünizm işleyen mevcut kurumların lağvedilmesi demekti. Piyasa ekonomisini tercih etmesi de daha yüksek büyüme oranları yarattığı yolundaki gözleminden kaynaklanmıştı.⁶⁴⁷ Yıllar sonra benim evimde tertip ettiğimiz bir akşam yemeğinde Amerikalı bir konuk Singapur'un kalkınmasına feminist ilkeleri de dâhil ettiği için onu övdüğünde Lee karşı çıktı. Kadınları işgücüne dâhil etmesinin pratik nedenlere dayandığını söyledi. Singapur kadınlar olmadan kalkınma hedeflerine ulaşamazdı. Aynı şey yetenekli yabancıları Singapur'a yerleşmeye ikna etmeye çalışan göçmen politikası için de geçerliydi. Amaç çok kültürlülüğün yararlı olduğu yönünde kuramsal bir fikri uygulamak değildi, bu politikalar Singapur'un büyümesinin ve inatçı demografik özelliklerinin gerektirdiği koşullar nedeniyle uygulanmıştı.

Lee'nin düşünme biçiminde, 1981'de 1 Mayıs'ta yaptığı konuşmanın gösterdiği üzere oldukça faydacı bir taraf vardı:

Her rasyonel devlet, en fazla sayıda yurttaşının en yüksek düzeyde müreffeh ve ileri olmasını ister. Bunu gerçekleştirmeye yönelik sistemler ya da yöntemler ve bunların politikalarını dayandırdığı ilkeler ya da ideolojiler birbirinden ayrılır. İki yüz yıl önceki Sanayi Devrimi'nden beri hükümet sistemleri arasında bir tür Darvinizm işliyor. Hangi ideolojik-dini-siyasi-sosyal-ekonomik-askeri sistemin, bir ulusun en fazla sayıda mensubuna en yüksek düzeyde yararı sağlamadaki verimliliğinden ötürü baskın çıkacağını seçiyor.⁶⁴⁸

BİR EKONOMİ İNŞA ETMEK

Singapur'un koşullara uyum sağlama yetisinin sınındığı en önemli sınavlardan ilki, Ocak 1968'de sterlinin devalüasyonu karşısında apışıp kalan, Ortadoğu'daki çatışmalardan iliği kuruyan Britanya'nın Süveyş'in doğusundaki askeri varlığından vazgeçmeye karar vermesi oldu. Başbakan Harold Wilson, önceki yıl Avam Kamarası'ndaki tartışmada, Singapur'daki Britanya üssünün varlığını savunmaya yönelik beyhude bir çabayla Rudyard Kipling'in "Gerileme" başlıklı şiirinden alıntı yapmıştı; oysa bu şiir Britanya İmparatorluğu'nun gerilemesine kehanetiymiş gibi geliyor şimdi kulağa:

Uzaklara çağrılan donanmalarımız eridi gitti;

Kum tepesinde ve dağlık burunda batıyor yangın:

Ah, dünkü debdebemiz

Ninova ve Sur'la bir.⁶⁴⁹

Donanma üssünün kapatılması ve Britanya askerlerinin planlandığı üzere 1971'de Singapur'dan ayrılması ülkenin gayrisafi milli hasılasının beşte birini tehdit ediyordu.⁶⁵⁰

Dışarıdan tavsiyeler arayan Lee Singapur'u ilk kez 1960'ta, Goh Keng Swee'nin daveti üzerine bir BM Kalkınma Programı misyonu çerçevesinde ziyaret etmiş olan Hollandalı ekonomist Dr. Albert Winsemius'a başvurdu.⁶⁵¹ Batılı ülkelerle karşılaştırıldığında Singapur yoksuldu ama 1960'larda Asya'daki en yüksek ücretler Singapur'daydı.⁶⁵² Winsemius Singapur'un sanayileşmesi için ücretleri kısması ve teknolojiye kucak açıp işçileri eğiterek imalatı daha verimli kılmasını tavsiye etti. Tekstil imalatına öncelik verilmesini, ardından basit elektronik ve gemi inşasının sıçrama tahtası olarak gemi onarımına ağırlık verilmesini önerdi. Lee ve (1967 ile 1970 arasında yine maliye bakanı olan) Goh bu tavsiyeye uydular.⁶⁵³ Britanyalılar ülkeden çekilirken Winsemius Singapur'un ne tümüyle kendi kaynaklarına ne de bölgesel bağlara güvenmeye heveslenecek durumda olduğu uyarısında bulundu. 1963 ile 1965

arasında olduğu gibi Malezya'yla bir ortak pazara güvenemeyen Singapur daha geniş bir bölgede hareket etmek zorunda kalacaktı.

Lee, Goh ve Winsemius Singapur ekonomisini yeniden düzenlemek için sonraki yıllarda birlikte çalıştılar. Bağımsızlığını yeni kazanmış diğer ülkelerin liderleri çok uluslu şirketlere karşı çıkarırken Lee onlara kapı açtı. Daha sonraları bu tür yabancı yatırımların “kapitalist sömürü” olup olmadığı sorularına Lee duygusuzca şu cevabı verecekti: “Sahip olduğumuz tek şey emekti... Emegimizi sömürmek istiyorlarsa neden olmasındı? Buyursunlardı.”⁶⁵⁴ Singapur yabancı yatırımları çekmek için işgücünün niteliğini artıracak bir proje başlattı, bir yandan da kendisine birinci sınıf bir kent görünümü verdi ve böyle bir kentte bulunan tesisleri edindi. Lee'nin bana 1978'de söylediği gibi: “İnsanlar kaybeden bir davaya yatırım yapmaz, kazanan bir dava gibi görünmek gerekir.”⁶⁵⁵

Şehrin yeşillendirilmesi yüksek önceliklerden biri hâline geldi: Hava kirliliğinin azaltılması, ağaç dikilmesi, altyapının doğal ışık alacak şekilde tasarlanması gerekiyordu. Lee ülkeyi ziyaret eden turistler ve yatırımcılara yüksek kalitede hizmet sunulmasına da önayak oldu. Hükümet uygun giyim, davranış ve hijyeni teşvik etmek üzere halkı bilinçlendirme kampanyaları başlattı. Singapurlular (ya da yabancılar) karşıdan karşıya geçerken dikkatsizlik ettiklerinde, tuvalette sifonu çekmediklerinde ya da yere çöp attıklarında para cezası ödüyordu. Lee Changi Havaalanı'ndaki tuvaletlerin temizliğiyle ilgili haftalık raporları bile istiyordu, birçok yolcu Singapur hakkındaki ilk izlenimlerini buralarda edinecekti çünkü.⁶⁵⁶

Bu strateji işe yaradı. Yıllar sonra Lee, Hewlett-Packard'ı Singapur'da ofis açmaya ikna etmesi ve bu ofisin Nisan 1970'te açılmasının ardısıra diğer uluslararası girişimlerin de geldiğini anlatıyordu.^{657 *}

* Hewlett-Packard Singapur Ekonomik Kalkınma Kurulu'nun, girişimlerin yeniden konumlandırılmasına yardımcı olmaya yönelik “tek bir yerden hizmet” sisteminden etkilendi. Bir yönetici “Onlara bir şey sorduğunuzda, ertesi gün masanızda bulurdunuz,” diyordu [Aktaran Edgar H. Schein, *Strategic Pragmatism: The Culture of Singapore's Economic Development Board* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1996), 20].

1971'e gelindiğinde Singapur'un ekonomisi yılda %8'i aşan bir oranla büyüyordu.⁶⁵⁸ 1972'de çok uluslu şirketler Singapur'un iş gücünün yarısından fazlasını çalıştırıyor ve sanayi üretiminin %70'ini gerçekleştiriyordu.⁶⁵⁹ 1973'te Singapur dünyanın üçüncü büyük petrol rafineleştirme merkezi hâline geldi. Ülkenin bağımsız ilanını izleyen on yıl içinde imalata yapılan yabancı yatırım 157 milyon dolardan 3,7 milyar dolara çıktı.⁶⁶⁰

Singapur parlamentosundaki hava 1968 başında kasvetli ve korkuluydu. Britanya ordusu gittikten sonra bu adanın ayakta kalabileceğine inanan hiç kimse yoktu. Lee daha sonraki konuşmalarında, 1965 ile Britanya'nın planlandığı üzere 1971'de geri çekilmesi arasında geçen yılların, görevde olduğu süre zarfında sinirlerini en fazla yıpratın dönem olduğunu teslim etmişti.⁶⁶¹ Ama Britanya çekildiğinde Singapur ekonomik sarsıntıyı atlarmayı başardı, işsizlik artmadı.⁶⁶² Bütün beklentilere ve öğrenilmiş doğrulara rağmen Lee'nin değişime uyum sağlamakta sergilediği kararlılık Singapur'u hayret verici bir yola soktu.

Yatırım çekmeyi sürdürmek için Singapur'un verimliliğinin tırmanışı koruması gerekiyordu. Lee bu amaçla ilk olarak işçilerden, uzun vadeli büyüme yararına ücretlerin geçici olarak azaltılmasını kabul etmelerini istedi.⁶⁶³ Eğitime acil öncelik tanıdı. Ülkenin sını ve toplumsal hedeflerini sık sık gözden geçirip yukarı çekti. 1981'de 1 Mayıs'ta verdiği mesajda şöyle diyordu: "Singapur işçi hareketinin en büyük başarısı, 1950'lerde sömürgecilik karşıtı dönemin devrimci coşkunluğunu (yani yurtdışından gelen işverenlere karşı düşmanlığı) 1980'lerde üretkenlik bilincine (hem Singapurlu hem yabancı yönetimle işbirliğine) dönüştürmüş olmasıdır."⁶⁶⁴

Lee otuz yılda Singapur'u hiç olmadığı kadar yüksek bir kalkınma seviyesine taşıdı: günü kurtaran geçimlik ekonomiden imalata, imalattan finansal hizmetlere, turizm ve yüksek teknoloji inovasyonuna.⁶⁶⁵ 1990'da Lee başbakanlık görevinden ayrılırken Singapur ekonomik açıdan kıskanılacak kadar iyiydi. 1992'de geriye baktığında bana şöyle demişti: "1975'te bile [ki o zamanlar

Singapur’a önemli miktarda yabancı yatırım çekmişti] sormuş olsaydın, ülkenin sonunda ne kadar başarılı olacağını tahmin edemezdim.”

LEE VE AMERİKA

Lee 1968’de Amerika’nın Hıncine yaptığı müdahaleyi savunarak benim Harvardlı meslektaşlarımın ağızlarını açık bıraktı. Güneydoğu Asya’nın siyasi evrimi daha önce dikkatlerini çekmiş olsaydı, onun aynı mesajı yıllardır verdiğini fark etmiş olurlardı. Aslında Lee’nin iki yıl içinde Amerika’ya iki önemli ziyarette bulunmasına sebep olan şey de Asya’nın geleceğinde Washington’ın vazgeçilmez bir rolü olduğı inancıydı.

Lee’nin Ekim 1967’de Washington’a yaptığı devlet başkanı düzeyindeki ilk ziyarette, Başkan Johnson onu Beyaz Saray’daki bir akşam yemeğinde “Yeni Asya’dan bir vatansever, parlak bir siyasi lider ve bir devlet adamı,” diye tanıttı.⁶⁶⁶ Lee alışkanlık hâline getirdiğı açık sözlülüğüyle katıldığı bu üst düzey toplantıları fırsat bilip ev sahiplerine Vietnam dramını haber veren etkenlerin on beş yılı aşkın bir süre önce Amerika’nın verdiğı kararlarda yattığını anlattı. Lee Başkan Yardımcısı Hubert Humphrey’le yaptığı görüşmede Vietnam krizini uzun bir otobüs yolculuğına benzetti: ABD otobüsten inebileceğı bütün durakları kaçırmıştı, şimdi tek seçeneğı son durağı gelinceye dek otobüste kalmaktı.⁶⁶⁷

Sonraki yıllarda Lee dünyanın dört bir yanında devlet başkanları ve başbakanlar tarafından zekâsı kadar samimiyetiyle de takdir edilecekti. Analizlerinin inceliğı ve kesinliğı, tutumunun güvenilirliğı, onu kendisiyle ilişkili birçok kişinin yararlandığı bir danışman hâline getirdi. Küçük ve saldırıya açık bir şehir devletin lideri, yurtdışında bu kadar çok lider üstünde bu kadar önemli

bir etki uyandırmayı nasıl başarmıştı? Bakış açısı neydi ve böyle bir çerçeve kriz anlarında nasıl uygulanıyordu?

Lee Kuan Yew, bir anlamda, daima bir dünya düzeni arayışı içinde olmuştu. Küresel güç dengesinin, sadece meçhul kuvvetlerin değil her biri bireysel tarih ve kültür yüklü, her biri fırsatları hakkında hüküm vermekle yükümlü, yaşayan siyasal varlıkların da ürünü olduğunu anlamıştı. Singapur'un ticaret yapan bir ulus olarak serpilip gelişmesinin dayandığı dengenin korunması, sadece büyük ülkelerin birbirlerine karşı dengelenmesini değil bu ülkelerin farklı kimliklerini ve bu kimliklerden kaynaklanan bakış açılarını da anlayabilmeyi gerektiriyordu. Örneğin Lee 1994'te şöyle bir gözlemde bulunmuştu:

Binlerce yıldır gelip geçmiş topluluklara bakarsanız, bazı temel uy ana görürsünüz. Pilgrim Atalar'dan* uy ana Amerikan medeniyeti, bir iyimserlik ve düzenli yönetim geliştirme medeniyeti olmuştur. Çin'in tarihi, birbiri ardına doğan ve ölen hanedanların, toplumların güçlenmesinin ve sönüp gitmesinin tarihidir. Bütün bu çalkantılar sırasında aile, geniş aile, klan, bireyin hayatta kalmasını sağlayan bir tür filika sunmuştur. Medeniyetler çökmüştür, hanedanlar fetihçi akınlarıyla alaşağı edilmiştir ama bu cankurtaran filikası [Çin], medeniyetinin sürmesini ve bir sonraki evreye ulaşmasını sağlar.⁶⁶⁸

Lee kendi devletinden çok daha güçlü devletlerin liderlerinden eşsiz saygı görürdü çünkü onların kendi temel güçlülüklerini de kavramalarını sağlayan düşünceleri vardı. Lee dış ilişkileri okurken tıpkı Singapur'un yurtiçi koşullarıyla ilgili analizlerinde yaptığı gibi sırtını nesnel gerçekliklere dayıyordu. Onun meselenin özünü hiç şaşmadan yakalayan değerlendirmelerine öznel tercihler sızılmıyordu. Bazı liderler en ince ayrıntılara bile hâkim olduklarını göstererek muhataplarını etkilemeye çalışır. Olgusal bilgisi zaten hatırı sayılır düzeyde olan Lee ise daha üstün bir niteliğe de sahipti: Konuyu ayırıştırarak özüne ulaşırdı.

* Amerikan sömürge tarihinde, ABD'de New England'daki ilk daimi yerleşim olan Plymouth'u 1620'de kuran yerleşimciler. 102 yerleşimciden 35'i İngiliz Ayrılıkçı Kilisesi'ne üyeydi, memleketlerinde zulme uğramamak için daha önce Hollanda'da Leiden'e göç etmişlerdi. İlk yerleşimcilerin bir bölümü İngiltere'den Mayflower gemisiyle, bir bölümü de Hollanda'dan Speedwell gemisiyle Amerika'ya gelmiştir. (ç.n.)

Singapur'un doğuşuyla birlikte gelen engeller Lee'nin siyasal hayatını tanımlayan deneyimler olmuştur. Lee diğer ülkelerin dünya düzeni açısından önemlerini değerlendirirken ülke içindeki gelişmelere de özel önem vermeyi en başından beri sürdürdü. Onun Singapur'un hayatta kalması ve dünyadaki yeriyle ilgili değerlendirmesinde iki ülke merkezi önem taşıyordu: ABD ve Çin. Lee Amerika ile Singapur'un ilişkisini, Nisan 1973'te Beyaz Saray'da verilen bir akşam yemeğinde, Başkan Nixon'ın şerefine kadeh kaldırdığı içten bir konuşmayla şöyle tanımlamıştı: "Biz Asya'nın en güney ucunda stratejik konumda bulunan çok küçük bir ülkeyiz. Filler tepişirken siz orada bir farecikşeniz ve de fillerin huyunu bilmiyorsanız işler çok azap verici olabilir."⁶⁶⁹

Lee'nin Mayıs 1981'de yaptığı bir başka konuşma ise Sovyet sistemi hakkındaki öngörüsünü ve net fikrini yansıtır:

İkinci Dünya Savaşı'ndan otuz altı yıl sonra, Batılı serbest girişim/serbest piyasa demokrasisine karşı komünist komuta ekonomisi/kontrollü dağıtım arasındaki yarışı komünist sistemin kaybettiğini biliyoruz. Mal dağıtamıyor...

Bu yarış tarafların nükleer silahlarla birbirlerini yok etmesiyle son bulmazsa, sonuçta mensuplarına daha fazla güvenlik ve daha fazla ekonomik/manevi refah sunmakta üstün olan sistem hayatta kalacaktır. Batı, Sovyetler'in askeri üstünlüğü sayesinde kolay lokmalar kazanmasını önleyebilirse, kişisel girişim ve teşviklere dayalı serbest piyasa sisteminin, merkezi olması planlanan/kontrollü piyasa sistemine üstün olduğu açıkça anlaşılacaktır.⁶⁷⁰

Bundan on yıl sonra, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını takiben Lee'nin bakış açısı yaygın kanaat hâline gelecekti. Oysa o tarihlerde Sovyetler'in yakında çürüyeceğini algılayabilmiş pek az kişi vardı.

Lee Amerikan halkında kendi Konfüçyüsçü inançlarının bazı unsurlarını hatırlatan olağanüstü bir cömertlik ve ruh açıklığı görmüştü. Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından gelen dönemde nükleer tekeline kötüye kullanmadığını gözlemlemişti:

Eski ve müesses ulusların hangisi olsaydı, üstünlüğünü olabildiğince uzun süre güvence altına almaya çalışırdı. Ama Amerika, yenilmiş

düşmanlarını, şer bir kuvveti, Sovyetler Birliği'ni savuşturmak için ayakta tutmaya karar verdi, Avrupalılara ve Japonlara cömertçe, karşılık beklemeden yaptığı teknoloji aktarımıyla teknolojik değişim yarattı ve onların otuz yıl içinde meydan okuyan güçler hâline gelmesini sağladı... Komünizm korkusu ve Amerikan idealizminden doğan bir ruh büyüklüğü ortaya çıkarmıştır bunu.⁶⁷¹

Deng reformlarından sonra Lee'nin jeopolitik dikkati Maocu sapma tehdidinden uzaklaşıp Çin, Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki daha karmaşık büyük stratejik oyuna (sonraları çok güçlendirilmiş ekonomik ve siyasal bir güç olarak Çin'in idare edilmesine) odaklandıkça değerlendirmeleri de buna göre değişti. Ama Lee dünyanın, özellikle de Güneydoğu Asya'nın güvenliği ve ilerlemesinde Amerika'nın vazgeçilmez bir role sahip olduğu temasını hiç değiştirmede.

Bütün bunların sebebi Lee'nin duygusal açıdan "Amerikan yanlısı" olması değildi, hiç duygusal değildi zaten. Amerika'nın siyasete ve jeopolitiğe yaklaşımında eleştirilecek çok miktarda başlık bulunabilirdi. Amerikalılarla ilgili ilk görüşlerinden "karışık" diye bahsetmişti:

Onların "yapılabilir" diyen yaklaşımını takdir ediyordum ama Britanya müessesinin o zamanki görüşünü, Amerikalıların parlak zekâlı ve atılgan oldukları, muazzam zengin oldukları ama kötüye kullandıkları düşüncesini paylaşıyordum. Bir sorunu çözmek için gerekli tek şeyin kaynak sağlamak olduğu doğru değildi. [...] İyi niyetlilerdi ama sertlerdi de ve tarih şuurları yoktu.⁶⁷²

Lee bu görüşünü Vietnam Savaşı'nın etkisiyle değiştirdi: Amerikan amaçlarını anlayarak ve teşvik ederek Amerikan gücüne destek vermek önem kazanmamıştı sadece, Asya'da güvenliğin sağlanması için Amerika'nın desteğinin alınması da artık zorunluydu. Britanya'nın Asya'dan çıkması, Amerika'nın bölgede dengenin sağlanmasına düşman olan karmaşık ve şiddet yanlısı kuvvetler arasında denge kurmasını zorunlu kılmıştı. Cambridge'de eğitim görmüş Britanya Dışişleri Bakanı George Brown'ın bir keresinde "Süveyş'in doğusundaki en iyi canı çıkasica İngiliz"⁶⁷³ olduğunu söylediği Lee. ABD'ye karşı Churchill'in Britanya

ile ABD'nin "özel ilişkisi"ni tesis ederken izlediği tutumu andıran bir tavır benimsemişti. Lee Güneydoğu Asya'yı ilgilendiren meselelerde kendisini mümkün mertebe Amerikan karar oluşturma sürecinin bir parçası hâline getirmişti. Ama bu ilişkiyi kurarken Lee'nin aklında sömürge sonrasında kendisinin lider olacağı küçük bir şehir devleti vardı.

Lee'nin düşüncesine göre Amerika'nın muhteşem nitelikleri olan alıcenaplık ve idealizm kendi başlarına yetersizdi, Amerika'nın rolünü gerçekleştirmesini sağlamak için ilaveten jeopolitik kavrayış gerekiyordu. Ulusal idealler ile stratejik gerçeklikler arasındaki gerilimlere duyarlı olmak lazımdı. Lee Amerika'nın etik dışı politika eğiliminin dünyanın yol yordamından duyulan hayal kırıklığıyla karşı karşıya kaldığında yeniden kendi köşesine çekilme politikasına dönüşebileceğinden korkuyordu. Demokratik heveslerin aşırı vurgulanması, Amerika'nın ideoloji yerine ekonomik ilerlemeye öncelik veren az gelişmiş ülkelerle empati kurmasını mecburen engelleyebilirdi.

Lee bu görüşlerini ileri sürerken tanıdık bir üslupla konuşurdu: Güncel kaygılara hitap etmek üzere şekillendirilmiş bir tarih, kültür, coğrafya karışımı; muhatabının çıkarlarının farkında olan bir bilinç; havadan sudan, tali meselelerden konuşulan; ricacılık ima etmeyen, güzel bir sunum. Gerçekçiliğin iyi ile kötü arasında açık bir ahlaki ayrıma dayandırılması gerektiğini söylüyordu 1994'te: "İnsan doğasıyla ilgili bazı hakikatler değişmez. İnsanın ahlaken doğru ve yanlış hissine ihtiyacı vardır. Kötülük denilen şey vardır ve bu toplumun bir kurbanı olmanın sonucu değildir. Fena işler yapmaya yatkın fena bir insansınızdır ve bunları yapmaktan alıkonmanız, durdurulmanız gerekir."⁶⁷⁴

Lee liderliğini dünyaya sunarken kendi kültürel bağlamında da iş gördüğünü ve bölgesel gelişmeler ile daha geniş çapta dünyadaki gelişmeler arasında ilişki kurma kapasitesine sahip olduğunu vurguluyordu. Mizacı itibarıyla analitik ve buyurgan olan Lee ilişkiler açısından ve kapsamlı seyahatlerinden derlediği fikirleri kullanarak soruları cevaplıyor, tavsiyeler veriyordu. "Seyahat

ettiğimde bir toplumun, bir yönetimin nasıl işlediğini izliyorum. Neden iyi olduklarına bakıyorum,” diye yazmıştı.⁶⁷⁵

1990’da başbakanlıktan ayrıldıktan sonra ABD’ye sorumlulukları hatırlatması onun meşgalelerinden biri hâline geldi. Lee’nin Soğuk Savaş sırasındaki başlıca kaygısı, Rus tehdidi karşısında *küresel* dengenin korunmasında Amerika’nın önemli bir rol oynamasıydı. Sovyetler Birliği’nin çökmesinden sonra Lee’nin dikkati *Asya* dengesinin belirlenmesi ve korunmasında Amerika’nın kritik önemine kaydı. 1992’de Amerika’nın Soğuk Savaş galibiyeti nedeniyle coşkun muhteşem yüksek olduğu günlerde Harvard’da konuşan Lee ABD’nin içe dönmesi, Soğuk Savaş sonrasının “barış temettüsü”nü nakde çevirmesi ve küresel sorumluluklarını zayıflatması hâlinde, jeopolitik dengenin büyük ölçüde bozulacağı uyarısında bulunmuştu:

Son savaşı, onun dehşetini ve sefaletini yaşamış olan ve o savaşın küllerinden Anka kuşu misali müreffeh bir Japonya’nın, yeni sanayileşmiş ekonomilerin ve ASEAN’ın [Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği] yükselmesinde ABD’nin rolünü hatırlayan benim kuşağımdan Asyalılar, bu yeni dengede ABD daha az merkezi rol oynadığı için dünyanın çok farklı bir yer hâline gelmesi karşısında yoğun üzüntü duyacaktır.⁶⁷⁶

Lee Amerika’nın kalıcı küresel istikrar yaratmada hatırı sayılır bir kaldıraç gücüne sahip olduğunu anlaması ve kullanmasıyla küresel “itfaiyeciliğin” aynı şey olmadığına işaret etti 2002’de.⁶⁷⁷ Dış politikaya stratejik tasarım açısından bakan Lee, büyük güçler arasındaki dengeyi uluslararası düzenin, hepsinden de önemlisi Singapur’un güvenliği ve refahının anahtarı olarak tanımlıyordu. 2011’de “Biz sadece kendimiz olabilmek için azami düzeyde yer istiyoruz,” diyordu: “Ve bunun en iyi yolu da büyük ‘ağaçlar’ın bize yer açmasıdır, bir yerimiz olaksa bu yer onların arasındadır. Tek bir büyük ağaç dahi üstümüzü örterse bir yerimiz olmaz.”⁶⁷⁸

Lee Amerika’ya hayrandı, Amerika’nın tereddütleri onu da tedirgin ediyordu. Amaçlarının peşinden kararlılıkla gittiği için Çin’e saygıyla ve korkuyla yaklaşıyordu. Singapur’un güvenliğini ve geleceğini Çin’le tarihi yakınlıktan ve ABD ile mecburi dostluktan süzüp damıtmıştı.

LEE VE ÇİN

Lee Çin'in Asya'da hegemonya kuracak potansiyele sahip olduğunu görmüştü. 1973'te –Çin'in ekonomik olarak geri sayıldığı yıllarda– şöyle diyordu: “Çin başaracak. An meselesi.”⁶⁷⁹ Fakat 1979 gibi geç bir tarihte, Çin'in orta vadede nispeten zayıf kalacağını bekliyordu:

Dünya Çin'i bir dev olarak hayal ediyor. Oysa o daha ziyade güçsüz bir deniz anasına benziyor. Onların iki zayıflığı olan komünist sistem ve eğitimsizlikle, pratik bilgi eksikliğiyle kaynaklarından nasıl bir şey çıkarabileceklerini görmemiz gerekiyor. Şimdi korkarım onlara biçtiğim rolü oynayacak, Rusya'yı dengeleyecek kadar güçlü değiller. Çin'in güçlenmesinden korkmuyorum, Çinlilerin fazla zayıf olabileceğinden korkuyorum. İlerlemedeki ortaklarımızı seçmekte serbest olmamız için denge kurulması gerek. Bu da onların 15-20, 30-40 yılını alacak.⁶⁸⁰

O dönemde Lee'nin Çin'in yükselişiyle ilgili tutumu ikircikliydi zira Singapur'un “birbiriyle çatışan amaçları” vardı: Bu amaçlardan biri Çin'i komünist Vietnam'ı yıldıracak kadar güçlü kılmak (Lee bunun “rahatlama” yaratacağını düşünmüştü) ama Tayvan'a saldırganlık yapacak kadar da güçlendirmemektir.⁶⁸¹ Ne var ki Çin'in nispeten zayıf olduğu o dönemde bile Lee ülkenin kararlılığına ve sürüklenebileceği altüst oluşa karşı uyarıyordu: “Çin liderliği başarılılarsa onları bekleyen dönüşümün niteliğini tam anlayabiliyor mu bilmiyorum. Kesin olan tek şey var: Başarmak istiyorlar.”⁶⁸² Lee'nin tahmini, bir önceki çağın büyük stratejistlerinden birinin, rivayete göre Napolyon'un öngörüsüyle yakından uyuşuyordu; “Bırakın Çin uyusun çünkü uyanınca dünyayı sarsacak,” demişti Napolyon.⁶⁸³

Ama ne zaman uyanacaktı? 1993'e gelindiğinde Lee'nin görüşleri değişmişti. Çin'in yükselişi artık uzak değildi, artık dönemin başlıca müşküllerinden biriydi yükseliş. Lee “Çin'in dünya dengesinden çıkarılması öyle bir büyük bir boşluk yaratır ki dünyanın yeni bir denge bulması 30-40 yıl alır,” diyordu. “Çin büyük oyunculardan herhangi biriymiş gibi davranmak mümkün değil. İnsanlık

tarihindeki en büyük oyuncu o.”⁶⁸⁴ Lee birkaç yıl sonra bu görüşünü detaylandırıp genişletecekti: “Çin’i yine bölüp çok sayıda savaş beyliğine ayıracak ya da kaos yaratacak öngörülemez büyük bir felaket söz konusu değilken Çin halkının modern bilim ve teknoloji-den tamamıyla yararlanmak amacıyla kendini yeniden örgütlemesi, yeniden eğitmesi ve talim yapması sadece zaman meselesidir.”⁶⁸⁵

Lee’nin Çin’e yaklaşımı, Amerika’yla ilgili analizinde olduğu gibi duygusallıktan yine uzaktı. Lee’nin düşüncesine göre Amerika’nın önündeki zorluk, yeterince incelikli olmayan idealizmi ile alışkanlık hâline gelmiş kendinden şüphe etme ataklarının arasındaki dalgalanmalarında yatıyorsa, Çin geleneksel emperyal bir modeli yeniden diriltmekle sorun yaratıyordu. Çin’in kendisini “Orta Krallık” –dünyanın merkezindeki ülke– olarak düşündüğü ve diğer devletlerin hepsini haraca bağlı yönetimler olarak gördüğü o binlerce yılın, yerleşik Çin düşüncesinde iz bırakmış olması ve hegemonyaya eğilimi teşvik edeceği kesindi. Lee 2011’de kendisiyle söyleşi yapan bir gazeteciye, “Şu anda Amerika’ya uygun bir sonucun bizim için en iyisi olduğunu düşünüyorum,” demişti: “Çinlileri Amerikalılar kadar iyi niyetli bir güç olarak görmüyorum. Demek istediğim, *Bu cheng ba* (‘Hegemon olmayacağız’) diyorlar. Hegemon olmaya hazır değilseniz neden dünyaya durmadan hegemon olmayacağınızı söyleyip durursunuz?”⁶⁸⁶

Mao döneminde Çin’in istikrarsızlık yaratan politikalarına ve sonrasında Singapur’daki Çinli çoğunluğun anavatanla doğal yollardan uyumlu olacağı izlenimine karşı direnmeye kararlı olan Lee, uzun süredir Singapur’un Beijing’le diplomatik ilişki tesis eden en son ASEAN ülkesi olacağına ısrar ediyordu. (Singapur tekstil ve plastikten başlayarak kendi sanayisini geliştirmekte Tayvan yatırımlarına ve uygulama bilgisine de dayanmıştı.)⁶⁸⁷ 1970’lerde Batı’nın Çin’e açılışının ardından Lee sözüne sadık kaldı. Hem komşularına hem de süper güçlere karşı Singapur’un özerkliğini savundu. 1975’te Çin’i ziyaret etmesi için Zhou Enlai’nin yaptığı resmi daveti görmezden geldi, Lee ile o sıralar hasta olan Zhou’nun hiç görüşmemesine yol açan bir karardı bu. Singapur Çin Halk Cumhuriyeti’ni ancak 1990’da tanıdı.

Gelgelelim, Lee Çin'in başlıca lideri Deng Xiaoping'i Kasım 1978'de Singapur'da ağırladı. Bu olay bugünkü Singapur-Çin ilişkisinin başlangıcı oldu. Lee bu ziyarete atfettiği önemin bir simgesi olarak Singapur'da sigara içmeyi yasaklayan kanunlara (ve kendisinin sigara dumanına alerjisi olmasına) rağmen, Çin'in sigara tiryakisi olan o zamanki liderinin önüne kül tablası ve tükürük hokkası konmasını sağladı.

Deng'in o ziyaretteki gündemi, Sovyetler Birliği'ne ve birleşik Vietnam'a karşı, Güneydoğu Asya ülkeleri arasında muhalefet toplamaktı. Lee'nin başlıca kaygısı ise Çin'in Singapur politikasındaki hükmetme eğilimlerini gevşetmektir. Deng'e Çin'in Güneydoğu Asya'daki Çinli diasporasını radikalleştirmeye yönelik radyo yayınlarının Beijing'le işbirliği yapmayı zorlaştırdığını açıkladı. Deng'in propagandayı durdurmasını istedi, propaganda iki yıl içinde yavaş yavaş kesildi.⁶⁸⁸ Lee yıllar sonra en takdir ettiği üç dünya liderinden birinin Deng olduğunu söyledi (diğer ikisi Charles de Gaulle ve Winston Churchill'di). Onun düşüncesine göre Deng, "Çin'i Sovyetler Birliği gibi içe çökebilecek beli bükülmüş bir devletken değiştirip bugünkü hâline getirmiş, dünyanın en büyük ekonomisi olma yoluna sokmuş büyük bir adamdı".⁶⁸⁹

Deng'in biyografisini kaleme alan seçkin Sinolog Ezra Vogel'a göre, Çin lideri Singapur'u ziyaret ettiğinde ekonomik politikalarıyla ilgili hâlâ kararsızdı ama bu ziyaret "temel reformlara ihtiyaç olduğu yönündeki inancının güçlenmesini sağlamıştı".⁶⁹⁰ Bu ziyareti izleyen ayda, Deng Çin'in sahil bölgelerinde doğrudan yabancı yatırımlara açık Özel Ekonomik Bölgeler'in yaratılmasını öngören Açık Kapı politikasını ilan etmişti. Vogel'ın gözlemlediği üzere "Deng hayatın düzenli seyrettiği Singapur'u reformlar için cazip bir örnek görmüş" ve "şehir planlaması, kamu yönetimi ve yolsuzluğun kontrol edilmesi hakkında bilgi edinmek üzere" Singapur'a heyetler göndermişti.⁶⁹¹

Deng'in Çin'in başlıca lideri olduğu dönemde Lee her yıl bu ülkeyi ziyaret etmeye başladı –daha diplomatik olarak tanımamasına rağmen–. Şehirlerin gelişimini ve tarım reformlarını inceliyor, önde gelen yetkililerle temas kuruyordu. Lee Çin Başbakanı

ve sonra da Çin Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri olan Zhao Ziyang'a, ekonomik büyüme için gerekli açıklığın, "Konfüçyüsçü değerler" pahasına gelmemesi gerektiği tavsiyesinde bulundu. Zhao, Deng Xiaoping'in "taşları hissederek nehri geçmek" sözüne atfen espri yaparak daha sonraları "Lee bizim için nehirden geçmeyi kolaylaştırmıştı," demişti.⁶⁹²

Lee'nin tavsiyesi, Şangay'ın yakınındaki, çok sayıda güzel geleneksel Çin bahçeleriyle dolu antik bir kent olan Suzhou'da bir Singapur sanayi parkının açılmasıyla hayata geçirildi. 1994'te açılan bu park, Singapur'un yönetim pratikleri ile yerli emeği birleştirip sanayileşmeyi hızlandırmak ve Çin'e yabancı sermaye çekmek üzere tasarlanmıştı. Singapur'un devlet fonları Temasek Holdings ve GIC (eski adıyla Singapur Hükümeti Yatırım Şirketi) Çin'in başlıca yatırımcıları oldu.

Lee 1989'da Batı'nın büyük bölümüne katılarak Çin liderliği'nin Tiananmen Meydanı'ndaki öğrenci protestolarını bastırmasını kınadı. Kullanılan yöntemlerin acımasızlığını eleştiren Lee insani bedelin kabul edilemez olduğunu söyledi.⁶⁹³ Fakat Çin'in siyaseten içe çöküp patlamasının da dünya için korkunç riskler doğuracağına, Sovyetler Birliği'nin çözülmesinin çok geçmeden sergileyeceği çeşitli tehlikeler getireceğine inanıyordu. Lee daha sonraları bu iki vakayı karşılaştırarak şöyle yazmıştı:

Deng Çin'de Mao'nun politikalarını tersine çevirecek siyasi duruşa ve güce sahip tek liderdi. [...] Bir savaş ve devrim gazisi olan Deng, Tiananmen'de gösteri yapan öğrencileri Çin'in kargaşa ve kaosa sürüklenmesi, bir 100 yıl daha gecikmesi tehdidini yaratan bir tehlike olarak görmüştü. O bir devrimi yaşamıştı ve Tiananmen'de bir devrimin ilk işaretlerini görmüştü. Gorbacov ise Deng'in tersine, devrim hakkında sadece okumuştı ve Sovyetler Birliği'nin yaklaşan çöküşünün tehlike işaretlerini fark etmemişti.⁶⁹⁴

Tiananmen'den sonra Çin'in ekonomik reformları sendeleyeyazdı ve ancak Deng'in 1992'deki "Güney Gezisi"nden (sözde emekliye ayrılmış seksen yedi yaşındaki Deng'in ekonomik liberalleşme davasını ikna edici bir dille tekrarlayarak ülkenin güneyindeki birkaç şehri dolaştığı, son derece etkili olan birkaç aylık destansı gezi) sonra canlanabildi.

ABD İLE ÇİN ARASINDA

ABD'ye göre Lee'nin Çin hakkındaki mesajı çok çarpıcıydı, nitekim hiç hoş karşılanmadı: Amerika Batı Pasifik'teki ve belki de daha geniş planda dünyadaki üstün konumunu yeni bir süper güçle paylaşmak zorunda kalacaktı. Lee 2011'de "ABD'nin daha büyük bir Çin'le yaşaması gerekiyor," demişti: "Bu ABD için yepyeni bir şey olacak çünkü hiçbir ülke onun konumuna meydan okuyacak kadar büyük olmamıştı. Çin 20-30 yılda bunu yapabilecek."⁶⁹⁵

Lee böyle bir gelişmenin Amerika'nın istisnai olduğunu düşünen bir toplum için sancılı olacağı uyarısında bulunmuştu. Ama Amerika'nın refahı, istisnai etkenlerden kaynaklanıyordu: "Jeopolitik talih, kaynak ve göçmen enerjisi bolluğu, Avrupa'dan cömert bir sermaye ve teknoloji akışı, dünyadaki çatışmaları Amerika sahillerinden uzak tutan iki büyük okyanus."⁶⁹⁶ Çin son model teknolojiyle donatılmış dişli bir askeri güç hâline geliyordu. Yaklaşan dünya düzeninde coğrafya artık ABD için önemli bir koruma aracı olmaktan çıkacaktı.

Lee yaklaşmakta olan değişikliğin baskın uluslararası dengeye meydan okuyacağını ve orta büyüklükteki devletlerin konumunu tehlikeye atacağını tahmin ediyordu. Tanzanya'nın eski başbakanı Julius Nyerere Lee'yi şöyle uyarmıştı: "Filler boğuştuğunda çimenler ezilir." Fil benzetmelerinden hoşlandığını gördüğümüz Lee bu söze "Filler seviştiğinde de çimenler ezilir," diye karşılık vermişti.⁶⁹⁷ Lee'nin inancına göre Singapur'un istikrar ve büyüme amaçlarına en fazla yarayan durum, iki süper güç arasında dostane ama soğuk bir ilişki olmasıydı. Ama Lee Washington ve Beijing'le ilişkilerinde Singapur'un ulusal çıkarlarının savunuculuğunu yapmaktan ziyade bu iki muhteşem devin felsefi görüşlerine başvuruyor, onları kılavuz alıyordu.

* Lee 1973'te ABD ile SSCB arasındaki *détente* hakkında şunları söylemişti: "Bundan böyle, çıkarları etkilenebilecek orta büyüklükteki ve küçük ülkelerin doğrudan süper güç diplomasisinin tehlikelerinden kaygı duyması beklenebilir; süper güçlerin görüş ayrılıklarını bu ülkelerin başlarının üstünde halletmesi pekâlâ onların aleyhine olabilir" (Lee, "Southeast Asian View of the New World Power Balance in the Making", 8).

Lee Çinli liderlerle görüşmelerinde onların tarihi travmalarına uygun düşen ve kendisinde nadiren gördüğümüz hislerle sunduğu argümanlar sıralama eğilimindeydi. Büyüklerinin yaşadığı yoksulluklar ve felaketleri yaşamamış olan ama dünyadaki yerleri hakkında derin bir içerleme duyan, yükselmekte olan Çinli liderler kuşağını 2009'da şöyle uyarıyordu:

Bu [yaşlı] kuşak cehennemi yaşadı: Büyük Atılım, açlık, Ruslarla çatışmanın eşiğinden dönmek. [...] Kültür Devrimi'nin zıvanadan çıkması. [...] Bu kuşağın barışçı bir yükseliş istediğine hiç kuşum yok. Peki ya torunları? Onlar çoktan yükseldiklerini düşünüyor ve kaslarını açmaya başlarsa çok farklı bir Çin görürüz. [...] Torunlar büyükbabaları hiç dinlemez.

Diğer sorunsu daha önemli: Dünyanın size acımasızlık ettiği, sizi sömürdüğü, emperyalistlerin sizi mahvettiği, Beijing'i yağmaladığı, size bütün bunları yaptıkları inancına kapılmaya başlarsanız [...] hiç iyi olmaz. [...] Eski Çin'e, bildiğiniz dünyadaki tek güç olduğunuz o günlere dönmüyorsunuz. [...] Şimdi birçoğu yenilikçi, mucit ve dirençli birçok güçten birisiniz sadece.⁶⁹⁸

Lee bu tavsiyesine karşılık Amerika'ya da "Çin'e en baştan düşmanmış gibi davranılmamasını", aksi takdirde "Çin'in Asya-Pasifik'te ABD'yi ortadan kaldırmaya yönelik karşıt bir strateji geliştireceğini" söyledi. Aslında Çinlilerin böyle bir senaryoyu çoktan hayal edebildiği ama "iki ülke arasında batı Pasifik'te kaçınılmaz olan üstünlük yarışının [...] çatışmaya yol açmaması gerektiği" uyarısında bulundu.⁶⁹⁹ Lee bu amaçla Washington'a Beijing'in uluslararası camiayla bütünleştirilmesi ve "Çin'in yönetim kurulunda koltuk sahibi büyük, güçlü, yükselen bir devlet olarak" kabul edilmesini salık verdi. ABD Çinlilere kendisini düşman olarak sunmaktan ziyade "Çin'in büyük bir güç olduğunu kabul etmeli, saygın konumuna dönüşünü ve görkemli geçmişinin yeniden tesisini alkışlamalı ve birlikte çalışmaya yönelik bazı somut yollar önermeliydi".⁷⁰⁰

Lee Nixon yönetiminin bu tip bir yaklaşım uyguladığını düşünüyor, Başkan Nixon'ı "pragmatik bir stratejist" olarak görüyordu. Geleceğin dünyasında Amerika'nın duruşu Çin'i "kuşatmak değil onunla ilişki kurmak" olmalı; bunu "Çin'in iyi bir dünya vatandaşı gibi kuralına göre oynamaması hâlinde, alternatif bir

konum almak için taşları sessiz sedasız yerine yerleştirecek şekilde yapmalıydı”. Böylelikle bölge ülkeleri bir gün “taraf tutmak zorunda hissettiklerinde satranç tahtasının Amerika’dan yana olan tarafında, yani Japonya, Kore, ASEAN, Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda ve Rusya Federasyonu’nda yer almalıydı.”⁷⁰¹

Lee’nin Pasifik’in iki yakasında yaptığı bu sunumlarda ben de hazır bulundum. Amerikalı muhatapları onun jeopolitik analizlerini genelde kabul etseler de Kuzey Kore’nin nükleer programı ya da Asya ekonomilerinin performansı gibi acil meselelerdeki görüşlerini sormaya meylediyorlardı. Çin’in sonunda Amerika’nın siyasi ilkeleri ve kurumlarına yaklaşık hâle gelmeyi başaracağı beklentisiyle de doluydular. Lee’nin Çinli muhataplarıysa onun Çin’in büyük bir güç gibi muamele görmesi gerektiği, görüş ayrılıklarının uzun vadede bile çatışmayı gerektirmediği yönündeki argümanlarını memnuniyetle karşılıyorlardı. Fakat bu nazik tavırlarının altında, yurtdışından gelen bir Çinli’nin Çinlilerin davranış ilkeleri hakkında ders vermesinden rahatsız oldukları da hissediliyordu.

Lee ABD ile Çin’in savaşmasını kıyamet senaryosu olarak görüyordu. Kitle imha silahlarının yıkım getireceği kesindi. Savaşmak için bunun ötesinde hiçbir anlamlı amaç tanımlanamıyordu, buna “zafer”in niteliği de dâhildi tabii. Bu nedenle, ömrünün sonuna doğru Lee’nin Çin’e yaptığı çağrılarda, kendi kuşağının çalkantılarını hiç yaşamamış olan, teknolojisine ya da iktidarına fazla bağımlı olabilecek genç kuşağa seslenmeyi ısrarla sürdürmesi tesadüf değildi:

Çin’de sadece barış ve büyüme dönemi yaşamış, ülkenin fırtınalı geçmişini hiç deneyimlememiş genç Çinli kuşağın, ülkenin kibir nede niyle ve ideolojide aşırıya kaçarak işlediği hataların bilincine varması hayati önem taşır. Bu genç kuşağa, geleceği alçakgönüllülük ve sorumluluk bilinciyle karşılamaları için doğru değerler ve tutumlar yüklenmelidir.⁷⁰²

Lee küreselleşmenin bütün ulusların –sistemi yaratanlar ve kurallarını yazarlar da dâhil (ve belki de özellikle onların)– rekabetçi bir dünyada yaşamayı öğrenmesi gerektiği anlamına geldiğini muhataplarına hatırlatmaktan hiç yorulmazdı.⁷⁰³ Küreselleşme

nihai biçimine ancak onun yaşadığı devirde, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Çin'in yükselişiyle ulaşmıştı. Bu dünyada büyük zenginliğin büyük düşkünlüklere yakın olması, ateşli tutkular uyardıracaktı.⁷⁰⁴ Lee 1979'da "Bölgeselcilik artık nihai çözüm değil," demişti. "Karşılıklı bağımlılık gerçekliktir. Hakikat tek dünyadır."⁷⁰⁵ Küresel çapta bağlantıların, akıllıca yürütüldüğünde herkese yararı dokunacağına inanıyordu.

Nihayetinde 2002'de bana söylediği üzere, Singapur'un dünyayla kurduğu ilişkiler, Çin'i gelişimde geride bırakmasının başlıca gerekçesiydi.⁷⁰⁶ Lee'nin düşüncesine göre, Soğuk Savaş'ın son bulması birbiriyle çelişen iki olgu doğurmuştu: Biri küreselleşmeydi, diğeryse ABD ile Çin arasında feci bir savaş yaşanması riskini de beraberinde getiren stratejik rekabet. Birçok kişinin sadece tehlike gördüğü yerde Lee karşılıklı itidalin vazgeçilmezliğini ileri sürüyordu. Başarılı bir sonuç ihtimaline hem umutlarıyla hem eylemleriyle yatırımda bulunmak, ABD ve Çin'in temel yükümlülüğüydü.

Az sayıda kişi gibi Lee de Çin'in gelişiminin hem Çin hem de ABD açısından doğuracağı ikilemleri erken bir tarihte öngörmüştü. İki ulus birbirlerini ister istemez etkileyecekti. Bu yeni ilişki çatışmanın büyümesine mi yol açacaktı? Yoksa düşmanca tutumları dönüştürüp barış içinde bir arada yaşama koşullarının ortak analizine varmak mümkün olacak mıydı?

Washington ve Beijing yıllarca ikinci seçeneğin hedeflendiğini açıkladılar. Ama bugün, yirmi birinci yüzyılın üçüncü on yılında, her iki ülke de barış içinde bir arada var olmayı uygulamayla ifade etme çabalarını askıya almış ve bunun yerine rekabeti kızıştırmaya yönelmiş gibi görünüyor. Dünya, Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi çatışmaya doğru mu kayacak? Avrupa o zamanlar art arda patlak veren krizleri çözmeyi farkında olmadan giderek zorlaştıran ve sonunda patlayan, o dönem algılandığı biçimiyle medeniyeti yok eden, diplomatik bir kıyamet mekanizması inşa etmişti. Yoksa bu iki dev bir arada var olmanın her iki tarafın büyüklük algısı ve temel çıkarlarını kavrayışı açısından makul bir tanımını yeniden mi keşfedecek? Modern dünyanın kaderi bu sorunun cevabına bağlı.

Lee hem sezgi gücü hem başarılarından ötürü Pasifik'in iki yakasında da saygı duyulan az sayıda liderden biriydi. Kariyeri- ne minnacık bir ada ve komşuları için bir düzen fikri geliştirerek başlayan Lee, son yıllarını küresel felaket çıkarma gücüne sahip ülkelere akıl ve itidal telkin ederek geçirdi. Kendisi hakkında asla böyle bir iddiada bulunmazdı ama bu ihtiyar gerçekçi dünyanın vicdanı olma rolünü üstlenmişti.

LEE'NİN MİRASI

Lee başbakanlık görevinde geçirdiği uzun yılların ardından Kasım 1990'da istifa etti. Geçiş sürecinin düzgün yönetilebilmesi için gündelik yönetim işlerinden tedricen ayrıldı. Önce üst düzey bakan, sonra bakan danışmanı unvanlarını üstlenerek kendisinden sonra gelen iki başbakanın görev süresi boyunca etkili olmayı sürdürdüyse de giderek gözden uzaklaştı.*

Lee'nin mirasını değerlendirirken Singapur'un gayrisafi yurtiçi hasılasının (GSYH) 1965'te kişi başına 517 dolarken 1990'da 11.900 dolara, bugünse (2020) 60.000 dolara çıkarak olağanüstü bir artış gösterdiğini söyleyerek başlamak gerekir söze.⁷⁰⁷ GSYH'de yıllık artış 1990'ların ortalarına dek ortalama %8 civarında olmuştur.⁷⁰⁸ Bu modern zamanların en dikkat çekici ekonomik başarı öykülerinden biridir.

1960'ların sonunda, sömürgecilik sonrası liderlerin ekonomilerini uluslararası piyasa güçlerinden koruması ve yoğun devlet müdahalesiyle özerk yerel sanayiler geliştirmesi gerektiği düşünüldü. Yeni kazandıkları özgürlüğün bir ifadesi olarak milliyetçi ve popülist etkiler nedeniyle bazıları kendilerini sömürge döneminde kendi topraklarına yerleşmiş yabancıları rencide et-

* İkinci başbakan oğluydu, bu da onun emekliye ayrılmasının sembolik yönünü biraz zayıflatıyordu.

mek zorunda da hissetmişti. Sonuçta Richard Nixon'ın yazdığı gibi şöyle bir durum ortaya çıkmıştı: "Liderlerin, politikalarının başarılarından ziyade belagatlerinin tiz sesliliği ve siyasetlerinin rengiyle değerlendirildiği bir devirde yaşıyoruz. Özellikle gelişmekte olan dünyada çok fazla sayıda insanın geceleyin yatmaya kulakları dopdolu, mideleri bomboş gidiyor."⁷⁰⁹

Lee serbest ticaret ve kapitalizmi kucaklayıp iş sözleşmelerinin uygulanmasında ısrar ederek çok uluslu şirketleri Singapur'a çekmekle ülkeyi Nixon'ın yukarıda bahsettiğinden tam aksi istikamete yöneltti. Etnik çeşitliliği kıymetli görüp önem verdi, dış güçlerin ülke içindeki çatışmalara müdahale etmesini önlemek için canla başla çalıştı; böylece ülkesinin bağımsızlığını korumaya da katkıda bulundu. Çoğu lider Soğuk Savaş'ta tarafsız bir duruşu benimserken –ki bu aslında Sovyet tasarılarının pratikte benimsenmesi anlamına geliyordu–, Lee jeopolitik geleceğini ABD ve müttefiklerinin güvenilirliğine bağladı.

Lee bu yeni halkına bir yol çizirken kültürün merkeziliğine belirleyici bir rol biçti. Bir toplumun gelişiminin belirlenmesinde siyasi ideolojilerin en önemli güç olduğu inancını (Batı'nın liberal demokrasilerinin yanı sıra Sovyetler liderliğindeki komünist blok da bu kanıdaydı) ve bütün toplumların aynı biçimde modernleşmesi gerektiği düşüncesini reddetti. Tam aksine şöyle dedi: "Batı kendi tarihi gelişme çizgisini dünyanın da izlemesi gerektiğine inanıyor. Ama demokrasi ve bireysel haklar dünyanın geri kalanına yabancı."⁷¹⁰ Amerikalıların bir gün Konfüçyüs'ün öğretilerine uyacağı fikri ne kadar düşünülemez bir şeyse, liberal hak iddialarının evrenselliği de o kadar düşünülemezdi.

Ama Lee medeniyetler arasındaki bu tür farkların aşılamaz olduğuna da inanmıyordu. Kültürlerin bir arada var olmaları ve birbirleriyle geçinebilmeleri gerekiyordu. Bugün Singapur hâlâ otoriter bir devlettir ama otoriter yönetim en başta Lee'nin hedefi değildi, bir amaç uğruna kullanılacak araçtı. Aile otokrasisi de öyle. Goh Chok Tong (Goh Keng Swee ile bir akrabalığı yoktur) Kasım 1990 ile Ağustos 2004 arasında başbakan olarak görev yaptı. Lee'nin oğlu Lee Hsieng Loong –yetkinliğinden hiç kimsenin kuşkusu yoktur– Goh'un yerine geldi ve şu anda da bir sonraki seçimlerde

yeni başbakanın yerine gelmesi için görevinden çekilme süreciyle meşgul. Bu başbakanlar Singapur'u Lee'nin açtığı yolda ilerlettiler.

Singapur'daki seçimler demokratik değildi ama hiçbir önlem almadıkları da söylenemezdi. Demokrasilerde hoşnutsuzluk, seçimle değişimin geleceği olasılığıyla gösterir kendini ama Singapur'da Lee ve halefleri, oy kullanmayı, iktidardakilere eylemlerinin etkisi hakkında geri dönüş sağlayan, böylece onlara kamu çıkarıyla ilgili değerlendirmelerine dayanarak politikalarını değiştirme fırsatı tanıyan bir performans değerlendirme aracı olarak kullandılar.

Başka bir alternatif var mıydı? Daha demokratik ve çoğulcu, farklı bir yaklaşım başarılı olabilir miydi? Lee bu kanaatte değildi. Singapur'un başlangıçta bağımsızlığa doğru ilerlerken sömürgecilik sonrası dönemde başka birçok ülkede olduğu gibi bağnaz kuvvetlerin etkisiyle parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna inanıyordu. Onun düşüncesine göre önemli etnik bölünmelerin yaşandığı demokratik devletler hizipçiliğin, mezhepçiliğin altını çizen kimlik siyasetine kapılma riskiyle karşı karşıyaydı.* Demokratik sistem, (çeşitli biçimlerde tanımlanan) çoğunluğun seçimler yoluyla hükümet kurması ve sonra siyasal görüş değiştiğinde başka bir hükümet kurmasıyla işler. Ama siyasal görüşler –ve bölünmeler– akışkan politika farklarının yerine değişmez kimlik tanımlarıyla belirleniyorsa, bir sonuç elde etme ihtimali bölünmenin büyüklüğüyle doğru orantılı olarak geriler; çoğunluklar kalıcılığa eğilimi gösterir, azınlıklar şiddete başvurarak boyun eğmeye direnir. Lee'nin bakış açısına göre yönetim, ideolojilere bağlı olmayan, teknik ve idari yetkinliği ödüllendiren ve acımasızca mükemmelliği arayan yakın çalışma arkadaşlarından müteşekkil pragmatik bir birim olduğunda en etkili biçimde işleyebilirdi. Ona göre asıl önemli olan, kamuya hizmet etmektir: "Siyaset insandan daha fazlasını ister, halka ve ideallere bağlılık bekler. Sadece iş yapıyor değilsinizdir. Bu mesleğin rahiplikten

* Sri Lanka örneği Lee için öğretici olmuştu: "Amerikalı ya da Britanyalı liberallerin eskiden söylediklerine inanırsanız, bu ülkenin gelişmiş olması gerekirdi. Ama öyle olmadı. Tek adam-tek oy, Sih çoğunluğun Tamil azınlık üzerinde hâkimiyet kurmasına yol açtı..." (Lee, "How Much is a Good Minister Worth?", parlamentoda konuşma, 1 Kasım 1994, *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas*'ta, 338).

farkı yoktur. Halkı hissetmeniz gerekir, toplumu değiştirmeyi ve hayatları iyileştirmeyi istemeniz gerekir.”⁷¹¹

Peki ya yarın? Singapur’un geleceği açısından kilit mesele, ekonomik ve teknolojik ilerlemeyi sürdürmenin demokratik ve insani dönüşüme yol açıp açmayacağıdır. Ülkenin performansı sekteye uğrarsa –seçmenlerin etnik kimliklerin kanatları altına sığınmasına yol açarsa–, Singapur sisteminde seçimler tek partili etnik yönetimin doğruluğunu onaylayan bir mekanizmaya dönüşme riskine girer.

İdealistlere göre bir yapıyı sınavan şey, o yapının sabit kriterlerle ilişkisidir. Devlet adamlarına göreyse yapının tarihi koşullara ayak uydurma becerisidir. Bu standarda göre Lee Kuan Yew’un mirası şimdiye dek başarılı oldu. Ama devlet adamlarının, kurucu modellerinin gelişimiyle de değerlendirilmesi gerekir. Halka hitap eden değişikliklerin büyüklüğü, er ya da geç sürdürülebilirliğin temel bileşenlerinden biri hâline gelecektir. Halk demokrasisi ile değiştirilmiş elitizm arasında daha iyi bir denge geliştirilebilir mi? Singapur’un önündeki nihai sorun bu olacaktır.

Singapur’un ilk kez varlık bulduğu 1960’ların ortasında olduğu gibi, dünya bugün yine müreffeh bir toplumun nasıl inşa edileceğiyle ilgili ideolojik belirsizlik döneminden geçiyor. Sovyetler Birliği’nin çöküşü sonrasında kendisinin en ayakta kalabilir düzenleme olduğunu iddia eden serbest piyasa ekonomisi, aynı anda hem dışarıdan alternatif modellerle hem de içeride güvenin azalmasıyla karşı karşıya. Ekonomik büyümenin kilidini açmakta ve toplumsal uyum aşılarda daha iyi olduklarını ileri süren başka toplumsal düzenlemeler de mevcut. Singapur’un Lee’nin liderliğindeki dönüşümü bu gibi mücadeleleri es geçmişti. Lee “gözde kuramlar” diye kınadığı katı dogmalardan kaçınmıştı. Bunun yerine ısrarla vurguladığı üzere Singapur’un istisnailiği dediği şeyi geliştirdi.⁷¹²

Lee bir kamu yönetimi kuramcısı değil pervasız bir doğaçlama ustasıydı. İşe yarama şansı olduğunu düşündüğü politikaları benimsedi ve işe yaramadığını gördüğünde bunları terk etti. Başka ülkelerden fikirler alıp onların hatalarından ders çıkarmaya çalışarak sürekli deneyler yaptı. Yine de başka örneklerle bakıp büyülenmekten, mest olmaktan da kaçındı; bilakis Singapur ben-

zersiz bir coğrafyanın dayattığı, özel demografik terkinin mümkün kıldığı hedeflere ulaşp ulaşmadığını kendine sürekli sormalıydı. Lee'nin de dediğı gibi: "Hiçbir zaman herhangi bir kuramın esiri olmadım. Bana kılavuzluk eden şey akıl ve gerçeklikti. Bütün kuramlar ya da bilimlere uyguladığım turnusol testi, 'İşe yarayacak mı?' sorusuydu."⁷¹³ Belki de Kwa Geok Choo ona Alexander Pope'un şiarını öğretmişti: "Yönetim biçimleri bırakalım budaların çekişme konusu olsun, en iyi idare edilen en iyisidir."⁷¹⁴

Lee hem bir ulus inşa etti hem de bir devlet modeli ortaya koydu. Giriş bölümünde ortaya koyduğumuz kategorilerle düşünülürse, hem çığır açıcı bir lider hem de bir devlet adamıydı. Ulusu meydana getirmiş, daha sonra da bu devletin evrilen bir gelecekte istisnai performans göstererek gelişmesine yönelik teşvik edici unsurlar yaratmaya çabalamıştı. O yaratıcı bir süreci kurumsallaştırmayı başarmıştı. Peki bu süreç, insan haysiyetiyle ilgili gelişmekte olan fikirlere uyarlanabilecek miydi?

İspanyol filozof Ortega y Gasset, "[İnsanın] doğası yoktur, sahip olduğu şey tarihtir," der.⁷¹⁵ Lee Kuan Yew ulusal tarihten yoksun olan Singapur'un niteliğini, geleceğine ilişkin hayaline dayanarak icat etti ve ilerledikçe ülkenin tarihini yazdı. Bunu yaparken de bir devlet adamının nihai sınavının "bilinmeyen bir istikamete doğru, işaret levhasının olmadığı bir yolda" ilerlerken muhakeme gücünü uygulamasında yattığı yolundaki kanısının inandırıcılığını gösterdi.⁷¹⁶

LEE'NİN KİŞİLİĞİ

Lee ölümünden üç yıl önce kendisiyle söyleşi yapan bir gazeteciye "Beni şartlar var etti," demişti.⁷¹⁷ Açıkladığı üzere, kişiliğini oluşturan ve onun "farkına varmadan bir Konfüçyüsçü" olmasını

sağlayan şey, geleneksel bir Çin ailesinde büyümesiydi.⁷¹⁸ “Temeldeki felsefe, bir toplumun iyi işleyebilmesi için halkın çıkarlarını gözetmek gerektiği, toplumun bireylerin çıkarlarından öncelikli olduğudur. Bireyin asli haklarını vurgulayan Amerikan ilkesiyle arasındaki başlıca fark budur.”⁷¹⁹

Lee’ye göre Konfüçyüsçü ideal, “babasına ve annesine, karısına sadık, çocuklarını iyi yetiştiren, arkadaşlarına doğru düzgün davranan” ama her şeyden önce “imparatoruna sadık iyi bir vatandaş” olan bir *junzi*, bir beyefendi olmaktı.⁷²⁰

Lee sosyal ilişkilerin lafazanlığıyla uğraşmayı katiyen reddediyordu. Kendi toplumu ve olabildiğince genel olarak dünya için ilerleme sağlamak üzere doğduğuna inanıyordu. Zamanını çarçur etmeye niyeti yoktu. Connecticut’ta hafta sonları çekildiğimiz evimize yaptığı dört ziyarette, hep eşini ve genellikle kızlarından birini de yanında getirmiştir. Ben daha önceden anlaştığımız üzere bazı ortak dostlarımızın yanısıra Lee’yi ilgilendiren konularda çalışan liderler ve düşünürlerle yemekler ayarlardım. Lee bu toplantıları Amerika’nın içişleri hakkında bilgilenme vesilesi olarak görürdü. Ricası üzerine onu iki kez yerel siyasi etkinliklere götürdüm: Bir keresinde bir kongre adayı için kaynak toplama etkinliğine, bir keresinde de bir belediye toplantısına gittik. Ricası üzerine onu sadece Singapur’lu bir dost olarak tanıttım.

Ben Lee’yi ziyaret ettiğimde, o da üst düzey çalışma arkadaşlarının yanısıra komşu ülkelerin liderlerini de bir dizi seminere davet ederdi. Baş başa akşam yemeği yer ve tartışırdık. Bu görüşmenin süresi o sırada ikimizden birini en fazla etkileyen konulara bağlı olurdu ama hiç kısa sürmezdi. Bu görüşmeler, Singapur’un merkezindeki heybetli hükümet binası İstanada yapıldı. Singapur’u kaç kere ziyaret ettim ama Lee beni evine hiç davet etmedi, zaten birine böyle bir jestte bulunduğunu ne gördüm ne işittim. De Gaulle’ün Colombey’e hiç kimseyi davet etmemesi gibi bir tutumdu, Adenauer’ın ziyareti tek istisna olmuştu.

Dostluğumuz sırasında başka bir dışişleri bakanını, Dışişleri Bakanı George Schultz ile 1974 ile 1982 arasında Almanya Şansöl-

yesei olarak görev yapan Helmut Schmidt'i de aramıza alır olduk.* Ekip hâlinde görüşürdük (Schultz ya da Schmidt'in programları çakıştığında bazen sadece üç kişi toplandığımız da olurdu): İlk olarak 1978'de İran'da, sonra 1979'da Singapur'da, 1980'de Bonn'da ve 1982'de Schultz'un dışişleri bakanı olarak atanmasından kısa süre sonra Palo Alto'daki evinin verandasında.⁷²¹ Dördümüz San Francisco'nun kuzeyindeki sekoya ormanlarında inzivaya da çekildik: Lee gibi havadan sudan sohbetleri hor gören Schmidt, Schultz'un konuğu olarak gelmişti ve ben de Lee'yi davet etmiştim. Bazı politikalarla ilgili görüşlerimiz her zaman uyuşmasa da dördümüzün de paylaştığı ve sadık kaldığı bir anlayış vardı: Schmidt'in bir Alman gazeteciye dediği gibi: "Biz birbirimize her zaman salt gerçeği söylüyoruz."⁷²² Lee ile sohbet etmek, onun şahsi güven oyunu almak demektir âdeti: Onun bir manastırdıymışçasına dikkat kesilmesi, muhatabının önemini gösterirdi.

Lee'nin sevgili karısı ve altmış yıllık hayat arkadaşı Choo, Mayıs 2008'de onu bedenine hapseden bir felç geçirdi, iletişim kuramaz hâle geldi. Bu azap verici durum iki yılı aşkın bir süre devam etti. Lee Singapur'da olduğu zamanlarda her akşam onun başucuna oturup yüksek sesle kitap okurdu, bazen de onun çok sevdiğini bildiği Shakespeare soneleri de dâhil şiirler.⁷²³ Apaçık bir emare göremese de Choo'nun kendisini anladığına inanıyordu. Bir keresinde bir gazeteciye verdiği söyleşide "Benim için uyanık kalıyor," demişti.⁷²⁴

Choo'nun Ekim 2010'da ölmesini izleyen aylarda Lee görülmemiş bir adım atarak benimle birkaç kez telefonda görüştü. Bana acısından, özellikle de Choo'nun vefatının açtığı boşluktan bahsetti. Yalnızlığını çocuklarına hiç açıp açmadığını sordum. "Hayır," dedi Lee. "Ailenin reisi olarak benim görevim onları desteklemek, onlara yaslanmak değil." Choo'nun ölümünden sonra Lee'nin ışığı söndü. Zekâsı yerindeydi ama o pürdikkat kararlılığı kaybolmuştu. Lee görevi addettiği şeyleri sonuna kadar sürdürdü ama başlıca ilham kaynağının yokluğunda artık hayatının neşesi kaçmıştı.

Lee'yi yaklaşık yarım yüzyıldır dost olarak görmüşümdür ama o kişisel bağlılık ifade etmekten kaçınırdı. Bana en çok yakınlaş-

* Bkz. "1. Bölüm", s. 81-83.

tiğı, 2009'da kendisi ve Choo'nun bir fotoğrafının üstüne, kendiliğinden yazdığı şu ithaf cümlesi olmuştu: "Henry, Kasım 1968'de Harvard'da tesadüfen tanışmamız sonrasında gösterdiğin dostluk ve destek, hayatımda müthiş bir değışiklik yarattı. Harry." Lee siyasette olduğu gibi dostlukta da anlamlı olanın kendi kendisini ifade etmesiyle yetinirdi, zira ayrıntıların dillendirilmesi yüceliği azaltmaktan başka işe yaramazdı.

Lee Kuan Yew başkanlığı bıraktıktan yirmi beş yıl sonra, Mart 2015'te öldüğünde, dünyanın dört bir yanından seçkin kişiler son kez ona saygılarını sunmak üzere Singapur'da toplandılar. Güney Kore Devlet Başkanı'nın yanı sıra Japonya, Hindistan, Vietnam ve Endonezya başkanları dâhil Asya ülkelerinden birçok hükümet başkanı törene katıldı. Çin'i Başkan Yardımcısı Li Yuanchao temsil etti. ABD'yi ise eski Başkan Bill Clinton, eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Tom Donilon ve ben temsil ettik. Hepimiz de siyasi hayatın birbirini izleyen meseleleriyle ilgili sık sık Lee ile bir araya gelmiştik.

Cenaze töreninin en etkileyici yönü, Singapur halkı ile ulusun kurucusu arasında gelişip büyümüş bağı ortaya koymasıydı. Lee'nin naaşının katafalkta kaldığı üç gün boyunca, yüz binlerce kişi bardaktan boşanırcasına yağın muson yağmuruna aldırmaııp saygılarını sunmak üzere sıra bekledi. Televizyon kanalları yaşlı halka saygılarını sunmak için ne kadar beklemeleri gerektiğini duyurdu, hiçbir zaman üç saatten az olmadı bu süre. Lee Kuan Yew bir ırklar, dinler, etnisiteler ve kültürler alaşıımından, kendi kaderini aşan bir toplum yaratmıştı.

Lee geride bıraktığı bu mirasın ilerlemeyi engellemekten çok ona ilham kaynağı olmasını amaçlıyordu. İşte bu nedenle Oxley Road'daki evinin ölümünden sonra anıt yapılmasını diye yıkılmasını istemişti.⁷²⁵ Onun amacı, Singapur'un önünde yatan zorluklara uygun, önemli liderler ve kurumlar geliştirmesi, geçmişine tapınmak yerine geleceğine odaklanmasıydı. Bir gazeteciye "Bütün yapabileceğim, ben ayrıldığımda kurumların iyi, sağlam, temiz, verimli olmasını ve ne yapması gerektiğini bilen bir hükümetin görevde olmasını sağlamaktır," demişti.⁷²⁶

Lee kendi mirasıyla ilgili daima duygusallıktan uzak, analitik bir yaklaşım benimsemişti. Ulusal lider olarak kendisinin bazı eylemleri dâhil olmak üzere birtakım pişmanlıkları vardı. *New York Times*'a, "Yaptığım her şeyin doğru olduğunu söylemiyorum," demişti. "Ama ne yaptıysam şerefli bir gaye uğruna yaptım. Bazı çirkin işler yapmam, insanları yargılamadan hapsetmem gerekti."⁷²⁷ Bir Çin atasözünü hatırlatan Lee, "Bir insan hakkında tabutu kapatılıncaya kadar hüküm verilmez. Tabutu kapatın, sonra karar verin," demişti.⁷²⁸

Lee Kuan Yew'un adı bugün Batı'da yavaş yavaş gölgede kalıyor. Yine de tarih güncel biyografilerden uzundur ve Lee'nin deneyiminden alınacak dersler önemini hâlâ korumaktadır.

Bugünkü dünya düzenine aynı anda iki yönden meydan okunuyor: Hizipçi ihtirasların geleneksel yapıları ezdiği koca koca bölgeler çözülüyor ve meşruiyet iddialarının çatışması nedeniyle büyük güçler arasındaki husumet yoğunlaşıyor. Tutuculuğun geleneksel yapıları ezmesiyle büyük bölgelerin çözülmesi, giderek genişleyen bir kaos alanı yaratma tehdidi doğuruyor; ikinci gelişme olan büyük güçler arasında husumetin yoğunlaşması ise feci kan döküleceği tehdidini yaratıyor.

Lee'nin devlet adamlığı, bu gelişmelerin ikisi açısından da önemliydi. Onun hayatının eseri, en az ümit vadeden koşullarda ilerleme ve sürdürülebilir bir düzen ortaya koymanın mümkün olduğunu gösteriyor. Onun Singapur ve dünya sahnesindeki tutumu, farklı bakış açıları ve geçmişlerin ortasında anlayış ve bir arada yaşamanın nasıl geliştirileceği konusunda yazılmış ders kitabı niteliğindedir.

En önemlisi de şudur ki Lee'nin devlet adamlığı bir toplumun kaderini en çok belirleyen etkenlerin maddi zenginlik ya da konvansiyonel güç ölçütleri değil bilakis insanların niteliği ve liderlerinin vizyonu olduğunu gösterir. Lee'nin dediği gibi, "Sadece gerçekçiyseniz yavan olursunuz, avam olursunuz, başarısız olursunuz. Bu nedenle realiteyi aşip 'Bu da mümkün' demeniz gerekir."⁷²⁹

6

Margaret Thatcher: İkna Stratejisi

HİÇ ALIŞILMADIK BİR LİDER

Pek az lider yönettikleri dönemi belirlemiştir. Ancak 1979 ile 1990 arasında, Margaret Thatcher'ın en büyük başarısı da bu olmuştur. Thatcher Birleşik Krallık başbakanı olarak kendisinden önceki başbakanları sınırlayan engelleri, özellikle de kaybedilen imparatorluğun görkemine duyulan özlemi ve ulusal gerilemeden kaynaklanan bitip tükenmez üzüntüyü silkeleyip atmaya çalıştı. Onun liderliğinin ortaya çıkardığı Britanya, dünyanın gözünde özgüvenini yeniden kazanmış bir ulus oldu; Amerika'nın gözündeysen Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde değer verilen bir ortaklı.

Ne var ki göreve ilk geldiğinde Thatcher'ın başarılı olacağına kesin gözüyle bakılmıyordu, hatta uzun süre iktidarda kalması dahi beklenmiyordu. Muhafazakâr Parti'nin idaresini, sadece erkeklerin oluşturduğu ve sıkıntılı bir dönemde, onu da hoş görüp aralarına kabul eden bir grubun elinden mücadelelerle alan Thatcher'ın siyasal kazançta küçük bir payı vardı. Hükümet bünyesindeki geçmişi pek dikkat çekici değildi, ülke genelinde ciddi destek görmüyordu, uluslararası ilişkilerdeki deneyimi parlak değildi. Thatcher Britanya'nın sadece ilk kadın başbakanı değildi, o dönemde orta sınıftan çıkmış ender muhafazakâr liderlerden biriydi. Hemen her bakımdan tam bir yabancıydı.

Thatcher'ın bu elverişsiz koşullar altındaki en büyük gücü; sergilediği benzersiz liderlik yaklaşımıydı. Başarısının temelinde şahsi metaneti yatıyordu. Downing Street Numara 10'daki siyasi birimin başkanı (1982-83) Ferdinand Mount'un, onun reformlarını kısa ve öz tarif ettiği gibi: "Dikkat çekici olan, bu reformların orijinallliği değil uygulanma biçimiydi. Siyasi cesaret bunları uygulamakta değil uygulamayı mümkün kılan *koşulları oluşturmakta* yatıyordu."⁷³⁰

Thatcher'ın görev yaptığı dönemde devlet görevinde değildim. Ama yine de yaklaşık kırk yıl süren bir dostluğun merceğinden onun yaklaşımına tanık olma talihine eriştim.

THATCHER VE BRİTANYA SİSTEMİ

Margaret Thatcher'ın başbakanlığa yükselişini ve görevde geçirdiği yılları –aynı zamanda düşüşünü– anlamak için önce Britanya'nın siyasi sistemini anlamak gerekir. Amerikalılar kendi başkanlık sistemlerini bireysel liderlerin peş peşe göreve gelmesi gibi tecrübe etme eğilimindedir. En azından son dönemde partizan

görüş ayrılıklarının kızışmasına dek, seçmenler genel olarak siyasi partileri toplum tercihlerinin somutlaşmış dışavurumu olarak görürdü. Başkanlar bu tercihleri kavrayarak, kucaklayarak ve geleceğe yansıtarak koltuğu kazanırdı. Britanya'daki siyasi partilerdeyse kuvvetli bir kurumsallaşma söz konusudur. Seçimde zafere kazanmak, önce kazanan partinin parlamentoda güç ve yetki sahibi olmasını ve bunun sonucunda yeni başbakan seçilmesini sağlar. Thatcher'ın 1968'de Muhafazakâr Parti'nin eğitim kanadına yaptığı bir konuşmada söylediği üzere: "Britanya'daki anayasal sistemin temel özelliği, parti liderinin kimliğinde alternatif bir kişilik bulunması değil göreve gelmeye hazır, tümüyle alternatif bir hükümet ve alternatif bir politika olmasıdır."⁷³¹ Üstelik bu politika, Birleşik Krallık seçim kampanyasının başlıca unsurlarından biri olan parti manifestosunda çoğu zaman uzun uzun işlenir.

Bu nedenle başbakan, üyesi olduğu siyasi partinin içinde ve bazı bakımlardan altında durur. Meşru karar oluşturma yetkisinin aşağıdan yukarıya doğru seyrettiği Amerikan başkanlık sisteminin tersine, Britanya kabine sistemi, partinin en yüksek mevkiilerini temsil eden bakanların önemini yüceltir; otorite başbakan ve kabine arasında salınır. Bakanlar –hepsi başbakan tarafından atanmış olmalarına rağmen– hem bürokrasinin idarecileri, hem başbakanın destekçileri (fiilen ve görünürde), hem de bazen hevesli liderlerdir. Kabinede etkili bir kliğin muhalefeti ya da çekici bir kişiliğin ayak oyunları, başbakanın istenen politik hedeflerine doğru ilerleme becerisini sınırlayabilir. Olağanüstü koşullarda bir bakanın istifası, başbakanın iktidarı elinde tutma becerisini bile tehdit edebilir.

Başbakanın otoritesinin meşruiyet kaynağı kraliyet olsa da pratikte esasen parti disiplininin korunmasına, yani liderin partideki alt kesimlerin güvenini kazanmanın yanısıra parlamento-daki çoğunluğu koruma becerisine de bağlıdır. Kuvvetler ayrılığı sistemi Amerikan Başkanı'nı yasamanın doğrudan baskısından korsa da Britanya'da yürütme ve yasama kolları büyük ölçüde kaynaşmıştır. Britanya başbakanları genel seçimlerde hassas konumda olmalarının yanısıra parlamentoda güvenoyu yokla-

masıyla ya da parti içi isyanla düşebilirler. Güvenoyu yoklaması enderdir, bir başbakan güvenoyunu kaybederse genel seçim çağrısında bulunmak gerekir, bu seçimde parlamenterler koltuklarını korumak zorunda kalırlar. Parti içinde liderlik yarışıysa o kadar ender rastlanan bir durum değildir. Parlamenterler parti lideri şahsi popülarlığını yitirdiği için onları bir sonraki genel seçimde koltuklarını kaybetme riskiyle karşı karşıya bırakacağından korkarsa, yeni bir lideri yükseltmeyi tercih edebilirler.

Parti ile başbakan arasında uyum varsa, parlamentoda sağlam bir çoğunluk sağlanmışsa, sistem sorunsuz işler. Başbakanlar bağlılıktan saparsa ya da parlamentoda kamuoyunun gözünde zayıflamış gibi görünürlerse, destek görmeye devam edebilmek için hem kabineyle hem partiyle iyi ilişkiler geliştirmeleri gerekir. Zayıf liderlik, yürütmenin görev süresi sabit dört yıl olduğu için Amerikan sisteminde ayakta kalabilir ama Britanya sisteminde yürütme konumunun korunması liderin metanetini, inandırıcılığını, içe hâkimiyetini ve ikna kabiliyetinin tamamını gerektirir. İnsanın meslektaşlarını politikalarına destek vermeye ikna edememesi feci sonuçlar doğuracağından, başbakanın atik olması da gerekir; aksi takdirde bir politikadan vazgeçilmesi kişinin siyasi talihinin tersine dönmesinin habercisi olabilir.

Margaret Thatcher Kasım 1974'te Muhafazakâr Parti liderliği için Edward Heath'e meydan okudu. Heath Şubat 1974'teki genel seçimi ve dolayısıyla başbakanlık koltuğunu kaybetmişti. Seçim yenilgisi alan başbakan genelde parti liderliği görevinden de istifa eder ama Heath yerinden kıpırdamadı. Ekim 1974'teki ikinci seçim yenilgisinin ardından bile parti liderliğini sürdürdü. Çünkü on yıllık liderliği sırasında geliştirdiği ilişkilerin, ciddi bir meydan okumaya karşı koruyucu kalkan olmasını bekliyordu. Bu nedenle, Thatcher öne çıktığında liderlik yarışının formaliteden ibaret olması, Heath'in partideki otoritesinin yeniden onaylanmasıyla son bulması bekleniyordu. Ama Thatcher'in meydan okuması pek çoklarını şaşırtan bir gelişmeyle başarı kazandı.

Heath'in seçmen karşısındaki cazibesi donuktu; muhafazakâr sağ bu durumu partiye yeni bir yön verme fırsatı olarak görmüş-

tü. Muhafazakârların ümit verici bulduğu iki adayın, Keith Joseph ve Edward du Cann'ın aday olmamayı tercih etmesi üstüne Joseph, dostu ve entelektüel müttefiki olan Thatcher'ı destekledi. Thatcher böylece sağın kendiliğinden seçimi ve merkezin de gönülsüzce razı olduğu tercih hâline geliverdi. Birinci oylamada Heath'i on bir oyla geride bırakan Thatcher, ikinci turda merkezin adayı Willie Whitelaw'u büyük bir oy farkıyla geride bırakarak Avrupa'nın büyük partilerinden birinin ilk kadın lideri oldu.

Thatcher parti liderliğini kazandıktan sonra bir gazeteci ona şöyle sormuştu: "Tory Partisi'nin sizin liderliğinizde en fazla hangi niteliği sergilemesini istersiniz?" Thatcher, "Kazanma... Kazanma niteliği," diye cevap vermişti. Soruyu soran gazeteci, "Ne tür bir felsefi nitelik?" diye sıkıştırmış, Thatcher hiç duraksamadan "Koşullardan yana olarak kazanabilirsiniz ancak," deyip şunları eklemişti: "Ancak iktidarın vatandaşlar arasında iyi dağıtıldığı, devletin elinde toplanmadığı özgür bir toplumu destekleyen şeylerden yana olarak kazanabilirsiniz; özel mülkiyetin devletin elinde toplanmayıp vatandaşlar ve halk arasında dağıtılmasıyla desteklenen bir iktidardan yana olarak."⁷³² Bunlar Thatcher'ın 1979 ile 1990 arasında başbakan olarak politikalarına yansıtacağı ve ona ün kazandıracak temel inançlardı.

BEKLEYEN ZORLUKLAR: 1970'LERDE BRİTANYA

Thatcher Mayıs 1979'da göreve geldiğinde Britanya'nın talihi alçaktan seyrediyordu. Hatıralarında kaleme aldığı üzere ülkenin "pestili çıkarılmış, özgüveni kaybolmuştu".⁷³³ Karşı karşıya olduğu zorluklar, en başta da ekonomik performansında karşılaştığı sorunlar hakikiydi. Öte yandan bir de psikolojik engel vardı:

ülkenin en güzel günlerinin geçmişte kaldığı yönündeki yaygın kanaat.

1945'te Birleşik Krallık altı yıl süren topyekûn savaştan galip fakat tükenmiş ve iflas etmiş bir hâlde çıkmıştı. Savaş sonrasındaki dış ilişkilerine bir dizi hayal kırıklığı damgasını vurmuştu. Savaş zamanında ABD'yle geliştirdiği dayanışma, yerini Washington'ın yavaş yavaş Britanya'nın küresel üstünlüğünü ele geçirmesini huzursuzca izlemeye bırakmıştı. Müttefik Devletler'in kazandığı zaferin ardından birkaç hafta içinde Britanya, ABD'nin cömert Borç-Kiralama programının iptal edilmesinin, onun yerine zar zor altından kalkabileceği ticari koşullarla kredi alma programının kabul edilmesinin getirdiği küçük düşmeye maruz kaldı.

Amerika'nın yükselen gücü ile Britanya'nın statüsünü yitirmesi birleşip yeni jeopolitik gerçeklikler doğurdu. Winston Churchill 1946'da Missouri'nin Fulton kentinde yaptığı, bir dönüm noktasını işaret eden konuşmasında Avrupa'ya bir "Demir Perde" indiğinden bahsetmedi sadece, Birleşik Krallık ile ABD arasında "özel bir ilişki" kurulmasını da önerdi. Churchill Britanya'nın dünyadaki nüfuzunu ham gücünün tek başına izin vereceğinin ötesinde güvence altına alacak bir ortaklığı güçlendirmeyi, aslında yakın bir istişare ilişkisi çerçevesinde ABD'nin gücünü *ödünç almayı* umuyordu. Sovyet tehdidi hakkında ortak bir Anglo-Amerikan değerlendirmesi, transatlantik ittifakın yeni temeller üstüne yerleştirilmesini sağlamıştı. Ama savaş sonrası evrede, bunun eşitler arasında ortaklık anlamına gelmediği çoktan acı verici derecede açıklık kazanmıştı.

Savaş sonrasında Britanya için çoktan hayal kırıklığı yaratmaya başlamış yeni güç dengesi, 1956'ya gelindiğinde hem açık hem utanç verici bir hâl aldı. O yılın Temmuz ayında Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnâsır Süveyş Kanalı'nı millileştirdi. Bundan üç ay sonra İngiltere ve Fransa'nın kanalı geri almak için Mısır'ı işgal etmesi sırasında, Britanya yeni Amerikan süper gücünün kudretiyle karşı karşıya kalıp geri çekildi. Başkan Eisenhower, Britanya'nın imparatorluk dönemindeki imtiyazlarını diriltme çabalarına pek sabredemeyecek, stratejik öneme sahip bir

bölgenin önceden istişare edilmeksizin istila edilmesine katiyen anlayış gösteremeyecekti. Eisenhower'ın kısa süre sonra uyguladığı finansal baskı, Britanya-Fransa girişiminin sonunu hızla getirdi ve iki ülkenin de küresel heveslerine yıkıcı bir darbe indirdi. Yola gelen Britanya, kuvvetlerini geri çekti ve uluslararası rolünü küçülttü. Britanya'nın yönetici sınıfından birçok kişinin bu olaydan çıkardığı kalıcı ders, ileride Amerikalılarla ters düşülmemesi gerektiği oldu.

Yurtdışında sömürgelerin çözülmesinin getirdiği yükler ve yurtiçinde ekonomideki aksamalar Britanya'nın duruşunu giderek zayıflattı. Harold Wilson başkanlığındaki İşçi Hükümeti, 1967'de sterlini devalüe etmek zorunda kaldı. Bundan bir yıl sonra Britanya tekrar tekrar finansal krizlerle karşı karşıya kalınca, Wilson Süveyş'in doğusundaki bütün Britanya kuvvetlerinin geri çekileceğini açıkladı. Bir zamanların küresel gücü, bölgesel sahneye geri çekilmek zorunda kalmıştı. Philip Larkin'in "Bir Hükümete Hürmet" başlıklı şiirinin son dördlüğü, Britanya'nın limoni hâlini iyi yansıtır:

Parasızlıktan askerlerini memlekete geri getirmiş

Bir ülkede yaşıyor olacağız gelecek yıl.

Heykeller duracak aynı ağaçlı meydanlarda

ve neredeyse aynı görünecek hepsi.

Çocuklarımız bilmeyecek farklı bir ülkede olduğumuzu.

Onlara bırakabilmeyi umduğumuz tek şey para şimdi.⁷³⁴

Britanya'nın küresel nüfuzu gerilerken Atlantikçi paradigmanın devam eden cazibesi, Kıta Avrupası'yla daha yakın ilişkiler geliştirme olasılığıyla karşı karşıya geldi ki bu durum rekabet gücü ihtimalini de doğuruyordu. Birleşik Krallık o yıllarda, daha geniş çaplı kimliği hakkında, kimi zaman şizofreni sınırına yaklaşan bir kafa karışıklığı sergiliyordu. Süveyş tartışması öncesinde Başbakan Anthony Eden, Britanya'nın, bugünkü Avrupa Birliği'nin öncüsünü yaratan 1957 Roma Antlaşması hâlini alan sürece katılmasına karşı çıkmıştı. Ama Eden'in halefi Harold Macmillan

ertesi yıl ABD'yle yakın savunma ilişkisini sürdürmeye çalışırken Britanya'yı Avrupa yanlısı bir yola sokmaya karar verdi.⁷³⁵ 1963'te ve yine 1967'de Britanya gecikmeyle Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılmaya çalıştı ama bu çabaları Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle tarafından veto edildi. ABD eski Dışişleri Bakanı Dean Acheson'ın 1962'de Büyük Britanya'nın "bir imparatorluk kaybettiği ama henüz bir rol bulamadığı"⁷³⁶ iddiası ünlendi –ve Britanyalıların gururunu yaraladı– çünkü kulağa çok doğru geliyordu.

1970'te başbakan olan Edward Heath'in ilk işi, Macmillan'ın geliştirdiği Avrupa yanlısı yolu Britanya dış politikasının kılavuz ilkesi hâline getirmeye çalışmaktı. Britanya'nın 1973'te AET'ye katılması Heath'in en parlak başarısı oldu. Ama bu gelişme Britanya-ABD ilişkilerine tatsız bir yük de bindirdi.

Başkan Nixon Heath'in sandıkta kazandığı zaferden memnun olmuştu. Harold Wilson yerine onu tercih ediyordu zira Wilson'ın İşçi Partisi'ni ABD'deki Demokrat Parti'ye benzetirdi. Aslına bakılırsa hem Wilson hem ondan sonra James Callaghan yönetiminde İşçi Partisi özellikle NATO ve Doğu-Batı ilişkileri konusunda ABD-Britanya "özel ilişkisi"nin gereğini cömertçe yerine getirmişti ve ayrıca Britanya'nın bağımsız bir nükleer caydırıcı gücü olması gerektiğine de inanıyordu. Ama Nixon'ın görüştüğü ilk İşçi Partisi Dışişleri Bakanı Michael Stewart, ona Oval Ofis'te Amerika'nın Vietnam'a müdahalesi hakkında meydan okumuştı ve Nixon'ın o zaman edindiği bu tatsız izlenim öylece devam etmişti.⁷³⁷

Nixon başkanlık görevinden ayrıldığı yıllarda Heath'le tanışmıştı ve aralarındaki dostane ilişkinin Muhafazakâr Parti iktidara döndüğünde sürmesini bekliyordu. Nixon Şubat 1973 gibi geç bir tarihte bile Heath'ten şu sıcak ifadelerle bahsediyordu: "Avrupa'da bir dost. Sahip olduğumuz tek sağlam dost."⁷³⁸ Maalesef bu hislerin karşılıklı olmadığı anlaşıldı. De Gaulle'ün Britanya'nın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olmasını tekrar tekrar veto etmesi sonucu, Heath Britanya Başbakanı'nın "iyi bir Avrupalı" olması gerektiği dersini çıkardı. ABD'yle özel ilişkiler kurmayı bu hedefin önünde engel olarak gören Heath, bir kuşağı aşkın bir

süredir geliştirilen bağları azaltmaya can atıyordu, en azından kamuya açık ifadelerinde. Heath'in Şubat 1974'teki seçimi kaybetmesi sonrasında iktidara gelen İşçi Partisi ancak bundan sonra ABD-Britanya ortaklığını yeniden tesis etmeye başladı. Şayet iktidara dönerlerse muhafazakârların Heath'in sonraki yıllarda sergilediği soğukluğu ya da uzaklığı mı dirilteceği yoksa tarihsel Atlantikçi köklerine mi döneceği beklenip görülecekti.

ABD'de ortaya çıkan ve Nixon'ın istifasına yol açan kriz –Watergate Skandalı–, bu dönemde Britanya'nın dış politikadaki belirsizliklerini artırdı. Kongre kriz sonrasında yürütmenin yetkilerine sınırlama getirdi, bu da Müttefik devletlerin Soğuk Savaş stratejisini uygulamayı çetrefil hâle soktu. Sovyetler bu fırsatı sezerek yeni bir maceraya kalkıştı. Moskova 1975'te Kübalı vekil kuvvetlerle Angola'ya askeri müdahalede bulundu. Sovyetler Batı'dan etkili bir karşılık görmeksizin Güney Yemen ve Afganistan'da da güç kullanmaya başladı.

Sovyetler Birliği 1976'da Varşova Paktı ülkelerine SS-20 orta menzilli nükleer füze yerleştirmeye başladı ve böylece bir nesil içinde NATO'nun savunma doktrinine en büyük tehdidi oluşturdu. NATO'nun eşdeğer silah sistemi –karada konuşlu orta menzilli füzelerden oluşuyordu– o sıralar hâlâ geliştirilme aşamasındaydı; ittifaka üye Avrupa devletleri bu sistemin yerleştirilmesi sırasında kamuoyunun desteğini kazanmakta zorluk çekecekti. Avrupa bu nedenle savunma doktrinini büyük ölçüde Amerikan “nükleer şemsiyesi”nin ayakta kalabilir olmasına dayandırdı. Başka bir deyişle, Sovyet askeri planlamacılar, Amerikalı politika oluşturucuların Avrupa sahnesindeki konvansiyonel bir askeri çatışmaya ABD'nin uzun menzilli kıtalar arası cephaneliğinden yararlanarak karşılık vereceğini varsaymalıydı. Böyle bir tırmanmanın Sovyetler'in sadece Avrupa'ya değil Amerikan anavatanına nükleer silahla karşılık vermesine doğal olarak davetiye çıkaracak olması, “Adenauer” ve “De Gaulle” bölümlerinde tartıştığımız üzere, caydırıcılığı genişletmenin güvenilirliği ve inandırıcılığı konusunda ciddi gerilim yaratıyordu.

Üstüne üstlük 1970'lerin sonuna doğru, Avrupalılar giderek nükleer karşıtı hareketin çekimine kapılmaya başladığından, Avrupalı liderlerin güvenlik politikalarını nükleer caydırıcılığa dayandırmaları çok daha zorlaşmıştı. Buna verilen en anlamlı karşılık, ABD'nin orta menzilli balistik füzelerinin Avrupa topraklarına yerleştirilmesi oldu, nükleer silahsızlanma hareketinin nefret ettiği silahlardı bunlar.⁷³⁹ Protestocular Sovyetler'le uzlaşma yolunun aranmasını ve hiç kuşkusuz bununla birlikte Doğu-Batı çatışmasında tarafsızlığa doğru ilerlemeyi bekliyordu.

*

Öte yandan Britanya'nın 1970'lerde karşı karşıya kaldığı en büyük zorluk, ölüm döşeğindeki ekonomisiydi. Düşük üretkenlik ve külfetli vergilendirmeye boğulan Britanya ekonomisi, 1970'lerin büyük bölümünde rakiplerinin gerisinde kaldı. O dönem enflasyonun yüksek olması, işverenlerle sendikalar arasında anlaşmazlığa yol açtı; işçiler kazançlarının daha yüksek fiyatlarla eriyip gittiğini gördükçe ücret artışı için bastırıyor, bu da enflasyon döngüsünü yoğunlaştırıyordu. Hükümet ile Ulusal Maden İşçileri Sendikası arasında tırmanan bu çatışmanın yol açtığı gerilimler nedeniyle, Heath 1 Ocak 1974'ten itibaren haftada üç gün çalışılacağını ilan etti: Televizyon yayınları 22.30'da kesilecekti, ticari elektrik kullanımı madenciler grevdeyken kömür tasarrufu için haftada üç günle sınırlı olacaktı. Mart başına gelindiğinde yeni bir İşçi Partisi hükümeti seçildi. Başbakan Harold Wilson, madencilerin ücretlerini %35 artırmayı hemen kabul etti.⁷⁴⁰

Gelgelelim ekonomik kriz daha yeni başlıyordu. Britanya 1976'da 3,9 milyar dolarlık (2020 değeriyle yaklaşık 18 milyar dolar) bir acil durum kredisi için Uluslararası Para Fonu'na müracaat ederek küçük düşmenin sıkıntısına katlandı. 1967 gibi yakın bir tarihte %2,5 gibi istikrarlı bir hızla artan tüketici fiyatları, 1975'te %24,2 arttı; Britanya'nın modern ekonomik tarihinde bir rekordu bu. Ertesi yıl Britanya ekonomisi istikrara kavuşmuş görünüyordu ama bu rahatlama kısa sürdü, muhalefetin yeni lideri Margaret Thatcher'e tarihi bir kapı açtı.

1978 sonunda enflasyon intikam alırcasına geri gelmişti. Kasım'da Ford Motor Company'nin Britanya operasyonları, grev yapan işçilerin maaşlarına %17 zam yaptı; İşçi Partisi hükümetinin (artık James Callaghan başbakandı) ücret artışlarını %5'le sınırlı tutma şartını ihlal eden bir gelişmeydi bu. Hükümetin ücret ve fiyat kontrolleri dayatarak enflasyonla mücadele etme stratejisi böylece dağılıp gitti.

Ertesi Ocak ayında Britanya'da sıcaklık ortalaması sıfırın altında seyrediyordu, yirminci yüzyılın en soğuk üçüncü kışı yaşanıyordu. Ford'un %17'lik ücret artışından cesaret alan kamyon şoförleri, 3 Ocak 1979'da sendika onayı almadan greve başladı. İşe gitmemenin yanı sıra araçlarıyla yolları, limanları ve petrol rafinerilerini kapattılar. Kıtlik yaşanacağından korkan müşteriler mağaza raflarını boşalttı ve böylece kıtlık öngörüsü gerçek oldu.

Grevler kamu sektörüne yayılınca durum daha da ağır bir hâl aldı: Demiryolu hizmetleri durdu, otobüsler yavaşladı. Londra'da tiyatroların bulunduğu bölgenin merkezindeki Leicester Meydanı, derme çatma bir çöplüğe dönüştürüldü. Acil çağrılar cevapsız kaldı ve birden fazla yerde ölümler gömülemedi.⁷⁴¹

Gerilemeyi düzenli olarak idare etmeyi başlıca görevi saymış bir Britanyalı liderler kuşağının acı dolu hasadı işte bu olmuştu. Toplum bu üzücü durumdan kurtulmak için çok geçmeden çok farklı bir lider seçecekti.

GRANTHAM'DAN YÜKSELİŞ

Kimya dalında yüksek lisans öğrenimini tamamlayarak kısa süre önce Oxford'dan mezun olan Margaret Roberts, 1948'de Imperial Chemical Industries'te araştırmacı pozisyonu için iş başvurusunda bulundu. Başvurusu reddedildi. Adaylığıyla ilgili şirket içi

değerlendirmede şöyle deniyordu: “Bu kadın dik başlı, inatçı ve tehlikeli denecek derecede kendini beğenmiş.”⁷⁴² Bu satırlar, aynı niteliklerin bundan otuz yıl sonra Birleşik Krallık halkını karşı karşıya kalınan zorlukların üstesinden gelmek için “bu kadını” seçmeye ikna edeceğini âdeta haber veriyordu.

Pazar kurulan bir kasaba olan Grantham’da 1925’te doğan Margaret Roberts, çalışkanlığa, dürüstlüğe, kutsal kitaptaki öğretilere değer veren, Metodist inancına sıkı sıkıya bağlı bir ailede büyüdü. Pazar günleri bütünüyle kiliseye adanırdı. Margaret ile ablası Muriel pazar sabahları ibadetlere katılır, Pazar okuluna devam eder, öğleden sonraları ve akşamüstleri dersler ve ibadet için yine kiliseye giderdi. Babaları Alfred Roberts kilise dışından, Metodist bir vaizdi. Roberts ailesinin evi Alfred’in manavının üst katındaki iki-üç odadan oluşan, sıcak suyu ya da banyosu olmayan, mütevazı bir evdi.

Margaret on birinci doğum gününden kısa bir süre önce, Kesteven ve Grantham Kız Okulu’na burslu öğrenci olarak kaydoldu. Öğrencilerini seçerek alan, akademik yönü ağır basan bir ortaokuldu burası. Margaret burada mükemmel bir eğitim aldı. Hayatının sonraki dönemlerinde asilzadelik unvanı verildiğinde, kendisini şekillendiren okula hürmeten, “Grantham” diye değil “Kesteven Baronesi Thatcher” diye anılmayı tercih etmişti. Roberts ailesi işte tam da Margaret’in kişiliğinin oluştuğu bu yıllarda –kesin bir ifadeyle Nisan 1939’da– Muriel’in mektup arkadaşı, Edith Mühlbauer adında on yedi yaşında Viyanalı Yahudi bir kızı aralarına buyur etti. Nazilerin Avusturya’yı işgal etmesinden kısa süre sonra Edith’in annesi ve babası Alfred, Roberts’a mektup yazıp Edith için vize ayarlayıp ayarlayamayacağını sormuştu. Edith kısa bir süre Roberts ailesiyle yaşadıktan sonra, Grantham’daki başka bir ailenin yanına, daha rahat bir ortama geçti. Edith’in ebeveyni daha sonra Avusturya’dan kaçmayı başardı ve nihayetinde Brezilya’ya yerleşti. Bu ve buna benzer gençlik hatıraları (örneğin Margaret’in annesinin muhtaç ailelere gizlice vermek üzere her hafta ekmek pişirmesi), kutsal kitapta geçen “Komşunu kendin gibi sev” emrinin yetişme çağında içinde yer etmesini sağladı.⁷⁴³

Margaret Roberts lisede güçlü bir akademik başarı göstermesinin ardından Oxford Üniversitesi'ne kabul edildi. Burada Oxford Üniversitesi Muhafazakâr Derneği'nin başkanı oldu. Kısa bir süre araştırmacı kimyager olarak çalıştıktan sonra baro sınavını kazandı ve avukat oldu. Grantham'daki aile ocağından çok uzaklara giderken bile, ailesinin ve inancının aşıladığı değerleri, disiplin, tutumluluk, yakınlık ve yardımlaşma değerlerini hep içinde taşıdı.

1950'lerin Britanyası'nda siyaset alanı kadınlara karşı hiç de konuksever değildi. Mrs. Thatcher (1951'de işadamı Denis Thatcher'la evlendikten sonra soyadı değişmişti, eşi ömür boyu ona destek oldu) kesin bir ısrarcılık, kararlılık ve sağlıklı dozda cazibeyle muhafazakârların kazanması garanti olan bir koltuğa aday gösterilmeyi başardı ve 1959'da Londra'nın kuzeyindeki bir seçmen bölgesinden parlamentoya seçildi.

1960'ta, otuz dört yaşındayken Avam Kamarası'nda ilk konuşmasını yaptı. Bu konuşmanın iki gayesi vardı: Birincisi desteklediği yasayı savunmak, ikincisi kendini meslektaşlarına ve de ülkeye tanıtmaktı. Konuşmasına girizgâh mahiyetinde cafcamlı sözler sarf etmeksizin başlayınca ikinci hedefine çabucak ulaştı. "Bu bir acemi konuşması ama şunu çok iyi biliyorum ki temsil etmekten onur duyduğum Finchley seçim bölgesi doğrudan sadede gelip meseleyi Meclis huzurunda sunmaktan başka bir şey istemiyor benden."⁷⁴⁴

Notlarına bakmadan konuşan Thatcher, ciddi bir anayasal problem olarak gördüğü şeyi açıkladı. O sıralarda, seçilmiş yerel yetkililerin, halkın yerel yönetim toplantılarına katılmasını engellemek için usule dayanan bazı ayak oyunları yapması yaygındı. Şimdi olduğu gibi o zaman da yerel konseyler okullar, kütüphaneler, kamu konutları ve atık toplama işlerini denetlemekten, yani gündelik hayattaki temel kamusal hizmetlerden sorumluydu. Thatcher doğrudan erişim olmadığında halkın bilgilенmek için sadece basına güvenmek zorunda olduğuna ama basın da toplantılara katılmasının engellendiğine dikkat çekti. Onun bakış açısına göre, kamunun erişimi temel ilkelerle ilgili bir meseleydi:

İngiltere’de ve Galler’de yerel makamlar yılda 1 milyar 400 milyon, İskoçya’da 200 milyon sterlinin biraz üstünde harcama yapıyor. Bu toplamlar ulusal bütçe açısından bile bakıldığında önemsiz değildir... Basının kabul edilmesinin ilk amacı, bu paraların nasıl harcandığını öğrenebilmemizdir. İkincisi Franks Komisyonu’nun Raporu’ndan aktarıyorum: “Kamuya açıklama, herhangi bir keyfi eyleme karşı en büyük ve en etkili kontroldür.”⁷⁴⁵

Yasa tasarısı kabul edildi ki Birleşik Krallık’ta hâlâ yürürlüktedir. Thatcher kamu hizmetinde geçirdiği meslek hayatı boyunca açeli işlerin yönetimi temasını tekrar tekrar gündeme getirecekti.

Thatcher’ın parlamentoda yükselişi işte böyle başladı. Yetkinliği ve bağlılığı, çıktığı merdivenlerin her basamağında gözle görülür izler bıraktı. Thatcher bir yandan da siyasal yelpazenin sağında, muhafazakâr liderliğin daha ılımlı çizgisiyle sık sık ters düşen bir konum şekillendiriyordu. Daha sonraları kendini “ikna siyasetçisi” diye tanımlayacak olsa da alışılmadık doğrudan tutumu çoktan açıklık kazanmıştı. Seçmenler ile siyasetçiler arasındaki ilişki hakkında 1968’de söylediği gibi: “Seçmen siyasetçinin sadece oyunu almak için sözler verdiğinden kuşkulanırsa onu horgörür ama o sözler verilmiyorsa da siyasetçiye reddedebilir. *Partiler ve seçimlerin, birbirine rakip çeşitli vaat listelerinden daha fazlasıyla ilgili olduğuna inanıyorum, hatta öyle olmasaydı demokrasi pek korumaya değer olmazdı* [orijinali italik].”⁷⁴⁶

Muhafazakâr Parti’nin 1970’te Heath yönetiminde iktidara dönmesiyle birlikte, Thatcher eğitim ve bilim bakanı olarak ilk kez kabineye girdi. Kısmen adımlarının hızı ve yoğunluğundan ötürü hemen tartışma konusu oldu. Başka alanlardaki daha ümit verici yatırımlara yönlendirmek amacıyla şişkin bütçeleri kesti; ilkökul çocuklarına bedava süt dağıtılmasını öngören programı kaldırması, “Süt Hırsızı” (*Milk Snatcher*) lakabıyla anılmasına sebep oldu. Thatcher, İşçi Partisi’nin seçerek öğrenci alan ortaöğretim kurumlarının (gramer okulları) kapatılmasını şart koşturmayı yönelik girişimini de tersine çevirdi ve bilimsel araştırmaların daha rekabetçi olması amacıyla serbest-piyasa yasalarının çıkarılmasına katkıda bulundu.

Ne var ki Heath'ın devletçi görüş birliğine saygı göstermeye istekli olması Thatcher'da hayal kırıklığına yol açtı. Ekonomik statükonun tahammül edilemezliğine kani olan Thatcher, bir serbest piyasa düşünce kuruluşu olan Ekonomik İşler Enstitüsü'ndeki dostlarına başvurdu. Dostları onu Frédéric Bastiat, F. A. Hayek ve Milton Friedman'ın çalışmalarıyla tanıştırdı. Ekonomi alanında insanın kendi kendini eğitmesi etkileyici bir entelektüel beceri olsa gerek, söz konusu orta yaşlı tanınmış bir siyasetçi olunca iki kat daha etkileyici. Bu arada dış politika konusunda da Thatcher'ın sezgileri, Heath'ın ABD'yle yakın ilişki kurmak yerine Avrupa'ya öncelik vermesine ters düşüyordu.* Heath ile aralarındaki temel görüş ayrılıklarının farkına varan Thatcher, parti liderliğine oynamak için onun Ekim 1974'te genel seçimleri kaybetmesini bekledi.

Thatcher'ın kendini ileri sürme kararı, kaybedeceğinin neredeyse kesin olduğu beklentisi dikkate alındığında dikkat çekici bir cesaret ve ikna gösterisidir. Uzun zamandır ataerkil erkeklerin egemenliğindeki Muhafazakâr Parti, Şubat 1975'te onu lider seçerek sadece kendilerini değil Batı dünyasının büyük bölümünü de şaşırttı. Winston Churchill, Anthony Eden ve Harold Macmillan'ın partisini, şimdi bir manavın kızı yönetiyordu.

Thatcher'ın seçilmesi bir yenilik olması hasebiyle değerliydi, evet ama yaygın beklenti görev süresinin kısa olacağı yönündeydi. Başkan Gerald Ford'un ulusal güvenlik danışmanı olarak ben de bu genel görüşe çok uzak değildim. Mayıs 1975'te, ileride "büyük bir Muhafazakâr lider" olmasını muhtemel gördüğüm Christopher Soames'un, Winston Churchill'in damadının yeterliliği üstünde durmuştum. Partinin hâlihazırdaki lideri hakkındaki teşhisim o kadar da olumlu değildi: "Margaret Thatcher'ın kalıcı olacağını sanmıyorum."⁷⁴⁷

Thatcher'ın geleceğiyle ilgili kanaatim pek zekice olmasa da karakteriyle ilgili değerlendirmemin daha kalıcı olduğu anlaşıldı.

* Thatcher'ın Amerikan yanlısı görüşleri bu dönemde, Avrupa'ya karşı, kariyerinin sonraki yıllarında benimseyeceğinden çok daha coşkulu bir duruşla yan yana gidiyordu. Örneğin 1975 referandumunda Britanya'nın Ortak Pazar'da kalmasını desteklemişti.

Onunla ilk kez 1973'te, Eğitim Bakanı olarak görev yaptığı sırada tanıştım. Görüşmemiz müstakbel eşim Nancy Maginnes'in teşvi-kiyle gerçekleşti. Nancy, New York Valisi Nelson Rockefeller için hazırladığı bir eğitim araştırması hakkında Thatcher'a danışmış, etkilendiği bu hanımla benim de şahsen görüşmemi tavsiye etmişti.

Görüşme talebim, o günlerde Britanya'yı ABD'den uzaklaştırma çabasının zirvesinde olan Heath'in çetin direnişiyle karşılaştı. Yine de bir dostun kanatları altında bir tanışma görüşmesi ayarlamayı başardım. Thatcher'ı 1973 sonunda ve Şubat 1975'te, Heath'i geride bırakıp parti liderliğini aldığı anda yeniden görecektim.

Daha ilk toplantıda Thatcher'ın canlılığı ve kararlılığı, onun liderlik anlayışına zihnimde sarsılmaz bir yer kazandırdı. O dönem hemen her siyasetçi seçimleri kazanmak için merkezin kazanılması gerektiğini savunurdu. Thatcher buna karşı çıkıyordu. Bu yaklaşımın demokrasinin saptırılması anlamına geldiğini ileri sürüyordu. Ona göre merkezin peşinde koşmak tembellik etmek demektir. Bilakis farklı argümanların çatışması, seçmen için gerçek tercihlerin yaratılması gerekiyordu.

Gelişmekte olan ilişkimizin şekillenmesini sağlayan bir başka olay, Thatcher'ın Eylül 1977'de Washington'ı ziyaret etmesidir. Başkan Jimmy Carter'ın partili partisiz muhafazakârlara karşı tutumu, Nixon'ın İşçi Partisi'ne karşı tutumunu andırıyordu. Bu nedenle de konuk Muhafazakâr Parti liderine karşı tutumu doğru ama soğuktu. Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski, Carter'a "programının yoğun olduğu" gerekçesiyle özür dileyerek Thatcher'la görüşmeyi reddetmesini tavsiye etti, Carter da bu tavsiyeye uydu.⁷⁴⁸ Sonuçta Thatcher ABD'ye karşı sıcak duygularından ötürü beklediğinden daha az ilgi gördü.

Nancy ve ben Thatcher'ı akşam yemeğe davet ettik. Washington'ın her iki partiden ileri gelenlerinin de katıldığı, gelecekteki görüşmelerimizin de tonunu belirleyen gayriresmi bir ortamdı. Thatcher başbakan olduktan sonra genellikle beni uluslararası konularda görüş alışverişinde bulunmak ya da kendi Dışişleri

Bakanlığı'nda ağır basan görüşleri gözden geçirmek üzere özel görüşmelere (o zamanlar artık resmi görevde değildim) davet etmiştir. Yanımızda başka birisi olursa, o kişi genellikle yakın danışmanlarından biri olurdu; kabine mensupları toplantılarımıza nadiren katılırdı. 1984'ten itibaren bu toplantılara katılan kilit isimlerden biri Thatcher'ın dış politika danışmanı Charles Powell oldu. Powell Britanya'nın üstünlüğünü borçlu olduğu devlet memurlarından biriydi.⁷⁴⁹ Son derece zeki, alçakgönüllü, gösterişsiz bir vatansever olan Powell, onu Helsinki, Washington, Bonn ve Brüksel'e götüren seçkin diplomatik kariyerinin ardından Dışişleri Bakanlığı'ndan bu göreve gönderilmişti. Ömrü boyunca Thatcher'a dostluk etti, zorlu emeklilik yıllarında onu ayakta tuttu.

Thatcher Muhafazakâr Parti lideri olmasından kısa süre sonra Claridge's'te geleneksel bir İngiliz kahvaltısında bana düşünme biçimini açıkladı. Konuşkan ve düşünceli tutumuyla, ülkesini dönüştürmek istediğini, bundan başka bir amacının olmadığını açıkça ortaya koydu. Belirsiz bir orta alanı almaya çalışarak değil orta alanın işleri kendisi gibi görmesini sağlayacak bir program dile getirerek bunu yapmayı amaçlıyordu. Onun retorigi ve politikaları, Britanya'yı ekonomik durgunluğa mahkûm etmiş değişmez basmakalıp görüşlerle gerçekten tezat oluşturuyordu. Thatcher bir sonraki seçimi kazanmasının ardından, basmakalıp görüşleri, hâinden memnun olma doktrinini, enflasyonun yıkıcı etkileri karşısında ağır basan hareketsizliği, sendikaların gücünü ya da devlet girişimlerinin verimsizliğini aşacak temel reformlar yapacaktı.

Ona göre kutsal dokunulmazlar yoktu, aşılamaz engeller bunlardan da azdı. Her politika incelemeye tabiydi. Muhafazakârların sosyalizmin kaba kenarlarını yumuşatması yetmez diyordu, Britanya ekonomisi yerle bir olmadan evvel devleti eski hâline döndürmeleri gerekiyordu. Dışişlerindeki deneyimsizliğini insanın süngüsünü düşürecek kadar dürüstçe ifade ediyor, henüz kendi ayrıntılı fikirlerini geliştirmedigini itiraf ediyordu. Ama ABD ile Britanya arasındaki "özel ilişki"ye tutkuyla inandığını açıkça belirtiyordu.

Thatcher görüşlerini olabildiğince açık ve kuvvetli bir dile ifade ederek siyasal ağırlık merkezini kendi lehine çevirmeyi amaçlıyordu. Britanya halkının, sağlam ilkeler ile gelip geçici hevesler arasındaki farkı anlayacağına güveniyordu. 1983'te verdiği bir söyleşide dile getirdiği gibi: "Görüşlerini ileri süren insanlar çıkıp da 'Kardeşlerim! Benim peşimden gelin, fikir birliğine inanıyorum!' deselerdi şayet, büyük peygamber, büyük filozof nedir bilmezdik, peşinden gidilecek büyük şeyler olmazdı."⁷⁵⁰

Görüşmelerimiz Thatcher'ın başbakanlıktan ayrılmasından çok sonra, ömrü boyunca devam etti. Bir noktayı vurgulamak için ilişkimizi şöyle tanımlıyorum: ABD başkanının aksine Britanya başbakanı hem kabineye baskın çıkıp hem de hükümetini koruma becerisine sahip değildir. Thatcher bu sınırların farkındaydı. Bunu telafi edebilmek için görüşlerini ve seçeneklerini tartışabilmek amacıyla Britanya'daki ve dünyanın dört bir yanındaki dostlarını gizlice davet ederdi.

BİR LİDERLİK ÇERÇEVESİ

Thatcher'ın dış politika görüşleri zamanla daha yakından mercek altına alınacaktı, bunda onun olağanüstü azimli –gece geç saatlere dek okumak ve brifing belgelerine şerh düşmek dâhil– çalışma alışkanlıklarının ve üniversite profesörleriyle ve diğer entelektüellerle uzun vadeli eğilimler hakkında hafta sonlarında seminerler düzenleme uygulamasının hiç de azımsanmayacak bir rolü vardı. Onun bazı stratejik kanaatleri, örneğin ulus-devletin egemenliğinin ihlal edilemeyeceği kanaati henüz ilk görüşmelerimizde açıklık kazanmıştı. Kendi kaderini tayin hakkının kararlı bir savunucusu olan Thatcher vatandaşların kendi yönetim biçimlerini seçme hakkına sahip olduğunu, devletlerin ise yurttaşlar adına egemenliği icra etmekle sorumlu olduklarını düşünüyordu.

Thatcher'a göre Britanya'nın egemenliği, ülkenin benzersiz tarihine, coğrafi bütünlüğüne ve sıkı korunan bağımsızlığına bağlıydı. Thatcher nadiren soyut terimlerle konuşurdu. Ama pratik düzlemde, 1648'deki Vestfalya Barışı'na uzanan, tek tek ulusların egemenliğinin aralarında istikrarın sağlanmasına katkıda bulunduğunu savunan daha geniş çaplı düşünceye bağlıydı. Her ülkenin kendi hukukuna dayalı yönetim biçimine sahip çıkma ve gayrimeşru müdahalelerde bulunmadan çıkarlarına göre hareket etme hakkına sahip olduğuna inanırdı. Bu inanç, hatıratında şöyle temsil bulur: "Uluslararası hukuka kuvvetle inanmakla birlikte BM'ye gereksiz başvurularda bulunulmasından hoşlanmıyordum çünkü bu egemen devletlerin kendi adlarına hareket edecek ahlaki yetkeden yoksun oldukları anlamına geliyordu."⁷⁵¹

Bu kanaatlerin arkasındaki mantık, Thatcher'ı güçlü bir ulusal savunmaya sıkıca inanç duymaya yöneltti. Barışın ve Vestfalya sistemine uygun hâkimiyetin korunmasının ona göre tek gerçek güvencesi, hakiki caydırıcılığa sahip olmaktı. Bunun pratikteki karşılığı, Sovyetler Birliği'yle verimli müzakerelere başlanmadan önce Batı'nın askeri güçlerinin yenilenmesi gerektiği kanaatini doğurmasıydı.

Thatcher, kısmen Sovyet yayılcılığının Batı'nın varlığını tehdit ettiği yönündeki inancından beslenen koyu anti-komünist kanaatten de güç alıyordu. Komünizmin bireye boyun eğdirmesinin özünde gayriahlaki olduğu yönündeki inancını dile getirmekte tereddüt etmezdi. Meslek hayatı boyunca liberal demokrasinin tabiatı gereği ahlaken komünizmden üstün olduğu düşüncesini fiilen teşvik eden Thatcher, bir özgürlük savunucusu olarak yükseldi.

Thatcher'ın idealizminin önemli sınırları vardı. Açıkça söylemek gerekirse bu sınır, nükleer silahlara sahip bir Sovyetler Birliği'ydi. Britanya'nın dünyada tek yanlı eylemde bulunma yeteneği İkinci Dünya Savaşı'nın öncesine göre şimdi çok azalmıştı, ulusal egemenlik sadece Amerika'yla yakın ortaklık kurarak savunulabilirdi. Churchill'in ABD'yle özel bir ilişki kurulması dü-

şüncesinin gerçeklik payı da yok değildi: Britanya, politikalarını ABD'nin politikalarına benzer şekilde ayarlayarak nüfuzunu artırabilirdi. Böyle bir ilişki resmi bir yapıyı tanımlamıyordu ama bir takım tutum kalıpları gerekiyordu. ABD ve Birleşik Krallık İkinci Dünya Savaşı sırasında yakın istihbarat işbirliği geliştirmiş ve bu ilişkiyi Soğuk Savaş'ta da sürdürmüş; Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda'yı da davet ederek Beş Göz istihbarat ittifakını oluşturmuştu. Hem ABD hem de Birleşik Krallık liderleri büyük kararlar öncesinde yoğun hususi istişarelerde bulunur, kamuoyunun önünde tarihi dostluklarını saygıyla anarlardı. Britanya diplomatları, kendilerini Amerikan karar oluşturma sürecinin bir parçası hâline getirmekte istisnai derecede hünerli olup çıkmıştı; Amerikalı politika oluşturucular Britanya'nın temel ilkelerini göz ardı ettiğinde onlarda suçluluk uyandırmayı bile başarırlardı.

Bu transatlantik yönelime hiçbir Britanya başbakanı Margaret Thatcher kadar derinden bağlanmamıştır. Thatcher muhalefet lideri olarak Heath döneminde yaşanan hayal kırıklıklarının ardından ABD'yle ilişkileri yeniden kurmayı görev addetmişti. Hem Britanya'nın hem de dünyanın refahı için ABD liderliğinin vazgeçilmez olduğuna inanıyordu. Bir keresinde bana dediği gibi: "ABD'yi zayıflatan şey, özgür dünyayı zayıflatmıştır."⁷⁵² Thatcher bu pratik hükmün ötesinde gerçek bir ABD hayranıydı. ABD ve Birleşik Krallık'ın birçok ortak değer ve birçok yönüyle ortak bir tarihin mirasçısı olarak Batı İttifakı'nı diriltmeye yönelik ortak bir projeye girmesi gerektiğine inanıyordu. Thatcher'ın liderliğinde Britanya, bu ortak girişimden yararlanmaktan ziyade, ona ortak olur hâle gelmiştir.

Thatcher'ın liderliğini ilkeler yönlendirirdi ama Thatcher da kararlarının soyutlamaların altında ezilmesine asla izin vermezdi. Onun gücü, fevkalade cazibesiyle etkili kıldığı yılmaz irade gücünde yatıyordu. Bir lider olarak dehasının bir kısmı, daha geniş çaplı hayalinden vazgeçmeksizin gerçekliğin buyruklarına ayak uydurma becerisinden geliyordu. O değişiklik yaratma kararlılığı çerçevesinde, sonuçları kendi başlarına, daha uzun soluklu bir sürecin sadece birer aşaması kabul ediyordu. Charles Powell'ın

gözlemlediği üzere: “Akıllı ve duyarlı bir donanma subayı gibi, taktik yenilgilerden kaçınmak için ne zaman sis perdesi yaratıp geri çekileceğini bilirdi ama nihai amacını hep korur ve ona ulaşmak için savaşımayı sürdürürdü.”⁷⁵³ Hiçbir şey yapmamaktansa hata yapmak daima evlaydı ona göre.

EKONOMİK REFORMCU

Thatcher Britanya dışında uluslararası sahneye hükmeden varlığıyla hatırlanır, oysa Britanyalılar onu en başta yurtiçinde reform yapması için seçmişti. Thatcher’ın seçim zaferi önceden kararlaştırılmış değildi: 1978 sonbaharında İşçi Partisi hükümetinin düşmesine yol açacak dramatik olaylar öngörüleliyordu. Ne var ki Thatcher ekonomi alanında kendi kendini eğittiğinden, siyasi fırsatlar doğduğunda onlardan yararlanmaya zihinsel olarak hazır dı. Britanya’nın kaygılarının kaynağını anlıyordu ve Mayıs 1979 genel seçimlerinde destek bulacak zorlu çözümler ileri sürecekti.

Thatcher’ın ekonomik programı, Hayekçi kuramın titizlik isteyen ayrıntılı ölçütlerine göre değerlendirildiğinde belki de yavaş ve yarımdı. Ama seçim siyaseti bağlamında değerlendirildiğinde yaklaşımı kararlı, deneyci politikaya iştahlı ve nihayetinde tarih yapıcıydı. Enflasyonu geri çekmeye kararlı olan Thatcher’ın yeni hükümeti, faiz oranlarını resesyon başlatacak düzeye, %17’ye çıkardı; bu oran o zamana dek görülmemiş derecede yüksekti.

Ve resesyon gelip çattı. 1980’de gayrisafi yurtiçi hasıla %2 azaldı. İşsiz kalan yüzbinlerce işçi, işsizlik yardımıyla geçinmeye başladı. Kamuoyu ve Muhafazakâr Parti içindeki –hatta kabinesindeki– düşünceler reformlara giderek kuşkuyla yaklaşırken Thatcher yine de çelik misali kararlılığını korudu. Başta özel görüşmelerde kamuoyunun karşısına çıktığındaki kadar tutarlı değildi ama ya-

vaş yavaş siyasi kararlılığını kazanmaya başladı. Çalışma Bakanı Jim Prior gibi konsensüs siyasetçilerini hayal kırıklığına uğratarak Maliye Bakanı Geoffrey Howe'un reform önerilerini destekledi. Tuttuğu yolu değiştirmesi yönündeki kamuoyunun yoğun baskısına rağmen, Muhafazakâr Parti'nin Ekim 1980'deki yıllık konferansında "Hanımefendi dönmekten yana değil," dedi. Hayek'in konuyla ilgili düşüncesini yansıtan (ama onu hem ahlaki hem vatansever, daha keskin renklere boyayan) Thatcher, enflasyonu ulusal çıkara yönelik tehdit sayıyordu. "Enflasyon, uluslar ve toplumları işgalci orduların yapacağı kadar kesin bir yıkıma uğrattır," diye sesleniyordu Muhafazakârlara. "Enflasyon işsizliğin anasıdır. Tasarruf yapanlardan çalan, görünmez soyguncudur."⁷⁵⁴

İlk sonuçlar halk tarafından beğenilmediğini gösterse de Thatcher para politikasını tersine çevirmedi. Faiz oranlarının bağımsız bir merkez bankası tarafından belirlendiği ABD'nin tersine, Britanya'da faiz oranlarını belirleme sorumluluğunun (1997'ye dek) Hazine vasıtasıyla doğrudan Başbakan'da olduğu düşünülürse onun bu kararlılığı daha da dikkat çekicidir.*

1982'ye gelindiğinde Britanya ekonomisi büyümeye geri döndü. Ama işsizlik 1984'e dek artmaya devam etti. Thatcher o yıl ülke içinde bütün siyasal becerisini, ileri görüşlülüğünü ve soğukkanlılığını toplamasını gerektiren bir yeni krizle karşılaştı.

Ulusal Maden İşçileri Sendikası Başkanı Arthur Scargill, Britanya'da devletin işlettiği madenleri idare etmekle sorumlu tüzel şirkete, Ulusal Kömür Kurulu'na karşı Mart 1984'te grev ilan etti. Thatcher yönetiminde Kurul en az verimli kömür ocaklarını kapatmıştı. Scargill, sendika üyelerinin destekleyici oyu için hiçbir çağrı yapmamıştı ama grev yine de bir yıl sürecekti. Grev yapmayanların iş yerlerine girmesini önlemek için grevci madencilerin tasarladığı gezgin protesto eylemleri sırasında, "uçan grev gözcüleri"yle yaşanan şiddetli çatışmalarda bini aşkın polis memuru yaralandı.

* İngiltere Merkez Bankası 1997'de para politikasının kontrolünü aldı -faiz oranlarını belirleyebilmesi ve niceliksel rahatlamayı özerkçe uygulayabilmesi anlamında- ve 1998'de Başbakan Tony Blair döneminde resmen bağımsız oldu.

Halk madencilere yakınlık duyuyordu ama hem grev kaynaklı şiddet olayları hem de Scargill'in grevi başlatmadan önce oylama yapmamış olması da kamuoyunda onaylanmıyor, geniş çaplı rahatsızlık uyandırıyordu. On yıl önce Heath'in düştüğü tuzağa düşmemeye kararlı olan Thatcher, direnmesini mümkün kılacak kömür istifleme politikasını başlattı. Sonuçta Britanya'nın elektrik hatlarında, daha önceki madenci grevleri sırasında katlanmak zorunda kaldıkları elektrik kesintileri olmayacaktı. Aylar geçtikçe madenciler işbaşı yapmaya başladılar.

Bu grev sırasında bir gün, geleneksel bir muhafazakâr ve yayınevi sahibi bir ailenin oğlu olan eski Başbakan Harold Macmillan'la kahvaltı yapmıştım. Macmillan, madencilerin grevi sırasında Thatcher'ın gösterdiği cesareti onayladığını söyledi bana, başka seçeneği olmadığını da ekledi. Ama "Ben asla böyle bir şeyi yapamazdım," diye takdir etti. Birinci Dünya Savaşı sırasında genç bir subayken Fransa siperlerinde o madencilerin "babalarını ve büyükbabalarını ön cepheden" Fransız siperlerine gönderdiğini hatırlıyordu.⁷⁵⁵ Macmillan, Thatcher'ın o sırada vermekte olduğu vicdani tahammül savaşını yürütecek cesareti bulamazdı.

Mart 1985'te, 26 milyon çalışma günü kaybedildikten sonra grev bitti. Romantik şair Samuel Taylor Coleridge'in siyaseti meslek edinenlere "dışarıdan bir gözün vaazı" olan *Statesman's Manual*'da, şu gözlemlerde bulunur: "Ulusal olayların, asıl yaklaşık neden ve kamuoyunda ağır basan durum yerine belli kişilere atfedilmesi, büyük insanları tanıma şerefine erişmiş olanların gayet yaygın kusurudur."⁷⁵⁶ Ne var ki Thatcher örneğinde, onun sıklıkla olayları şekillendirmek ve sonunda halkın duygularını kendi yanına çekmek için kamuoyuna meydan okumaya hazır olduğunu görürüz.

Thatcher'ın reformları Britanya'yı ebediyen değiştirdi. Onun başbakanlığı sırasında muhafazakârlar döviz kuru kontrollerine son verdi, sabit takas komisyonlarını kaldırdı ve "Büyük Patlama" (*Big Bang*) diye bilinen, 1980'lerin sonuna gelindiğinde Britanya'yı uluslararası bir finans merkezi hâline getiren gelişmeyle Britanya borsasını yabancı takasçılara açtı. Muhafazakâr politikalar kamu harcamalarını da dizginledi, gerçi doğrudan azaltmayı

başaramadı. Gelir ve yatırım vergileri azaldı, tüketim vergisi arttı. British Telecom, British Airways, British Steel ve British Gas, bunların hepsi özelleştirildi. Menkul kıymetlere sahip Britanyalıların sayısı neredeyse dört katına çıktı.⁷⁵⁷

Thatcher özelleştirme mantığını kamu konutlarına uygulama konusunda da bir o kadar kararlıydı. Bir milyonu aşkın belediye konutu kiracısının elverişli koşullarla ev sahibi olmasını sağlayan bir “satın alma hakkı” programı başlattı. “Mülk Sahibi Demokrasi” sloganlarını işler politikalar hâline getirerek işçi sınıfından insanların servet edinmesini sağladı. Bir avuçtan fazla yeni ev sahibi, Muhafazakâr Parti seçmeni oldu; bu da Thatcher’ın “iyi politikalar yeni siyasal seçmenler oluşturabilir” şiarını yansıtıyordu. Onu eleştirenler, Victoria Dönemi’nin değerlerini vazettiğini söyleyerek suçlamalar yöneltiyordu. Thatcher bu suçlamayı onların aleyhine çevirdi:

Winston Churchill iyi söylemişti. Bir merdiven olsun istiyorsunuz, yukarı doğru, geçmiş ne olursa olsun herkesin tırmanabileceği bir merdiven ama bir de aşağıda bir güvenlik ağı olsun ki hiç kimse düşmesin. İşte Britanyalının karakteri...

Şefkat, sabah kalkıp pazarda hükümetin ne yapması gerektiği hakkında konuşma yapıp yapamadığınıza bağlı değildir. Kendi hayatınızı sürdürmeye nasıl hazırlandığınıza bağlıdır, sahip olduklarınızı başkalarına vermeye ne kadar hazır olduğunuza bağlıdır.⁷⁵⁸

Thatcher uygulayacağına ant içtiği ilkelere sadık kalarak yaşadı. Serbest piyasaları yüksek sesle savunan onun hükümetinin, sosyal hizmet kalitesini iyileştirmesinden de gurur duyardı. Bu yaklaşım özellikle Başbakan Clement Atlee’nin İkinci Dünya Savaşı sonrası İşçi Partisi reformlarının en önemli unsuru olarak gördüğü Ulusal Sağlık Hizmeti’ne (NHS) yaklaşımında capcanlı görünürdü. Thatcher serbest piyasaya dayalı çözümleri kuvvetle tercih etmekle birlikte, Ulusal Sağlık Hizmeti’ni özelleştirmeyi hiçbir zaman ciddi ciddi düşünmedi. Bilakis başka yerlerden harcamaları kısarken Ulusal Sağlık Hizmeti finansmanını *artırdı*. Bunun, serbest girişimin önündeki zincirlerin kırılarak yaratılan zenginlikle mümkün olduğunu söylemekte hiç tereddüt etmez-

di: “Ulusal Sağlık Hizmeti, bizimle güvendedir... Sosyal hizmetler alanındaki bu performans, ihtiyaç duyduğumuz zenginliği yaratacak verimli ve rekabetçi bir sanayi olmaksızın yakalanamazdı. Verimlilik şefkatin düşmanı değil müttefikidir.”⁷⁵⁹

Thatcher, yıllar süren açık bir ulusal gerilemenin ardından göreve gelmişti. 1980’de enflasyon %18’ken 1990’da görevi bıraktığında %8’e inmişti. 1993 ile 2020 arasında büyük ölçüde %2 civarında seyretti. Aynı şekilde işsizlik 1984’te yaklaşık %12’yken 1990’da %7’ye indi, aynı dönemde gelirler iki kattan fazla artarak kişi başına 7805 dolardan 19.095 dolara çıktı (rakamlar doların 2020’deki değeri üzerinden oluşturulmuştur). 1983’te yaklaşık 100.000 işçi Britanya’dan ayrıldı ama 1990’da her yıl 200.000’i aşkın işçi geliyordu.⁷⁶⁰ Çalışma konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle kaybedilen işgünü sayısı 1979’da 29,5 milyonken 1990’da 1,9 milyona geriledi.⁷⁶¹ Britanya yine çalışıyordu ama Thatcher ve becerikli kurmaylarının sağladığı ekonomik dönüş, çalışmanın ötesinde bir yere, Britanya’nın dünya sahnesindeki duruşunu yeniden tesis etmeye kadar gidiyordu.

Thatcher’ın ekonomik reformlarının başarısı, dış politika hedeflerine ulaşmasını ve savunma harcamalarını artırmasını sağlayacak daha fazla kaynak ve esneklik yaratarak siyasetteki elini güçlendirdi. O ekonomi iyileştikçe Muhafazakâr Parti’nin peş peşe üç seçim başarısı kazanmasını sağladı. Gelgelelim, sonuç vermeye başladıktan sonra bile ekonomik reformlarını destekleyen geniş bir görüş birliğini kazanmayı hiç başaramadı. Birçok kişinin hayranlığını, bazılarının sevgisini kazanmıştı ama reform döneminin cefası nedeniyle işçi sınıfının ve sol eğilimli entelektüellerin büyük bölümü ona kızgındı. Thatcher’ın soğuk kalpli biri olduğu algısı, “belediye vergisi”ni (yerel yönetimi finanse etmek için uygulanan sabit vergiyi) kucaklamasıyla 1988’de yeniden gündeme geldi. Geniş çaplı protestolara yol açan bu vergi uygulaması, onun nihayetinde siyasi düşüşüne yol açan etkenlerden biri olacaktı.

Ama bu olumsuzluğun aksine, orta halli seçmenin ve siyasal elitlerin ekonomik görüşlerinde kalıcı etki yaratmayı başardı. Tony Blair’in “Yeni İşçi Partisi” hükümeti 1997’de seçildiğin-

de -Thatcher'ın görevden ayrılmasından yedi yıl sonra-, soldan bu büyük uzaklaşmanın gerçekleşmesine zemin hazırladığı için Thatcher'a bir tebrik mektubu yazmıştım: "Britanya seçimlerinde İşçi Partisi'nin kazandığı bir zafer vesilesiyle sizi tebrik edeceğim hiç aklıma gelmezdi. Fakat sizin yaptığınız devrimi, Blair'in programından daha fazla doğrulayan bir şey olduğunu düşünemiyorum. Bana, sizden önceki muhafazakâr hükümetin epey sağında kalan bir program olarak görünüyor."⁷⁶²

Thatcher görevden zorla ayrılmasına sebebiyet veren koşulların acısını çekmeye devam ediyordu ama bu sefer neşelenebilmişti: "Analizinizin doğru olduğunu düşünüyorum ama insanın, siyasal muhalifini seçilebilir kılıp sonra da seçtirmesi, pek de aklımdan geçen strateji değildi doğrusu!"⁷⁶³

Blair göreve gelmesinden iki hafta sonra -ve partisindeki sol kanadın şaşkın bakışları arasında- Thatcher'ı Downing Street Numara 10'a çaya davet etti.⁷⁶⁴ Görünüşe bakılırsa, bu görüşmenin amacı yaklaşan bir Avrupa zirvesiyle ilgili olarak Thatcher'ın tavsiyesini almaktı ama işin içinde şahsi hayranlığın da olduğu aşikârdı.⁷⁶⁵ Aynı şekilde, Blair'in halefi Gordon Brown da başbakanlığının ilk üç ayında benzer bir davette bulundu. Thatcher başbakanlık konutundan bu defa elinde bir demet çiçekle çıkarken görüldü.⁷⁶⁶ Bu görüntü, o meşum 1970'lerde koyduğu hedefe ulaştığının, yeni bir merkez yarattığının kanıtıydı.

EGEMENLİĞİN SAVUNULMASI: FALKLAND ADALARI ÇATIŞMASI

Thatcher Britanya çıkarlarının tüm dünyada, gerek yakında gerek uzakta savunulmasını ve Britanya'nın Atlantik İttifakı'nı sürdürme yetisinin korunmasını görevi bilmisti. Bu konular hakkında

Britanya'nın görüşlerini belagatle açıklıyordu. Yurtdışında Britanya girişimleri için fırsatları kovalamakta dur durak tanımıyor, Britanya tebaasını savunurken boyun eğmiyordu. Nisan 1982'de bu inançlara dayanarak hareket etmeye istekli olması, Arjantin'in 1833'ten beri Britanya toprağı olan Falkland Adaları'nı istila etmesiyle sınandı. Egemenliğin –yani tanımlı bir toprak parçasındaki nihai otoritenin– bir anlamı olması için Thatcher'ın harekete geçmesi gerekiyordu. Daha sonra yazdığı üzere, Arjantin'in saldırısı “Britanya'nın onurunu zedeleyerek” krize yol açmıştı.⁷⁶⁷

Ama Vestfalya sistemi uyarınca kurucu belgeleriyle devletlerin egemen eşitliğini kutsal sayan BM'de, Thatcher'ın egemenlik savunusuna yine de karşı çıkıldı. Bağımsızlıklarını sömürgeciliğe karşı çıkararak kazanmış birçok yeni BM üyesine göre, Arjantin'in Falkland Adaları'nı alması, sömürgelerin çözülmesi sürecinde uzun zamandır zaten beklenen bir uğraktı sadece. Bu nedenle Vestfalya sisteminin birçok üyesinin bile, Thatcher'ın Güney Atlantik'te pek az sakini olan birkaç adada önemli gördüğü meseleyi desteklemesi pek olası değildi. Üstelik Ronald Reagan Thatcher'a ve Britanya'yla uzun zamandır devam eden ilişkiye büyük saygı duyuyor olsa da Amerikan yönetimi ikircikli bir tutum içindeydi. NATO üyeleri de Britanya'ya isteksizce destek veriyordu. Ama Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterand, Thatcher'ın argümanının inandırıcılığını görmüş ve onu şöyle rahatlatmıştı: “Bu tür bir saldırıya itiraz etmenizi anlayanlar da var, bunu bilmelisiniz.”⁷⁶⁸

Thatcher'ı eleştirenler, onun Falkland krizi sırasında sergilediği tutumunu, boyun eğmeyen, uzlaşma çabalarına sağır ve iradesini hayata geçirme kararlılığıyla kan dökmekten çekinmeyen birinin tutumu gibi resmetmiştir. Aslında Thatcher'ın bu çatışma sırasındaki tutumu ilkelere sıkı sıkıya bağlı kalma kararlılığına dayanıyordu, üstelik nesnel gerçekliğin ne zaman bir doz diplomatik esneklik gerektirdiğini –özellikle de Washington'la ilişkilerde– zekice bir yaklaşımla kavradığını da yansıtıyordu.

Falkland Adaları, Arjantin anakarasının 482,7 km (300 mil) ötesindedir. Adaların stratejik önemi, Amerika kıtasının en gü-

ney ucu Cape Horn'a ve Atlantik ile Pasifik arasındaki tarihi geçiş yolu Macellan Boğazı'na yakınlıklarından kaynaklanır. On sekizinci yüzyılda bu adalar denetimi Fransa, Britanya ve İspanya arasında anlaşmazlığa konu olmuştu. Bu sömürge Avrupa'daki çeşitli savaşların sonuçlarına bağlı olarak sık sık el değiştirmişti. 1830'ların başında adalar, bağımsızlığını yeni kazanmış Arjantin'in başkenti Bueonos Aires'ten yönetiliyordu. Britanya Ocak 1833'te adaları işgal etti ve ondan sonra da hep elinde tuttu. Bu nedenle 1980'lerin başında Arjantin kendi egemenlik hakkını ileri sürse de Falkland Adaları'nın sakinleri uluslararası hukuka göre yaklaşık 150 yıldır Britanya Tacı'nın tebaasıydı.

Ekonomik kargaşa ortamında ve içsavaşa yaklaşan ciddi şiddet olayları arasında Aralık 1981'de yapılan askeri darbeyle Arjantin devlet başkanı olan General Leopoldo Galtieri, ülkenin Falkland Adaları üstünde uzun zamandır devam eden hak iddiasını çabucak temize çekerek halktan gördüğü desteği artırmaya karar verdi. 2 Nisan 1982'de Arjantin, zayıf savunulan adaları istila edip çabucak kontrol altına aldı.

İstila haberi Britanya hükümetini şok etti. "İnanamıyordum," diye yazmıştı Thatcher sonraları ısrarla: "Bunlar bizim halkımızdı, bizim adalarımızdı."⁷⁶⁹ Ama onun harekete geçme dürtüsü danışmanlarından pek destek görmedi. Dışişleri Bakanlığı diplomatik bir çıkış yolu göremiyordu, Savunma Bakanı John Nott ise 11.263 km (7000 mil) ötedeki adaları geri almanın imkânsız olduğunu söylüyordu.

Liderin en büyük görevlerinden biri, birlikte çalıştığı kişilere, mümkün bildiklerinin ötesine dair ilham vermesidir. Thatcher içindeki ayrıksı özgüveni kuşanarak hükümetine baskı yaptı. Nott'a, "Onları geri almanız gerekecek," dedi. Nott bunun yapılamayacağına ısrar edince Thatcher tekrarladı: "Yapmanız gerek."⁷⁷⁰

Thatcher'ın "hayır" cevabını kabul etmemesi, Birinci Deniz Lordu Sir Henry Leach bir çare düşünmesi üzerine temize çıktı: Leach bu işi yapabilecek bir donanma görev gücü toplanması-

nı tavsiye etti. Ama ciddi bir risk de vardı. Thatcher ona gerekli hazırlıkları yapması talimatını verdi. Bu karar onu hiçbir şekilde askeri çözüme bağımlı kılmayacak, öte yandan kuşkuyla kabine mensupları ve Amerikalı müttefiklerinin ileri sürdüğü diplomatik seçenekleri tüketmesi hâlinde askeri çözüm olasılığını korumasını sağlayacaktı.

Böyle bir strateji kuran Thatcher hiç vakit kaybetmeden uygulamaya koyuldu. İlkelerini kamuoyuna açıkladı ve ağırbaşlı bir yeminle bunları koruyacağına ant içti. İstilanın ertesi günü Cumartesi'nde, Avam Kamarası'nda olağanüstü toplantı yapıldı. Thatcher düşünme biçimini açıkça ortaya koydu: "Britanya egemenliğindeki topraklar yıllar sonra ilk kez bir yabancı güç tarafından istila ediliyor... Avam Kamarası'na söylemem gerekir ki Falkland Adaları ve onlara bağlı topraklar Britanya toprağıdır." Kısacası bu sömürgecilikle ilgili bir mesele değildi, Britanya'nın ulusal özsaygısına ve egemenliğine meydan okunmuştu. Buna karşı koyan Thatcher şöyle diyordu: "Hiçbir saldırganlık, hiçbir istila bu basit gerçeğı değiştiremez. Hükümetin amacı bu adaların en kısa sürede işgalden kurtarılmasını ve Britanya yönetimine geri alınmasını sağlamaktır."⁷⁷¹

Thatcher gemileri yakmış, kararlılığını tartışmaya yer bırakmaksızın iletmişti.

Britanya Başbakanı, ülkenin en güçlü ve önemli müttefik ABD'nin tepkisinin olumlu olacağını umuyordu. Ne var ki Washington'ın daha uyumsuz bir konum benimsediğı anlaşıldı.

1980'de Ronald Reagan'ın başkan seçilmesiyle güçlenen Anglo-Amerikan ilişkisi, 1982'nin başında iyi durumdaydı. Reagan ve Thatcher ilk olarak 1975'te görüştü. O günlerde Thatcher kısa süre önce parti lideri olmuştu ve Reagan da 1976'daki Cumhuriyetçi Parti başkanlık ön seçimleri kampanyasını yürütmeye hazırlanıyordu. Görüşmenin getirdiğı başarı büyüktü. Benzer ideolojik yörüngelerin ürünü olan iki hevesli lider, birçok politika meselesinde anlaşma hemfikir olduklarını görmüşü. Hem aralarında hususi bir bağ da gelişmişti. Öyle ki Reagan bu görüşmeden

kısa süre sonra Thatcher'a şöyle yazmıştı: "Burada, 'kolonilerde', coşkulu bir destekçiniz olduğunı lütfen unutmayın."⁷⁷²

Transatlantik bağlar Reagan'ın göreve gelmesini takiben daha da güçlendi. Şubat 1981'de Thatcher Reagan'ın yönetiminde Washington'ı ziyaret eden ilk Avrupalı müttefik olarak Beyaz Saray'da verilen ışıltılı bir devlet yemeğine katıldı. Sonra bu davete olağan-dışı diplomatik bir mukabelede bulunarak ertesi akşam Britanya büyükelçiliğinde Reagan onuruna yemek daveti verdi. Reagan o geceyi günlüğüne kaydederken "gerçekten canlı ve güzel bir davetti" diye yazmış, "Başbakan, ailesi ve bizim aramızda gerçek bir dostluk olduğuna inanıyorum. Biz kesinlikle böyle hissediyoruz ve onların da böyle hissettiğine eminim," diye eklemişti.⁷⁷³ Reagan görev döneminin başlarında Thatcher'ın ekonomik reform-larını desteklemişti, iki isim Doğu-Batı ilişkileriyle ilgili daha id-dialı bir yaklaşım benimsenmesinde ortak tavır sergilemişlerdi.

Gelgelelim Washington ile Londra arasında esen bütün bu sı-cak havaya rağmen ABD'nin Arjantin'le de önemli bağları vardı. Reagan döneminde Arjantin cuntasıyla ilişkiler bir üst seviyeye çıkarıldı ve Buenos Aires, Nikaragua'da Sovyetler'in destekledi-ği Sandinista rejimine karşı anti-komünist muhalefet güçlerine (Kontralar) destek veren açık -ve daha sonra örtülü- çabalarda Washington'ın yanında yer aldı. Bazı ABD liderleri, Falkland çatışmasında Britanya'ya herhangi bir biçimde destek verme gös-terisinin Arjantin'le ortak çabalarını tehlikeye atacağından ve az gelişmiş Üçüncü Dünya nezdinde Amerika'nın duruşunu zayıfla-tacağından korkuyorlardı. Galtieri hükümeti askeri yenilgi alırsa yerine muhtemelen "SSCB ile askeri bağlar tesis edecek son dere-ce milliyetçi askeri bir rejimin geçeceği" yönündeki CIA uyarıları, bu tabloyu daha da karmaşıktırılıyordu.⁷⁷⁴

Birbiriyle çatışan bu baskılarla karşı karşıya kalan ABD yö-netimi, bölünmüş ve yer yer çelişkili bir yol izledi. Caspar Wein-berger -sadık bir muhafazakâr- yönetimindeki Pentagon, çatış-manın başlangıcından itibaren Britanya'nın acil ihtiyaç duyduğu askeri malzemeyi büyük oranda temin etti. Bu yardımın büyük

bölümü üstü kapalı yapıldı. Bunun en önemli sebeplerinden biri, kamuoyunun gözü önünde ABD'nin Britanya'ya destek vermesine Alexander Haig yönetimindeki Dışişleri'nin karşı çıkmasıydı. Arjantin'le ilişkilerin kopmasından kaçınmaya çalışan Haig arabuluculuk çabasına girişti. Reagan Britanya'ya yakınlık duymakla birlikte Haig'in Londra ile Buenos Aires arasında mekik diplomasisi yürütmesine razı oldu.

Ortadoğu'da bizzat mekik diplomasisi yürütmüş olsam da özel görüşmelerimizde Haig beni planları hakkında bilgilendirdiğinde ona ciddi kuşkularım olduğunu söyledim. Ortadoğu'daki mekik diplomasisi sırasında aralarında mekik dokunan başkentlerin birbirlerine mesafesi birkaç yüz kilometre vardı, Güney Atlantik krizindeyse başkentlerin arasında 11.000 küsur kilometre bulunuyordu. Ortadoğu'da kararlar geceleyin alınabiliyor, arızı durumlarda düzeltmeler yapılabilirdi ama bunun da ötesinde, her iki tarafta hükümet başkanları ilerleme kaydetmeye kararlıydı. Oysa tersine Thatcher da cunta da Falkland krizinde değişmez konumlar benimsemişti, bu da uzlaşma sağlanmasını engelliyordu. Neresinden bakılırsa bakılsın, Thatcher arabuluculuğu büyük ihtimalle Amerika'nın isteklerine uymak ve filosunun Falkland açıklarına ulaşmasına zaman kazandırmak için kabul etmişti. Arabuluculuk Britanya'nın egemenliğiyle ilgili görüşlerini zedelediğinde, hiç kuşku duymadan böyle bir girişimi reddetmişti.

Thatcher ABD'nin sorgusuz sualsiz Britanya'nın tarafını tutmasını bekliyordu. Bu nedenle Haig'in çabaları hiç hoş karşılanmayan bir şok yarattı. Thatcher Falkland Adaları'nda Britanya egemenliğinin yeniden tesis edilmesini savunan konumunun haklılığından emin olsa da şimdi uzlaşma tedbirlerini değerlendirmek gibi bir yükümlülüğü vardı. Amerika'nın arabuluculuğa dayalı çözüm önerilerini dinlemeyi ve çözümün askeri olmasında açıkça ısrar etmemeyi kabul etti. Ama bu gibi diplomatik girişimler yürütülürken dahi Britanya donanma görev gücünün 5 Nisan'da Falkland'a gönderilmesi Arjantin üstünde baskı kurulmasını sağlayacaktı. Amerikan kamuoyundaki görüşün kesinlikle bilincinde olan (kendi ülkesinde geniş destek sağlama ve esneklik

görünümü verme ihtiyacından bahsetmiyorum bile) Thatcher, Falkland Adaları'nın BM gözetimine bırakılması minvalindeki çeşitli seçenekleri değerlendiriyordu.

Mekik diplomasisi Arjantin'in uzlaşmazlığı nedeniyle Nisan sonunda çıktı. Askeri çatışma ihtimali artarken müzakereye dayalı bir çözüm bulma baskısı yoğunlaştı. Mayıs başında Londra'ya yaptığım ziyaret sırasında Thatcher'ın diplomatik esnekliğinin sınırlarını gözlemledim.

Falkland krizinden aylar önce, Dışişleri Bakanlığı'nın kuruluşunun 200'üncü yıl dönümü vesilesiyle Britanya Dışişleri Bakanı Lord Carrington tarafından konuşma yapmaya davet edilmiştim. Ne var ki konuşma yapacağım tarihte Carrington artık görevde değildi. Dışişleri Bakanlığı'nın Falkland istilasını öngörmekte ya da önlemekte başarısız görülmesi Muhafazakâr Parti'nin parlamento grubunda yoğun huzursuzluk yaratmıştı. Carrington uzun zamandır süregelen ama herkes tarafından gözetildiği söylenemeyecek bir gelenek gereği istifa ederek hükümetin başarısızlıklarının sorumluluğunu üstlenmeyi tercih etmiş, böylece başbakan ve kabinesini korumuştur. Onur timsali Carrington şahsen hatalı değildi. Yine de istifa etmek onun görev anlayışı çerçevesinde izlenebilecek en uygun yoldur.*

Aslında krizin patlak vermesinden önceki yılda Carrington Britanya hükümetinin Arjantin saldırganlığına davetiye çıkardığı sonradan anlaşılan bir kararına kesinlikle karşı çıkmıştı. O karar, buz kırıcı *HMS Endurance* gemisinin Falkland Adaları'ndan çekilmesi planıydı. Savunma Bakanı Nott yılda yaklaşık 2,5 milyon dolar tasarruf etmeyi sağlayacak maliyet azaltıcı bir önlem olarak önermişti bu planı. Carrington, Arjantin'in bu kararı, "Falkland Adaları'na desteğin azaltılmasını öngören kasıtlı bir Britanya politikasının bir evresi olarak" yorumlayacağını savunmuştu.⁷⁷⁵ 9 Şubat 1982'de Avam Kamarası'nda *HMS Endurance* hakkında yapılan bir tartışmada Thatcher akılsızlık ederek Carrington'ın gö-

* İşlerin gergin durumundan dostlarına bile neden hiç bahsetmediğini aylar sonra ona sordum. Şöyle cevap verdi: "Sonrasında dostlarına aslında kendinin sorumlu olmadığını fısıldayacaksan, sorumluluk almanın âlemi yok."

rüşü yerine Nott'un görüşünü desteklediğini ifade etti. Ama Güney Atlantik'te caydırıcılığı ortadan kaldırmanın bedeli ağır oldu çünkü Falkland Adaları Savaşı'nı yürütmenin bedeli toplamda 7 milyar doları aştı. Tarihçi Andrew Roberts'ın bu karar hakkında yazdığı gibi: "Nispeten yüksek savunma harcamalarının iyi bir parasal değeri olduğu, zira savaşın her zaman caydırıcılıktan çok daha pahalıya patladığı hakikatinin bu kadar net gözlemlenebilmesi nadirdir."⁷⁷⁶

Carrington görevden ayrıldıktan sonra Dışişleri Bakanlığı'nın iki yüzüncü yılı kutlamaları yeni Dışişleri Bakanı Francis Pym'in gözetiminde yapılıyordu. Resmi görevimden beş yıl önce ayrılmış olduğum için özel bir ziyaret kapsamında orada bulunuyordum ama yine de resmi yetkililer nezaket davetlerinde bulundular bana: Pym ve üst düzey yetkililerle öğle yemeğinde görüştüm, ardından öğle sonrası çayı için Thatcher'la bir araya geldim.

Öğle yemeğindeki sohbetin odak noktası, Haig'in mekik diplomasisi görüşmelerinde ortaya çıktığı varsayılan uzlaşmalardı. Ayrıntılar üstünde fikir birliği olmadığı gibi, alternatif yol işaret eden bir ipucu da yoktu, sadece bir tür uzlaşmadan bahsediliyordu. Downing Street Numara 10'da çay içerken Thatcher'a yeni yaklaşımların hangisini beğendiğini sordum. "Uzlaşmayacağım!" diye gümbürdedi. "Eski dostum, nasıl yaparsın bunu? Nasıl söylersin bunları?" O kadar huzursuz olmuştu ki bu fikrin bana değil baş diplomatına ait olduğunu söylemeye cesaret edemedim.

Thatcher, benimsediği konumun bir ilke ve strateji meselesi olduğunu açıkladı. İşte bundan ötürü, Britanya topraklarına yapılmış sebepsiz bir saldırıya cevaben en yakın müttefikinin arabuluculuk teklifinde bulunması onda hayal kırıklığı uyandırmıştı. O akşam yaptığım "Ortaklık Üstüne Düşünceler" başlıklı konuşmada Thatcher'ın Falkland Adaları krizinde benimsediği tutumu destekledim. ABD'nin, 1956'da Süveyş meselesinde yaptığı gibi yakın bir müttefikini terk etmesi akılsızlık olurdu: "Yakın bir müttefikin hayati önemde bir kaygı olarak gördüğü bir meselede benimsediği stratejik konumu ya da özgüveni baltalamamak gerekir. Bugün önemi hiç de azımsanmayacak bir ilkedir bu. Bu

anlamda Falkland Adaları krizi, sonunda Batı'nın bütünleşmesini güçlendirecektir.”⁷⁷⁷

Gelgelelim, Thatcher başta direndiği fikirlerle ilgili daha sonra açık bir kabul noktasına da gelirdi zaman zaman. Bu durum Falkland Adaları'yla ilgili benimsediği konum açısından da bir o kadar geçerliydi. Thatcher müzakere konumunun santim santim gelişmesine izin verdi, hem de Arjantin'in budalaca bir tutum benimseyip aynı şekilde karşılık vermemesine rağmen. Britanya'nın nihai teklifi olarak tanımladığı belge BM Genel Sekreteri Javier Pérez de Cuéllar tarafından 17 Mayıs'ta iletilindiğinde,⁷⁷⁸ Thatcher Arjantin'in geri çekilmesine karşılık adaların BM idaresine girmesine izin vermeyi kabul etmişti; Falkland'ın egemenliği daha sonraki müzakerelere konu olacaktı. Thatcher'ın büyük ölçüde Amerika'nın desteğini korumak için verdiği bu tavizler, onu ilk başta eski statükonun yeniden tesis edilmesindeki ısrarından hatırı sayılır derecede uzak bir noktaya taşımıştı.

Thatcher'ın “nihai” önerisi soğuk, akılcı bir analize mi dayanıyordu? Yoksa duruşunda Makyavelist bir unsur mu vardı? Müzakereler sırasında Arjantin'in inatçılığına tanık olan Thatcher, Galtieri'nin teklifini kabul etmesinin düşük ihtimal olduğu sonucuna varmıştı muhtemelen. O sıralarda Falkland'a yaklaşmakta olan Britanya filosu kabul edilemez kayıplar verseydi, Thatcher'ın geri adım da atabilirdi. Sonucun ne olacağı böyle belirsizken BM'nin aracılığı sayesinde haklı konumu elde etmeye çalışan Thatcher hatırı sayılır bir risk almıştı.

Şayet Buenos Aires onun teklifini kabul etseydi, Thatcher Avam Kamarası'nı böyle bir anlaşmayı kabule ikna etmek ya da BM'yi anlaşmazlık çözüldükten sonra idareyi Britanya'ya devretmeye razı etmek için Herkülvari bir mücadeleye girmek zorunda kalacaktı. Böyle bir şey olsaydı öyle inanıyorum ki Thatcher ilk baştaki amacı uyarınca müzakereleri Britanya görev gücünün ülkenin adalardaki egemenliğini yeniden tesis etmesini sağlayan bir zemine çekecekti. Ama talihi yaver gitti ve oynadığı kumar tuttu: Arjantinliler 18 Mayıs'ta Britanya'nın teklifini açıkça geri çevirdi, bundan üç gün sonra Britanya kuvvetleri saldırıya başladı.

Çatışma başladığında Britanya'nın zafer kazanacağı garanti değildi. Tedarik hattı olağanüstü derecede uzun ve sahadaki kaynaklar sınırlı olduğundan, Britanya görev gücü saldırıya gayet açıktı. Ayrıca Arjantin Fransa'dan birkaç Exocet füzesi satın almıştı, nitekim bunlar Britanya gemilerine epey hasar verdi. Uçak gemileri HMS *Hermes* ya da HMS *Invincible* hasar görseydi Britanya'nın konumu tehlikeye girerdi.

Thatcher bu tehlikelerin ve doğabilecek insan kaybının fazlasıyla farkındaydı. Kamuoyuna sarsılmaz katı bir imaj veriyor ama yalnız başınayken her bir kaybı yüreğinde hissediyordu. Biyografi yazarının kaydettiğine göre, Arjantin'in saldırılarından birini haber aldıktan sonra Denis Thatcher eşini yatağın kenarına oturmuş ağlar vaziyette bulmuştu: "Ah, hayır, hayır, hayır! Bir gemi daha! Ah genç evlatlarım!"⁷⁷⁹ Savaş son bulduğunda Thatcher Britanya'nın kaybettiği bütün askerlerin ailelerine kendi el yazısıyla 255 mektup göndermişti.⁷⁸⁰

Bir savaş dönemi lideri olarak Thatcher'ın çalışma usulü (*modus operandi*), parametreleri tesis etmek ve harekâtı uygun gördükleri biçimde idare etmeyi üstün düzeydeki amirallere bırakmak, bu arada kararlı siyasi destek sağlamaktı. Bu parametrelerden biri, Britanya hükümetinin 30 Nisan'da Falkland Adaları'nın çevresinde ilan ettiği 200 deniz mili genişliğindeki münhasır bölgeydi. Bu bölgeye giren Arjantin gemileri, önceden uyarıda bulunmaksızın vurulacaktı. Bu kural çok geçmeden sınanmaya başladı ve bir karar almak gerekti: Arjantin kruvazörü *General Belgrano*'nun 1 Mayıs'ta münhasır ekonomik bölgenin kıyısına geldiği görüldü. Thatcher ertesi gün, bölgenin 40 mil dışına çıkmış olsa da *Belgrano*'nun batırılmasını emretti.⁷⁸¹ 300'den fazla Arjantinli denizci öldürüldü. Thatcher'ın bu kararı çok tartışılrsa da *Belgrano*'nun konumu Falkland Adaları'na yaklaşmakta olan Britanya görev gücü karşısında gizli bir tehdit oluşturuyordu.

Kara savaşının ilk günü olan 21 Mayıs'ın sonuna gelindiğinde 5000 Britanya askeri adalara çıkmıştı. Bu noktadan itibaren ateşkes yönündeki uluslararası baskılar artmasına rağmen Thatc-

her'in konumu sertleşti. Artık denizin yanısıra karada da Britanyalı kanı döküldüğünden, Thatcher temel konumuna döndü ve egemenliğı tam olarak yeniden tesis etmeyen hiçbir öneriye razı olmadı.

Bu durum, çatışmaların durdurulması için Latin Amerikalı müttefiklerin giderek artan baskısı altında kalan Washington'da hoş karşılanmadı. Britanya'nın egemenlik talepleri bir anlığına ABD'nin ulusal çıkarlarının sınırlarını aşmış gibi göründü. Britanya kuvvetleri 31 Mayıs'ta adaların başkenti Port Stanley'ye doğru ilerlerken Başkan Reagan Thatcher'ı arayıp alicenaplık göstermesini rica etmeye ikna edildi. Thatcher hakkını savundu: "Adaları şimdi vermiyorum," dedi Reagan'a. "En iyi gemilerimin, en iyi canlarımın bazılarını kaybetmedim ki Arjantinliler geri çekilmeden, bir ateşkesle sessiz sedasız geri çekileyim."⁷⁸² Belagatlı sözler üst üste yığılırken Reagan argümanın özüne karşı çıkmamayı tercih etti. ABD Britanya'nın ilerlemesini ağırlaştıracak hiçbir çaba sarf etmedi. ABD-Britanya ilişkisinin güçlü temellerinin bir diğer göstergesi de daha sonradan eski ABD Donanma Bakanı John Lehman'ın açıkladığı üzere Reagan'ın Britanya Kraliyet Donanması'nın bir uçak gemisi kaybetmesi hâlinde ABD'nin USS *Iwo Jima*'yı, Britanya'nın dikey kalkış yapan Sea Harrier savaş uçaklarını taşıyabilecek olan bu amfibi savaş gemisini (ya da helikopter gemisi) ödünç vermeyi dahi kabul etmesiydi. Reagan, Savunma Bakanı Caspar Weinberger'a "Maggie'ye devam etmek için ihtiyaç duyduğu her şeyi verin," demişti.⁷⁸³

Ağır çatışmaların ardından işgalci Arjantin güçleri 14 Haziran'da teslim oldu. Britanya tam bir zafer kazanmıştı ve bu galibiyetin sembolik değeri ölçülemez büyüklükteydi. Thatcher'ın yurtiçinde uyguladığı kararlı ekonomik reformlara paralel olarak kazanılan Falkland Adaları zaferi, Britanya'nın dünya sahnesindeki duruşunu etkili biçimde değiştirdi. Thatcher şöyle diyordu: "Geri çekilen bir ulus olmaktan çıktık. Yeni bir özgüven kazandık; yurtiçindeki ekonomik savaşlarda doğan ve tam 11.000 kilometre ötede sınanan bir özgüven... Britanya'nın geçmişte kuşaklar boyunca onu ateşleyen ve bugün önceden olduğu gibi ıslıl ıslıl

yanmaya başlayan o ruhun kıvılcımını yeniden çakmış olmasına seviniyoruz.”⁷⁸⁴

ABD’de daha ikircikli bir tepki söz konusuydu. Reagan’ın Thatcher’ın politikasına razı gelmesi, Arjantin’le ilişkilere hasar verdi. Arjantin Washington’la işbirliğini derhal sonlandırdı. Ama büyük resme bakıldığında diğer ülkeler açısından tablo böyle daha elverişliydi. Thatcher savaş meydanında inandırıcılık sergileyerek Soğuk Savaş’ta Batı’nın elini de güçlendirmişti. İzlediği politika çerçevesinde sömürge meseleleri ve stratejik zorluklar arasında önemli bir ayırım yapıyordu. Falkland Adaları’nı bu ikinci kategoriye yerleştirdiği açıktı.

HONG KONG HAKKINDA MÜZAKERELER

Falkland savaşından kısa süre sonra Thatcher, Britanya’nın açıkça sömürgeci geçmişinden doğan bir müşkülle, Hong Kong’un geleceği meselesiyle yüzleşmek zorunda kaldı.

Hong Kong adası 1842’den itibaren Britanya toprağı olarak tesis edilmişse de adayı çevreleyen Yeni Topraklar da sadece Çin’le yapılan 99 yıllık bir kiralama anlaşması çerçevesinde Britanya tarafından yönetiliyordu ve bu anlaşma 1997’de sona erecekti. Britanya’nın bu düzenlemelerle ilgili tarihi iddialarını reddeden Beijing, *her iki* toprağın da 1997’de, Çin Komünist Partisi’nin Çan Kay Şek’in milliyetçi güçlerine karşı zafer kazanmasının ellinci yıl dönümünü kutlamasından iki yıl önce Çin denetimine geçmesinde ısrar ediyordu.

Çin, Hong Kong ve Yeni Topraklar’daki Britanya yönetimini tarihsel bir sapma olarak görüyordu. Britanya’nın konumu üç anlaşmaya dayanıyordu: Çin’in Hong Kong adasını ebediyen teslim

ettiği Nanjing Antlaşması (1842), Çin'in aynı şekilde komşu bir yarımada'yı Britanya'ya bıraktığı Kowloon Sözleşmesi (1860) ve Yeni Topraklar'ın 99 yıllığına kiralanmasını öngören Hong Kong Toprakları'nın Uzantıları Sözleşmesi (1898). Bu nedenle Thatcher Britanya'nın hak iddialarının uluslararası hukukta sağlam temellere oturduğuna inanıyordu. Ama Çin'in bakış açısına göre bu antlaşmalar baskı altında imzalanmıştı, dolayısıyla Britanya'nın hak iddiaları, Londra adaları kuvvet kullanarak almış olsa ne kadar meşru olacaksa o kadar meşruydu.

Çin'in bu meseleyle ilgili düşünme biçimini biliyordum. Baş diplomatı ve 1949 ile 1975 arasında Mao Zedong yönetiminde hükümet başkanı unvanına sahip olan Zhou Enlai ile görüşmelerimde onun bu düşünceleri ifade ettiğini duymuş, 1978 ile 1989 arasında Çin'in başlıca lideri Deng Xiaoping'le sohbetlerimde Çin'in görüşlerini daha kapsamlı dinlemiştim. Ağırlıklı olarak ABD-Çin ilişkilerinin ele alındığı bu sohbetlerde Hong Kong meselesine şöyle bir değinilir geçilirdi. Deng Çin'in müzakerelerde sabırlı olacağını ama Çin topraklarının dokunulmazlığıyla tanımladığı egemenlik meselesinde taviz vermeyeceğini açıklamıştı. Oysa Tayvan'la yeniden birleşmeyi kolaylaştıracaksa Hong Kong'a bir derece özerklik tanımayı kabul edebilirdi.

1982'ye gelindiğinde Yeni Topraklar'ı kiralama anlaşmasının son bulacağı 1997 yılı yaklaşıyordu. Çin, müzakereleri Hong Kong adasını da kapsayacak şekilde genişletmeye niyetlendiğini açıkça iletmişti. Falkland Adaları'nda kazandığı zaferle kabına sığamayan Thatcher, Britanya'nın egemenliğinden herhangi bir biçimde vazgeçtirilme ihtimali çerçevesinde özellikle Hong Kong'a karşı savunmacı bir konum benimsemişti.

Thatcher Britanya vatandaşlarının yönetiminin Komünist Parti'ye devredilmesine de katiyen karşıydı. Komünist bir sistemin -Çinli, Sovyet ya da diğerleri- bireysel özgürlükleri saptırdığına inanıyor, Beijing'in Hong Kong vatandaşlarının haklarını koruyacağına güvenilemeyeceğini düşünüyordu. Bir keresinde Deng Xiaoping'in yapabileceği büyük zalimliklerden yakınmış-

tı.⁷⁸⁵ Hong Kong'daki bir başka toplantıda da (görüşmemizin dinlenmesinden kaçınmak için özel uçakta bir araya gelmiştik) Çin liderliğiyle ilgili topyekun olumsuz düşündüğüne dair içimde en ufak kuşkuya yer bırakmamıştı.

Ne var ki Thatcher'ın seçenekleri kısıtlıydı. Falkland Adaları meselesinin aksine, askeri çözüm söz konusu değildi; Halkın Kurtuluş Ordusu'na karşı Hong Kong savunulamazdı. Müzakerelerle bir çözüm bulmak gerekiyordu. Gelgelelim arka planda şöyle bir gerçek vardı: Taraflar çıkmaza girerse, Çin meseleyi tek yanlı olarak halledebilecek güce sahipti.

Thatcher'ın esnekliği yedekte tutma taktiğini kullandı. Britanya Başbakanı ilk sohbetlerde egemenlik meselesini tartışmaktan kaçındı. Bunun yerine Çinlilerin Britanya'nın Hong Kong'u idare etmeyi sürdüreceğine söz vermesini sağlamaya çalıştı. O dönem Hong Kong'un refahı için hayati önemde taşıyan ve 1997'den sonra da temel önem taşıyacak olan uluslararası girişimlerin güvenliğini korumanın tek yolunun, böyle bir düzenlemeden geçtiğini savunuyordu.

Thatcher işte bu hislerle Eylül 1982'de Beijing'e gitti. Ama Deng'le ve Başbakan (ve daha sonra Komünist Parti Genel Sekreteri olan) Zhao Ziyang'la yaptığı gerilimli görüşmelerde Çin'deki gerçekliklerle ilgili bir ders aldı. Thatcher'a hem kamuya açık hem özel olarak egemenlik meselesinin müzakere edilemez olduğu, bunun da ötesinde Britanya yönetiminin sürmesinin de söz konusu olamayacağı iletili. Beijing Hong Kong'da kapitalist sistemin sürmesine izin verecekti ama ancak Çin'in kanatları altında. Britanyalı bir yetkilinin daha sonraları dikkat çektiği üzere, Çinlilere göre "bıçak kemiğe dayandığında egemenlik zenginlikten önce gelirdi"⁷⁸⁶

Bu noktada Thatcher'ın sarılabileceği pek az çare vardı. Deng'le görüşmesinden ayrıldıktan sonra Halkın Büyük Salonu'nun merdivenlerinden inerken tökezledi. Çin batıl inancına göre bu uğursuzluk işaretiydi. On gün içinde Hong Kong Borsası yaklaşık %25 değer kaybetti.

Thatcher'ın bu koşullarda verdiği ilk cevap, o Kasım ayında Downing Street Numara 10'da katıldığım bir iş yemeği sırasında tanık olduğum üzere, zihnen daha yoğun çaba harcamak oldu. Görüşmenin amacı, Britanya'nın "Hong Kong'un geleceği hakkında Çinlilerle yapılan müzakerelerde elimizi en iyi nasıl oynayacağıyla ilgili" görüşlerimi öğrenmekti.⁷⁸⁷

Ne var ki hatırladığım kadarıyla görüşmenin özü biraz daha farklıydı. Britanyalı yetkililer Hong Kong üzerindeki egemenliğin sona ermesi gerektiği yönündeki görüşlerini önceden Thatcher'a bildirmiş olsalar gerekti ama o bundan haberi varmış gibi görünmüyordu. Başta egemenliğin verilmesine karşı çıktı, Hong Kong'u asla teslim etmeyeceğini üstüne basa basa söyledi. Bütün içgüdüleri, benzersiz bir Britanyalı-Çinli hayat tarzına sahip bu adanın teslim edilmesine karşı koyuyordu. Bu konumda yaptığı ilk değişiklik, Britanya'nın sadece Yeni Topraklar hakkında müzakere edeceğini söylemek oldu; oysa Britanya bu bölgede Hong Kong'daki egemenliğin tersine sadece son tarihi yaklaşan bir kiralama anlaşmasına bağlıydı.

O akşam yemeğinde Britanya Dışişleri Bakanı Pym, Dışişleri Bakanlığı Daimi Müsteşarı Sir Anthony Acland ve Hong Kong Valisi Sir Edward Youde de bizimle beraberdi. Diplomatlar, Thatcher'ın argümanlarını tartışmaya girişti. Başbakan'ın öfkesi sofraya dalga dalga yayılırken onların çalışılmış ısrarcılığını takdir ettim. Ne Dışişleri Bakanı ne de Youde ürktmüştü. Britanyalıların kendi iç tartışmalarına katılmasam da Thatcher'ın özerklik ihtimaliyle alakalı sorusunu cevapladım. Deng'le yaptığım sohbetlerden hareketle, Tayvan'ın geleceği için Bir Ülke İki Sistem ilkesinin inandırıcılığını tesis etmek adına Çin'in Hong Kong'da özerkliği bir ölçüde korumakta çıkar görebileceğini işaret ettim. Ama benim görüşüme göre Deng egemenlik ilkesinden geri adım atmayacaktı. O akşamın büyük bölümü geride kaldıktan sonra nihayet Başbakan'ın geri çekilebileceğinin ilk işaretleri yavaş yavaş alınabildi. Yemeğin sonuna gelindiğinde Thatcher bütün paketin tartışmaya açılmasına, yani Hong Kong adası ve Kowloon'un geleceğinin Yeni Topraklar'la birlikte müzakere edilmesine gönülsüzce razı oldu.

Bu akşam yemeğini, Thatcher'ın Hong Kong müzakerele-ri sırasında geçirdiği evrimin en özet hâli olarak anımsıyorum. Britanya Başbakanı, Falkland krizinde olduğu gibi herhangi bir biçimde taviz vermekten kaçındı ama nihayetinde tavizleri incelemeyi kabul etti. Bu sefer aradaki fark, tavizlerinin beceriksiz bir düşmana karşı girilmiş taktik manevralardan ibaret olmaması ve Hong Kong'da hiçbir Britanya filosunun durumu kurtarmayacak olmasıydı.

Thatcher Mart 1983'te kararını verdi. Zhao'ya özel bir mektup yazarak, eğer Britanya ile Çin arasında Hong Kong'un zenginliğini ve istikrarını güvence altına alacak idari düzenlemeler konusunda anlaşma sağlanabilirse Britanya parlamentosuna Hong Kong'un tamamında egemenliğin Çin'e devredilmesini tavsiye etmeye hazır olduğunu bildirdi. Bu yazışma resmi görüşmelerin önünü açtı. Görüşmelerde zorlu mücadelelerin ardından peş peşe tavizler vermek gerekecekti: Britanya'nın Hong Kong'la idari bağının 1997'de tamamen kesilmesi gerektiği yönünde Çin'in ileri sürdüğü koşulun kabul edilmesi de bunlardan biriydi.

Thatcher hatıralarında Deng Xiaoping'le aralarında geçen, müzakerelerdeki gerilimli havayı gözler önüne seren bir sohbete değinir:

Çinlilerin o gün akşam yürüyüp Hong Kong'a girebileceğini ve orayı geri alabileceğini söyledi. Ben de bunu gerçekten yapabilecekleri cevabını verdim, onları durduramazdım. Ama bu Hong Kong'un çöküşüne sebep verirdi. O zaman dünya, yönetimin değişip Britanya yerine Çin'in gelmesinin ardından neler olduğunu görürdü... Şaşakaldığına ilk kez şahit oldum.⁷⁸⁸

Aralık 1984'te Thatcher ve Zhao, egemenlik hakkının 30 Haziran 1997'de devredilmesini öngören Çin-Britanya Bildirisi'ni imzaladılar. Bu anlaşma egemenlikle ilgili değişmez koşulların yanı sıra toprakların Britanya mülkü olmaktan çıkıp Çin devletinin kuramsal olarak özerk bir bileşeni hâline geleceği elli yıllık bir süreci de kapsıyordu, bu yönüyle benzersizdi. Anlaşma, devir teslimin tamamlanmasıyla birlikte Çin'in Hong Kong üzerindeki egemenliğinin elli yıllık dönemde arızı ve öznel "özerklik" koşuluyla bir-

likte yan yana var olacağını öngörüyordu. Ne var ki bu iki koşul arasında bir çatışma olursa, Çin'in egemenliği baskın çıkacaktı. Dolayısıyla elli yıllık Hong Kong anlaşmasının başarıyla işlemesi, bütün tarafların anlaşma koşullarına uyulduğunu düşünmesine bağlıydı.

Ama daha anlaşma taslağı hazırlanırken bile iki tarafın algıları farklıydı ve görüş ayrılıkları zaman geçtikçe katılaştı. Elli yıllık özerklik döneminin sonunda nihai geçiş döneminin yumuşak olup olmayacağı, Çin'in o zamana kadar yapacağı değişimlerin Britanya'nın mirasıyla uzlaşabilir olup olmayacağına bağlıydı. Çin, Hong Kong'un nihayetinde sömürgecilik dönemini kalıntıları olarak gördüğü siyasi kurumlarla geri verilmesini kabul etmeye pek sıcak bakmıyordu.

Hong Kong'daki kurumların geçici olarak korunması, sakinlerin bir ölçüde demokratik katılım göstermesini sağlayarak bölgenin zenginliğinin temelinde yatan finans merkezine duyulan güveni yeniden tesis etti. Bu anlaşma kesinlikte Thatcher'ın istediği gibi olmamıştı ama Britanya Başbakanı durumu makul bir çerçevede değerlendirmişti. Daha sert bir çizgi benimseseydi eğer, Britanya'yı koşullardan uzağa atabilirdi; daha uyumlu bir yaklaşım ise Hong Kong'un özerklik yolundaki bütün umudunu baltamış olurdu.

Thatcher'ın inatçılıkla kazandığı şöhret, Britanyalı müzakereciler açısından hatırı sayılır bir kozdu. Deneyimli müzakereciler kendi taraflarında herhangi bir anlaşmayı yoklamadan geçirecek açıkça mantıksız bir üçüncü tarafın bulunmasını ancak hoş karşılayabilirler. Thatcher, müzakerecilerinin Çinli meslektaşlarına belli noktalarda anlaşmayı arzuladıkları güvencesi vermesine ama konuyla ilgili kanaatleri gayet iyi bilinen zorlu bir başbakana ters düşmekten korktuklarını belirtmesine göz yumarak bu rolü hünerle oynadı.

Thatcher'ın yöntemi (müzakerecilerinin elini güçlendirmek için kamuoyu karşısında inatçı bir duruş sergilerken özel diyaloglarda müreffeh bir Hong Kong'un iki tarafın da ortak çıkarı

olduğunu güvence altına alması), Britanya'nın bu gerilimli durumu bir ölçüde etkisi altına almasını sağladı. Benimsediği duruş, Britanya'nın elinin çok daha zayıf olduğu anlaşmazlıklarda bile daha fazlasının zorlanamayacağı bir sınır noktası olduğunu da gösteriyordu. Thatcher görevi bıraktıktan sonra Hong Kong'u Britanya yönetiminin son yıllarında sık sık ziyaret etti ve Britanya'nın son Hong Kong Valisi Chris Patten'in Çin'e devredilmeden önce sömürge topraklarında temsil niteliği daha güçlü kurumlar ve süreçler tesis etme çabasını kuvvetle destekledi.

Diplomatik anlaşmalar genelde uzun ömürlü olacakları güvencesi verilerek tamamlanır. Hong Kong'un özerkliğinin gelişmesi, Britanya'nın beklentilerini karşılamıyordu. Thatcher ve baş müzakerecileri Britanya tipi kurumların ve yasal süreçlerin korunmasını istiyorlardı ve Thatchervari bir kararlılık göstererek bu amaç doğrultusunda hünerle ilerlediler. Öngörülen elli yılın yirmi ikisi boyunca devam eden bir özerklik tanımına ulaşmayı başardılar. Özerklikle ilgili düzenleme, Çin'in ülke içinde yaptığı değişiklikler Deng'in Tek Ülke İki Sistem kavrayışını geliştirdiği dönemde ağır basan beklentilerden giderek uzaklaştığı için son buldu. Ayrıca, devredilecek bir sömürge toprağını devralan ülke, sömürgecilerin mirasından ziyade kendi izleyeceği yola odaklanır.

Egemenlik ile özerklik arasındaki çatışmada, özerklik ciddi biçimde kısıldı. Bugün Hong Kong'un geleceğiyle ilgili belirsizlikler Thatcher'ın Deng'e yaptığı uyarıyı hatırlatıyor: Özgürlük tehdit altında olduğunda ekonomik dinamizm uzun süre dayanabilir mi? Bunu kaçınılmaz olarak başka sorular da izliyor. Anlaşmalar vaktinden önce feshedildiğinde stratejik güven devam edebilir mi? Hong Kong'daki gelişme Çin ile Batı demokrasileri arasındaki gerilimleri daha da artıracak mı? Yoksa dünya düzeni ve siyasal olarak bir arada var olmayla ilgili bir diyalogda Hong Kong'a da yer vermenin yolu bulunacak mı?

BİR ŞİDDET MİRASIYLA KARŞI KARŞIYA: KUZEY İRLANDA

Hiçbir devlet meselesi, İrlanda'nın 1921'de paylaşılmasından sonra Birleşik Krallık toprağı olarak kalan, altı bölgenin bulunduğu Kuzey İrlanda'daki çatışma kadar doğrudan etkilememiştir Margaret Thatcher'ı. Şurası ironiktir ki başbakanlığı sırasında başka hiçbir önemli mesele onun kendisinden bu kadar kuşku duymasına sebep olmamıştır.

Thatcher, İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu'nun (IRA) Kuzey İrlanda'nın (güneydeki yirmi altı bölgenin oluşturduğu) İrlanda Cumhuriyeti'ne katılması talebini boşa çıkararak yıldırma taktiklerine boyun eğmeye yanaşmıyordu. Zirve diplomasisi sayesinde Britanya ile İrlanda Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri büyük ölçüde onarmayı başarmıştı. 1985'te İngiltere ile İrlanda arasında, "Bunalımlar"a yani Kuzey İrlanda'da ağırlıklı olarak Protestan Birlikçileri ile büyük ölçüde Katolik Milliyetçileri arasında on yıllardır devam eden şiddetli çatışmalara son vermek üzere çalışmayı amaçlayan çığır açıcı bir anlaşma imzalanmasını sağladı.

Mayıs 1979'da, başbakan olmadan sadece birkaç hafta önce, kabinesinde Kuzey İrlanda Bakanı olarak görev yapacak Airey Neave'in IRA'dan ayrılmış bir grubun suikastine kurban gittiği düşünülürse, Thatcher'ın hareket tarzı daha da çarpıcı görünür. Bu yakın dostunun ve İkinci Dünya Savaşı kahramanının öldürülmesi, Thatcher'ın Kuzey İrlanda'ya nasıl yaklaşılması gerektiğiyle ilgili temel içgüdülerini doğruluyordu: İrlanda Cumhuriyeti'ne terörizmle mücadele etmesi için baskı yaparken kendi güvenliğini güçlendirmesi gerekiyordu. Thatcher teröristlerin stratejik bir mantık izlediğini anlamıştı. Daha sonra bu durumu düşünürken onların yaklaşımıyla ilgili kavrayışını "siyasal amaçlara ulaşmak için hesaplı şiddet –ve şiddet tehdidi– kullanımı" olarak özetlemiş, "IRA örneğinde bu amaçlar, Birleşik Krallık içinde kalmak istediklerini göstermiş olan Kuzey İrlanda halkının çoğunluğu-

nun tamamen bir İrlanda devletini kabule zorlanmasıdır,” diye tanımlamıştı.⁷⁸⁹

Başka yerlerde olduğu gibi Kuzey İrlanda’da da terörizm zayıfların başvurduğu yöntemdi. IRA’yı destekleyenler bir azınlık içindeki azınlıktı, dikkat çekici şiddet olaylarına başvurarak Britanya hükümetini ya taviz vermeye ya da Kuzey İrlanda’daki Katolik azınlığı milliyetçi kampa itecek acımasız, aşırı bir tepki göstermeye kışkırtma çabasındaydılar. Neave’in öldürülmesi, Kuzey İrlanda’nın Protestan ve Birlikçi çoğunluğuna sarsılmaz bir yakınlık duyan Thatcher’ı etkilemedi; İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafsız kaldığından ötürü İrlanda Cumhuriyeti’ne hâlâ dış bilemesinin güçlendirdiği bir yakınlıktı bu.⁷⁹⁰

IRA 27 Ağustos 1979’da yeni başbakanın karşısına iki sınav daha çıkardı. İlk olarak Kuzey İrlanda’daki Warrenpoint kasabasının dışında kurulmuş bir pusuda on sekiz Britanya askeri öldürüldü, ardından Kraliçe’nin kuzeni ve eski genelkurmay başkanı Lord Mountbatten’a suikast düzenlendi. İkinci saldırıda sadece Mountbatten değil on dört yaşındaki torunu, on beş yaşındaki kayıkçısı ve Dul Lady Brabourne da suikaste kurban gitti. Thatcher ölenlerin yasını tutsa da galeyana gelmedi. Bilakis, kendi hükümetine İrlanda hükümetiyle barışçı bir çözüm aranması için düzenli görüşmeler sürdürme yetkisi verdi.

Bir yıl sonra IRA, devam eden müzakerelere bir kez daha sekte vurmaya çalışacaktı. Kuzey İrlanda’da Maze Hapishanesi’ndeki IRA mahkûmları 27 Ekim 1980’de açlık grevi başlattı. 1976’dan beri çeşitli biçimlerde protestolar sürüp giderken İşçi Partisi hükümeti bu mahkûmları Heath’in iki yıl önce onlara tanıdığı “özel kategori statüsü”nden yoksun bırakmıştı. Mahkûmlar herhâlde Thatcher’ın önceki muhafazakâr başbakanı örnek almasını umuyorlardı ama o meselenin ne olduğunu hemen anladı: Mahkûmların “siyasi mahkûm” muamelesi görme talebinin kabul edilmesi, davalarını meşrulaştıracak ve hapishanenin etkili biçimde kontrol altına alınmasına sekte vuracaktı.⁷⁹¹

Britanya’nın dış istihbarat servisi (MI6), IRA’yla gizli bağlantısını Aralık 1980’de yeniden faal hâle getirince bazı IRA lider-

lerinin açlık grevine son verilmesini desteklediklerini öğrendi. Bu bilgi Thatcher'a iletildi. Thatcher IRA ile doğrudan görüşmek istemese de eğer açlık grevi son bulursa IRA üyesi olsun olmasın Kuzey İrlanda'daki bütün mahkûmlara "insani" tavizlerde – hafta sonları görüşme izni ve iş günlerinde "sivil giysiler giyilmesi" gibi – bulunmaya hazır olduğunu söyledi.⁷⁹² 18 Aralık'ta mahkûmlar greve son verdi ve Thatcher hükümeti de söz verdiği yeni önlemleri açıkladı. Açlık grevinde hiçbir mahkûm ölmedi ve Thatcher'ın baskı altında istifini bozmama konusundaki üzüntüsü arttı.

Ama bu sükûnet uzun sürmeyecekti. Maze'deki IRA mahkûmlarının yirmi altı yaşındaki lideri Bobby Sands, IRA mahkûmlarının siyasi mahkûm muamelesi görmesi talebini tekrarlayarak 1 Mart 1981'de yeni bir açlık grevi başlattı. Thatcher etkilenmedi. "Siyasi cinayet, siyasi bombalama ya da siyasi şiddet diye bir şey yoktur," dedi 5 Mart'ta Belfast'ta yaptığı konuşmada ve ısrarla vurguladı: "Cezai müeyyideye tabi cinayet, cezai müeyyideye tabi bombalama ve cezai müeyyideye tabi şiddet vardır sadece. Bu konuda taviz vermeyeceğiz. Siyasi statü tanınmayacaktır."⁷⁹³ Böylece mücadelenin hatları çizilmişti.

Sonra IRA'nın şansı olağanüstü yaver gitti ve Kuzey İrlanda'da milliyetçilerin ağırlıklı olduğu bir seçim bölgesinin parlamento-daki koltuğu boşaldı. Sands adaylığını açıkladı ve hapisane hücrelerinden, Milliyetçi Sinn Féin partisine bağlı olup da 1955'ten beri Britanya Parlamentosu'na girmiş ilk aday oldu. Başlattığı ikinci açlık grevi 5 Mayıs'ta ölümüyle sonuçlanınca Kuzey İrlanda'da isyanlar patlak verdi ve Thatcher hükümetinin üstündeki baskı arttı. Sands'in Belfast'taki cenaze törenine on binler akın etti.

Diğer mahkûmların açlık grevi yaz boyunca devam etti. Katolik Kilisesi ve ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Tip O'Neill'in baskılarına rağmen, Thatcher Britanya kamuoyunda büyük destek kazanan konumunu korudu. Avam Kamarası'nda soru önergeleriyle Sands'in akıbeti konusunda baskıya maruz kalınca, ıgneleyici bir dille şunları söyledi: "Mr. Sands hüküm giymiş bir suçludur. O kendi hayatına son vermeyi seçti. Örgütünün pek

çok kurbanına tanımadığı bir seçim hakkıdır bu.”⁷⁹⁴ Açlık grevlerinde toplam on mahkûm öldükten sonra geri kalanlar 3 Ekim’de grevi bıraktı. Thatcher çelik gibi bir duruş benimseyerek şefkati göreve feda etmişti.

1981 ile 1982 arasında geçici üyelerden biri olarak BM Güvenlik Konseyi’nde bulunan İrlanda, Falkland Adaları Savaşı’nı BM’de sert bir dille eleştirerek Birleşik Krallık’la ilişkilerine hasar vermişti. Yine de Thatcher üst düzey bürokratlara güven oluşturuca müzakereler yürütölmesi yetkisi verdi. İrlanda’dan Dermot Nally, Britanya’dan Robert Armstrong, ölkelerinin kabine sekreteri sıfatıyla, Thatcher ile İrlanda Başbakanı’nın 1981’de kurduğu İngiltere-İrlanda Hükümetlerarası Konseyi’nin izleme komitesinin başkanlığını üstlendiler. Nally ve Armstrong’un azmi ve sebatı sayesinde bu ilişki zor dönemlerde devam etti. Başta pek az kazanım elde edildi ama Haziran 1983 seçimleri sonrasında parlamentodaki muhafazakâr çoğunluk genişledi. Thatcher ile İrlanda başbakanı (*taoiseach*) Garret FitzGerald, düzenli olarak görüşmeye başladılar ve Eylül’de otuz sekiz mahkûmun Mazeden kaçması, Aralık’ta IRA’nın Londra’nın merkezindeki Harrods mağazasını bombalaması, üçü polis memuru altı kişinin ölmesi ve doksan kişinin yaralanması gibi zorluklar bu sayede aşıldı.

IRA’nın yerleştirdiğı bir bomba 12 Ekim 1984’te Brighton’daki Grand Hotel’de patladığında, Thatcher kaldığı süitte uyanıktı. Ertesi gün Muhafazakâr Parti konferansında yapacağı konuşmayı düzeltmeyi yeni bitirmişti. Yara almamıştı fakat toza bulanmıştı, üstünü değiştirip bir donanma kıyafeti giydi ve sabah 04.00’te kameraların karşısına geçip konuştu. “Konferans her zamanki gibi devam edecektir,” diye bilgilendirdi ulusu.⁷⁹⁵ Ertesi öğleden sonra konferans salonunda boy göstermesi, saldırının başarısızlığa uğradığının kanıtıydı:

Bu sadece konferansımızı kesintiye uğratıp sonlandırmaya yönelik bir girişim değildir, Majesteleri’nin demokratik olarak seçilmiş hükümetini sakatlamaya yönelik bir girişimdir aynı zamanda. Hepimizin paylaştığı öfkenin boyutu budur ve bugün –sarsılmış ama zinde ve kararlı olarak– burada toplanmış olmamız bu saldırının sadece başarısız ol-

duğunu değil terörizmin demokrasiyi yıkmaya yönelik bütün girişimlerinin başarısız olacağını göstermektedir.⁷⁹⁶

Olay yerine hızla gelen ilk görevlilere teşekkür ederek sözlerini sürdüren Thatcher, mağdurlara yakınlık duygularını ifade ettikten sonra her zaman olduğu gibi saçmalığa fırsat vermeyen tarzıyla konuşmasında “olağan işlerin” ele alınacağını duyurdu: “dış politikayla ilgili bir iki mesele”, ayrıca ekonomiyle ilgili “özel olarak değerlendirmek üzere seçilmiş” iki konu, yani işsizlik ve madencilerin grevi.⁷⁹⁷ Konuşmasından hemen sonra, bombalı saldırıdan etkilenip hastaneye kaldırılan vatandaşı ziyaret etti.

IRA, saldırının sorumluluğunu üstlendiği açıklamada şöyle diyordu: “Bugün şansımız yaver gitmedi ama unutmayın sadece bir kere yaver gitse yeter. Sizinse her zaman şansınızın yaver gitmesi gerekecek.”⁷⁹⁸ Saldırıda biri parlamenter beş kişi ölmüş, bazıları ağır otuz kişi yaralanmıştı. Bombacılar başbakanın yeri konusunda daha doğru istihbarat almış olsalardı, Thatcher da muhtemelen ölümler ya da yaralılar arasında olurdu.

Thatcher, IRA’nın kendi hayatına kastetmiş olmasının, İrlanda Cumhuriyeti’yle yürütülen müzakereleri tehlikeye atmasına izin vermedi. Kısa bir aranın ardından zirve görüşmeleri devam etti. 25 Temmuz 1985’e gelindiğinde Britanya kabinesi İngiltere-İrlanda Anlaşması’nın taslağını onaylamıştı. Temel formül, Kuzey İrlanda’yla ilgili işlerde İrlanda’nın resmi bir istişare rolü üstlenmesine Britanya’nın izin vermesi, buna karşılık ise Dublin’in Kuzey İrlanda’da hak iddia etme hevesini yumuşatmayı kabul etmesiydi (bu hak iddiası İrlanda’nın 1937’de kabul ettiği Anayasa’nın ikinci ve üçüncü maddelerinde yer alıyordu).

FitzGerald ve Thatcher bu anlaşmayı imzalarken gerçekliği kabul ediyorlardı. İrlanda “Kuzey İrlanda’nın statüsünde bir değişikliğin ancak Kuzey İrlanda halkının çoğunluğunun rızasıyla gerçekleşeceğini” resmen kabul etmiş, hâlihazırda aynı çoğunluğun Birleşik Krallık’a bağlı kalmayı kabul ettiğini belirtmişti.⁷⁹⁹ Britanya, Kuzey İrlanda’da önemli bir Katolik azınlık bulunduktan İrlanda Cumhuriyeti’ne Kuzey İrlanda’ya önemli bir etkiye bulunma fırsatı verilmesini kabul ediyordu. Bu anlaşmanın

önemi, İrlanda'nın etkisini, Britanya'nın egemenliğini baltalamaksızın meşru kanallara –örneğin Hükümetlerarası Konferans'a– yöneltmesinde yatıyordu.

Avam Kamarası anlaşmayı 473 lehte 47 aleyhte oyla onayladı, bu durum Britanya'nın verdiği desteğin Kuzey İrlandalı Birlikçilerin itirazları kadar güçlü olduğunu gösteriyordu. Thatcher ve FitzGerald bu belgeyi resmi olarak 15 Kasım 1985'te Kuzey İrlanda'da Hillsborough Şatosu'nda imzaladılar. Ertesi aylarda, Ulster'da Protestanların çoğunlukta olduğu bölgelerde, Thatcher'ın lügatteki en ağır küfürlerle layık görüldüğü gösteriler patlak verdi.* Britanya parlamentosundaki Kuzey İrlandalı Birlikçiler, protesto amacıyla görevlerinden topluca istifa ettiler. Bu arada Washington'da Dublin'i destekleyenler, Britanya'nın taviz verip Kuzey İrlanda'yı ilgilendiren meselelerde İrlanda Cumhuriyeti'ne resmi bir istişare rolü tanınmasından ötürü sevinçliydi. Thatcher'ın daha sonradan FitzGerald'a “Zafer senin oldu, sorunlar benim,” diye çitlatması boşuna değildi.⁸⁰⁰

Anlaşma İngiltere-İrlanda ilişkilerini ebediyen dostane bir zemine taşımış olsa da IRA şiddetini sonlandırmayı başaramadı. IRA 1980'lerin sonunda yoğunlaştırdığı eylemlerini 1990'ların başına dek hız kesmeden sürdürdü. Hatıralarında İrlanda hakkında görüşlerini kaleme alan Thatcher, yaklaşımını “hayal kırıklığı yaratan bir yaklaşım” olarak nitelemişti. 1993'te “Tavizlerimiz, güvenlik işbirliğinde bekleme hakkına sahip olduğumuz seviyeyi elde edemediğimiz için Birlikçileri yabancılaştırdı,” diye yazıyor, “Bu deneyim ışığında alternatif bir yaklaşımı değerlendirme vaktinin geldiği aşikârdır,” sonucuna varıyordu.⁸⁰¹

Kuzey İrlanda'da barış, sonunda 1998'de imzalanan Hayırlı Cuma Anlaşması'yla sağlandı. Thatcher'ın İngiltere-İrlanda An-

* Demokratik Ulster Birlikçileri'nin lideri Ian Paisley, kamuoyuna yaptığı açıklamalarda Thatcher'ı “İsrail'i bir günde mahvetmeye çalışan Jezebel'e” benzetmiş ve şöyle dua etmiştir: “Ey Tanrım, gazabınla bu habis, hain, yalancı kadından intikam al!” Thatcher'ın Falkland Adaları'yla ilgili duruşunu çok takdir eden ve görüşleri Başbakan tarafından önemsenen Enoch Powell bile ona “iharetin cezasının, kamuoyu tarafından hor görülme olduğunu” anlayıp anlamadığını sormuştur (Bkz. Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith*, 333-338).

laşması'ndan sonra imzalanan bu anlaşma çok daha iddialıydı ama önemli dört Birlikçi partiden üçü kabul ettiğinden Birlikçilerde o kadar garez uyandırmadı.* Anlaşma çerçevesinde Kuzey İrlanda'da yetkilerin devredildiği bir yasama organı ve iktidarın paylaşıldığı bir yürütme organı kuruldu ve hem Milliyetçilere hem Birlikçilere bölgesel hükümette temsil edilme güvencesi verildi. İrlanda Cumhuriyeti ise anlaşma çerçevesinde kendisine düşen yükümlülük kapsamında Kuzey İrlanda üstündeki hak iddiasını anayasasından çıkardı.

Thatcher'ın İrlanda'yla ilgili bıraktığı miras ironilerle doludur. Müzakerelerin bu konuda yetki verdiği kabine sekreteri Robert Armstrong'un başkanlığında yürütülmesine izin veren Thatcher, Kuzey İrlanda'yla ilgili özgün bir vizyon hiç geliştirmede ama İngiltere-İrlanda Anlaşması büyük bir diplomatik başarıydı tabii. Thatcher Birlikçi liderleri müzakerelerin özü hakkında bilgilendirmiş olsaydı böyle bir anlaşma mümkün olamazdı. Birlikçi liderler müzakerelerin özünü bilselerdi Protestan işçilerin katıldığı bir grev düzenler ve Kuzey İrlanda'yı işlemez hâle getirirlerdi.⁸⁰²

Thatcher'ın aradığı barış, Kuzey İrlanda'daki hizipler arasında doğrudan görüşmeler yoluyla sonunda sağlandı. Bu müzakereler için gerekli koşullar, onun çabaları sayesinde hazırlandı. Thatcher'ın hükümetinin izlediği politika hakkında İrlanda Denizi'nin öbür yakasına ilettiği pişmanlık, öyle görünüyor ki yersizdir. Onun vizyonu, dini sebeplerden ötürü böylesine bölünmüş ve acılarla dolu şiddet mirasının böylesine güçlü damga vurduğu bir bölgede mümkün olanın sınırlarına yaklaşıyordu. Aşılamazmış gibi görünen zorluklara rağmen Thatcher Kuzey İrlanda'da görelî bir barış döneminin temellerini atmıştır.

* Dördüncü Birlikçi Parti, Paisley'nin Demokratik Birlikçileri, Hayırlı Cuma Anlaşması'na resmen karşı çıktı ama seçimlere katılmayı sürdürdü ve Kuzey İrlanda'nın seçimlerde en başarılı partisi oldu. Sinn Féin dâhil iki milliyetçi parti de bu anlaşmayı imzaladı.

TEMEL GERÇEKLER: “ÖZEL İLİŞKİ” VE SOĞUK SAVAŞ

Thatcher’ın zamanında Doğu-Batı ilişkileri büyük ölçüde mutlaklar açısından tartışılırdı. Gerçekçilere göre, Soğuk Savaş Sovyet liderlerinin NATO ittifakını bölüp yenilgiye uğratma çabalarının beyhude olduğunu anlamasıyla son bulacaktı. İdealistler ise meselenin ideolojik olduğunda ısrar ederdi; komünizm, felsefesinin entelektüel olarak iflas ettiği ve siyaseten verimsiz olduğu kanıtlandığında yenilecekti.

Thatcher gerçekçiler ile idealistlerin birbirine rakip gerçeklerini sentezleyerek Soğuk Savaş’ın sonucuna önemli etki yapmıştır. Ulusal savunmanın, bağımsız bir nükleer caydırıcının ve müttefikler arasındaki birliğin her şeyden önemli olduğunda ısrar ediyordu; fakat onun düşünceleri, barışı korumanın ve Batılı değerleri haklı çıkarmanın en iyi yolunun SSCB ile birlikte var olma koşullarını araştırmaktan geçtiği kanaatini içerecek şekilde gelişti. Memnun etme, gönül alma imkânları Thatcher’ın aklını hiç çelmedi. O Münih’ten dersler çıkaran bir kuşağın mensubu olarak güçlü savunmayı yapıcı müzakerelerle birleştirmeye çalıştı. Ayrıca kamu diplomasisinin önemini anlıyor, Macaristan ve Polonya gibi Doğu Bloku ülkelerine resmi ziyaretler düzenlediğinde halkın coşkulu tezahüratıyla karşılanıyordu.

Doğu-Batı ilişkilerinin idaresi –Thatcher’ın devrinde dış politikanın başlıca sorunu–, onun liderliğinin en başta Britanya çıkarlarını korumayı amaçladığı Falkland Adaları ya da Hong Kong meselelerinde olduğundan daha geniş çaplı bir yaklaşımı gerektiriyordu. Muhafazakâr Parti lideri olarak ilk günlerinde Thatcher’ı yönlendiren başlıca varsayım, Sovyetler’in Batı’ya karşı giderek büyüyen bir tehdit oluşturduğuydu. Başbakan olmadan üç yıl önce, 1976’nın başında Sovyetler’i, dinleyenleri yadırgatan bir tutumla suçlamıştı Thatcher: “Ruslar dünya hâkimiyetine oynuyor,” demişti ısrarla. “Dünyanın görüp göreceği en güçlü im-

paratorluk olmalarını sağlayacak araçları hızla ediniyorlar.” Moskova’nın gerilimleri yumuşatmaya çalışmak yerine askeri gücünü artırmaya uğraştığını ve “hayat tarzımızı tehdit eden” bir şekilde yerküre üzerindeki etkisini genişlettiğini savundu. “Gerekli önlemleri şimdi almamız koşuluyla Sovyetler’in ilerlemesinin geri çevrilemez olmadığı” uyarısında bulundu.⁸⁰³

Thatcher bu tahrik edici silahbaşı çağrısında Soğuk Savaş hakkında kişisel bir manifestoyu gözler önüne seriyordu. Sovyet liderliğini keskin bir dille yargılıyordu: “Sovyet politbürosundaki adamların kamuoyundaki dalgalanmalardan ötürü kaygılanmalarına gerek yok. Onlar silahları tereyağının önüne koyuyor, bizse hemen her şeyi silahların önüne koyuyoruz. Tek bir anlamda, askeri anlamda bir süper güç olduklarını biliyorlar. İnsani ve ekonomik açıdan başarısızlar.”⁸⁰⁴

Sovyet Savunma Bakanlığı’nın gazetesi *Kızıl Yıldız*, onun bu yargılamalarına Thatcher’a “Demir Leydi” diyerek karşılık verdi. Onu takdir etmeksizin Bismarck’a benzetmeyi amaçlayan bu lakap boşa çıktı. Aslına bakarsanız propaganda tarihinde aktörlerin kendi kalelerine attığı bu kadar seyre değer ve kalıcı gollerin sayısı pek azdır. Thatcher hakaret olsun diye söylenen bu sözü alıp şeref nişanı gibi taşıdı, bu söz onu tanımlayan bir etiket hâline geldi. Sovyetler Birliği, başbakan seçilmesinden üç yıl önce gölgede kalmış bir muhalefet liderini kazara yükseltmiş, küresel önem taşıyan bir kişilik hâline getirmişti.

Thatcher’ın Sovyetler Birliği’ne muhalefeti sadece Britanya’nın Sovyet saldırganlığından korkmasından kaynaklanmıyordu. Derindeki nedenleri, devlet kontrolüne karşı dile getirilen ahlaki bir itirazda ve komünist sisteme içkin insan onurunun reddinde yatıyordu. Thatcher gençliğinde Demir Perde’nin dayatılmasından çokça etkilenmişti. Sovyet güneşinin yörüngesinde dönen uydu devletlerin oluşması, onun Doğu-Batı ilişkilerini tiranlık ile özgürlük arasında tanımlayıcı bir mücadele olarak gören düşüncelerini güçlendirmişti. Sovyet Komünist Partisi lideri Leonid Brejnev’in 1968’de açıkça özetlediği doktrin, herhangi bir yerde

saldırıyla karşı karşıya olan komünist partilerin –özellikle de Doğu Avrupadaki totaliter yöneticilerin– kendi halklarına karşı savunulmasının Sovyetler’in hakkı olduğunu ileri sürüyordu.⁸⁰⁵ Thatcher’ın dinleyicilerine memnuniyetle hatırlattığı üzere Brejnev kendi konumunu acımasız bir dürüstlikle tanımlamış, “dünyanın tamamında sosyalizmin topyekûn zaferinin kaçınılmaz olduğunu” söylemişti.⁸⁰⁶ Thatcher, onun kendinden emin bu hırslı sözlerini Batı’nın siciliyle karşılaştırmakta hiç tereddüt etmedi: “Biz dünyanın herhangi bir bölgesinde hâkimiyet kurmayı, hegemonya kurmayı amaçlamıyoruz. Elbette ki sahip olduğumuz olanca kuvvetimizle fikirler savaşında mücadele etmeye hazırız ama biz sistemimizi başkalarına dayatmıyoruz.”⁸⁰⁷

Thatcher tek başına retoriğin Soğuk Savaş’ı sona erdirmeyeceğini ya da Batı’yı birlik hâlinde tutmayacağını anlamıştı. Doğu-Batı ilişkilerinin yeniden şekillendirilmesi gerekecekti, ABD’nin desteği ve liderliği olmaksızın bu işin gerçekleştirilmesi imkânsızdı. Bu, onun transatlantik bağları canlandırmaya temel bir bağlılık duymasının, bunu dış politikasının kalbi hâline getirmesinin birçok gerekçesi arasında herhâlde başlıcasıydı.

Thatcher Eylül 1975’te parti lideri olmasından kısa süre sonra ABD’yi ziyaret etti. Amerikan topraklarına bastığında, iki ülke arasındaki ilişkiyle ilgili vizyonunun temelinde yatan ortak idealleri –özellikle de bireysel özgürlerin icrasını– vurguladı. Washington’da Ulusal Basın Kulübü’nde yaptığı bir konuşmada, hem ahlaki yaklaşımı hem de etkililiği vurgulayarak ruhları coşturan mesajıyla özgür dünyayı felç etme tehdidi yaratan karamsarlığı silkeleyip atmaya çalıştı:

Britanya ve Amerika’nın geleceğine inanmamın asıl gerekçesi, hukuk çerçevesinde özgürlüğün, anayasalarımızın özünün hem insan haysiyetini onurlandıran hem de halkımıza daha büyük bir refah, bireysel tercihlere dayalı kişisel bir refah getiren ekonomik fırsatlar sağlayan şey olmasıdır. Kısacası, bu sistem diğer sistemlerle karşılaştırılamayacak kadar iyi işlemektedir.⁸⁰⁸

Thatcher’ın bahsettiği “diğer” başlıca sistem elbette ki komünizmdi. O, Soğuk Savaş’la ilgili düşüncelerinde, Amerikan gü-

cünün üstünlüğüyle ilgili bir anlayışı, Amerikan dış politikasının zaman zaman dalgalanmasını kırk yılı aşkın süredir dengeleyen Britanya'nın hayati önemde uluslararası bir rol oynayabileceği yönündeki güçlü kanaatiyle birleştiriyordu.

Britanya'nın uluslararası duruşu, uzun zamandır hem doğal hâliyle insan doğasının zekice bir değerlendirmesi hem de bu ülkenin tarihe katkılarının iyimser bir değerlendirmesiyle tanımlanagelmıştır.⁸⁰⁹

Britanya siyasal geleneğinde güç dengesi kavramı varsayımlara dayalı bir sistem olarak ele alınır. On dokuzuncu yüzyıldaki ve yirminci yüzyıl başındaki –Britanya nüfuzunun en yüksek olduğu dönem– Britanya liderleri, Avrupa kıtasının en azından bir bölümünde ittifaklar kurmanın ve bunları korumanın, ayrıca dünyanın başka bölgelerinde üslere sahip olmanın önemini anlıyordu. Çok kutuplu uluslararası düzen kavrayışlarını haklı çıkarmak için gerekli gördüklerinde müdahale etmekte tereddüt etmiyorlardı.⁸¹⁰ Britanya'nın üstün donanma gücüyle birlikte bu durum, ülkenin yurttaşlarında küresel bir bakış açısı, siyasetçilerindeyse yurtdışıyla daima uğraşma ruhu uyandırmıştır.⁸¹¹ Oysa tersine, Amerikan bakış açısı İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek dış politika başarılarını gelecek açısından kural koyucu değerden yoksun, birbiriyle bağlantısız pratik “çözümler” olarak görmüştür. Bu inanç nedeniyle ABD’de daimi sorumluluklardan kaçınma ve dış bağılıklarda salınım hâli gelişmiştir.

Thatcher göreve geldiğinde, daha önceki dönemlerde geçerli olmuş ve en iyi örneği İkinci Dünya Savaşı sırasındaki İngiliz-Amerikan dayanışmasında görülen ortaklık temasını yeniden ortaya atmaya kararlıydı. Amerika'nın Soğuk Savaş'taki diplomatik çabalarını desteklemeye hazırdı ama Britanya hükümetinin ABD politikasının yönelimine katkıda bulunmasında da ısrar ediyordu. Başkan Carter'ın Aralık 1979'da Sovyetler'in Afganistan'ı işgal etmesine karşılık vermesini işte bu amaçla destekledi. ABD ile Britanya arasında gerçek anlamda ortaklık, Reagan'ın başkanlığı döneminde serpilip gelişti.

Reagan'ın Sovyetler'e yaklaşımı özünde yalındı: "Biz kazanırız, onlar kaybeder."⁸¹² Thatcher daha nüanslı bir görüşe sahipti. Yine de Reagan'ın mücadeleye kattığı iddialı tutum enerjiyi ve iyimserliği teşvik ediyor, hepsinden de önemlisi, onun demokratik değerlere bağlılığını gösteriyor ve Thatcher'ı da olabildiğince cesaretlendiriyordu. Reagan ise güvenilir ve ideolojik olarak uyumlu bir yabancından tavsiye almanın değerini anlamıştı.

Komünist doktrinler Sovyet politikasına hâkim olmayı sürdürdü. Afganistan'ın Aralık 1979'da işgal edilmesi, Sovyetler'in maceraperestliğinin devam ettiğini hatırlatan bir gelişmeydi. Thatcher hâlâ ulusal savunmasını güçlendirmeye ve NATO'nun bütünlüğünü güçlendirmeye odaklıydı. Reagan'ın İttifak'ın inandırıcılığını güçlendirmeye yönelik çabalarını destekliyordu.

Thatcher, Britanya'nın gelecekte bağımsız nükleer caydırıcıya sahip olmasını güvenceye alma umuduyla Reagan'ı denizaltıdan fırlatılan yeni Trident II balistik füzelerini elverişli koşullarla Britanya'ya satmaya 1982'de ikna etti. Sovyetler'in Avrupa'yı hedef alan orta menzilli SS-20 füzeleri yerleştirmesine karşılık NATO'nun cevap vermesi ve İttifak'ın karşıt güç olarak ABD'nin Pershing ve seyir füzelerini kabul etmesiyle ilgili tartışmaya rehberlik etti. 14 Kasım 1983'te ABD'nin orta menzilli seyir füzeleri Britanya'ya geldi. Bu gibi silahlar bir ay sonra Batı Almanya'ya da gönderilecekti. Sovyetler'in füze sevkiyatına karşı Thatcher'ın etkili bir karşıt güç oluşturmaya savunması meyve veriyordu.

Nükleer karşıtı hareket taktik bir yenilgiye uğramıştı ama Reagan gibi hiç beklenmedik bir sempatizan bulmuştu: Nükleer silahları "tümüyle mantık dışı, tümüyle insanlık dışı ve öldürmekten başka hiçbir işe yaramayan şeyler" diye tanımlayan ABD Başkanı onlara karşı inatçı bir tiksinti duyuyordu. Başkan olarak en büyük yükümlülüğünün, dünyayı nükleer silahlardan kurtarmak olduğuna inanıyordu. Reagan Mart 1983'te tüm dünyayı şaşırtarak Stratejik Savunma Girişimi'ni (SDI) açıkladı. Bu girişim, uzaya yerleştirilmiş silahlarla Sovyetler'in fırlattığı kıtalararası balistik füzelerin (ICBMs) önünü kesip onları etkisiz hâle getir-

meye yönelik bir savunma kalkını geliştirme planıydı. Stratejik Savunma Girişimi, Reagan'ın ifadesiyle dünyanın "nihai hedefimize ulaşmaya ve stratejik nükleer silahların yarattığı tehdidi ortadan kaldırmaya başlamasına" katkıda bulunacaktı.⁸¹³

Thatcher Stratejik Savunma Girişimi'nin teknolojik açıdan uygulanabilir olup olmadığı ya da Reagan'ın bu sisteme attığı büyük potansiyele ulaşp ulaşmayacağıyla ilgili kuşkuluydu. Reagan'ın planının makul ölçeğin ötesine geçtiğinden korkuyordu. Çabalarını, daha uygulanabilir bir iş olarak gördüğü Avrupa'nın savunmasını güvence altına alma işine yöneltti. Ayrıca kusurlu bir Stratejik Savunma Girişimi sisteminin bile Britanya'nın bağımsız nükleer caydırıcıya sahip olmasının mantığına zarar vereceğinden korkuyordu.

Reagan ile şahsi bağları ve kendi kuşkuları arasında gidip gelen Thatcher, tercihini yapıcı muğlaklıktan yana kullandı, bunu ilk kez yapmıyordu. Kamuoyunun karşısında Stratejik Savunma Girişimi'ni savunmaya çabalıyordu ama odak noktasını planın ilkesel olarak desteklediği araştırma bileşeniyle sınırlı tutuyordu. Daha tartışmalı bir mesele olan Stratejik Savunma Girişimi'nin fiilen uygulamaya konmasını, uzak gelecekte ele alınacak ve NATO ile Sovyetler Birliği arasında nihai müzakerelerde görüşülecek bir konu olarak görüyordu.

Thatcher Aralık 1984'te Camp David'de Reagan'la yaptığı samimi görüşmelerde kaygılarını açıkça dile getirdi. Reagan temel görüşünden geri adım atmaya niyetli olmasa da önemli bir taviz verdi. Görüşmelerinin sonunda yaptıkları basın açıklamasında Thatcher, Reagan'ın "Stratejik Savunma Girişimi'yle ilgili testler ve konuşlandırmaların, antlaşma yükümlülükleri çerçevesinde müzakere edilecek bir mesele olması gerektiğini" kabul ettiğini duyurdu.⁸¹⁴ Pentagon yönetimin daha önceden kabul ettiği şeylerin ötesine geçen bu vaade acı acı karşı çıktı. Ama bu önlem kaygılı NATO üyelerine bir ölçüde güven vermekle kalmıyor, ABD-Birleşik Krallık ilişkisinin kalıcı bir yakınlık içinde olduğunu da gösteriyordu. Thatcher Atlantik'in her iki yakasındaki müttefikler arasında tercümanlık etmeyi diğer Avrupa liderlerinden

daha fazla görev edinmişti. Bir yandan da kendi ülkesinde savunma harcamalarının artırılmasını desteklemeyi sürdürüyordu.

Thatcher'ın Stratejik Savunma Girişimi'ne karşı tutumu, Avrupalı müttefiklerin ikircikli tutumu ile Britanya'nın özel koşullarının bileşimini yansıtıyordu. Bütün NATO müttefikleri ülkelelerini mahvedebilecek bir nükleer savaştan korkuyor, Amerika'nın verdiği nükleer güvenceye yaslanıyordu. Amerika'nın verdiği garantiyi yerine getirme hazırlığını sınırlayabilecek ya da nükleer denklemini etkileyebilecek yeni silah sistemlerinden rahatsızlık duyuyorlardı. Thatcher'ın hususi endişesiye, Britanya'nın bağımsız nükleer caydırıcılığını korumaya bağlılığından ileri geliyordu. ABD'de nükleer silahların geliştirilmesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Britanya bilim camiasının işbirliği sayesinde söz konusu olmuştu. Bu nedenle Britanya'nın kendi nükleer silahlarını geliştirme ya da Amerika'dan nükleer silah satın alma kararlılığında onlardan yardım alması, ahlaki bir hak iddiasına dayanıyordu. Roosevelt ve Churchill Eylül 1944'te New York'ta Hyde Park'ta gizli bir anlaşma yaparak savaş sonrasında nükleer işlerde işbirliğinin sürdürülmesini karara bağlamışlardı. Savaş sonrasında iki ülke, ilişkilerinde yaşanan bazı çalkantıların ardından devletler arasında nükleer silahlar konusunda işbirliğinin altın standardı olmayı sürdüren ABD-Birleşik Krallık Karşılıklı Savunma Anlaşması'nı karara bağladı. ABD, Britanya'nın nükleer caydırıcılığı yeterli büyüklüğe ulaşınca dek Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne nükleer silah temin etmeyi, nükleer denizaltı teknolojisinde Britanya'yla işbirliği yapmayı ve zenginleştirilmiş uranyum ile plütonyum nakline izin vermeyi kabul etti. Bu antlaşma bugün hâlâ yürürlüktedir.

Britanya'nın nükleer rol üstlenme kararlılığı, her iki partiden bütün kabinelerde değişmeden kaldı. Bu kararlılık Britanya'ya Sovyetler Birliği'nin 1956'da Süveyş krizinde nükleer tehdit imasında bulunmasına benzer nükleer şantajlara direnme gücü kazandırdı. Amerikan tarafında bu tutum her zaman aynı şekilde paylaşılmadı, bunun nedeni ABD'nin nükleer silahların yayılmasıyla ilgili kaygılarıydı. Yine de aramızda bir azınlık, Britanya'nın nükleer güce sahip olmasının uzun vadede Amerika'nın çıkarına

olduğuna inanıyordu; zira bu güç Atlantik'in karşı tarafında ortak tarihsel amaçlara sahip olduğumuz bir ortağı güçlendiriyor, muhtemel bir krizde Sovyetler'in NATO'nun tepkisini tahmin etme girişiminde bulunmasını da zorlaştırıyordu.

GRENADA'DA BİR SORUN

Thatcher'ın İngiliz-Amerikan ilişkilerinin yakın olması arzusu, Reagan'a büyük saygı duymasına rağmen ona karşı bile Britanya'nın çıkarlarını savunmasının önüne geçmiyordu. Bunun çarpıcı bir örneğine, Ekim 1983'te ABD'nin Karayip adası Grenada'yı istilasını sonrasında tanık olundu. İngiliz Uluslar Topluluğu'na üye olan adada koyu Marksist bir hizibin iktidarı ele geçirmesinin ardından, Reagan yönetimi askeri müdahalede bulunarak darbeyi tersine çevirmeye çalıştı. ABD tarafının ilk görüş yoklamaları Britanya'nın böyle bir hamleye karşı çıkacağını gösterdiğinden, Washington Thatcher'ı gelişmelerle ilgili değerlendirmelerin dışında tutmayı tercih etti. Amerika'nın planları uygulamaya konmadan sadece birkaç saat önce Britanya Başbakanı'na iletildi.

Grenada'nın Şubat 1974'te bağımsızlığı seçmesini takiben Britanya sömürgesi olarak statüsü değışmişti. Ne var ki ada İngiliz Uluslar Topluluğu içinde kaldığından Kraliçe hâlâ bu ülkenin devlet başkanıydı ve Britanya hükümeti adanın egemenliğiyle ilgili sorumluluk duyuyordu. Daha can yakıcı bir kusursa, en yakın müttefikinin anlamlı bir istişarede bulunmaksızın bir İngiliz Uluslar Topluluğu ülkesine karşı harekete geçtiğini öğrendiğinde Thatcher'ın hissettiğı aşığılanmaydı. Daha da kötüsü, bu istila ABD'nin orta menzilli nükleer füzelerinin Britanya'ya sevk edilmesine sadece birkaç gün kala gerçekleşmişti. ABD'nin küçük bir Karayip adasının istilasını öncesinde Britanya'yla istişare görüşme-

leri yürüteceğine güvenilemeyecekse, Britanya topraklarındaki füzelerin kullanılması öncesinde bu gibi görüşmeler yürüteceğine nasıl güvenilecekti?

Reagan'ın albenili özüne sırt çeviren Thatcher, iki ülke arasındaki anlaşmazlığı kamuoyuna açıkladı. "Biz Batı ülkelerinde, Batı demokrasilerinde kuvvetimizi hayat tarzımızı savunmak için kullanırız, başka halkların ülkelerine girmek için değil," diye konuştu BBC'ye sözünü hiç sakınmadan: "Komünizm her nerede hüküm sürüyorsa ABD oraya girecektir diye yeni bir kanun koyuyorsanız, o zaman bu dünyada gerçekten korkunç savaşlar yaşayacağız demektir."⁸¹⁵ ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Robert "Bud" McFarlane, Britanya kabine sekreterine derhal nota vererek "olağanüstü sert" olduğunu söylediği Thatcher'ın açıklamasını kınadı ve yönetimin Britanya Başbakanı'nın duruşu karşısında "derin bir hayal kırıklığı" duyduğunu bildirdi.⁸¹⁶

Bu arada Grenada'da gelişmeler hızla ilerliyordu. 25 Ekim'deki istiladan günler sonra Amerikalılar iktidardaki askeri cuntayı indirdi, Aralık ayında ABD adadan tümüyle çekildi. Devrimden önceki anayasa yürürlüğe kondu, sıra demokratik seçimlere gelmişti.

ABD yönetimine Britanya'yı çantada keklik saymamasını hatırlatan Thatcher, Grenada üzüntüsünü sürdürmemeyi tercih etti. Uzun menzilli füzelerin Britanya topraklarına sevkiyatı devam etti.

STRATEJİK BİR DEĞİŞİKLİK: DOĞU-BATI ANGAJMANI

Aralık 1983'te Noel'den dört gün önce Thatcher beni Downing Street Numara 10'ya akşam yemeğine davet etti. Karayipler'deki son gelişmeler üstünde çok durmadık ama Doğu-Batı ilişkile-

rinin mevcut hâlinin onun keyfini kaçırdığını gördüm. Moskova'nın "yönsüz" olduğunu söyledi, "belirsizliklerin bu kadar fazla, temasların bu kadar az olduğu bir durumu" pek hatırlayamadığını söylüyordu.⁸¹⁷

O Eylül ayında Sovyetler yanlışlıkla kendi hava sahalarına giren Güney Koreli ticari bir uçağı (KAL Uçuş 007) vurmuştu. Moskova'nın bu trajediye verdiği vurdumduymaz cevap gerilimi artırmış ve Batı'yı sağlığının bozuk olduğu bilinen Sovyet Genel Sekreteri Yuri Andropov'la diyalog kurmanın pek getirisi olmayacağına ikna etmişti. Kasım'da ABD'nin orta menzilli füzeleri Avrupa topraklarına gelmeye başlarken Sovyetler Cenevre Silahlanmanın Sınırlanması müzakerelerinden çekildi. Sovyetler uzlaşmaz olduğu kadar tam bir yalıtım içindeydi artık.

O gece yemekte Thatcher'ın huzursuzluğuna cevaben, yeni bir Doğu-Batı diyalogu çağrısında bulunmaya niyetli olup olmadığını, eğer niyeti varsa bu adımı atmanın en iyi yolunun ne olduğunu sordum. Anlaşılan onun zihni çoktan bu yönde çalışmaya başlamıştı bile.

Brejnev döneminin son günlerinde, Sovyet gerontokrasisinin en katı günlerinde, Thatcher bağ kurma çabasından kasten kaçınmıştı. Ancak Haziran 1983'te kazandığı ikinci seçim zaferinden sonra Doğu-Batı ilişkilerini resmen değerlendirmeye ve bağ kurma yönünde ilerlemeye başlamıştı.

8 Eylül'e denk gelen hafta sonu Thatcher, Britanya başbakanlarına tahsis edilen resmi sayfiye konutu Chequers'ta, Sovyetler hakkında çalışan akademisyenlerin katıldığı bir seminere ev sahipliği yaptı. Toplantının açıklanan amacı iddialıydı: "Gelecek birkaç yıl için net amaçlar tesis etme düşüncesiyle hükümetin uluslararası ilişkilerde izlediği stratejinin değerlendirilmesi."⁸¹⁸ Dışişleri Bakanlığı başta bu toplantıya kendi içinden deneyimli insanları göndermeye kalktı ama Thatcher hiçbirini kabul etmedi. Önerilen katılımcı listesine cevaben gönderdiği yazıda şöyle diyordu: "Gerçekten Rusya'yı –Rus zihniyetini– incelemiş insanları, orada biraz da olsa yaşayıp deneyimlemiş insanları istiyorum. Lis-

tedeki insanların yarısından fazlasının bilgisi benimkinden az.”⁸¹⁹ Nihayetinde sekiz Sovyetler uzmanı –içlerinden sadece biri üniversite profesörüydü– davet edildi. Katılımcılar arasında yer alan, Oxford’da Sovyet kurumları hakkında ders veren Archie Brown, Thatcher’a Sovyet liderliğinin daha genç kesiminden ümit vadeden bir liderle, örneğin “Politbüro’nun en eğitimli ve muhtemelen en açık fikirli üyesi” diye tanımladığı Mikhaıl Gorbaçov’la temas kurmasını önerdi.⁸²⁰ Thatcher bu öneriyi kabul etti, seminerin resmi kayıtlarına not düşüldü: “Amacın, gelecek birkaç yıl içinde yavaş yavaş temas kurmak olması gerektiğine karar verildi.”⁸²¹

Thatcher Eylül sonuna doğru Washington’da Reagan’ı ziyaret ettiğinde düşüncelerini ona açtı. “Gerçek Sovyet karakteri hakkında kendimizi aldatmamamız gerekir,” dedi Başkan’a. “Ama bir yandan da onlarla aynı gezegende yaşamamız gerekiyor. Bu yüzden asıl mesele gelecekte ilişkilerimizin nasıl olacağı.” “Normal ilişkiler” kurmayı destekliyordu. Reagan, hemfikir olduklarını söyledi.⁸²²

Thatcher gibi Reagan da göreve geldiğinde Sovyetler’e karşı koymaya kararlıydı. Ama onu destekleyen birçok kişinin –ve yönetiminde görevli bazılarının– aksine nükleer silahlardan hiç hoşlanmaması, silahlanmanın sınırlanması müzakerelerine sıcak bakmasını sağlamıştı. Reagan daha Mart 1981’de, bir suikast girişimi atlatmasından kısa süre sonra hastanede yatarken Brejnev’e bir diyalog başlatılması önerisinde bulunmuştu.

Böyle bir bağlantı kurulmasını teşvik eden isim, Temmuz 1982’de Dışişleri Bakanı olan George Schultz’tu. Schultz’un Ertesi Şubat ayında yaptığı çağrı üzerine, ulusal güvenlik danışmanı ve savunma bakanının şiddetli muhalefetine rağmen Reagan, Sovyet büyükelçisi Anatoli Dobrinin ile görüşmeyi kabul etti. Reagan o Nisan ayında günlüğüne şöyle yazmıştı: “Ulusal Güvenlik Konseyi personelinin bir bölümü çok katı ve Sovyetler’e hiçbir şekilde yaklaşmamak gerektiğini düşünüyor. Katı olduğumu ve asla boyun eğmeyeceğimi düşünüyorum. Ama özgür dünyayla geçinmek istediklerini yaptıklarıyla gösterirlerse daha iyi bir dünyaya kavuşacağımızı görmelerini ve de bunu denemeyi istiyorum.”⁸²³

Bu hislere tamamen katılan Thatcher, Reagan yönetimiyle birlikte bu düşünceleri geliştirmeye çalıştı. Ne var ki Sovyetler Birliği'yle daha yapıcı bir ilişki kurulması için Moskova'da istekli bir ortak olması gerekirdi. Andropov'un Şubat 1984'te ölmesi, Konstantin Çernenko'yu liderliğe getirdi. Ama amfizem ve kalp rahatsızlığından mustarip yetmiş iki yaşındaki aparatçık, ilişkilerde hemen bir iyileşme olacağı konusunda Thatcher'a pek umut vermiyordu.

Thatcher'ın önemli düşüncesi, Çernenko'yu ve onun kuşağını bir kenara bırakmak, onun yerine yüzünü muhtemel haleflerine dönmekti. Onun yönetimi altında Britanya Dışişleri Bakanlığı, Politbüro'nun üç genç üyesini içeren bir kısa liste oluşturdu: Bu kişiler Grigory Romanov, Viktor Grişin ve Mikhail Gorbaçov'du. İsmi daha önce Thatcher'ın kulağına çalınan Gorbaçov'un davet edilmesi, yasama organında Dış İlişkiler Komisyonu başkanı olduğundan en anlamlı tercih olarak görüldü.⁸²⁴ Çernenko hâlâ devlet başkanı olduğundan, diplomatik protokolün gözetilmesi gerekiyordu. Thatcher Gorbaçov'un davetli bir Sovyet parlamenter heyetinin başkanı olarak Britanya'ya davet edilmesini ayarladı. Onunla görüşmesini ve onu tartmasını sağlayacak, uygun ve zararsız bir girizgâhtı bu.

Bu daveti kabul eden Gorbaçov, karısı Raisa ile birlikte Aralık 1984'te Britanya'ya geldi. Chequers'ta yedikleri öğle yemeğinde Thatcher'la kapitalist sistemle komünist sistemin yararlarını karşılaştırdıkları hararetli bir tartışmaya tutuştular. Özel sohbetlerinin kayıtlarına göre Thatcher, "herkese nerede çalışması ve ne yapması gerektiğini söyleyecek bir iktidar olmak istemiyordu". Gorbaçov "Britanya sistemini anladığını ama Sovyet sisteminin daha üstün olduğunu" söylemişti.⁸²⁵ Tartışma bu minvalde devam etti, tarafların ikisi de pes etmedi. Görüşmeleri bitmeye yaklaşmıştı ama ufukta yeni bir girişim ya da uzlaşma belirmemişti. Görünürdeki çıkmaz bir yana, bu öğle yemeği Thatcher'ın başbakanlığı döneminde gerçekleşen en önemli, en fazla sonuç doğuran görüşmelerden biri oldu.

Thatcher'ın sonradan yazdığı üzere, Gorbaçov bildik Marksist dogmanın papağanlığını yapsa da “kişiliği ruhsuz ruhsuz karından konuşan ortalama bir Sovyet aparatçığının kişiliğinden o kadar farklı ki bundan daha farklı olamazdı” sonucuna varmıştı. Thatcher o günün ilerleyen saatlerinde “altta yatan kişiliğin özünü ifade eden şeyin Marksist retorikten çok üslup olduğunu” anlamıştı.⁸²⁶ Gorbaçov'un tabiatı gereği kendisinden önce gelenlerden daha esnek olduğunu hissetmişti. Her zaman olduğu gibi görüşlerini açıklamakta tereddüt etmedi. “Temkinli bir iyimserlik içindeyim,” dedi ertesi gün BBC'ye, ünlenen şu cümlesini de ekledi: “Mr. Gorbaçov'u beğendim. Birlikte iş yapabiliriz.”⁸²⁷

Ama Thatcher o yılın Aralık ayında Camp David'e yaptığı ziyarette yine de temkinli bir ton benimsedi. Evet, Gorbaçov etkileyiciydi, Beyaz Saray'ın bu görüşmeyle ilgili kayıtlarına göre “tartışmaya, münazaraya açıktı”. Ama Thatcher “hasımın ne kadar etkileyici olursa bir o kadar da tehlikeli olacağını” düşünüyordu.⁸²⁸ Yine de bu kaygısı onu asıl sonuca varmaktan alıkoymadı. Reagan'ın daha sonra belirttiği üzere: “Bunun büyük bir açılım için bir şans olduğuna inandığını söyledi. Elbette ki sonuna kadar haklı çıktı.”⁸²⁹

Gorbaçov Mart 1985'te Çernenko'nun ölümünün ardından genel sekreter olduğunda, Thatcher'ın Sovyet liderle ilgili olumlu değerlendirmesine verilen destek arttı; onunla erken bir zirve yapması için Reagan'a yapılan baskı da arttı. Reagan yönetimindeki şahinler, böyle bir yolun izlenmesine kuvvetle karşı çıkıyordu. Kesintisiz baskı yapmanın sonunda Sovyet sisteminin çökmesine sebep olacağına ısrar ederek, diyalog kurulursa Müttefik Devletler arasındaki birliğin kaybolup gideceğini savunuyorlardı. Bu tartışmada karşı tarafta yer alan Schultz ise Reagan'ın yeni Sovyet liderle görüşme konusundaki içgüdüsel isteğini yerine getirmeye çalışıyordu.

Thatcher'a açıkladığım üzere, Reagan'ın ilk görev döneminde ABD'nin gücünü artırma ve Sovyetler'in saygısını kazanma yönündeki çabaları bence ikinci döneminde ona güçlü bir müzake-

re konumu kazandırmıştı.⁸³⁰ Yaz başında Reagan kararını verdi. O yılın Kasım ayında Cenevre’de Gorbaçov’la bir zirve yapmayı planladığını duyurdu. Bunun bir dönüm noktası olduğu sonradan anlaşıldı. “Özel ilişki”nin geleneğini en iyi biçimde izleyen Margaret Thatcher, güvenilir bir ortak ve danışman olarak görev yapıp ABD yönetimine bağımsız ve bilgiye dayalı yargılarını sundu. Reagan Cenevre’deki müzakere yaklaşımını büyük ölçüde Thatcher’ın o istemeden kaleme aldığı, Gorbaçov’la nasıl ilişki kurması gerektiğine ilişkin tavsiyelerde bulunduğu, olağanüstü ayrıntılı 12 Eylül 1985 tarihli mektuba dayandırdı.⁸³¹ Aslında o tarihlerde Reagan ile Gorbaçov arasında arabuluculuk yapan Thatcher, uluslararası ilişkilerde nüfuzunun zirvesindeydi.

1980’lerin sonlarına doğru, Gorbaçov yurtiçinde kapsamlı bir reform programı başlatırken Thatcher’ın onunla diyalog kurma şevki de arttı. Avrupa soluna göre Gorbaçov’un reformlar ve açıklıkla –*glasnost ve perestroika*– ilgili sözleri Thatcher’ın Sovyet tehdidinin devam ettiği yönündeki varsayımının altını oyuyordu. Nükleer karşıtı hareket tam silahsızlanma davası için yeni bir şevk bulmuştu. Diplomatik esnekliği güçlü bir savunma ihtiyacı ve Sovyet tehdidinin sürdüğü bilinciyle birleştirmenin olumlu yönlerini Avrupalı meslektaşlarına tekrarlamaktan bıkip usanmayan Thatcher silahsızlanma lafından hiç hoşlanmıyordu.

Bütün bunlar olurken Atlantik’in iki yakası arasındaki ilişkilerde ciddi bir kriz patlak verdi. Ekim 1986’da Reagan ve Gorbaçov İzlanda’da Reykjavik’te görüşüp Amerikan Başkanı’nın nükleer silahsız bir dünya hayalini hayata geçirmeye karar verdiler. Washington’da eksiksiz bir zirve toplantısına hazırlık amacıyla yapılması tasarlanan gayriresmi görüşme, uluslararası sahnede nadiren tasarlanan –daha da nadiren doğaçlama gelişen– büyüklükte bir görüş alışverişine dönüştü.

Gorbaçov Reykjavik’e gelirken Sovyet nükleer silahlarında büyük kesintiler yapmaya hazırdı; Reagan’ı aynı yolu izlemenin ötesinde, Stratejik Savunma Girişimi’nden vazgeçmeye de ikna etmeyi umuyordu. Kapalı kapılar ardında iki lider çok daha büyük

kesintiler yapmayı gördü. Reagan'ın nükleer silahların tümüyle imha edilmesi önerisiyle görüşme zirveye tırmadı. "Bunu yapabiliriz," diye onu doğruladı Gorbaçov. "Silahları bertaraf edebiliriz."⁸³² Diyalog, bu konuyla ilgili bir ortak anlayış bildirisi taslağı hazırlama noktasına kadar geldi.

Ama görüşmeler Stratejik Savunma Girişimi konusunda tökezledi. Gorbaçov Stratejik Savunma Girişimi'nin on yıl boyunca laboratuvarında tutulmasında ısrar etti. Nükleer silahların olmadığı bir dünyada bile Stratejik Savunma Girişimi'ne bir koruyucu olarak ihtiyaç olduğuna, girişimin dış uzayda denenmesinin temel önem arz ettiğine inanan Reagan bu öneriyi kabul etmedi. Amerikan Başkanı birden kalkıp görüşmeyi bitirerek bu çıkmaza son verdi ama bütün nükleer silahların lağvedilmesini öngören geçici anlaşma taslağı hazırlanmış olmasına rağmen bu nedenle masada kaldı.

Bundan yaklaşık on yıl sonra, Reykjavik'te Gorbaçov'un dış politika danışmanı olan Anatoli Dobrinin'e Sovyet müzakerecilerin asıl önemli koşulu, silah sayısını dondurmaya ve sonra karşılıklı olarak ciddi oranda azaltmaya neden kabul etmediğini sordum; uzay boşluğunda test meselesi daha sonraya, söz gelimi Cenevre'de yapılacak teknik bir konferansa bırakılabilirdi. "Çünkü nükleer strateji hakkında çok bilgili kimse yoktu aramızda," diye cevap verdi. "Ve çünkü Reagan'ın odadan çıkıp gidebileceği aklımıza hiç gelmemişti."

Thatcher son derece huzursuzdu. Reagan'a Gorbaçov'la iş yapma çağrısında bulunurken böyle bir ilişkinin hâlihazırda mevcut ABD ve Britanya savunma politikasının tümüyle altüst olmasına yol açabileceğini düşünmemişti. Reykjavik'ten iki ay sonra onunla görüştüğümde, olayların seyrinden müthiş rahatsızlık duyduğunu gördüm. Zirve, Reagan yönetiminin ABD ile Avrupalı müttefikleri arasındaki ilişkileri iyileştirmek için "yaptığı bütün iyi işleri" tehlikeye atacak bir "depresyon"e dönüşüvermişti. Reagan, nükleer silahların rolü hakkında uzun zamandır yürürlükteki

* Odadaki Sovyetler arasında Gorbaçov ve Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze; Amerikalılar arasında ise Reagan ve George Shultz vardı.

NATO anlaşmasını baltalama girişiminde bulunarak Atlantik'in iki yakası arasındaki ittifakın önemli sütunlarından birini gayri-meşru kılmaya yaklaşmıştı.

Thatcher şimdi onu bekleyen zorluğun, Başkan'ı daha sağlam zeminli bir konuma getirmek olduğu kanısındaydı. Bana Reykjavik'i "bir kenara bırakmaya kararlı olduğunu" söyledi.⁸³³ Britanya Başbakanı'nın ilk işi mesajını en sıcak övgülerle sarıp sarmalamak olmuştur. Zirvenin ertesi günü Beyaz Saray'daki Reagan'ı aramış ve samimiyetsiz bir kurnazlıkla "Reykjavik'te muhteşem bir iş çıkardığını" söylemişti. Zirve "bir Sovyet kurgusuna benziyordu ve çıkmaza girmenin sorumluluğunu Gorbacov'a yıkmak" temel önemdeydi. Thatcher sonra saldırıya geçmiş ve Reagan'a nükleer silahları topyekûn bertaraf etmeyi savunmanın "teslim olmak anlamına geleceği" uyarısında bulunarak "Bu nedenle çok çok dikkatli olmamız gerekir," demişti.

Ama onun bu ricaları Reagan'ı etkilememişti. Thatcher nükleer silahların bertaraf edilmesi hâlinde "Sovyetler'in konvansiyonel üstünlükleriyle Avrupa'yı silip geçebileceği" yolundaki kaygısını tekrarlayınca, Reagan "Sovyetler'i yenebilecek bir strateji geliştirebileceğimize eminim," dedi. Bu işin konvansiyonel askeri yollarla başarılabileceğine inandığını ima ediyordu.⁸³⁴

Bunların hiçbirisi de Thatcher'ın işitmek istediği şeyler değildi. Nükleer silahların lağvedilmesi gibi Reagan'ın zihnine derinden işlemiş bir konuda, ABD Başkanı'nın geri adım atmayacağını, en azından bunu doğrudan yapmayacağını fark etti Thatcher. Bunun üzerine taktiklerini değiştirdi. Reykjavik zirvesinden bir ay sonra, Kasım 1986'da Camp David'e yapması önceden planlanmış bir ziyareti yeni ikna aracı olarak gördü. Uzun zamandır danışmanı olan Charles Powell'ın uyarısı üzerine, Reagan'a Reykjavik'te kabul ettiği herhangi bir şeyi reddetmesini rica etmekten kaçınacaktı. Thatcher'ın bunun yerine amacı, "Reykjavik'te kabul edebileceğimiz ve öncelikli olması gerektiğini savunabileceğimiz unsurları" seçmek olacaktı o zamanlar bana anlattığına göre. "Buna göre, başka her şeyin, açıkça terk edilmesi değilse de bir kenara bırakılması gerekecekti."⁸³⁵

Reagan'ın bu yaklaşıma açık olduğunu görmek Thatcher'ı çok rahatlattı. İkisi, kimyasal silahlara yasak getirilmesinin yanı sıra stratejik saldırı silahlarının %50 azaltılmasını da içerecek bir Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler anlaşmasına öncelik verilmesinde anlaştı. Reykjavik'teki paketin daha kapsamlı unsurlarına hiç değinilmedi, bunlar artık fiili değerlendirmenin dışında kalmıştı.

Bu yaklaşımın bedeli vardı elbette. Thatcher Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler anlaşmasını desteklerken Reagan'ın nihai amacı olan nükleer silahları Avrupa'dan tümüyle kaldırma çabasına desteğini sunuyormuş gibi göründü. Yine de kararını bana açıkladığı üzere, "Nükleer caydırıcılığı korumak amacıyla, ABD'nin stratejik nükleer silahlarının ortadan kaldırılmasını müzakere etmesini önlemek ve Trident (füzeleri) almamızı güvenceye almak için ehven-i şer seçeneği, orta menzilli nükleer kuvvetlerin sıfırlanmasını öngören bir anlaşmayı kabul ettik."⁸³⁶

Thatcher derinden benimsenmiş bir inanca ne zaman sarılmak gerektiğini, yeni bir gerçekliği ne zaman kabul etmek gerektiğini, kendi deyişiyle o yeni gerçekliği "en iyi görünüme büründürmeyi" biliyordu.⁸³⁷ Camp David ziyareti sonrasında yapılan ortak açıklama, NATO'nun etkili nükleer caydırıcılığa dayandığını ve Reagan'ın Britanya'nın Trident sistemini desteklemeyi sürdürdüğünü bir kez daha doğruluyordu. Kamuoyu karşısında nükleer caydırıcılık hakkında benimsenen duruşla ilgili olarak bu açıklama aslında Reykjavik öncesi normlara retorik düzlemde bir dönüşü temsil ediyordu. Thatcher'a o zamanlar söylediğim üzere, o "Başkan'ın kulak verdiği ABD dışındaki tek kişiydi."⁸³⁸ Thatcher'ın ona yakınlık göstererek ama onun fikirlerini her zaman kabul etmeksizin tavsiyeler sunmayı sürdürmesi hâlâ önemliydi.

Thatcher'ın argümanları, İran-Kontra skandalı sonrasında ABD yönetiminin zayıflamasından da istifade etti. Bu skandal sırasında, Amerikan silahlarının İran'a izinsiz satılmasından elde edilen gelirleri Nikaragua'da Marksist-Leninist Sandinist rejime karşı Kontra isyanını finanse etmekte kullanan devlet görevlileri ortaya çıkmıştı. Reagan'ın dostu ve sıkı destekçisi Thatcher, onun ileri doğru bir yol bulmasına yardımcı olmayı kendisine

görev saydı. NATO'nun savunma doktrininin temel unsurlarını yeniden onaylayarak Batı'ya büyük bir hizmette bulundu. Ama Reykjavik zirvesi, İngiliz-Amerikan ilişkilerinin yakınlığını ortaya koymanın yanı sıra bu yakınlığın sınırlarını da gözler önüne sermişti. Kuvvetler arasındaki güç dengesizliğinin başlıca etken olduğu -ve Başkan'ın kanaatlerinin özellikle kuvvetli olduğu- meselelerle ilgili duygusal ve tarihi bağlar yıpranabilir, Amerika kendi tercihlerini tek yanlı olarak izlemekte ısrar edebilirdi.

KUVEYT'İN EGEMENLİĞİNİ SAVUNMAK: KÖRFEZ KRİZİ

Thatcher'ın liderliğinde Britanya'nın sesi sadece NATO ve Soğuk Savaş'la ilgili meselelerde değil yerkürenin dört bir yanındaki çatışmalarda da duyuldu. Saddam Hüseyin'in Irak'ı Ağustos 1990'da komşusu Kuveyt'i istila ve işgal ettiğinde Britanya'nın özel bir rol oynayacağı hemen açıklık kazanmamıştı. Britanya'nın harekât gücü, Irak monarşisini devirdikten sonra iktidara geçen Tuğgeneral Abdülkerim Kasım'ın bağımsızlığını yeni kazanmış Kuveyt'in toprak bütünlüğünü tehdit edermiş gibi görüldüğü 1961'den beri epey zayıflamıştı. Britanya o tarihlerde eski sömürgesinin savunmasını güvence altına almasını öngören anlaşmanın gereklerini yerine getirmiş, Kasım'ı caydırmak için askerler ve gemiler göndermeyi başarmıştı.

Thatcher'a göre Saddam Hüseyin, General Galtieri'yle aynı hamurdan pervasız bir diktatördü. Arjantin liderine olduğu gibi, Saddam Hüseyin'in suyuna gitmek onu cesaretlendirmekten başka bir işe yaramayacaktı. Britanya'nın saldırganları hoş tutmayı tercih ettiği tarihi dönemlere soğuk bakıyordu Thatcher. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasını hızlandıran 1938 Münih Anlaşma-

s'ını değerlendirirken şöyle diyordu: "Britanya dışışleri politika-sı, Südetenland ve Çekoslovakya'da olduğu gibi başka insanların topraklarını vermeye kalktığında en kötü performansını sergile-miştir."⁸³⁹ Kuveyt'teki çatışmanın başlangıcından beri –Falkland Adaları'nda olduğu gibi– izlenecek tek onurlu yolun, eski sta-tükonun kurulması olduğunda kararlıydı; sahip olduğu ahlaki açıklık nihayetinde kriz sırasında Amerikan yönetiminin karar oluşturma sürecinde önemli bir etki yarattı.

Başkan George H. W. Bush'un krize ilk tepkisi itidalliydi. 2 Ağustos sabahı Beyaz Saray'dan basına seslenen Bush temkinli görünüyordu, bölgeye asker göndermeyi "düşünmediğini" söyle-miř, hatta řunu eklemeyi de ihmal etmemişti: "Üstünde anlaşma sağlanmış olsa bile askeri sečeneklerden söz etmezdim."⁸⁴⁰ Bus-h'un bu sözlerinden hemen sonra Ulusal Güvenlik Konseyi mese-leyi tartışmak üzere toplandı. Görüşler, bu istilanın bir emrivaki olarak kabul edilmesi yönündeydi.⁸⁴¹

Kriz patlak vermeden epey önce Thatcher'ın 2 Ağustos öğle-den sonrası Colorado/Aspen'de düzenlenen bir konferansta Baş-kan Bush'un yanında görüneceği bir daveti kabul etmesi çok gü-zel bir tesadüf olmuştu. İki liderin Aspen'de geçirdikleri zaman, Ortadoğu, ABD-Britanya ilişkisi ve dünya düzeninin ilkeleri ko-nusunda muazzam önemli sonuçlar doğurdu. Thatcher'ın Bush'la ilişkisi Reagan'la geliştirdiği ilişki kadar sıcak değildi ama Bush bu ilişkinin değerini anlıyordu. Aspen'de Thatcher'a eşlik eden Charles Powell, iki liderin Kuveyt konusunda "çok yakın bir an-laşma" içinde olduklarına işaret ediyordu. Gerçi Thatcher askeri bir karşılık vermenin aciliyeti konusunda Bush'tan daha fazla et-kilenmiş gibiydi.⁸⁴²

O öğleden sonra Thatcher'la birlikte yaptığı basın toplantısın-da ilk olarak Bush söz aldı. Amerikan Başkanı kaşlarını çatmış-tı, sesi ölçülüydü, elleri takım elbisesinin ceplerinde, temkinli bir hava saçıyordu. Ortadoğulu liderlerle telefon görüşmeleri yaptığı-nı, Irak'ın saldırganlığı karşısında "kaygısını" ilettiğini ve "barışçı bir çözüm" çağrısında bulunduğunu aktardı.⁸⁴³ Thatcher kendisini Colorado'da ağırladığından ötürü Bush'a teşekkür ettikten sonra

hiç vakit kaybetmeksizin “asıl mesele”ye geçti, tıpkı otuz yıl önce parlamentoda ilk konuşmasında yaptığı gibi: “Irak BM’nin üyesi olan bir ülkenin sınırlarını ihlal etmiş ve topraklarını almıştır. Bu hiçbir şekilde kabul edilemez. Bunun devam etmesine izin verilmesi hâlinde birçok ülke asla güvende hissedemeyecektir.”⁸⁴⁴

Thatcher sözcüklerini itinayla seçmiş olmasına rağmen, söylediklerinin özünden çok onları söyleme biçimi hemen büyük bir etki yarattı. Britanya Başbakanı tam bir inanç içinde, kesik kesik patlamalar hâlinde, sözcüklerin üstüne basa basa konuşmuştu. Bir lider olarak tam havasındaydı.

Bush 5 Ağustos’ta Beyaz Saray’a döndüğünde görüşleri ciddi ölçüde sertleşmişti. “Bu saldırganlığı tersine çevirme konusundaki kararlılığımızı çok ciddiye alıyorum,” dedi. “Bu saldırganlık böyle devam etmeyecek.”⁸⁴⁵ Charles Powell’la bir hafta sonra görüştüğümde, Bush’un tonundaki değişikliği büyük ölçüde Thatcher’ın varlığına bağladığımı söyledim: “Beyaz Saray heyeti Aspen’e yapılacak fazla bir şey olmadığı görüşüne meylederek gitmişti ama hazırlıklı ve kararlı döndüler.”⁸⁴⁶

O günlere baktığımda, sanıyorum ki Bush Aspen’e gitmeden önce daha sert bir karşılık vermeye meyletmeye başlamıştı ve orada Thatcher’la yaptığı görüşmeler, içgüdülerini kuvvetle güçlendirdi. Britanya Başbakanı o ayın sonlarına doğru, Irak’a uygulanan yaptırımları ihlal etmeye çalışan petrol tankerlerini engellemek için kuvvet kullanılmasına izin veren bir BM kararının geçirilmesinde Bush’a benzeri bir destek sundu. “Yalpalama vakti değil,” dedi ısrarla. Çatışmanın ilk günlerinde Thatcher’ın benimsenmesine katkıda bulunduğu sert ton, Kuveyt’in nihayetinde kurtarılmasında önemli bir etken oldu.

Thatcher Kuveyt’in egemenliğini savunmakta çabuk davranmış olsa da ülkenin kurtuluşunda Birleşmiş Milletler’e önemli bir rol atfetmeye sıcak bakmamıştı. BM Güvenlik Konseyi’nin Kuveyt’in istila edilmesinin ertesi günü kabul ettiği, Irak’ın saldırganlığını kınayan ve derhal geri çekilmesini talep eden 660 sayılı kararı memnuniyetle karşılamıştı ama BM’nin meseleye

daha geniş çapta dâhil olmasını bariz bir kuşkuculukla karşılıyordu. Tümüyle diplomatik yollar izleyerek Irak'ın geri çekilmesinin sağlanamayacağı açıklık kazanınca, Thatcher BM Güvenlik Konseyi'nden kuvvet kullanımına yetki verecek kararlar çıkarma çabalarına direndi. Askeri bir eylem, BM Güvenlik Konseyi'nin yetkisini gerektiren bir yol olarak ele alınırsa, ulusal egemenlik ilkesine içkin olan kendini savunma hakkını baltalayan bir örnek oluşturulacağını savunuyordu.

Thatcher, meselenin uygulama boyutunda, Kuveyt'in kurtarılmasıyla ilgili olarak en yüksek düzeyde hareket özgürlüğünü de korumak istiyordu. Bu konuda başta Başkan Bush'un desteğini kazanmıştı. "Kuvvet kullanımı hakkında BM'ye gitmek istemiyor, ben de istemiyorum," diye yazmıştı Bush günlüğüne, Eylül ayı başında.⁸⁴⁷

Gelgelelim sonunda Thatcher'ın niyetleri, ABD'de ülke içindeki duruma kurban gitti. Bush BM'nin desteği olmaksızın askeri eyleme girişmenin Kongre'de ve kamuoyunda direnişle karşılaşacağını anladı. Thatcher ise Britanya'da benzer sınırlamalarla karşı karşıya değildi, bu nedenle özel görüşmelerinde ek bir BM kararı çıkarılmasına karşı görüşlerini savunmaya başladı. Ama ABD siyasetinin ülke içindeki ihtiyaçları baskın çıktı. Kasım 1990 başında Thatcher bu argümanı bıraktı. Ne var ki tümüyle alakasız gerekçelerle, sadece birkaç hafta sonra görevinden ayrılmak zorunda kalacaktı.

LİDERLİĞİN SINIRLARI: ALMANYA VE AVRUPA'NIN GELECEĞİ

Büyük devlet adamları genelde imkânın sınırlarının dışında dolaşır, yaşadıkları devri tanımlayan geleneksel katı düşünceleri tekrarlamak yerine onun sınırlarını inceler. Thatcher meslek ha-

yatı boyunca alışıldık düşüncelerin buyruklarına meydan okumuş, tartışmanın koşullarını değiştiren bir liderlik sergilemiştir.

Bununla birlikte zaman zaman onun imkânsız görüneni başarma becerisine duyduğu inancın yersizliği açıklık kazanmıştır. 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasını takiben Thatcher, genelde ona iyi hizmet etmiş sağduyu ve esneklikten ayrıldı. Batı'yı Almanya'nın birleşmesi yönünde bir politikaya yönlendirip birleşik bir Almanya'yı NATO'ya bağlamak yerine Atlantik İttifakı'ndaki meslektaşlarına giderek ters düşmeye başladı.

Thatcher'a göre Berlin Duvarı'nın yıkılışı gerçekten de kutlanası bir gelişmeydi. Bütün Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin çöküşü de aynı şekilde Sovyet uydu devletlerinin yörüngesindeki parçalanmanın son noktasıydı, Thatcher da zaten görevde olduğu süre boyunca bunu başarmaya çalışmıştı. Ama Demir Perde'nin çöküşünün mantıksal sonucu, daha açık bir ifadeyle İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yapay olarak bölünmüş Doğu ve Batı Almanya'nın artık birleşecek olması, onu içten içe düşündürüyordu.

Thatcher'ın Almanya'nın yeniden birleşmesiyle ilgili kaygılarının meşru bir dayanağı vardı. Birliğini yeni kurmuş Almanya 1871'de uluslararası sisteme son kez girdiğinde Benjamin Disraeli bu gelişmeyi Fransız Devrimi'nden "daha büyük bir siyasal olay" olarak nitelemişti.⁸⁴⁸ Bismarck'ın 1890'da emekliye ayrılmasının akabinde patlak veren, Ağustos 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla doruğa tırmanan krizler dizisi, Disraeli'nin ileri görüşlü olduğunu gösterdi. Birleşmiş bir Almanya Avrupa'daki güç dengesini kaçınılmaz olarak bir kez daha değiştirecekti ve Thatcher böyle bir değişikliğin sonuçlarını titizlikle değerlendirmek gerektiğine inanmakta yalnız değildi.

İkinci Dünya Savaşı döneminde çocukken edindiği tecrübelerden beslenen Thatcher, Almanya'nın iddialı ve yayılmacı tutumunun Hitler'in yenilgisiyle son bulduğundan emin değildi. Almanların değişmez millî karakteri olarak algıladığı tutuma güvenmiyordu, karamsarlığa kapıldığı anlarda Almanya'nın geçmişiindeki bütün şeytanların çıkarılmamış olduğundan korkuyordu.

Napoleon'un şöyle dediği rivayet edilir: "Bir insanı anlamak için o insan yirmi yaşındayken dünyanın nasıl olduğuna bakın." Thatcher yirmi yaşına girdiğinde takvimler 1945'i gösteriyordu.

Bu kuşkucu duygularını dile getirmekten çekinmezdi. 1988'deki G-7 zirvesi sırasında Toronto'da ikimizin de katıldığı bir akşam yemeğinde⁸⁴⁹ onun şerefine kadeh kaldırarak Bismarck'ın bir sözünü tekrarlardım: "Bir devlet adamının yapabileceği en iyi şey, Tanrı'nın pelerininin eteğine tutunup onunla birkaç adım atmaktır." Beni ancak yarım yamalak dinleyen Thatcher kimin pelerinine asılmasını önerdiğimi sordu. Ev sahibi Bismarck'ın bir sözünü aktardığımı söyleyince Thatcher sordu: "Bismarck mı, şu Alman?" Ev sahibi olumlu cevap verince de şöyle dedi: "Eve gitme vakti geldi."

İki Almanya'nın derhal birleşmesi yönünde hareketlenme artarken Thatcher kararlı bir tutumla buna karşı çıkmayı sürdürdü. Diğer liderler kuşkularını dile getirmekte tereddüt ederken o tam tersi bir duruş benimsedi. Birleşme yerine iki demokratik Alman devletinin sonsuza dek yan yana var olmayı sürdürebileceğinde ısrar ederek Doğu Almanya'da gerçek bir demokrasi tesis etmeye odaklanmak gerektiğini savunuyordu. Birleşik bir Almanya'nın bir kez daha Avrupa'ya hâkim olmaya heveslenebileceği yolundaki kaygısının altını çizme çabasıyla bir argüman daha ileri sürüyordu: Almanya'nın birleşmesi, Moskova'da Mikhail Gorbaçov'u koltuğundan edebilecek aşırı grupları cesaretlendirip onun tarihi reform deneyine sekte vurabilirdi.

Bu argümanlar Thatcher'ın müttefikleri arasında bile pek desteklenmiyordu. Bush yönetimi Almanya'nın yeniden birleşmesini Batı'nın Soğuk Savaş'ta kazandığı zaferin doğal bir uzantısı olarak görüyordu. Berlin Duvarı yıkılmadan birkaç gün önce, Bush konumunu hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya koydu. "Bazı Avrupa ülkelerinin yeniden birleşmiş bir Almanya hakkınıda duyduğu kaygıyı paylaşıyorum," diye konuştu *New York Times*'a. "Çünkü Almanya'nın ittifaka bağlılığının ve onun önemini kabulünün vazgeçilmez bir şart olduğunu düşünüyorum."⁸⁵⁰

Başta Thatcher'ın tereddüdünü paylaşan Fransa Devlet Başkanı François Mitterand gibi Avrupalı liderler yeniden birleşmenin gerçekleşeceği koşulları şekillendirmeye çalışırken birleşmeyi kabule meyletmeye başladı. 10 Ocak'ta Londra'da Thatcher'la görüştüğümde, ona tam da böyle bir yolu izlemesi çağrısında bulundum. İkna edilemeyecek gibiydi. Görüşmemizin kayıtları, onun sabit bir konumu benimsediğini gösteriyor: "Başbakan, uluslararası ilişkilerden hiçbir şeyin kaçınılmaz addedilmemesi gerektiğini söyledi. Onun hareket noktası, Britanya çıkarlarına hizmet edecek şeyi tesis etmek ve sonra da onu gerçekleştirmeye çalışmaktı."⁸⁵¹

Bunlar takdir edilesi hassasiyetlerdi ama Ocak 1990'da Avrupa'da doğmakta olan gerçekliği iyiden iyiye sınırlandıracak bir politikanın yerini tutamazdı. Thatcher'ın sıklıkla yaratıcı bir kıvraklığın ve sağlam bir gerçekçilik kabiliyetinin izlerini taşıyan liderliği, şimdi katılık emareleri gösteriyordu. Daha önceki krizlerde ona çok iyi hizmet etmiş pragmatik dürtü olmaksızın, etkisiz bir muhalefetten pek öteye gidemeyen bir politikayla kalakalmıştı. Doğu Almanya'da istikrarın sağlanması için bazı Sovyet kuvvetlerinin geride bırakılması yönündeki önerisi umutsuz bir girişimdi.⁸⁵² Almanlar ABD'nin desteği ve Fransa'nın rızasıyla ilerledi. Thatcher kenarda bırakıldı ve küçüldü.

Almanya'nın birleşmesi, daha geniş kapsamlı Avrupa'nın bütünleşmesi projesinin içine çekildi giderek. Kıtada baskın görüş, birleşik bir Almanya'nın en iyi şekilde idare edilmesinin yolu onun Avrupa Topluluğu'na yakından bağlanmasından geçiyordu. Şansölye Helmut Kohl bu görüşü benimsemişti ve Almanya'nın fedakârlıklarını gündeme getirmeye hazırdı. Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Genscher, Thomas Mann'ın "Alman bir Avrupa değil Avrupalı bir Almanya yaratma" çağrısını tekrar ediyordu.⁸⁵³

Thatcher bu stratejiye kökten karşıydı. Almanya'nın büyük nüfusu ve ekonomik potansiyeli, ülkenin bütünleşmiş bir Avrupa yapısında önemli hatta baskın bir ağırlık kazanmasını güvenceye alacaktı. Thatcher fiili Alman gücünün hukuksal ya da kurumsal yollarla etkisiz hâle getirilemeyeceğini anlamıştı. Ne var

ki Almanya'yı Avrupa'ya sokmanın, Alman gücünü sınırlamak yerine sağlamlaştıracağını hissediyordu. Sonunda kısmen haklı çıktı zira Almanya'nın ekonomik ilerlemesi AB'de diğer üye devletlerden daha etkili olmasını mümkün kıldı. Gelgelelim Alman karakteri ve siyasetiyle ilgili temel meselede Thatcher yanılmıştı: Almanya Adenauer ve onun mirası sayesinde dönüşmüştü ve Ekim 1990'daki birleşmeden sonra Batı İttifakı'nın ayrılmaz bir üyesi olarak kaldı.

EBEDİ ZORLUK: AVRUPA

Thatcher'ın dünya görüşüne ters düşen şey sadece Almanya'nın yeniden birleşmesi değil koskoca Avrupa bütünleşmesi gündemiydi. Meclis egemenliğinin savunucularından biri olarak Thatcher, yetkilerin ulus-devletlerden alınıp Avrupa'nın seçilmemiş bürokratlarla dolu ulus-üstü kurumlarına devredilmesini demokratik ve egemen haklardan feragat etmek olarak görüyordu.

Thatcher'ın stratejisi, siyasi bütünleşmeyi ilerletmeksizin Avrupa'da ekonomik liberalleşmeyi teşvik etmekte. Bu dengeyi koruma çabası, onun dış politikadaki nihai ikilemi hâline gelmişti. Yıllar süren müzakerelerin ardından, 1984'te, Britanya'nın Avrupa bütçesine katkısını üçte iki azaltan yıllık bir "geri ödeme"nin kabul edilmesi sayesinde Brüksel karşısında önemli bir zafer kazanmıştı. 1986'da tek pazar oluşturmaya yönelik Tek Avrupa Senedi'ne sarılmıştı (hatta bu anlaşma en başta Britanya tarafından hazırlanmıştı). Ne var ki bu anlaşmanın, "Nitelikli Çoğunluk Oyu" uygulamasını Avrupa Konseyleri'nde de geçerli kılmak için kullanılacağını, böylece yetkilerin ulusal başkentlerden uzaklaştırılması sürecinin hızlanacağını öngörememişti. Hatıralarında daha sonra şunları teslim edecekti: "Başbakanlık görevimin ikinci

dönemini, Avrupa Topluluğu'nun açık ticaret, hafif yasal düzenlemeler ve serbest işbirliğinin hâkim olduğu, egemen ulus-devletlerin oluşturduğu bir topluluk olmaktan çıkıp devletçilik ve merkezîyetçiliğe doğru alttan alta ama kesinlikle yön değiştirdiği bir dönem olarak görmek artık mümkündür.”⁸⁵⁴

Ortam –hem Londra ile Brüksel arasında hem Muhafazakâr Parti içinde– bir kuşaktan uzun sürecek bir çatışmaya hazırды.

Britanya'nın Avrupa Birliği'yle ilişkisini nasıl yöneteceği daimi bir sorundu ve Muhafazakâr Parti lideri için tehlikeliydi de. Kasım 1990'da Margaret Thatcher'dan Temmuz 2019'da Theresa May'e dört muhafazakâr başbakanın gemisi, Avrupa'yla ilişkilerin kıyılarına gelince battı.⁸⁵⁵

Thatcher'ın Avrupa'yla ilgili kendi partisi içindeki bölünmeleri idare etmekte zorlandığı yönündeki ilk işaret, Ocak 1986'da Savunma Bakanı Michael Heseltine'in istifasıyla geldi. Tartışma görünürde Britanya'nın elinde kalan tek helikopter üreticisi Westland'le ilgiliydi ama aslında mesele Heseltine'in Thatcher'ın yerini almak istemesiydi. Amerikan Sikorsky şirketi, kâr etmeyen Westland'e sermaye enjekte ederek şirketin gidişini tersine çevirmek umuduyla küçük hissedar olmakla ilgilendiğini bildirmişti; Thatcher'ın Atlantikçi kanaatlerinin yanısıra serbest piyasayla ilgili düşüncelerine de hitap eden bir seçenektir bu.

Ama Heseltine devletçi ve Avrupalı bir çözümden yanaydı. Onun planına göre, sıkıntı içindeki İngiliz şirketi, Britanya, Fransa, Almanya ve İtalya savunma şirketlerinin oluşturduğu bir konsorsiyuma katılacaktı. Downing Street'in Heseltine'in itibarını yıkmaya çalıştığı bir arbede çıktı, Thatcher'ın Muhafazakâr Parti'deki hakimiyetini tehdit ediyormuş gibi görünen kısa bir çalkantı dönemi yaşandı. Sonunda Heseltine istifa etti ve Sikorsky, Westland'i kurtardı.

Karizmatik, zengin ve son derece hırslı Heseltine kendini Thatcher'ın Avrupa yanlısı halefi olarak konumlandırmıştı. Onun göze çarpan isyanı yıllarca meclisin arka sıralarında içten içe yandıktan sonra Kasım 1990'da patlayıp yangına dönüşecekti.

O zamana gelindiğinde ocakta epeyce kütük toplanmıştı. Muhafazakâr siyasetin devleri, Avrupa karşısındaki duruşlarıyla önce yükselmiş, sonra düşmüştü. Birleşik Krallık, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na 1973'te, Heath'in başbakanlığı döneminde katılmıştı. Ama 1979'da Britanya, yeni oluşturulan Avrupa Kur Mekanizması'na katılmaya yanaşmamıştı. Avronun gevşek bir öncüsü olan bu mekanizma, katılımcı ülkelerin döviz kurlarını Avrupa Para Birimi'nin (ECU) değerine göre belli bir düzeyde tutmasını öngörüyor, ECU'nün değeri üye ülkelerin para birimlerinin ekonomilerinin büyüklüklerine göre değerlendirilmesiyle belirleniyordu.

Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Kur Mekanizması ve ECU ile ilgili şiddetli kavgalar Britanya kabinesini böldü ve Thatcher'ın liderliğini hızlıca kökten sarstı. Thatcher 1985'te Britanya'nın Avrupa Kur Mekanizması'na katılması olasılığını reddetmişti ama 1987 başında Maliye Bakanı Nigel Lawson bir çözüm yolu buldu: Thatcher'ın onayı olmaksızın sterlinin Batı Alman markını belli bir kurla "izlemesi"ni sağladı. Ne var ki aynı yılın Kasım ayında Thatcher bu örtük anlaşmadan haberdar oldu ve 1988 başında bu politikayı iptal etti.⁸⁵⁶

Avrupa bütünleşmesi yolunda giderek iddialı hâle gelen planlar arasında ve Muhafazakâr Parti'nin iflah olmaz derecede bölündüğü bu ortamda Thatcher Belçika'nın Bruges kentinde Avrupa Koleji'nde kıtanın geleceği hakkında bir konuşma yapmak üzere aldığı kabul etti. Dinlemeye gelen Avrupa bürokratlarının onun Avrupa birleşmesine kuşkuyla bakan mesajının doğal alıcıları olmadığını bilen Thatcher, konuşmasına bir espriyle yumuşak bir başlangıç yaptı. "Avrupa hakkındaki görüşlerimle ilgili söylenen ve yazılan bazı şeylere inanıyorsanız," dedi, yüzünde geniş bir gülümseme vardı. "Sanki Cengiz Han barış içinde bir arada yaşamamanın erdemleri hakkında konuşmaya davet edilmiş gibi görünüyor olmalı!"⁸⁵⁷ Ama Cengiz Han gibi Thatcher da fethetmeye gelmişti. Bu espri, onun nezaketinin ulaşabileceği son noktaydı.

Thatcher Avrupa fikrine methiyeler düzmek yerine onun sınırlarını belirlemeye koyuldu. Bu açıdan bakıldığında "Bruges

konusması”, Thatcher’ın kabinesinde onu eleştirenlerden bağımsızlığını ilan ettiği bir bildiri olarak okunabilir. Onun bakış açısına göre Avrupa Topluluğu’nun izlemesi gereken beş “kılavuz ilke” vardı: “bağımsız egemen devletler arasında gönüllü ve etkin işbirliği”ne dayanmak, “mevcut sorunları *pratik bir biçimde* halletmek”, “girişimciliği teşvik etmek”, “korumacı olmamak” ve “NATO sayesinde kesin bir savunma sağlamak”.⁸⁵⁸

Thatcher “pratik” derken kastettiği şey, büyük planlar yerine acil sorunlara odaklanıp yumuşak yasal düzenlemeler hazırlayacak, en az direnç gösterecek şekilde kurulmuş, siyaseten hesap verebilir, piyasa yanlısı bir Avrupa bürokrasisini kastediyordu. Buna uygun olarak onun Avrupa hayali, farklı ulus-devletlerin korunmasına dayanıyordu.

Milliyetçiliği bastırmaya ve iktidarı merkezde toplamaya çalışmak son derece hasar verici olacak ve ulaşmaya çalıştığımız amaçları tehlikeye atacaktır. Avrupa tam da her biri kendi geleneklerine, göreneklerine ve kimliğine sahip Fransa gibi Fransa’ya, İspanya gibi İspanya’ya, Britanya gibi Britanya’ya sahip olmakla daha güçlü olacaktır. Onları birbirinin tıpatıp aynı bir tür Avrupa kimliğine uydurmaya çalışmak budalalıktır.⁸⁵⁹

Bunlar Charles de Gaulle’ün kelimesi kelimesine onaylayacağı sözlerdi.

Thatcher’ın Bruges konuşmasında bu kadar öne çıkan merkeziyetçilik kuşkusu, başbakan olmadan önce Hayek’i çalıştığı sırada gelişmişti. Bruges’te bu konuşmayı yaptığı günlerde, Britanya’da sanayiye ve kamu konutlarını özelleştirme gibi reformları uygulama tecrübesi edinmişti; bunlar büyük ölçüde devletin yetkilerini özel girişimlere geri verdiği için başarılı olmuş uygulamalardı. Thatcher’a göre, Avrupa projesini teşvik edenler devrin büyük ekonomik derslerini görmezden geliyordu. Konuşmasında şu gözlemleriyle doğrudan onları hedef alıyordu:

Her şeyi merkezden yöneten Sovyetler Birliği gibi ülkeler başarının yetkinin ve kararların merkezden uzağa dağıtılmasına bağlı olduğunu öğrenirken Topluluk’ta tam tersi yönde ilerlemek istermiş gibi görünen bazılarının bulunması gerçekten de ironiktir. Biz Britanya’da devletin sınırlarını geri çekmeyi, bunların Brüksel’de yeni bir hâkimiyet

icra eden bir Avrupa süper devletiyle Avrupa düzeyinde yeniden dayatıldığını görelim diye başarmadık.⁸⁶⁰

Bu açıklama sarsıcı olsun diye yapılmıştı, nitekim istenen etkiyi yaptı. Avrupa Komisyonu Başkanı Jacques Delors'un üç ay önce yaptığı konuşmaya doğrudan verilmiş ters bir cevaptı; Fransız sosyalist Delors, konuşmasında on yıl içinde ulusal yasama organlarının ekonomik karar oluşturma yetkilerinin %80'ini Avrupa Parlamentosu'na devredeceğini ileri sürmüştü.⁸⁶¹ Thatcher bundan daha fazla küplere binemezdi.

Bruges konuşması, Avrupa medeniyetinin anlamı ve Britanya'nın bu medeniyetteki yeri hakkında bilgece ama nadir bir düşünce de sunuyordu. Thatcher'ın iki büyük kanaatine, Doğu Avrupa'da özgürlük mücadelesi verenlere duyduğu yakınlığa ve ABD'ye duyduğu derin hayranlığa değindiği bir konuşmaydı. Avrupa Topluluğu "Avrupa kimliğinin tezahürlerinden biridir ama tek tezahürü değildir" gözleminde bulunmuştu. Ayrıntılı analizlerden hararetle bir uyarıya geçerek sözlerini şöyle sürdürmüştü:

Demir Perde'nin doğusunun; bir zamanlar Avrupa kültürünü, özgürlüğünü, kimliğini tamamen paylaşmış insanların köklerinden koparıldığını asla unutmamalıyız. Varşova'yı, Prag'ı ve Budapeşte'yi her zaman büyük Avrupa kentleri olarak görmeliyiz. Amerika Birleşik Devletleri'nin yürekli özgürlük savunucusu hâline gelmesinde Avrupa değerlerinin katkıda bulunduğunu da asla unutmamalıyız.⁸⁶²

Thatcher'ın sözleri kehaneti andırıyordu. Varşova, Prag, Budapeşte ve Doğu Berlin çok geçmeden Avrupa'ya memnuniyetle geri kabul edildi. Kıtanın zenginliği o zaman olduğu gibi şimdi de refahı Avrupa medeniyetinin büyük bir uzantısı olan Birleşik Devletler'in sağladığı güvenliğe dayanmaktadır.

Thatcher'ın Bruges'ta yaptığı konuşmanın Britanya'nın başlıca hitabet klasikleri arasında kaçınılmaz olarak yer edinmesinin sebebi şudur: Bu konuşma onun biyografisinde öne çıkan bir yere sahip olmakla kalmıyor, Britanya kimliği ile Avrupa bütünleşmesi arasında devam eden gerilimleri de önsezi ve açık bir dille ifade ediyordu.

DÜŞÜŞ

Ne var ki Bruges konuşmasının çok geçmeden yarattığı ilk etki, Thatcher ile kabinedeki meslektaşlarının arasının biraz daha açılması oldu. Bu hiç de önemsiz bir mesele değildi çünkü ekonomi politikasıyla ilgili görüş ayrılıklarının, dış politika ve savunma politikası konusunda yaşanmış benzer tartışmalardaki kadar uğursuz bir sertleşme içinde olduğunu haber veriyordu. Daha önce belirttiğimiz üzere Britanya sistemi kabine mensuplarını partinin en yüksek mevkilerine çıkarır, bu da otoritenin başbakan ile kabine arasında iki yönde de hareket ettiği anlamına gelir. Dolayısıyla hükümetin etkili işleyişi açısından bu ikisi arasında kişisel iyi niyet büyük önem taşır.

Haziran 1989'da bir pazar günü, Thatcher'ın Madrid'de Avrupa Topluluğu zirvesinde konuşmasından saatler önce, Maliye Bakanı Nigel Lawson ile Dışişleri Bakanı Geoffrey Howe Downing Street Numara 10'u sabahleyin ziyaret etti. Britanya hükümetinde ender görülen bir manzara söz konusuydu: Thatcher'ın hükümetinin en güçlü iki bakanı, Başbakan Avrupa Kur Mekanizması'na resmen katılmak ve böylece ülkesinin bağımsız para politikasından vazgeçmek üzere bir son tarih önermeyi reddederse istifa edecekleri tehdidinde bulunuyordu. Thatcher onların taleplerini titizlikle kaydetti –ve konuyla ilgili duruşunu düzeltmeye istekli olduğunu gösterdi– ama kamuoyuna bir son tarih açıklamayı yine de reddetti.

Madrid'den döndükten kısa süre sonra Howe'un rütbesini tenzil edip onu Avam Kamarası liderliğine getirdi ama ona belirsiz bir unvan olan başbakan yardımcılığını vererek bu darbeyi yumuşattı. Lawson'a karşı daha insaflıydı, onun görevinde kalmasına izin verdi. Gelgelelim Lawson, döviz kuru politikası nedeniyle ve ayrıca Başbakan Thatcher ekonomi danışmanı Alan Walters'ı görevden almaya yanaşmadığı için çok geçmeden istifa etti. Lawson'ın iddiasına göre Walters, kamuoyuna açıkladığı görüşlerle onun otoritesine zarar veriyordu.

Ne var ki Ekim 1990'da Thatcher, yeni göreve gelen Maliye Bakanı John Major'ın zoruyla, Britanya'nın Avrupa Kur Mekanizması'na katılmasına rıza gösterdi. 30 Ekim'de Avam Kamarası'na yaptığı konuşmada, "federal Avrupa'nın arka kapısı" olarak gördüğü ekonomik ve parasal birliği "topyekûn ve kesinkes" reddetmesine rağmen bu kararını savundu. Kabinesine çok öfkelenmiş ve politikalarının daha başka meydan okumalarla karşılaşmasını engellemeyi kafaya koymuş Thatcher, görünüşe bakılırsa konuşmasında Tanrı'nın Eyüp'e uyarısından esinlenmişti: "Buraya kadar geldiniz ama öteye geçemeyeceksiniz." Jacques Delors'u hedef alıp şöyle demişti: "O Avrupa Parlamentosu'nun Topluluk'un demokratik organı, Komisyon'un yürütme organı, Bakanlar Konseyi'nin de senato olmasını istiyor." Cevabı çok açıktı: "Hayır, hayır, hayır!"⁸⁶³

Sakin ama kesin bir dille söylediği bu "Hayır, hayır, hayır!", Thatcher'ın ölümsüzlük kazanan bir diğer cümlesi olacaktı; ama önce, seilmeyen "belediye ödentisi"ni (yerel yönetim vergisi) kabul etmesi nedeniyle destek kaybedip duran hükümetinin devrilmesine yol açacaktı.

Bundan iki gün sonra Geoffrey Howe kabinedeki görevinden istifa etti. 13 Kasım'da Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada açıkladığı üzere istifasının nedeni, "gerek öz, gerek üslupla ilgili meseleler"di. Howe istifa konuşmasında Thatcher'ın ekonomi ve parasal birlikle ilgili politikasının "kendisini ve diğerlerini gidecek yoldan çıkarma riski taşıdığını" ileri sürdü. Howe'un konuşması, araya kinayeli övgüler serpiştirilmiş bir hitabet başyapıtıydı; nutku tutulmuş Avam Kamarası'nda Thatcher'ın "cesareti ve liderliği"ni selamladıktan sonra, Harold Macmillan'ın Britanya'yla ilgili inancını hatırlatarak doğrudan Thatcher'ın yaklaşımını nişan aldı: "Britanya'nın bizleri Avrupa Topluluğu'na sokması ve orada tutması gerekiyordu. Macmillan, bugün olduğu gibi o gün de kendimizi iktidarın gerçekliklerinden koparmamayı, geçmişimizle ilgili bir duygusallık gettosuna çekilmemeyi, böylece gelecekte kendi kaderimiz üstünde kendi kontrolümüzü azaltmamızı temel önemde görürdü."⁸⁶⁴

Giderek heyecanlanan Howe, Thatcher'ın Avrupa'yla ilgili retorikini "trajik" ve "rahatsız edici" diye nitelendirdi. Daha sonra öfkeden çok üzüntü duyduğunu yansıtan bir tona geçti:

Trajedi şudur, ki şahsen benim, partim, tüm halkımız ve kendisinin şahsında onurlu dostum için çok gerçek bir trajedidir bu, Başbakan'ın Avrupa'ya karşı algılanan tutumu, ulusumuzun geleceği için giderek daha ciddi riskler doğuruyor. Nüfuzumuzu en az seviyeye indirme, bir kez daha kendimizi kapatma ihtimalimizi en yüksek seviyeye çıkarma riski yaratıyor. Geçmişte, geç başlangıçlar ve Avrupa'da kaçırılmış fırsatlar yüzünden ağır bedeller ödedik. Bunun tekrar olmasına cüret edemeyiz. Bir parti ya da ulus olarak kendimizi Avrupa'nın uzlaştığı çizgiden tümüyle ayırırsak, bunun hesaplanması mümkün olmayan ve bir daha düzeltilmesi çok zor etkileri olacaktır.⁸⁶⁵

Howe'un son sözleri, Thatcher liderliğinde ülke için yapıcı bir gelecek göremediğini açıkça ortaya koyuyordu. Bir dostu olarak Başbakan'a sadakati ile kendisinin "ülkenin gerçek çıkarları olarak gördüğü şeylere" bağlılığı arasında "çatışma" olduğunu söyleyen Howe, hükümete hizmet etmesinin artık mümkün olmadığına karar verdiğini açıkladı. Bu kararlar uzun süre "mücadele ettiğini" ileri sürerek partinin diğer üyelerini "kendilerinin nasıl bir cevap vereceğini" değerlendirmeye ve "partim ve ülkem için doğru" dediği yolda onu izlemeye çağırırdı.⁸⁶⁶ Muhafazakâr Parti'deki "diğerleri"nin Thatcher hükümetine sadakatlerini yeniden değerlendirmeleri çağırısı, Başbakan'ın devrilmesi için üstü kapalı bir dua gibiydi. kutsuyordu. Ertesi sabah Michael Heseltine partide liderlik mücadelesine gireceğini açıkladı.

Zamanlama Thatcher açısından son derece uygunsuzdu. Başbakan 16 Kasım'da Kuzey İrlanda'yı ziyaret edecek, ardından Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Komisyonu'nun 19-21 Kasım arasındaki üç günlük konferansı için Paris'e geçecekti. Bu dönem artık Muhafazakâr Parti'deki yeni liderlik kampanyasının da son günleri olacaktı. Bu güçlüğü rağmen Thatcher seyahatlerini gerçekleştirmeyi tercih etti.

Bu şaşırtıcı liderlik yarışını dışarıdan ve uzaktan gözlemleyen biri olarak Thatcher'ın kararına hayret etmiştim. Aramızda

önceden belirlenmiş –yargılarımı her zaman dış politikayla ilgili tutmama yol açmış– sınırları belki de aşarak o sıralar artık yakın dostum olan Charles Powell’i aradım ve çatışmanın doruğa tırmandığı noktada Thatcher’ın neden savaş meydanında değilmiş gibi davrandığını sordum. Doğruydum, konferans Soğuk Savaş sonrasında büyük ümit vadeden bir anı temsil ediyordu: Bush ve Gorbaçov Avrupalı meslektaşlarıyla görüşecek ve kıtanın geleceğini çizeceklerdi. Ama Thatcher’a göre tutulması daha sağduyulu yol Britanya’da kalmak ve mütereddit destekçilerine karşı kendi tezlerini savunmaktı.

Önerim beğenilmedi: Thatcher görevinin dünya sahnesinde olduğuna inanıyordu. Muhafazakâr Parti’deki anlaşmazlığı yönetmek için konferanstan kaçınmak, ona göre tehlikeli bir özgüvensizliği işaret ederdi. Baştan aşağı karakterli olsa da bu karar feci sonuçlandı.

Thatcher kampanyasının yönetimini işlerini yarı ciddiye alan bir kifayetsizler takımı diye tanımlanabilecek bir ekibe bırakmıştı. 20 Kasım akşamı, Paris’teki Britanya büyükelçiliğindeyken danışmanları ilk oylamanın sonuçlarını haber verdi: “Umdüğümüz kadar iyi değil, yeterince iyi de değil.”⁸⁶⁷ Heseltine’in 152 oyuna karşılık Thatcher 204 oy almıştı, çekimser oyların sayısı 16’ydı. Ne var ki Muhafazakâr Parti’nin yazılı olmayan kurallarına göre liderlik için gereken üstün çoğunluğu kazanamamıştı, oysa Heseltine’i destekleyenlerden ikisinin daha oyunu alabilseydi kazanacaktı. Şimdi ikinci bir oylama gerekiyordu. Kameraların karşısında metanetini bozmayan Thatcher elbette ki bu oylamada da yarışacağını söyledi.

Sonraki kırk sekiz saat içinde üst üste gelen aksilikler, Shakespeare tragedyalarını andırıyordu. Thatcher’ın kabinesinde yıllardır birikmiş iyi niyet azalmıştı artık. Önceden ona müttefikler kazandıran inanç, kavgacı ruh ve cazibe, artık dostlarını ve destekçilerini kaybetmesine yol açan bir inatçılıkla el ele gidiyordu. Heseltine medyanın ilgisiyle parlarken Thatcher’a sadık bazı isimler kıpırdanıp ayrılmaya başlamıştı. Kabinede “Heselti-

ne’i durduracak” bir aday çıkarma fısıltıları dolanıyordu: ya John Major ya da Dışişleri Bakanı Douglas Hurd.

Thatcher bütün gece ve ertesi gün boyunca talihin gelgitinin geri çekildiğine tanık oldu. Kabine üyeleriyle tek tek görüştü, hepsi de ona şahsen onu desteklemekle birlikte maalesef bir son-raki oylamada kazanamayacağını söyledi. 21 Kasım gece yarısı, dibi görmüş bir hâlde istifa etmeye karar verdi. Ertesi sabah saat 9’da kararını kabinesine resmen açıkladı. O zaman Powell’a da söylediğim gibi, onun istifası beni “ailemden birinin ölmesinden daha kötü” etkilemişti.⁸⁶⁸

Amerikalı gözlemcilerin çoğuna göre Thatcher’ın düşüşü gizemliydi. Dünya sahnesindeki başarıları ve Amerika’da sahip olduğu büyük özgüven, muhafazakâr dostlarının onu neden dışladığını anlamayı zorlaştırıyordu. Başkan Bush, Irak kuvvetlerini Kuveyt’ten çıkarmak üzere toplanan koalisyon askerlerini ziyaret etmek üzere yaptığı Suudi Arabistan gezisi sırasında Thatcher’ın istifa haberini alınca yıkıldı. Britanya’nın çok sayıda dostuna tercüman olan General Norman Schwarzkopf ise Britanyalı meslektaşına sordu: “Ne menem bir ülkeniz var ki bir savaşın tam ortasına gelmişken Başbakan görevden istifa ediyor?”⁸⁶⁹

Thatcher’ın yalnızken duyduğu üzüntüye karşın kamuoyunun karşısında sergilediği zarafet de gözlemciler açısından bir o kadar dikkat çekiciydi. Sabahleyin istifa kararını açıkladığı günün öğleden sonrası, parlamentoda güvenoyunun çekildiği bir oylamada hazır bulunması gerekiyordu. İşçi Partisi, Muhafazakâr Parti saflarındaki dağınıklıktan yararlanmak için güvenoyu çağrısında bulunmuştu. Thatcher’ın o gün sergilediği tutum, Liberal Demokrat Parti lideri Paddy Ashdown’ın sözleriyle “etkileyici bir marifet gösterisiydi”. Hükümetinin politikalarını –dolayısıyla kendi liderliğini– heyecanlı bir dille savunan Thatcher sordu: “Bu lafügüzaf [İşçi Partisi’nin konuşmaları] uçup gittiğinde bu önergeyi meclise getirmelerinin asıl gerekçeleri nedir?” Cevabı kararlıydı:

Britanya’nın dünya sahnesindeki duruşuyla ilgili bir şikâyet olamaz. Layık olduğu gibi yüksektir, bunun en önemli nedeni de Soğuk Sa-

vaş'ın son bulmasına ve demokrasinin Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ne yayılmasına katkımızdır. Bunlar Paris'te yapılan ve dün döndüğüm tarihi toplantıda kutlanan başarılarıdır.

Ülkenin mali durumu da olamaz. İşçi Partisi'nin girdiği borçlar da dâhil tüm borçları ödüyoruz...

Karar verilmesi gereken asıl mesele, 1980'lerde elde edilen kazanımların üstüne en iyi nasıl çıkılacağıdır, muhafazakâr politikaların 1990'larda nasıl ilerletileceği ve üç genel seçim zaferine dördüncüsünün nasıl ekleneceğidir ki onu da kesinlikle biz kazanacağız.⁸⁷⁰

Thatcher bu konuşmasıyla da tümüyle haklı çıktı. John Major yaklaşan liderlik yarışında Heseltine'ı geride bırakacak ve 1992 genel seçiminde Muhafazakâr Parti'nin peş peşe dördüncü seçim zaferini kazanacaktı.

Thatcher ertesi hafta son kez parlamentonun sorularıyla karşı karşıya kaldı. O toplantı yeniden hatırlandığında insanı en fazla şaşırtan şey, Muhafazakâr Parti dışındaki siyasetçilerin onu öven sözleridir. Örneğin Kuzey İrlanda'dan Birlikçi James Molyneaux bu fırsattan istifade ederek İngiltere-İrlanda Anlaşması hakkında daha önceki kapışmayı biraz pişmanlıkla andı:

Başbakan Kasım 1985'te, aramızdaki ilişkiler biraz gerginken yaptığımız tartışmayı hatırlar mı? Ona, "Bu ülkenin dört bir yanında milyonlarca Britanya vatandaşıımız Başbakan'ın ulusun kaderine kalıcı bir katkıda bulunacağını hissediyor," diye seslendiğimi hatırlar mı? Başbakan bu insanların büyük çoğunluğunun bu katkının devam etmesini dilediğinin artık farkında mı?⁸⁷¹

Bir muhalifle hesaplaşma fırsatından vazgeçen Thatcher zarafetle cevapladı onu: "Çok saygıdeğer beyefendi, teveccüh buyuruyorlar."

Ertesi gün, 28 Kasım 1990'da Margaret ve Denis Thatcher, Downing Street Numara 10'dan ayrıldı. Thatcher'ın başbakan olarak son sözleri, her zaman olduğu gibi, konutunu çekip çeviren personele teşekkür etmek oldu.

Thatcher'ın Britanya'yı diriltmesi hem ekonomik hem manevi bir girişimdi. O başbakan olduğunda ülkenin gerilemesi sadece ekonominin boğulmasıyla ilgili bir mesele değildi. Gerileme kolektif, kendi kendini güçlendiren ve nihayetinde takati kesilen bir inançtı. Başlıca emareleri de yüksek enflasyon, yavaş büyüme ve sendeleten işgücü çatışmalarıydı. 1970'ler Britanya'sının siyasal merkezi işlemiyordu.

Bu tükenmiş görüş birliğine karşı çıkan Thatcher muhalefet lideri olarak olumlu bir gelecek hayali kurmuştu. Sonra başbakan olunca toplumunu daha önce hiç olmadığı bir yere taşımaya başladı. Hem cesaret hem karakter isteyen bir işti bu: Dönemin genel kabul gören görüşlerinden bu kadar ciddi biçimde ayrılmak cesaret, önerdiği sert ilaç hastanın keskin şikâyetiyle karşılaşırken tutarlılıkla yol devam etmek ise karakter istiyordu.

Thatcher tekrar tekrar sükûnet ve kanaatlerine sarsılmaz bir bağlılık gösterdi; koşullar muğlaklaştığında, aşağı çeken riskler büyüdüğünde ve kamuoyunun desteği azaldığında bile. Göreve başladığında enflasyonu düşürmek için para arzını sıkılaştırma stratejisinden asla geri adım atmadı. Falkland Adaları'na saldırılmasına kuvvetli bir karşılık verdi. Madencilerin grevi sırasında politikalarını kamuoyunun onlara karşı çıkma tehdidine rağmen sürdürerek Britanya'nın enerji arzını güvence altına aldı.

Şurası kesin ki tek başına inatçılık başarı için nadiren yeterli olur. Thatcher Britanya'yı yenileme stratejisini sürdürmek için Muhafazakâr Parti içinde destek toplamak zorunda kaldı, özellikle de dış düşmana karşı seferber olmaya nazaran daha kutuplaştırıcı olan ülke içi reformlar konusunda. Yaptığı konuşmalar, onu destekleyenlerde, Churchill'in İkinci Dünya Savaşı sırasında toplumu heyecanlandıran sözleri hakkında Isaiah Berlin'in yaptığı tanımı hatırlatan bir etki uyandırır: "Sözcükleri o kadar hipnotize edici, inancı o kadar güçlüydü ki belagatinin yoğunluğuyla

toplumu büyülerdi. Öyle ki aslında kalplerinde hissettikleri, zihinlerinde düşündükleri dile getiriliyormuş gibi gelirdi. Hissettikleri, düşündükleri kuşkusuz oradaydı ama o uyandırınca dek büyük ölçüde uykuda kalmıştı.”⁸⁷²

Tıpkı Churchill’in devrinde olduğu Thatcher’ın devrinde de Britanya’nın doğru düzgün işlemeyişinden duyulan umutsuzluk çoktan yayılmıştı. Onun başarısı, bu umutsuzluğu ülke içi reformlara kanalize etmek oldu. Konuşmaları, Muhafazakâr Parti’de mensubu olduğu kanattan, iddialı gündemini sürdürmesini sağlayacak kadar destek gördü, yıllarca siyasal merkezin çizgisini belirledi. Thatcher hükümetin güçlü bir varlık göstermesi ile ekonomide bireysel özgürlük arasında dengeyi sağladı; dönemin muhafazakârlarının çoğunluğunun savunduğu bir program değildi belki ama partinin daha önceki dönemlerde kesinlikle izlediği ideallerdi bunlar.⁸⁷³ Thatcher bu süreçte, gelenek gereği Muhafazakâr Parti seçmeni olmayan kişileri bir araya getiren yeni seçmen koalisyonları oluşturdu ve bu da onun arka arkaya üç seçim kazanmasını, emekliye ayrılmasından kısa süre sonra dördüncü bir zaferin kazanılmasına zemin hazırlamasını sağladı. Thatcher geleceği görmüş ve çarkların yeniden işlemlerini sağlamıştı.

Düşmanları yok değildi. Muhafazakârlar bile kimi zaman onu partinin temel ilkelerine ihanet etmekle suçlamıştı. Thatcher elbette ki dışarıdan biriydi: Hem bilimsani olmak üzere eğitim almıştı hem de orta sınıftan geliyordu, manav kızıydı. Ama eylemleri, sarsıcı olacağı kesin olmakla birlikte partisine topyekûn bağlılığını ifade ediyordu. Parti ilkelerine ihanet etmek şöyle dursun, durmadan o ilkeleri yeniden tesis etmeye çalışmıştı.

Thatcher’ın idealleri Disraeli’den beri gelmiş geçmiş en büyük muhafazakâr liderlerin ideallerini yankılıyordu: Birleşik Krallık’ın korunması, demokratik ilkeler temelinde uluslararası ilişkiler ve bireysel özyeterliliğe dayalı ülke içi yönetim, bunlara ilaveten İkinci Dünya Savaşı sonrasında Britanya’nın istikrarlı bir sağlık hizmetine ve refah devletine ihtiyacı olduğunun kabul edilmesi.

Uluslararası ilişkilerde Thatcher başta Sovyetler Birliği'yle diplomatik temas kurmaya pek değer vermemişse de Mikhail Gorbaçov'la tanıştığında fikrini değiştirdi ve ilerleme kaydedilecek zamanı doğru tespit etti. Uzun vadedeki gelişmeleri yakından izleyen Thatcher, Gorbaçov'la ciddi meseleleri ele aldı; böyle bir diyalog başlatmanın nihayetinde demokratik Batı'nın konumunu güçlendireceğine inanıyordu.

Thatcher serbest piyasa ilkeleri ile çevrenin korunması yükümlülüğü arasında bir çatışma da görmüyordu. Hem genel olarak takdir edilen hem de son derece etkili ender uluslararası anlaşmalardan biri olan Montreal Protokolü'nün büyük savunucuları arasında yer alan Thatcher, son yıllarda ozon tabakasındaki dikkat çekici iyileşmelerden payına düşen takdire layıktır. Başbakanlığının sonuna doğru, iklim değişikliğinin tehlikeleri hakkında kuvvetli sözler sarf eden birinci dünya liderlerinden biri olmuştur. 1988'de Kraliyet Cemiyeti'ne seslenen Thatcher, Sanayi Devrimi'nin bütün yararlarına rağmen, insanlığın "bilmeden bu gezegenin sistemiyle muazzam bir deneye başladığının" doğru olduğunu söylemişti.⁸⁷⁴ Bu büyük ve giderek öne çıkan problemin çözümü genç kuşaklara kalmış olsa da, Thatcher en azından tutulması yolu işaret etmeye çalışmıştı.

Thatcher'ın dış politikası, Atlantik İttifakı çerçevesinde Britanya-Amerika ortaklığının önemini ortaya koyan kritik bir kanıttı. İki ülke arasındaki "özel ilişki"nin canlandırılması, onun küresel sahnede nüfuz sahibi olmasını sağladı. Büyük Britanya'nın doğal kaynakları, ekonomik performansı ya da askeri kudretinde, 1980'lerde süper güç konumunda olmasını sağlayacak hiçbir şey yoktu. Ama Thatcher güçlü kişiliğiyle, kritik zamanlarda verdiği becerikli desteğiyle ve Başkan Reagan'la kurduğu temel dostluk sayesinde Britanya ABD'yle eşit konumdaymış gibi hareket etti. Onun aksi yöndeki inancını Reagan yönetimi zaten çoğu kez memnuniyetle askıya almıştır.

Bazı liderler siyasetten emekli olma sürecine nispeten rahatça ve zarafetle uyum sağlar. Hatta hayat hikâyelerinin yeni ve zor

bir bölümünü başarıyla yazarak daha büyük bir saygınlık kazanabilirler. Kısa süre sonra aldığı ismiyle Lady Thatcher bu tür liderlerden değildi. O hayali için yaşadı ve görevinden ayrılınca Downing Street Numara 10'da geçirdiği yıllar boyunca karşılaştığı zorluklar kadar anlamlı bir şey bulmaya çalıştı.

Hastalık nedeniyle zihninin bulanıklaştığı yıllarda bile Londra'ya her ziyaretimde onu aramayı sürdürdüm. Büyük ölçüde prensibe dayalı tartışmalardaki tutumu nedeniyle edindiği ürkütücü şöhretine rağmen bana karşı her zaman şahsi iyiliği yansıtan bir ruhtu onunki. En son ziyaretime dek onun her zaman zarif, düşünceli ve ağırbaşlı olduğunu gördüm.

Bu son ziyaretlerimde, otuz yılı aşkın bir süredir yarenlik ettiğim bir dostun karşısında otururken hayatın sınavlarına cesaret ve zarafetle göğüs germiş bir lider görürdüm. Siyasette sadece bir gözlemci hâline gelmiş olsa da milyonlarca vatandaşı ve yurtdışındaki sayısız hayranına göre o her zaman büyük ve tarihi bir kişilik olacaktı: Kalıcı öneme sahip bir ekonomik reformcu, Britanya'nın egemenliği tehdit edildiğinde kararlılığı ve cesaretiyle asil bir başbakan, Batı dünyasının Demir Leydi'si. Onunla karşılaşan herkes görünüşündeki çetin cevizliği fark eder, onu liderliğin çalkantılı sularında taşıyan içindeki gücü hissedebilirdi. Huzurundaki pek az kişi onun kişisel cazibesinden ve sıcaklığından yoksun kalırdı.

Thatcher'ı eleştirenlere göre, onun metaneti zaman zaman insani niteliklerini örterdi. Ama o istisnai çelik iradesi, onun liderliğinin kalbinde yatan ve görmezden gelinen bir nitelikle, ülkesine duyduğu sevgiyle el eleydi. Eşsiz derecede güçlü kanaatleri ve rekabet dürtüsü, Margaret Thatcher'ın iktidarı kazanma başarısına hiç kuşkusuz katkıda bulunmuş, disiplin ve hesaplama kabiliyeti iktidarını korumasını sağlamıştı. İktidarı kullanma biçimi ve onunla kazandığı her şey ancak ülkesine ve halkına duyduğu sevgiyle açıklanabilir. Kraliçe II. Elizabeth'in Thatcher'ın cenaze törenine şahsen katılma kararı (daha önce Winston Churchill hariç hiçbir başbakana bahşedilmemiş bir şereftir bu-), Lady Thatcher'ın tarihi önemini ortaya koyar.

17 Nisan 2013'te St. Paul Katedrali'ndeki cenaze töreninde söylenen en son ilahi, onun zihniyetinin bir ifadesiydi:

Yemin olsun sana, ey ülkem, bütün dünyevi şeyler bir kenara,

Tam, eksiksiz ve mükemmeldir sevgimin hizmeti:

Hiçbir soru sormaz, dayanır sınavlara bu sevgi

En sevileni ve en iyiyi sunağa bırakır bu sevgi.⁸⁷⁵

Sonuç: Liderliğin Gelişimi

ARİSTOKRASİDEN MERİTOKRASİYE

Bu kitapta altı liderin tarihi süreçteki rollerinin ve tarihe etkilerinin izlerini sürdük, tarihsel koşulların onların rollerini nasıl şekillendirdiğini izledik. Konrad Adenauer, Charles De Gaulle, Richard Nixon, Enver Sedat, Lee Kuan Yew ve Margaret Thatcher: Hepsi de kendi toplumunu dönüştürmüş ve yeni bir dünya düzeninin doğuşuna katkıda bulunmuştur.

Avrupa, yeryüzündeki hâkimiyet alanlarını sürekli genişlettiği 400 yıl boyunca tarihin akışına yön vermişti. Bu sürecin son yarım yüzyılında ise esasında Avrupa içsavaşı olarak da görülebilecek iki dünya harbi sırasında, kendi varlığının büyük bölümünü yok etme yoluna girmişti. Söz konusu altı lider bu yarım yüzyıl-

da gerçekleşen dramatik olaylardan derinlemesine etkilenmiştir. Bu savaşların ardından ekonomilerin yeniden düzenlenmesi, iç yapıların yeniden belirlenmesi ve uluslararası ilişkilerin yeni bir düzene oturtulmasının gerektiği dönemin şekillenmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu altı lider Soğuk Savaş'ın doğurduğu zorluklarla, sömürgelerin çözülmesi ve küreselleşmenin yarattığı huzursuzluklarla, etkileri bugün bile devam eden hadiselerle karşı karşıya kalmıştır.

Bu liderlerin yetiştiği dönem kültürel dönüşüme müsait yıllardı. Batı'nın hem siyasal hem toplumsal yapıları ebediyen değişiyor, soylu ve aristokratik liderlik modeli yerini orta sınıfa dayalı, meritokratik bir liderlik şekline bırakıyordu. Söz ettiğimiz liderler yetişkinliğe adım attıklarında, aristokrasinin mirası doğmakta olan liyakat paradigmasıyla birleşmekte, toplumsal yaratıcılığın temelini ve alanını genişletmekteydi.

Bugün liyakat ilkeleri ve kurumlarına o kadar aşınayız ki dilimize ve düşüncemize yön verirler. Kişinin özellikle sorumluluk gerektiren mevkilere yapılan atamalarda kendi akrabalarını ve dostlarını kayırması anlamına gelen “nepotizm” sözcüğünü ele alalım. Meritokrasi öncesindeki dünyada nepotizm her yerdeydi, hatta geleneksel hayat tarzıydı ama haksız kazanç olduğu düşünülüyordu, bilakis kan bağı demek meşruiyet kaynağı demektir.

Antik Yunan filozoflarının ilk başta düşündüğü biçimiyle aristokrasi “en iyinin yönetimi” anlamına geliyordu. Kesinlikle *soya dayalı olmayan* böyle bir yönetim, insan hayatının verili sayılan bir yönünü –yeteneklerinin doğuştan eşitsiz olmasını– alıp bunu kamu yararına kullanmakla ahlaken haklı çıkıyordu. Platon'un “metal miti”, bugün “sosyal hareketlilik” (sınıf atlama) dediğimiz aristokratik siyasal düzeni resmediyordu. Onun anlattığına göre “altın” ruhlu gençler (kızlar dâhil), “pirinç” ya da “gümüş” ebeveynlerden dünyaya gelmiş olsalar dahi, doğal yeteneklerine göre yükselebiliyorlardı.⁸⁷⁶

Ne var ki asırlar boyunca Avrupa tarihini şekillendirmiş bir toplumsal sistem olarak aristokrasi zamanla tamamen farklı bir

anlam kazanmıştır. Aristokrasi, liderlerini yetki ve mevkiyle donatan miras yoluyla intikal eden bir soyluluk anlamına gelir. İrsî olarak düşünüldüğünde aristokrasinin kusurları –örneğin yozlaşma ve verimsizliğe kayma riski– bugün kolayca hatırlanır, erdemleriye o kadar kolay hatırlanmaz.

Özellikle önemli bir husus şuydu: Aristokratlar mevkilerini şahsi çabalarıyla kazandıklarını düşünmüyordu. Mevki doğuştan geliyordu, kazanılmıyordu. “Çok şey verilenden çok şey beklenir,” hükmünde olduğu gibi, aralarında ıskartalar ve liyakatsizler olmasına rağmen aristokrasinin yaratıcı yönü, *noblesse oblige* yani soylu yükümlülük etiğine bağlıydı. Aristokratlar mevkilerini kazanmadıkları için aralarından en iyiler kendilerini kamuya hizmet etmekle ya da toplumu daha iyiye ulaştırmakla yükümlü hissedirdi.

Uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda farklı ülkelerin liderleri bu toplumsal sınıfa mensuptu ve ulusal sınırları aşan bir duyarlılığı paylaşırlardı. Bu nedenle meşru uluslararası düzeni neyin oluşturabileceği konusunda genellikle hemfikir olurlardı. Bu durum çatışmaları önlemezdi ama çatışmaların şiddetinin sınırlanmasına ve çözüm sağlamanın kolaylaşmasına katkı yapardı. Egemenlik, denge, devletlerin yasalar önünde eşitliği ve güç dengesi kavramları –Vestfalya sisteminin ayırıcı nitelikleri–, aristokratik uygulamaların geçerli olduğu dünyada gelişmişti.

Aristokratik dış politikanın olumsuz yönleri, sezgilere aşırı güven ve durağanlığa yol açan bir özsaygıydı. Yine de mevkinin doğuştan gelen bir hak olarak düşünüldüğü müzakerelerde rakiplerin ve hatta düşmanların birbirlerine karşı saygılı olması beklenirdi (gerçi bunun her zaman garantisi yoktu). Mesele ne kadar kısa vadeli olursa olsun, esneklik, önceki bir daimi başarı vaadiyle engellenmezdi. Politikalar, geçici geri adımlardan bile kaçınma zorunluluğu yerine ortak bir gelecek fikriyle değerlendirilebilirdi.

Sonuç itibarıyla en iyi hâliyle bir aristokrasi kimi zaman halk demokrasilerinin başına bela olan demagojik heveslerin taban ta-

bana zıddı bir mükemmellik duygusunu muhafaza ederdi. Aristokrasi, mutedil ve çıkarsız kamu hizmeti değerlerine uygun davranıldığı ölçüde liderleri şahsi yönetimin keyfilğini reddetmeye, bunun yerine mevkinin gerektirdiği ahlaki talepler ve telkinlerle yönetmeye meylederdi.

On dokuzuncu asırda ve yirminci asrın başında dini inançların zayıflaması, Fransız İhtilali'nin siyasi eşitliğe yönelen pek çok hareket doğurması ve palazlanan piyasa ekonomisinin servet ve mevki değişiklikleri meydana getirmesi nedeniyle, soylu aristokrasinin dayandığı kabuller ortadan kalktı. Sonra birden ve hiç beklenmedik biçimde Birinci Dünya Savaşı, bir yanda sönmekte, olan aristokratik siyasal değerler ile diğer yanda doğmakta olan teknolojik gerçeklikler arasındaki uyumsuzluğu gözler önüne serdi. Aristokratik siyasal değerler itidal ve barışçı değişim zorunluluğunu vurgularken dahi teknolojik gerçeklikler savaşın yıkıcılığını kat be kat artırıyordu. Yükselen ulusal heveslerin önceki koruma kalkanlarını bir kenara itip teknolojinin sürekli tırmanan çatışmayı sürdürmesini mümkün kılmasıyla 1914'te sistem çöktü ve dört yılı aşkın bir süre devam eden yıpratıcı savaş mevcut kurumların altını oydu.

Winston Churchill *The Gathering Storm* (1948) isimli kitabında Avrupa'ya hayat veren kanın Birinci Dünya Savaşı'nda "gazap ve kıyımlarla akıtıldığı", bu savaşın "devletler arasında değil, halklar arasındaki" bir çatışma olduğu gözleminde bulunmuştu.⁸⁷⁷ Savaşın sona ermesiyle Churchill şunları yazacaktı:

Utrecht ve Viyana anlaşmalarının yapıldığı, galip ve mağlup aristokrat devlet adamları ve diplomatların nazik ve saraylılara yaraşır bir sohbet ortamında bir araya gelip demokrasinin gürültüsünden patırtısından azade, hepsinin anlaştığı temeller üzerinde sistemleri yeniden şekillendirdiği günler geride kaldı. İstiraplarıyla ve ilham aldıkları kitlesel öğretilerle sürgün edilmiş halklar ayaklanmış, milyonlarca insan intikamın tam anlamıyla alınmasını talep ediyordu.⁸⁷⁸

Avrupa liderleri felaketi yaklaşırken önleyemedikleri ya da patlak verdiğinde durduramadıkları için Birinci Dünya Savaşı siyasal elite duyulan güveni yok etti. Geride kilit ülkelerde totaliter

yöneticilerin devirecekleri zayıflamış liderlikler bıraktı. Öte yandan 1918'de imzalanan barış antlaşmasının da hem yeni düzene bağlılık uyandıracak kadar genel kabul gören değerlerle uyumlu olmadığı hem de mağlup olmuş tarafların intikam alma yetisini yeterince zayıflatamadıklarından dolayı stratejik sağlamlıktan yoksun oldukları anlaşıldı. Bunun birçok sonucu oldu. Bu sonuçların en önemlisi İkinci Dünya Savaşı'ydı.

Her iki dünya savaşında da halkların bütünüyle seferber edilmesi, enerjilerinin yönlendirilmesi ve birbirlerine olan kin ve nefretten yararlanılmasının ilk ve en feci sonuçlarından biri orta sınıfın yükselmesi oldu. Fakat İkinci Otuz Yıl Savaşları'nın (1914-1945) kargaşası geçip gittikten sonra, bu toplumsal dönüşümün uluslararası istikrar ve devlet adamlığıyla uyumlu olduğu gözler önüne serilecekti. Kendine güvenen ulus devletlerden oluşan, orta sınıfın siyasal ve kültürel iktidarda büyük pay sahibi olduğu bir dünyanın sorumlu ve yaratıcı siyaset yürüten liderler ortaya çıkarabildiği görüldü.

Birbiriyle ilişkili iki toplumsal kuvvet, meritokrasi (liyakate dayalı yönetim biçimi) ve demokratikleşme orta sınıftan liderlerin yükselmesini sağlayıp bu yükselişi kurumsallaştırdı. Fransız Devrimi'nin başlıca sloganlarından biri şuydu: "Meslekler yeteneklilere açılsın!" On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Batı'da liyakate dayalı ilkeler ve kurumların (giriş sınavları, lise ve üniversitelere seçerek öğrenci alınması ve mesleki ölçütlerle dayanan işe alım ve terfi politikaları) benimsenmesi, orta sınıfa ait yetenekli bireylerin siyasete girmesi için yeni fırsatlar yarattı. Aynı zamanda oy verme hakkının genişlemesi de hem toplumsal hem de siyasal ağırlık merkezini orta sınıfa taşıdı.

Bu kitapta incelediğimiz altı liderin hiçbiri üst sınıftan değildi. Konrad Adenauer'ın babası Prusya ordusunda astsubay olarak görev yapmış, sonra kâtip olmuştu; oğlu Alman İmparatorluğu'nda standart eğitim basamaklarını tırmanmıştı. Charles de Gaulle'ün büyük babası hem iyi eğitimli hem zengindi ama babası ilkokul öğretmeni idi; De Gaulle ailesinde üst düzey devlet görevi

üstlenen ilk kişiydi. Richard Nixon güney California'da alt-orta sınıf bir ailede büyümüşü. Bir kâtibin oğlu olan Enver Sedat Mısır askeri akademisine başvurusuna referans olabilecek birini bulmak için çaba sarf etmişti. Singapur'da giderek alt sınıfa doğru düşen Çinli bir ailenin oğlu olan Lee Kuan Yew, eğitimini Singapur ve Britanya'dan aldığı burslarla tamamlamıştı. Margaret Thatcher öğrencilerini sınavla alan bir liseden mezun olmuştu ve bir manavın kızıydı, Britanya Muhafazakâr Partisi'nin orta sınıftan gelen (Heath'ten sonra) ikinci ve ilk kadın lideriydi. Anlattığımız altı liderin hiçbirisi hayata gelecekte öne çıkacaklarını düşündüren bir noktadan başlamamışlardı.

Mütevazı geçmişleri bu liderlerin "içeriden" ve "dışarıdan" diye ayrılan geleneksel siyasi kategorilere karşı çıkmalarını mümkün kılmıştı. Sedat ve De Gaulle ülkelerindeki bir krizin ardından iktidara gelen askeri yetkililerdi; Nixon ve Adenauer siyaset meydanında yıllar geçirmiş deneyimli ve tanınmış siyasetçilerdi. Bu altı liderden ikisi, Thatcher ve Lee, çok katı kurallara uygun olarak –parlamenter sistemde parti siyasetiyle– iktidara gelmiş ama statükoyu mütemadiyen sorgulamışlardı. On dokuzuncu yüzyıldaki aristokrat yöneticilere çok benzer biçimde ama yirminci yüzyıldaki pek çok çağdaşlarının aksine kısa vadeli taktik avantajlarla ilgilenmiyorlardı. Kökenleri ve deneyimlerinin iktidardan uzak olması onlara bir bakış açısı kazandırmış, ulusal çıkarları dile getirmelerini ve yaşadıkları devirde kabul gören görüşleri aşmalarını mümkün kılmıştı.

Bu liderlerin genç yaştan itibaren yeteneklerini geliştirmelerini mümkün kılan liyakate dayalı kurumlar aristokrasinin gölgesi altında ve genellikle bir savaşın neticesinde yükselmişti. Almanya'da genelkurmayın ve nepotizme dayanmayan bürokrasinin kökleri, Napolyon Savaşları'nda harp meydanında alınan yenilgilerin sarsıntısı sonrasında benimsenen Prusya reformlarına dayanıyordu. De Gaulle Napolyon'un profesyonel subay yetiştirmek üzere 1802'de kurduğu Saint-Cyr askeri akademisinde öğrenim görmüşü. Bu tür önemli okullardan (*grand école*) bir diğeri, seçerek öğrenci alan elit Institut d'études politiques ("Sciences Po"),

Fransa-Prusya Savaşı (1870-71) Fransız siyasi ve idari liderliğinin yetersizliğini gözler önüne serdikten sonra kurulmuştu; bu kurslar bir sonraki kuşağın yetenekleri geliştirilerek giderilecekti.

Sanayi Devrimi de eğitimin giderek daha fazla vurgulanmasında rol oynamıştır, ekonomi tarihçisi David Landes'in savunduğu üzere: "Bütün eski avantajlar –kaynaklar, servet, iktidar– değerini yitirdi, zihin maddeye hâkim oldu. Bundan böyle gelecek, karakteri, elleri ve beyni olanların önünde açılacaktı."⁸⁷⁹ Başarı doğuştan gelen bir hak olmak yerine giderek zekâ ve çabayla ilişkilendirildiğinden, eğitim ilerlemeye uzanan yolun ta kendisi hâline geldi.

Burada bahsi geçen altı lider işte bu değişiklikler sayesinde iyi liselere devam edebildi (bu okulların çoğu seçerek öğrenci alan kurumlardı ve hepsi de kamu yararına çalışan, hatta devlete bağlı okullardı). Sınavlarda yüksek not almak ve burs kazanmak için rekabet etmek hayatın önemli bir veçhesiydi. Bahsettiğimiz liderler liseden itibaren, kimi zaman üniversitede de çok geniş bir konu yelpazesinde öğrenim gördü. Bu yelpaze özellikle de beşeri ilimleri içeriyordu, tarih şuurunun ve trajediyle başa çıkma becerisinin vazgeçilmez olduğu liderliğin zorluklarına hazırlanmış gibiydiler. Hepsinden de önemlisi dünyayı, başkalarını ve kendilerini anlamalarını sağlayacak bir eğitim aldılar.

Meritokratik devrim hayatın hemen her aşamasını etkilemiştir. Başarıya ve insanın ailevi kökenlerini aşan kariyerlere heves etmesine değer kazandırmıştır.⁸⁸⁰ Önceki çağlardan gelen mükemmellik ideali korunmuş, hatta yeni ve daha güçlü, daha bireyci bir vurgu kazanmıştır. Thatcher'ın 1975'te gözlemlediği üzere: "Fırsat, eşitliği ve farklı olma özgürlüğünü içermiyorsa hiçbir anlam ifade etmez."⁸⁸¹ Üniversiteler ve kariyerler giderek (hâlâ eksiklikler olsa da) kadınlara, etnik azınlıklara ve elit olmayan ailelerden gelenlere açıldı. Toplumlar bunun sonucunda ortaya çıkan entelektüel çeşitlilikten ve farklı liderlik tarzlarına açık olmaktan yarar sağladı.

Bu etkenler, kitapta anlattığımız liderlerin aristokratik nitelikleri liyakate dayalı heveslerle harmanlamasını sağlamıştır. Bu

sentez kamu hizmetini değerli bir uğraş addedip yükseltiyordu, bu da liderlik heveslerini teşvik ediyordu. Söz konusu liderlerin geçtikleri tedrisat da içinde yer aldıkları geniş toplum kesimleri de akademik performansa değer veriyordu; fakat daha da önemlisi karakteri kuvvetle vurguluyordu. Bu sebeple bu altı lider sınav sonuçlarının, not ortalamalarının ötesine geçen önceliklerle yetişmişti. Sınav sonuçları ve notlar önemli olsa da başlı başına bir amaç gibi görülüyordu. Bundandır ki Lee *junzi*'ye, Konfüçyüsçü beyefendiye sık sık atıfta bulunuyor, De Gaulle "karakterli bir adam" olmak istiyordu. Eğitim insanın gençliğinde edinip bir kenara bırakabileceği bir yeterlilik belgesinden ibaret değildi. Hem entelektüel hem de ahlaki boyutları olan, hiç bitmeyen bir çabaydı.

Bu altı liderin çocukluktan beri özümsemiştiği orta sınıfa özgü değerler arasında şahsi disiplin, kendini geliştirme, yardımseverlik, yurtseverlik ve kendi kendine inanma da vardı. Toplumlarına inanıyor, geçmişe minnet duyuyor ve geleceği güvenle kucaklıyorlardı. Kanunlar önünde eşitlik beklentisi giderek yaygınlaşıyordu.

Aristokratik öncülerinin tersine bu liderler derinlere kök salmış bir ulusal kimlik şuuruna sahipti. En ulvi hevesin devletin liderliğini üstlenerek yurttaşlarına hizmet etmek olduğu yönündeki kanaatlerini besleyen bir duyguydu bu. Kendilerini "dünya vatandaşları" olarak görmüyorlardı. Lee üniversite eğitimini Britanya'da görmüştü, Nixon başkan olmadan önce çok seyahat etmekle gurur duyuyordu ama hiçbiri de kozmopolit bir kimliği benimsememişti. Onlara göre yurttaşlık ayrıcalığı, kendi uluslarına özgü erdemlere örnek olma sorumluluğunu ima ediyordu. Halklarına hizmet etmek ve toplumlarının en büyük geleneklerini temsil etmek yüce bir şerefti. Amerika bağlamında tezahür ettiği biçimiyle bu değer sisteminin olumlu etkileri, tarihçi ve toplum eleştirmeni Christopher Lasch tarafından gayet iyi tanımlanmıştır: "Hataları ne olursa olsun, orta sınıf milliyetçiliği ortak bir zemin, ortak ölçütler, ortak bir pencere sunmuştur. Öyle ki bu olmazsa toplum çözülüp hizipler çatışmasından öteye geçmeyen

bir şeye, Amerika'nın kurucu babalarının gayet iyi anladığı üzere herkesin herkese karşı savaşına dönüşür.”⁸⁸²

Lee dışında bu liderlerin hepsinin ortak noktalarından biri de dindar bir yetiştirme tarzıyla büyümüş olmalarıdır; Adenauer ve De Gaulle Katoliktir, Nixon Quaker'dır, Sedat Sünni Müslüman, Thatcher Metodisttir. Aralarındaki bütün farklara rağmen bu inançların hepsi de bazı seküler amaçlara hizmet ediyordu: kendi kendini kontrol etme konusunda idmanlı olmak, hatalar üzerine düşünmek ve geleceğe yönelmek.* Bu dini alışkanlıklar kişinin kendi kendine hâkim olması ve uzun vadeli bir bakışı tercih etmesi özelliklerinin aşılmasına katkı yapmıştır. Bunlar devlet adamlığının iki temel niteliğidir. Bahsettiğimiz liderlerin de bu nitelikleri sergilediğini görürüz.

ACI GERÇEKLER

Bu altı şahsiyette şahit olduğumuz liyakate dayanan liderliğin ortak özellikleri nelerdir? Onların deneyimlerinden ne gibi dersler çıkarabiliriz?

Bu liderlerin hepsi de doğrudan ifade tarzlarıyla tanınır, genellikle acı gerçekleri dile getirmişlerdir. Ülkelerinin kaderini anketlerle sınanmış, odak gruplara yönelen retoriğin eline teslim etmemişlerdir. Adenauer savaş sonrasında Almanya'nın işgali sırasında dayatılan koşullardan yakınan parlamenter dostlarına

* Alexis de Tocqueville'in gözlemlediği üzere dindarlar, “peş peşe uzun yıllar boyunca hareketsiz bir nesneyi ve kendilerinin sürekli ona doğru ilerlediğini düşünmeye” alışmıştır, “... gelip geçici binlerce küçük isteği farkında olunamayan ilerlemelerle bastırmayı öğrenirler... Bu da dindar insanların neden sıklıkla bu kadar kalıcı işler başardıklarını açıklar. Kendilerini öbür dünyayla meşgul ederken bu dünyada başarılı olmanın büyük sırrını bulmuşlardır.” Bkz. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, çev. Harvey C. Mansfield ve Delba Winthrop (Chicago: The University of Chicago Press, 2000), 522.

ödün vermeden sertçe sormuştu mesela: “Savaşı kim kaybetti sanıyorsunuz?” Siyasette modern pazarlama tekniklerinin kullanılmasına öncülük eden Nixon buna rağmen dünyadaki gelişmeleri izlemekteki ustalığına dayanarak notlarına bakmaksızın doğrudan ve açık sözlülükle konuşmasıyla gurur duyardı. Siyasal muğlaklığı korumakta hünerli olan Sedat ve De Gaulle halklarını nihai amaçlarına doğru yönlendirmeye çalışırken istisnai bir canlılık ve açıklıkla konuşturlardı, Thatcher da öyle.

Bu liderlerin hepsi de gerçekliğe nüfuz eden bir anlayışa ve güçlü bir vizyona sahipti. Vasat liderler önemli olanı sıradan olandan ayırma becerisine sahip değildir, tarihin acımasız yüzü karşısında ezilirler. Büyük liderlerse devlet işlerinin ebedi koşullarını sezer ve gerçekliğin birçok unsuru arasından yüksek bir geleceğe katkıda bulunanları ve teşvik edilmesi gereken unsurları seçer, idare edilmesi gereken hatta uç durumlarda belki ancak katlanılması gereken unsurlardan ayırır. Bundan ötürüdür ki kendilerinden önce gelen liderlerden acılı savaşlar devralan Sedat ve Nixon yerleşmiş uluslararası rekabetleri aşmaya ve yaratıcı bir diplomasi başlatmaya çalışmıştır. Thatcher ve Adenauer ABD’yle güçlü bir ittifakın ülkeleri için en avantajlı seçenek olduğunu görmüş, Lee ve De Gaulle değişen koşullara uyum sağlamak için uygun olan daha düşük dereceli bir uyumlanmayı tercih etmiştir.

Altı lider de cesur davranabiliyordu. Yurtiçi ya da uluslararası koşullar kesinlikle elverişsiz görüldüğünde bile ulusal önemi ağır basan meselelerde kararlılıkla harekete geçiyorlardı. Thatcher çok sayıda uzman seferin uygulanabilirliğinden kuşku duyduğunda ya da Britanya yıkıcı bir ekonomik krize battığında bile Falkland Adaları’nı Arjantin’den geri almak için Kraliyet Donanması Görev Gücü göndermişti. Nixon Vietnam’dan çekilme süreci tamamlanmadan genel kabul gören görüşlerin aksine hareket edip silahlanmanın sınırlandırılması konusunda Sovyetler Birliği’yle müzakereler başlatmış, Çin’le diplomatik açılım sürecine girmişti. Biyografisini yazan Julian Jackson’ın gözlemlemiş olduğu üzere De Gaulle “Sanki -miş gibi hareket ettim hep,” sözünü dilinden düşürmüyordu; yani sanki Fransa gerçekte olduğundan daha

büyükmüş, daha fazla birlik içindeymiş ve daha özgüvenliymiş gibi.⁸⁸³

Bu liderlerin hepsi yalnızlığın önemini anlamıştı.⁸⁸⁴ Sedat hapishanede tefekkür alışkanlıklarını güçlendirmişti, Adenauer da ülke içindeki sürgünü sırasında manastırda kaldığı dönemde yapmıştı aynı şeyi. Thatcher önemli sonuçlar doğuran en büyük kararlarının bazılarını sabahın erken saatlerinde tek başına belgelerini incelerken almıştı. De Gaulle'ün ücra Colombey-les-Deux-Églises köyündeki evi hayatının ayrılmaz bir parçası hâline gelmişti. Nixon sıklıkla Beyaz Saray'dan ayrılır, Eisenhower ise Yönetim Binası'na, Camp David'e ya da San Clemente'e çekilirdi. Bahsettiğimiz liderler özellikle büyük kararlar öncesinde ışıklardan, kameralardan ve komuta etmenin gündelik dayatmalarından uzakta, sükûnet ve tefekkürden yararlanırlardı.

Bu altı liderin çarpıcı bir ortak noktası –ve paradoksu–, bölünmeye sebep olmalarıydı. Halklarının kendi açtıkları yolda ilerlemesini isterlerdi ama yana yakıla görüş birliği aramazlardı ya da böyle bir beklenti içine girmezlerdi; tartışma ve uyuşmazlık, gerçekleştirmeye çalıştıkları dönüşümlerin kaçınılmaz bir yan etkisiydi. De Gaulle'ün devlet başkanlığı döneminden aydınlatıcı bir örnek verelim. Ocak 1960'ta Cezayir'de “barikat haftası” olarak bilinen isyanlar sırasında ben Paris'te Fransız savunma müessesesinin yetkilileriyle görüşüyordum. Bir subay De Gaulle'ün vaziyete yaklaşımına göndermede bulunarak “Ne zaman ortaya çıksa ülkeyi bölüyor,” dedi. Ama sonunda Cezayir krizini aşan ve ülkesini ulusal amaç hakkında ortak bir görüşe döndüren De Gaulle oldu, tıpkı Fransız ulusunu İkinci Dünya Savaşı'nda düşmana teslim olmaktan ileri gelen küçük düşmek hâline kurtardığı gibi.

Aynı şekilde, liderler yerleşik çıkarları taciz etmeksizin, önemli seçmen kesimlerini yabancılaştırmaksızın Thatcher gibi temel ekonomik reformlar uygulayamaz, Sedat gibi tarihsel düşmanlarla barış yapmaya çalışamaz ya da Lee gibi sıfırdan çok etnik gruplu bir toplum inşa etmeyi başaramaz. Adenauer'ın Almanya'nın savaş sonrasında işgal edilmesi sırasında konulan kısıtlamaları

kabul etmesi, siyaseten onu eleştirenlerin şiddetli hakaretlerine yol açmıştı. De Gaulle sayılamayacak kadar çok kapışmadan sağ çıktı –ve birçoğunu da kışkırttı– ama kamuoyunun karşısındaki son büyük eylemi, Mayıs 1968’de öğrenciler ve işçi sendikalarının Fransa’yı devrimin eşiğine getiren protestolarını yatıştırmak oldu. Sedat kendi halkıyla İsrail halkı arasında barış sağladığı için şehit edilmedi sadece, hepsinden önemlisi bu barışı bazılarının dine küfür saydığı ilkelerle haklı çıkardığı için suikasta kurban gitti. Hem hükümette görev yaptıkları dönemlerde hem de sonrasında bu altı lideri herkes seviyor ya da politikalarını benimsiyor değildi. Her seferinde direnişle karşılaştılar, bunlar kimi zaman onurlu amaçlar uğruna sergilenen direnişlerdi, kimi zaman’sa seçkin muhalif isimlerin itirazları söz konusuydu. Tarih yazmanın işte böyle bir bedeli vardır.

SALLANTIDAKİ MERİTOKRASİ

Bu kitapta anlattığımız altı liderin ortaya çıkmasına katkıda bulunan şartların kendi gelişim süreçlerinde çürümeyle karşı karşıya olduğunu gösteren emareler vardır, en azından Batı’da bunları gözlemlemek mümkündür. Bir zamanlar kamu hizmetine saygınlık kazandıran yurtseverlik, kimliğe dayalı hizipçiliğin ve rekabetçi kozmopolitliğin gerisinde kalmış gibi görünüyor. Amerika’da dünyanın dört bir yanını dolaşan şirket yöneticisi ya da profesyonel aktivist olmak isteyen üniversite mezunlarının sayısı giderek artıyor. Siyasette veya kamu hizmetinde bölgesel ya da ulusal düzeyde lider olarak rol oynamayı düşünenlerin sayısı ciddi oranda daha az. Liderlik sınıfı ile kamuoyunun büyük bölümü arasındaki ilişki karşılıklı husumet ve kuşkularla tanımlanıyor–ken bir şeyler eksik gibi görünüyor.

Batı'daki liseler ve üniversiteler aktivist ve teknisyen yetiştirmekte hâlâ çok iyi ama yurttaş oluşturma, bunun yanında olası devlet adamları yetiştirme misyonundan saptılar. Hem aktivistler hem de teknisyenler toplumda önemli roller oynuyor, toplumun hatalarına, hangi yollarla bu hataların düzeltebileceğine dikkat çekiyorlar. Gelgelelim daha önceki liderleri yetiştiren geniş kapsamlı ve kuvvetli hümanist eğitimin modası geçti. Teknisyenin eğitimi profesyonellik öncesi ve niceliksel olmaya meylediyor; aktivistinki ise aşırı uzmanlaşmaya ve siyasallaşmaya yöneliyor. Her iki eğitim şekli de yeterli tarih ya da felsefe bilgisi sunmaz, oysa bu ikisi devlet adamının hayal gücünü besleyen geleneksel pınarlardır.

Bugün meritokrasinin* sallantılı hâlini iyice kavrayarak gözlemleyen isimler arasında yer alan siyaset kuramcısı Yuval Levin'e göre mükemmel test sonuçları ve ıslıl ıslıl özgeçmişler bugünün elitinin "gücünü ayrıcalıklarla değil hak ederek kazandığına ve elinde tuttuğuna inanmasına" yol açıyor. "Karakteri bir değer ölçütü sayan sıcak ve canlı bir anlayışın yerine soğuk ve kısır bir zekâ mefhumunu" geçiriyoruz.⁸⁸⁵ Levin'e göre en derin sorun elitlerin tutumunda yatıyor:

Amerikalıların elitlerimizin meşruiyet iddialarına giderek kuşkuyla yaklaşmalarının sebebi, Amerikan hayatının o üst kesimine girmenin çok zor olmasından (öyle bile olsa) ziyade o kesimde yer alanların istedikleri her şeyi yapmaya izinleri varmış gibi görünmesidir. [...] Başka bir deyişle sorun üst kesime giriş standartlarıyla ilgili değil girdikten sonra standart olmamasıyla ilgili. Elitimiz kendini aristokrasi olarak görmemediği için standartlar ya da kısıtlamalar olması gerektiğine inanmıyor.⁸⁸⁶

* Hâlihazırda tezahür ettiği biçimiyle meritokrasinin olumlu ve olumsuz yönleri kısa süre önce geniş çaplı bir tartışmaya konu olmuştur. Michael Sandel'in *The Tyranny of Merit* ve Daniel Markovits'in *The Meritocracy Trap* adlı kitapları meritokrasinin –gerek için yönleriyle gerek geliştiği biçimiyle– gayri insanileştirici ve dışlayıcı olduğunu savunur. Adrian Wooldridge'in *The Aristocracy of Talent* adlı kitabı meritokrasinin toplumları düzenlemenin takdir edilesi, hatta dönüştürücü bir yolu olmayı sürdürdüğünü ama katılaştığını ve canlandırılması gerektiğini ileri sürer. James Hankins'in *Virtue Politics* adlı kitabı, Ross Douthat ve Helen Andrews'un denemeleri, hepsi de elitlerin performansının şekillendirilmesinde karakter, değerler ve davranış kodlarının önemini vurgular.

On dokuzuncu yüzyıl aristokratları kendilerinden çok şey beklediğinin farkındayken ve yirminci yüzyılın liyakat sahibi yöneticileri hizmetin değerlerine uyuyorken bugünün elitleri yükümlülüğünden ziyade kendi kendilerini ifade etmekten ya da kendi kendilerinin ilerlemesinden söz ediyorlar. Üstelik tarihsel olarak liderleri halklarına bağlamaya yaramış nitelikler olan karakter ve zekâya meydan okuyan bir teknolojik ortamda şekilleniyorlar.

DERİN OKURYAZARLIK VE GÖRSEL KÜLTÜR

Bugünün dünyası insan bilincine neredeyse fark edilemeyecek kadar nüfuz eden bir dönüşümün ortasında. Bu değişim (dünyayı deneyimlememize ve bilgi edinmemize aracılık eden yeni teknolojilerin güdümünde) liderlik açısından doğurduğu sonuçlar dâhil uzun vadeli etkileri anlaşılmaksızın gelişti büyük ölçüde. Bu koşullar altında karmaşık bir kitabı dikkate okumak ve onu eleştirel bir yaklaşımla incelemek, daha önceleri matbaaya dayalı dönemlerde bir destanı ezberlemek kadar karşıt-kültürel bir eylem hâline geldi.

İnternet ve ona eşlik eden yenilikler hiç kuşkusuz teknik harikalar ama yeni teknolojilerin teşvik ettiği yapıcı ve yıpratıcı zihinsel alışkanlıklar arasında denge kurulmasına yakından dikkat etmek, özen göstermek gerekiyor.⁸⁸⁷ Nasıl ki önceki dönemlerde sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş hem okuryazarlığın yararlarını artırmış hem de sözlü şiir ve hikâyecilik sanatlarının gerilemesine sebep olmuşsa, bugün matbu kültürden görsel kültüre geçiş de hem kayıplar hem de kazançlar getiriyor.

İmgenin hâkimiyetindeki bir çağda kaybedilme riski altında olan nedir? Bu niteliğin birçok ismi var –âlimlik, bilginlik, ciddi ve bağımsız düşünce– ama ondan bahsederken kullanılabilecek

en iyi terim “derin okuryazarlık”tır. Deneme yazarı Adam Garkinkle bunu “uzun bir yazıyla yazarın tuttuğu yönü ve ne demek istediğini tahmin edecek şekilde uğraşmak” diye tanımlıyor.⁸⁸⁸ Her yerde ve her şeye nüfuz etmiş ama görünmez olan derin okuryazarlık, bu kitapta anlattığımız altı liderin yetiştiği dönemlerin “arka plan radyasyonuydu”.

Derin okuryazarlık siyasetle ilgilenenlere Max Weber’in “ölçülü olma” dediği niteliği, yani “gerçekliklerin sizi etkilemesine izin verirken iç sükûnetinizi ve duruşunuzu koruma becerisini” kazandırır.⁸⁸⁹ Yoğun okuma bir liderin kendisi ile dış uyarıcılar ve kişilikler arasında, ölçülülük hissini koruyan zihinsel bir mesafe geliştirmesine yardımcı olabilir. Yoğun okuma tefekkür ve hafızanın eğitilmesiyle birleştiğinde liderlerin benzetmelerle akıl yürütebileceği ayrıntılı ve incelikli bilgilerin bulunduğu bir depo oluşturur. Daha da önemlisi kitaplar akla yatkın, ardışık ve düzenli bir gerçeklik sunar; tefekkür ve planlamayla hâkim olunabilecek, en azından idare edilebilecek bir gerçeklik.⁸⁹⁰ Liderlik açısından belki daha da önemlisi, okumak bir perspektif duygusuyla öğrenmeyi teşvik ederek “kuşaklararası bir sohbet ağı” yaratır.⁸⁹¹ Son olarak okumak esin kaynağıdır.* Kitaplar bir zamanlar büyük cesaret göstermiş liderlerin yanı sıra fazlasıyla cüretkâr davranmış kişilerin de yapıp ettiklerini bir uyarı olarak kaydeder.

Gelgelelim daha yirminci yüzyılın sonuna gelmeden matbuat eski hâkimiyetini yitirdi. Bunun sonucunda başka şeylerin yanı sıra “kendisini ve programlarını cilalayıp sunabilecek farklı bir insan tipi lider seçilmeye başladı”. Lee Kuan Yew’un 2000’de gözlemlediği üzere:

* ABD dışişleri bakanlarına danışmanlık yapmış emektar Amerikalı diplomat Charles Hill edebiyatın devlet işleri açısından önemi hakkında koca bir kitap yazmıştır: “Edebiyatın son gelmez ya da incelikli ayrıntıları inceleme, hayali karakterlerin düşüncelerini resmetme ve incelikli senaryolarla daha geniş çaplı temaları dramatize etme özgürlüğü, onu ‘dünyanın aslında nasıl işlediği’yle ilgili gerçekliğe yaklaştırır. Kurgunun bu yönü, mesleğin doğası gereği bir karar oluşturulması gereken anda, hazır olsun olmasın, bir durumun olası sonuçlarının, olgusal yönlerinin ve onunla ilgili değerlendirmelerin hepsini bilemeyecek olan stratejist açısından vazgeçilmezdir.” Bkz. Charles Hill, *Grand Strategies: Literature, Statecraft, and World Order* (New Haven: Yale University Press, 2010), 6.

Uydu televizyonu sayesinde Amerika'daki başkanlık seçimi kampanyasını izleme imkânı buldum. Medya profesyonellerinin bir adaya yeni bir imaj kazandırmaları ve onu en azından yüzeysel olarak farklı bir kişiliğe dönüştürebilmeleri beni hayrete düşürdü. Bir seçimin kazanılması büyük ölçüde bir ambalaj ve reklam yarışına dönüşmüş durumda.⁸⁹²

Nasıl ki matbuat döneminin sağladığı yararlar mâl olduğu bedellerden ayrılamazsa, aynı şey görsel çağ için de söz konusudur. Her evin ekranlarla dolu olmasından ötürü eğlence her yerde, sıkıntı ender rastlanan bir durum. Daha da önemlisi görüntü olarak sunulan adaletsizlik anlatılan adaletsizlikten daha içgüdüsel; televizyon Amerikan yurttaş hakları hareketinde önemli bir rol oynamıştı. Ne var ki televizyonun insanın kendine hâkim olması yerine duygularını sergilemesine ayrıcalık tanıyıp kamusal hayatta ciddiye alınan insan ve argüman türlerini değiştirerek yol açtığı bedeller ciddidir.

Matbu kültürden görsel kültüre geçiş bugün internet ve sosyal medyanın yerleşik hâle gelmesiyle sürüyor. İnternet ve sosyal medya, liderlerin yetilerini geliştirmelerini matbuat çağına nazaran zorlaştıran dört eğilimi beraberinde getirmektedir. Bu eğilimler dolaysızlık, yoğunluk, kutuplaşma ve uyumlu olmadır.

İnternet haber ve verileri hiç olmadığı kadar doğrudan erişilebilir kılmış olsa da bu bilgi şişkinliği bireysel olarak bizleri bira-kın daha bilge olmayı daha bilgili bile kılmış değildir. İnternette söz konusu olduğu gibi bilgiye erişimin “bedeli” ihmal edilebilir oldukça, o bilgiyi hatırlamayı teşvik eden etkenler zayıflıyormuş gibi görünüyor. Bir olguyu unutmak önemli olmayabilir ama bilgiyi içselleştirmenin mütemadiyen başarısız olması algıda değişiklik yaratıp analitik beceriyi zayıflatır. Olgular nadiren kendi kendilerini açıklar; onların önemi, anlamı ve yorumlanması, bağ-lama ve bağlamla ilgili olma derecesine dayanır. Enformasyonun bilgeliğe yaklaşan bir şeye dönüşebilmesi için daha geniş bir tarih ve deneyim bağlamına yerleştirilmesi gerekir.

Genel bir kural olarak imgeler sözcüklere nazaran duygusal açıdan daha yoğun bir dil “konuşur.” Televizyon ve sosyal medya heyecanları alevlendiren, kişisel ve kitlesel duyguların bileşimiyle

liderliği ezme tehdidi yaratan imgelere dayanıyor. Özellikle sosyal medya, kullanıcılarını imge bilincine sahip basın danışmanları hâline gelmeye teşvik ediyor. Bütün bunlar daha popülist bir siyaset yaratıyor: birtakım lafları, daha analitik matbu üretim şöyle dursun, televizyon çağında en önemli kısımları cilalanarak yayımlanan konuşmalardan daha sahici bulduğu için alkışlayan bir siyaset.

İnternetin mimarları icatlarını dünyanın dört bir yanının birbirine bağlanmasını sağlayacak dâhiyane bir araç olarak görmüş-tü, gerçekte insanlığı bölüp savaşılan kabilelere ayırmanın yeni bir yolunu da ortaya çıkardı internet. Kutuplaştırma ve uyumlu olma birbirine dayanır ve birbirini güçlendirir. Kişi bir gruba dâhil edilir, sonra da grup kişinin düşüncesini kontrol altında tutar. Bugün birçok sosyal medya platformunda kullanıcıların “takipçiler” ve “etkileyiciler” diye ayrılmış olmasında pek şaşılacak bir şey yok çünkü sosyal medyada “liderler” yok.

Liderliği neler bekliyor? Lee’nin görsel medyanın etkileriyle ilgili kasvetli değerlendirmesi bugünün koşullarında oldukça önemli: “Böyle bir süreçte bir Churchill, bir Roosevelt ya da bir De Gaulle’ün çıkabileceğinden kuşkuluyum.”⁸⁹³ İletişim teknolojisindeki değışiklikler esinlenen liderliği ve dünya düzeni hakkında derin düşünmeyi imkânsız kıldığından değil televizyon ve internetin hâkim olduğu bir çağda düşünceli liderlerin yükselen dalgaya karşı mücadele etmesi gerektiği için durum böyle.

TEMEL DEĞERLER

Bugün liyakat daha dar bir anlamda, çabayla güçlendirilmiş zekâ olarak anlaşıyor. Gelgelelim Thomas Jefferson’ın daha önceki dönemlerde geliştirdiği “doğal aristokrasi” kavramı farklı ama

belki de daha sürdürülebilir bir temele dayanıyordu: “erdem ve yeteneklerin” birleşmesine.⁸⁹⁴ Siyasal elitin anlamlı bir kamu hizmeti verebilmesi için hem eğitim hem de karakter şart.

Daha önce gördüğümüz üzere dünya tarihini etkileyen liderler kuvvetli ve hümanist bir eğitim görmüştür. Böyle bir eğitim resmi bir ortamda başlar, okuyarak ve başkalarıyla tartışarak bir ömür devam eder. Bu ilk adım bugün nadiren gerçekleşiyor, çok az sayıda üniversite açıkça ya da örtük olarak devlet işleri eğitimi veriyor, teknolojideki değişiklikler derin okuryazarlığı aşındırdığı için ömür boyu çaba sarf etmek de daha güçleşiyor. Bu nedenle liyakate dayalı yönetimin canlandırılması için hümanist eğitimin felsefe, siyaset, beşeri coğrafya, modern diller, tarih, ekonomi düşüncesi, edebiyat ve hatta hakkındaki etütlerle uzun zaman boyunca devlet adamlarının beşiği olmuş klasik antik dönem gibi konuları kucaklayarak yeniden önem kazanması gerekecektir.

Karakter zaruri olduğundan, liyakate dayalı liderlikle ilgili daha derin bir kavrayış siyaset bilimci James Q. Wilson’ın erdem tanımını da kucaklayacaktır: “İlimli eylemlerde bulunma alışkanlığı, daha açık bir deyişle kişinin tepkilerini gereği gibi dizginleyerek, başkalarının haklarını gereği gibi gözeterek ve uzak sonuçları makul ölçüde dikkate alarak hareket etmesi.”⁸⁹⁵ Gençlikten yaşlılığa –niteliklerin en vazgeçilmezi olan– karakterin büsbütün merkezi bir önem taşıması, liderlik öğrencileri kadar liderler için de sonu gelmez bir mücadeledir. İyi bir karakter dünyevi başarıyı ya da devlet işlerinde zaferi güvence altına almaz ama galibiyette sağlam bir zemin, başarısızlıkta ise teselli sunar.

Bu altı lider onlarla ilişkilendirilen ve etkilerini tanımlayan niteliklerle anılacaktır. Adenauer dürüstlüğü ve ısrarcılığı, De Gaulle kararlılığı ve tarihsel vizyonu, Nixon uluslararası durumun düğümlendiğini kavraması ve karar alma gücü, Sedat barışı şekillendirmesini sağlayan manevi yükselişi, Lee çok sayıda etnik grubun yer aldığı yeni bir toplum kurarken sergilediği vizyonu, Thatcher ilkeli liderliği ve inatçılığıyla hatırlanacaktır. Hepsi de olağanüstü bir cesaret göstermiştir. Hiç kimse bu erdemlerin hep-

sine aynı anda sahip olamaz, bu altı lider de bu nitelikleri farklı oranlarda birleştirmiştir. Onların liderlikleri başarılarıyla olduğu kadar nitelikleriyle de özdeşleşmiştir.

LİDERLİK VE DÜNYA DÜZENİ

Bu kitapta İkinci Otuz Yıl Savaşı (1914-1945) olarak tanımladığımız savaşın son bulmasından bu yana anında iletişim imkânı ve teknolojik devrim liderlerin karşı karşıya olduğu iki önemli soruya yeni bir anlam ve önem kazandırmıştır: Ulusal güvenlik açısından zorunlu olan nedir? Uluslararası alanda barışçı biçimde bir arada var olmak için neye gerek vardır?

Bu sorular tarih boyunca farklı biçimlerde cevaplanmıştır. Çok sayıda imparatorluk var olmuşsa da dünya düzeni hevesleri teknolojinin yanı sıra coğrafya tarafından da belli bölgelerle sınırlandırılmıştır. Bu durum içlerinde geniş bir toplumlar ve kültürler yelpazesi barındıran Roma ve Çin imparatorlukları için bile geçerlidir.

On altıncı yüzyıldan itibaren teknoloji, tıp, ekonomik ve sosyal örgütlenme alanlarında yaşanan patlama Batı'nın gücünü ve yönetim sistemlerini dünyanın dört bir yanına yansıtma gücünü genişletmiştir.⁸⁹⁶ Avrupa'da on yedinci yüzyıl ortasından itibaren egemenlik ve uluslararası hukuka saygıya dayalı Vestfalya sistemi gelişmiştir. Sömürgeciliğin son bulmasının ardından dünya çapında yerleşiklik kazanan bu sistem –Batı'nın hâkimiyetini parçalayarak– yerleşik dünya düzeninin kurallarını tanımlamakta ve kimi zaman onlara meydan okumakta ısrar eden devletlerin yükselişine izin vermiştir.

Filozof Immanuel Kant üç yüzyıl önce *Ebedî Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı* başlıklı denemesinde insanlığın ya insani kavrayış

yoluyla ya da başka hiçbir seçenek bırakmayacak kadar büyük ve yıkıcı çatışmalar sonucu evrensel barışa yazgılı olduğunu belirtmişti. Kant'ın bahsettiği bu ihtimaller fazlasıyla mutlaktı; uluslararası düzen problemi henüz bir “ya öyle ya böyle” önermesi şeklinde ortaya çıkmamıştır. İnsanlık hatırlanan yakın tarihin tamamında göreceli güvenlik ile meşruiyet arasında liderlerinin tesis ettiği ve yorumladığı dengeyi yaşamıştır.

Bu dengenin bozulmasının sonuçları tarihin hiçbir döneminde bugünkü kadar endişe verici ya da felakete açık olmadı. Bu çağda insanlığın medeniyeti yıkmasını mümkün kılacak düzeyde bir yıkıcılık mevcut. Bu dönemin “karşılıklı garantilenmiş yıkım” [*mutually assured destruction*] sözüyle kavramlaştırılan ve MAD diye kısaltılarak ünlenen yerleşik büyük stratejileri bu durumu yansıtmaktadır. Bu stratejiler geleneksel bir zafer kazanmaktan çok savaşın önlenmesi amacıyla ilerletilmiş ve görünürde –intihar olma potansiyelini taşıdığı düşünülen– çatışmadan ziyade caydırıcılık amacıyla tasarlanmıştır. Hiroşima ve Nagazaki'nin üstünden çok geçmeden nükleer silahlar bulundurmanın riskleri hesaplanamaz bir hâl alırken çıkarlar sonuçlardan kopuk bir hâle geldi.

İleri teknoloji silahların gücü yetmiş yılı aşkın süredir karmaşıklığı ve kesinliği artmış olsa da hiçbir ülke kendi kendini bu silahları fiilen kullanmaya ikna etmedi, nükleer güce sahip olmayan ülkelerle çatıştığında bile. Daha önce anlattığım üzere gerek Sovyetler Birliği gerek ABD kendi ölümcül silahlarına başvurmaksızın nükleer güce sahip olmayan ülkelere yenilmeyi kabul etti. Nükleer stratejinin bu ikilemleri kaybolmadı, bilakis daha fazla sayıda devletin ileri silahlar geliştirmesi ve Soğuk Savaş dünyasında yıkıcılık kapasitesinin esasen iki kutup arasında dağılmasının yerine daha karmaşık ve potansiyel olarak daha az kararlı bir yüksek teknoloji seçenekleri kaleydoskopunun geçmesiyle birlikte bu ikilemler dönüştü.

Siber silahlar ve yapay zekâ uygulamaları (örneğin otonom silah sistemleri) mevcut tehlike yelpazesini güçlendiriyor. Nük-

leer silahların tersine siber silahlar ve yapay zekâ her yerde, geliştirmesi nispeten ucuz, kullanması da cazip. Siber silahlar kitlesel etki kapasitesini saldırı failinin karartılması olasılığıyla birleştiriyor. Yapay zekâ insan operatörlere duyulan ihtiyacı bile ortadan kaldıracabiliyor, onun yerine silahların kendi hesaplarına ve neredeyse kesin bir ayırım gözeterek hedef seçme becerisine dayanarak kendi kendilerini ateşlemelerini mümkün kılıyor. Bu silahların kullanım eşikleri bu kadar düşük, yıkıcılık kapasiteleri bu kadar büyük olduğu için, bu tür silahlara –hatta resmi tehdide– başvurulması, istenmeyen ya da kontrol edilemeyen bir tırmanış sonucu krizi savaşa ya da sınırlı bir savaşı nükleer bir savaşa çevirebilir. Devrimci teknolojinin etkisi bu silahların tam anlamıyla uygulanmasını dehşet verici hâle getirirken sınırlı kullanılmalarını kontrolü imkânsız kılacak derecede zorlaştırıyor. Bu silahların kullanılması tehdidini açıkça dile getirecek ama bu tehdide cevaben önleyici bir karşılık alma riskine girmeyecek bir diplomasi henüz icat edilmedi. Silahların sınırlanmasıyla ilgili araştırma ve keşif niteliğindeki görüşmeler bu büyük kötülükle rin yanında cüce kalıyor âdeta.

Bu yüksek teknoloji çağının paradokslarından biri şudur: Fiili askeri harekâtlar, konvansiyonel silahlarla ya da dron saldırılarından tutun da siber saldırılara kadar küçük ölçekli yüksek teknoloji silahlarının taktik kullanımlarıyla sınırlı tutulmaktadır. Bir yandan da karşılıklı garantili yıkımın ileri silahları sınırlaması beklenmektedir. Bu izlek uzun vadede hayli tehlikelidir.

Teknolojik devrime siyasal dönüşüm eşlik ederken tarih hâlâ dur durak bilmez buyurucu olmayı sürdürüyor. Bu satırları yazdığım sırada dünya büyük güçler arası rekabetin geri dönüşüne tanık oluyor, inanılmaz teknolojilerin yayılması ve ilerlemesinin güçlendirdiği bir rekabet bu. 1970’lerin başında Çin uluslararası sisteme yeniden girme sürecini başlattığında insani ve ekonomik potansiyeli çok genişti ama teknolojisi ve fiili gücü nispeten sınırlıydı. O zamandan beri Çin’in yükselen ekonomik ve stratejik gücü, ABD’yi tarihinde ilk kez potansiyel açıdan kendi kaynaklarıyla karşılaştırılabilir kaynaklara sahip jeopolitik bir rakiple

yarışmak zorunda bırakmıştır; Washington için olduğu kadar geçmişte yabancı ülkelere Çin gücü ve kültürünün haraca bağladığı ülkeler olarak muamele etmiş Beijing için de alışılmadık bir görevdir bu.

Her iki taraf da kendini istisnai görüyor ama farklı biçimlerde. ABD değerlerinin evrensel olarak uygulanabilir olduğu ve nihayetinde her yerde benimseneceği varsayımıyla hareket ediyor. Çin medeniyetinin benzersizliğinin ve etkileyici ekonomik performansının diğer toplumlarda onun önceliklerine saygı uyandırmasını bekliyor. Hem ABD'nin misyonerlik itkisi hem Çin'in kültürel üstünlük duygusu, birinin diğerine bir tür tabiiyet içinde olmasını ima ediyor. Ekonomilerinin ve yüksek teknolojilerinin niteliği sayesinde her ikisi de diğerinin şimdiye kadar esas çıkarları olarak gördüğü şeylere –kısmen momentum nedeniyle ama asıl önemlisi tasarlayarak– el uzatıyor.

Çin binlerce yıllık başarılarıyla hak ettiğini düşündüğü uluslararası rolü yirmi birinci yüzyılda üstlenmişe benziyor. ABD kökleri İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki deneyimine uzanan küresel dengeyi korumak için tüm dünyaya güç, amaç ve diplomasi yansıtmak üzere bu düzene karşı somut ve kavramsal meydan okumalara karşılık vererek hareket ediyor. Bu güvenlik gereksinimleri her iki tarafın liderlerine de apaçıkmiş gibi görünüyor. Kamuoyu da onları destekliyor. Fakat bu güvenlik denkleminin sadece bir parçası. Dünyanın geleceği açısından asıl kilit mesele şudur: Bu iki dev, kaçınılmaz stratejik rekabeti bir arada var olma kavrayışı ve pratiğiyle birleştirmeyi öğrenecek mi öğrenemeyecek mi?

Rusya'ya gelince, Çin'in piyasa gücünden, demografik ağırlığından, çeşitlendirilmiş sanayi tabanından Rusya'nın yoksun olduğu göze çarpıyor. On bir saat dilimine yayılan ve çok az sayıda doğal savunma sınırına sahip Rusya kendi coğrafi ve tarihsel zorunluluklarına göre hareket etmiştir. Rus dış politikası, mistik yurtseverliği temelde ülkenin Doğu Avrupa düzlüklerinden gelen bir istilaya uzun zamandır açık olmasından kaynaklanan ebedi emniyetsizlik algısıyla birlikte emperyal hak iddiasına dö-

nüştürüyor. Rusya'nın otoriter liderleri ülkenin geniş topraklarını yüzyıllardır güvenlik kuşağıyla yalıtmaya çalışmıştır. Aynı öncelik bugün Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısında bir kez daha tezahür etmektedir.

Bu toplumların birbirlerine etkileri, tarihlerinden doğan stratejik değerlendirmeleriyle şekillenmiştir. Ukrayna çatışması bunun bir örneğidir. Doğu Avrupa'daki Sovyet uydu devletlerinin çözülmesi ve bağımsız devletler olarak yükselişi sonrasında, Avrupa'nın merkezindeki yerleşik güvenlik hattından Rusya'nın sınırına kadarki toprakların hepsi yeni bir stratejik tasarıma açıldı. İstikrar, doğmakta olan doğal düzenin Avrupa'nın tarihsel Rus hâkimiyeti korkusunu yatıştırıp yatıştıramayacağı kadar Rusya'nın Batı'dan gelecek saldırılarla ilgili geleneksel kaygılarını dikkate alıp almayacağına bağlıydı.

Ukrayna'nın stratejik coğrafyası bu kaygıları olanca somutluğuyla ortaya koyuyor. Ukrayna NATO'ya katılsaydı, Rusya ile Avrupa arasındaki stratejik sınır Moskova'nın yaklaşık 483 kilometre ötesine gelmiş olurdu. Aslına bakarsanız bu durumda Fransa ve Almanya bir yüzyıl arayla işgal etmeye çalıştığında Rusya'yı kurtaran tarihi tampon bölge ortadan kalkardı. Güvenlik hattı Ukrayna'nın batı yakasında tesis edilseydi, Rus kuvvetleri Budapeşte ve Varşova'yı vuracak mesafede olurdu. Dolayısıyla Ukrayna'nın Şubat 2022'de uluslararası hukukun açıkça ihlal edilip istila edilmesi büyük ölçüde stratejik diyalogun başarısız olmasının ya da yeterince gerçekleştirilmemesinin sonucudur. Birbirleriyle askeri olarak karşı karşıya kalan iki nükleer gücün deneyimi, nihai silahlarına başvurmamış olsalar bile bu temel sorunun aciliyetini vurgular.

Amerika, Çin ve Rusya arasındaki ilişki üçgeni nihayetinde sürecektir ama Rusya'nın Ukrayna'da askeri sınırlarını göstermiş olması, tutumunun geniş çaplı bir retle karşılaşması ve buna karşı uygulanan yaptırımların ölçeği ve etkisi nedeniyle zayıflayacaktır. Yine de kıyamet senaryolarına uygun nükleer ve siber yeterliliklerini koruyacaktır.

ABD-Çin ilişkilerinde mesele, iki farklı ulusal büyüklük düşüncesinin barış içinde yan yana yaşamayı ve bunu nasıl başaracağını öğrenip öğrenemeyeceğidir. Rusya'nın meselesi ise, kendisiyle ilgili görüşünü, uzun zamandır yakın çevre olarak tanımladığı (çoğu Orta Asya ve Doğu Avrupa'da bulunan) ülkelerin kendi kaderini tayin hakkı ve güvenliğiyle uzlaştıırıp uzlaştııramayacağıdır ve bunu hâkimiyet kurmak yoluyla değil de uluslararası sistemin bir parçası olarak yapıp yapamayacağıdır.

Kavram olarak ne kadar değerli olsa da liberal ve evrensel kurallara dayalı bir düzenin, en azından kısmen ayrıışmış bir dünyaya pratikte belirsiz bir süre boyunca yerini bırakması mümkün görünüyor bugün. Böyle bir bölünme kendi sınırlarının çevresinde nüfuz alanı arayışını teşvik eder. Eğer böyle olursa, küresel davranış kurallarını kabul etmeyen ülkeler kabul edilen bir denge tasarımı içinde nasıl iş görebilecek? Hâkimiyet arayışı bir arada yaşama tasarılarını ezip geçecek mi?

İnsan medeniyetini yükseltebilecek ya da parçalayabilecek teknolojinin giderek dehşet verici bir hâl aldığı dünyada büyük güçler arasındaki rekabetin nihai çözümü yoktur. Askeri çözümden bahsetmiyorum bile. Tarafların her birinin diğerinin kötücül niyetinden emin olduğu bir dış politikanın ideolojileştirilmesiyle haklı çıkarılan dizginlerinden boşanmış teknolojik yarış Birinci Dünya Savaşı'nı başlatmıştır ama bugün onunla mukayese edilemeyecek kadar büyük sonuçlar doğurarak şiddetli bir yıkıma yol açacak karşılıklı bir güvensizlik döngüsü yaratma riski taşıyor.

Bu nedenle bugün bütün taraflar uluslararası tutumla ilgili ilk ilkelerini yeniden gözden geçirmek ve bunları bir arada var olma olasılıklarıyla ilişkilendirmekle yükümlüdür. Özellikle de yüksek teknoloji toplumlarının liderleri açısından hem kendi ülkeleri içinde hem de hasım ülkelerde teknolojinin içerimleri ve askeri uygulamaların nasıl dizginleneceğiyle ilgili mütemadiyen tartışma yürütmek ahlaki ve stratejik bir zorunluluktur. Bu konu krizlerin baş göstermesini beklemeye gelmeyecek, o zamana dek ihmal edilmeyi kaldıramayacak kadar önemlidir. Nükleer çağda

itidal göstermeye katkıda bulunan silahlanmanın sınırlandırılması diyalogları gibi, doğmakta olan teknolojilerin yol açabileceği sonuçların değerlendirildiği üst düzey araştırma ve keşif görüşmeleri karşılıklı stratejik özdenetim alışkanlıklarının düşünülüp teşvik edilmesini geliştirebilir.

Bugünün dünyasının ironilerinden bir diğeri, görkemli yönlerinden birinin –teknolojinin devrimci patlamasının– çok hızlı ve çok büyük bir iyimserlikle ortaya çıkmış olmasıdır; öyle ki hız ve iyimserliğin eşlik ettiği bu yükseliş muhtemel tehlikelerinin düşünülmesinin önüne geçmiş, teknolojinin yeterliliklerinin anlaşılmasına yönelik sistematik çabalar yetersiz kalmıştır. Teknoloji üretenler akıl almaz cihazlar geliştiriyor ama bu aygıtların karşılaştırmalı içerimlerini tarihsel çerçevede inceleyip değerlendirmeye pek az fırsatları oluyor. Siyasi liderlerse kullandıkları makinelerin ve algoritmaların stratejik ve felsefi içerimlerini yeterince kavrayabilen anlayıştan çoğu zaman yoksunlar. Teknolojik devrim bir yandan da insan bilincine ve gerçekliğin niteliğiyle ilgili algılara el uzatıyor. Bu çağla karşılaştırılabilir son büyük dönüşüm olan Aydınlanma, inanç çağının yerine tekrarlanabilir deneyler ve mantıksal çıkarımları getirmişti. Şimdiyse Aydınlanma'nın yerini algoritmalara bağımlılık alıyor; tam aksi yönde işleyen bir süreç bu, sonuçları açıklanmayı bekliyor. Bu yeni cephelerin keşfedilmesi, liderlerin teknoloji, siyaset, tarih ve felsefe dünyaları arasında mevcut uçurumları daraltma ve aslında en ideal seçenek olan kapatma yönünde kararlılıkla çaba göstermelerini gerektirecek.

Bu kitabın ilk bölümünde liderliğin sınavı analiz, strateji, cesaret ve karakter kapasitesine sahip olmak olarak tanımlanmıştı. Burada anlattığımız liderlerin karşı karşıya kaldığı zorluklar bugünküler kadar geniş erimli değildi belki ama onlar kadar karmaşıktı. Tarihte liderler hakkında hüküm verirken dikkate alınan ölçüt ise değişmemiştir: vizyon ve adanmışlıkla mevcut koşulları aşmak.

Bugünkü büyük güçlerin liderlerinin burada anlattığımız ikilemleri nasıl çözecekleri hakkında hemen ayrıntılı bir vizyon ge-

liştirmeleri değil, nelerden kaçınılması gerektiği ve nelerin hoş görülemeyeceği konusunda açık olmaları gerekir. Akıllı liderlerin, karşı karşıya oldukları zorluklar krize dönüşmeden önce davranmaları gerekir.

Ahlaki ve stratejik vizyondan yoksun olan bu çağın palamarları çözülmüştür. Geleceğimiz engin olmasına engin ama akıl alır gibi değil. Dalgaların giderek dikleşip yönü şaşırtması, dalga diplerinin derinlikleri, sığ sulardaki tehlikeler... Bütün bunlar toplumların henüz bilinmeyen ama daha umutlu istikametlere varmasına kılavuzluk edebilecek yaratıcılığa ve kuvvete sahip denizciler gerektiriyor.

LİDERLİĞİN GELECEĞİ

Konrad Adenauer'ın 1967'de ölümünden üç ay önce son görüşmemizde bana sorduğu iki soru bugün yeniden önem kazanmış bulunuyor: Gerçekten uzun vadeli politikalar yürütebilen liderler var mı hâlâ? Gerçek liderlik bugün hâlâ mümkün mü?

Yirminci yüzyılda önemli sonuçlar doğuran altı kişinin hayatlarını ve onların başarılarını mümkün kılan koşulları inceledikten sonra, liderlik ğrencisi doğal olarak onlarınkine benzer performansların tekrarlanıp tekrarlanamayacağını merak eder. Dünya düzeninin karşı karşıya olduğu zorlukları göğüslemek için gerekli karaktere, zekâya ve sağlamlığa sahip liderler çıkıyor mu?

Bu soru daha önce de sorulmuştu. Bu soruya "evet" cevabı niteliğinde olan liderler yükselmiştir. Adenauer bu soruyu sorduğunda Sedat, Lee ve Thatcher büyük lde tanınmıyordu. Aynı şekilde Fransa'nın 1940'ta teslim olmasına tanık olan biri, meslek hayatı otuz yıla yayılan De Gaulle'n yönetiminde ülkenin yeni

bir hâle bürüneceğini pek hayal edemezdi. Nixon Çin’le diyalogu başlattığında çağdaşlarından pek azı bunun muhtemel sonuçlarını kestirebilmişti.

Machiavelli *Livius Üstüne Söylemler*’de liderliğin etkisini yitirmesini uzun süren sükûnet dönemlerinin yol açtığı toplumsal hâlsizliğe bağlar. Toplumlar barışçı zamanlar yaşama lütfunu erişip de standartları yavaş yavaş yozlaştırmaya başladıklarında insanların “ya ortak bir kendi kendini kandırmacayla iyi olduğuna hükmedilen birinin ya da ortak yarar yerine özel ayrıcalıklar istemesi daha muhtemel kişilerce ileri sürülen birinin” peşinden gitmeleri mümkündür.⁸⁹⁷ Ama sonra –her zaman gerçeklerin en büyük öğretmeni olan– “zor zamanların” etkisiyle “bu aldatmaca gözler önüne serilir ve insanlar mecburen sakin zamanlarda neredeyse unutulmuş kişilere yüzünü döner”.⁸⁹⁸

Burada anlatılan ağır koşullar nihayetinde toplumların anlamlı liderlikte ısrar etmesini sağlayacak itici gücü sunmalıdır. On dokuzuncu yüzyıl sonunda Friedrich Engels, “kişilerden oluşan hükümetin” yerini “şeylerden oluşan idare”nin alacağı tahmininde bulunmuştu.⁸⁹⁹ Ama tarihte büyüklük, engin gayrişahsi kuvvetler karşısında feragatte bulunmanın reddedilmesinde yatar; bu büyüklüğü tanımlayan unsurlar insanlar tarafından yaratılır ve bu yaratım sürdürülmelidir. Max Weber, dönüştürücü liderlik için gereken temel nitelikleri şöyle tanımlamıştı: “Siyasete ‘kabiliyeti’ olan kişi ancak ve ancak onun bakış açısına göre dünyanın ona sunmak istediği şeyi kabul edemeyecek kadar budala ya da alçak olduğu anlaşılırsa, ruhen yıkılmayacağından emin olan ve bütün bu dikkafalılıkla karşılaştığında ‘Her şeye rağmen yine de!’ diyebilen kişidir.”⁹⁰⁰

Burada anlattığımız altı lider toplumları arasındaki derin farklara rağmen benzer nitelikler geliştirmiştir: Toplumlarının içinde bulunduğu durumu anlama kabiliyeti, bugünü idare edip geleceği şekillendirebilecek bir strateji geliştirme becerisi, toplumlarını yüce amaçlara doğru götürebilme hüneri ve eksiklikleri düzeltmeye hazırlıklı olma kapasitesidir. Geleceğe duydukları

inanç onlar için vazgeçilmezdi, hâlâ da öyledir. Bir toplum kendine inancını yitirirse ya da kendi kendisiyle ilgili algısını mütemadiyen kötülerse büyük kalamaz. Bu her şeyden önce kaygı alanının benlikten toplum geneline doğru genişletilmesini ve fedakârlığa, hizmet etmeye ilham kaynağı olan kamu yararına çalışma cömertliğinin uyandırılmasını gerektirir.

Büyük liderlik, soyut olanla şekillendirilebilir olanın çarpışmasından, verili olandan ve harcanan çabadan doğar. Bireysel çabalara (tarihi anlayışı derinleştirmek, stratejiyi keskinleştirmek ve karakteri geliştirmek amacıyla) yer vardır. Stoacı filozof Epiktetos çok uzun zaman önce şöyle yazmıştı: “Dışımızdaki koşulları değiştiremeyiz ama onlara nasıl karşılık vereceğimizi her zaman seçebiliriz.”⁹⁰¹ Liderlerin rolü, bu seçime kılavuzluk etmek ve uygulanmasında halklarına ilham kaynağı olmaktır.

NOTLAR

GİRİŞ

- 1 Winston S. Churchill, *The Gathering Storm* (Winston S. Churchill, *The Second World War Book 1*) (Boston: Houghton Mifflin, 1948), 284.
- 2 Aktaran Andrew Roberts, *Leadership in War* (New York: Viking, 2019), 221.
- 3 Oswald Spengler, *The Decline of the West*, çev. Charles Francis Atkinson (Oxford: Oxford University Press, 1932), 383.
- 4 Charles De Gaulle *The Edge of the Sword*, çev. Gerard Hopkins (New York: Criterion Books, 1960), 20-21. Pasaın tamamı şöyledir: “Askeri bir komutanın, bir eylemi planlarken zihninde gerçekleşenlerle, tasarım sırasında sanatçıya olanlar arasında yakın bir benzerlik vardır. Sanatçı zekâsını kullanmaktan vazgeçmez. Ondan dersler, yöntemler ve bilgi çekip çıkarır. Ama yaratma gücü ancak ve ancak, bunun yanısıra, adına ilham dediğimiz sezgisel bir yetiye sahipse işleyebilir çünkü sadece bu yeti doğayla teması sağlar, ki yaşamsal kıvılcım bu temastan sıçramalıdır. Askerlik sanatı hakkında Bacon’ın diğer sanatlar hakkında söylediğı şeyi söyleyebiliriz: “Sanatlar insanın doğaya eklenmesinin ürünüdür.”
- 5 Aktaran Karl Joachim Weintraub, 1984 Ryerson Konferansı, “With a Long Sense of Time,” *University of Chicago Magazine* 96, no. 5 (Haziran 2004), <https://magazine.uchicago.edu/0406/features/weintraub.shtml>. Huizinga için bkz. Johan Huizinga, *Het Aesthetische Bestanddeel van Geschiedkundige Voorstellingen* (Haarlem: H. D. Tjeenk Willink & Zoon, 1905), 31-32.
- 6 Isaiah Berlin, “The Sense of Reality”, *The Sense of Reality: Studies in Ideas and Their History* içinde, yay. haz. Henry Hardy (Princeton: Princeton University Press, 2019), 29-30.
- 7 Thomas Mann, *The Magic Mountain* (çev. 1927), aktaran Charles Hill, *Grand Strategies: Literature, Statecraft, and World Order* (New Haven: Yale University Press, 2010), 211.

- 8 Norman Angell, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power to National Advantage* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1910), 186, erişim Project Gutenberg'den: <https://www.gutenberg.org/files/38535/38535-h/38535-h.htm>.
- 9 Age., 314.
- 10 Nadège Mougel, "World War I Casualties", çev. Julie Gratz, 2011, Centre Européen Robert Schuman, <http://www.centrerobertschuman.org/userfiles/files/REPERES%20%E2%80%93%20module%2011%20%20explanatory%20notes%20%E2%80%93%20World%20War%20I%20casualties%20%E2%80%93%20EN.pdf>.
- 11 François Héran, "Lost Generations: the Demographic Impact of the Great War", *Population & Societies* 2014/4 (No 510), 1-4.
- 12 W. H. Auden, "September 1, 1939", <https://poets.org/poem/september-1-1939>.
- 13 Ulusal İkinci Dünya Savaşı Müzesi – New Orleans, "Research Starters: Worldwide Deaths in World War II", <https://www.nationalww2museum.org/students-teachers/student-resources/research-starters/research-starters-worldwide-deaths-world-war>.
- 14 Roberts, *Leadership in War*, xii.
- 15 Bu tipolojinin başlangıcı, 1966'da *Daedalus* için yazdığım bir makaledir, o makaledeki bazı cümleleri burada yeniden kullandım. Bkz. Henry A. Kissinger, "Domestic Structure and Foreign Policy", *Daedalus* 95, no. 2 (bahar 1966), 503-529.
- 16 Thucydides, *The Peloponnesian War*, I, 138. Vurgular eklenmiştir.
- 17 Fernand Braudel, aktaran Oswyn Murray, "Introduction", Fernand Braudel, *The Mediterranean in the Ancient World* içinde (Londra: Penguin, 2001).

KONRAD ADENAUER

- 18 Eugene Davidson, *The Death and Life of Germany* (Columbia: University of Missouri Press, 1999), 85. Richard Dominic Wiggers, "The United States and the Refusal to Feed German Civilians after World War II", Béla Várdy ve T. Hunt Tooley, (yay. haz.), *Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe* içinde (New York: Columbia University Press, 2003), 286.
- 19 Konrad Adenauer, *Memoirs 1945–53*, çev. Beate Ruhm von Oppen (Chicago: Henry Regnery Company, 1965), 56.
- 20 Charles Williams, *Adenauer: The Father of the New Germany* (New York: Wiley, 2000), 1-13, 16-17.
- 21 Age., 29.
- 22 Age., 220-223.
- 23 Age., 222-224.
- 24 Age., 237.
- 25 Age., 238, 232-235.
- 26 Age., 250.

- 27 Joseph Shattan, *Architects of Victory: Six Heroes of the Cold War* (Washington, DC: The Heritage Foundation, 1999), 95.
- 28 Williams, *Adenauer*, 284-290.
- 29 Age., 304-306.
- 30 Age., 314. Ayrıca bkz. Jeffrey Herf, *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanys* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997), 213.
- 31 Williams, *Adenauer*, 312-313.
- 32 Hristiyan Demokratik Birlik Britanya Bölgesi, Bölge Komisyonu (*Zonenausschuß*), 'Aufruf!', 3 Ocak 1946, Konrad Adenauer Vakfı, https://www.konradadenauer.de/download_file/view_inline/831.
- 33 Henry A. Kissinger, Başkan için memorandum, "Subject: Visit of Chancellor Adenauer – Some Psychological Factors", 6 Nisan 1961, 2, <https://www.jfklibrary.org/as-et-viewer/archives/JFKPOF/117a/JFKPOF-117a-008>.
- 34 *Volkszählungsergebnisse von 1816 bis 1970*, Beiträge zur Statistik des Rhein-Sieg-Kreises, (Siegburg: Archivbibliothek, 1980), Band 17 [1816'dan 1970'e nüfus sayımları, Rhein-Sieg-Kreises İstatistik Sonuçları, c. 17].
- 35 Williams, *Adenauer*, 326-330.
- 36 "Text of Occupation Statute Promulgated on 12th May 1949 by the Military Governors and Commanders in Chief of the Western Zones", *Official Gazette of the Allied High Commission for Germany*. 23.09.1949, no. 1 (Bonn- Petersberg: Allied High Commission for Germany), 13-15.
- 37 Williams, *Adenauer*, 332-333. Ayrıca bkz. Amos Yoder, "The Ruhr Authority and the German Problem", *The Review of Politics* 17, no. 3, (Temmuz 1955), 352.
- 38 "Speech by Konrad Adenauer, Chancellor of the Federal Republic, at a Reception Given by the Allied High Commissioners (September 21, 1949)", *United States Department of State, Germany 1947-1949: The Story in Documents* içinde, (Washington, DC: US Government Printing Office, 1950), 321, yeniden basımı Beata Ruhm von Oppen, (yay. haz.), *Documents on Germany under Occupation, 1945- 1954* içinde (Londra ve New York: Oxford University Press, 1955), 417-19; burada alıntılandığı gibi: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=3194.
- 39 Dean Acheson, *Present at the Creation: My Years in the State Department* (New York: Norton, 1969), 341.
- 40 George C. Marshall, "Harvard Commencement Speech", 5 Haziran 1947. <https://www.marshallfoundation.org/marshall/the-marshall-plan/marshall-plan-speech/>.
- 41 Adenauer, *Memoirs 1945-53*, 147. Bu konuşma 23 Mart 1949'da Berne'de yapılmıştır.
- 42 Thomas Hörber, *The Foundations of Europe: European Integration Ideas in France, Germany and Britain in the 1950s* (Heidelberg: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006) 141.
- 43 Ronald J. Granieri, *The Ambivalent Alliance* (New York: Berghahn Books, 2004), 34, aktaran Herbert Blankenhorn, *Verständnis und Verständigung: Blätter eines politischen Tagebuchs* (Frankfurt: Propyläen Verlag, 1980), 15 Kasım 1949 girdisi, 40.

- 44 Aktaran Hans-Peter Schwarz, *Konrad Adenauer*, c. 1, çev. Louise Willmot (New York: Berghahn Books, 1995), 450.
- 45 Konrad Adenauer'den Robert Schuman'a mektup, 26 Temmuz 1949, Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe, Luxembourg Üniversitesi (bundan böyle CVCE), https://www.cvce.eu/obj/letter_from_konrad_adenauer_to_robert_schuman_26_july_1949-en-a03f485c-0eeb-4401-8c54-8816008a7579.html.
- 46 Ernst Friedlaender, "Interview des Bundeskanzlers mit dem Korrespondenten der Wochenzeitung", *Die Zeit*, 3 Kasım 1949, https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/63e25bb4-c980-432c-af1c-53c79b77b410/publishable_en.pdf.
- 47 *New York Times*, 5 Aralık 1949.
- 48 "Deutscher Bundestag-18. Sitzung. Bonn, den 24. und 25. November 1949", Konrad Adenauer Stiftung, <https://www.konrad-adenauer.de/seite/24-november-1949/>.
- 49 Adenauer, *Memoirs 1945-53*, 256.
- 50 Robert Schuman, 9 Mayıs 1950 Bildirisi, Robert Schuman Vakfı, *European Issue*, No. 204, 10 Mayıs, 2011, <https://www.robert-schuman.eu/en/doc/questions-d-europe/qe-204-en.pdf>.
- 51 Adenauer, *Memoirs 1945-53*, 260.
- 52 "Entrevue du 23 mai 1950, entre M. Jean Monnet et le Chancelier Adenauer", CVCE, 5, https://www.cvce.eu/obj/compte_rendu_de_l_entrevue_entre_jean_monnet_et_konrad_adenauer_23_mai_1950-fr-24853ee7-e477-4537-b462-c622fadee66a.html.
- 53 Konrad Adenauer, Robert Schuman'a mektup, 23 Mayıs 1950, Bonn, CVCE, https://www.cvce.eu/de/obj/brief_von_konrad_adenauer_an_robert_schuman_23_mai_1950-de-7644877d-6004-4ca6-8ec6-93e4d35b971d.html.
- 54 Konrad Adenauer, "Where Do We Stand Now?", Bonn Üniversitesi'nde öğrencilere konuşma, Şubat 1951, Konrad Adenauer Vakfı, <https://www.konrad-adenauer.de/seite/10-februar-1951-1/>.
- 55 "Ratification of the ECSC Treaty", *From the Schuman Plan to the Paris Treaty (1950-1952)* içinde, CVCE, <https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/3f50ad11-f340-48a4-8435-fbe54e28ed9a>.
- 56 Age.
- 57 Michael Moran, "Modern Military Force Structures", *Council on Foreign Relations*, 26 Ekim 2006, <https://www.cfr.org/backgrounder/modern-military-force-structures#:~:text=Division,on%20the%20national%20army%20involved>.
- 58 Adenauer, *Memoirs 1945-53*, 193.
- 59 "Aide Defends Adenauer's Stand", *New York Times*, 25 Kasım 1950.
- 60 Granieri, *The Ambivalent Alliance*, 56.
- 61 Arnulf Baring, *Außenpolitik in Adenauers Kanzlerdemokratie* (Berlin: R. Oldenbourg, 1969), 161-164.
- 62 Age.

- 63 Sovyet Dışışleri Bakanlığı'ndan ABD Büyükelçiliği'ne, Moskova, 24 Mayıs 1952, *Foreign Relations of the United States, 1952-1954*, c. 7: kısım 1, belge 102, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v07p1/d102>.
- 64 Aktaran Granieri, *The Ambivalent Alliance*, 79.
- 65 Gordon Alexander Craig, *From Bismarck to Adenauer: Aspects of German Statecraft* (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1958), 110, *Der Spiegel*'den alıntı, 6 Ekim 1954, 5.
- 66 Thomas A. Schwartz, "Eisenhower and the Germans", Gunter Bischof ve Stephen E. Ambrose, (yay. haz.), *Eisenhower: A Centenary Assessment* içinde (Baton Rouge: LSU Press, 1995), 215.
- 67 Adenauer, *Memoirs 1945-53*, 456.
- 68 Leo J. Daugherty, "Tip of the Spear: The Formation and Expansion of the Bundeswehr, 1949-1963", *Journal of Slavic Military Studies* 24, no. 1 (kış 2011).
- 69 Williams, *Adenauer*, 392-409.
- 70 Age., 410-423.
- 71 Jeffrey Herf, *Divided Memory: The Nazi Past in the Two Germanys* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1997, 282, alıntı Konrad Adenauer'den, "Regierungserklärung zur jüdischen Frage und zur Wiedergutmachung", *Der deutsch-israelische Dialog: Dokumentation eines erregenden Kapitels deutscher Außenpolitik, Teil 1, Politik*, c. 1 içinde (Münih: K. G. Sauer, 1987), 46-47.
- 72 Age., 1:47.
- 73 Herf, *Divided Memory*, 288.
- 74 Age., 288, alıntı Michael W. Krekel'den, *Wiedergutmachung: Das Luxemburger Abkommen vom 10. September 1952* (Bad Honnef-Rhöndorf: SBAH, 1996), 40.
- 75 Williams, *Adenauer*, 534.
- 76 "Adenauer Fêted by Eshkol; Wants Jews to Recognize Bonn's Good Will", *Jewish Telegraphic Agency*, 5 Mayıs 1966, <https://www.jta.org/archive/adenauer-feted-by-eshkol-wants-jews-to-recognize-bonns-good-will>.
- 77 Age.
- 78 James Feron, "Adenauer Begins 8-Day Visit to Israel", *New York Times*, 3 May 1966.
- 79 "Adenauer Fêted by Eshkol".
- 80 Williams, *Adenauer*, 442.
- 81 Felix von Eckardt, *Ein unordentliches Leben* (Düsseldorf: Econ-Verlag, 1967), 466.
- 82 Keith Kyle, *Suez* (New York: St Martin's Press, 1991), 467.
- 83 Department of State Historical Office, *Documents on Germany, 1944-1961* (Washington, DC, United States Government Printing Office, 1961), 585.
- 84 Kissinger, "Visit of Chancellor Adenauer", 4. Bu belge Kennedy'nin Adenauer'le 12 Nisan'da yaptığı ilk görüşmeye hazırlık olarak kaleme alınmıştı.

- 85 Henry A. Kissinger, "Remarks at the American Council on Germany John J. McCloy Awards Dinner", 26 Haziran 2002, Yale Üniversitesi Kütüphanesi Dijital Klasör, Henry A. Kissinger belgeleri, kısım II, seri III: Post-Government Career, kutu 742, dosya 10.
- 86 Niall Ferguson, *Kissinger 1923–1968: The Idealist* (New York: Penguin Press, 2015), 490-491, 906.
- 87 Age.
- 88 Walter C. Dowling, Almanya'daki büyükelçilikten Dışişleri Bakanlığı'na telgraf, Bonn, 17 Şubat 1962, saat 14.00. *Foreign Relations of the United States, 1961–1963*, c. XIV: *Berlin Crisis, 1961–1962*, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v14/d298>.
- 89 Age.
- 90 Neil MacGregor, *Germany: Memories of a Nation* (New York: Knopf, 2015), bölüm 1, "Where Is Germany?".
- 91 *Ostpolitik*'in eksiksiz tarihi için bkz. Timothy Garton Ash, *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent* (New York: Vintage, 1994).
- 92 Williams, *Adenauer*, 503-519.
- 93 Konrad Adenauer, Avrupa Birleşmesi olasılıkları hakkında konuşma, Brüksel, 25 Eylül 1956, CVCE, https://www.cvce.eu/content/publication/2006/10/25/ea27a4e3-4883-4d38-8dbc-5e3949b1145d/publishable_en.pdf.
- 94 Barbara Marshall, *Willy Brandt: A Political Biography* (Londra: Macmillan, 1997), 71-73.
- 95 Helmut Schmidt, *Men and Powers: A Political Retrospective*, çev. Ruth Hein (New York: Random House, 1989), 4.
- 96 Marion Gräfin Dönhoff, *Foe into Friend: The Makers of the New Germany from Konrad Adenauer to Helmut Schmidt*, çev. Gabriele Annan (New York: St. Martin's Press, 1982), 159.
- 97 Helmut Schmidt 2015'te öldü. Hamburg'da yapılan resmi törende ben de konuşma yaptım. O gün başlıca konuşmacı Hristiyan Demokratik Birlik'in lideri ve CDU-SPD koalisyonunun –Adenauer döneminden beri Almanya'daki iç bölünmelerin nasıl aşıldığını gösteren bir bileşimdir bu– başkanı Şansölye Angela Merkel'di. Schmidt'in katkısını şöyle özetlemiştim: "Helmut Schmidt bir geçiş döneminde yaşadı: İşgal edilmiş ve bölünmüş bir ülke olarak Almanya'nın geçmişi ile en güçlü Avrupa ulusu olarak geleceği arasındaki geçiş döneminde; güvenlik kaygıları ile küresel bir ekonomik düzen inşasına katılma ihtiyacı arasındaki dönemde..." Bkz. Henry A. Kissinger, "Eulogy for Helmut Schmidt", 23 Kasım 2015. <https://www.henryakissinger.com/speeches/eulogy-for-helmut-schmidt/>.
- 98 Blaine Harden, "Hungarian Moves Presaged Honecker Ouster", *Washington Post*, 19 Ekim 1989, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/10/19/hungarian-move-presaged-honecker-ouster/4c7ff7bd-c0de-4e82-86ab-6d1766abec3c/>.
- 99 Jeffrey A. Engel, *When the World Seemed New: George H. W. Bush and the End of the Cold War* (New York: Mariner Books, 2017), 371-375.

- 100 Angela Merkel, "Speech at the Konrad Adenauer Foundation on the 50th anniversary of Konrad Adenauer's Death", 25 Nisan 2017, <https://www.kas.de/de/veranstaltungen/detail/-/content/-wir-waehlen-die-freiheit-1>.
- 101 "Der Abschied", *UFA-Wochenschau*, Das Bundesarchiv-Inhalt. "Ich habe den Wunsch . . . getan habe", https://www.filmothek.bundesarchiv.de/video/584751?q=bundeswehr&xm=AND&xf%5B0%5D=_fulltext&xo%5B0%5D=CONTAINS&xv%5B0%5D=&set_lang=de.

CHARLES DE GAULLE

- 102 ABD Başkanı Richard Nixon'ın gelmesi vesilesiyle General De Gaulle'ün Orly Havalanı'nda yaptığı konuşma, 28 Şubat 1969.
- 103 1967'de, Fransa büyükelçisi beni devlet başkanının huzuruna davet etmişti ama tipik De Gaullecü üslupla kararı bana bırakmıştı: "Fransa'ya gelerseniz, Başkan sizi kabule hazır olacaktır." Bu, Fransız birliklerinin NATO komuta sisteminden çekilmesinden kısa süre sonraydı. Başkan Johnson yönetimini rencide etmek istemediğimden bu davete icabet etmedim –bundan ötürü hâlâ pişmanlık duyuyorum.
- 104 Bkz. Charles De Gaulle *Complete War Memoirs* (New York: Simon and Schuster, 1964), 80.
- 105 Age., 84.
- 106 Roger Hermiston, "No Longer Two Nations but One", *The Lion and Unicorn* bloğu, 4 Haziran 2016, <https://thelionandunicorn.wordpress.com/2016/06/04/no-longer-two-nations-but-one/>.
- 107 Bkz. De Gaulle *Complete War Memoirs*, 74-80; ve Hermiston, "No Longer Two Nations but One".
- 108 Hermiston, "No Longer Two Nations but One".
- 109 Julian Jackson, *De Gaulle* (Cambridge: Harvard Belknap Press, 2018), 128-33. De Gaulle sonraki günlerde, çağrısını takiben birkaç yayın daha yaptı.
- 110 De Gaulle'ün Londra'dan Pétain'e gönderdiği cevaptan. Bkz. age., 134.
- 111 Age. Jackson'ın yararlandığı kaynak René Cassin'in, *Les Hommes partis de rien: Le reveil de la France abattue (1940- 1941)* (Paris: Plon, 1975), 76.
- 112 Bernard Ledwidge, *De Gaulle* (New York: St Martin's Press, 1982), 76. Aktaran Jackson, *De Gaulle*, 135.
- 113 Aktaran Jackson, *De Gaulle*, 41.
- 114 Aktaran age., 17.
- 115 *Vers l'Armée de Métier*, 1934; ilk İngilizce çeviri 1940'ta *The Army of the Future* başlığıyla yayımlandı.
- 116 Charles De Gaulle Temmuz 1940'ta ilan, *Discours et Messages* içinde, c. 1 (Paris: Librairie Plon, 1970), 19: Ayrıca aktaran Christopher S. Thompson, "Prologue to Conflict: De Gaulle and the United States, From First Impressions Through 1940", Robert

- O. Paxton ve Nicholas Wahl (yay. haz.), *De Gaulle and the United States: A Centennial Reappraisal* (Oxford: Berg, 1994), 19. Öyle anlaşıyor ki bu duygu, Churchill'in 4 Haziran 1940'ta yaptığı "Kumsallarda savaşağız" başlıklı konuşmada ifade ettiği, "Tanrı'nın izniyle Yeni Dünya, bütün gücü ve kudretiyle eski dünyanın kurtarılmasını ve özgürleşmesini sağlayacaktır," yönündeki kanısına tamamen uygundur.
- 117 Henry Kissinger, "The Illusionist: Why We Misread de Gaulle", *Harper's Magazine*, Mart 1965.
- 118 Charles De Gaulle "1939, Notes sur les idées militaires de Paul Reynaud", *Lettres, Notes et Carnets, 1905-1941* (Paris: Éditions Robert Laffont, 2010), 886.
- 119 Aktaran Jackson, *De Gaulle*, 44.
- 120 Walter Benjamin, *The Arcades Project* (New York: Belknap Press, 2002).
- 121 Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (New York: Random House, 1987), 99, 199.
- 122 Age.
- 123 Ulrich Pfister ve Georg Fertig, "The Population History of Germany: Research Strategy and Preliminary Results", çalışma belgesi (Rostock: Max-Planck-Institut für demografische Forschung, 2010), 5.
- 124 Rondo E. Cameron, "Economic Growth and Stagnation in France, 1815-1914", *The Journal of Modern History* 30, no. 1 (Mart 1958), 1.
- 125 Nadège Mougel, "World War I Casualties", Robert Schuman Merkezi Raporu (2011).
- 126 De Gaulle *Vers l'armée de métier*, 1934. De Gaulle bu kitap yayımlandığında yarbaydı.
- 127 Kissinger, "The Illusionist", 70; ayrıca bkz. "Address by President Charles de Gaulle on French, African and Algerian Realities Broadcast over French Radio and Television on June 14, 1960", *Major Addresses, Statements and Press Conferences of General Charles de Gaulle: May 19, 1958-January 31, 1964* içinde (New York: Fransa Büyükelçiliği, 1964), 79, <https://bit.ly/3rEDU8w>.
- 128 Molotov-Ribbentrop Paktı.
- 129 Charles De Gaulle *Memoirs of Hope: Renewal and Endeavor* (New York: Simon and Schuster, 1971), 3.
- 130 Age., 4.
- 131 Dorothy Shipley White, *Seeds of Discord* (Syracuse: Syracuse University Press, 1964), 87.
- 132 Jackson, *De Gaulle* 138.
- 133 Charles De Gaulle radyo yayını, 27 Ağustos 1940, <https://enseignants.lumni.fr/fiche-media/00000003432/le-general-de-gaulle-salue-le-ralliement-du-tc-had-a-la-france-libre-audio.html#infos>.
- 134 Jackson şuna dikkat çeker: "De Gaulle daha sonraları bir-iki kez intiharı düşündüğünü ima etmiştir." (*De Gaulle* 149).
- 135 Tam yemin şöyledir: "Jurez de ne déposer les armes que lorsque nos couleurs, nos belles couleurs, flotteront sur la cathédrale de Strasbourg." [Strasbourg Katedrali'nin

üstünde renklerimiz, bizim güzel renklerimiz dalgalanıncaya dek silah bırakmamaya yemin ederim.]

136 Aktaran Jackson, *De Gaulle* 170.

137 De Gaulle *Complete War Memoirs*, 192.

138 Age., 206.

139 Age., 195.

140 Age., 206.

141 Jackson, *De Gaulle*, 183.

142 Age., 254.

143 Charles De Gaulle "Télégramme au vice-amiral Muselier, à Saint-Pierre-et-Miquelon", Aralık 1941, *Lettres, Notes et Carnets* içinde, 1360.

144 Bkz. Jean Lacouture, *De Gaulle the Rebel 1890-1944* (New York: Norton, 1990), 317.

145 Benjamin Welles, *Sumner Welles* (New York: St Martin's Press, 1997), 288.

146 Jackson, *De Gaulle* 209.

147 Charles De Gaulle 18 Haziran 1942'de, Londra'da Albert Hall'da Özgür Fransızlar'ın kurulmasının ikinci yıldönümü vesilesiyle konuşma, *Discours et Messages* içinde, c.1 (Paris: Librairie Plon, 1970), 207-215.

148 Jackson, *De Gaulle*, 215.

149 1941-1942'de Washington'da ve 1943'te Casablanca'da yapılan konferanslar. *Foreign Relations of the United States*, 4 Şubat 1943.

150 Bkz. De Gaulle *Complete War Memoirs*, 410.

151 Jackson, *De Gaulle*, 215.

152 Age., 277.

153 Aktaran Age., 266.

154 Jackson, *De Gaulle* 269-273. Ayrıca bkz. Lacouture, *De Gaulle the Rebel*, 446-450.

155 Bkz. Jackson, *De Gaulle*, 276.

156 De Gaulle *Complete War Memoirs*, 429.

157 Jackson, *De Gaulle*, 341.

158 Age., 315, alıntı Henry L. Stimson ve McGeorge Bundy'den, *On Active Service in Peace and War* (New York: Harper & Brothers, 1947), 549 (14 Haziran 1944).

159 De Gaulle'ün Bayeux'deki konuşması, 14 Haziran 1944.

160 Jackson, *De Gaulle*, 317.

161 De Gaulle *Complete War Memoirs*, 648.

162 Jackson, *De Gaulle*, 326.

- 163 Aktaran Age., 327.
- 164 Age., 326.
- 165 Age., 331. Direniş'in çözülmesi hakkında daha fazla bilgilenmek için bkz. Jean Lacouture, *De Gaulle the Ruler 1945–1970* (New York: Norton, 1992), 25.
- 166 Jackson, *De Gaulle* 336.
- 167 Age., 350.
- 168 Bkz. Jean Laloy, "À Moscou: entre Staline et De Gaulle décembre 1944", *Revue des études slaves* 54, fascicule 1–2 (1982), 152. Bkz. Jackson, *De Gaulle*, 350.
- 169 De Gaulle *Memoirs of Hope*, 3.
- 170 Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France* (1790), in *The Works of the Right Honorable Edmund Burke* (1899), cilt 3, 359.
- 171 De Gaulle *Complete War Memoirs*, 771
- 172 Age., 771-772.
- 173 Age., 776.
- 174 Age., 778.
- 175 *Plutarch's Lives*, çev. John Dryden (New York: Penguin, 2001), c. 1, "Life of Solon", 118.
- 176 De Gaulle *Memoirs of Hope*, 6.
- 177 Aktaran Jackson, *De Gaulle*, 381.
- 178 Aktaran, Age.
- 179 De Gaulle *Complete War Memoirs*, 996-997.
- 180 Age., 977.
- 181 Jackson, *De Gaulle* 499.
- 182 Age., 418.
- 183 De Gaulle *Complete War Memoirs*, 996-997.
- 184 Aktaran Charles G. Cogan, *Charles de Gaulle: A Brief Biography with Documents* (Boston: Bedford Books, 1996), 183.
- 185 Age., 185.
- 186 Age., 186-187.
- 187 Age.
- 188 Age., 187.
- 189 Aktaran Age., 185.
- 190 JFK Kütüphanesi, Başkan'ın Ofisi Dosyası, "Memorandum of Conversation, President's Visit to Paris, May 31–June 2, 1961", Kennedy ve De Gaulle arasında Elysée Sarayı'ndaki Sohbetin Memorandumu, 31 Mayıs 1961, <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKPOF/116a/JFKPOF-116a-004>.

- 191 Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York: Touchstone, 1994), 541-543.
- 192 "Proclamation of Algerian National Liberation Front (FLN), November 1, 1954", <https://middleeast.library.cornell.edu/content/proclamation-algerian-national-liberation-front-fln-november-1-1954>.
- 193 Aktaran Alistair Horne, *A Savage War of Peace: Algeria 1954-1962* (New York: Penguin, 1978), 99.
- 194 Central Intelligence Agency, "Validity Study of NIE 71. 2- 56: Outlook for Algeria published 5 September 1956", CDG.PCIA.1957.08.16.
- 195 Aktaran Jackson, *De Gaulle* 447.
- 196 Aktaran "Eyes on Allies: De Gaulle the Key", *New York Times*, May 20, 1962.
- 197 *Major Addresses* 6.
- 198 Jackson, *De Gaulle*, 463.
- 199 De Gaulle *Memoirs of Hope*, 26.
- 200 Horne, *Savage War of Peace*, 301.
- 201 Bkz. Age., L6333.
- 202 De Gaulle *Memoirs of Hope*, 54.
- 203 Age.
- 204 Henry Kissinger'dan Başkan için memorandum, 16 Mayıs 1969, "Africa after de Gaulle", Richard Nixon Kütüphanesi, kutu 447 [218].
- 205 Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi, "Main Points of Chairman Mao's Conversation with Premier Abbas on September 30, 1960", çev. David Cowhig, 4 Ekim 1960, Wilson Center History and Public Policy Program Digital Archive (Wilson Merkezi Tarih ve Kamu Politikaları Programı Dijital Arşivi, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/117904>).
- 206 JFK Library, "Staff Memoranda: Kissinger, Henry, February 1962: 13-28", <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKNSF/320/JFKNSF-320-025>.
- 207 Jackson, *De Gaulle*, 501.
- 208 Age., 518.
- 209 Age., 519.
- 210 "Address Given by Charles de Gaulle (29 January 1960)", Centre virtuel de la connaissance sur l'Europe, University of Luxembourg, https://www.cvce.eu/en/obj/address_given_by_charles_de_gaulle_29_january_1960-en-095d41dd-fda2-49c6-aa91-772ebffa7b26.html.
- 211 "Speech Denouncing the Algiers Putsch: April 23, 1961", Cogan, *Charles de Gaulle*, 196.
- 212 "Pieds- noirs": ceux qui ont choisi de rester", *La Dépêche*, 10 Mart 2012.
- 213 "After 40 Years of Suffering and Silence, Algeria's "Harkis" Demand a Hearing", *Irish Times*, 31 Ağustos 2001.
- 214 Aktaran Cogan, *Charles De Gaulle*, 119.

- 215 Jackson, *De Gaulle*, 585.
- 216 De Gaulle *Memoirs of Hope*, 176.
- 217 Başkan de Gaulle'ün 31 Mayıs 1960'taki konuşması, *Major Addresses*, 75, 78.
- 218 General de Gaulle'ün Fransa Cumhuriyeti'nin Başkanı olarak yaptığı sekizinci basın toplantısı [Paris'te Elysée Sarayı'nda, 29 Temmuz 1963'te], age., 234'te.
- 219 *Major Addresses*, 159.
- 220 Aktaran Kissinger, *Diplomacy*, 606.
- 221 Age.
- 222 Age., 605.
- 223 Aktaran Age., 575.
- 224 ABD politikası için bkz. McGeorge Bundy, "NSAM 294 U.S. Nuclear and Strategic Delivery System Assistance to France", 20 Nisan 1964, National Security Action Memorandums, NSF, kutu 3, LBJ Presidential Library (Başkanlık Kütüphanesi), <https://www.discoverljb.org/item/nsf-nsam294>.
- 225 Bkz. Wilfrid Kohl, *French Nuclear Diplomacy* (Princeton: Princeton University Press, 2016), 79.
- 226 Bu kurum, dünya güvenliğini etkileyen bütün siyasal meselelerde ortak karar alma ve gerekirse stratejik planları, özellikle de nükleer silah kullanımını gerektirenleri uygulamaya koyma sorumluluğunu üstlenmelidir. Kuzey Kutbu, Atlantik, Pasifik Okyanusu ve Hint Okyanusu gibi tek tek operasyon bölgelerinde, uygun olduğunda, savunmanın örgütlenmesinden de sorumlu olmalıdır. Bkz. Kissinger, *Diplomacy*, 611.
- 227 Henry Kissinger ve Françoise Winock, "L'Alliance atlantique et l'Europe", *Esprit*, n.s. 359, no. 4 (Nisan 1967), 611.
- 228 Mark Howell, "Looking Back: De Gaulle tells American Forces to Leave France", <https://www.mildenhall.af.mil/News/Article-Display/Article/272283/looking-back-de-gaulle-tells-american-forces-to-leave-france/>. Ağustos 1958'de ABD nükleer silahları Fransız (anavatan) topraklarına ilk kez yerleştirildi ama daha önceden Fransa'ya bağlı Fas topraklarına yerleştirilmişti. Robert Norris, William Arkin ve William Burr, "Where They Were", *The Bulletin of the Atomic Scientists*, Kasım/Aralık 1999, 29.
- 229 *Major Addresses*, 226.
- 230 Henry Kissinger, "Military Policy and Defense of the 'Grey Areas'", *Foreign Affairs* 33, no. 3 (1955), 416–28, doi:10.2307/20031108.
- 231 Savunma Bakanı McNamara'nın "Hiçbir Kent" başlıklı konuşması, 9 Temmuz 1962, <https://robertmcnamara.org/wp-content/uploads/2017/04/mcnamara-1967-22no-cities22-speech-p.pdf>.
- 232 Aktaran Kissinger, *Diplomacy*, 615.
- 233 Age.
- 234 De Gaulle *Complete War Memoirs*, 81.
- 235 Age.

236 Age.

237 Julia Lovell, *Maoism: A Global History* (New York: Knopf, 2019), 273.

238 Jackson, *De Gaulle* 721.

239 Age., 737.

240 Aktaran "World: A Glimpse of Glory, a Shiver of Grandeur", *Time*, 23 Kasım 1970.

241 Charles De Gaulle *The Edge of the Sword*, çev. Gerard Hopkins (Westport, Connecticut: Greenwood, 1960), 65–6. Aktaran Cogan, *Charles De Gaulle* 218.

242 Aktaran Jackson, *De Gaulle* 41.

243 De Gaulle *Complete War Memoirs*, 997-998.

244 "Sans Anne, peut-être n'aurais-je jamais fait ce que j'ai fait. Elle m'a donné le cœur et l'inspiration." Pierrick Geais, "Récit: La véritable histoire d'Anne De Gaulle la fille handicapée du Général", *Vanity Fair* (Fransa), 3 Mart 2020.

RICHARD NIXON

245 David Shambaugh, *China Goes Global: The Partial Power* (New York: Oxford University Press, 2013), 39.

246 Dale Van Atta, *With Honor: Melvin Laird in War, Peace, and Politics* (Madison: University of Wisconsin, 2008), 271-273.

247 "Memorandum from President Nixon to his Assistant for National Security Affairs", *Foreign Relations of the United States*, c. 17: *China, 1969–1972*, no. 147, State Department: Office of the Historian (Dışişleri Bakanlığı: Tarihçinin Ofisi), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v17/d147>.

248 Goodpaster ulusal güvenlik danışmanı değildi ama Ulusal Güvenlik Konseyi usulünün geliştirilmesine katkıda bulunmuştu. Bkz. C. Richard Nelson, *The Life and Work of General Andrew J. Goodpaster: Best Practices in National Security Affairs* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2016).

249 "History of the National Security Council, 1947–1997", Beyaz Saray Arşivleri, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/history.html#nixon>. David Rothkopf, *Running the World: The Inside Story of the National Security Council and the Architects of American Power* (New York: PublicAffairs, 2006), 84-5. 2017 itibarıyla Ulusal Güvenlik Konseyi personeli tüzük gereği 200'le sınırlandırılmıştır. Bkz. "The National Security Council: Background and Issues for Congress", Kongre Araştırma Servisi, 3 Haziran 2021, 8, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44828>.

250 Richard Nixon, *RN: The Memoirs of Richard Nixon* (New York: Grosset & Dunlap, 1978), 390.

251 Richard Nixon, "Remarks to Midwestern News Media Executives Attending a Briefing on Domestic Policy in Kansas City, Missouri", 6 Temmuz 1971, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-midwestern-news-media-executives-attending-briefing-domestic-policy-kansas-city>.

252 Age.

- 253 *Time*, 3 Ocak 1972.
- 254 Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York: Simon and Schuster, 1994), 38-40.
- 255 Woodrow Wilson, 'Address of the President of the United States to the Senate', January 22, 1917, https://www.digitalhistory.uh.edu/dispatch_textbook.cfm?smtID=3&psid=3898.
- 256 Kissinger, *Diplomacy*, 709.
- 257 "Text of President Nixon's Address at the 25th-Anniversary Session of the U.N.", *New York Times*, 24 Ekim 1970.
- 258 Age.
- 259 Henry Kissinger, *White House Years* (Boston: Little, Brown, 1979), 135-136.
- 260 Richard Nixon'dan Melvin Laird'e, 4 Şubat 1969, *Foreign Relations of the United States, 1969-1976*, c. 1: *Foundations of Foreign Policy, 1969-1972*, State Department: Office of the Historian (Dışişleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v01/d10>.
- 261 Richard Nixon, "Remarks to the North Atlantic Council in Brussels", 24 Şubat 1969, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-the-north-atlantic-council-brussels>.
- 262 Jeffrey Garten, *Three Days at Camp David: How a Secret Meeting in 1971 Transformed the Global Economy* (New York: HarperCollins, 2021), 4.
- 263 Age., 9-10.
- 264 Age., 77.
- 265 Age., 255.
- 266 Age., 250. Önde gelen Alman gazeteleri, "neredeyse Amerika'yla bir ticaret savaşı ilan edilecek" ve "Nixon'ın programı... dünyanın en güçlü ekonomik gücünün milliyetçilik ve korumacılığa kaydığını belgeliyor," diyen haberler yayımladı.
- 267 Age., 308.
- 268 Richard H. Immerman, "Dealing with a Government of Madmen": Eisenhower, Kennedy, and Ngo Dinh Diem", David L. Henderson, (yay. haz.), *The Columbia History of the Vietnam War* içinde (New York: Columbia University Press, 2011), 131.
- 269 Harrison Salisbury, *Behind the Lines - Hanoi* (New York: Harper & Row, 1967), 137.
- 270 John W. Finney, "Plank on Vietnam Devised by Doves", *New York Times*, 24 Ağustos 1968.
- 271 Defense Casualty Analysis System (DCAS / Savunma Hasarı Analiz Sistemi) Özet Dosyalar, yaratılma: 2001 civarı- 29/4/2008, 28/6/1950-28/5/2006 dönemi belgenmektedir, <https://aad.archives.gov/aad/fielded-search.jsp?dt=2513&cat=GP21&tf=F&bc=,sl>.
- 272 Richard Nixon, "Informal Remarks in Guam with Newsmen", 25 Temmuz 1969, California Üniversitesi Santa Barbara, Amerikan Başkanlığı Projesi, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/informal-remarks-guam-with-newsmen>.

273 Age. Vurgular sonradan eklenmiştir.

274 Richard Nixon, "Address to the Nation on the War in Vietnam", 3 Kasım 1969, California Üniversitesi Santa Barbara, Amerikan Başkanlığı Projesi. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-the-nation-the-war-vietnam>.

275 "Memorandum of Conversation", Washington, 20 Ekim 1969, saat 15:30 p.m. *Foreign Relations of the United States, 1969-1976*, c. 12: *Soviet Union, January 1969-October 1970*, no. 93, State Department: Office of the Historian (Dışişleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v12/d93>.

276 Nixon, "Address to the Nation on the War in Vietnam".

277 Bu memorandumun tam metni *White House Years*'da bulunabilir, 1480-82; s. 1482'de şu paragrafla sonrasındaki gelişmelere yer verilmiştir: "Geçen birkaç yıl içinde Vietnam hakkındaki aşırı iyimser raporlar dikkate alındığında, Amerikan halkını, karşı tarafın zarar gördüğüne, bu nedenle sabredersek zamanın bizden yana olabileceğine ikna etmek pratikte imkânsızdır. Birincisi görelî konumumuzdan emin değiliz - göstergeleri daha önce birçok kez yanlış okuduk. İkincisi, müttefiklerin askeri konumunun sağlam olduğu sonucuna varsak bile bunu siyasi koşullara nasıl tercüme etmek gerektiğini bilmiyoruz - ve Güney Vietnam'daki siyasi ihtimaller daha sallantılıdır. Üçüncüsü yönetim son derece kuşkulu ve kinik bir Amerikan kitleleriyle karşı karşıyadır - Başkan haklı olarak iyimser görünmeye yanaşmamakta ve kendi güvenirlilik açığını üstlenmektedir. Son olarak bu ülkedeki muhaliflerin geniş ve sesli bir bölümüne göre, müttefiklerin konumunun gücü önemsizdir - bedeli her ne olursa olsun savaşın bitmesini istiyorlar." Bkz. Kissinger, *White House Years*, 1482 ve "Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon", Washington, 11 Eylül 1969, *Foreign Relations of the United States, 1969-1976*, c. 6: *Vietnam, January 1969-July 1970*, no. 119, State Department: Office of the Historian (Dışişleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v06/d119>.

278 "Address to the Nation", 25 Ocak 1972, *The American Presidency Project*, California Üniversitesi Santa Barbara, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-the-nation-making-public-plan-for-peace-vietnam>.

279 "Vietnam War U.S. Military Fatal Casualty Statistics", Ulusal Arşivler, <https://www.archives.gov/research/military/vietnam-war/casualty-statistics#toc--dcas-vietnam-conflict-extract-file-record-counts-by-incident-or-death-date-year-as-of-april-29-2008--2>.

280 Richard Nixon, 'Address to the Nation on the Situation in Southeast Asia', 8 Mayıs 1972.

281 Aktaran Kissinger, *White House Years*, 1345.

282 "Transcript of Kissinger's News Conference on the Status of the Cease-Fire Talks", *New York Times*, 27 Ekim 1972.

283 "Act of the International Conference on Viet-Nam", *The American Journal of International Law* 67, no. 3 (1973), 620-22, <https://doi.org/10.2307/2199198>. Ayrıca bkz. Henry Kissinger, *Years of Renewal* (New York: Simon & Schuster, 1999), 485: "On iki katılımcı vardı: ABD, Fransa, Çin, Birleşik Krallık, Kanada, Sovyetler Birliği, Macaristan, Polonya, Endonezya, Demokratik Vietnam Cumhuriyeti (DRV, yani Kuzey

Vietnam), Vietnam Cumhuriyeti (GVN, yani, Güney Vietnam) ve Güney Vietnam Cumhuriyeti Devrimci Hükümeti (PRG, yani, Güney Vietnamlı Komünistler).”

284 Karşılaştıran Henry A. Kissinger, *Years of Upheaval* (Boston: Little, Brown, 1982), 316-327.

285 “Vietnam-Supplemental Military Assistance (2)”, Gerald R. Ford Başkanlık Kütüphanesi, kutu 43, John Marsh Dosyaları, 28 ve 20-21, <https://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0067/12000897.pdf>: “Yasa tasarısı... 30 Haziran 1975 sonrasında Kamboçya’ya daha fazla askeri yardım ya da satış yapılmasını (teslimat dâhil) yasaklar.” “1974 mali yılında askeri yardım, ABD, yönetimin talep ettiği 1,6 milyar doların yaklaşık yarısını ve önceki yılki finansmanın yaklaşık 1/3’ünü, yaklaşık 823 milyon dolar olarak (ayrıca önceki yıl verilen izinle 235 milyon dolar daha) temin etmiştir... 1974 mali yılında ABD ekonomik yardım olarak yönetimin talep ettiği 475 milyon dolardan yaklaşık 1/3’ü kadar az bir düzeyde, yani 333 milyon dolar (ilave 49 milyon dolar dâhil) temin etmiştir. H. J. Res. 636 (93rd): “1974 mali yılı için sürekli alımlarla ilgili ortak karar”, 1 Temmuz 1973, <https://www.govtrack.us/congress/bills/93/hjres636/text>.

286 Jeffrey P. Kimball, *The Vietnam War Files: Uncovering the Secret History of Nixon-Era Strategy* (Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2004), 57-59.

287 Hal Brands, “Progress Unseen: U.S. Arms Control Policy and the Origins of Détente, 1963–1968”, *Diplomatic History* 30, no. 2 (Nisan 2006), 273.

288 20 Nisan 1964’te ABD ve Sovyet nükleer reaktörlerinin sayısını ve fizyona elverişli malzeme miktarını birlikte azaltma yönünde ılımlı bir anlaşma sağlandı ama bu büyük bir başarı değildi, zira bir antlaşmayla taçlandırılmamıştı ve nükleer silahlara herhangi bir sınırlama getirmiyordu. Bkz. Brands, “Progress Unseen”, 257–8; *Foreign Relations of the United States, 1964–1968*, c. 11: *Arms Control and Disarmament* özeti, State Department: Office of the Historian (Dışişleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v11/summary>.

289 Kissinger, *White House Years*, 813.

290 “Editorial Note”, *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, c. 13: *Soviet Union, October 1970–October 1971*, State Department: Office of the Historian (Dışişleri Bakanı: Tarihçinin Bürosu), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v13/d234>.

291 Hans M. Kristensen ve Matt Korda, “Status of World Nuclear Forces”, Amerikan Bilim İnsanları Federasyonu, son güncelleme Mayıs 2021, <https://fas.org/issues/nuclear-weapons/status-world-nuclear-forces/>.

292 Sana Krasikov, “Declassified KGB Study Illuminates Early Years of Soviet Jewish Emigration”, *The Forward*, 12 Aralık 2007.

293 Mark Tolts, “A Half Century of Jewish Emigration from the Former Soviet Union: Demographic Aspects”, Project for Russian and Eurasian Jewry (Rus ve Avrasya Yahudiliği İçin Proje) için yapılmış sunum, Harvard Üniversitesi, Davis Rusya ve Avrasya Etütleri Merkezi, 20 Kasım 2019.

294 Age.

295 Richard Nixon, “Asia after Viet Nam”, *Foreign Affairs* 46, no. 1 (Ekim 1967), 121, <https://cdn.nixonlibrary.org/01/wp-content/uploads/2017/01/11113807/Asia-After-Viet-Nam.pdf>.

296 Kissinger, *White House Years*, 181.

297 "99. Memorandum from the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon", *Foreign Relations of the United States, 1969-1976*, c. 17: *China, 1969-1972*, State Department: Office of the Historian (Dışışleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v17/d99>.

298 "Memorandum of Conversation", 25 Ekim 1970, *Foreign Relations of the United States, 1969-1976*, c. E-7: *Documents on South Asia, 1969-1972*, State Department: Office of the Historian (Dışışleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve07/d90>.

299 Richard Nixon, "Remarks to Midwestern News Media Executives", 6 Temmuz 1971, *The American Presidency Project*, California Üniversitesi Santa Barbara, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-midwestern-news-media-executives-attending-briefing-domestic-policy-kansas-city>.

300 Aktaran Kissinger, *White House Years*, 1062.

301 "Joint Statement Following Discussions with Leaders of the People's Republic of China", 27 Şubat 1972, *Foreign Relations of the United States, 1969-1972*, c. 17: *China, 1969-1972*, State Department: Office of the Historian (Dışışleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v17/d203>.

302 "Memorandum of Conversation", 17-18 Şubat 1973, *Foreign Relations of the United States, 1969-1976*, c. 18: *China, 1973-1976*, State Department: Office of the Historian (Dışışleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v18/d12>.

303 Lee Kuan Yew, "Southeast Asian View of the New World Power Balance in the Making", Jacob Blaustein Konferansı no. 1, 30 Mart 1973, 1-3.

304 Richard Nixon, "Remarks to Midwestern News Media Executives", 6 Temmuz 1971.

305 BM Güvenlik Konseyi Kararı 242, 22 Kasım 1967, <https://unispal.un.org/unispal.nsf/0/7d35e1f729df491c85256ee700686136>.

306 Martin Indyk, *Master of the Game: Henry Kissinger and the Art of Middle East Diplomacy* (New York: Knopf, 2021), 162-3.

307 Kissinger, *White House Years*, 579-580.

308 Bkz. Age., 601.

309 Indyk, *Master of the Game*, 66-68.

310 Bkz. Kissinger, *White House Years*, 605.

311 "Memorandum of Conversation", 10 Ekim 1973. Washington, saat 09:05-10:36., *Foreign Relations of the United States, 1969-1976*, c. 25: *Arab-Israeli Crisis and War, 1973*, no. 143, State Department: Office of the Historian (Dışışleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d143>.

312 "Transcript of Telephone Conversation Between President Nixon and Secretary of State Kissinger", 14 Ekim 1973, *Foreign Relations of the United States, 1969-1976*, c. 25: *Arab-Israeli Crisis and War, 1973*, no. 180, State Department: Office of the Historian (Dışışleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu) <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v25/d180>.

- 313 BM Güvenlik Konseyi kararı 338, 22 Ekim 1973, [https://undocs.org/S/RES/338\(1973\)](https://undocs.org/S/RES/338(1973)).
- 314 Ulusal Arşivler, Nixon Başkanlık Malzemeleri, NSC Dosyaları, Kissinger Ofisi Dosyaları, kutu 69, Ülke Dosyaları – Europe– USSR, Dobrynin / Kissinger, c. 20, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v15/d146>.
- 315 Bkz. Eşbal Ahmad vd., “Letters to the Editor: Home Rule for Bengal”, *New York Times*, 10 Nisan 1971; Chester Bowles, “Pakistan’s Made-in-U.S.A. Arms”, *New York Times*, 18 Nisan 1971; ve Benjamin Welles, “Senate Unit Asks Pakistan Arms Cutoff”, *New York Times*, 7 Mayıs 1971.
- 316 Margaret MacMillan, *Nixon and Mao: The Week That Changed the World* (New York: Random House, 2007), 222-227.
- 317 “Memorandum from the President’s Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to the President’s Deputy Assistant for National Security Affairs (Haig)”, 9 Temmuz 1971, *Foreign Relations of the United States 1969–1976*, c. 11: *South Asia Crisis*, 1971, no. 97, 242, Dışişleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v11/d97>.
- 318 Syed Adnan Ali Shah, “Russo- India Military Technical Cooperation”, https://web.archive.org/web/20070314041501/http://www.issi.org.pk/journal/2001_files/no_4/article/4a.htm.
- 319 “Memorandum of Conversation, Washington, August 9, 1971, 1: 15–14:30 p.m.”, *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, c. 11: *South Asia Crisis*, 1971, no. 117, 316–17, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v11/d117>.
- 320 “Memorandum of Conversation, Washington, September 11, 1971, 9:30 – 10:10 a.m.”, *Foreign Relations of the United States, 1969–1976*, c. 11: *South Asia Crisis*, 1971, no. 146, 408, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v11/d146>.
- 321 BM Güvenlik Konseyi Kararı 307, 21 Aralık 1971, <https://digitallibrary.un.org/record/90799?ln=en>.
- 322 Benjamin Welles, “Bangladesh Gets U.S. Recognition, Promise of Help”, *New York Times*, 4 Nisan 1972.
- 323 “Agreement on Joint Commission on Economic, Commercial, Scientific, Technological, Educational and Cultural Cooperation”, 28 Ekim 1974, <https://www.mea.gov.in/bilateral.documents.htm?dtl/6134/Agreement+on+Joint+Commission+on+Economic+Commercial+Scientific+Technological+Educational+and+Cultural+Cooperation>.
- 324 “Transcript of President Nixon’s Address to Congress on Meetings in Moscow”, *New York Times*, 2 Haziran 1972.

ENVER SEDAT

- 325 Eugene Rogan, *The Arabs: A History* (New York: Basic Books, 2009), 65-71, 82.
- 326 Bkz. genel olarak Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age: 1798–1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); Rogan, *The Arabs: A History*, 88-89.

- 327 Bkz. John McHugo, *Syria: A History of the Last Hundred Years* (New York: The New Press, 2015), 39-40; Tarek Osman, *Islamism* (New Haven: Yale University Press, 2016), 50-
- 52; Majid Fakhry, *A History of Islamic Philosophy* (New York: Columbia University Press, 2004), 349.
- 328 Rogan, *The Arabs: A History*, 124-131.
- 329 Lawrence Wright, *Thirteen Days in September* (New York: Vintage Books, 2015), 13-14.
- 330 Edward R. F. Sheehan, "The Real Sadat and the Demythologized Nasser", *New York Times*, 18 Temmuz 1971.
- 331 Mohamed Heikal, *Autumn of Fury: The Assassination of Sadat* (New York: Random House, 1983), 2. bölüm, "Roots", 7-11.
- 332 Enver Sedat, James Reston'la yapılmış söyleşi, *New York Times*, 28 Aralık 1970.
- 333 Sheehan, "The Real Sadat".
- 334 Age.
- 335 Anwar Sadat, *In Search of Identity* (New York: Harper & Row, 1977), 4.
- 336 Eric Pace, Enver el-Sadat'ın ölümü üstüne yazı, *New York Times*, 7 Ekim 1981.
- 337 Mark L. McConkie ve R. Wayne Boss, "Personal Stories and the Process of Change: The Case of Anwar Sadat", *Public Administration Quarterly* 19, no. 4 (kış 1996), 493-511.
- 338 Bkz. örneğin, Sir Alfred Milner, *England in Egypt* (Londra: Edward Arnold, 1902).
- 339 Rogan, *The Arabs: A History*, 151, 164.
- 340 Age., 169.
- 341 Age., 196.
- 342 Age., 208-10.
- 343 Steven A. Cook, *The Struggle for Egypt* (New York: Oxford University Press, 2012), 30-31.
- 344 Age., 117.
- 345 1952'de, Sedat el-Banna hakkında "Müslüman Kardeşler'in işlediği aşırılıkları onaylamadığına inandığım dik duruşlu ve onurlu bir insandır," demişti. [Enver Sedat, *Revolt on the Nile* (New York: The John Day Company, 1952)]. Ayrıca bkz. Richard Paul Mitchell, *The Society of the Muslim Brothers* (New York: Oxford University Press, 1969, yeniden basım 1993), 24.
- 346 Cihan Sadat, *A Woman of Egypt* (New York: Simon and Schuster, 1987), 92-93.
- 347 Sadat, *In Search of Identity*, 18-19, 24-26.
- 348 Age., 27.
- 349 Raphael Israeli, *Man of Defiance: A Political Biography of Anwar Sadat* (Totowa: Barnes and Noble Books, 1985), 16-25.

- 350 Rogan, *The Arabs: A History*, 267-268.
- 351 Sadat, *In Search of Identity*, 303.
- 352 Age., 303.
- 353 "Egypt Tense after Cairo's Mob Riots", Australian Associated Press, 28 Ocak 1952.
- 354 Sedat, *In Search of Identity*, 108.
- 355 Sedat'ın bağımsızlık bildirisi, aktaran Cook, *Struggle for Egypt*, 11-12.
- 356 Selma Botman, "Egyptian Communists and the Free Officers", *Middle Eastern Studies* 22 (1986), 362-364.
- 357 Central Intelligence Agency, "Memorandum for the Director: Subject: Thoughts on the Succession in Egypt", 29 Eylül 1970, 1, <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp79r00904a001500020003-3>. Birkaç Müslüman Kardeş üyesi olaya dâhil oldukları iddiasıyla idam edilmiştir. Steven A. Cook, "Echoes of Nasser", *Foreign Policy*, 17 Temmuz 2013, <https://foreignpolicy.com/2013/07/17/echoes-of-nasser/>.
- 358 Cook, *Struggle for Egypt*, 60-61.
- 359 Bkz. Don Peretz, "Democracy and the Revolution in Egypt", *Middle East Journal* 13, no. 1 (1959), 27.
- 360 Yeni Mısır Anayasası, *Middle East Journal* 10, no. 3 (1956), 304; ayrıca bkz. Mona El-Ghobashy, "Unsettling the Authorities: Constitutional Reform in Egypt", Middle East Research and Information Project (MERIP) (Ortadoğu Araştırma ve Enformasyon Projesi) (2003), <https://merip.org/2003/03/unsettling-the-authorities/>.
- 361 Bkz. Anthony F. Lang, Jr, "From Revolutions to Constitutions: The Case of Egypt", *International Affairs* 89, no. 2 (2013), 353-354.
- 362 Robert L. Tignor, *Anwar al-Sadat: Transforming the Middle East* (New York: Oxford University Press, 2015), 45-51.
- 363 Jon B. Alterman, "Introduction", *Sadat and His Legacy* içinde (Washington, DC: Washington Institute, 1998), x, <https://www.washingtoninstitute.org/media/3591>.
- 364 Steven A. Cook, "Hero of the Crossing? Anwar Sadat Reconsidered", *Council on Foreign Relations*, 7 Ekim 2013, <https://www.cfr.org/blog/hero-crossing-anwar-sadat-reconsidered>.
- 365 Peretz, "Democracy and the Revolution in Egypt", 32.
- 366 Sadat, *In Search of Identity*, 75.
- 367 Bkz. genel olarak Joseph Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared* (Londra: Frank Cass, 1996), 38-61; Tignor, *Transforming the Middle East*, 38-59.
- 368 Nicholas Breyfogle, "The Many Faces of Islamic Fundamentalism: A Profile of Egypt", *Origins* (1993), 15, <https://origins.osu.edu/sites/origins.osu.edu/files/origins-archiv/VolumelIssue2Article3.pdf>.
- 369 Jacob M. Landau, *Pan-Islam: History and Politics* (Londra: Routledge, 2015), 279; Martin Kramer, "Anwar Sadat's Visit to Jerusalem, 1955", Meir Litvak ve Bruce Maddy-Weizman (yay. haz.), *Nationalism, Identity and Politics: Israel and the Middle East*

(Tel Aviv: The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 2014), 29-41, https://scholar.harvard.edu/files/martinkramer/files/sadat_jerusalem_1955.pdf.

- 370 Bkz. Tawfig Y. Hasou, *The Struggle for the Arab World* (Londra: Routledge, 1985), 75-84; Arthur Goldschmidt, Jr, *A Concise History of the Middle East* (New York: Routledge, 1979) 73. Nâsır kişisel olarak Bağdat Paktı'nın Britanya ve ABD'nin Ortadoğu'yu kontrol etme ve etkileme girişimlerini temsil ettiği inancındaydı. Bkz. "Excerpts from Interview with President Gamal Abdel Nasser of the U.A.R.", *New York Times*, 15 Şubat 1970.
- 371 Kramer, "Anwar Sadat's Visit to Jerusalem, 1955", not 12 (birinci kâtip Heath Mason'dan alıntı, 31 Aralık 1955 tarihli gönderi, Dışişleri Bakanlığı: Referans 371, belge 121476; <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C2878966>).
- 372 Sedat 1958'de, İran'a yapacağı bir ziyarete hazırlanırken Farsça bir atasözü ezberlemişti. Görüşmelerinin sonunda bu atasözünü Şah'a söyledi: İkisi ömür boyu dost oldular. Kamelya Enver Sedat (Camalia Anwar Sadat), "Anwar Sadat and His Vision", *Sadat and His Legacy* içinde (Washington, DC: Washington Institute for Near East Policy, 1998) 5, <https://www.washingtoninstitute.org/media/3591>.
- 373 Malcolm Kerr, "Coming to Terms with Nasser': Attempts and Failures", *International Affairs* 43, no. 1 (1967), 66.
- 374 Rogan, *The Arabs: A History*, 287.
- 375 Bu Nâsır ile Zhou Enlai arasında 1955 Bandung Konferansı'nda yapılan görüşmenin sonucuydu: Zhou Nâsır ile Sovyetler ve Çekler arasında arabulucuk yapmayı önermişti. Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared*, Nâsır döneminde Sedat'ın görüşleri ve tavsiyelerinden alıntılar, 38-44, 46-47, 49, 53, 55-61.
- 376 Cook, *Struggle for Egypt*, 67.
- 377 William J. Burns, *Economic Aid and American Policy Toward Egypt: 1955-1981* (Albany: State University of New York Press, 1985), 106, Eugene Black'ten alıntı, John Foster Dulles Oral History Collection (John Foster Dulles Sözlü Tarih Koleksiyonu), Princeton Üniversitesi, 15, https://findingaids.princeton.edu/catalog/MC017_c0024.
- 378 Cook, *Struggle for Egypt*, 68.
- 379 Başbakan Eden'dan to Başkan Eisenhower'a mesaj, 5 Ağustos 1956, *Foreign Relations of the United States, 1955-1957*, c. XVI: *Suez Crisis, July 26-December 31, 1956*, no. 64, State Department: Office of the Historian (Dışişleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu), <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v16/d163>.
- 380 Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü, *Economic Developments in the Middle East: Supplement to World Economic Survey, 1956* (1957), 106-107, https://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess_archive/searchable_archive/1956_WESS_MiddleEast.pdf.
- 381 Michael Laskier, "Egyptian Jewry Under the Nasser Regime, 1956-70", *Middle Eastern Studies* 31, no. 3 (1995), 573-619.
- 382 Age., 103-104.
- 383 Age., 106-107.

- 384 Karen Holbik ve Edward Drachman, "Egypt as Recipient of Soviet Aid, 1955–1970", *Journal of Institutional and Theoretical Economics* (Ocak 1971), 154 ("büyüyen bağımlılık"); John Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat* (Princeton: Princeton University Press, 1983), 86, 397.
- 385 "Aswan High Dam Is Dedicated by Sadat and Podgorny", *New York Times*, 16 Ocak 1971; Holbik and Drachman, "Egypt as Recipient of Soviet Aid", 143–144.
- 386 Holbik ve Drachman, "Egypt as Recipient of Soviet Aid", 139–140; Dünya Bankası, "GDP Growth (Annual %)–Egypt, Arab Rep.", <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=1989&locations=EG&start=1961>.
- 387 Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, 298.
- 388 Age., 97.
- 389 Sedat, *In Search of Identity*, 128; Tignor, *Transforming the Middle East*, 64.
- 390 Dana Adams Schmidt, "Cairo Rules Out a Pro-U.S. Stand", *New York Times*, 7 Haziran 1961.
- 391 Sedat, *In Search of Identity*, 128.
- 392 Peter Mansfield, "Nasser and Nasserism", *International Journal* 28, no. 4 (sonbahar 1973), 674.
- 393 Fouad Ajami, "The Struggle for Egypt's Soul", *Foreign Policy*, 15 Haziran 1979, <https://foreignpolicy.com/1979/06/15/the-struggle-for-egypts-soul/>.
- 394 Age.
- 395 Cook, *Struggle for Egypt*, 110.
- 396 "Telegram from the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, Cairo, December 17, 1959", *Foreign Relations of the United States*, c. XIII: *Arab–Israeli Dispute*, no. 252, Dışişleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v13/d252>.
- 397 "Telegram from the Department of State to Secretary of State Rusk in New York, Washington, September 27, 1962", *Foreign Relations of the United States*, c. XVIII: *Near East, 1962–1963*, no. 59, Dışişleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v18/d59>; "Telegram from the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, Cairo, October 10, 1962", Age., no. 77, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v18/d77>; "Telegram from the Embassy in Saudi Arabia to the Department of State, Jidda, November 30, 1963", Age., no. 372.
- 398 Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, 320.
- 399 Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, 320.
75. Bkz. "Memorandum of conversation, Washington, February 23, 1966, 11.30", *Foreign Relations of the United States*, c. XVIII: *Arab–Israeli Dispute, 1964–1967*, no. 274, Dışişleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v18/d274> (not: Sedat Başkan Johnson'la görüştü); "Memorandum of conversation, Washington, February 25, 1966, 17.05", *Foreign Relations of the United States, Near East Region*, vol. XXI, no. 391, Dışişleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu,

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v21/d391>; "Telegram from the Embassy in the United Arab Republic to the Department of State, Cairo, May 28, 1966", *Foreign Relations of the United States, 1964-1968*, c. XVIII: *Arab-Israeli Dispute, 1964-1967*, no. 296, Dışişleri Bakanlığı: Tarihçinin Bürosu, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v18/d296>.

400 Cihan Sadat, *A Woman of Egypt*, 282.

401 Sedat, *Revolt on the Nile*, (1952) 103.

402 Sedat, James Reston'ın söyleşi, *New York Times*, 28 Aralık 1970.

403 Raphael Israeli, *The Public Diary of President Sadat*, c. 1: *The Road to War (October 1970-October 1973)* (Leiden: E. J. Brill, 1978), 19, alıntı "January 8, 1971-Address to the Faculty of Universities and Higher Institutions of Learning."

404 Sedat, *Revolt on the Nile*, 1952, 27.

405 Thomas W. Lippmann, "A Man for All Roles", *Washington Post*, 26 Aralık 1977; James Piscatori, "The West in Arab Foreign Policy", Robert O'Neill ve R. J. Vincent, (yay. haz.), *The West and the Third World* (New York: St. Martin's Press, 1990), 141.

406 Israeli, *The Public Diary of President Sadat*, c. 1, 11, alıntı "October 19, 1970-Sadat's first public speech as president - address to military officers in the Suez Canal front".

407 Age., 28-30, alıntı "January 15, 1971 -speech marking the completion of the Aswan Dam- delivered in the presence of Soviet President Podgorny, who was attending the ceremony".

408 Age., 32-3, alıntı "February 16, 1971 interview with *Newsweek Magazine*- published February 22, 1971 in English".

409 Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared*, 61.

410 Bundan sonraki sayfalarda *Years of Upheaval* and *Years of Renewal*'daki malzemelerden yararlanılmış ve kimi zaman da bazı cümleler tekrarlanmıştır.

411 "Nâsir tehdit edici olmayan adayları dönüşümlü olarak başkan yardımcılığıyla görevlendirirdi, bu nedenle Sedat . . . beklenmedik bir biçimde Mısır'ın geçici devlet başkanı oldu." (Kiki M. Santing, *Imagining the Perfect Society in Muslim Brotherhood Journals* (Berlin: de Gruyter, 2020), 119); "Başkan olmadan önce Sedat'ın lakabının 'Albay Evet Evet' olduğu söylenirdi." (Robert Springborg, *Family Power and Politics in Egypt* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982, yeniden basım 2016), 187); Edward R. Kantowicz, *Coming Apart, Coming Together* (Grand Rapids: William B. Eerdmans, 2000), 371; David Reynolds, *One World Divisible* (New York: Norton, 2001), 370.

412 "A Gesture by U.S.: President Terms Loss Tragic- He Joins Fleet Off Italy", *New York Times*, 29 Eylül 1970.

413 Central Intelligence Agency, "Thoughts on the Succession in Egypt".

414 Harold H. Saunders'tan Henry Kissinger'a memorandum, "Subject: The UAR Presidency", 8 Ekim 1970, 1. <https://www.cia.gov/readingroom/document/loc-hak-292-3-14-9>.

415 Central Intelligence Agency, "Thoughts on the Succession in Egypt".

- 416 Sedat, *In Search of Identity*, 125.
- 417 Cook, *Struggle for Egypt*, 114.
- 418 Raymond H. Anderson, "Sadat Is Chosen by Egypt's Party to Be President", *New York Times*, 6 Ekim 1970.
- 419 Raymond H. Anderson, "Showdown in Egypt: How Sadat Prevailed", *New York Times*, 23 Mayıs 1971. Sedat'ın tahmin ettiği üzere federasyon hiçbir zaman hayata geçirilmedi.
- 420 Cook, *Struggle for Egypt*, 122.
- 421 Anderson, "Showdown".
- 422 Cook, *Struggle for Egypt*, 117.
- 423 Sedat, ulusa sesleniş, 13 Ocak 1972. <https://sadat.umd.edu/resources/presidential-speeches>.
- 424 Enver Sedat, Mısır Halk Meclisi İkinci Oturumu'nda konuşma, 15 Ekim 1972, 1-3, <https://sadat.umd.edu/resources/presidential-speeches>.
- 425 Bkz. Sadat Peace Initiative of 1971, 17 Ocak 1971, <http://sadat.umd.edu/archives/speeches/AADD%20Peace%20Announcement%202.471.pdf>.
- 426 John L. Hess, "Deadline Comes and Cairo Waits", *New York Times*, 16 Ağustos 1971.
- 427 Martin Indyk, *Master of the Game: Henry Kissinger and the Art of Middle East Diplomacy* (New York: Alfred A Knopf, 2021), 91.
- 428 Edward R. F. Sheehan, "Why Sadat Packed Off the Russians", *New York Times*, 6 Ağustos 1972.
- 429 Thomas W. Lippman, *Hero of the Crossing: How Anwar Sadat and the 1973 War Changed the World* (Sterling: Potomac Books, 2016), 62, Sedat'tan alıntı, *In Search of Identity*, Ek I. Sedat'tan Brejnev'e mektup, Ağustos 1972, 321.
- 430 Sedat, *In Search of Identity*, 231.
- 431 Tam metin: "Başkan'ın düşüncesine göre, asıl mesele Mısır'ın egemenliği ile İsrail'in güvenliği arasındadır. Başkan iki tarafın çok uzak düştüğü ve konumlarının çok zor olduğu kanısındadır. Ortadoğu sorununun tamamını bir kerede çözmenin mümkün olduğunu sanmıyor ve belki de hiç çözülemeyeceğini düşünüyor. Mr. İsmail'in geçici çözümlerin nihai çözümlere dönüşmesiyle ilgili kanısını anladığını ifade etti. Başkan hedefinin nihai bir çözüm olduğuna söz verdi ama taraflar arasındaki uçurum dikkate alındığında böyle bir çözüme bir seferde ulaşmanın mümkün olduğunu düşünmediğini tekrarladı. Bu nedenle, süreç boyunca atılacak geçici adımları değerlendirmek gerekli olabilir. Mısırlıların herhâlde böyle bir yaklaşımı reddedeceğini söyledi ama Mr. İsmail'e Dr. Kissinger'la bunu görüşmesi çağrısında bulundu ve soruna uzun vadeli bir çözüm sağlamaya bağlı olduğumuzu vurguladı. Hedefimize doğru ilerlemeye yönelik bir yol arayışımızda hiçbir olasılığın atlanmaması gerekir. Başkan, bunun son değil sadece ilk görüşme olmasını umduğunu söyledi. Bu görüşme bir diyalogun başlangıcı olmalıdır, somut hiçbir şey ortaya çıkmazsa, Başkan Mr. İsmail'in Sedat'a çabanın başarısız olduğunu bildirmeyeceğini ummaktadır. Başkan bir kez daha özel kanaldan müzakerelerin hassasiyetini vurgulamıştır -bu müzakerelerin başarılı olması için sessiz sedasız ve özel olarak yürütülmesi gerekmektedir."

- 432 Başkan'la Günlük Toplantı, 24 Temmuz 1971, 3, https://www.cia.gov/readin_groom/document/0005992769.
- 433 Cihan Sadat, *A Woman of Egypt*, 282-283.
- 434 Yedioth Aharonoth'ta söyleşi, 11 Haziran 1987.
- 435 David Tal, "Who Needed the October 1973 War?", *Middle Eastern Studies* 52, no. 5 (2016), 748, Cihan Sedat'tan alıntı, Yedioth Aharonoth'ta söyleşi, 6 Kasım 1987.
- 436 Sheehan, "Why Sadat Packed Off the Russians".
- 437 Cihan Sadat, *A Woman of Egypt*, 282.
- 438 Anthony Lewis, "Sadat Suggests Return of West Bank, Gaza as Peace Step", *New York Times*, 11 Mayıs 1978.
- 439 David Hirst ve Irene Beeson, *Sadat* (Londra: Faber and Faber, 1981), 144; Israeli, *Man of Defiance*, 79.
- 440 Moshe Shemesh, "The Origins of Sadat's Strategic Volte-face: Marking 30 Years since Sadat's Historic Visit to Israel, November 1977", *Israel Studies* 13, no. 2 (yaz 2008), 45.
- 441 Bkz. Elizabeth Monroe ve Anthony Farrar-Hockley, *The Arab-Israeli War, October 1973: Background and Events* (Londra: International Institute for Strategic Studies, 1975), 17; Henry Kissinger, *Years of Upheaval* (Boston: Little, Brown, 1982), 465.
- 442 Sadat, *In Search of Identity*, 241-242.
- 443 Age.
- 444 "Remarks by the Honorable Henry Kissinger", 4 Mayıs 2000, Enver Sedat Barış ve Kalkınma Kürsüsü, Maryland Üniversitesi, <https://sadat.umd.edu/events/remarks-honorable-henry-kissinger>.
- 445 William B. Quandt, "Soviet Policy in the October 1973 War", Rand Corporation (1976), vi, <https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2006/R1864.pdf>.
- 446 "Transcript of Kissinger's News Conference on the Crisis in the Middle East", *New York Times*, 26 Ekim 1973.
- 447 Indyk, *Master of the Game*, 138.
- 448 Sedat, *In Search of Identity*, 244.
- 449 Cook, *Struggle for Egypt*, 131, Saad el Şazli'den alıntı, *The Crossing of the Suez* (San Francisco: American Mideast Research, 1980), 106.
- 450 "Huzurunuzda ve dünyanın huzurunda, détente politikasının başarılı olmasını ve güçlendirilmesini istediğimizi söylemem gerekir... [Başkan Nixon'a] bu savaşı başlatmaktaki amacımızın gayet iyi bilindiğini ve daha fazla açıklamaya gerek olmadığını söylemeliyim; bizim barış taleplerimizi öğrenmek isterse ona barış projemizi sunacağım." Bkz. "Excerpts of a Speech Calling for an Arab-Israeli Peace Conference", 16 Ekim 1973, 91, <https://sadat.umd.edu/resources/presidential-speeches>.
- 451 ABD Dışişleri Bakanı, Tarihçinin Bürosu, "OPEC Oil Embargo 1973-1974", <https://history.state.gov/milestones/1969-1976/oil-embargo>.

- 452 3 Kasım 1973 Cumartesi, saat 22:45-01:10'daki sohbetin memorandumunu, The Blair House, Washington, <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB98/octwar-93b.pdf>.
- 453 Age., 1031-1038.
- 454 Sedat, *In Search of Identity*, 43.
- 455 Age, 291-292.
- 456 "Memorandum from the President's assistant for national security affairs [Kissinger] to President Nixon, Washington, January 6, 1974", <https://history.state.gov/historical-documents/frus1969-76v26/d1#fn:1.5.4.4.8.9.12.4>.
- 457 Mekiğe Mısır'dan başladım (11-12 Ocak); sonra İsrail (12-13 Ocak); sonra Mısır (13-14 Ocak); sonra İsrail (14-15 Ocak); sonra Mısır (16 Ocak); sonra İsrail (16-17 Ocak); sonra son olarak Mısır (18 Ocak). Bkz. Dışişleri Bakanlığı, Tarihçinin Bürosu, "Travels of the Secretary, Henry A. Kissinger", <https://history.state.gov/departments-history/travels/secretary/kissinger-henry-a>.
- 458 Kissinger, *Years of Upheaval*, 824.
- 459 Age., 836.
- 460 Age., 844.
- 461 Akademisyen ve diplomat Martin Indyk Ekim'deki bu zirve öncesinde böyle bir anlaşmaya varma şansı olduğunu öne sürer. Bkz. *Master of the Game*, 413-444.
- 462 Yitzhak Rabin, *The Rabin Memoirs* (Berkeley: University of California Press, 1979), 421-422.
- 463 İzak Rabin'den Enver Sedat'a mektup, 12 Mart 1975, https://catalog.archives.gov.il/wp-content/uploads/2020/02/12-3-1975--רבין-לסאדאת-MCHZ-5973_13.pdf.
- 464 El yazısı notlarla yeniden kurulmuştur.
- 465 "The Seventeenth Government", *The Knesset History*, https://knesset.gov.il/history/eng/eng_hist8_s.htm.
- 466 "Memorandum of conversation, Kissinger, Peres, Allon and Rabin, March 22, 1975, 18:35-20:14, Prime Minister's Office, Jerusalem", Gerald R. Ford Başkanlık Kütüphanesi ve Müzesi, <https://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/0331/1553967.pdf>.
- 467 Henry Kissinger, *Years of Renewal* (New York: Simon and Schuster, 1990), 437.
- 468 Age., 1054.
- 469 Başkan Enver El-Sadat'ın İran gazetesi *Ettlaat*'a verdiği söyleşi, 13 Haziran 1976, 722.
- 470 Sedat, *In Search of Identity*, 297-298.
- 471 Carter'dan Sedat'a, 21 Ekim 1977, <https://sadat.umd.edu/sites/sadat.umd.edu/files/Letter%20from%20President%20Jimmy%20Carter%20to%20Egyptian%20President%20Anwar%20Sadat1.pdf>.
- 472 Sedat, *In Search of Identity*, 302.

- 473 Eric Pace, Enver el-Sedat'ın vefatı vesilesiyle yazılmış bir makale, *New York Times*, 7 Ekim 1981.
- 474 "Excerpts from the speech of H. E. President Mohamed Anwar el-Sadat To the People's Assembly, November 9, 1977", <https://sadat.umd.edu/resources/presidential-speeches>.
- 475 "Cenevre'ye gitmenin eşiğinde olduğumuzdan' [Arap] zirvesinin yeni strateji belirlmesine hiç gerek yoktu." "Telegram from the Embassy in Egypt to the Department of State, Cairo, November 10, 1977, Subj: Arab-Israeli Aspects of Sadat Nov 9 Speech", <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v08/d145>.
- 476 "Telegram from the Embassy in Egypt to the Department of State, Cairo, November 10, 1977", <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v08/d145>.
- 477 Dışişleri Bakanı Dayan'ın, Sedat'ın konuşmasından önce Fas'ta yapılan gizli bir görüşmede Sedat'ın danışmanı Tuhami'ye Sina'dan tamamen geri çekilmeye hazır olduklarını iletmesini istedi.
- 478 "Prime Minister Begin's Letter of Invitation to President Sadat", 15 Kasım 1977, *Israel's Foreign Policy- Historical Documents* içinde, ciltler 4-5:1977-1979, <https://www.mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/MFADocuments/Yearbook3/Pages/69%20Prime%20Minister%20Begin-s%20letter%20of%20invitation%20to.aspx>.
- 479 William E. Farrell, "Sadat Arrives to Warm Welcome in Israel, Says He Has Specific Proposals for Peace", *New York Times*, 20 Kasım 1977.
- 480 Enver Sedat, "Egypt- Israel Relations: Address by Egyptian President Anwar Sadat to the Knesset", 20 Kasım 1977, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/address-by-egyptian-president-anwar-sadat-to-the-knesset>.
- 481 Age.
- 482 Age.
- 483 Age.
- 484 *Peace in the Making: The Menachem Begin-Anwar El-Sadat Personal Correspondence*, (yay. haz.) Harry Hurwitz ve Yisrael Medad (Kudüs: Gefen Publishing House, 2011), "Begin Addresses the Knesset After Sadat", 20 Kasım 1977, 35.
- 485 Abraham Rabinovich, *The Yom Kippur War: The Epic Encounter That Transformed the Middle East* (New York: Schocken Books, 2004), 497-498.
- 486 Henry Kissinger, "Sadat: A Man with a Passion for Peace", *TIME*, 19 Ekim 1981, <http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,924947,00.html>.
- 487 Sabri Jiryis, "The Arab World at the Crossroads: An Analysis of the Arab Opposition to the Sadat Initiative", *Journal of Palestine Studies* 7, no. 2 (kış 1978), 26.
- 488 Age., 30-40.
- 489 Kissinger, *Years of Renewal*, 456.
- 490 Fehmi "Sedat'ın Mısır ordusunun büyük çabalar ve fedakârlıklarla kazanmış olduklarını hiç kimseye danışmaksızın tek başına verdiğine" inanıyordu (Tignor, *Transforming the Middle East*, 144, Fehmi'den alıntı).

- 491 ABD Dışışleri Bakanlığı, Office of the Historian (Tarihçinin Bürosu), "Memorandum of Telephone Conversation (Carter and Begin), 17 Kasım 1977", [https:// history.state.gov/historicaldocuments/ frus1977-80v08/d147](https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v08/d147).
- 492 Joseph T. Stanik, *El Dorado Canyon: Reagan's Undeclared War with Qaddafi* (Annapolis: Naval Institute Press, 2003), 64.
- 493 Jiryis, "The Arab World at the Crossroads", 29-30, Genel Halk Kongresi açıklamasının *al-Safir*'de basılmış hali, 19 Kasım ve 24 Kasım 1977.
- 494 Marvin Howe, "Hard- Line Arab Bloc Is Formed at Tripoli", *New York Times*, 6 Aralık 1977.
- 495 Jiryis, "The Arab World at the Crossroads", 30-35.
- 496 Kissinger, *Years of Renewal*, 1057.
- 497 Age., 354.
- 498 James Feron, "Menachem Begin, Guerrilla Leader Who Became Peacemaker", *New York Times*, 9 Mart 1992.
- 499 Kissinger, "A Man with a Passion for Peace".
- 500 Sedat, aktaran Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared*, 249.
- 501 Thomas Lippmann, "Sadat Installs New Government to Lead a Peaceful Egypt", *Washington Post*, 6 Ekim 1978.
- 502 Israeli, *The Public Diary of President Sadat*, 354-5, "May 1, 1973 – May Day speech at a mass rally at the Mahalla-al-Kubra stadium".
- 503 Enver Sedat, Nobel Konferansı, 10 Aralık 1978, [https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1978/ al-sadat/lecture/](https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1978/al-sadat/lecture/).
- 504 Age.
- 505 Finklestone, *Anwar Sadat: Visionary Who Dared*, 251; Wright, *Thirteen Days in September*, 354.
- 506 Begin'den Sedat'a, 18 Kasım 1979, İsrail Dışışleri Bakanı, c. 6: 1979-1980, <https://www.mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/MFADocuments/Yearbook4/Pages/53%20Letter%20from%20Prime%20Minister%20Begin%20to%20President%20S.asp>.
- 507 Hedrick Smith, "After Camp David Summit, A Valley of Hard Bargaining", *New York Times*, 6 Kasım 1978.
- 508 *Peace in the Making*, 95-97, Sedat'tan Begin'e mektup, 30 Kasım 1978.
- 509 Age., 85-86, 105.
- 510 Age., 209, Sedat'tan Begin'e mektup, 5 Ağustos 1980'de alınmış; 224, Begin'den Sedat'a mektup, 18 Ağustos 1980.
- 511 Age., 216.
- 512 M. Cherif Bassiouni, "An Analysis of Egyptian Peace Policy Toward Israel: From Resolution 242 (1967) to the 1979 Peace Treaty", 12 Case W. Res. J. Int'l L. 3 (1980), <https://scholarlycommons.law.case.edu/jil/vol12/iss1/2>.

- 513 Judith Miller, "Hussein, in Egyptian Parliament, Condemns Camp David Accords", *New York Times*, 3 Aralık 1984.
- 514 Smith, "After Camp David Summit".
- 515 Jason Brownlee, "Peace Before Freedom: Diplomacy and Repression in Sadat's Egypt", *Political Science Quarterly* 126, no. 4 (Kış 2011-2012), 649.
- 516 Burns, *Economic Aid and American Policy Toward Egypt*, 192.
- 517 Dünya Bankası, "GDP growth (annual %) – Egypt, Arab Rep." <https://data.world-bank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=1989&locations=EG&start=1961>. YES
- 518 Henry F. Jackson, "Sadat's Perils", *Foreign Policy* 42 (bahar 1981), 59-69.
- 519 Marvin G. Weinbaum, "Egypt's *Infatih* and the Politics of US Economic Assistance", *Middle Eastern Studies* 21, no. 2 (Nisan 1985), 206; Başkan Enver Sedat'ın İran gazetesine *Etlaat*'a verdiği söyleşi, 13 Haziran 1976.
- 520 Tignor, *Transforming the Middle East*, 140; Brownlee, "Peace Before Freedom", 651.
- 521 Saad Eddin Ibrahim, "Anatomy of Egypt's Militant Islamic Groups: Methodological Note and Preliminary Findings", *International Journal of Middle East Studies* 12, no. 4 (Aralık 1980), 439.
- 522 Saad Eddin Ibrahim, "Discussion", *Sadat and His Legacy* içinde (Washington, DC: Washington Institute, 1998), 103, <https://www.washingtoninstitute.org/media/3591>.
- 523 Ibrahim, "Anatomy", 445.
- 524 Jiryis, "The Arab World at the Crossroads", 35-36.
- 525 "Middle East: War of Words, Hope for Peace", *TIME*, 7 Ağustos 1978, <http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,948219,00.html>.
- 526 Jackson, "Sadat's Perils", 64.
- 527 Ibrahim, "Discussion: Sadat's Strategy and Legacy"de ("Tartışma: Sedat'ın Stratejisi ve Mirası"nda) konuşma, 102.
- 528 Cihan Sadat, *A Woman of Egypt*, 415.
- 529 Jackson, "Sadat's Perils", 65; Don Schanche ve *LA Times*, "Arab Sanctions Leave Egypt Unshaken", *Washington Post*, 2 Nisan 1979.
- 530 "El-Aksa Camii'nin 1969'da sapıtmış bir turist tarafından yakulması sonrasında Nâsır Enver'i Mısır'ın temsilcisi olarak diğer Müslüman liderlerle İsrail işgali altındaki kutsal yerlerin korunması için alınması gerekli adımları görüşmeye gönderdi. Kocam Şah'ın bu konudaki tavsiyelerini zayıf bulmuştu ve Arap liderlere de bunu Arapça söyledi. Şah öfkeyle cevap verdi. Enver sözlerinin Şah'ın anlayabilmesi için Fransızcaya çevrildiğinde kulağa daha kızgın geldiğini fark edince, zirveye katılan liderlere Farsça hitap etti. Hiç gülmediği, ancak nadiren tebessüm ettiği bilinen Şah bu sefer gülümseyerek ayağa kalkıp Enver'i alkışladı. Ömür boyu sürecek bir dostluğun tohumları atılmıştı. Enver Arapça atasözlerimizden birini tekrarlayarak Şah'a "Düşmanlık olmandan sevgi olamaz," demeyi severdi. (Cihan Sadat, *A Woman of Egypt*, 340-342).

- 531 Cihan Sadat hatırlıyor: "Şah kocama 'Suudi Arabistan'a gidip Kral Halid ve Suudi prenslere, size destek vermeyi neden ertelediklerini soracağım,' dedi. 'Sizin bütün bölge için, kapsamlı ve adil bir barış için, Arapların haklarının geri verilmesi için çalıştığınızı anlamaları gerek.' Şah'ın Cidde ziyareti verimsiz olacaktı ama Enver rica etmesine gerek kalmaksızın dostunun onun için sarf ettiği çabayı hiç unutmuyacaktı." (Age, 384-386).
- 532 Age, 424-425.
- 533 Richard L. Homan, "Opposition Parties Disbanding to Protest Sadat Crackdown", *Washington Post*, 6 Haziran 1978. Brownlee, "Peace Before Freedom", 661, Jackson, "Sadat's Perils", 64.
- 534 William E. Farrell, "Sadat, with Anger and Sarcasm, Defends His Crackdown on Foes", *New York Times*, 10 Eylül 1981.
- 535 Brownlee, "Peace Before Freedom", 664.
- 536 Raphael Israeli, "Sadat's Egypt and Teng's China: Revolution Versus Modernization", *Political Science Quarterly* 95, no. 3 (1980), 364.
- 537 Kamelya Enver Sadat, "Anwar Sadat and His Vision", Alterman, (yay.haz.), *Sadat and His Legacy*.
- 538 *Peace in the Making*, 244-245.
- 539 Henry Kissinger *ABC News Nightline*'da, 6 Ekim 1981, <https://www.youtube.com/watch?v=N1nCpbUKc4E>.
- 540 Howell Raines, "3 Ex-Presidents in Delegation to Funeral but Reagan Is Not", *New York Times*, 8 Ekim 1981; "Officials from Around the World Attending Sadat's Funeral", *New York Times*, 10 Ekim 1981.
- 541 Kissinger *ABC News Nightline*'da, 6 Ekim 1981.
- 542 David B. Ottaway, "Body of Sadat is Laid to Rest in Tightly Controlled Funeral", *Washington Post*, 11 Ekim 1981, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1981/10/11/body-of-sadat-is-laid-to-rest-in-tightly-controlled-funeral/c72f4903-7699-42a8-b0c7-77f063695e81/>.
- 543 Enver Sedat, "Address at Ben-Gurion University", 26 Mayıs 1979, <https://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/MFADocuments/Yearbook4/Pages/15%20Statements%20by%20Presidents%20Navon%20and%20Sadat-%20and%20P.aspx>.
- 544 <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-president-carter-president-anwar-al-sadat-egypt-and-prime-minister-menahem-begin>.
- 545 Sadat, *In Search of Identity*, 79, 84-85.
- 546 Kissinger, *Years of Renewal*, 458.
- 547 Başbakan Yitzhak Rabin, "Address to the United States Congress, July 26, 1994", <https://mfa.gov.il/MFA/MFA-Archive/Pages/ADDRESS%20BY%20PM%20RABIN%20TO%20THE%20US%20CONGRESS%20-%2026-Jul-94.aspx>.
- 548 Kissinger, *Years of Upheaval*, 651.

549 "Remarks by the Honorable Henry Kissinger", 4 Mayıs 2000, Enver Sedat Barış ve Kalkınma Kürsüsü, Maryland Üniversitesi, <https://sadat.umd.edu/events/remarks-honorable-henry-kissinger>.

LEE KUAN YEW

550 Lee Kuan Yew, "Collins Family International Fellowship Lecture", 17 Ekim 2000'de, Harvard Üniversitesi John F. Kennedy Siyaset Bilimi Okulu'nda konuşma, <https://www.nas.gov.sg/archivesonline/data/pdfdoc/2000101706.htm>. Ayrıca bkz.: Richard Longworth, "Asian Leader Begins Brief Sabbatical", *The Harvard Crimson*, 14 Kasım 1968, <https://www.thecrimson.com/article/1968/11/14/asian-leader-begins-brief-sabbatical-plee/>.

551 Longworth, "Asian Leader Begins Brief Sabbatical".

552 Bkz. Lee Kuan Yew, *From Third World to First* (New York: HarperCollins, 2000), 460-461.

553 Richard Nixon, *Leaders: Profiles and Reminiscences of Men Who Have Shaped the Modern World* (New York: Warner Books, 1982), 319.

554 Margaret Thatcher, *Statecraft: Strategies for a Changing World* (New York, HarperCollins, 2002), 117.

555 Lee, "Collins Family International Fellowship Lecture".

556 John Curtis Perry, *Singapore: Unlikely Power* (New York: Oxford University Press, 2017), 6.

557 Lee, *From Third World to First*, 3.

558 Han Fook Kwang vd., (yay. haz.), *Lee Kuan Yew: Hard Truths to Keep Singapore Going* (Singapur: Straits Times Press, 2011), 19.

559 Age., 18.

560 Lee, *From Third World to First*, 690.

561 Age.

562 "Aspen Meeting, May 6, 1979, 3.00 p.m., Singapore", Henry A. Kissinger belgeleri, kısım III, kutu 169, dosya 4, 12, Yale Üniversitesi Kütüphanesi, <http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:1193313>.

563 Han vd., (yay. haz.), *Hard Truths*, 390. Lee ile söyleşi yapanlar iki genç Singapurlu gazeteci: Rachel Lin ve Robin Chan.

564 Ezra Vogel, *Deng Xiaoping and the Transformation of China* (Cambridge, Massachusetts: Belknap Press, 2011), 290-291.

565 Perry, *Singapore*, 37.

566 Age., 124.

567 Age., 121.

- 568 Age., tarih için 124. Fred Glueckstein, "Churchill and the Fall of Singapore", *International Churchill Society*, 10 Kasım 2015, <https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour/finest-hour-169/churchill-and-the-fall-of-singapore/>.
- 569 Lee Kuan Yew, *The Singapore Story* (Singapore: Times Editions, 1998), 51.
- 570 Age., 35.
- 571 Age., 34. Lee hatıralarının başlangıcında babasının kumarda böyle bir kayba uğradıktan sonra onu kulaklarından tutup balkondan sallandığını anlatarak, hafızadan silinmeyecek bir görüntüsü çizer.
- 572 Age.
- 573 Age., 35-38.
- 574 Age., 36.
- 575 Age., 43.
- 576 Age., 38.
- 577 Age.
- 578 Age., 39-40.
- 579 Lee, "Collins Family International Fellowship Lecture". Perry, *Singapore*, 146, savaş sonrasında Britanya kuvvetlerinin dönüşünün ardından Singapur'da Malay bir kadının benzer bir his içinde olduğunu aktarır: "Britanyalıların bizi Japonlardan kurtarmaya geldiğine kesinlikle memnun olmuştuk ama gelecekte bizi koruyacakları vaadini pek ciddiye almıyorduk... tanrılarımızın ayakları kildendi."
- 580 Perry, *Singapore*, 138.
- 581 Age., 140.
- 582 Age., 61-66.
- 583 Age., 66.
- 584 Age., 115.
- 585 Lee Kuan Yew, "Eulogy by Minister Mentor Lee Kuan Yew at the Funeral Service of Mrs Lee Kuan Yew", Singapur Başbakanı'nın Ofisi, 6 Ekim 2010.
- 586 Age., 113-114.
- 587 Lee, "Collins Family International Fellowship Lecture", 17 Ekim 2000.
- 588 Age.
- 589 Lee Kuan Yew, "If I Were an Englishman" (David Widdicombe adına konuşma, Şubat 1950 başı), *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas* içinde (yay. haz.), Han Fook Hwang, Warren Fernandez and Sumiko Tan (Singapore: Times Editions, 1998), 255.
- 590 Constance Mary (C. M.) Turnbull, *A History of Modern Singapore* (Singapur: National University of Singapore Press, 2020), 371-372.
- 591 Age., 382.

- 592 1879'da kurulmuş bir komisyon polis kuvvetlerinde rüşvetin yaygın olmasını kınamıştı. Bkz. Jon S. T. Quah, "Combating Corruption in Singapore – What Can Be Learned?," *Journal of Contingencies and Crisis Management* 9, no. 1 (Mart 2001), 29-31.
- 593 Age., 30.
- 594 Cyril Northcote Parkinson, *A Law Unto Themselves: Twelve Portraits* (Boston: Houghton Mifflin, 1966), 173.
- 595 Perry, *Singapore*, 157.
- 596 Lee, *The Singapore Story*, 305-309, 319.
- 597 Turnbull, *Singapore*, 449-450.
- 598 Lee, *From Third World to First*, 96.
- 599 Age., 105.
- 600 Quah, "Combating Corruption in Singapore".
- 601 Turnbull, *Singapore*, 429.
- 602 Lee Kuan Yew, "How Much Is a Good Minister Worth?," parlamentoda konuşma, 1 Kasım 1994, *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas* içinde, 331.
- 603 Beng Huat Chua, *Liberalism Disavowed: Communitarianism and State Capitalism in Singapore* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 2017), 3.
- 604 Muhammad Ali, "Eradicating Corruption – The Singapore Experience", İyi Yönetim ve Yolsuzlukla Mücadele Hakkında Uluslararası Deneyimler Semineri'nde sunum, 2 Şubat 2000.
- 605 Quah, "Combating Corruption in Singapore", 29.
- 606 Lee, "How Much Is a Good Minister Worth?", 338.
- 607 Turnbull, *Singapore*, 450.
- 608 Age., 495.
- 609 Age., 450.
- 610 George P. Shultz ve Vidar Jorgensen, "A Real Market in Medical Care? Singapore Shows the Way", *The Wall Street Journal*, 15 Haziran 2020, <https://www.wsj.com/articles/a-real-market-in-medical-care-singapore-shows-the-way-11592264057>.
- 611 Lim Meng-Kim, "Health Care Systems in Transition II. Singapore, Part 1. An Overview of Health Care Systems in Singapore", *Journal of Public Health* 20, no. 1 (1988), 19.
- 612 Turnbull, *Singapore*, 510-511.
- 613 Age.
- 614 Turnbull, *Singapore*, 511.
- 615 Lee, *From Third World to First*, 112.
- 616 Perry, *Singapore*, 160, 250, 252.

- 617 Lee, *From Third World to First*, 112.
- 618 Fareed Zakaria, "Culture Is Destiny: A Conversation with Lee Kuan Yew", *Foreign Affairs* 73, no. 2 (Mart/Nisan 1994), 111.
- 619 Lee, *The Singapore Story*, 16, 401-402.
- 620 Age., 394-396.
- 621 Perry, *Singapore*, 157.
- 622 Age., 164.
- 623 Lee, *The Singapore Story*, 23.
- 624 Arnold Toynbee, *Cities on the Move* (New York: Oxford University Press, 1970), 55.
- 625 Perry, *Singapore*, 197.
- 626 Lee, *From Third World to First*, 7.
- 627 Seth Mydans, "Days of Reflection for the Man Who Defined Singapore", *New York Times*, 11 Eylül 2010.
- 628 Lee Kuan Yew, "Transcript of a Press Conference on August 9, 1965", Singapur Ulusal Arşivleri, 32-3, <https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-detail-s/740acc3c-115d-11e3-83d5-0050568939ad>.
- 629 Lee, *From Third World to First*, 6.
- 630 Age., 14.
- 631 Age., 11.
- 632 Age., 15.
- 633 Age., 19.
- 634 Age., 228.
- 635 Başbakan'ın 10 Nisan 1967'de Doğu Asya Hristiyan Konferansı'nın desteğiyle, Queen Street Metodist Kilisesi'nde düzenlenen bir Gençlik ve Liderlik Eğitimi Hakkında İş-tişare toplantısında yaptığı konuşmanın dökümü.
- 636 "Aspen Meeting, January 30, 1980, 3.30 p.m., Germany", Henry A. Kissinger belgeleri, kısım III, kutu 169, dosya 11, 10-11, Yale Üniversitesi Kütüphanesi, <http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:1193221>.
- 637 Lee Kuan Yew, *My Lifelong Challenge: Singapore's Bilingual Journey* (Singapur: Straits Times Press, 2012).
- 638 Age., 53.
- 639 Singapur Cumhuriyeti Anayasası, madde 153A.
- 640 Zakaria, "Culture Is Destiny", 120.
- 641 Perry, *Singapore*, 166. Lee'de Singapur sahilinde göze çarpan bir yere yerleştirilen bu heykelin polimermer bir kopyası bile vardı.
- 642 Bkz. Lee, *From Third World to First*, 50.

643 Age., 3.

644 Lee Kuan Yew, "Make Sure Every Button Works", Victoria Tiyatrosu'nda üst düzey memurlara konuşma, 20 Eylül 1965, *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas* içinde.

645 Lee Kuan Yew, Padang'da Malezya Dayanışma Günü gösterisi ve yürüyüşü, 31 Ağustos 1963, 4, <https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-details/740957c6-115d-11e3-83d5-0050568939ad>.

646 "Aspen Meeting, January 17, 1978", Henry A. Kissinger belgeleri, kısım III, kutu 168, dosya 31, 12-13, Yale Üniversitesi Kütüphanesi, <http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:1193335>.

647 Lee Kuan Yew, "Prime Minister's May Day Message, 1981", 1 Mayıs 1981, <https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-details/73b03d18-115d-11e3-83d5-0050568939ad>.

648 Perry, *Singapore*, 152; ve Rudyard Kipling, "Recessional", The Poetry Foundation, <https://www.poetryfoundation.org/poems/46780/recessional>.

649 "British Withdrawal from Singapore", *Singapore Infopedia*, Singapur Ulusal Kütüphanesi Kurulu, http://eresources.nlb.gov.sg/infopedia/articles/SIP_1001_2009-02-10.html.

650 Perry, *Singapore*, 165.

651 Age., 157.

652 Age., 167. Lee tersaneleri incelemek için Malta, Britanya ve Japonya'ya gitti.

653 Aktarılan yer *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas*, 109.

654 "Aspen Meeting, January 18, 1978", Henry A. Kissinger belgeleri, kısım III, kutu 168, dosya 32, 2, Yale Üniversitesi Kütüphanesi, <http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:1193198>.

655 Perry, *Singapore*, 196.

656 Memcon, Kabine Konferans Odası, Istana, Singapur, 18 Ocak 2003, saat 15.40.

657 "World Economic Survey, 1971", BM Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü (New York: BM, 1972), http://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess_archive/1971wes.pdf.

658 Turnbull, *Singapore*, 491.

659 Age., 491.

660 *Lee Kuan Yew: The Man and His Ideas*, 111-112.

661 Lee, *From Third World to First*, 691.

662 Age., 63.

663 Lee Kuan Yew, "Eve of National Day Broadcast 1987", 8 Ağustos 1987, <https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-details/73fa03f6-115d-11e3-83d5-0050568939ad>.

664 Lee, "Prime Minister's May Day Message, 1981".

- 665 Başbakan Lee Kuan Yew'un beş yabancı muhabirle görüşmesinin dökümü, 9 Ekim 1984'te SBC'de kayıtlı, <https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-details/7422b2ea-115d-11e3-83d5-0050568939ad>.]
- 666 Lyndon Johnson, Singapur Başbakanı Lee'yi Beyaz Saray'da karşılama konuşması, 17 Ekim 1967, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-welcome-the-white-house-prime-minister-lee-singapore>.
- 667 Hubert Humphrey, "Memorandum from Vice President Humphrey to President Johnson: Meeting with Prime Minister Lee Kuan Yew of Singapore", 18 Ekim 1967, Dışişleri Bakanlığı, Tarihçinin Bürosu.
- 668 Zakaria, "Culture Is Destiny", 115.
- 669 Lee Kuan Yew, "Exchange of Toasts between the President and Prime Minister Lee Kuan Yew of Singapore", 4 Nisan 1973, 7, <https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-details/7337d52d-115d-11e3-83d5-0050568939ad>.
- 670 Lee, "Prime Minister's May Day Message, 1981".
- 671 Zakaria, "Culture Is Destiny", 124-125.
- 672 Lee, *From Third World to First*, 451.
- 673 "Obituary: Lee Kuan Yew", *The Economist*, 22 Mart 2015, <https://www.economist.com/obituary/2015/03/22/lee-kuan-yew>
- 674 Zakaria, "Culture Is Destiny", 112.
- 675 Lee Kuan Yew: *The Man and His Ideas*, 230, 233.
- 676 Lee Kuan Yew, "East Asia in the New Era: The Prospects of Cooperation", Harvard Fairbank Konferans Merkezi'nde konuşma, New York, 11 Mayıs 1992. Aktaran Graham Allison ve Robert D. Blackwill (yay. haz.), *Lee Kuan Yew: The Grand Master's Insights on China, the United States, and the World* (Cambridge, Massachusetts: Belfer Center for Science and International Affairs/The MIT Press, 2012), 41.
- 677 "Lee Kuan Yew, remarks to the U.S. Defense Policy Board, May 2, 2002", Dr. Henry Kissinger'in özel dosyaları, 3.
- 678 Han vd. (yay. haz.), *Hard Truths*, 313.
- 679 Lee Kuan Yew, "Southeast Asian View of the New World Power Balance in the Making", Jacob Blaustein Konferansı no. 1, 30 Mart 1973, 12, <https://www.nas.gov.sg/archivesonline/speeches/record-details/73377f87-115d-11e3-83d5-0050568939ad>
- 680 "Aspen Meeting, May 7, 1979, Singapore", Henry A. Kissinger belgeleri, kısım III, kutu 169, dosya 5, 3, Yale Üniversitesi Kütüphanesi, <http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:1193268>
- 681 Age., 6.
- 682 Age., 4.
- 683 Peter Hicks, "'Sleeping China' and Napoleon", Fondation Napoléon, <https://www.napoleon.org/en/history-of-the-two-empires/articles/ava-gardner-china-and-napoleon/>.

- 684 Nicholas D. Kristof, "The Rise of China", *Foreign Affairs* 72, no. 5 (Kasım/Aralık 1993), 74.
- 685 Lee Kuan Yew, "Asia and the World in the 21st Century", 21. Yüzyıl Forumu'nda konuşma, Beijing, 4 Eylül 1996.
- 686 Han vd. (yay. haz.), *Hard Truths*, 310.
- 687 Lee, "Collins Family International Fellowship Lecture".
- 688 Vogel, *Deng Xiaoping*, 292.
- 689 Han vd., (yay. haz.), *Hard Truths*, 389.
- 690 Vogel, *Deng Xiaoping*, 291.
- 691 Age.
- 692 Aktaran Emrys Chew ve Chong Guan Kwa, *Goh Heng Swee: A Legacy of Public Service* (Singapore: World Scientific Publishing Co., 2012), 17.
- 693 Lee, *From Third World to First*, 626.
- 694 Age., 627-628.
- 695 Future China Global Forum'da Lee Kuan Yew ve John Thornton arasındaki sohbetin özeti, Singapur, 11 Temmuz 2001. Aktaran Allison ve Blackwill (yay. haz.), *Lee Kuan Yew*, 42.
- 696 Nathan Gardels, "The East Asian Way-with Air Conditioning", *New Perspectives Quarterly* 26, no. 4 (sonbahar 2009), 116.
- 697 Aktaran Henry A. Kissinger, *Years of Renewal* (New York: Simon and Schuster, 1999), 1057.
- 698 Lee Kuan Yew Kamu Politikası Okulu beşinci yıldönümü gala yemeğinde Lee Kuan Yew'la soru-cevap bölümü, Singapur, 2 Eylül 2009, aktaran Allison ve Blackwill (yay. haz.), *Lee Kuan Yew*, 47-48.
- 699 Yazarla söyleşi, Allison ve Blackwill, (yay. haz.), *Lee Kuan Yew*, 43.
- 700 Age., 45.
- 701 Lee Kuan Yew, "America and Asia", Yeni Yüzyılın Mimarı ödül töreninde yapılan konuşma, Washington, DC, 11 Kasım 1996, aktaran Allison ve Blackwill, (yay. haz.), *Lee Kuan Yew*, 41.
- 702 Lee Kuan Yew, "Shanghai's Role in China's Renaissance", 2005 Şangay Forumu'nda yapılan konuşma, Şangay, 17 Mayıs 2005, aktaran Allison ve Blackwill (yay. haz.), *Lee Kuan Yew*, 48.
- 703 "Aspen Meeting, June 10, 1978, Iran", Henry A. Kissinger belgeleri, kısım III, kutu 169, dosya 2, 61-2, Yale Üniversitesi Kütüphanesi, <http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:1193349>.
- 704 "Aspen Meeting, May 6, 1979, Singapore", Henry A. Kissinger belgeleri, kısım III, kutu 169, dosya 3, 11, Yale Üniversitesi Kütüphanesi, <http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:1193222>.
- 705 Age.

- 706 Lee, remarks to the US Defense Policy Board, May 2, 2002, 1.
- 707 World Bank Open Data, 'GDP per capita (current US\$) – Singapore', <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=SG>.
- 708 Dünya Bankası'nın açık verileri, 'GDP growth (annual %) – Singapore', <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=SG>.
- 709 Nixon, *Leaders*, 310.
- 710 "Aspen Meeting, June 9, 1978, Iran", Henry A. Kissinger belgeleri, kısım III, kutu 169, dosya 1, 33–4, Yale Üniversitesi Kütüphanesi, <http://findit.library.yale.edu/catalog/digcoll:1193199>.
- 711 Age., 336.
- 712 Lee, *From Third World to First*, 688.
- 713 Age., 687.
- 714 Alexander Pope, *An Essay on Man*'de üçüncü mektup (1733-1734).
- 715 José Ortega y Gasset, *History as a System, and Other Essays Toward a Philosophy of History*, çev. Helene Weyl (New York: W. W. Norton & Company, Inc., 1962), 217.
- 716 Lee, *From Third World to First*, 9.
- 717 Han vd., (yay. haz.), *Hard Truths*, 388.
- 718 Tom Plate, *Conversations with Lee Kuan Yew* (Singapur: Marshall Cavendish Editions, 2015), 203.
- 719 Colin Campbell, "Singapore Plans to Revive Study of Confucianism", *New York Times*, 20 Mayıs 1982.
- 720 Tom Plate, *Conversations with Lee Kuan Yew: Citizen Singapore: How to Build a Nation* (Singapur: Marshall Cavendish, 2010), 177.
- 721 İran'da 1978'de toplantılar oldu ("Aspen Yuvarlak Masa Toplantıları"na Kissinger, Lee ve Shultz katıldı ama Schmidt katılmadı); Singapur'da 1979'da (Kissinger, Lee ve Shultz'un katıldığı, Schmidt'in katılmadığı) bir toplantı; Almanya'da 1980'de (Kissinger, Lee ve Schmidt'in katıldığı, Shultz'un katılmadığı); ve Tokyo'da 1982'de (Kissinger, Lee ve Schmidt'in katıldığı, Shultz'un katılmadığı) toplantılar yapıldı. Dört isim ilk kez 1982 yazında California'da bir araya geldi. Bkz. Matthias Nass, "Four Very Powerful Friends: Lee Kuan Yew, Helmut Schmidt, Henry Kissinger, George Shultz", *The Straits Times*, 21 Temmuz 2012, <https://www.straitstimes.com/singapore/4-very-powerful-friends-lee-kuan-yew-helmut-schmidt-henry-kissinger-george-shultz>.
- 722 Matthias Nass, "Vier Freunde", *Die Zeit*, 5 Temmuz 2012, 4, <https://www.zeit.de/2012/28/Vier-Freunde/seite-4>.
- 723 Perry, *Singapore*, 237; ve Seth Mydans, "Days of Reflection for the Man Who Defined Singapore", *New York Times*, 11 Eylül 2010. Lee'nin 1968'de "Şiir gücümüzün yetmeyeceği bir lükstür," açıklamasına rağmen böyledir.
- 724 Seth Mydans, "Days of Reflection for the Man Who Defined Singapore", *New York Times*, 11 Eylül 2010.

- 725 Maalesef bu mesele şimdi Lee ailesinde kamuoyunun gözü önünde bir kavgaya konu olmuştur.
- 726 Lee Kuan Yew, Mark Jacobson'ın söyleşisi, 6 Temmuz 2009, Allison ve Blackwill (yay. haz.), *Lee Kuan Yew*'da alıntı, 149.
- 727 Mydans, "Days of Reflection".
- 728 Age.
- 729 Lee, "How Much Is a Good Minister Worth?", 331.

MARGARET THATCHER

- 730 Ferdinand Mount, "Thatcher's Decade", *The National Interest* 14 (kış 1988/9), 15. Vurgu sonradan eklenmiştir.
- 731 Margaret Thatcher, Muhafazakâr Siyasal Merkez Konferansı, 11 Ekim 1968, <https://www.margaretthatcher.org/document/10163>.
- 732 Margaret Thatcher, Muhafazakâr Parti liderliğini kazandıktan sonra basın toplantısı, 11 Şubat 1975, <https://www.margaretthatcher.org/document/102487>.
- 733 Margaret Thatcher, *The Downing Street Years* (London: HarperCollins, 1993), 5.
- 734 Philip Larkin, *Collected Poems* (New York: Farrar, Straus ve Giroux, 2003), 141.
- 735 Bkz. Peter Hennessy, *Having It So Good: Britain in the Fifties* (Londra: Penguin, 2007), bölüm 12 ve 13.
- 736 Aktaran Kathleen Burk, *Old World, New World: The Story of Britain and America* (Londra: Little Brown, 2007), 608.
- 737 Wilson da Johnson'ın taleplerine rağmen Vietnam'a asker göndermeyi kabul etmemiştir.
- 738 Nixon kayıtları, 3 Şubat 1973, 840-12, Richard M. Nixon Başkanlık Kütüphanesi, Yorba Linda, California.
- 739 Odd Arne Westad, *The Cold War: A World History* (New York: Basic Books, 2017), 520-521.
- 740 BBC News, "1974: Miners' Strike Comes to an End", *On This Day*: 6 Mart 1974, http://news.bbc.co.uk/onthistday/hi/dates/stories/march/6/newsid_4207000/4207111.stm.
- 741 Christopher Kirkland, *The Political Economy of Britain in Crisis: Trade Unions and the Banking Sector* (Londra: Palgrave Macmillan, 2017), 76.
- 742 BBC News, "In Quotes: Margaret Thatcher", 8 Nisan 2013, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-10377842>.
- 743 Levililer 19:18, İsa'nın sözleri, Markos 12:31 ve Matta 22:39.
- 744 Margaret Thatcher, Avam Kamarası'nda konuşma, 5 Şubat 1960, <https://www.margaretthatcher.org/document/101055>.

- 745 Age. Franks Komisyonu 1957’de sunduğu raporda Britanya mahkemelerinde açıklık, adillik ve tarafsızlık uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Komisyon Crichel Down skandalına ve yönetimde genel bir sistem eksikliğine cevaben kurulmuştu, komisyonun özel tavsiyelerinin çoğu 1958 Mahkemeler ve Soruşturmalar Yasası’nda uygulanmıştır.
- 746 Thatcher, Muhafazakâr Siyasal Merkez Konferansı, 11 Ekim 1968.
- 747 Sohbet memorandumunu, “May 9 1975, Ford, Kissinger”, kutu 11, Ulusal Güvenlik Danışmanı, Ford Kütüphanesi, Ann Arbor, Michigan.
- 748 Charles Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the Falklands* (New York: Knopf, 2013), 367.
- 749 Powell’ın kardeşi Jonathan, Tony Blair için benzer bir rol oynayacaktı.
- 750 Thatcher, London Weekend Television için Brian Walden’la söyleşi, 16 Ocak 1983, <https://www.margaretthatcher.org/document/105087>.
- 751 Thatcher, *The Downing Street Years*, 821.
- 752 Bkz. Charles Powell’dan Anthony C. Galsworthy’ye, “Prime Minister’s Meeting with Dr Kissinger: Political Matters”, 3 Aralık 1986, Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri, PREM 19/3586, 1, <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C16481832>.
- 753 Charles Powell’la kişisel yazışma, 4 Ocak 2021.
- 754 Margaret Thatcher, Muhafazakâr Parti Konferansı’nda konuşma, 10 Ekim 1980, <https://www.margaretthatcher.org/document/104431>.
- 755 Yazarın kişisel hatıraları.
- 756 Samuel Taylor Coleridge, *The Statesman’s Manual* (Londra: Gale and Fenner, J. M. Richardson ve Hatchard, 1816), 16.
- 757 Chris Edwards, “Margaret Thatcher’s Privatization Legacy”, *Cato Journal* 37, no. 1 (2017), 95.
- 758 Thatcher, London Weekend Television için Brian Walden’la söyleşi, 16 Ocak 1983.
- 759 Margaret Thatcher, Muhafazakâr Parti Konferansı’nda konuşma, 12 Ekim 1984, <https://www.margaretthatcher.org/document/105763>.
- 760 Dünya Bankası Açık Verileri.
- 761 Birleşik Krallık Ulusal İstatistik Bürosu, “Labour Disputes in the UK: 2018”, <https://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peopleinwork/workplacedisputesandworkingconditions/articles/labourdisputes/2018>.
- 762 Henry Kissinger’dan Margaret Thatcher’a, 6 Mayıs 1997.
- 763 Margaret Thatcher’dan Henry Kissinger’a, 20 Mayıs 1997.
- 764 Rachel Borrill, “Meeting between Thatcher and Blair ‘worries’ left wing MPs”, *Irish Times*, 26 Mayıs 1997, <https://www.irishtimes.com/news/meeting-between-thatcher-and-blair-worries-left-wing-mps-1.75866>.
- 765 Simon Jenkins, *Thatcher & Sons : A Revolution in Three Acts* (Londra: Penguin, 2006), 205.
- 766 Mark Tran, “Thatcher Visits Brown for Tea at No. 10”, *Guardian*, 13 Eylül 2007.

- 767 Margaret Thatcher, "Memoir of the Falklands War", <https://bit.ly/3nFSvQO>.
- 768 Aktaran Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the Falklands*, 678.
- 769 Thatcher, *The Downing Street Years*, 179.
- 770 Aktaran Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the Falklands*, 666.
- 771 Margaret Thatcher, 3 Nisan 1982, Hansard: 21/633.
- 772 Ronald Reagan'dan Margaret Thatcher'a, 30 Nisan 1975, THCR 6/4/1/7, Churchill Koleji, Cambridge, Margaret Thatcher Vakfı üzerinden, <https://www.margaretthatcher.org/document/110357>.
- 773 Ronald Reagan, *The Reagan Diaries*, (yay. haz.) Douglas Brinkley (New York: Harper-Collins, 2007), 27 Şubat 1981, 5.
- 774 "Monthly Warning Assessment: Latin America", 30 Nisan 1982, CREST Programı, CIA Arşivleri, erişim NARA, College Park, MD.
- 775 "Franks Report" (Falkland Adaları Değerlendirmesi), Ocak 1983'te parlamentoya sunuldu, 114-18'inci paragraflar.
- 776 Andrew Roberts, *Leadership in War* (New York: Viking, 2019), 183.
- 777 Henry A. Kissinger, "Reflections on a Partnership: British and American Attitudes to Postwar Foreign Policy", *Observations: Selected Speeches and Essays, 1982-1984* (New York: Little, Brown, 1985), 21.
- 778 Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the Falklands*, 727.
- 779 Age., 735.
- 780 Roberts, *Leadership in War*, 193.
- 781 Age., 192.
- 782 Telefon görüşmesi, Ronald Reagan ve Margaret Thatcher, 31 Mayıs 1982, <https://www.margaretthatcher.org/document/205626>.
- 783 Sam LaGrone, "Reagan Readied U.S. Warship for '82 Falklands War", *U.S. Naval Institute News*, 27 Haziran 2012, <https://news.usni.org/2012/06/27/reagan-readied-us-warship-82-falklands-war-0>.
- 784 Margaret Thatcher, Cheltenham'da Muhafazakâr mitingde konuşma, 3 Temmuz 1982, <https://www.margaretthatcher.org/document/104989>.
- 785 John Coles'dan John "J. E." Holmes'a, 15 Kasım 1982, Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri, PREM 19/3586.
- 786 Roger Bone'dan John Coles'a, "Points to Make", 11 Kasım 1982, Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri, PREM 19/1053, Margaret Thatcher Vakfı üzerinden, <https://www.margaretthatcher.org/document/138863>.
- 787 Roger Bone'dan John Coles'a, "Future of Hong Kong: Recent Developments and the Prime Minister's Dinner with Dr Kissinger on 12 November", 11 Kasım 1982, Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri, PREM 19/1053, Margaret Thatcher Vakfı üzerinden ulaşılmıştır, <https://www.margaretthatcher.org/document/1388>.
- 788 Thatcher, *The Downing Street Years*, 262.

789 Age., 383.

790 Charles Powell ile kişisel yazışma, 4 Ocak 2021.

791 Moore, *Margaret Thatcher: From Grantham to the Falklands*, 597-601.

792 Bu tartışmalı bir konudur, zira Thatcher teröristlerle asla müzakere etmediğini ama MI6'nın IRA ile bağ kurmasını ve kendisi yararlı bulduğunda bu bağın kullanılmasını hoş gördüğünü hep söylemiştir. This anlatı için bkz. age., 599-600.

793 Margaret Thatcher, Belfast'ta konuşma, 5 Mart 1981, <https://www.margaretthatcher.org/document/104589>.

794 Margaret Thatcher, Avam Kamarası açık soruları, 5 Mayıs 1981, <https://www.margaretthatcher.org/document/104641>.

795 Margaret Thatcher, BBC için TV söyleşisi, 12 Ekim 1984, <https://www.margaretthatcher.org/document/133947>.

796 Thatcher, Muhafazakâr Parti Konferansı'na konuşma, 12 Ekim 1984, <https://www.margaretthatcher.org/document/105763>.

797 Age.

798 Aktaran Charles Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith: In London, Washington, and Moscow* (New York: Vintage, 2015), 315.

799 İngiltere-İrlanda Anlaşması'nın birinci maddesi, <https://cain.ulster.ac.uk/events/aia/aiaadoc.htm#a>.

800 Aktaran age., 336.

801 Thatcher, *The Downing Street Years*, 415.

802 Bkz. Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith*, 333-338.

803 Margaret Thatcher, Kensington Belediyesi'nde konuşma, 19 Ocak 1976, <https://www.margaretthatcher.org/document/102939>.

804 Age.

805 Leonid Brejnev, 13 Kasım 1968'de konuşma, <https://loveman.sdsu.edu/docs/1968B-rezhnevDoctrine.pdf>.

806 "Excerpts from Thatcher's Address", *New York Times*, 21 Şubat 1985.

807 Margaret Thatcher, Kongre ortak meclislerine konuşma, 20 Şubat 1985, <https://www.margaretthatcher.org/document/105968>.

808 Margaret Thatcher, Ulusal Basın Kulübü'nde konuşma, 19 Eylül 1975, <https://www.margaretthatcher.org/document/102770>.

809 Henry A. Kissinger, "The Special Relationship: 'I Kept the British Better Informed than the State Department'", *Listener*, 13 Mayıs 1982.

810 Henry A. Kissinger, Açılış Konuşması, Hong Kong Ticaret Fuarı, Hong Kong, 1983.

811 Henry A. Kissinger, "We Live in an Age of Transition", *Daedalus* 124, no. 3, The Quest for World Order (Dünya Düzeni Arayışı) (Yaz 1995), 99-110.

- 812 Richard V. Allen, "The Man Who Won the Cold War", *Hoover Digest* 2000 (1), <https://www.hoover.org/research/man-who-won-cold-war>.
- 813 Ronald Reagan, savunma ve ulusal güvenlik hakkında ulusa sesleniş, 23 Mart 1983, Başkanların Kamusal Belgeleri, Amerikan Başkanlığı Projesi, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=41093&st=&st1=>.
- 814 Margaret Thatcher, Camp David görüşmelerinden sonra basın toplantısı, 22 Aralık 1984, <https://www.margaretthatcher.org/document/109392>.
- 815 Geoffrey Smith, *Reagan and Thatcher* (Londra: Bodley Head, 1990), 131.
- 816 Robert McFarlane'den Robert Armstrong'a, 7 Kasım 1983, Birleşik Krallık: cilt V (11/1/ 83-6/30/84) [3 of 3], kutu 91331, Yönetim Bölümü, Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC): Ülke dosyası, Reagan Kütüphanesi, Simi Valley, California.
- 817 Bu alıntı, görüşmemizin Britanya'daki kaydındandır. Bkz. John Coles'dan Brian Fall'a, 21 Aralık 1983, Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri, PREM 19/3586.
- 818 Aktaran Archie Brown, *The Human Factor: Gorbachev, Reagan, and Thatcher, and the End of the Cold War* (New York: Oxford University Press, 2020), 113.
- 819 Aktaran age., 114.
- 820 Aktaran Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith*, 110.
- 821 Age.
- 822 Sohbet memorandumı, Margaret Thatcher ve Ronald Reagan, 29 Eylül 1983, "UK-1983-09/24/ 1983-10/10/1983", kutu 90424, Peter Sommer Dosyaları, Reagan Kütüphanesi, Simi Valley, California.
- 823 Reagan, *Reagan Diaries*, 6 Nisan 1983, 142.
- 824 Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith*, 229.
- 825 Mikhail Gorbacov'la özel öğle yemeği sohbeti, 16 Aralık 1984, Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri, PREM 19/1394, Margaret Thatcher Vakfı üzerinden ulaşılabilir, <https://www.margaretthatcher.org/document/134729>.
- 826 Thatcher, *Downing Street Years*, 461.
- 827 Margaret Thatcher, BBC için TV söyleşisi, 17 Aralık 1984, <https://www.margaretthatcher.org/document/105592>.
- 828 Sohbet memorandumı, Margaret Thatcher ve Ronald Reagan, 22 Aralık 1984, Thatcher Ziyareti-Aralık 1984 [1], RAC kutu 15, NSC: EASD, Reagan Kütüphanesi, Simi Valley, California.
- 829 *Newsweek*, 3 Aralık 1990.
- 830 Bkz. Charles Powell'dan Len Appleyard'a, 31 Temmuz 1985, Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri, PREM 19/3586.
- 831 Moore, *Margaret Thatcher: At Her Zenith*, 266-268.
- 832 Hofdi Konutu'ndaki sohbetin memorandumı, 12 Ekim 1986 (saat 15:25-16:30 ve 17:30-18:50), Reykjavik Dosyası, Ulusal Güvenlik Arşivi, George Washington Üniversitesi, DC, <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB203/Document15.pdf>.

- 833 Görüşmemizin Britanya'daki kaydından alınmıştır. Bkz. Charles Powell'dan Anthony C. Galsworthy'ye, 3 Aralık 1986, "Prime Minister's Meeting with Dr Kissinger: Arms Control", Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri, PREM 19/3586.
- 834 Başbakan Thatcher ile telefon görüşmesinin özeti, 13 Ekim.
- 1986, "UK- 1986-10/07/ 1986-10/19/1986", kutu 90901, Peter Sommer Dosyaları, Reagan Kütüphanesi, Simi Valley, California.
- 835 Bkz. Powell'dan Galsworthy'ye, 3 Aralık 1986, "Prime Minister's Meeting with Dr Kissinger: Arms Control".
- 836 Charles Powell'dan Anthony C. Galsworthy'ye, 13 Eylül 1987, Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri, PREM 19/3586.
- 837 Age.
- 838 Bkz. Powell'dan Galsworthy'ye, "Prime Minister's Meeting with Dr Kissinger: Political Matters".
- 839 Aktaran Charles Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone* (New York: Knopf, 2019), 599.
- 840 Aktaran Jon Meacham, *Destiny and Power: The American Odyssey of George Herbert Walker Bush* (New York: Random House, 2015), 424.
- 841 Age., 425.
- 842 Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone*, 602-603.
- 843 George H. W. Bush ve Margaret Thatcher, Başkan Bush'la ortak basın konferansı (Irak'ın Kuveyt'i işgali), 2 Ağustos 1990, <https://www.margaretthatcher.org/document/108170>.
- 844 Age.
- 845 George H. W. Bush, "Remarks and an Exchange with Reporters on the Iraqi Invasion of Kuwait", 5 Ağustos 1990, Başkanların Kamusal Belgeleri.
- 846 Charles Powell'dan Margaret Thatcher'a, 12 Ağustos 1990, Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri, PREM 19/3075, aktaran Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone*, 607.
- 847 George H. W. Bush'un günlüğü, 7 Eylül 1990, aktaran George H. W. Bush, *All the Best* (New York: Scribner, 2013), 479.
- 848 Benjamin Disraeli, "On the 'German Revolution'", 9 Şubat 1871, http://ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=1849.
- 849 Conrad Black, *A Matter of Principle*, Google Books version, 1966-7, <https://bit.ly/3wk42YL>.
- 850 *New York Times*, 25 Ekim 1989.
- 851 Charles Powell'dan Stephen Wall'a, Başbakan'ın Dr Kissinger'la görüşmesi, 10 Ocak 1990, Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri, PREM 19/3586.
- 852 Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone*, 512-522.

- 853 Aktaran Donald Edwin Nuechterlein, *America Recommitted: A Superpower Assesses Its Role in a Turbulent World* (Lexington: University Press of Kentucky, 2000), 187.
- 854 Thatcher, *The Downing Street Years*, 536.
- 855 Theresa May çekilme anlaşmasının başarısız olması sonrasında istifa etti, David Cameron ise Brexit referandumunda "AB'de Kalma" için kampanya yürüttükten sonra. John Major'ı istifaya parti içi isyan zorlamamıştı ama hükümeti 1992'de sterlinin devalüe olmasından büyük hasar gördü ve sonraki yıllarda "Maastricht" isyancıları onu fena cezalandırdı.
- 856 Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone*, Bölüm 4: "The Shadow of Lawson", 94-111.
- 857 Margaret Thatcher, "Speech to the College of Europe", 20 Eylül 1988, <https://www.margaretthatcher.org/document/107332>.
- 858 Age.
- 859 Age.
- 860 Age.
- 861 Jacques Delors, Avrupa Parlamentosu'nda konuşma, 6 Temmuz 1988, <https://www.margaretthatcher.org/document/113689>.
- 862 Age.
- 863 Margaret Thatcher, Avam Kamarası'na Roma Avrupa Konseyi hakkında konuşma, 30 Ekim 1990, <https://www.margaretthatcher.org/document/108234>.
- 864 Geoffrey Howe, Avam Kamarası'nda kişisel açıklama, 13 Kasım 1990, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1990/nov/13/personal-statement>.
- 865 Age. Howe'un buradaki iddiaları 2016 Brexit referandumu sırasında "Kalalım" kampanyının argümanlarını neredeyse haber verir.
- 866 Age.
- 867 Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone*, 683.
- 868 "Powell Record of Phone Conversation (Powell-Kissinger)", 22 Kasım 1990. <https://www.margaretthatcher.org/document/149456>.
- 869 Quoted in Moore, *Margaret Thatcher: Herself Alone*, 716.
- 870 Margaret Thatcher, Majesteleri'nin Hükümeti'ne güven sözleri, 22 Kasım 1990. <https://www.margaretthatcher.org/document/108256/>.
- 871 Age.
- 872 Isaiah Berlin, "Winston Churchill in 1940", Henry Hardy ve Roger Hausheer (yay. haz.), *The Proper Study of Mankind: An Anthology of Essays* (New York: Farrar, Straus ve Giroux, 1998), 618.
- 873 Ivor Crewe ve Donald Searing, "Ideological Change in the British Conservative Party", *The American Political Science Review* 82, no. 2 (Haziran 1988), özellikle 362-368.
- 874 Margaret Thatcher, Kraliyet Cemiyeti'nde konuşma, 27 Eylül 1988, <https://www.margaretthatcher.org/document/107346>.

875 “The Funeral Service of the Right Honorable Baroness Thatcher of Kesteven, St Paul Cathedral, April 17, 2013”, <https://www.stpauls.co.uk/documents/News%20stories/BTOOS.pdf>.

SONUÇ

876 *The Republic of Plato*, çev. Allan Bloom (New York: Basic Books, 1991), 93-96.

877 Winston S. Churchill, *The Gathering Storm* (Boston: Houghton Mifflin, 1948), 4.

878 Age.

879 David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations* (New York: Norton, 1998), 285.

880 Bkz. genel olarak Adrian Wooldridge, *The Aristocracy of Talent: How Meritocracy Made the Modern World* (New York: Skyhorse Publishing, 2021).

881 Margaret Thatcher, “Speech to the Institute of Socioeconomic Studies”, 15 Eylül 1975, <https://www.margarethatcher.org/document/102769>.

882 Christopher Lasch, *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy* (New York: Norton, 1995), 48-49.

883 Julian Jackson, *De Gaulle* (Cambridge: Harvard Belknap Press, 2018), 772.

884 Bkz. William Deresiewicz, “Solitude and Leadership”, *The American Scholar*, 1 Mart 2010, <https://theamericanscholar.org/solitude-and-leadership/>.

885 Yuval Levin, “Making Meritocrats Moral”, *American Purpose*, 7 Aralık 2021. Ayrıca bkz. Yuval Levin, *A Time to Build: From Family and Community to Congress and the Campus, How Recommitting to Our Institutions Can Revive the American Dream* (New York: Basic Books, 2020).

886 Age.

887 Bkz. Marshall McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man* (New York: Signet Books, 1966).

888 Garfinkle biliş yetisi üstüne çalışan bilim insanı Maryanne Wolf’un “derin okuryazarlık” kavramı üstünde durur ve bu kavramı ayrıntılı olarak açar. Bkz. Adam Garfinkle, “The Erosion of Deep Literacy”, *National Affairs* no. 43 (Bahar 2020), <https://nationalaffairs.com/publications/detail/the-erosion-of-deep-literacy>.

889 Max Weber, “Politics as a Vocation”, in *The Vocation Lectures*, (yay. haz.) David Owen ve Tracy B. Strong, çev. Rodney Livingstone (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2004), s. 77.

890 Bkz. Neil Postman, *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business* (New York: Penguin, 1985), 10. Emekli Deniz Piyadeleri generali ve eski savunma bakanı James Mattis, şu konuları da ayrıntılı olarak dile getirmiştir: “Yüzlerce kitap okumamışsanız, işlevsel olarak okuma yazmanız yoktur çünkü tek başına kişisel deneyimleriniz sizi ayakta tutmaya yetecek kadar geniş değildir. ‘Okuyamayacak kadar meşgul’ olduğunu ileri süren bir kumandan, askerlerini ceset torbalarına dolduracaktır.” James Mattis, *Call Sign Chaos* (New York: Random House, 2019), 42.

- 891 Garfinkle, "The Erosion of Deep Literacy".
- 892 Lee Kuan Yew, "Collins Family International Fellowship Lecture", 17 Ekim 2000, Harvard Üniversitesi John F. Kennedy Siyaset Bilimi Okulu, <https://www.nas.gov.sg/archivesonline/data/pdffdoc/2000101706.html>.
- 893 Age.
- 894 Thomas Jefferson, John Adams'a mektup, 28 Ekim 1813, Adrienne Koch ve William Peden, (yay. haz.), *The Life and Selected Writings of Thomas Jefferson* (New York: Random House, 1944), 632-633.
- 895 James Q. Wilson, *On Character* (Washington, DC: The AEI Press, 1995), 22.
- 896 Niall Ferguson, *Civilization: The West and the Rest* (New York: Penguin, 2012).
- 897 Niccolò Machiavelli, *Discourses on Livy*, çev. Julia Conaway Bondanella ve Peter Bondanella (Oxford: Oxford University Press, 2009), 213.
- 898 Age.
- 899 Friedrich Engels, *Herr Eugen Dühring's Revolution in Science (Anti-Dühring)* (New York: International Publishers, 1966), 307.
- 900 Weber, "Politics as a Vocation", 93-94.
- 901 Epictetus, *Enchiridion, The Art of Living: The Classic Manual on Virtue, Happiness, and Effectiveness*, çev. Sharon Lebell (New York: HarperCollins, 1995), 10.

Liderlik

DÜNYA STRATEJİSİYLE İLGİLİ ALTI DERS

Çeviren: Ebru Kılıç

Diplomat veya devlet adamı denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri olan Henry Kissinger, bu kitapta yirminci yüzyılın altı büyük figürünün stratejilerini inceliyor ve liderlik ile diplomasiyi birleştiren bir kuram ortaya koyuyor.

Dünya düzeninin karşı karşıya olduğu zorlukları göğüsleyebilecek karaktere, zekâya ve liyakate sahip liderler tekrar çıkabilir mi? Bu eserde ele alınan altı lidere atfedilen stratejiler dünya tarihinin şekillenmesinde nasıl bir rol oynadı?

Kissinger'a göre iki tip lider var: çığır açıcı liderler ve devlet adamları. İlki yeni bir toplum düzenini meydana getirirken, diğeri mevcut şartları en iyiye ulaştıran liderdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'yı, "alçak gönüllülük stratejisi" ile inşa edip dünya düzenine yeniden eklemleyen Konrad Adenauer; sürdürdüğü "irade stratejisi" ile Fransa'yı tarihi görkemine yeniden kavuşturan Charles de Gaulle; Soğuk Savaş sırasında "denge stratejisi" izleyerek ABD'ye jeostratejik avantajlar kazandıran Richard Nixon; yirmi beş yıl süren Arap-İsrail Savaşları'nı "aşkınlık stratejisi" güderek sonlandırıp Ortadoğu'da barışı tesis etmenin imkânlarını gösteren Enver Sedat; "mükemmellik stratejisi" ile güçlü bir şehir-devlet olan Singapur'u inşa eden Lee Kuan Yew; "Avrupa'nın hasta adamı" Britanya'yı "ikna stratejisi" izleyerek uluslararası konumunu ihya eden Margaret Thatcher; Kissinger'ın bu eserinde incelediği liderlerdir.

Dünün muhasebesi, yarının liderleri için bir siyasetname niteliğinde olan bu kitap, teknolojinin öngörülemez ilerleyişinin devlet yönetimi üzerindeki etkilerine ve gelecekte dünyayı bekleyen krizlere dair derin bir okuma yapmak isteyen herkes için bir kılavuz.

**RUNIK
KİTAP**

 /RunikKitap
 /RunikKitap
 /RunikKitap

ISBN: 978-625-7513-62-3

9 786257 513623